

K 3804

2

G.S. 2015-3828

JK-2804

323.1

B á t o n .

მ 1

მ რ ი ღ ა კ ა ს ო ზ რ ი ო ზ ა

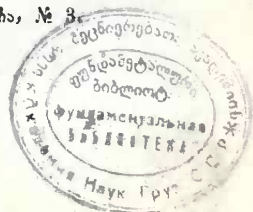
გ ა ნ ს ი ლ უ ლ ნ ი ს ო წ ი ე ლ ო გ ი ე უ რ ი ს მ ს რ ი თ

ქ მ ნ ა მ ა რ თ ლ ი ხ ა ს ა მ ა რ თ ლ ი ხ ა
ხ ე ხ ა შ ე ი ქ მ ნ ს ხ მ ე ლ ხ ა ნ ე დ ლ ა დ .
რ ო ს თ ა ე ე ლ ი .

თ ბ ი ლ ი ს ი

ელექტრომგებდავი ამხ. „ზრომა“, რუსსკაია ქუჩა, № 3.

1 9 1 0

ქვირფასს მასწავლებელს და მეგობარს

პარლამ ჩერქეზიშვილს,

რომელმაც კაცობრიობის ოლიმპ-
ზედ თავისი ზატარა საქართველოც
სცნო ღირსად თავისუფალი ცხოვ-
რებისა და მის წმინდა საგუ-
რისგან და გულ-წრფელი მსხვერ-
პლი შესწირა, უძღვნიც ამ წიგნს
ავტორი.

წინასიტყვაობა

„ეროვნული საკითხი“ და სოციალიზმი.

რომელი ჩვენგანი არა ყოფილა გატაცებული უკიდურესი და უკეთილშობილესი იდეალებითა, მეტადრე ახალგაზრდობაში! რომელი ჩვენგანი არ გაშხდარა მსხვერპლი იმ შეცდომაში, რომელიც თანა სდევს ყოველთვის ყოველ იდეალსა, რადგანაც იდეალს უმეტეს ნაწილად უფრო ფანატიკოსები აცხოველებენ, ვიდრე თვით დიდი მასწავლებელნი და მისი კრიტიკულნი მამდევარნი.

მეც ვიყავი ერთხელ გატაცებული სოციალიზმისა და კერძოდ ანარქიზმის დიადი იდეალითა, რომელიც არის მთელი კაცობრიობის გარდაქმნა და სრულიად ახალ საფუძველზედ დამყარება მისი ცხოვრებისა. მაგრამ ჩემს ახალგაზრდობაში ეს იდეალი მე მივიღე მზად, რუს და ევროპიელ მწერალთაგან, რუს და ევროპიელ მეგობართაგან, აგრეთვე იმ ქართველ მეგობართაგან და ამხანაგთაგან, რომელთაც ჩემზედ წინადაჰქონდათ მიღებული ეს იდეალი და ჩემი მეგობარ-მასწავლებელნი იყვნენ.

როდესაც იდეალი ღრმა რწმენად იქცევა, — სიყვარულის საგნად, — იგი კრიტიკას გაუბრუნებს. სატრფოს კრიტიკა ესთეტიკურის თვალთახედვით არ შეიძლება, — იგი მყისვე სატრფო აღარ არის. სჯულიც აღარ არის სჯული, აღმაფრთოვანებელი და დიდ საქმეთა ჩამდენი, თუ სარწმუნოება კრიტიკის ცეცხლით დასწვი და გონება გააბატონე ღრმა რწმენის გრძნობაზედ. მაშინ აღამიანი ან ინდიფერენტი ხდება, ან სხვა რწმენას იმუშავებს, ან და, თუ გულწრფელობას მოკლებულია, თვალთმაქცობს, სწორედ თავის რწმენის სახელით ათას სი-

საძაგლეს სჩადის სხვა, ქვენა ანგარიშებით, რომელიც ოდნავაც არ ეთანხმება მისგან სიტყვიერად აღიარებულ რწმენასა და იდეალსა. ცხადია, ასეთ რწმენის კაცს სრულიად ურწმუნო ადამიანი სჯობია.

ქართველი, რომელიც ყოვლის მხრით შემოაჭილია, რომელიც ეროვნული სიცოცხლით არა-სცოცხლობს. რასაკვირველია სხვაგან ეძებს თავის რწმენის მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებელ საშუალებასა. მისი აღზრდა რუსულია, ე. ი. უცხო, რომელიც არა თუ აკავშირებს მას ეროვნულ წარსულთან და კულტურასთან, არამედ სრულიად უწყვეტს მასთან შემავრთებელ ძაფებსა და აზიარებს სხვა, უცხო, რუსულ ანუ ევროპიულ კულტურულ სფეროსთან,—მაგრამ მხოლოდ მაზინჯად. ქართველი ევროპის კულტურას საფსებით არასოდეს არ ეზიარება. არ ეზიარება იგი მას არც მას შემდეგ, რაც ჯერ თავისი კულტურა შეითვისა და სულით და გულით დაამთავრა ქართული სულიერი ზრდა. მისი ზიარება მხოლოდ ცალ-მხრივი და მაზინჯია. ასეთი ზიარება კი ქართველს ვერც ევროპიელად ხდის და ვერც რუსად, თანაც ქართველობას აცლის და ამგვარათ იგი რაღაც უცნაურ ტიპად ხდება, სულიერ არა-რაობად, რომელიც არც ერთს სოციალურ წრეს აღარ ეკუთვნის და ორგანიზულად არ იღებს მონაწილეობას მის ცხოვრებაში. აიღეთ მაგალითად ერთი მხარე ადამიანთა სოციალური ცხოვრებისა,—ენა. ქართველი ინტელიგენტი ქართულ წრეში, სადაც მარტო ქართულად ლაპარაკობენ, საცოდავია, რადგანაც ქართული ნაკლებად იცის, არ იცის რიგიანად აგრეთვე თავისი ლიტერატურა, ქართული ხალხური შემოქმედება და სხვა,—მაგრამ იგი აგრეთვე უცხოა ამავე მიზეზით რუსთა და ევროპიელთა შორისაც. იგი მართლაც „ერთა შუარამ გამოძწყდელია“.

მთელის საუკუნის განმავლობაში სტილიზდნენ ზეგ-
ყვიტათ ძაფი მესხიერებისა ჩვენს აწმყოსა და წარსულს შო-
რის, ამით სულიერი ცხოვრება ჩვენი ისეთ პირობებში ჩაყე-

ნეს, რომ შეგნება ჩვენი ეროვნული ორგანიული ცხოვრებისა, მისი ზრდისა, მისი აწმაღლდგომარეობისა და მომავლის სოსურველი მისწრაფებისა—შეუძლებელი ჰყვეს,—და მრავალ ქართველსაც მარტო გვარილა შერჩა ქართული, ხშირად ისიც ბოლოში შეკვეცილი და „ოვად“ გარდაქმნილი;—იგი ცუდ ქართულად მოლაპარაკე და რუსულის არ მცოდნე რაღაც უცნაური, „არც რუსი და არც ქართველი“ შეიქმნა და ისე დამახინჯდა სულიერად, რომ ასეთი თავისი მდგომარეობა ნორმალურიდ ჩასთვალა;—მან ყველა თავის მსგავსად წარმოიდგინა, და ბევრი ვერც კი იგებდა, თუ რა განსხვავება იყო მასა და მაგალითად ფრანგს ან რუსს შორის, რომელთაც ეროვნულ სოციალურ სფეროში მიუღიათ აღზრდა და ამით არიან მთლიანნი ბუნებანი; მათ იდეალსა და მოქმედებას ღრმად აქვს ძირი გადგმული საკუთარ ეროვნულ სოციალურ ნიადაგზედ და ამიტომაც მათი სულის-კვეთება ნაყოფიერი და გულ-წრფელია.

მეორეს მხრით, —ქართველი ინტელიგენტიც კაცია, —მასაც აქვს მოთხოვნილება რწმენისა და დიადის იდეალისა, რომელიც უნდა აღიაროს უმაღლეს ჰუმანარიტებად, მთელი თავისი მოქმედება ზედ დაამყნას და უმაღლესი, ადამიანური მიზანი დაისახოს ცხოვრებაში. მისი სული რომ გადამახინჯებულია და დაშორებული სამშობლო ნიადაგს, სამშობლოს პრობლემებსაც ვეღარ აქცევს ყურადღებას, იგი იმისთვის აღარც კი არსებობს, —იგი აღარ არსებობს მისი აზრით აღარც სხვისთვის, აღარც საზოგადოდ, —და მით უმეტეს იგი ითვისებს ან ისეთ იდეალებს, რომელიც პირდაპირ მავნებელია მისი სამშობლოსათვის და მსგავს სამშობლოთათვის, ან და, თუმცა დიადს, მაგრამ ბევრის მხრით შემცდარს. ქართველიც მას კრიტიკულად ვერ მოაპრობია.

თუ დიდ ერთა დიადი წარმომადგენელნი ამ შეცდომებს აღიარებენ, რად უნდა იყოს იგი შეცდომაო, —და არავითარ ყურადღებას არ აქცევს თვით ამ დიდ ქვეყნებში არსებულ აზრთა წინააღმდეგობის მეორე მხარეს, იმ მხარეს, რომელიც არ

ვთანხმება მისგან შეთვისებულ იდეალთა, იმ ეპიტეტსაც კი იმეორებს ქართველი, რომლითაც გაცხარებულნი მოკამათენი ერთმანეთს ნათლავენ, მაგალითად საფრანგეთში. მაგრამ იმას კი უღარ ხედავს, რომ ეს მოვლენა ხდება იმავე ფრანგულ სოციალურ სფეროში და ჩვენი ქართველიც, ან ძლიერ გაკვირდება ხოლმე, თითქმის უაზროდ იკჭირება, როდესაც ერთ დღეს დაინახავს, რომ ეროვნულმა საერთო ინტერესებმა უცხად ეს მტერნი შეაერთა, ან და აქაც სრულიად უკრიტიკოდ ირჯება და დაეკითხება რომელიმე უკიდურესი პარტიის მოძღვარს და მისი ბუნდოვანი ახსნით კმაყოფილდება, შემდეგ კი თუთიყუშივით იმეორებს მის სიტყვებს.

რამდენი იყო ასეთი მაგალითი ჩვენს ცხოვრებაში და რამდენია დღეს. განა მთელი ჩვენი ძველი ინტელიგენცია რუსული აზრებითა და იდეალებით არ იკვებებოდა? განა მათი რუსული პსინიკა, ქართულ ნიადაგზედ გადმოწერგული, როდისმე სცდილობდა საქართველოში შეექმნა რწმენა სამშობლოს ორგანიულ ეროვნულ ცხოვრების აღდგენისა და განგრძობის აუცილებლობისა? — გარდა ერთ-ორ დიდ ბუნებოვან ადამიანისა — არავინ და არასოდეს; მთელი მიმართულება რუსულ ეროვნულ მიმდინარეობის აძყოლი იყო, მისი წაბადვა, ოდნავ ეროვნულ ფერადით შეღებილი, და ამიტომაც მესამოცე წლების ჩვენ მოღვაწეებსაც კი ვერ წამოეყენებინათ საკუთარი ეროვნული იდეალი. თუ რა ვნება მოიტანა უკანასკნელ მოძრაობის დროს ამ რუსულმა მიმართულებამ და ეროვნულ იდეალთა არარსებობამ, ამას ყველა გრძნობს ეხლა. როდესაც ხალხი აყვირდა — ძირს ავტონომიაო, — ამისი მიზეზი პარტო ის კი არ იყო, რომ ჩვენში წმინდა რუსული მიმართულების ადგილი საერთაშორისო სოციალიზმის გადამახინჯებულმა იდეალმა დაიჭირა, არამედ ისიც, რომ საკუთარი ეროვნული იდეალი ვერ შექმნა ძველმა თაობამ, რომ ეს იდეალიც შემდეგი თაობისათვის, რაც თუ გინდ უკიდურესი სოციალიზმით გატაცებული ყოფილიყოს იგი, აუცილებელი ელემენტი

სოფილიყოს საქართველოში უადმონერგულ სოციალისტურ იდეალისა, მისი აუცილებელი დამატება. მაშინ ინტერნაციონალიზმსაც ისე უალბად არ გაიგებდნენ. ჩვენში, აღარც „ძირკ ავტონომია“-ს აყვირებდნენ ხალხსა, არამედ, პირიქით, ყვილა ერის „ავტონომია“- იქმნებოდა აღიარებული ინტერნაციონალიზმის საფუძვლად. ჩვენში კი ძველმა რუსულმა მიმართულებამ რუსული სული დასტოვა, ახალმა აგრეთვე რუსული სოციალიზმი შეითვისა და წარმოიდგინა იგი ნამდვილ საერთაშორისოდ, — და მოხდა საშინელი სასწაული: საქართველოში ინტერნაციონალიზმი, რუსის ცენტრალიზმად გარდიქმნა, — უსოციალიზმოდ და უინტერნაციონალიზმოდ! ეგ რად გინდათ, — დღესაც აბა სად არის ჩვენში ღრმა რწმენა საქართველოს ღირსეულ და თავისუფალ ეროვნულ ცხოვრებისა. ორიოდ კაცის გარდა, წარმოუდგენიათ თუ არა ან ძველებსა და ან ახლებს ურუსოდ ქართული თავისუფლება და ქართული სოციალიზმი. მართალია, ბევრი ჩვენს სისუსტესა და სიძაბუნეს წამოაყენებს არგუმენტად, — არ შეგვიძლია უძიძოდ გაძლიერება, — მაგრამ ეს არგუმენტი არ არის, ეს ურწმუნობაა საკუთარის სიცოცხლისა. მიზეზი ამ ურწმუნოებისა ღრმაა, იგი ასის წლის განმავლობაში და წინადაც ვრცელდებოდა. ხოლო წინად იგი მიზეზი ბრძოლით დაღლილობა და სასოწარკვეთილება იყო, დღეს კი იგი ჩვენი სულიერი მოწყვეტაა საქართველოსაგან უცხოთა მიერ.

რასაკვირველია მიზეზი ჩვენი ინტელიგენციის ასეთის უგზო-უკვლობისა სხვა რამაც არის, — თვით ის შეცდომები, რომლის მსხვერპლნიც გახდნენ დიდ ერთა დიდი ინტერნაციონალისტები

ვერც ინგლისის დიდმა რევოლიუციამ, ვერც საფრანგეთის დიდმა რევოლიუციამ, ვერც მთელი საუკუნის განმავლობაში გრიგალივით მქროლავმა ხალხურმა მოძრაობამ მთელს ევროპაში — ვერ გადასწყვიტეს სოციალური საკითხი, ვერ დაამყარეს სოციალური თანასწორობა, რომელიც უმთავრესი

იდეალი იყო ყველა დიდ ხალხურ მოძრაობისა. საფრანგეთის რევოლუციამ წამოაყენა უკვე ძლიერ მკაფიოდ ეს საკითხი, შემდეგ კი განვითარებულმა მუშათა კლასმა მთელს ევროპაში იდეალად დაისახა სოციალიზმი და მის პრაქტიკულ განხორციელებისათვისაც თვითთავად სახელმწიფოში გაშვებით იბრძოდა იგი. და როდესაც თეორიულადაც განამტკიცეს სოციალიზმი უდიდესმა მოაზრებმა მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარშიც და განსაკუთრებით მეორე ნახევარში, როდესაც სოციალისტური იდეა შეიჭრა ყველა ქვეყანაში და შეიქმნა პროლეტარიატის რწმენად, ამ უკანასკნელმაც შეიგნო თავისი ერთი და განუყოფელი ინტერესი და ამაზედ ააშენა თავისი ინტერნაციონალიზმი. ეს ინტერნაციონალიზმი უფრო ღრმა და რეალური იყო, ვიდრე პლატონიური, წმინდა იდეური და ბუნდოვანი ინტერნაციონალიზმი საფრანგეთის რევოლუციისა.

გატაცება ამ ინტერნაციონალიზმითა შესამოცე წლებიდან დიდი იყო მთელს ევროპაში, მაგრამ რომ თვალი გადავაგლოთ მაშინდელ მდგომარეობას, იმ წამსვე დავინახავთ, რომ განსაკუთრებით იმ ერთა შორის იყო ღრმად ფესვგადგმული ინტერნაციონალიზმი, სადაც ეროვნული საკითხი გადაწყვეტილი იყო, სადაც ერს, როგორც მთელს სოციალურს ორგანიზმს, საფრთხე არ მოელოდა. ხოლო იმ ერთა შორის, რომელნიც დამონებული იყვნენ, — სხვა, კიდევ უფრო ცხოველი და ღრმა მოძრაობა იყო, — ეროვნული მოძრაობა, რომელიც წითელი ზოლივით ევლება მთელს ისტორიას მეცხრამეტე საუკუნისას. ფაქტია, რომ სწორედ ინტერნაციონალიზმით გატაცების დროს განთავისუფლდნენ ევროპაში დაჩაგრული ერები და მხოლოდ განთავისუფლების შემდეგ მოიკიდა ღრმად ფეხი მათ შორის გულ-წოფელმა ინტერნაციონალიზმმა და სოციალიზმმა. იმ ქვეყნებში კი, რომელნიც მონებად დარჩნენ, დღესაც ინტერნაციონალიზმს ეროვნული პრობლემის მხრით დიდი დაბრკოლება აქვს და ექნება ყო-

ვილთვის, თუ ერს სრულიად არ დაუკარგავს სურვილი სი-
ცოცხლისა და დამოუკიდებლობისა. ასეთი ერის კი ინტერ-
ნაციონალიზმიც ფუჭია და სოციალიზმიც.

სწორედ საკვირველის დიდ ერთა მოაზრება და თვით
პროლეტარიატის ასეთი გატაცება ინტერნაციონალიზმითა-
ჯერ ერთი, —მათ არას დროს არ გამოურკვევიათ ნათლად და
მკაფიოდ, რა არის ინტერნაციონალიზმი, არ განუსაზღვრავთ
არც ერი და არც მისი უფლება; ეს კი აუცილებელი იყო,
რადგანაც ინტერნაციონალიზმი ნიშნავს ერთა შორის გან-
წყობილებასა, უფლებრივ და ვალდებულებითს დამოკიდებუ-
ლებასა. თვით ცნებანი ერისა და მისი უფლებისა აუცი-
ლებელია ინტერნაციონალიზმის საცოდნელად. —მათ კი პირ-
დაპირ სთქვან, —კაპიტალიზმი საქვეყნო შეიქმნა, მთელს ქვე-
ყანაზედ ერთნაირად იტანჯება პროლეტარიატი კაპიტალის
უღლის ქვეშ, მაშასადამე ყველა ქვეყნის პროლეტარიატთა
შეერთება აუცილებელია, საჭიროა, რომ შეერთებული ძალით
დაამხონ კაპიტალიზმი და ახალ საფუძველზედ დაამყარონ კა-
ცობრიობის ცხოვრება. ისე ლაპარაკობდნენ, თითქოს კაპი-
ტალიზმის მეტი არა ყოფილიყოს რა კაცობრიობის ცხოვრე-
ბაში; ისე მსჯელობდნენ, თითქოს ეკონომიური ჩაგვრა ყო-
ფილიყოს ერთად-ერთი ფორმა ადამიანისაგან ადამიანის ჩაგ-
ვრისა, და ეროვნული წამება კი არაფერი მასთან შედარებით.
—ცხოვრებამ სრულიად სხვა გვაჩვენა: ევროპისა და სხვა ქვე-
ყანათა ისტორიამ დაამტკიცა, რომ ეროვნული ჩაგვრა კიდევ
უარესია, და თვით პროლეტარი არ იქმნება ნამდვილი ინტერ-
ნაციონალისტი და სოციალისტი, სანამ თავიდან არ მოიშორებს
სხვა ქვეყნის ბატონობასა. მეორე, —თვით ამ დიდ ერთა შო-
რის რომ იყო ეროვნული კითხვა გადაწყვეტილი, ანუ უკეთ
ვსთქვათ, არც კი არსებობდა, ყველას რომ ამ მხრით
გულის საგულისა ჰქონდა და მთელი თავისი ენერგია შინაგან
სოციალურ პრობლემის გადაწყვეტას მიაქცევს, —სხვებსაც
დამონებულთაც იგივე მოსთხოვს, და როდესაც შეუძლებე-

ლი ვერ აღასრულო. დამონებულმა, — იგი გაჰკიცხეს, დაჰკმეს, შესწამეს შოვინიზმი და სოციალიზმის ღალატი, ნაციონალიზმი მხოლოდ ბურჟუაზიის მისწრაფებად, მის ხრიკებად და მის სასარგებლოდ მიმართულ მოძრაობად გამოაცხადეს. მაგრამ როგორ შესაძლებელი ყოფილიყო მათინ პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მოსპობა ამ დიდ ერთა, მაშინ გნახავდით, რას იტყოდნენ იგივე უკიდურესი ფრანგი ან ინგლისელი სოციალისტები და ინტერნაციონალისტები! ჩაუფიქრებოდნენ მანინც თავიანთ შემცდარ თეორიებსა და შეიძლება მაშინ მაინც გაერკვიათ ნათლად, რას ნიშნავს ინტერნაციონალიზმი, ეწინააღმდეგება იგი ნაციონალიზმს თუ არა, ან რა დამოკიდებულებაში არიან ერთი-ერთ შორის სოციალიზმი და ნაციონალიზმი.

მაშინ იგინი შეიმუშავებდნენ ერის თეორიასაც და კაცობრიობის გარდაქმნის თეორიას მარტო ეკონომიურ მოვლენათა ანალიზზედ არ დაამყარებდნენ. მაშინ მათ თვალში ერის სიცოცხლე იქმნებოდა — სიცოცხლე კონკრეტულ სოციალურ ორგანიზმისა, ხოლო ეკონომიური ცხოვრება, — ერთი მისი მხარე. და რადგანაც სოციალიზმი მათივე თეორიით საზოგადოების ეკონომიურ საფუძვლის შეცვლაა, — მაშასადავე შინაგანი ერთი რეფორმათაგანი, — მათი ნაციონალიზმიც აღარ დაუპირდაპირდებოდა სოციალიზმს, როგორც მთელი ნაწილსა, მაშინ ნაციონალიზმი იქმნებოდა ერის სიცოცხლის პრობლემა, როგორც ცოცხალ სოციალურ ინდივიდისა, სოციალიზმი კი გარდაქმნა ასეთ ინდივიდის ცხოვრების ერთის, თუ გინდ უმთავრესის წესისა. მაშინ სოციალიზმი და ნაციონალიზმი სულ სხვა და სხვა სფეროში იქმნებოდნენ მათთვის. — მაშინ, აგრეთვე ინტერნაციონალიზმი ასეთნაირად კი არ გამოიხატებოდა: არ არის არც ფრანგი, არც ინგლისელი, არც გერმანელი, არამედ არის მხოლოდ მუშა, — რასაც არავითარი აზრი არა აქვს, — არამედ ასე: ფრანგი, ინგლისელი, გერმანელი, ყველა, ვისაც აქვს თავისუფლება და არა აქვს, უნდა

განთავისუფლდნენ. როგორც ვარეგან, ისე შინაგან მონობისაგან და შეადგინონ თავისუფალი კავშირი თავისუფალი ერთა. მაშინ აგრეთვე კაცობრიობაც აღარ წარმოუდგებოდათ კაპიტალიზმის რალაც მასწოდ, ზრამედ სუშმად სხვა და სხვა განვითარების ხარისხზე მდგარ სოციალურ ორგანიზმთა, რომელნიც, მართალია, ითვსებენ ევროპის კულტურასა და კაპიტალიზმს, მაგრამ მათში ეს კულტურა კიდევ უფრო აღვიძებს ინდივიდუალობასა და აღრე თუ გვიან მოითხოვენ ევროპის ერებთან სწორ-უფლებიანობასა. მაშინ მომავალი კაცობრიობა მათ არ მოეჩვენებოდათ, როგორც ერთადერთი სოციალისტური საზოგადოება, არამედ როგორც აწმყოში არ მქონე ერთი საზოგადოებისა, მომავალში კი შემდგარი თავისუფალ, ორიგინალურ და ინდივიდუალობა-დაცულ, სწორ-უფლებიან საზოგადოებათა კრებულად. მაშინ იგინი აღარავის შეაშინებდნენ კაცობრიობის სახელით და აღარ იტყოდნენ — რა არის ერი, განსაკუთრებით პატარა ერი, შედარებით მთელს აწმყო და მომავალ კაცობრიობასთან, რომელიც მალე განახორციელებს ბედნიერებას, სოციალიზმსაო! — რა არის და ის, რაც ყოველი პატარა კაცუნა, რომლის სიცოცხლეს სამართალმა და სიმართლემ ისეთივე პატივი უნდა სცენ, როგორც გენიოსსა, რა რომლის სიცოცხლესაც ისეთნაირადვე ვერ შევწირავთ საზოგადოებას, როგორც გენიოსის სიცოცხლესა. მერე რომელ კაცობრიობას! რომელიც დღეს არ არსებობს სოციალურად, და რომელიც დღესაც კი ბევრისათვის მარტო ევროპა და ამერიკა, მომავალში კი სათუო და შეიძლება შეუძლებელიც!..

აი ეს დიდი საკითხები და მასთან ბევრი წვრილმანიც. სოციალისტ-ინტერნაციონალისტებს არ გამოურკვევიათ. ხოლო მათგან გავრცელებული ზერელი და ყალბი ინტერნაციონალიზმი წამბამელობით. იმ ხალხებსაც მოეძო, ვინც სრულიად არ იყო მოგებული ასეთ ყალბ აზრის შეთვისებით. ამით აგრეთვე კიდევ უფრო მტკიცე ნიადაგი გაუჩნდა სწორედ გაბა-

ტონებულ ერთა და ბურჟუაზიათა შოვინიზმსა. სოციალისტებმა ისიც კი არ გამოიკვლიეს დაახლოვებით, რომ სანამ მათი ინტერნაციონალიზმი განხორციელდებოდა, — არსებული, ცოცხალი ჩაგრული ერი სულ განქრებოდა გაბატონებულ ბურჟუაზიისა და სახელმწიფოსაგან, და ამით ჩაგრულთათვის სიკვდილის შემდეგ ჰქრებოდა თვით პრობლემა სოციალიზმისა, მის პროლეტარიატის სოლიდარობასაც სხვა პროლეტარიატთან ყოველი მნიშვნელობა ეკარგებოდა. მათ ისიც კი ვერ გაითვალისწინეს, რომ ეროვნული მოძრაობა ყოველთვის სახელმწიფოს წინააღმდეგია, მაშასადამე მათთვის ხელ-საყრელი წინ-წამწევი ინტერნაციონალიზმის განხორციელებისა.

მაგრამ, საბედნიეროდ, იმ ერებს, რომელნიც ძლიერნი იყვნენ ძალითა და გულით, ასეთმა ინტერნაციონალიზმმა გვერდზედ ჩაუარა, ყოველ შემთხვევაში მათთვის მას დიდი ვნება არ მოუტანია. ხოლო ჩვენსავე სუსტთა შორის არა სასურველი ნაყოფი გამოიღო. ჩვენში მან რამოდენიმედ რუსეთის რევოლიუციასაც ავნო, რადგანაც რუსეთის ბიუროკრატულ სახელმწიფოს ისეთი მტერი არა ჰყოლია საქართველოში, როგორიც იყვნენ და არიან დღესაც პოლონეთი და ფინლანდია. ჩვენი სოციალიზმი უქვეშევრდომილეს გრძნობებს უცხადებდა რუსის სოციალიზმს, რომელიც ფიქრადაც არ გაავლებს უარ-ჰყოს რუსის სახელმწიფოებრივობა და შეზღუდოს მისი საზღვრები, — სწორედ ისე, როგორც ჩვენი თავდაზნაურობა რუსეთის მთავრობასა. ამასვე რომ სჩადიოდეს პოლონეთი, ფინლანდია, უკრაინა და სხვა, — რასაკვირველია არ იქმნებოდა რუსეთში არც ერთი ჰკვიანი სახელმწიფო კაცი, რომ ტაში არ დაეკრა ამ საკვირველ ინტერნაციონალისტ-სოციალისტთათვის და ჩუმად მაინც მფარველობა არ გაეწია. მაგრამ მათ საუბედუროდ მარტო ჩვენ გამოვედით ასეთი „ჰკვიანები“ და გულ-წრფელი ინტერნაციონალისტები და სოციალისტები, ჩვენი ძალა თუ უძლურება კი რუსის სახელმწიფო კაცისათვის აბა რა ანგარიშში ჩასაგდებია. — აბა მთელი კავკასია იყოს სა-

ქართველო, ან არა და იბა მთელი კავკასიის ერები გამოვიდნენ ერთად და ან ლოიალობა გამოუცხადონ რუსეთს სოციალიზმის სახელით, ან მასთან სწორ-უფლებიანობა მოითხოვონ, — და მაშინ ვნახავთ, როგორ გვაქებენ და თავზედ ხელს დაგვისმენ შორს გამჭვრეტი პლებანოვები და მილიუკოვები, — შეიძლება სტალიზინებიც, — პირველ შემთხვევაში და როგორი წყრომით დაგვემუქრებიან მეორე შემთხვევაში.

ასეთმა გაურკვეველმა და ყალბმა ინტერნაციონალიზმმა საშინელი შოვინიზმი დაბადა სოციალისტურ პარტიათა შორის, — სრულიად წინააღმდეგი რამ მოიმკო. ორი რამ იყო ამის მიზეზი: ერთი ის, რომ გაბატონებულმა ერებმა ისეთი ინტერნაციონალიზმი აღიარეს, რომელიც ბოლოს და ბოლოს მათთვის გამოდგა ხელ-საყრელი და არა დამონებულთათვის. ამით მათ უნებურად განამტკიცეს თავიანთ ერის ისტორიის უსამართლობანი და დააკანონეს თავიანთ სახელმწიფოთა საზოგადო უსამართლო პოლიტიკა სხვა ერთა მიმართ. მეორეს მხრით დაჩაგრულ ერთა შორის კანონიერი რეაქცია გამოიწვია ასეთმა ყალბმა ინტერნაციონალიზმმა და კიდევ უფრო განაძლიერა ნაციონალიზმი, როდესაც თავიანთ უფლებათა აღიარება მოწინავე ინტერნაციონალისტ-სოციალისტთა შორისაც ვერავინ ნახა. ამიტომაც დიდ სახელმწიფოებში, განსაკუთრებით გერმანიაში და რუსეთში, სოციალისტური პარტიები ბოლოს და ბოლოს უკვე შეგნებულად შოვინისტებზედ უარესნი გახდნენ, და საკმარისი იყო, რომელიმე დაჩაგრულ ერს ხმა ამოეღო თავის უფლებათა დასაცველად, რომ მყისვე ქვა და გუნდა მიეყარათ და სწორედ იგი მოენათლათ შოვინისტად და ბურჟუაზიის იდეალითა მატარებლად.

მათ პრესაში, მათ კონგრესებზედ, — ყველგან თავს იჩენდა ასეთი შოვინიზმი. გერმანიის ს.-დემოკრატიული პარტია ეხლაც არ აღიარებს პოლონელთა დამოუკიდებლობას. რუსეთის სოციალ-დემოკრატია უარ-ჰყოფს გადაჭრით რუსეთის სხვა ერთა დამოუკიდებლობას. მაშინაც კი, როდესაც პირველად

სისტემატიურ პროგრამას არდგენდნენ, თავიანთ კონგრესსზედ (1903 წ.) რუსებმა არა თუ სხვა ერთა დამოუკიდებლობა დაჭმეს, არამედ მათი ავტონომიაც უარჰყვეს. პროგრესის საზოგადოებრივ-სოციალისტებისა ეროვნულ საკითხში მიიზღაბნა, რომ ეროვნული წინს და კულტურის თავისუფლება აღიარეს, მაგრამ ეს უფრო უბრალო პოლიტიკანობაა, რადგანაც მათ ძლიერ კარგად იციან, რომ გაბატონებულ ერის სახელმწიფოში შეუძლებელია ნამდვილი თავისუფლება დაზღვრულთა ენისა და კულტურისა? უნდა დაიშალოს თვით ეს სახელმწიფო და თვითოეულ ერს სრული თავისუფლება უნდა მიენიჭოს, — არ როგორ გადაწყდება საესებში ეს პრობლემა, — **ამაზედ კი სოციალისტები თავის დღეში არ დასთანხმდებიან.**

შხოლოდ იმ ქვეყნებში იყვნენ იძულებული სოციალისტები მიექციათ ყურადღება ეროვნულ საკითხსათვის, სადაც ზევრი ერთი იყო და რაოდენობაში განსხვავებაც მათ შორის არც ისეთი იყო, როგორც მაგალითად გერმანელთა და პოლონელთა შორის. ასეთი ქვეყანა ავსტრიაა, და სწორედ აქ ეკადნენ სოციალისტები პრაქტიკულადაც და თეორიულადაც განხორციელებინათ ერთა სწორ-უფლებიანობა. პერნერსტრაფერი, ოტტო ბაუერი, რუდოლფ შპინგერი და სხვანი მთელ თავიანთ ანალიზის ნიჭს ხმარობდნენ, რომ დაემტკიცებინათ სოციალიზმისა და ნაციონალიზმის თანხმობა: აღნიშნეს მოვალეობა პარლემენტარიატისა, ყურადღება მიექცია მას ეროვნული საკითხისათვის და გადაეწყვიტა იგი სწორედ სოლიდარობის სახელითა. ცხოვრებამ აძალა ასეთი რამ მოემოქმედნა ავსტრიის სოციალიზმსა. ჩებათ, პოლონელთა და სხვა ერთა ძლიერება იყო ის ძალა, რომელმაც აამოძრავა პარტიის აზრი, აგრეთვე ამ ერთა მოზრდილი რაოდენობა, თორემ გერმანიაში, სადაც გერმანელი განუსაზღვრელად ბატონობს, ან რუსეთში, სადაც რუსის ერს ცენტრალური ადგილი უჭირავს და მეტიც არის ბევრით ყველა სხვა თვითოეულ ერზედ, — სოციალიზმს თავის დღეში არ დაედება ავსტრი-

ული ელ-ფერი. ამისათვის ან რუსის სოციალისტებს, ან ძირითადი მორჯულებათა საჭირო, რაც შეუძლებელია, — რადგანაც იგინი გერმანელთა წამბამდელებიც არიან და რუსის დიდი ერის შოვინისტებიც, — ან და მთელი პოლონეთისა, ფინლანდიისა, უკრაინისა და სხვათა პირდაპირი ეროვნული გამოჯანსაღება.

არის მეორე ნაწილი უკიდურეს ინტერნაციონალისტთა. ესენი არიან უკიდურესი ანარქისტები და ფრანგ ჰერვეს მსგავსი სოციალისტები. მაგრამ მათი თეორიები კრიტიკას ვერ უძლებენ სრულიად. დედა-აზრი მათი თეორიისა ის არის, რომ ერი სრულდება არ არსებობს, თუ არსებობს, — ეს მოგონილი რამ უაზრობა არისო. მაშასადამე არც საზღვრებია საჭირო, არც ენას აქვს მნიშვნელობა, არც მთავრობას, — სულ ერთია პროლეტარიატისათვის რა ენაზედაც ილაპარაკებს, სულ ერთია მისთვის, — გერმანული მთავრობა იქმნება საფრანგეთში თუ ფრანგულიო, და სხვა ამგვარები. მაგრამ ასეთნაირად გადაწყვეტა საკითხისა შეიძლება ანტიმილიტარისტული აგიტაციისთვის იყოს საჭირო, ხოლო თეორიული სიმტკიცისა და მეცნიერებისა მას არა სცხია რა. მის მაგივრად რომ ერის თეორია შექმნან, — პირდაპირ უარ-ჰყოფენ მის არსებობასა და იგი რაღაც მოგონილად მიაჩნიათ, — მაგრამ ასეთივე რიხით შეგვიძლია უარ-ვყოთ ინდივიდის არსებობა, ან იგი ილლიუზიად მივიჩნიოთ, როგორც ამას ბევრი სკეპტიკოსი ფისტი სჩადიოდა, და აქ რა იქმნება მეცნიერული ან ფილოსოფიური! — შეიძლება სულ ერთი იყოს, რა ენაზედაც უნდა ილაპარაკოს ფრანგის პროლეტარმა, — გერმანულად თუ ფრანგულად, — მაგრამ დღეს რომ ფრანგი გერმანულად ალაპარაკო, — იგი ხომ გერმანელი იქმნება და ამით განა ერი, ეროვნება ისპობა? — ან იქნებ მათ იმედი აქვსთ ერთი რომელიმე საკაცობრიო ენის შექმნისა, მაგრამ აქაც რომ არავითარი მეცნიერული მოსაზრება არ წამოუყენებიათ, არავითარი ანალიზი არც კაცობრიობისა, არც ენისა საზოგადოდ, და არც კონკრეტულ ენათა გავრცელებისა ან მათი რიცხვის დაკლებისა

ისტორია?—მთავრობა სულ ერთიაო, —მაგრამ გერმანიის რკინის ხელი რომ დღეს საფრანგეთს დააწვეს, ხომ აჯანყდა მთელი საფრანგეთი, ხომ მთელი თავისი ენერგია მასთან ბრძოლას მოაწოდებდა—ის ენერგია, რომელიც დღეს სოციალიზმზედ იხარჯება, —და მაშინ რევრესი არ იქმნება ერთი იმ ქვეყნისა, სადაც ყველაზედ მეტად არის განვითარებული სოციალიზმი? —ამასაც აღარ ფიქრობენ ეს ზერელა სოციალისტ-ინტერნაციონალისტები, რომელთაც დიდი ფიქრი არ უყვარსთ დიდ საკითხთა გადასაწყვეტად.

ხანდახან ამ ჯურისა და სხვა ინტერნაციონალისტებსაც არგუმენტად ის მოჰყავსთ, რომ არ მოიპოვება დღეს არსად წმინდა ერიო. საფრანგეთის ხალხი ათას რასისაგან შესდგება, იგი ათასის ხალხის ნარევიო. მაშასადამე ერის არსებობის კრიტერიუმიც არ არის, არ არის თვით ერიო!

აი, სწორედ ეს არის მათი მეცნიერული ბანკროტობა! საქმე სწორედ იმაშია, რომ ერი, მიუხედავად იმისა რომ იგი სხვა და სხვა რასის და ხალხის ნარევი, —სულიერი ერთეულია, სოციალური ორგანიზმი, ნამდვილი საზოგადოებრივი ცოცხალი არსი. ერი ეთნოგრაფიული ცნება კი არ არის, არამედ სოციალური. და ასეთი ადამიანები, ვისაც ეს ორი ცნება ვერ გაურჩევია, „მეცნიერების სახელით“ აქარწყლებენ ყველა ერის თვით არსებობასაც კი! —რამდენჯერ მსმენია, როგორი რიხით ამტკიცებდნენ ისინი ამ სრულიად უსაფუძვლო აზრსა და ბევრი განათლებული კაცი კი მათ ტაშის ცემით აჯილდოვებდა.

არ ვიტყვით, შეიძლება მათი მნიშვნელობა სხვა მხრით იყოს დიადი, —ხალხში რევოლუციონური სულის გასამტკიცებლად და სოციალისტურ იდეალთა გასავრცელებლად, მაგრამ მათი თეორიული საფუძველი ინტერნაციონალიზმისა რომ არარაობაა, —ეს ცხადი და უეჭველია. მაგრამ მათი გავლენა დღეს ნაკლებია, ვიდრე იმ ზოგიერთ ინტერნაციონალისტთა, რომელთაც დაახლოვებით სწორად ეს-

მისთ ინტერნაციონალიზმი, და აგრეთვე უიდრე შოვინისტ დიდ ერთა სახელმწიფო სოციალისტურ პარტიათა.

ასეთი იყო მიმართულება სოციალისტურ-ინტერნაციონალიზმისა დასაბამიდან დღემდე, — მისი საზოგადო მიმდინარეობა რომ ავიღოთ და ყურადღება არ მივაქციოთ ოდნავ საწინააღმდეგო განდგომათა ამ საერთო მიმართულებისა ან.

ქართველი ჩავარდება ხოლმე ამ საზოგადო იდეათა მოჩვენებაში და უმეტეს შემთხვევაში ვერავითარ ორიგინალურ კრიტიკას ვერ უწევს ამ მიმართულებასა. იგი ან სხვისი კრიტიკით კმაყოფილდება, ან დოგმატიკურად ირწმუნებს ხოლმე ამ უკიდურესს სხვისი შოვინიზმის თეორიებს, რომელიც მას გულწრფელ სოციალიზმად ეჩვენება. ორივე შემთხვევაში იგი შეიძლება გულწრფელის, მაგრამ ყალბი მოძღვრებით ჩამოდის ჩვენში მას ფიქრადაც არ მოსდის ყოველივე ამის განსჯა თავისი ქვეყნის მდგომარეობის თვალთახედვით, და იმას კი აღარა ფიქრობს, თუ როგორი იქმნება ჩვენში შედეგი მისი ყალბი იდეალების მუშაობისა. არ იხილავს იგი ქართული თვალთახედვით ამ თეორიებსა, რადგანაც ქართული ცხოვრებით არას დროს არ უცხოვრია, — და განა მარტო სოფელში ცხოვრება და გლეხებთან ლაპარაკია ქართული ცხოვრება: იგი სულიერად განცდაა ქართველი ერის მთელი ისტორიისა, მისი სულის კვეთებისა და მის მისწრაფებათა. რასაკვირველია ასეთი აღამიანი იდეალს შეითვისებს იდეალისათვის, უფრო თავის საკუთარ სულიერ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად. უცხოეთში შეთვისებული იდეალიც მას ქეშმარიტება ჰგონია ყოველ კერძო შემთხვევისათვის, და თუ ქართული წარსული და თანამედროვე ცხოვრება ოდნავ მაინც არ ეთანხმება ამ უცხოეთში შეთვისებულ იდეალს, — თამამად და გულწრფელად წამოიძახებს, — წარსული მეზიზღება და აწმყო მეჯავრებაო! გულწრფელადვე მას ასეთი ყოველად უაზრო სიტყვა სოციალიზმის რწმენის განმტკიცებად მიაჩნია, იდეალის სამსახურად!..

დიახ, როგორც ზემოდ ვამბობდი, ერთხელ მეც შევსცუ-

რე ასეთ მორევში. რუსეთშიაც ვსცხოვრობდი და ევროპაში-
აც. მეც შევითვისე გულ წრფელად ეს იდეალები. მეცა მრწამ-
და იგი უკრიტიკოდ და ბრმად. მეც ჯერ მარქსის, ენგელ-
სისა და კაუცკისა, მერმე ბაკუნინისა, კროპოტკინისა და რე-
კლიუს იდეალები და თეორიები თითქმის სარწმუნოების სიმ-
ბოლოდ მიმაჩნდენ, თუმცა ამ უკანასკნელთ უფრო კრიტიკუ-
ლად ვექცეოდი. მაგრამ გულის სიღრმეს მაინც ჯაღაც მძიმე
და გამოურკვეველი ტანჯვა მიწვავდა. ეს რაღაც გამოურკვე-
ველი გრძნობა ყოველ ზემოხსენებულ ჯურის ქართველს აქვს;
ეს ძალიან კარგად ვიცი, რადგანაც თვალ-ყური მიდევნებია
მათთვის და ვიცნობ თითქმის ყველა მათგანს, ვისაც თავი გა-
ნუწირავს საქართველოში სოციალიზმისათვის. მხოლოდ და-
კვირვება და ანალიზი უნდა ამ გრძნობასა, შემდეგ ფიქრი-
დიდი ფიქრი და ტანჯვა, რომ ამ გრძნობის მიზეზთა კვლევამ
კრიტიკა გამოიწვიოს შეთვისებულ და შესისხლ-ხორცებულ
იდეალთა, — კრიტიკა მიუდგომელი და ცივი, რომლის მიზა-
ნიც უნდა იყოს ქეშმარიტების გამორკვევა თავის თავისათვის
და მაზედ აგება ახალი რწმენისა; ვერავითარი შიში ძველ იდე-
ალთა დაკარგვისა ვერ უნდა ჰბოჭავდეს ადამიანს ასეთის კრი-
ტიკის დროს, თორემ იგი მუდამ ბრმად ივლის, მისს სიბრმა-
ვეს კი შეიძლება ცოცხალ ადამიანთათვის, ცოცხალ ერისათ-
ვის ღოდი ვნება მოჰყვეს, ეს კი წინააღმდეგი უნდა იყოს
არა თუ სოციალისტურ, არამედ უფრო მდაბალ იდეალი-
ზაც, რადგანაც ცოცხალ არსისადმი მიუყენებული ვნება და
ტანჯვა ბოლოს და ბოლოს დანაშაული მისის წმინდა
ხახითა.

თუმცა შევითვისე უკიდურესი და უკეთილშობილესი სო-
ციალისტური და ანარქისტული იდეალები, მაგრამ ის მძიმე
ლოდი მაინც მაწვა გულზეა, რომელიც ყველას აწევს ხოლ-
მე, — ყველას, ვისაც შემცდარი ინტერნაციონალიზმი მიუღია
უკანასკნელ საკაცობრიო ქეშმარიტებად და თანაც ყრუდა

გზიდან, რომ იგი დამღუპველია. მისი კრისა, მაშასადამე მისი საკუთარი ინდივიდუალობისა.

ესლა რომ ვუკვარდები, რუსეთში არა მინახავს რა ორიგინალური, გარდა ბრმა წამბაძველობისა და უვიცობისა ჩემს ამხანაგთა შორის. ვინც „დიდებად“ ითვლებოდნენ, მათთვისაც დამიგდია ყური, წამიკითხავს მათი თხზულებანი და იქაც არა მინახავს რა მაინც და მაინც ორიგინალური, თუმცა ისიც მწამდა, რომ მათ ჯეჭველად უნდა გადმოეღოთ ევროპიელებისაგან მზა მზარეული „ერთად-ერთი ჭეშმარიტი“ მეცნიერება და არც კი უნდა ჰქონოდათ უფლება გადაესხვაფერებინათ იგი თავიანთის გონებითა. ვადევნებდი თვალ ყურს მათ ჟურნალებში. სხოლასტიურ მსჯელობას მარქსიზმის შესახებ და მეც, რასაკვირველია, ორტოდოქსები მეგონენ ჭეშმარიტების ერთად-ერთი მატარებელნი, სხვები კი თითქმის დამნაშავენი. როდესაც პირველად წავიკითხე ბელტოვის „Къ Вопросу о Развитіи Монистическаго Взгляда на Исторію“, ასე მეგრნა მიხაილოვსკი და ყველა მისი მიმდევარი მართლაც რაღაც საცოდავი ხალხია და ბელტოვის თავშია მოთავსებული მთელი მეცნიერება მეთქი. როგორ გავკვირდი, როდესაც რუსეთიდან დაბრუნებისას ჩემს ძმასთან მქონდა ლაპარაკი ამ წიგნის შესახებ და იგი სცილილობდა დაემტკიცებინა ჩემთვის, რომ ბელტოვ, რასაც ბევრს არა ყვიროდა ბუნების მეტყველებაზე და ფილოსოფიაზედ, იმდენი მაინცა და მაინც არც ერთის გაეგებოდა რამ და არც მეორისა!..

ევროპაში რომ ჩავედი, უპირველეს ყოვლისა მოვიკიდე ზედიერ სოციალიზმის წმინდა ავეუსტინის, მარქსის. სწავლასა, თუმცა აქაც მქონდა წაკითხული. ყველა დიდ მოციქულს მოვეუსმინე, გადავიკითხე მათი სახარებანი, მაგრამ თანაც სამი რამ მიპრავდა ექვს: ერთი ის იყო, რომ საზოგადოებრივი მეცნიერება, ეს უდიდესი შტო ადამიანის ცოდნისა, ევროპაში ძლიერ განვითარებულია და მართო სოციალისტები არ ეწევიან მის კულტურასა, — პირიქით, არა სოციალისტები უფრო

ღრმადაც და მრავალ-მხრივადაც ავითარებდნენ სოციალოგიის მეცნიერებასა მე ამასაც ვადევნებდი თვალ-ყურს შეძლებისა და-გვარად. მეორე ის იყო, რომ მართო მარქსი და ენგელსი არ იყვნენ სოციალიზმის წარმომადგენელნი, არამედ ათურებელი პავლე მოციქული და წმ. ავგუსტინი ყოფილა ევროპის სოციალიზმისა. სენ-სიმონიდან და კიდევ უფრო აღ-რინდელ ავტორებიდან დაწყებული ახალ სოციალისტებამდე გადავიკითხე მათი თხზულებანი, უმთავრესნი მაინც. გავცანი სოციალიზმის ისტორიას, ინტერნაციონალს, გავიგე რომ იქ მეორე უფრო სიმპატიური, უფრო მომქმედი და კეთილშობი-ლი მოძრაობა ყოფილა, — ანარქიზმი, რიამლის უდიდესნი წარ-მომადგენელნი იყვნენ ბაკუნინი და შემდეგ კროპოტკინი და ელიზე რეკლიუ. ყველაზედ უფრო კი იმან დამაფიქრა, რომ ყველა სოციალისტი ევროპაში ეროვნულ ნიადაგზედ მოქმე-დებს, — განსაკუთრებით პარლამენტარისტები, რომლებიც ეროვ-ნულ კანონმდებლობაში იღებენ მოხაწილებას, მაშასადამე პრაქტიკული სოციალიზმი მათთვის შინაგან, საკუთარ სოცია-ლურ ორგანიზმის გაუმჯობესებით გამოიხატება. ისიც ნათ-ლად დავინახე, რომ ეს სოციალისტური პარტიები უმთავრე-სად შოვინისტებიც კი იყვნენ და იცავდნენ ეროვნულ ინტე-რესებს, სხვა პატარა დაჩაგრულ ერებს ანგარიშშიაც არ იღებ-დნენ და არც აღიარებდნენ მათ თავისუფლებას. ხოლო, ინტერ-ნაციონალიზმი მათთვის უფრო ყვირილი და დემონსტრაცია იყო, ვიდრე რეალური მუშაობის საგანი. იგინი იმდენად იყ-ვნენ ინტერნაციონალისტები, რამდენადაც პროლეტართა შო-რის კავშირს ამტკიცებდნენ, ხოლო იმდენად არა, რამდენა-დაც ეროვნულ ინტერესებს ავნებდა. იგი. მახსოვს როგორ უარ-ჰყვეს ჰაინდემენმა და ინგლისის ს.-დ — ებმა ევროპის სოციალისტთაგან შემუშავებული პროექტი ინგლისის ვაქრო-ბის ბოიკოტისა ინგლის ბოერთა ომის დროს! — უკიდურესთა ინტერნაციონალიზმს, რომელიც არავითარ პირობას არ იღებს მხედველობაში და მხოლოდ „ყვირის“, მაინცა და მაინც დი-

დი გავლენა არა ჰქონდა. ყოველისფერი ესე თვალით ვნახე, და პირველად მივხვდი, — რომ სოციალიზმიც ეროვნული საქმე ყოფილა, ხოლო ინტერნაციონალიზმი ყველა ერის საურთიერთო უფლების აღიარება. ამის უარ-მყოფელი ან თვით არის შოვინისტი, ან დაბრმავებული მეთქი. — ვიცნობდი შვეიცარიელ სოციალისტებს, რომელნიც არას დროს არ დასთანხმდებოდნენ გერმანიის, საფრანგეთის, ან იტალიის ბატონობას. ეს პატარა სახელმწიფო, სამი ერისაგან შემდგარი, თავისუფლების თაყვანის-მცემელი იყო, მისი სოციალისტები კი სხვებზედ უფრო იცავდნენ ეროვნებასა და რესპუბლიკასა. თავიანთ შინაგან სახელმწიფოებრივ სფეროში მათ „ინტერნაციონალიზმიც“ განხორციელებული ჰქონდათ ამ ერთ მტკაველა ტეროიტორიაზედ. — ვხედავდი მათ უდიდესს კულტურასა. ზედ ქენევის საზღვარზედ სავოიაა, — იგივე რასა, იგივე ბუნება, რაც ქენევის კანტონში, ხოლო რა განსხვავება ცხოვრებისა, კულტურისა! — მიზეზი — ერთის მხრით საფრანგეთის ცენტრალიზმი, მეორეს მხრით შვეიცარიის კანტონალური თავისუფლება. ვსთქვი, — გიჟები არიან ქენეველები ფრანგებს რომ შეუერთდნენ მეთქი? — მეორეს მხრით შვეიცარიის რასა და ბუნების სიმდიდრე საქართველოსაზედ დაბლა იდგა ყოველის მხრით. — ვფიქრობდი, — თუ ამ მწირმა ქვეყანამ, რომელსაც არც ზღვა აქვს და არც მადანთა აუარებელი სიმდიდრე, — კრეტილებიც ბლომად აჰყავს, — უმაღლესი კულტურა შექმნა ევროპაში პოლიტიკურ თავისუფლების წყალობით, — ჩვენ რაღა ვართ, ვის რა დაფუძნეთ მეთქი! — საქართველოდან კი ხმა მოდიოდა, — ჩვენ სოციალ-დემოკრატებს რეზოლიუცია დაუდგენიათ, — საქართველოში რუსების გადმოსახლების წინააღმდეგი არა გვაქვს-რაო! სადამდის მივა უკულტურო ადამიანის „ინტერნაციონალიზმი“ მეთქი, ვიფიქრე, და შვეიცარიის მნახველ ოდნავ გულ-წრფელ კაცს, მათ სოციალისტთა მცოდნეს არ შეუძლია კიდევ უარესი არა სთქვას. რუსის კოლონია ჩემ თვალ-წინ იდგა პარიზში და ქენევაში. თვალ-ყურს ვადევნებდი მათ ცხოვრებას

ვხედავდი პლესანოვს, — ამ ნამდვილ რუსის ნაციონალისტ პოლიტიკოსს, რომლის პოლიტიკაც ვერ იყო კარგად დაფარული და მით უფრო საზიზღრად მეჩვენებოდა იგი. ვხედავდი ლენინს, — რუსის შოვინისტსა და იმპერიალისტს, იმპერიის საზღვრების დამცველს ს.-დ ების კონგრესსზედ ცნობილი პროგრამის შემუშავების დროს. ვხედავდი ებრაელებს, რომელთაც გულში ყველას ებრაული განკერძოება ედვა; — ამ ნიადაგზედ ბუნდიც აღმოაცენეს, — ისიც ვნახე, თუ რა დღე დადგათ ამ ბუნდისათვის რუს ნაციონალისტთაგან; — სიტყვით კი სამშობლოს უარ ჰყოფდნენ ყველასათვის. რა ენადგებოდათ, თვითონ რომ არა აქვსთ სამშობლო — სხვებისათვის მით უფრო დიდის რიხით უარ-ჰყოფდნენ თვით ეროვნების პრინციპსა. იქვე კი, იმათვე გვერდით, სიონისტები იყვნენ ერთ აურზაურში და „სიონის“ ძებნაში. სრული დარწმუნებული ვარ, ყოველი ებრაელი თანაუგრძნობდა გულში ამ სიონისტებსაც, მხოლოდ ერთის მხრით შიში, მეორეს მხრით უიმედობა არ ანებებდა მათ ერთბაშად, ებრაელურად გასიონისტებულობენ! ვხედავდი ჩერნოვს, ამ ნამდვილს წარმომადგენელს მოსკოველ-თათრულ პოლიტიკისას, რომელსაც სხვა ერთა ავტონომიაც თითქოს სწამდა, მაგრამ მხოლოდ „ტაქტიკურის“ მოსაზრებით. რუსის რევოლიუციის ინტერესის მხრით. მაგრამ როცა სხვა ერთა რევოლიუციონერებთან განწყობილებაზედ მიდგებოდა საქმე, — ვაჭრობდა: აღვიარებთ თქვენს ავტონომიას, მაგრამ როდესაც დამფუძნებელი კრება იქმნება მოწვეული, — თქვენი დამფუძნებელი კრება დამოუკიდებელი არ იქმნება, — იგი უნდა მუშაობდეს სრულიად რუსეთის დამფუძნებელი კრების კანონმდებლობის სფეროშიო! — ჭკვიანი პოლიტიკაა, არა, მკითხველო, რომ თათრული ეშმაკობა და ცოტა თვალსაჩინო გაიძევრობა არ იყოს?! — ყველას ძლიერ კარგად ვიცნობდი, — მაგრამ მათში არც წმინდა სოციალიზმი მინახავს და ინტერნაციონალიზმის მაგივრად

უკიდურესი შოვინიზმი ვიხილე! აქაც ყველა თავის საქმეს აკეთებდა, — ზოგი სხვისი ხარჯითაც!..

კაი ხნის ანარქისტი ვიყავ, როცა პარიზში და ჟენევაში თვალ-ყურს ვადევნებდი ასეთ მოვლენებსა. სოციალ-დემოკრატიულმა სოციალიზმმა ვერ მიმიზიდა, რადგანაც ჩემი იდეალური უფრო მაღალი იყო და ანარქიზმი უფრო მაკმაყოფილებდა. იგი უკეთ სწყვეტდა ადამიანის პიროვნებისა და ადამიანთა საზოგადოებრივ ორგანიზაციის პრობლემათა. ამასთანავე ერთის მხრით მარქსიზმის თავის-კერძო შოვინიზმი, მეორეს მხრით სხვა ერთა უფლებების უარ-ყოფა, აგრეთვე მათი დოგმატიზმი ზიზღსა მგვრდა და ამიტომაც სოციალიზმის უმაღლეს მოძღვრებით მინდოდა დამეკმაყოფილებინა სული. მაგრამ აქაც მოვსტყუვდი; ვერც აქ ვნახე სამართალი ქართველმა. მახსოვს, ერთხელ ფრანგულად წერილი დავსწერე ასეთის შინაარსისა: იმ უმაღლესმა მოძღვრებამ, რომელიც ყოველ-გვარ მონობას უარ-ჰყოფს, ყოველ ავტორიტეტს, — ერის უფლებაც უნდა აღიაროს მეთქი. ანარქიზმი საყოველთაო თავისუფლებისა და თანასწორობის მოძღვრებაა, ამიტომ ერი მისთვის ისეთივე წმინდა და ხელ-შეუხებელი უნდა იყოს, როგორც ინდივიდი მეთქი. ამასთანავე ეროვნული მოძრაობა სახელმწიფოთა წინააღმდეგია და ამით მაინც ეთანხმება ანარქიზმსა მეთქი. — გავგზავნე ეს წერილი ანარქისტულ გაზეთში, რომლის რედაქტორიც ერთი წმ. ავგუსტინთაგანი იყო. მაგრამ არ დაბეჭდა. მე განაღმე მისი, რომ არ დაბეჭდა, ეს წინდაწინვე ვიცოდი და არც ისეთი ბავში ვიყავ უკვე, რომ ჩემი ნაწერის დაბეჭდვა ძალიან გამხარებოდა, — მე ის მეინტერესებოდა, — რას იტყოდა წმ. ავგუსტინი ანარქიზმისა? იცით რა პასუხი მივიღე, როდესაც შევეცითხე? — ნამდვილი ს.-დ.-იული: როდესაც სოციალიზმი განხორციელდება, მაშინ ყოველივე განთავისუფლდება, მაშასადამე ერიცაო! მაღლობელი ვარ მეთქი; ვიფიქრე გუნებაში; — როცა განთავისუფლდება — განთავისუფლდება, ეს მართალია, მაგრამ როდის მოხდება ეს საყოველთაო

განთავისუფლება, — ეს არც შენა და არც არავინ იცის, მანამა კი მე, ქართველი, ვისპობი, ვიტანჯები, ვკვდები — და შენ, უდიდესი მოძღვრების მქადაგებელი, რაღაც იეზუიტურ პასუხს მაძლევ მეთქი!.. ამ აზრმა გამიელვა თავში და გული და-
 მითუთქა. მაშინ მივხვდი, რომ რაც კაცს არ გაწუხებს, — იმა-
 ზედი გულწრფელად არცა ჰფიქრობ, თუ გინდ არქი-ანარ-
 ქისტიც იყო! იმ ჩემ რედაქტორს რა დასცხელს „ერის“, რო-
 დესაც საფრანგეთი არ განიცდის გერმანიის ქუსლით თელ-
 ვასა. იგი კიდევ არწმუნებს ყველას, რომ ამ ქუსლის არეში-
 ნია, მაგრამ აბა გამოსცადოს და მაშინ ენახავდი რა ჰანგზედ-
 დაიწყებდა მღერასა! — გარეშე ერისა ან რომელიმე სოციალუ-
 რი ჯგუფისა არ არის ადამიანის პიროვნება, და როდესაც
 ერი დამონებულია, პიროვნება(ც) ილახება, შეურაცხ-ყოფილია.
 მისი სულიერი არსება; ჩემმა რედაქტორმაც შეურაცხყო ჩემი
 პიროვნება, უარ-ჰყო რა მისი არსებობის უფლება ერის უფ-
 ლების უარ-ყოფითა. ეს კარგად დამანახსოვრდა!

ანარქისტთა შორის მუდამ ვიყავ. იქაც ისეთივე ფანატი-
 ზმი, დოგმატიზმი იყო გამეფებული, — თუმცა მუდამ ყვიროდ-
 ნენ თავისუფლებაზედ და თავისუფალ აზროვნებაზედ. ერის
უფლებაზედ ლაპარაკიც არ შეიძლებოდა. მაგრამ იმავე დროს
 ვამჩნევდი, რომ ანარქისტებიც სხვებსავეთ ყველგან თავის
 ეროვნულ საქმეს აკეთებდნენ. სებასტიან ფორს საფრანგეთის
 კლერიკალებისაგან დახსნისათვის ძეგლი დაედგმის. მაშ სა-
 ყველური ეთქმის?!

მხოლოდ ლონდონში მოვისვენე. იქა ენახე კაპოტუკი-
 ნი, ანარქისტი და სამართლის უფრო გულწრფელად აღმსა-
 რებელი ყველასათვის, ვიდრე სხვა ვინმე. რეკლიუს თხზულე-
 ბანი ვიცოდი, მაგრამ აქ გავიგე მის მეგობართაგან მისი იდეა-
 ლები, ხასიათი მისი სამართლიანი ინტერნაციონალიზმისა. აქვე
 გავიცანი ქართველი ვარლამ ჩერკეზიშვილი, ჩემ ნაცნობთა შო-
 რის ერთად-ერთი ანარქისტი და სოციალისტი, რომელსაც ნათ-
 ლადა აქვს წარმოდგენილი ანარქიზმიც, ინტერნაციონალიზმიც,

უზენაესი საერთაშორისო სამართალიც. მასთან მოვისვენე სულიერად. იგი ეკთად-ერთი პბედავდა სიმართლის ხმის ამოღებას „ყველა კერპთა“ წინააღმდეგ („Всѣ кумиры долой!“). იგი მოუსვენარი კრიტიკოსი იყო და არის მარქსიზმისა საზოგადოდ. არ ეშინოდა არც ს.-დ.—ებისა და არც იმ ანარქისტებისა, რომელნიც უარყოფდნენ ერის უფლებასა. მაგრამ იგი ქართველია, — და არა ზემოდ აღწერილი ქართველის ტიპი, არამედ ბევრის მნახველი და ყოველისთვის გამომცდელი, — იმის არის მხედველობაში მისაღები! — კროპოტკინი არასოდეს არა ყოფილა ერის უფლების წინააღმდეგი. ერთ თავის პატარა წიგნში (*Un siècle d'attente*) კიდევაც აღიარა იგი პირდაპირ ეს პატარა ბროშიურა ეხლაც ძვირფასია ჩემთვის. კროპოტკინს არც ისა სწამს, თითქოს საფრანგეთში ეროვნული მთავრობა და გერმანიის ქუსლი ერთი და იგივე იყოს. — წარმოიდგინეთ, ამიტომაც მას ბევრმა ანარქისტმა ნაციონალისტი, ფრანგის პატრიოტი და დემოკრატი უწოდა! ჩემ თვალ წინაც რამდენ პატარა მატრაკვეცა ანარქისტს გაულანძლავს იგი, — დემოკრატი არის და ანარქისტულ პრინციპებს უღალატაო და სხვ. — რეკლიუს მეცნიერული თხზულებანი ჩემ ნაცნობს უკიდურესს ანარქისტთა უმეტეს ნაწილს არც კი წაეკითხათ, თორემ მის „გეოგრაფიაში“ პირდაპირ ნახავდნენ, როგორი ინტერნაციონალისტი იყო რეკლიუსი, — უარ-მყოფელი ერის უფლებისა თუ აღმსარებელი ყველა რასისა და ყველა ერის თანასწორობისა! დიან, იგი ამ უკანასკნელი აზრის იყო. მან იცოდა მთელ დედამიწის ზურგზედ ყველა რასისა და ერის ცხოვრება და პატივსა სცემდა ყველასა. — ვ. ჩერქეზიშვილს თავისი სამართლიანი და პირდაპირი აზრისათვის კი უმეტესი ნაწილი გაფანატიკოსებულ ანარქისტებისა აგრეთვე „მოვინისტს და ნაციონალისტს, დემოკრატსა და რადიკალს ეძახდა, რასაც ვ. ჩერქეზიშვილი ყურადღებას არ აქცევდა და უმტკიცებდა ასეთის ჯურის მოწინააღმდეგეთ, რომ იგინდ. ამით მხარს უჭერდნენ დესპოტიზმსა და მონობასა.

მაგრამ, საუბედუროდ, არც კოოპოტიკინსა და აოკ რეკლიუსის სისტემატიურად არ განურკვევიათ ცნებანი ერისა, კაცობრიობისა, ერის უფლებისა და ინტერნაციონალიზმისა. ისევ ვარლამ ჰერქეზიშვილი ეხებოდა ამ საკითხებს ქართულ პრესაში. პირველი ორის ნაწერებში ბუნდოვანადაა სჩანან მხოლოდ ეს ნათელი ცნებანი, მესამე კი წერის გარდა საქმითა და ცოცხალი სიტყვითაც იცავდა სამართლიანობასა. ამ უკანასკნელმაც უფრო ამიხილა თვალი. მასაც ვუძღვნი ამ მცირე შრომასა ნიშნად ჩვენი მეგობრული განწყობილებისა, როგორც ძვირფასს მასწავლებელსა და ჩემი თავიდან თანატომის აღმომფხვრელსა...

ევროპაში შეთვისებულ მოძღვრებათაგან წმინდა იდეალი და შემერჩა ანარქიზმისა. დოგმები, რომელნიც უსამართლოდ შეჩვენებოდნენ, — უკუ ვაგდე. ამ წმინდა ანარქიზმის სახელით ვებრძოდი იქაც, რამდენადაც შემეძლო, რუსების ცენტრალისტურ სოციალიზმსა და შოვინისტურ ინტერნაციონალიზმს.

მაგრამ მაინც კიდევ დამრჩა რაღაც ძველ რწმენათაგან. საქართველოში რომ დაებრუნდი, მოძრაობა გაჩაღებული იყო, და მეც ჩემი წმინდა მოძღვრება გამყავდა ხალხში პირდაპირ, — დარწმუნებული ვიყავ, რომ რევოლუციის დროს ხალხი ყოვლის შემძლე იყო, და გამაჩვენებდას თუ სოციალიზმს ვერა, მის რასმეს მსგავსს მაინც განახორციელებდა. მეც ანარქიზმის განხორციელების იდეალს ვქადაგებდი იმ იმედით, რომ ხალხის რევოლუციონერ შემოქმედებაში იგი უნდა ყოფილიყო გზის მაჩვენებელი ვარსკვლავი. გული საგულესა მქონდა, — რაღაი ხალხმა გაიღვიძა, — სოციალურ შემოქმედებას აუცილებლად, თავის თავად მოჰყვება ეროვნული თავისუფლებაც მეთქი. და მართლაც თვალითა ვხედავდი ამ ტენდენციას ჩვენში. იმას კი აღარ ვფიქრობდი, რომ ეს პროცესი ეროვნული განთავისუფლებისა მხოლოდ ბუნებრივად ხდებოდა სოციალურ გარდაქმნასთან ერთად, რადგანაც ეს სოციალური გარდაქმნა თვით იყო ერთის მხრით უცხო კანონის

უარყოფა. იმას კი აღარ ვფიქრობდი, რომ დამარცხება შესაძლებელია და ხალხს სწორედ რეაქციის დროს უნდა გამაგრება, რომ არ დაჰკარგოს ეროვნული იდეალი, რადგანაც მტერი რეაქციის დროს ქართველებს განსაკუთრებით, როგორც ერს, ისე დაუწყებდა დევნასა. და როდესაც მართლაც დავმარცხდით, — მაშინ ვიგრძენ ჩემი შეცდომა. — დიახაც, თვით მოძრაობის დროს მაინც უნდა განგვემტკიცებინა ეროვნული იდეალი, თუ ძველმა თაობამ იგი ვერ დანერგა, და ამდენი უბედურება აღარ დაგვატყდებოდა თავზედ, რაც დღეს დაგვატყდა. ავიღოთ თუ გინდ ტერიტორიის საკითხი. ჩვენში მიწის საკითხი განა მართო აგრარული საკითხია? — იგი ღრმა პოლიტიკური საკითხია. ქართველი ხალხი თუ ტერიტორიის შეირჩენს, ვერაინაც ვერას დააკლებს, — თუ დაჰკარგავს — იგი მღკედება. რევოლუციის დროს ეს უნდა შეგვეგნებინებინა ხალხისათვის და დღეს იგი აღარ იტყოდა, — ხაზინა მამულებს ყიდულობს თავადიშვილებისაგან და მუქთად დაგვირიგებს, — მაშ რაღად უნდა ვიყიდოთო! გლეხისათვის და მუშისათვის მართო ბერეჟა და თავადიშვილი გამოვიყვანეთ მტრად, აგრეთვე მთავრობა, როგორც მისი სოციალური მტერი, — ხოლო იგივე მთავრობა და უცხო ერი მის ეროვნულ და პოლიტიკურ ბუნებრივ მტრად არასოდეს არ დაგვისახავსა და აი დღეს ამისი ნაყოფი, — იღუპება საქართველოს ტერიტორია! — თვით ავტონომიის საკითხსაც რაღაც უხალისოდ ვეპყრობოდი. დიდება ფედერალისტებს, რომ მხოლოდ მათ მიაქციეს ყურადღება ამ საკითხსა, — სხვა სოციალისტები კი მისი დაუძინებელნი მტერნი იყვნენ და მეც პირადად მხოლოდ იმას თუ ვიტყოდი ხოლმე, რომ ავტონომიას რა უჭირს, — ცენტრალიზმს სჯობია მეთქი. — და აი ნაყოფი ჩვენის ასეთის მოქმედებისა, — დღეს სომხები და სხვა ერები, ვინც კაი ხანია მუშაობენ ეროვნულ ნიადაგზედ, მძლავრნი არიან შეგნებით, სიცოცხლით, საშუალებით, — ჩვენ კი ჩვენსავე ქვეყანაში ყველაზედ უფრო საცოდავები ვართ.

დადგა რეაქცია და პარტიები არა თუ ქუთაში არ ჩავარდნენ, უარესად გადაირიყნენ. ფანატრში და შეცდომანი განაძლიერეს. სოციალ-დემოკრატები უარესად „გარუსდნენ“ და ეს გარუსება წარმოიდგინეს ინტერნაციონალიზმად. ფედერალიზტები ისევ ძალად ახვეცდნენ თავზედ თავიანთ ფედერალიზმს სხვა ერებს, თუმცა იგი არც ერთს არა სწამდა საქმით, რადგანაც მათთვის ეს ან გაუგებარია და ან ხელ-საყრელი არ არის. ანარქისტებმა სხვა „სასახელო და საგმირო საქმეებს“ მიჰყვეს ხელი. მაშინ კი სრულიად გამოფხიზლდა ის ნაწილი ქართველი საზოგადოებისა, ვისაც რაიმე ეროვნული თავმოყვარეობა ჰქონდა და სამართლის გრძნობაცა. ეხლა იბადება ჩვენში რწმენა ეროვნული თავისუფლების აუცილებლობისა, ურომლისოდესაც ტყუილი და ყალბია სოციალიზმიცა და ინტერნაციონალიზმიცა. — როგორ ჩამოვრჩით სხვა ერებს, მაგალითად სომხებს! მათ თავიანთ წრეშიაც კი ხანია განავითარეს ეს რწმენა და მთელს ქვეყანასაც ჩაავრცეს, სოციალისტებსაც და არა სოციალისტებსაც, რომ სომხობაც ერია და თან ყველასთან ერთად თანასწორი უფლებაცა აქვს თავისუფალი ცხოვრებისა და განვითარებისა. დღეს მათი დამცველები თვით ევროპიელი სოციალისტები და ანარქისტები არიან!.. — ევროპაში მათაც ვადევნებდი თვალ-ყურს, მაგრამ ჩვენ სოციალიზმს მაინც მალლა. ვაყენებდი მათ „შოვინიზმზედ“, ეხლა კი ვხედავ, რა დიადი და თავგანწირული მუშაობა გაუწევიათ მათ და რა ფუქსავატები ვყოფილვართ ჩვენ.

ამ სულის კვეთებიდან, ამ ფიქრთაგან და იქვთაგან გამოვიდა ჩემი წიგნაკი. ამაზედ ვცვიროდი, — რიგიანად თუ ურიგოდ ეს სულ სხვაა, — ჩვენს პრესაში სამი წლის განმავლობაში. მეც არა მაქვს პრეტენზიები რამე ახალის თქმისა. — არც ძველი დიდი „დედლებისათვის მიღალატნია. მე არც მოღალატე ვარ ანარქიზმისა. მართალია, თვით სოციალიზმისა და მომავალი ცხოვრების შესახებაც შეიცვალა ჩემი აზრი, ამ შეცვლასაც თავისი მიზეზები ჰქონდა, მაგრამ ეს სულ სხვა სა-

განია და ამაზედ აქ არ ვილაპარაკებთ. არც კაცის-ქამია შო-
ვინიზმის თეორიის შექმნას ესციდილობ. მე მხოლოდ ქართვე-
ლი ანარქისტი ვარ, მაგრამ გუფლი-საგუფლეს არა მაქვს: ჩემთვის
ეროვნული საკითხი გადაწყვეტილი არ არის, ეს საკითხი კი
ჩემი ყოფნა არ ყოფნის საკითხია, ურომლისოდაც არც ანარ-
ქიზმი არსებობს, და ამიტომაც მინდა აღვიარო სამართლიანი
და კანონიერი უფლება ჩემი არსებობისა, განვამტკიცო იგი
ჩემს რწმენაში და ვეცადო საზოგადოდ დავამტკიცო, რო-
გორც შემძლია; იმავე უფლების სამართლიანობა ყველა ჩა-
გრულ ერისათვის.

ამისათვისაც დამჭირდა განსაზღვრა ერისა, კაცობრიობი-
სა და ინტერნაციონალიზმისა. ვსარგებლობდი შეძლებისა და
გვარად თანამედროვე სოციოლოგიური ლიტერატურითა და
გამოვიყენე იგი ამ ცნებათა განსასაზღვრელად.

ამ ცნებათა ანალიზის შემდეგ გამოვიყენე შესაფერი დასკე-
ნა, — რომ შეიძლება იდეალურად ანარქისტი იყო ადამიანი, მა-
გრამ იმავე დროს იცავდნენ შენს ეროვნულ საზოგადოებასა, რად-
განაც ყოველი ერი კონკრეტული საზოგადოებაა, რომელმაც
უნდა განახორციელოს თავის შემოქმედებით სოციალიზმი,
შეეკრას თავისუფლად სხვა ერებსა და ამით შექმნას საკაცო-
ბრიო ინტერნაციონალი. თუ თვით ერი მოისპო, ისპობა მას-
თვის მისი შემოქმედებაც, მაშასადამე ანარქიზმიცა და ინტერ-
ნაციონალიზმიც. ამიტომაც უწინარეს ყოვლისა თვით ეს ორ-
განიზმი უნდა იყოს დაცული, და თუ ამ დაცვის დროს ერს
ანტიანარქისტული და ანტიინტერნაციონალისტური წამალი
დასჭირდა ხანდახან, — ესეც არ უნდა იყოს წინააღმდეგი იდე-
ალისა, როგორც ხშირად ავადყოფისათვის შხამის მიცემა არ
არის წინააღმდეგი მისი ნორმალური ჯანმრთელობისა, რაიცა
უმაღლესი მიზანია ექიმობისა.

ამის დამტკიცება იყო ჩემი მიზანი და თუ გი ვერ შე-
ვასრულე, ნურავინ დამძრახავს, — რადგანაც ნათელი მეცნიე-
რებისა და ფილოსოფიისა ჩემს გონე ას დიდად ვერ აბრწყი-

ნებს. რაცა ესტკვი—იგი ეთანხმება ჩემს გულსაცა და ჩემს
გონებასაც. ამით ვკმაყოფილდები. შეცდომებისა კი,—თუნდ
თავიდან ბოლომდის შეცდომისა,—არ მეშინიან,—ვინ არა-
სცდება, რომ მე არ შევმცდარიყავ

ციტატებით არ ამიჭრელდება წიგნი. თვით მოთხრობის
ფორმა არ მოითხოვდა აუცილებლად ციტატებსა. ამას გარდა
ქართულ სტამბებში ციტატები ისე გადამახინჯებულად რჩება
ხოლმე წიგნში, რამდენჯერაც უნდა გაასწოროთ, რომ თი-
თქმის ყოველივე მნიშვნელობა ეკარგებათ.

ვგრძნობ აგრეთვე, რომ თვით ფორმა მოთხრობისა ვერ
არის სასურველი,—შესაძლებელი იყო უკეთესი და უმარტი-
ვესი ფორმა ამერჩია. ენაც ქართული ვერა მაქვს სასიამოვ-
ნოდ სასმენელი. ხშირი განმეორებითაც თავს ვაწყენ მკით-
ხველს. მაგრამ პირველი ორი ნაკლის თავიდან აცილება ჩემს
ძალას აღემატებოდა, მესამე კი განზრახ ჩავიდიინე, რომ უფრო
ნათელ-მეყო ჩემი აზრი.

Bâton.

თბილისს, 12 იანვარს, 1910 წელს.

მრი და კაცობრიობა.

თავი პირველი.

რა არის საზოგადოება?

I

უბრალო-ლაპარაკშიაც კი ხშირად ხმარობს ყველა ჩვენ-
განი სიტყვებს—ერი, სახელმწიფო, კაცობრიობა და სხვა,—
მაგრამ მხოლოდ სპეციალისტი სოციოლოგები, იურისტები და
პოლიტიკოსები თუ ჩაჰფიქრებიან მათ შინაარსს, მათ მნიშვნე-
ლობასა. საზოგადოდ, ძლიერ ცოტას შესძლებია მეცნიერთა-
შორის ნამდვილის მეცნიერულის სისწორით გაერკვია ეს ცნე-
ბანი.

ყოველ შემთხვევაში, ექვს გარეშეა, რომ ყველა ზემო-
ხსენებული ცნება ჩვენ აზროვნებაში განუყოფელია რომელი-
მე **საზოგადოებრივი** ორგანიზაციისაგან: ჩვენთვის ერიც,
სახელმწიფოც, კაცობრიობაც **საზოგადოებანი** არიან, ჩვენ
მათ ვერ ვაზროვნობთ გარეშე „საზოგადოებრივობისა“, და
თანაც არ ვიციტ, რომელ მათგანს აქვს ნამდვილად სოცია-
ლური შინაარსი, რომელი მათგანი წარმოადგენს ნამდვილ
საზოგადოებას. საზოგადოებრივი წესი ადამიანთა ცხოვრებისა
ისეთი ხანგრძლივია, ისეთი შორეული წარსულიდან გვაქვს
გადმოცემული თანამედროვე ადამიანებს თვით ეს ფაქტი სა-
ზოგადოებრივობისა, დღეს საზოგადოებრივი ცხოვრება ისე **გა-
ფართოვდა**, გართულდა, რომ მრავლის უმრავლესს ჩვენ-
განს ვერ გაურჩევია სოციალური შინაარსის მქონე არსი ისე-
თი არსისაგან, რომელსაც არა აქვს ეს შინაარსი.

ჩვენ შორეულ წარსულ მოდგმათა ცდა, საზოგადოებრივი ცხოვრების წესით განვლილი, ისეთ ინტეგრალურ ნაწილს შეადგენს ეხლა მთელი ჩვენი ზნეობრივი და გონებრივი არსებობისას, — გარდა ამისა კაცობრიობის იმ ნაწილებმა, რომელიც პირველი ხარისხისაა კულტურითა და განათლებით, ისე ფართოდ გაიცნო მთელი ადამიანის სახე, რომ საყოველთაო საკაცობრიო ორგანიზმის არსებობაც კი წარმოვიდგინეთ, კაცობრიობის წარმოდგენაც ვერ მოგვიხერხებია გარეშე სოციალური ორგანიზაციისა, — **ვლადიმერ კაცობრიობაზედ, როგორც ერთ სოციალურად არსებულ საგანზედ.**

ეს ილლიუზია კაცობრიობისა, თუმცა ილლიუზიაა, მაგრამ კეთილ-შობილური ილლიუზიაა, რომ მას ერთი არა-სასიამოვნო შედეგი არა ჰქონდეს ჩვენ დროში: ამ ილლიუზიის საკუთხეველზედ ვსწირავთ **ეროვნებას**, და იმას კი აღარა ვკითხვლობთ, არსებობს თუ არა ნამდვილად ეს კაცობრიობა, როგორც საზოგადოებრივი არსი, და შეეწირება თუ არა მას ეროვნება, ერი, რომელიც შეიძლება კაცობრიობაზედ არსებობის ნაკლები სოციალური შინაარსის მქონე არსი იყოს? ეს კიდევ არაფერი, — ვიკითხოთ, — იქნებ სწორედ ერი იყოს სოციალური სინამდვილე და კაცობრიობა კი მართლა ილლიუზია, ან იდეალი მომავლისა?

ჩვენი წიგნის შინაარსიც ამ პრობლემის გადაწყვეტა იქნება, — შეძლებისა და გვარად, რასაკვირველია: რა არის კაცობრიობა და რა არის ერი სოციალური მხრით, საზოგადოებრივი სინამდვილის მხრით? შეეწირება თუ არა პირველს მეორე? როგორია მათ შორის ურთიერთობა, ენა, რა ადგილი უჭირავს ერს კაცობრიობაში ეხლა და როგორი ურთიერთობაა შესაძლებელი მომავალში, ან როგორი ადგილი უნდა ეჭიროს ერს მომავალ კაცობრიობაში? ჩემის ფიქრით უწინარეს ყოვლისა ასეთი პრობლემის გადაწყვეტა საჭირო, მხოლოდ ამ მხრით შეიძლება მეცნიერულომსჯელობა კაცობრიობასა და ეროვნებაზედ, ამათი სოციალური სინამდ-

დვილის მხრით, -- თორემ წარა-მარა ხსენება კაცობრიობისა, მისი წარმოდგენის სიდიდით სუსტი ადამიანის გონების გარესა, მუდმივი, უზარო უარ-ყოფა ეროვნებისა კაცობრიობის სახელით, რომელზედაც ნამდვილი წარმოდგენა არა აქვს უმეტეს ნაწილს კოსმოპოლიტებისას და ინტერნაციონალისტებისასაც კი, -- აგრეთვე ათასნაირი ყოვლად უზარო და უშნო მსჯელობა კაცობრიობისა და ეროვნების შესახებ იაფ-ფასიან მეტაფიზიკის ფვალთსაზრისით და ეგრედ წოდებული „ფილოსოფიური განმტკიცებანი“ ერისა და კაცობრიობისა, -- ყოველივე ეს ყოვლად უნაყოფოა, მას არავითარი მეცნიერული შედეგი არა აქვს, ვერც ჩვენ იდეალებს აზიარებებს და ვერც ანიჭებს მათ უფრო მკვიდრ საფუძველსა, და ხშირად, განსაკუთრებით ჩამორჩენილ ქვეყნებში, როგორც მაგალითად ჩვენში, დამღუპველ პრაქტიკულ შედეგთა წარმომშობია და ხალხური იდეალისა და მისწრაფების გამათახსირებელი და შემკუცნელი.

უპირველეს ყოვლისა უნდა გვახსოვდეს, რომ პრობლემა ერისა და კაცობრიობისა არის პრობლემა წმინდა სოციალური ფილოსოფიისა, მისი საგანი, და არც ერთი სხვა მეცნიერებისა (თუ ბიოლოგიურ მხარეს ან წმინდა ფსიხიურს არ ავიღებთ კერძო ადამიანთა) და ყოველი გადახვევა ამ უბრალო ქეშმარიტებისა თვით პრობლემის დაყენებას აძნელებს და განსაკუთრებით მის გადაწყვეტას შეუძლებელ ჰყოფს. მეცნიერებათა კლასიფიკაცია ამ შემთხვევაში დიდ სამსახურს გვიწევს ხოლმე, და რამდენი მოაზრის შრომას გაუვლია უნაყოფოდ ამ პრობლემის გადაწყვეტის დროს, როდესაც ეს კლასიფიკაცია არ მიუღიათ მხედველობაში,

დიახ, ჩემის აზრით პატიოსანი და გულწრფელი მსჯელობა იმას გვასწავებს, რომ თუ ვერავითარი სოციალური შინაარსი ვერა ვნახეთ „კაცობრიობაში“, მაშინ სულ სხვანაირად უნდა გვესმოიდეს ამ სიტყვის მნიშვნელობა, მაშინ ამ უზარ-მაზარი ფეტიშის წინაშე სულ სხვა მსხვერპლი და თა-

ყვანის-ცემა გვმართებს, და არა ისეთი, როგორითაც ეხლა მითმართავენ ხოლმე კაცობრიობას, თუმცა უმეტეს ნაწილად მხოლოდ სიტყვითა და არა საქმით.

ეს კიდევ რა, — ეს ვეებერთელა ფეტიში და მისი სახელი ყოველი საზიზღრობის იარაღადაც კი გადიქცა მრავალ მრუდელ მოაზრე ადამიანის ხელში!

მეორე მხრით თუ კი, სამაგიეროდ, **ერში** ვნახეთ ნამდვილი საზოგადოებრივი შინაარსი, სოციალური სინამდვილე, მაშინ მის წინაშეც გვმართებს სხვანაირი ვალი, მაშინ ისიც სხვანაირად უნდა დავაფასოთ, ვიდრე დღეს ვაფასებთ, განსაკუთრებით ჩვენში, სადაც სიტყვა „ერის“ ხსენებაზედ ბრაზი მოსდისთ „კაცობრიობის“ მსახურთ, — თორემ სხვა ქვეყნებში თვით უკიდურეს კოსმოპოლიტთა შორისაც ჯერ სულ არ გამქრალა დაფასება და პატივი ერისა და ბევრგან უმწვერვალეს ხარისხამდისაც არის მიღწეული. ყოველივე ეს აუცილებელი დასკვნა უნდა იყოს ჩვენი მსჯელობისა, იმიტომ რომ ადამიანს უწინარეს ყოვლისა უნდა აინტერესებდეს საზოგადოებრივი ცხოვრების გაუმჯობესება, და როდესაც მისი მსჯელობა ეხება აწმყო ვითარებას, მისი იდეალი — მომავალსა, როდესაც იგი აზროვნობს აწმყოთი მომავალ სოციალურ ფორმებზედ, მან თავის დღეში ხელიდან არ უნდა გაუშვას ის **სოციალური** საზომი, რომელიც ამ შემთხვევაში ერთად-ერთი საზომი უნდა იყოს, ვინაიდან სხვა საზომები სხვა მოვლენათ შეეხება, სხვა მეცნიერებათა საგნებსა, და არა სოციალურ მოვლენას, რომელიც მას ყველაზედ უფრო უნდა აინტერესებდეს, როგორც მისი საკუთარი შემოქმედება.

ყოველივე ამისათვის საჭიროა გვექონდეს უწინარეს ყოვლისა კრიტერიუმი ჩვენი მსჯელობისა, მთელი ჩვენი ანალიზისათვის. საჭიროა გვექონდეს საერთო საზომი ერისა და კაცობრიობის ცნებათათვის; ეს საზომი კი უნდა იყოს მესამე ცნება, — ცნება „სოციალურისა“, რადგანაც კაცობრიობისა და ერის განხილვა სოციალური სინამდვილის მხრით გვეწადია. ეს

„ცნება სოციალურისა“ ასეთ მსჯელობაში ყოველთვის აუცილებელი პირობაა, თავი და ბოლოა, რადგანაც ჩვეულებრივად ყოველთვის ეს ცნება შედის ხოლმე **გამოურკვევლად** ჩვეულებრივ მსჯელობის პროცესში, მაშინ როდესაც სწორედ მისი გარკვევაა საჭირო და აუცილებელი თავდაპირველად, მისი გამოურკვევლობა კი მიზეზია უმთავრეს და მრავალ შეცდომისა და მრავალ უკუღმართ დასკვნისა.

განვიხილოთ ეს „ცნება სოციალურისა“. ჩვენ რასაკვირველია აქ ამ ფრიად ძნელი საკითხის დაწვრილებით გარკვევას არ შეეუდგებით.

პირდაპირი, ზერელი დაკვირვება არსებულ საზოგადოებათა გვაჩვენებს, რომ საზოგადოება არის **ადამიანთა შეერთება**. ეს არის ის უპირველესი ფაქტი, მარტივი და ყველასათვის თვალსაჩინო, რომელსაც თვითოეული ჩვენგანი შენიშნავს, ხედავს თვალით პირველად დაკვირვებისათანავე. — შემდეგ, — მეცნიერებამ გაარკვია აგრეთვე თვალსაჩინოდ, რომ საზოგადოება, ეს ადამიანის **ინდივიდუალურ ძალთა შეერთება**, არის საუკეთესო წესი ადამიანის ცხოვრებისა და განვითარებისა არსებობისათვის ბრძოლაში. იგი ერთი გამოხატულებათაგანია სახეთა შენახვის საყოველთაო კანონისა, და ამიტომაც საზოგადოებრივი ცხოვრება მარტო ადამიანის ცხოვრების დამახასიათებელი კი არ არის, არამედ ცხოველთა სახეთა უმრავლესობის ცხოვრებისაც. მხოლოდ ადამიანმა უფრო განავითარა სოციალური ცხოვრება. სოციალური მოვლენის სპეციფიური ხასიათი უფრო თვალსაჩინო ჰყო ადამიანთა შეერთებამ. საზოგადოდ კი სოციალობა ცხოველებსაც აქვს, თუმცა, რასაკვირველია, **ცხოველური სოციალობა**, თუ შეგვიძლია ეიხმართ ეს სიტყვა.

მაგრამ ასეთი განსაზღვრა საზოგადოებისა, როგორც ინდივიდუალურ ძალთა შეერთებისა, ასეთი ზოგადი ცნება სოციალობისა, დამყარებული დღეს სახეთა შენახვის კანონზედ, წინად ეპიკურმა, ლუკრეციუსმა, სპინოზამა და სხვებმაც კარ-

გად იცოდნენ. მაგალითად სპინოზამ აღწერა ყოველივე ესე თავის სახელმწიფოსა და ზნეობის სწავლა-მოდღერებაში. მან განავითარა ეს თემა თავის „პოლიტიკო-თეოლოგიურ ტრაქტატში“ და შემდეგ „ეთიკაშიაც“ ვრცლად შეეხო მას. ხოლო ეს განსაზღვრა საზოგადოებისა არის წმინდა მექანიკური, რომელსაც არ შეუძლია მოგვეცეს მთლიანი და სწორი წარმოდგენა საზოგადოებისა, — და განსაკუთრებით ადამიანთა საზოგადოებისა, რომელიც გაცილებით უფრო რთული მოვლენაა, ვიდრე ცხოველთა საზოგადოებანი და, საერთოდ, ვიდრე ყველა დანარჩენი მოვლენა, რომლის ცნობაც შეუძლია ადამიანის გონებასა.

მართალია, — საზოგადოება, და კერძოდ ადამიანთა საზოგადოება, რომელიც აქ მხოლოდ გვიანტერესებს, არის ინდივიდუალურ ძალთა შეერთება საერთოდ არსებობისათვის ბრძოლისათვის და საერთო მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად, მაგრამ მთავარი საკითხიც ის არის, თუ რაში გამოიხატება ეს შეერთება, რითი დახასიათდება იგი? — თუ თვით ამ შეერთების შინაარსი არ გამოვიკვლიეთ, მაშინ საზოგადოების განსაზღვრა ბუნდოვანი და არა რაის მტკმელი იქმნება, რადგანაც ამ „შეერთების“ განსაკუთრებული წესი ხდის ადამიანთა კავშირს სოციალურ ფაქტად. შეერთება ადამიანთა შეიძლება ბევრ-გვარი იყოს, და ყოველმა შეერთებამ წინააღმდეგ სპენსერის აზრისა უნდა გამოსახოს სოციალური ფაქტი. ადვილი შესაძლებელია წარმოვიდგინოთ, რომ ადამიანები ცოტა ხნით, დროებით შეერთდნენ რომელიმე მცირე ან თუ გინდ დიდი მიზნის განსახორციელებლად, მაგრამ ამით ისინი თუმცა სრულოს, ხორც-სხმულ საზოგადოებას ვერა, მაგრამ სოციალურ ფაქტს მაინც ჰქმნიან. ყოველი საზოგადოება არის შეერთება ადამიანთა ძალებისა, თუმცა, პირიქით, ყოველი შეერთება ადამიანთა ძალებისა არ არის საზოგადოება, როგორც დღევანდელი და რთული ცოცხალი არსი. დროებითი საზოგადოება ადამიანთა ცალკე არ არსებობს, იგი ისევ რთულ საზოგადოებაშია მხოლოდ.

მაშასადამე საქიროა გავარკვევით, ვნახოთ ეს ერთად-ერთი, სპეციალური წესი ადამიანთა შეერთებისა, რომელიც იქცევა სოციალურ ფაქტად, თვით პრინციპად საზოგადოებათა სიცოცხლისა.

ჩვენი ფიქრით საუკეთესო საშუალება ასეთ ძირითად ცნებებს აღმოაჩენად არის თვით არსებულ საზოგადოებათა განხილვა შემდეგ ნაირად: ფაქტია, რომ არსებობენ დღეს, როგორც არსებობდნენ წარსულშიაც, სხვა და სხვა საზოგადოებანი, რომელნიც ურთი-ერთისაგან განირჩევიან კულტურითა, სივრცითა და სიღრმითა, ხანგრძლივობითა და სხვა. თვითოეულ მათგანს აქვს თავისი საკუთარი ინდივიდუალობა. მაგრამ იმავე დღეს იგივე ემსგავსებიან ურთიერთს. უამისოდ იგივე ყველანი ერთად ვერ მოთავსდებოდნენ საერთო ცნებაში— „საზოგადოება“. ჩვენც მაშასადამე უნდა ვეცადოთ იდეალურად თანდათან განვდევნოთ მსჯელობიდან საზოგადოებათა შორის განსხვავებანი, მათი ინდივიდუალური დამახასიათებელი მხარეები, და მივაკვლიოთ მათს იმ არსებითს, ხასიათს, რომელიც აერთებს ყველა საზოგადოებას ერთ საყოველთაო ცნებაში— „საზოგადოება“. ამ განყენების საშუალებით შეგვიძლია მოვსძებნოთ იგი საერთო ცნება საზოგადოებისა. იგი შეიქმნება მაშინ ჩვენი აზროვნების განსაკუთრებული საგანი. მაშინ ჩვენ გვექმნება, როგორც ამბობს შტამლერი, ერთობა დამყარებული საზოგადოებათა ცვალებად ფორმებისათვის, — ერთობა, რომელიც ყოველთვის ერთი და იგივე, უცვლელი თვისების რჩება, როგორც უნდა იყოს რომელიმე საზოგადოება, როგორც ევოლიუციაც უნდა ჰქონდეს მას განცდილი და საითაც არ უნდა მიისწრაფოდეს იგი.

ამ პრობლემის გადაწყვეტა ბევრმა სოციოლოგმა სცადა, მაგრამ ყველას ჩვენ აქ არ გამოვუდგებით. მივმართავთ მხოლოდ იმ სოციოლოგებს, რომელთა ცდა ჩვენ ყველაზედ უფრო ნაყოფიერადა და კემპარტების აღმოჩენად მიგვაჩნია.

ამ მხრით ჩვენ შტამლერი ერთ საუკეთესო სოციოლოგად მიგვაჩნია. მისი ცდა ამ პრობლემის გადაწყვეტისა ბრწყინ-

ვალე იყო მის თხზულებაში: „მეურნეობა და სამართალი“.

აგრეთვე ბელგიელი სოციოლოგი დე-გრეფი მიგვაჩნია მეორე საუკეთესო დამხმარედ ჩვენის მიზნის მიღწევისათვის.

ჩვენ აქ შტამლერის ანალიზის მეთოდს ვერ მივსდევთ იმ მიზეზის გამო. 1) იგი ძლიერ ძნელი და ნაზია; 2) მისი მოკლედ მოთხრობა ძლიერ ძნელი გასაგები იქმნება ძლიერ ბევრი მკითხველისათვის. 3) ჩვენის ფიქრით შტამლერის დასკვნადის შეიძლება მივიღეს ადამიანი სხვა გზითაც.

ზემოდა ვსთქვით, რომ ყოველი საზოგადოება არის პირველი შეხედვით ადამიანთა ძალების შეერთება მათ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად. ამ მიზნითაც მოქმედებენ ადამიანები შეერთებული ძალებით. ვნახოთ ეხლა, სად იმალება სოციალურის ცნების შემადგენელი გული, — „მოთხოვნილებაში“, „მოქმედებაში“ „მიზან-შეწონილებაში“ თუ „ძალთა შეერთებაში“.

ცხადია, რომ წინააღმდეგი ცნება საზოგადოებისა არის ცალკე ადამიანი, სხვასთან შეუერთებელი. მოთხოვნილება კი შეიძლება რომ ჰქონდეს სხვასთან შეუერთებელ ადამიანს ისევე, როგორც შეერთებულს, საზოგადოებაში მყოფ ადამიანს. მაშასადამე ცნება „მოთხოვნილება“ არ არის ელემენტი, „სოციალურის ცნების“ შემადგენელი. შემდეგ, — ცალკე ადამიანს შეუძლია იმოქმედოს თავის მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად ისევე (რასაკვირველია არა ისეთივე ენერგიით), როგორც საზოგადოებაში მყოფ ადამიანს, მაშასადამე ვერც ადამიანის მოქმედება გამოჰხატავს სოციალობას. აგრეთვე მიზან-შეწონილება შეუძლია ჰქონდეს ცალკე ადამიანს თავის მოქმედებაში ისევე, როგორც შეერთებულს სხვა ადამიანებთან და მაშასადამე ვერც იგი გამოჰხატავს სოციალობას.

ამგვარად ზემოხსენებული სამი ცნება საერთოა ცალკე ადამიანთა და შეერთებულ ადამიანთა ცხოვრების დახასიათებისათვის, და ისინი უნდა გამოირიცხოს იყვნენ „სოციალობის ცნების“ კვლევის დროს. გვრჩება მაშასადამე ერთი

ცნება, — ცნება ადამიანთა შეერთებისა ერთად სამოქმედოდ, საერთო მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად, და როგორც უკვე ვსთქვით, აქ უნდა ვეძიოთ ელემენტი „სოციალიზმისა“.

მაგრამ ჩვენ ზემოდა ვსთქვით, გამოსარკვევი ის არის, — ადამიანთა როგორი შეერთება ნიშნავს სოციალურ ფაქტს? როგორი შეერთებაა დამახასიათებელი საზოგადოებისა? ჩვენის ფიქრით უფრო უბრალო მეთოდით შეგვიძლია მივიდეთ შტამლერის დასკვნამდის, თუმცა, რასაკვირველია, შტამლერის მეთოდი უფრო პირდაპირი და უფრო ღრმა არის.

ჩვენ შეგვიძლია პირდაპირ ავიღოთ წარსული და აწმყო საზოგადოებანი და მოვინახოთ მათი არსების საერთო შინაარსი, — ისეთი ცნება, რომელიც საერთო იყოს ყველა მათ ცვალებად ფორმათათვის, აგრეთვე მიუხედავად მათ შორის არსებულ ინდივიდუალურ განსხვავებათა. ეს ცნება გამოიხატავს მას, რის მონახვაც ჩვენა გვსურს, — სოციალურ ფაქტს.

როგორიც და რომელიც არ უნდა იყოს საზოგადოება, — წარსული, აწმყო თუ მომავალი, მარტივი თუ რთული, პირველ ყოფილი თუ განვითარებული, ნეგრებისა თუ არიელებისა, — უეჭველ ფაქტად უნდა აღვიაროთ, რომ მათში თავს იჩენენ ისეთი მოვლენანი, რომელთაც არავითარი არსებითი მსგავსება არა აქვსთ არც ერთ სხვა ბუნების მოვლენასთან. ყოველად შეუძლებელია ადამიანმა დაამტკიცოს, რომ საზოგადოების წიაღში წარმოშობილი მოვლენა უბრალო შემთხვევა იყოს სხვა რომელიმე მოვლენისა, ან მისი პირდაპირი ერთ-თვისებიანი განგრძობა, თუმცა, რასაკვირველია, სოციალური მოვლენანი პირდაპირ შეკავშირებულნი არიან იმ მოვლენებთან, რომელთა შემდეგ იბადება სოციალური მოვლენა, — ბიოლოგიურ და ფსიხიურ მოვლენებთან. მაგრამ ეს ორგანიზული და ბუნებრივი კავშირი მათი სრულიადაც არ ნიშნავს მათს ერთსა-და-იგივეობას; როგორც ფსიხიურ მოვლენას ვერ დაიყვან ფიზიოლოგიურ და მექანიკურ მოვლენაზედ, ისე სოციალურ მოვლენას ვერ დაიყვან ფსიხიურსა და ბიოლოგიურზედ. —

ეს არის უკანასკნელი სიტყვა, როგორც კერძოდ სოციოლოგიისა და ფსიხოლოგიის მეცნიერებათა, ისე თანამედროვე ფილოსოფიისა. ფაქტია აგრეთვე ამ განსაკუთრებულ მოვლენათა, — ესე იგი სოციალურ მოვლენათა არსებობა ყველა საზოგადოებაში; ეს არის უძველესი სინამდვილე, რასაც ამოწმებს მთელი ისტორია წარსულ და აწმყოს საზოგადოებათა, — ისტორია, შესწავლილი და გამოკვლეული სრულიად სხვა და სხვა აზრთა და იდეალთა მქონე მწერალთაგან. გარეშე ამ მოვლენათა არა არის რა სოციალური, ამ მოვლენათაგან ეხდით არსებობა საზოგადოებისა, და მათი ანალიზისა, მათთვის ერთ, საყოველთაო მნიშვნელოვან ცნების მონახვის საშუალებით შეგვიძლია დავახასიათოთ მხოლოდ **საზოგადოება**, — თვით არსება საზოგადოებისა.

ამ წიგნის მიზანი არ არის დამტკიცება ანა თუ იმ სოციოლოგიური თეორიის სიმართლისა, არც ერთი თეორიის მეორის წინაშე უპირატესობა გვაინტერესებს, როგორც წმინდა სოციოლოგიური საკითხი, — როგორც წმინდა თეორია; ჩვენ გათვალისწინებული გვაქვს სხვა და სხვა სოციოლოგიური თეორიები და, რასაკვირველია, რამდენადაც ერთი თეორია ჩვენ მეორეზედ უფრო ჭეშმარიტად ან ნათლად მიგვაჩნია, იმდენად ვხელმძღვანელობთ ამ თეორიით ერისა და კაცობრიობის ცნებათა გასარკვევად. ამიტომაც ვხელმძღვანელობთ ჩვენ დე-გრეფისა და შტამლერის თეორიებით, რომლებიც „სოციალურის“ ცნებას არკვევენ, რომ შემდეგ მითი ვისარგებლოთ ზემოხსენებულ ცნებათა გამოსარკვევად. ეს არის ჩვენი მთავარი მიზანი.

გ. დე-გრეფის კლასიფიკაციით არსებობენ შემდეგნი სოციალურნი მოვლენანი: 1) მოვლენანი კვებისა და მსგავსნი ეკონომიურნი მოვლენანი. 2) მოვლენანი გინეზიურნი — შთამომავლობის გაჩენისა და აღზრდის მოვლენანი. 3) მოვლენანი არტისტიურნი — ხელოვნების მოვლენანი. 4) მოვლენანი რელიგიურნი და მეცნიერულნი — სარწმუნოებისა და ცოდნის მოვ-

ლენანი. 5) მოვლენანი ზნე-ჩვეულებისა და ზნეობისა — მორალური მოვლენანი. 6) მოვლენანი იურიდიულნი — მოვლენანი სამართლის განწყობილებათა. 7) მოვლენანი პოლიტიკური.

ჩვენა ვხმარობთ ამ კლასიფიკაციას, თუმცა არის სხვა კლასიფიკაციებიც სოციალურ მოვლენათა, არის სხვა-გვარი რიგი ამ მოვლენათა აღნუსხვისა. თუ ჩვენ დე-გრეფის კლასიფიკაციას ვხმარობთ, — ეს იმიტომ, რომ იგი, ჩვენის აზრით, სხვებზედ უფრო მეთოდურია. ამ კლასიფიკაციას ემხრობა შესანიშნავი სოციოლოგი რენე ვოკსიცი, თუმცა მრავალი შესწორებით. უნდა შევნიშნოთ აგრეთვე, რომ ეს კლასიფიკაცია აქ იმიტომ კი არ გვინტერესებს, რომ იგი მართლაც აღნიშნავდეს ერთი მოვლენის მეორეს წინაშე უპირატესობას, ან თითქოს ერთი მოვლენა მართლაც უეჭველად წინ უძღოდა დროით მეორეს, არამედ იმიტომ, რომ იგი უფრო მეთოდურად გვიჩვენებს თვით ფაქტს სოციალურ მოვლენათა არსებობისას, რომელთა გარეშე საზოგადოება არ არსებობს. არ არსებობს აგრეთვე არც ერთი ამ მოვლენათაგანი გარეშე საზოგადოებისა. ეს ფაქტი ნამდვილია, არსებული, შემოწმებული თითქმის ყველა მეცნიერისაგან, მოგზაურისაგან, ისტორიკოსისაგან და სხვა მკვლევართაგან. ყოველი კამათი იმის შესახებ, თითქოს არსებობდნენ სადმე ისეთი საზოგადოებანი, სადაც ზემოხსენებულნი მოვლენანი სრულიად არ იყვნენ, ან უბრალო გაუგებრობა და უთანხმოება იყო ხოლმე მოკამათეთა შორის რომელიმე ცნების შესახებ, — მაგალითად „რელიგიისა“ ან „ზნეობის“ ცნებათა შესახებ, — ან და ბოლოს აღმოჩნდებოდა ხოლმე, რომ მიზეზი რომელიმე მოვლენის არ-არსებობისა ამა თუ იმ საზოგადოებაში დამკვირვებელისა ან მოგზაურის დაუკვირვებლობა იყო და სხვა არაფერი; მალე აღმოჩნდებოდა ხოლმე, რომ თუ განვითარებული სახისა არა, შთანაჩენების სახით მაინც არსებობდა ყველა ზემოდ-ჩამოთვლილი სოციალური მოვლენა.

ყველა არსებულ საზოგადოებაში, რაც თუ გინდ ველური ყოფილიყოს რომელიმე საზოგადოება.

მაგრამ მკითხველი შეიძლება დაგვეკითხოს: როგორ შეიძლება საერთოდ „სოციალურის“ ცნების მონახვა და გარკვევა იმავე „სოციალურ“ მოვლენათა განხილვით? ეს ხომ ერთი უცნობი ცნების გარკვევაა იმავე უცნობი ცნებითა, რომლის გარკვევაც უნდა იყოს სწორედ ჩვენი მიზანი? ამაზედ ჩვენ შეგვიძლია ვუპასუხოთ, რომ მრავალმა ხანმა განვლო, სანამ ენერგიის დაახლოვებითი ცნება და განსაზღვრა შემუშავდებოდა ფიზიკაში, მაგრამ კერძო ენერგიანი იცოდნენ და მათი თვისებანი აგრეთვე შესწავლილი ჰქონდათ. მხოლოდ ამ ცალკე ენერგიათა შესწავლით აღმაღლდნენ საზოგადოდ ენერგიის ცნების გარკვევამდისა და განსაზღვრამდის. ერთობა ფიზიკურ ძალთა, ერთობა ენერგიისა მას შემდეგ შეიგნეს, მთელი ფილოსოფიაც შექმნეს ენერგიისა, როცა შეისწავლეს კერძო ენერგიანი: მექანიკური ენერგია, სითბო, სინათლე, ელექტრონი, ქიმიური ენერგია და სხვ., აღმოაჩინეს მათ შორის ექვივალენტური განწყობილება, — მექანიკური ექვივალენტი სითბოსი მაგალითად, — დაამტკიცეს მათ კანონთა მსგავსება, — ელექტრონისა და სინათლისა, მაგალითად, — და სხვ. და სხვ. — აგრეთვე თვით ცოცხალ ორგანიზმზედ მხოლოდ მაშინ იქონიეს ნამდვილი მეცნიერული და ფილოსოფიური საზოგადო წარმოდგენა, როდესაც შეისწავლეს ორგანიზმების ცალკე ორგანოები და ფუნქციები, განსაკუთრებით კი როცა შეისწავლეს უჯრედი, მისი დამოუკიდებელი სიცოცხლე და მისი როლი ორგანიზმის სიცოცხლეში, — როცა შეისწავლეს ეგრედ წოდებული ელემენტარული სიცოცხლე. შემდეგ, — არასოდეს არ იქმნებოდა აბსტრაქტული ცნება ერთისა, ერთეულისა, რომ აღადმიანს მუდამ არა ჰქონოდა საკმე მთლიან საგნებთან, განსაკუთრებით მაგარ საგნებთან, რომელთა დანაწილება შეიძლება და შემდეგ შეერთება და რომელნიც ურთი-ერთისა განსივრცეში განიყოფებიან და განირჩევიან; მაგრამ იგინი

მიუხედავად ყოველნაირ განსხვავებათა ერთმანეთს ემსგავსები-
ან ერთი თვისებით მაინც, — მთლიანობითა. ამ მთლიანობისა-
გან წარმოსდგა ცნება ერთისა, ერთეულისა, რომელიც გან-
ყენებულად იქცევა, ყველა საგანს შეეხება მიუხედავად მათ
კონკრეტულ-ინდივიდუალურ განსხვავებათა. მაგარმა საგნებმა
შეაქმნევინეს ადამიანის გონებას ეს ცნება. პუანკარემ სთქვა
— მაგარი საგნები რომ არა ყოფილიყო — არ იქმნებოდა ჩვენ-
ნი სამ-განზომილების გეომეტრიაო. ასეთივე ქეშმარიტების
თქმა შეიძლება აგრეთვე ერთეულზედაც: მაგარი საგნები რომ
არ ყოფილიყო, არ იქმნებოდა ერთეული, არ იქმნებოდა
ჩვენი არითმეტიკაც.

ამიტომაც ჩვენ მიერ განხილვა ზემოხსენებულ მოვლენა-
თა საერთო „სოციალურის“ ცნების გასარკვევად სრულიადაც
არ უნდა იყოს უკანონოდ ცნობილი; მოვლენანი, რომელ-
ნიც ჩვენ ჩამოვთვალეთ, მიუხედავად მათი მეთოდური თუ
არა მეთოდური კლასიფიკაციისა, მიუხედავად მათი ურთი-
ერთის წინაშე უპირატესობისა და ნაკლებ-მნიშვნელოვანები-
სა, ნამდვილად არსებობენ. იგინი სხვა და სხვანი არიან და
იმავე დროს აქვსთ ერთი მსგავსება — ისინი სოციალურნი მოვ-
ლენანი არიან, **რადგანაც არც ერთი მათგანი არ მოიპოვება
საზოგადოების გარეშე და თვით საზოგადოება შეუძლებელია**
მათ გარეშე. თვითოეული ამ მოვლენათაგანი ორიგინალურია,
თავისებური, მაგრამ იგინი ყველანი ერთი ძირისანი არიან, რა-
დგანაც გარეშე ადამიანთა საერთო ცხოვრებისა მათ ბუნება-
ში აღგილი არა აქვსთ. მაშასადამე თვითოეულ ამ მოვლენის
ანალიზით, მათ შორის განსხვავებათა, ორიგინალობათა გამო-
კლებითა და საერთო ძარღვის ნახვით ჩვენ შეგვიძლია დავა-
მკვიდროთ ერთი, საერთო მნიშვნელოვანი ცნება ყველა ამ
მოვლენათათვის, — ცნება „სოციალურისა“.

მიყვეთ მაშასადამე გ. დე-გრეფის კლასიფიკაციას. თუ
ყოველ საზოგადოებაში მოიპოვება ეკონომიური მოვლენა,
მოვლენა კვებისა, მაშასადამე:

1. არ არის ისეთი საზოგადოება, არც ყოფილა და არც იქმნება, რომ იქ კვების მოვლენა, მოვლენა ეკონომიური არ არსებობდეს და არ დაახასიათებდეს მას. **კვების მოვლენა, ეკონომიური მოვლენა ყოველ დროსა და ყველგან, დამოუკიდებლად დროისა და სივრცისა, რასისა და კულტურისა, დამახასიათებელია საზოგადოებისა.** — აი პირველი თეზისი. ეს თეზისი უკვე თავის თავად ცხადია, იგი უქვეყნო ფაქტია, როგორც არა ვსთქვით, მხოლოდ მას ანალიზი ეჭირვება.

რად არის ეს ეკონომიური მოვლენა, ანუ უკეთ ვსთქვათ მოვლენა „კვებისა“? ვხმარობთ ამ ტერმინს, რადგანაც იგი უფრო ტოლნაირი და მარტივია, უფრო ადვილად გასაგებია (რასაკვირველია ჩვენ აქ კვებას არ ვიხილავთ ფიზიოლოგიური მხრივ, — მაშინ მისი ანალიზი სულ სხვა ხასიათისა და სირთულისა იქმნებოდა). უწინარეს ყოვლისა იგია დაკმაყოფილება ადამიანის უუსაჭიროესს მოთხოვნილებებისა, — სმა-ჭამისა, ე. ი. თავის დარჩენა და გატანა; მაგრამ იმ საშუალებათა მონახვა, რომელნიც აუცილებელნი არიან ამ დაკმაყოფილების გასაადვილებლად და დასაჩქარებლად, მონახვა აგრეთვე იმ საშუალებათა, რომელნიც იცავენ ადამიანს ბუნების განმანადგურებელ ძალთაგან, აღდგენა და გადიდება ადამიანის ძალთა და ბუნების ძალთა დაპყრობა, დამონება, სასარგებლოდ გამოყენება, — ყოველივე ეს უკვე აღარ არის კვება, — იგი უფრო რთულია და შეგვიძლია იგი უფრო შესაფერი ტერმინით გამოვხატოთ, — იგი კვებასთან ერთად — ეკონომიური მოვლენაა, რადგანაც მას თანადიდი და ახგარში ეჭირვება, რაც თუ გინდ პირველ-ყოფილნი და მდებალი ხარისხის იყვნენ ეს უკანასკნელნი.

თვითოველი, ცალკე, კერძო ადამიანის მიერ თავის დაკმაყოფილება კვებითა, ან სხვითი რითიმე, როგორც არა ვსთქვით, არ არის სოციალური მოვლენა, არც კერძოდ ეკონომიური, არამედ უბრალო სარგებლობა ადამიანის მიერ ბუნებაში მყოფ

საგნებითა, და სხვა არაფერი საზოგადოება, უპირველესი გან-
საზღვრით — შეერთება ადამიანთა ძალებისა იგი ადამიან-
თა საერთო ცხოვრება, და კვება მხოლოდ მაშინ გახდება
სოციალურ მოვლენად, იგი მაშინ იქცევა ნამდვილ ეკონომი-
ურ მოვლენად, როდესაც კვებისა და სხვა მსგავს შოთხ აწი-
ლებათა დაკმაყოფილების საქმე აღსრულებს ადამიანთა შე-
ერთებული ძალებითა, შეერთებული მუშაობით, — ყველგან და
ყოველთვის, ყოველ საზოგადოებაში, როგორც ამას მართლაც
ვამჩნევთ, ფაქტიურად ვიცით. მაგრამ კვებისა და სხვა ეკო-
ნომიურ მოქმედებათა პროცესის ძლიერ რთულია და გრძე-
ლი. იგი საჭიროებს საერთო მიმოსვლას, საერთო მუშაო-
ბას, საერთო ნამუშევრის განაწილებას, შრომის განაწი-
ლებას, და რადგანაც ასეთი მიმოსვლა, ასეთი მუშაობა და
შეტადრე შრომისა და ნამუშევრის განაწილება წარმოუდგე-
ნელია შესაფერ განსაზღვრულ მიზანთა გარეშე, — მაშასადამე
ეკონომიური საერთო მოქმედება ადამიანისა აუცილებლად მო-
ფიქრებული და წინდაწინვე განზომილი უნდა იყოს. იგი მი-
ზან-შეწონილი უნდა იყოს. მიზან-შეწონილი, წინდაწინვე მო-
ფიქრებული და განზომილი მოქმედება **მრავალ ადამიანისა** კი
შეუძლებელია მიზანთა შეუთანხმებლად, მოუწყობლად. მა-
შასადამე ყოველი ეკონომიური მოქმედება აუცილებლად მი-
მდინარეობს შეთანხმებულ მიზანთა მიხედვით, წინად-განზომილ
დამოწყობილ გზაზედ, — **იგი მოწესრიგებულია**. ამ ფაქტს ჩვენ
ვამჩნევთ ყველა საზოგადოებაში, — აწყობოში, წარსულში, და მო-
მავალშიაც იგი მით უმეტეს აუცილებელი უნდა იყოს; ეს
მოწესრიგება შეიძლება იყოს სხვა და სხვა ფორმისა და სხვა
და სხვა ხასიათისა და ხარისხისა.

შემდეგ, — თუმცა მართალია, რომ იქ, სადაც არსებობს
კვება შეერთებულ ადამიანთა შეერთებული ძალებით, — მოწეს-
რიგებულია ეს უუსაჭიროესი ფუნქცია საზოგადოებისა, მა-
გრამ მოწესრიგება შეიძლება, მაგალითად, იყოს, წმინდა კონ-
ტრაქტული, შეიძლება იყოს ძალ-დატანებითი, შეიძლება აგ-

რეთვე იყოს ჩვეულებისაგან, მრავლ შთამომავლობის მიერ დაწესებული და სხვ., მაგრამ იგი მაინც ყოველთვის მოწესრიგებაა. ერთი სიტყვით, როგორც არ უნდა იყოს წარმოშობა და ხასიათი ადამიანის ეკონომიურ მოქმედებისა, — იგი მოწესრიგებული მოქმედებაა ადამიანთა კვებისა და მსგავს მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად; მოწესრიგება ახასიათებს სოციალურ-ეკონომიურ ფუნქციის აღსრულებას ყოველ საზოგადოებაში. ჩვენ კი სწორედ ეს გვინტერესებს, — ეს საზოგადოება, — რადგანაც გარეშე იმისა არ არის არავითარი ეკონომიური მოვლენა; — და კვების მოვლენაც გარეშე საზოგადოებისა არ არის ეკონომიური და სოციალური, — არამედ უფრო მდებალი მოვლენა, — როგორც არა ვსთქვით, — უბრალო სარგებლობა ადამიანის მიერ ბუნების საგანთა.

მაშასადამე — ჩვენ შეგვიძლია თამამადა ვსთქვათ:

რეგულარიზაცია ან მოწესრიგება ადამიანთა მიერ სასაზრდოო საშუალებათა პოვნისა, კვებისა და სხვა მსგავს მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად, შეერთებულ ადამიანთა ძალითა, — აი რა არის ეკონომიურ-სოციალური მოვლენა, — ერთი უმთავრესი დამახასიათებელ მხარეთაგანი საერთოდ საზოგადოებრივი ცხოვრებისა.

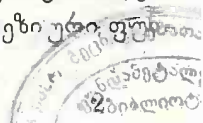
ეს არის ადამიანთა სამეურნეო ცხოვრება, რომელსაც ისეთი დიდი ადგილი უჭირავს მთელ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. იგი ისეთი მნიშვნელოვანია, რომ ბევრ სოციოლოგს იგი საფუძვლად მიაჩნია, რომელზედაც თითქოს დამყარებული იყოს მთელი საზოგადოებრივი შენობა. რამდენად მართალნი არიან ეს სოციოლოგები, — ამის განხილვა არ არის აქ ჩვენი მიზანი.

2. შეერთებული ადამიანები მრავლდებათ ისეთივე ბუნებრივი წესით, როგორც საზოგადოდ ცხოველები. მაშასადამე საზოგადოების ერთ-ერთი ფუნქცია არის გენეზიური ფუნქცია, როგორაც არ უნდა იყოს საზოგადოება დროისა და სივრცის მხრით.

დროებით მოწესრიგებულ ცხოვრებას შეილთა აღზრდისათვის ცხოველთა შორისაც ვხედავთ. განსაკუთრებით იმ ცხოველთა შორის უფრო თვალ-საჩინოა ეს მოწესრიგება, რომელთაც საზოგადოდ აქვსთ რაღაც მსგავსი სოციალური ცხოვრებისა. ადამიანთა შორის კი ეს მოწესრიგება მუდმივ მოვლენად იქცევა. ადამიანს უადვილებს გენეზიური ფუნქციის მოწესრიგებას მოწესრიგება ზემოხსენებული ფუნქციისა, — ეკონომიური ფუნქციისა, რომელიც მიზან შეწონილი და წინადგანზომილია. ამიტომაც ვამჩნევთ ჩვენ, რომ ყოველი ოჯახი ეკონომიურად არის მოწესრიგებული, იგი ეკონომიური ორგანიზაციაა ყველგან, ყოველ საზოგადოებაში, თუ კი რასაკვირველია იქას. მივიღებთ მხედველობაში, რე მთუმცა ოჯახს ფორმები ეცვლება დროთა ვითარებაში, მაგრამ მისი ეკონომიური ორგანიზაცია მაინც ერთვის ეკონომიურ ორგანიზაციად რჩება, და თუ ამ ფართო, საზოგადო აზრით გავეთვალისწინებთ ოჯახს, და არა მისი ვიწრო, თანაშემწე, წარმავალი მხრით. მაგრამ ეს მოწესრიგება ოჯახისა ეხება აგრეთვე შთამომავლობის გამკრძოლბთა შორის განწყობილებას ერთი მხრით, და შთამომავლობასა და მშობელთა განწყობილებას მეორე მხრით. მთელი კრებული ამ განწყობილებათა წარმოადგენს ოჯახის სოციალურ ორგანიზაციას. როგორც არა ესტყვი, კერძო ფორმა და შინაარსი ოჯახისა შეიძლება შეიცვალოს, მაგრამ ეს ზემოდ-განმარტებული მისი თვისება იგივე, უცვლელი რჩება ოჯახის ცვალებად ფორმებში, დროისა და სივრცის, რასათა და კულტურათა მიუხედავად.

ამგვარად ყოველი საზოგადოების გენეზიურ მოვლენას სოციალურის მხრით ახასიათებს მოწესრიგება ცოლ-ქმრობისა, მშობელთა და შთამომავლობის ურთ-ერთ შორის განწყობილებათა.

ეს არის ოჯახის წმინდა სოციალური მხარე. ეს მოწესრიგება არის დამახასიათებელი საზოგადოების გენეზიური ფუნქციისა, სოციალურის მხრით.

3. ქუთაზედ ახლოა ის ჰიპოტეზა, რომ გენეზისი ხელოვნებისა იმყოფება საერთო ცხოვრებაში. საერთო თამაშობა და გართობა, ხმის ამოდება და ყვირილი, საიდანაც ბოლოს სიმღერა იზადება, სხვა და სხვა საგნებით ხმაურობის გამოწვევა, რაიცა ბოლოს ჰბადებს უბრალო საკრავთა და სხვა სამუსიკო რთულ ინსტრუმენტთა, — მუდმივი ვარჯიშობისა და წაბადვის კანონის ძალით მუდმივ მოვლენად ხდება იან საზოგადოებაში ღწარმოადგენენ ადამიანის სოციალურ ცხოვრების ერთ დიდ მნიშვნელოვან მხარეს. ცნობილია აგრეთვე, რომ სქესობრივი სიყვარული და მუშაობის შემდეგ გადარჩენილი თავისუფალი დრო, ან თვით მუშაობის რითში ხელს უწყობს ზემოხსენებულ მოვლენათა განვითარებას, — ხელს უწყობს საზოგადოდ ადამიანის სულის-კვეთების გამოხატვას მრავალ-ფეროვანი გზითა სხვა ადამიანებთან კავშირში. გარეშე ამ კავშირისა წარმოუდგენელია რომელიმე ზემოხსენებული მოვლენა. და რადგანაც ამის წინამორბედი ფუნქციები საზოგადოებაში უკვე მოწესრიგებულია, — შეიძლება, ერთის მხრით, როგორც დამატება უკვე მოწესრიგებულ ეკონომიურ და გენეზიურ ფუნქციათა, — ხელოვნების ფუნქციაც მით უმეტეს მოწესრიგებული უნდა იყოს, ვინაიდან თვითეული ზემოხსენებული ფუნქციის აღსრულებისათვის, — თამაშობისათვის, დაცვისათვის და სხვ. — აუცილებელია ადამიანთა შორის თანხმობა, აკორდი, საერთო დაფასებაჲ კი ხელოვნების აღსრულებისა. და მართლაც, როგორიც უნდა იყოს წარმოშობა ხელოვნებისა, ანუ მისი დრმა ფილოსოფია, ასეთ მოვლენასა ვხედავთ ყველა საზოგადოებაში. პირველ ყოფილ საზოგადოებაში, ცნობილია, რომ ხელოვნების უმრავლესს დარგს პირდაპირ საზოგადოებრივი ხასიათი აქვს აღსრულების მხრითაც კი. ხშირად მთელი თემი იღებს მონაწილეობას რომელიმე სიმღერისა ან ცეკვის აღსრულებაში მუშაობის დროს საერთო სიმღერა ჩვეულებრივი მოვლენაა სოფლის მეურნეობაში. თვით განვითარებულ საზოგადოებაშიაც კი, სადაც ხელოვნება თითქოს უფრო ინდივიდუ-

ალურ შემოქმედების ნაყოფია, თუმცა კი რასაკვირველია კოლექტიური მხარე არ ეკარგება არასოდეს, შეუძლებელია მისი აღსრულება, სხვანაირად გამოჩენა, თუ არა სოციალურად, აგრეთვე მისი დაფასება ყოველთვის სოციალურია. არსებობს მოწესრიგებული თეატრი, მოწესრიგებული ზმათ-ამოღება და დაწერა, მოწესრიგებული ქანდაკება ფორმათა, ყოველივე ეს უნდა ეთანხმებოდეს აგრეთვე ამა თუ იმ ისტორიულ ეპოქაში შემუშავებულ გემოვნებას, ან საზოგადოების მისწრაფებას ახალი შემოქმედებისადმი. საზოგადოება აფასებს ხელოვნურ ნაწარმოებს, მას აქვს განსაზღვრული შინაგანი კრიტერიუმი ამ დაფასებისა. რასაკვირველია, გემოვნებაც, მოწესრიგების ფორმებიც, ე. ი. წესები ხელოვნებისა—იცვლება, მაგრამ მათ ადგილს დაფასების სხვა კრიტერიუმი და შემოქმედების სხვა წესები იჭერენ. თვით-ნებობა, „რაც მინდა მას გავაკეთებ“, მე „მომწონს“, „ასე მსურს“,—ასეთი რამეები ნამდვილად არასოდეს არ არსებობს საზოგადოებაში, და თუ ვისმეს ჰგონია, რომ იგი სრულიად თავისუფალია, თვით-ნება ან შემოქმედებაში ან დაფასებაში—შემცდარი, იგი მისი ილლიუზიაა მხოლოდ, და სხვა არაფერი. მას შეუძლია შესცვალოს წესი შემოქმედებისა, მოდა, გემოვნება, —მაგრამ თვითონაც ვერ ამჩნევს, რომ იგი ახალი კანონმდებელია, რომ მან ახალი წესები და გემოვნება შექმნა—ძველის მაგივრად. რაკი ინდივიდუალური შემოქმედება მოდად და წაბაძვის საგნად შეიქმნა,—მორჩა,—იგი უკვე სოციალურად გახდა მყისვე. და თუ არც ერთი წამბაძველი არ გამოუჩნდა ინდივიდუალურ შემოქმედებას, მისი მნიშვნელობაც არ არსებობს. რამდენია ასეთი მაგალითი ხელოვნებისა და განსაკუთრებით გამოგონებათა ისტორიაში.—თვით დეკადენტობაც ვერ ასცდა ამ საერთო მოვლენას. ისე როგორც უწესოების წარმოდგენით ჩვენ ამ უწესოების მაგივრად ახალ, სხვანაირ წესიერებას ვქმნით ხოლმე ჩვენს გონებაში, ისე როგორც არარსებობის მაგივრად ჩვენ ახალ, თავისებურ „არსებობას“ წარ-

მოვიდკენთ ზოლმე და გვეგონია რომ არ არსებობა წარმოვიდ-
გინეთ, — სწორედ ისევე ვერ ავცილდებით ვერასოდეს ხელოვ-
ნებაშიაც იმ წესებსა და იმ საერთო დაფაებას, რომელნიც
აუცილებელნი არიან საზოგადოებაში თვით ხელოვნების არსე-
ბობისათვის.

**ამგვარად ხელოვნებაც, რომელიც ქება ადამიანის-
ესთეტიკას, გემოვნებას, ვნებათა, — არის ზემოხსენებული
აზრით მოწესრიგება შეერთებულ ადამიანთა ესთეტიკას,
გემოვნებისა, ვნებასა და სხვა უმაღლეს სულიერ მისწრა-
ფებათა გამოჩენასა.**

4: რასაკვირველია ძირი სარწმუნოებისა თვით ადამიანის
ინდივიდუალურ პსიხიკაშია. მაგრამ მისი სოციალური გამოჩენა
არ არსებობს და არ შეიძლება გარეშე ადამიანთა საერთო ცხოვ-
რებისა; ამას გაზრდა, როგორც შენიშნავს ამერიკელი სოცი-
ოლოგი ბალდვინი, — დღეს შეუძლებელიც არის ინდივიდუ-
ალურ ადამიანის განხილვა, როგორც სოციალურ ერთეული.
სა, — იგი უფრო სოციალური ნაყოფია. — გარეშე საერთო
რწმენათა და სურვილთა, ფიქრთა, საერთო მოქმედებათა
და მისწრაფებათა, სარწმუნოება, როგორც სოციალური მოვ-
ლენა არ იბადება. ამიტომაც პირველ-ყოფილ საზოგადოებაში
აც კი — საერთო კულტი, ლოცვა, ცერემონია, მითი, მსოფლ-
მხედველობა, კოსმოგონია, შეგნება ბუნების ძალთა, ში-
ში, იმედი და მისწრაფება მომავალი ბედნიერებისაკენ, აგ-
რეთვე ის დაწესებულებანი, რომელნიც სოციალურად გამოპ-
ხატავენ ყოველივე ზემოხსენებულსა, — პირდაპირ ახასიათებენ
რელიგიას; სარწმუნოება და მისი შესაფერი დაწესებულებანი
საზოგადოებაში კალდექტივუზნი არიან, და ამ მხრით რელი-
გია სოციალურ მოვლენად ხდება. რომ რელიგიას წაართვათ ეს
სოციალური მხარე, იგი აღარაფერს აღარ უდრის, — იგი მაშინ
უბრალო ინდივიდუალურ რწმენად და აზრად იქცევა და რელი-
გია რელიგია აღარ არის. მაგრამ თვითორეულ ინდივიდუალურ
აზრში, გენიოსურიც რომ იყოს იგი, რამდენია სხვისა ნააზ-

რი, ანუ: სხვათა ნააზრი?—ყოველ შემთხვევაში მეტი, ვიდრე პიროვნული, ორიგინალური. და გარდა იმისა, რომ ყველა წინამორბედი მოწესრიგებული მოვლენა ადამიანის ცხოვრებისა დიდ როლს თამაშობდა თვით რელიგიის მოწესრიგებულ მოვლენად გარდაქმნაში, გარდა იმისა აგრეთვე, რომ თვით სარწმუნოების შესაფერი დაწესებულებანი მოწესრიგებულ არიან ყველგან, — უბრალო ფაქტია, რომ „მოუწესრიგებელ“ რელიგიას ვერსად ვერა ნახავს ადამიანი, — ვერც წარსულსა და ვერც აწმყო საზოგადოებაში, ვერც კულტურულში და ვერც უკულტუროში. ამასთანავე ჩვეულება, ეს მოწესრიგებული ზნე თავის დაღს აკრავს რელიგიურ გრძნობათა გამოჩენას და განამტკიცებს მისს სოციალურ ბასიათსა. ასეთივე გავლენა აქვს მასზედ ეკონომიურ მოწესრიგებასა, ოჯახის ორგანიზაციასა და სხვა ყველა სოციალურად მოწესრიგებულ მოქმედებას ადამიანთა საზოგადოებაში.

მეცნიერებას რაც შეეხება — კიდევ უფრო აფაღსაჩინოა მისი მოწესრიგებული ბასიათი. უპირველეს ყოვლისა იგი უმაღლესი მოწესრიგებაა ჩვენი ცოდნისა გონების მიერ. იგი სუმიანა ბუნების კანონთა, იგი ცდაა საყოველთაო ქეშმარიტებათა შექმნისა, იგი ძებნაა ჰარმონიისა და აუცილებელ და მუდმივ განწყობილებათა ცალკე და განკერძოებულ მოვლენათა შორის, ძებნა საზოგადო ფორმულათა. ესევე ითქმის რელიგიურ და ფილოსოფიურ სისტემებზედ, რომლებიც სკდილობენ ნახონ უზენაესი წესიერება ბუნებაში და ადამიანის სულში, ნახონ ბუნებასა და ადამიანთა შორის ჰარმონია; იქ ერთობ მოვლენანი ბუნებისა და ადამიანის სულისა განხილულ არიან ერთი რომელიმე უმაღლესი ჰიპოტეზის თვალთსაზრით, რომელმაც უმაღლესივე წესიერება უნდა შეიტანოს მთელს მსოფლიოში ჩვენი შეგნებისა და გონებისათვის. და ეს „კანონები“, ეს „ჰარმონია“, ეს ერთობა ადამიანისა და უზენაესისა ერთგვარი „სოციალური“ კავშირია, დამკვიდრებული ჩვენ მიერ ბუნების ელემენტთა შორის და ჩვენსა

და ბუნებას შორისაც. თვით სიტყვა რელიგია, „religio“ კავშირს ნიშნავს კაცსა და უზენაესს შორის, დედა-მიწასა და ცას შორის. ამასთანავე კალკე ადამიანს, რასაკვირველია არ ძალუძს და არც წარმოსადგენია მისთვის ყოველივე ზემოხსენებული სხვა ადამიანთა დაუხმარებლად.

მეცნიერული ჭეშმარიტებანი საყოველთაონი არიან; — ერთნი და იგივენი ყველა ადამიანისათვის, — არა იმ მხრით, რომ მათ წუნი და შეცდომა ვერაფერ უნახოს; — არამედ როგორც ნაყოფნი ყველასათვის საერთო ლოღიკისა და გონების ხასიათისა. ჩვენი ლოღიკა ხანგრძლივ კოლლექტიურ ცდისაგან არის შემუშავებული, ჩვენი ცდა, რომელიც მემკვიდრეობით არის გარდმოცემული ჩვენდამი დროთა ვითარებაში, სოციალურად, კოლლექტიურად ხდებოდა, და მეცნიერებაც, რომელიც მისი ნამოქმედარია, ამ მხრით არის სოციალური მოვლენა, და როგორც ასეთი, თვით არის ერთგვარი მოწესრიგებული რამ, გარდა იმისა რომ იგი ჩვენი გონების ცდაა, როგორც არა ვსთქვით, მთელ მსოფლიოში წესრიგის შეტანისა. — მეორე მხრით, — გარდაცემა და გავრცელება მეცნიერებისა, რომელიც შეუძლებელი იქმნებოდა, რომ არ არსებობდეს ერთი სოციალური წესი გაგებისა და გამოთქმისა, — ენა, — აგრეთვე რომ თვით ხასიათი მეცნიერებისა შესაგნებელი არ იყოს საერთოდ ყველა საზოგადოების წევრისათვის, როგორც მათი გონების საერთო მუშაობის შედეგისა; — სოციალურად, მოწესრიგებულად უნდა ხდებოდეს და ხდება კიდევ ყველგან. სკოლები და სხვა სამეცნიერო და სასწავლო დაწესებულებანი საზოგადოებაში ამას ნათლად ჰმოწმობენ. ჰმოწმობს ერთი რომელიმე კონკრეტული ენა, რომლითაც ისწავლების მეცნიერება.

მაშასადამე სარწმუნოება და მეცნიერებაც სოციალურნი მოვლენანი არიან, მოწესრიგებანი ადამიანის ცოდნისა, რწმენათა და მსოფლიო შეხედულებათა; აგრეთვე მათი გამოჩენა, გარდაცემა და გავრცელება ხდება მოწესრიგებული გზით, შესაფერ დაწესებულებათა საშუალებათ, რო-

მელნიც შესაფერ ფუნქციებს ასრულებენ ყოველ საზოგადოებაში.

5. ზნეობა, მორალური არა არის გარეშე საზოგადოებისა, გარეშე ადამიანთა საერთო ცხოვრებისა. თვით ცნება ზნეობისა უჩვენებს ადამიანთა კაცობას. ზნეობა, როგორც თვით სიტყვა გვიჩვენებს, წარმომდგარია ადამიანთა ზნე-ჩვეულები-საგან. ეს ზნე-ჩვეულება კი შეუძლებელია გარეშე ადამიანთა კაცობისა; სოციალური მხრით იგი მხოლოდ ადამიანთა ურთიერთ განწყობილებაში გამოიხატება და გამოჩნდება.

ხანგრძლივ კოლექტიურ ცხოვრების ცდათა მემკვიდრეობით გარდმოცემით მუშავდებიან საზოგადოებაში ცნებანი კეთილისა და ბოროტისა, სარგებლისა და ვნებისა, სინიდი-სისა და უსინიდილობისა და სხვ. ამ ცნებათა მიხედვით ფასდება ადამიანთა ყველა მოქმედება. რელიგია, როგორც თვით განიცდის ამ ცნებათა გავლენას, ისე თვით ანიჭებს თავისს უზენაესს სანქციას ყოველ ზნეობრივ ნორმას განსაზღვრულ საზოგადოებაში. ამ უკანასკნელში მუშავდება ამგვარად თანდათან მთელი კოდექსი საურთიერთო განწყობილებათა გამომხატველ ნორმათა, ურთიერთისადმი ყოფა-ქცევის წესთა, — და ვაი იმ პიროვნებას, ვინც წინა-აღუდგება ასეთს დადგენილ „ზნეობას“. იგი ყოველთვის მოწამედ ხდება, ან როგორც უბრალო დამნაშავე, ან და როგორც ახალი „სჯულის“ მქადაგებელი. და აკი ყოველთვის და ყველგან ყოველი ახალი წინასწარმეტყველი, ახალი რჯულის შემქმნელი, იმავე დროს ახალი ზნეობის მქადაგებელი არ იყო?

ამასთანავე ბევრი მათგანი სწორედ თავის სოციალურ სფეროში ხდებოდა ხოლმე მოწამედ, მსხვერპლად ეწირებოდა ახალ მოძღვრებასა. მხოლოდ შემდეგ ვრცელდებოდა ახალი ზნეობრივი მოძღვრება უცხო ქვეყნებში. ამ ხშირი მოვლენის მიხედვით ამბობენ ხოლმე ეხლაც — შინაურ მღვდელს შენდობა არა აქვს.

ვერავითარი მისწრაფება ზნეობრივი იდეალისადმი ვერ

გასცილდება ადამიანთა კავშირსა, ჟრთი-ერთისადმი ყოფა-ქცევას, მის მოწესრიგებას. ეს იდეალი შეიძლება უმაღლესად განიწმინდოს აწმყოში და წარსულში არსებულ საზოგადოებათა ონკრეტულ ზნეობრივ შინაარსისაგან, ისიც არა ყავსებიტ, არამედ ნაწილად, მაგრამ მას-მაინც შერჩება თავისი უმაღლესი, საერთო ხასიათი, — ის, რომ იგი მოწესრიგებაა ადამიანთა საერთო ცხოვრებაში ჟრთი-ერთისადმი ყოფა-ქცევისა.

თვით პიროვნული, თავისი თავისადმი ყოფა-ქცევაც ადამიანისა ყოვლად შეუძლებელია წარმოვედგინოთ გარეშე ადამიანთა საერთო ცხოვრებისა, თუმცა პირველი შეხედვით ეს თითქმის შესაძლებელიც არის, რადგანაც ფაქტია, რომ ეს პიროვნული ზნეობა არსებობს. ეს იმიტომ, რომ თავის თავისადმი ყოფა ქცევა მაშინ ხდება საერთო, ზნეობრივ მოვლენად, როდესაც ინდივიდს აქვს გარკვეული შეგნება თავისი ინდივიდუალობისა, თავისი განსხვავებისა და მსგავსებისა სხვა ინდივიდებთან, თავისი მოვალეობისა თავის ახლო მეგობრებისა და ნათესავებისა, ან დაწესებულებების წინაშე, ვინაიდან მას მხოლოდ ამ შედარებითი ანალიზით შეუძლია ნათლად წარმოადგინოს თავისი ვალდებულება-მოსილი ზნეობრივი „მე“ და დააყენოს იგი განსაზღვრულ დამოკიდებულებაში სხვა „მე“-ებთან. ეს კი იგულისხმებს უკვე მოწესრიგებულ ცხოვრებას, საზოგადოებას, რომელშიაც ადამიანები განსაზღვრულ წესებს ემორჩილებიან. ერთი უმნიშვნელოვანესი ნაწილი ამ წესთა კი არის თვით საერთო ზნეობრივი წესები, რომელიც აწესრიგებს უზენაესად ადამიანთა საერთო ცხოვრებას.

„უწესო ყოფა ქცევა“ მთელი საზოგადოებისა ყოვლად შეუძლებელია, ან პირადად თავის თავისადმი ყველას და თვითოვეულის ცალ ცალკე „უზნეო ყოფა ქცევა“, ან ასეთივე „უზნეო ყოფა-ქცევა“ ჟრთი-ერთისადმი. ეს რომ შესაძლებელი იყოს, მაშინ მთელი ზნეობრივი კოდექსებიც აღარ იქმნებოდა, აღარც ბრძოლა იქმნებოდა ძველსა და ახალ მორალურ ღირებულებათა შორის, აღარც ცალკე პიროვნე-

შათა ზნეობა და თვით მათი არსებობა იქმნებოდა შესაძლებელი, არამედ საყოველთაო სიგიჟე და თვითმკვლევობა, თვით საზოგადოების მოსპობა იქმნებოდა აუცილებელი.

მაშასადამე ადამიანთა ყოფა-ქცევა საზოგადოებაში მოწესრიგებული რამ არის, და ამიტომაც აგრეთვე თანამედროვეობა ვსთქვათ, რომ ზნეობა არის მოწესრიგება ადამიანთა ყოფა-ქცევისა, ურთი-ერთისადმი და პიროვნულისა, ადამიანთა შორის. მასი მოძრაობაც—მუდმივი ძებნა ახალ ღირებულებათა, რომელთა დამკვიდრებაც მოჩაღურ ნორმებად აგრეთვე წარმოუდგენელია გარეშე ადამიანთა სუფთოთ, მოწესრიგებულ ცხოვრებასა.

ნ. არ არსებობს არც ერთი სოციალურა კავშირი ადამიანთა, სადაც არ იყოს იმავე დროს სამართალი, —ან როგორც ნამდვილი, იურიდიულ-ძალა დატანებული ნორმები, ან როგორც წმინდა ძალ-მოძრეობა, ან როგორც კონგენციონალური—პირობითი ნორმები, ან და ყველა ამ ელემენტთა არე-დარევა.

ყველა ეს ნორმა რომ ავიღოთ, —იგინი წარმოადგენენ შტამლერის სიტყვით ფორმას ადამიანთა საერთო ცხოვრების მოწესრიგებისას, მატერია კი მათი მოწესრიგებისა არის თვით სოციალური თანამშრომლობა, თვით სოციალური მეურნეობა. ჩვენის აზრით კი სოციალური ცხოვრება მართო სამართალი და მეურნეობა არ არის, —არამედ, როგორც ვსთქვით, შვიდი უმთავრესი მოვლენა, რომელიც ზევით ჩამოვთვალეთ დე გრეფის კლასიფიკაციის მიხედვით, რასაკვირველია, მაშასადამე, ყოველი განწყობილება ადამიანთა შორის არა წესრიგდება სამართლის ნორმებით, მაგრამ სოციალური ცხოვრების იმდენი მხარისათვის ჩაუვლია თავისი კონტაქტები სამართალსა, რომ ყოველად შეუძლებელია საზოგადოებისაგან ბევრი რამ დარჩეს, მას რომ ეს სამართალი გამოვაცლოთ. ამით ჩვენ საზოგადოებას ბევრი მეცნიერის აზრით, თვით სოციალურ ძარღვს მოვუკლავდით. —პრ. პეტრუჩიკის აზრით საზო-

გადოებაში არასოდეს არა კმარა წმინდა ზნეობრივი, ანუ როგორც ის ამბობს იმპერატიულ-ეთიური ნორმები, არამედ მათი აუცილებელი დამატება უნდა იყოს იმპერატიულ-ატტრიბუტივული, ე. ი. მბრძანებლობით-კუთვნილებითი ნორმები, რაიცა შეადგენს სამართლის არსებას.— შტამლერის აზრით აგრეთვე თვით ძალ დატანებითა სამართალი ისეთი რამ არის, რომლის ნორმებისაგან ვერასოდეს ვერ განთავისუფლდება ადამიანი, რომლის ადგილს თავის დღეში ვერ დაიჭერს კონვენციონალური, ანუ. მორიგებითი ნორმები, არამედ სწორედ ეს ძალ-დატანებითი სამართალი არის ერთად-ერთი საშუალება, რომ კაცთა საზოგადოების ყველა წევრი გამოუტყლისად შედიოდეს სოციალურ მოწესრიგების სფეროში, რომ სოციალური კანონ განზომილება არსებობდეს და კანონ-განზომილად ვითარდებოდეს სოციალური ცხოვრება.

როგორც არა ვსთქვით, არსებობს სამი კატეგორია სამართლის ბრძანებათა, რომელნიც იმორჩილებენ ადამიანს სამართლის განწყობილებათა სფეროში: ნორმები კონვენციონალური ანუ პირობითი, წმინდა იურიდიული ნორმები, რომლებსაც აქვს აგრეთვე ძალ დატანებითი ხასიათი, და წმინდა ძალ-მომრეობა. განვსაზღვროთ ეს სამი კატეგორია. მივსდით შტამლერს, — იგი საუკეთესო ავტორია, რომელმაც ნიჭიერად, მკაფიოდ და ნათლად შეასრულა ეს ანალიზი. მისი ანალიზის შედეგი არის განსაზღვრა ამ სამი სამართლის ბრძანებისა. კონვენციონალური სამართალი არის ისეთ წესთა კრებული, რომელნიც თავიანთ ჩნიშვნელობას ამყარებენ თვით დამორჩილებულ პირთა თანხმობაზედა და მორიგებაზედ. წმინდა სამართლის ნორმები არის ისეთი ნორმები, რომელსაც აქვს ხასიათი ძალ-დატანებითი მოწესრიგებისა ადამიანთა საერთო ცხოვრებაში. ჩნიშვნელობა და თვით აზრი ამ ნორმებისა არის მათი დაურღვევლობა. ყველანი შეკრულ-შეპოქვილნი არიან — ხელშწიფიდან დაწყებული უბრალო ადამიანამდე. წმინდა სამართალი თვით იკვლევს, ვინ უნდა იყოს მისი ბრძანების

აღმასრულებელი და როგორ წესებს უნდა დაემორჩილოს იგი, მაშინ როდესაც სამართალი კონვენციონალური თვით შეთანხმებულ პირთა ნებაზედა და თანხმობაზედ ემყარება; — ეს პირნი თვით იწერენ თავიანთთვის წესებს, რომელსაც უნდა დაემორჩილონ. შტამლერის აზრით — ეს ძალ-დატანებითი სამართალი არის ერთად-ერთი დამამკვიდრებელი სოციალური კანონი განზომილებისა. რადგანაც მარტო იგი აწესრიგებს მთელი საზოგადოების, აუარებელ სხვა და სხვა პირთა საერთო ცხოვრებას, მაშინ როდესაც კონვენციონალური სამართალი მხოლოდ განსაზღვრულ პიროვნებათა, განსაზღვრულ ჯგუფთა საერთო ცხოვრებას მოაწესრიგებს და მაშასადამე მთელი საზოგადოების, საერთოდ საზოგადოების კანონ-განზომილება მორიგებით შეუძლებელიაო. რამდენად მართალია ეს მისი აზრი, ჩვენ აქ არ გვინტერესებს. — ძალ-მომრეობა კი მითი განიჩევა ძალ-დატანებით სამართლისაგან, რომ უმაღლესი ძალა — დესპოტისა, ან თვით-მპყრობელისა ყოველ სამართალზედ მაღლა სდგას, იგი არ არის შებოჭვილი სამართლის ნორმებით, თუმცა იქაც ყოველად შეუძლებელია წმინდა, იდეალური ძალ-მომრეობა: ყოველ დესპოტიაში და აბსოლიუტურ მონარქიაში მაინც მოიპოვება მცირე ელემენტი სამართლისა, რომელსაც ყველა ემორჩილება, რომლითაც ყველაა შეკრული, — თვით მონარქიცა. — მატერია სამართლის მოწესრიგებისა, — წმინდა სამართალი იქნება იგი, კონვენციონალური თუ ძალ-მომრეობითი, — არის მრავალი მხარე სოციალური ცხოვრებისა, — მეურნეობა, ოჯახის ცხოვრება, არტისტიული ცხოვრება, მეცნიერული და სხვ. შტამლერის აზრით საგანი სამართლის მოწესრიგებისა მარტო მეურნეობაა, მაგრამ ისიც უნდა ვიცოდეთ, რომ შტამლერისათვის მეურნეობა უფრო ფართო ცნებაა, — ყველა მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება საერთო ძალით. წინააღმდეგი აზრის არის ვ. ზომბარტი (Sovr. Kapit.) მართლაც, — მიუხედავად იმისა, რომ შტამლერი დიდ ასპარეზს უტოვებს სამართლის მიერ მოსაწესრიგებელ მატერია-

სა, არ არსებობს არსად ისეთი სამართალი, რომ მისი მოწესრიგების ჯაგანს შეადგენდეს ყველა მხარე სოციალური მოქმედებისა **სავსებით**. ან თვით სამართალი განსაზღვრავს საგანს მოწესრიგებისას და დაუდებს მას საზღვარს ნათლად და მკაფიოდ, ან კონვენციონალური სამართალი საზღვრავს იმავე საგანთა მოწესრიგების ხასიათს ამ სამართლის შემადგენელთა თანხმობითა და ნებდით. მაგრამ ვერც ერთ შემთხვევაში სამართალი სავსებით ვერ გამოჰხატავს ყველა სოციალურ განწყობილებასა. იგი აწესრიგებს მხოლოდ მათ ერთს ნაწილსა, თუმცა მისი ძალა საზოგადოების ყველა მხარეს ეხება. არის ამიტომ მრავალი სამართალი: სამართალი სევატრო, — სამართალი მთლობელობისა, სამართალი საზღვაო, საფინანსო, სახელმწიფო, საერთაშორისო და სხვ. და ის დაწესებულებანიც საზოგადოებაში, რომელნიც აღგენენ და საზღვრავენ ამ სამართლის ნორმებს, ან ასრულებენ მის ბრძანებასა, — ღრიან საზოგადოების იურიდიულნი ორგანონი, იურიდიულ ფუნქციათა აღმასრულებელნი.

ამგვარად სამართლის ნორმებს ფართოდ ემორჩილება მთელი საზოგადოება, თუმცა არა სავსებით. საზოგადოება არ არსებობს გარეშე სამართლისა, თუმცა მას აქვს ისეთი ფუნქციები, რომელთაც სამართალი არ ეხება.

წმინდა სამართლის დამახასიათებელი თვისება არის მისი დაურღვეველობა. მისი დაურღვეველობა კანონია; სანამ მას ძალა აქვს, სანამ ძველი სამართალი არ უქმდება და მის ადგილს ახალი სამართლის ნორმები არ იკერს. სამართლის დარღვევა შეიძლებაო, ამბობს შტამლერი, მაგრამ მას არა სურს, რომ იგი დარღვეულ იყოს. იგი კვდება, მაგრამ არა ნებდება ცოცხალი არავის. და სანამ ცოცხალია, მისი მოთხოვნა ძალაშია, — მოთხოვნა, რომელიც შეადგენს მისი სიცოცხლის ძარღვს, — მოთხოვნა დაურღვეველობისა. ეგვევ ითქმის კონვენციონალურ ნორმებზედაც. მათაც აქვსთ თავიანთი მოთხოვნა დაურღვეველობისა, სანამ ახალი კონვენციები არ დაიქუროს

ძველის ადგილს. — ამგვარად ერთი მოწესრიგება მეორის ადგილს იჭერს ყოველთვის, როდესაც იცვლება ეს მოწესრიგება, კონკრეტული განხორციელება მოწესრიგებისა, მაგრამ თვით მოწესრიგება სამართლის მიერ მოსაწესრიგებელ სოციალურ მატერიისა — ყოველთვის რჩება. და ეს სამართლის მოწესრიგება აიძულებს ადამიანს ან ადამიანთა ჯგუფთ ადასრულონ თავიანთი მოვალეობა სამართლიანობისა, — კონტრაქტისა თუ სამართლის ბრძანების სახელით, — ეს სულ ერთია, — რომელიც მათ იღვეს თავს ნება ყოფილობით, ან ძალით აიძულა რომელიმე ავტორიტეტმა.

ამიტომაც შეგვიძლია ვთქვათ, რომ საზოგადოებრივ სამართალი არის მოწესრიგება ადამიანთა ყველა ისეთ ყოფაქცევასა, რომელსაც შათ უნდა მისდიონ ან ნება ყოფილობით აღიარებულ, ან ძალით დადგენილ წაღდებაზეათა აღსრულებისათვის.

7. დასასრულ, პოლიტიკა არის ერთი მხრით ისეთი მოწესრიგებული ფუნქცია საზოგადოებისა, რომელიც მიმართულია მისი გარეგანი დაცვის მიზნისაკენ. და აგრეთვე სხვა მოწესრიგებულ საზოგადოებათა შორის კავშირის დასაქვრად, მეორე მხრით იგი ისეთი ფუნქციაა საზოგადოებისა, რომელიც უმაღლესად თვალყურს ადევნებს მოწესრიგებულ სოციალურ თანაშრომლობასა და სკდილობს კანონ-განზომილი მიმართულება მისცეს ყველა სოციალურ მისწრაფებათა და მიზანთა.

ჩვენ აქ არ გამოვუდგებით იმის ანალიზს, თუ როგორ ასრულებს პოლიტიკა ამ საზოგადოებრივ დიდ-მნიშვნელოვან ფუნქციას, ან თუ რა დამოკიდებულებაა მასა და სამართალს შორის, — დავკმაყოფილდებით მხოლოდ მისი ხასიათის აღნიშვნით, — რომ იგიც ერთგვარი მოწესრიგებული მოქმედებაა საზოგადოებისა.

ეს არის, ეს შვიდი ძირითადი მოვლენა დამახასიათებელი საზოგადოებისა. ეს კლასიფიკაცია სოციალურ მოვლენათა

საკითხის ნათელ-საყოფელად არის ძლიერ საჭირო, თორემ რასაკვირველია სოციალური ცხოვრება ერთია, ორგანიული და მთლიანი. ასე მთლიანადაც უნდა წარმოვიდგინოთ იგი. ჩვენი მიზნისათვის კი მკაფიო წარმოდგენა საზოგადოებისა, როგორც ერთი მთელისა, კიდევ უფრო საჭიროა, ვიდრე განსაზღვრა საერთო განყენებულ სოციალური ცნებისა.

აქ ჩვენი მიზანი, რასაკვირველია, არ არის გამოვიკვლიოთ წარმოშობა საზოგადოებისა, გენეზისი ამ მოვლენათა, ან განვიხილოთ მათი ევოლიუცია. ჩვენ ვამბობთ მხოლოდ, რომ ამ მოვლენათა არსებობა საზოგადოებაში — ფაქტია, რომ ეს ფაქტი ისედაც შეიძლება დახასიათდეს და განისაზღვროს, როგორც ზემოდ არის ნაჩვენები. ამ მოვლენებს, ან მათ შთანაჩენებს ყველა საზოგადოებაში ენაშულობთ, ყველგან და ყოველთვის, — როგორც წარსულში, ისე აწმყოში, როგორც პირველ-ყოფილში, ისე განვითარებულში, როგორც მუდმივში, ისე დროებითში (თუმცა «დროებითი» მთელი საზოგადოება არც კი არსებობს ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით), — ყველგან, სადაც არის და ყოფილა ადამიანი. მომავალშიაც არავითარი მოსაზრება არ გვაძლევს ნებას ვიფიქროთ, რომ რომელიმე ამ მოვლენამ დაჰკარგოს ზემოხსენებული თავისი არსებითი ხასიათი. შეიცვლება კონკრეტული მისი განხორციელება, მაგრამ ფორმალური მისი ვითარება უცვლელი დარჩება.

გარდა ამისა, კიდევაც რომ ზოგიერთი მოვლენა დროში გვიან გაჩენილიყო, კიდევაც რომ არსებულებენ ისეთი საზოგადოებანი, რომელთაც აკლდებოდათ რამოდენიმე ზემოხსენებული მოვლენა, ამით ჩვენი საკითხი და დასკვნა არსებითად არ იცვლება, რადგან ერთი ან ორი მოვლენა მაინც უეჭველად იყო და იქმნებოდა საზოგადოებაში, რომელიც დახასიათდებოდა „მოწყვსიერებათა“.

აგრეთვე ისტორიული ევოლიუციის სინამდვილის მხრით რომ შევხედოთ კონკრეტულ საზოგადოებათა, რასაკვირველია ზემოხსენებული მოვლენანი ერთსა და იმავე დროს არ

ჩასახულან ყველანი ერთად, ერთისა და იმავე სიცხოვლით, არამედ მათი ინდივიდუალობა მხოლოდ დროში განვითარდა, მათი ურთი-ერთისაგან დიფერენციაციით, აგრეთვე მეტ-ნაკლებად, მეტის თუ ნაკლების ინტენსივობითა.

ზემოხსენებულ კლასიფიკაცია არა ისტორიული სინამდვილის კვლევისათვის ვიხმარეთ, არამედ როგორც მეთოდი სოციალური ცნების განსაზღვრისათვის. ეს არ უნდა დაავიწყდეს მკითხველს.

მართლაც, ზემოხსენებულ მოვლენათა მდგომარეობა ერთი და იგივე სრულიადაც არ არის ყველა საზოგადოებაში. პირველ-ყოფილ, მარტივ საზოგადოებაში ბევრ მოვლენას არ განუცდია ურთი-ერთისაგან სრული დიფერენციაცია:— მაგალითად წმინდა იურიდიულ მოვლენათ არ განუცდიათ სრული დიფერენციაცია კონვენციონალურ სამართლის მოვლენათაგან და ასე გასინჯეთ ზნეობრივ-ჩვეულებრივ მოვლენათაგანაც. აგრეთვე ოჯახურსა, რელიგიურსა და მეცნიერულ მოვლენათ არ დაუდევსთ სწორი და მკაფიო საზღვარი ურთი-ერთისათვის, — მაშა ბევრ საზოგადოებაში ერთსა და იმავე დროს ქურუმიც არის, „მეცნიერიც“, უზენაესი მსახულისა და მეფის უფლების მქონეს მსგავსიც; — მაგრამ დღეს კი არ არსებობს არც ერთი საზოგადოება, რომ იქ უკვე არ იყვნენ ყველა ზემოხსენებულ მოვლენის შთანაჩენები, რომლისაგანაც წარმოსდგებიან და ვითარდებიან სავსებით ეს მოვლენანი. ზრდა-დამთავრებულ, რთულ საზოგადოებაში კი უკვე ნათლად და თვალ-საჩინოდ ვხედავთ, ყველა ამ მთავარ სოციალურ მოვლენასა. აგრეთვე საზოგადოებრივ დაწესებულებათა ფუნქციები რთულდებიან და ვითარდებიან ცალ-ცალკე თვით მოვლენათა გართულების თანახმად, თანაც ყველა მათგანი მიისწრაფის ურთი-ერთის თანხმობისაკენ, წინააღმდეგობის მოსპობისაკენ, შესაფერ საერთო სოციალურ მიზნისა, და ჰქმნიან ერთ სოციალურ მთელს, რთულ სოციალურ ორგანიზმს, ანუ „სუპერ-ორგანიზმს“.

ამგვარად, ყველა ზემოხსენებული მოვლენა წარმოადგენს **მოწესრიგებას** ერთად მცხოვრებ ადამიანთა ამა თუ იმ მოქმედებისას, რომელიც მიმართულია რომელიმე მიზნისაკენ, ამა თუ იმ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისაკენ. საზოგადოებრივი ცხოვრება სავსებით უდრის ზემოხსენებულ მოვლენათა არსებობას საზოგადოების წიაღთა შინა. მაშასადამე ჩვენ შევუძლია ზავადვე შემდეგ საერთო დასკვნას:

საზოგადოებრივი ცხოვრება არის ერთად მცხოვრებ ადამიანთა მოწესრიგებული მოქმედება მათ ყველა მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად, მათ საერთო მიზანთა მისაღწევად.

საზოგადოება არის შეერთებული ადამიანთა ისეთი კრებული, რომელთა საერთო ცხოვრება მოწესრიგებულია საერთო მიზანთა მისაღწევად.

აი, დაახლოვებით, რა განსაზღვრა შეგვიძლია დაედგათ საზოგადოებრივ ცხოვრებასა, საზოგადოებას.

ჩვენ რასაკვირველია ვაძიოთ, რომ მოთხოვნილებანი ადამიანთა იცვლებიან, იცვლებიან მათი ვნებანი, სურვილნი, მიწრაფებანი, მიზანნი. იცვლება და მრავალფეროვანდება მოქმედება ადამიანთა. იცვლება ყველა ამისდა მიხედვით ისტორიულად შემდგარი საზოგადოება; კონკრეტული განხორციელება სოციალური მოწესრიგებისა სხვა და სხვანაირია სხვა და სხვა საზოგადოებაში და სხვა და სხვა დროს. **მაგრამ ამ ცვალებადობაში უცვლელი რჩება ერთი რამ, — თვით ფაქტი მიზან-დასახულობის ნიჭის მქონე ადამიანების საერთო მოქმედებათა მოწესრიგებისა, რომლის გარეშე არ არსებობს საზოგადოება, სოციალური ცხოვრება.** საზოგადოება ისე არ შეიცვლება არასოდეს, რომ მას არ ახასიათებდეს ელემენტარული ფაქტი მოწესრიგებისა, — ამ შემთხვევაში უნდა განქრენ ზემოხსენებული მოვლენანი, უნდა განქრეს თვით საზოგადოება, როგორც განსაკუთრებული მოვლენა მსოფლიოისა.

მაშასადამე ჩვენ უკვე ვნახეთ ის ერთობა ცვალებადობაში, რომელიც აუცილებელია საზოგადოების განსაკუთრებული ხასიათის გასათვალისწინებლად, რომელიც თანა სდევს ყველა საზოგადოებას მის ევოლიუტიაში და დარჩება მისი საუკუნო თანმსრბოლი, ძირითადი ფაქტი, სანამ თვით სახსენებელი იქმნება ქვეყანაზედ იმ არსთა, რომელთაც შეუძლიანთ იქონიონ მოწესრიგებული ცხოვრება თავიანთ მიზანთა მისაღწევად.

მაგრამ, როგორიც არ უნდა იყოს ხასიათი საზოგადოებისა, იგი მაინც ცალკე ინდივიდებისაგან შესდგება. ესეც ექვს გარეშე მდგომი ფაქტია. ინდივიდი კი თავისი ინდივიდუალობით, თავისი განსაკუთრებული პიროვნებით დახასიათდება. ინდივიდები არასოდეს არ არიან ურთიერთის სრულნი მსგავსნი. იგინი ერთმანეთისაგან განირჩევიან სახითა და სხეულობითა, გრძნობითა, ვნებითა, გონებითა, კერძო მიზნითა და მისწრაფებითა, — როგორც ფიზიკურად, ისე პსიხიურად. ისინი თავის დღეში ვერ „შეერთდებიან“ ისე, რომ ადამიანმა სთქვას: რადგანაც ინდივიდი A იდენტიურია ინდივიდ B-სი, ამიტომ $A=B$ (ე. ი. შეადგინოს არა უბრალო თანსწორობის ფორმულა, არამედ ფორმულა იგივეობისა) და მაშასადამე მათი შეერთება ჰქმნის $2A$ -სო. ეს რომ ასე იყოს, მაშინ თვით ინდივიდუალობა, ინდივიდიც აღარ იქმნებოდა და მოისპობოდა ზემოხსენებული პრობლემა ადამიანთა შეერთებისა, საერთო ცხოვრებისა, მაშასადამე თვით საზოგადოებისა. მეორე მხრით კი ფაქტია, როგორც არა ვსთქვით, რომ საზოგადოება შეერთდება ადამიანთა, მათი საერთო ცხოვრების მოწესრიგება. როგორ შეიძლება ამ წინააღმდეგობის შერიგება? — ერთი მხრით ინდივიდები, ურთიერთისაგან განსხვავებულნი, მეორე მხრით მათი „შეერთებული“, მოწესრიგებული ცხოვრება. — საქმე სწორედ ეს მოწესრიგებაა. ურთიერთ შორის განსხვავებულ ინდივიდთა საერთო ცხოვრების მხოლოდ მოწესრიგება შეიძლება ან მორიგებით, კონტრაქტით, — ამას-

თანავე ეს კონტრაქტი არ უნდა გვესმოდეს. ამ სიტყვის პირდაპირი აზრით, როგორც პირდაპირი, წინასწარ მსჯელობითი მორიგება, არამედ კონტრაქტი შეიძლება იყოს ავტომატიური, ინსტინქტიური და მსჯელობითიც, — ან და ძალდატანებით. სხვა გზა მოწესრიგებისა არც არის და არც ყოფილა ნამდვილად არსად, და ამ ორი მოვლენის მაგალითს მრავალსა ვხედავთ ხალხთა კონკრეტულ ისტორიაში, მათ საზოგადოებრივ ევოლიუციის მსვლელობაში. მხოლოდ არ შეგვიძლია არ დავუმატოთ, რომ ნაძალადევი მოწესრიგება ადამიანთა საერთო ცხოვრებისა უფრო ზერელია, — თანაც მისი როლი გაცილებით უფრო ნაკლებია საზოგადოებათა ისტორიაში, — ვიდრე კონტრაქტი, რომელიც გაცილებით უფრო ღრმა და წმინდა სოციალური ხასიათისა. ამასთანავე თვით ეს ნაძალადევი მოწესრიგება ძლიერ ბევრ ელემენტს შეიცავს კონტრაქტისას (მაგალითად ნადირობისა და ომის დროს ბელადის ამორჩევა ადამიანთა კრებულის მიერ და შერე მის წინაშე მორჩილების განმტკიცება მშვიდობიანობისა და შინ მუშაობის დროსაც. აგრეთვე მთელი ორი მესამედი საერთაშორისო სამართლისა რა არის, თუ არ წმინდა კონვენციები, კონტრაქტები სახელმწიფოთა შორის, როგორც სამართლის პირთა შორის? იგი აგრეთვე გარდამავალია და თანდათან უთმობს ადგილს ან თავისუფალ კონტრაქტს, ან სწორუფლებიანობას. ეს უკანასკნელიც, მართალია, თავისებური ძალდატანებითი მოწესრიგებაა, მაგრამ დიდად განსხვავებული დესპოტიურ და თვით-მპყრობელობით სამართლისაგან. როგორც არა ესტეკით, შტამლერის აზრით ძალდატანებითი სამართალი არასოდეს არ მოისპობა, ჩვენის აზრით კი მან ადგილი უნდა დაუთმოს თავისუფალ კონტრაქტს, მაგრამ ეს ჩვენ აქ არ გვაინტერესებს. შტამლერის აზრი რომ კიდევაც სრული ჭეშმარიტი იყოს, ჩვენ თვზის მაინც ვერა სცვლის. **ყოველ შემთხვევაში კონტრაქტი მაინც ერთი სახეა რეგულარიზაციისა, რასაც შტამლერი თვით აღიარებს, — და ისეთი სახე, რომელიც ფართოდ და ღრმად**

არსებობს საზოგადოებაში, აწესრიგებს საზოგადოებას მრავალ დარგს. ამას ამტკიცებს არსებობა კონვენციონალურ სამართლისა. იერიინგი ზნეობრივ ძალასა და მასზედ აღმოცენებულ ვალდებულების გრძნობას მეტ. როგორს აწერს თავის „სამართლის მიზანში“, ვიდრე შტამლერი. შტამლერიც მას დიდ როლს აწერს, თუმცა მისი აზრით მხოლოდ წმინდა სამართლის შეუძლია განახორციელოს კანონ-განზომილება სოციალური ცხოვრებისა; ამაშია მთავარი საგანი შტამლერის ანარქიზმთან კამათისა, რომლის მოძღვრებითაც ამ მიზანს კონვენციონალური სამართალიც მიაღწევს.

მაგრამ ჩვენ აქ უმთავრესი ყურადღება უნდა მივაქციოთ კონტრაქტსა და ძალდატანებით სამართალს. იმ მხრით, თუ რაგვარი მოწესრიგებანი არიან იგინი? თავისთავად ცხადია, რომ ძალდატანებითი სამართალი არ არის მოწესრიგება, შეთაყვანებული ადამიანის სუბიექტიურ მისწრაფებასთანა და ვნებასთან. სამართალი თვით საზღვრავს ადამიანთა დამორჩილებას, ფვითა სდებს წესებს ამ მორჩილებისას. ადამიანს, რომელიც სამართალს ემორჩილება, გარედან ევლინებიან ეს ბრძანებანი, რომელნიც მან უნდა აღასრულოს დასჯის შიშით. მაშასადამე სამართალი არის **გარეგნული მოწესრიგება** საერთო ცხოვრებისა. — ესევე ითქმის კონტრაქტზედაც. აქ თუმცა მორჩილების წესები თვითონვე, წინასწარ-ძალდატანებით არა საზღვრავენ მორჩილების სუბიექტებს, არამედ ეს უკანასკნელნი თვით არდგენენ თავიანთთვის ამ წესებს, მაგრამ ეს მორჩილების წესები, რაღაი საერთო შეთანხმებით უკვე დამკვიდრდებიან, — უკვე იქნენ დამოუკიდებელი ძალის ხასიათსა, უკვე სუბიექტთა და მათ ინდივიდუალურ ხასიათთა **გარეშე** სდგანან და ხშირად მათი ბრძანება უფრო სასტიკიც არის, ვიდრე წმინდა სამართლისა. უამისოდ შეთანხმებაც არ იქმნება, როგორც ზემოთა ვსთქვით. მაშასადამე კონტრაქტიც **გარეგნული** მოწესრიგებაა საერთო ცხოვრებისა, როგორც წმინდა სამართალი; მხოლოდ იგინი სხვა და სხვა სახენი არიან

ერთის გარეგნულის მოწესრიგებისა. ესევე იაქმის ყველა სხვა სოციალურ მოვლენაზედ, რომელიც ზემოდ ჩამოვთვალეთ. არ არის არც ერთი სოციალური მოვლენა, რომელიც გარეგნულ ვალდებულებასაც არ ადებდეს ადამიანს, რაც თუ გინდ შინაგან, ღრმა პიროვნულ პსიხიკაში უნდა ჰქონდეს მას სათავე. მაშასადამე, საზოგადოდ, სოციალური მოწესრიგება გარეგნულია, როგორიც უნდა იყოს მისი სხვა კონტრაქტული თუ ძალ-დატანებითი.

ამიტომაც სრული განსაზღვრა საზოგადოებისა, რომელსაც მოწესრიგება დაახასიათებს, იქმნება შემდეგი:

გარეგნული მოწესრიგება შეერთებულ, მიზან-დასახვის ნიჭის მქონე ადამიანების ცხოვრებისა მათ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად, მათ საერთო მიზანთა მისაღწევად, — აი რა არის საზოგადოებრივ ცხოვრება.

საზოგადოებრივის ისეთი კრებული მიზან-დასახვის ნიჭის მქონე შეერთებულ ადამიანთა, რომელთა საერთო ცხოვრება მათ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად და საერთო მიზანთა მისაღწევად გარეგნულად არის მოწესრიგებული.

საზოგადოებრივ ცხოვრებაში გარდა ზემოხსენებულ მოვლენათა ჩვენ ვამჩნევთ ერთს მართლაც უუმშვენიერესსა და განსაცვიფრებელ მოვლენას. ეს მოვლენა არის აგრეთვე სოციალური მოვლენა, მაჩვენებელი საზოგადოებრივობისა, აგრეთვე ერთგვარის მოწესრიგებისა, რომელიც საუკეთესო ნიმუშია ძალა-დაუტანებელ და თავისუფალ მოწესრიგებისა. ეს მოვლენა არის — **ენა**. ენა ისეთი ელემენტარული რამ არის სოციალურ ცხოვრებაში, ისეთი საერთო თვისება ყველა ადამიანისათვის, ყველა საზოგადოებისათვის, რომ მისი ჩათვლა განცალკევებულ სოციალურ მოვლენად არც კი არის საჭირო. როდესაც ადამიანთა საზოგადოებაზედა ვლაპარაკობთ, ენათიქოს თავის თავად იგულისხმება. ამასთანავე განსაკუთრებული ენა არჩეეს ერთს საზოგადოებას მეორისაგან უმეტეს

შემთხვევაში. ყოველ ენას თავისი განსაკუთრებული სახე აქვს. ენა არის აგრეთვე საუკეთესო, უწმინდესი, შეუმწიკვლელი თავისუფალი „კონტრაქტი“, გარეგნული მოწესრიგება ადამიანთა შორის განწყობილებათა გამოთქმისა, საუკეთესო და უმაღლესი გამოჩენა მათი საერთო ცხოვრებისა. ამ განსაკუთრებულ, თავის საკუთარ ენით გამოჰხატავს ზოლმე საზოგადოებაში ადამიანი თავის გრძნობათა, მისწრაფებათა და იდეალოთა, ამ ენით აბამს იგი თავის თანამშრომლებთან რთულს ქსელს განწყობილებათა, ამ ენაზედ ევედრება იგი თავის იმედს, — უზენაესს არსებას, თავის ღმერთებს, ამ ენაზედ მღერის იგი თავის საყვარელ ჰანგებსა და იგონებს წარსულ საერთო საქმეთა, მთელის საზოგადოების მიერ აღსრულებულთა, აღიღებს ძველ გმირებს, მამულის მხსნელებს, უმღერს სიყვარულსა; ამ ენაზედ ჰქმნის იგი თავის ისტორიას, საუკუნოებით აგრძელებს საერთოდ ჩადენილ საქმეთა მოთხრობებს და გარდმოცემებსა, ინახავს მათ შთამომავლობისათვის; ამ ენაზედ აზროვნობს იგი და აღწევს რა თავისი გონებით ბუნების საიდუმლოებასა, — თავის აზროვნების ნაყოფს გამოსთქვამს, სწერს და ამცნობს თავის მოკავშირეთ, თანამოქალაქეთ, მთელს საზოგადოებას, შემდეგ მრავალ საზოგადოებას, — და სხვ. საკვირველი არ არის მაშასადამე, რომ ადამიანს თავისი ენა უყვარდეს, აუმაჯობესებდეს, ამაღლებდეს და აღმერთებდეს მას. იგი გამომხატველია უწინარეს ყოვლისა მისი საზოგადოებრივობისა, უარ-მყოფელი მისი მარტოობისა, რაც მას ეჯავრება და რასაც იგი უარ ჰყოფს. იგი ადამიანთა უპირველესი ზელოვნებაა. იგი საღაროა, სადაც ინახება მათ წარსულ საქმეთა, წარსულ ცხოვრების მოთხრობანი, იგი მათი სულის მეტყველების იარაღია. საკვირველი არ არის, რომ კაცი ამ ენისათვის კვდებოდეს, მტერს ზედ აკლავდეს თავსა გმირულად, თუ მას ამ ენას ართმევენ და სხვა ენით უნდათ ძალით აამეტყველონ.

მაგრამ ჩვენ მგონი საგანს ავსცდით. ჯერ-ჯერობით განვაგრძოთ ჩვენი ანალიზი: საზოგადოება ჯერ კიდევ არ არის სრულიად განსაზღვრული.

II

თუ ერთი მხრით საზოგადოება არის გარეგნულად მოწესრიგებული საერთო ცხოვრება ადამიანთა, ცხადია მეორე მხრით, რომ იგი, როგორც ერთი მთელი რამ, არის ერთი განსაკუთრებული არსი, რომელიც განსხვავდება ყველა სხვა არსთაგან და თვით ინდივიდისაგანაც. საზოგადოება ისეთი არსია, რომლის ცხოვრებისა, სიცოცხლის პროცესისა და განვითარების კანონები სხვებით არა ჰგვანან ცალკე ინდივიდის კანონებსა, და რასაკვირველია სოციოლოგები შესცდნენ, როდესაც უბრალო ანალოგიით არ დაკმაყოფილდნენ ინდივიდსა და საზოგადოებას შორის და ამ უკანასკნელის კანონები და ინდივიდისა ერთ და იმავე კანონებად აღიარეს. შესცდნენ აგრეთვე ის სოციოლოგებიც, რომელთაც საზოგადოება წმინდა პსიხიური მოვლენა ეკონათ. წმინდა პსიხიური მოვლენა მხოლოდ ინდივიდის წიაღთა შინა არსებობს, საზოგადოება კი, თუმცა ინდივიდთაგან შესდგება, მაგრამ მაინც განცალკევებული არსია და მას თავისი კანონები უნდა ჰქონდეს. მაგრამ ესეც სხვა საკითხია, რომელიც აქ არ გვაინტერესებს.

ჩვენა ფსტქვით, რომ საზოგადოება არის გარეგნულად მოწესრიგებული ცხოვრება შეერთებულ ადამიანთა. მაგრამ იმავე დროს მაშასადამე იგი უნდა იყოს ერთი რაღაც მთლიანი არსება, რომლის სიცოცხლის პრინციპი ეს გარეგნული მოწესრიგებაა. და თუ თვით ამ მთელ არსებაზედ არ ვიქონიეთ რაიმე წარმოდგენა, მარტო მისი ძირითადი დამახასიათებელი თვისების შეგნება ვერ მოგვცემს საზოგადოების საფუძვლით განსაზღვრას. როგორია მაშასადამე ეს საზოგადოებრივი არსი, როგორც ერთი მთელი არსება, განსხვავებული ყველა სხვა არსისაგან ბუნებაში?

საზოგადოება შესდგება ადამიანთაგან, — ეს უეჭველი ფაქტია, ადამიანი კი ცოცხალი არსია. მაშასადამე თვით საზოგადოება მკკდარი არ შეიძლება იყოს, არამედ იგი ისეთი ცოცხალი არსია, რომლის სიცოცხლის პრინციპი მის შემადგე-

ნელ ნაწილთა შორის გარეგნულად მოწესრიგებული საერთო ცხოვრებაა. სიცოცხლე საზოგადოებისა უსათუოდ უნდა აღვიაროთ, რადგანაც არ არის ქვეყანაზედ არც ერთი არა-ცოცხალი არსი, რომ იგი ცოცხალ არსთაგან შესდგებოდეს. კლოდ-ბერნარი ამბობდა, რომ ყოველი ცოცხალი არსი შესდგება აგრეთვე ცოცხალ არსთაგანთა, — და ეს უბრალო ჭეშმარიტება მისი ხანგრძლივი შრომისა და ფიქრის შედეგი იყო. პასტერმა შემდეგ დაამტკიცა, რომ ყოველი ცოცხალი არსი, როგორი სირთულისაც უნდა იყოს იგი, წარმოსდგება აგრეთვე ცოცხალ არსთაგან. ესეც მისი მრავალი ფიქრისა, შრომისა და ცდის შედეგი იყო. მან დაამტკიცა შეცდომა იმ მეცნიერთა, რომელთაც სწამდათ ეგრედ წოდებული *generatio aequivoce*, ე. ი. თავისუფალი ჩასახვა. თანამედროვე ბიოლოგებს ვერ უნახავთ შემაერთებელი ძაფი სიცოცხლესა და მკვდარ ნივთიერებას შორის. არის მრავალი თეორია, როგორც პოზიტივისტური, ისე უკიდურესი მეტაფიზიკური, მაგრამ არც ერთი არა სწყვეტს პრობლემასა. უკანასკნელად ფრანგმა ფილოსოფოსმა ბერგსონმა სიცოცხლე რაღაც შემოქმედ პრინციპად აღიარა, რომელიც განირჩევა ძირითად უმოქმედო ნივთიერებისაგან. ჩვენ შეგვიძლია ესე ყოველი ჭეშმარიტებად აღვიაროთ, მიუხედავად იმისა, რომ ყოველთვის არის შესაძლებელი დაყენებულ იქმნას საკითხი, — საიდან წარმოსდგა პირველი ცოცხალი არსი, თვით პირველი სიცოცხლე? ეს უკანასკნელი საკითხი კი სულ სხვა საკითხია და აქ საინტერესო არ არის. როგორც არა ვსთქვით, ჩვენთვის საინტერესოა ის უეჭველი ფაქტი, რომ ყოველი ცოცხალი არსი წარმოსდგება ცოცხალ არსისაგან, აგრეთვე ყოველი ცოცხალი არსი შესდგება ცოცხალ ნაწილთაგან, და მაშასადამე ცოცხალ ნაწილთა შეერთება ყოველთვის ცოცხალ არსსა ჰქმნის, როგორი თავისებურებისაც უნდა იყოს ეს უკანასკნელი.

საზოგადოება კი შესდგება ცოცხალ არსთაგან, ადამიანთაგან, და როგორც უნდა იყოს უცნაური, თავისებური

ინდივიდუალობა ბუნებაში ამ არსისა, ანუ ამ „მახინჯი“ ბუნებრივი არსისა, როგორც საზოგადოებას უწოდებს გ. დეგრედი, იგი მაინც **ცოცხალი არსია**, განსხვავებული როგორც მის შემადგენელ ცალკე ინდივიდთაგან, ისე მით უმეტეს ყველა სხვა არსისაგან.

ცოცხალი ნივთიერება დახასიათდება ორგანიზაციით. ცოცხალი რთული არსი კი, როგორც ცხოველი, მცენარე — ორგანოსანი არსია, **ორგანიზმი**. არიან მეტისა და ნაკლები სირთულის ორგანიზმები. საზოგადოება, როგორც გაცილებით უფრო რთული მოვლენა, ვიდრე თვით ადამიანის ორგანიზმი, არის მაშასადამე ძლიერ რთული ორგანიზმი. რომ საზოგადოება დახასიათდება ორგანიზაციით, ამას ამტკიცებს თვით ზემოხსენებული განსაზღვრა მისი: მისი ცხოვრება მოწესრიგებაა ერთად მცხოვრებ ცოცხალ ადამიანთა. რომ იგი წარმოადგენს ერთგვარ ორგანიზმს, — ამას ამტკიცებს ის ფაქტი, რომ მას აქვს თავისი სპეციალური ორგანოები და ფუნქციები, როგორც სხვა ორგანიზმებს აქვს თავიანთი სპეციალური ორგანოები და ფუნქციები, ბუნების გარემოცულ წრეში მრავალფეროვან მოქმედებათა აღსასრულებლად.

ჩვენ აქ არ გვაინტერესებს აგრეთვე სოციალური ორგანიზმის წარმოშობა, გენეზისი მისი თავისებური ორგანიზაციისა, მისი განვითარება და ცვალებადობა, — ჩვენ გვაინტერესებს მხოლოდ ის ფაქტი, რომ საზოგადოება ორგანიზმაა. ამასთანავე უნდა შევნიშნათ ერთი რამ. ბევრი სოციოლოგი ისე უყუტებდა საზოგადოებრივ ორგანიზმს, როგორც უბრალო ცხოველის ორგანიზმს. საზოგადოებას თითქოს ჰქონდა სისხლის ბრუნვის აპპარატები, ნერვების სისტემა, კვების აპპარატები და სხ. ისე გაიტაცა ამ შედარებამ ეს მეცნიერნი, რომ მათთვის სოციალური ორგანიზმის ფიზიოლოგია და უბრალო ორგანიზმისა ერთი და იგივე გახდა. მათ ჯერე ანალოგია კი აღარა. ჰქონდათ სახეში, არამედ იგივეობა სოციალურ და ბიოლოგიურ კანონთა და ამით მთლად უნდა მოსპობილიყო

თვით პრობლემა სოციოლოგიისა, როგორც განსაკუთრებული დისციპლინისა; მართლაც — სოციალური მოვლენა ან განსხვავდება უბრალო ორგანიულ მოვლენათაგან, ან არ განსხვავდება. თუ განსხვავდება, — მაშინ მისი კანონები სხვა ნაირია, და აქ ფიზიოლოგია ეჭრას გვიშველის, გარდა ანალოგიისა მისსა და სპეციალურ, სოციოლოგიურ კანონთა შორის, რომელნიც წინდაწინვე უნდა იყვნენ აღმოჩენილნი, სანამ მათი ნამდვილი ანალოგია შეიძლებაოდეს სხვა კანონებთან. თუ არ განსხვავდება, — მაშინ ლაპარაკიც აღარ შეიძლება სოციოლოგიაზედა და ეს უკანასკნელი უკიდურესს შემთხვევაში გახდება მხოლოდ ნაწილი ბიოლოგიისა და ფსიხოლოგიისა, და არა დამოუკიდებელი დისციპლინა. ზემოხსენებული მეცნიერნი კი სოციოლოგიიდან დამოუკიდებელ დისციპლინას ჰქმნიდნენ და იმავე დროს სპეციალურ საზოგადოებრივ მოვლენებს მზა მეცნიერების, სხვა მეცნიერების, — ბიოლოგიის კანონებითა ხსნიდნენ, — მის მაგივრად, რომ უბრალო ანალოგია ეხმარათ ბიოლოგიურ და სოციალურ მოვლენათა შორის, რომ სოციოლოგიურ კანონთა აღმოსაჩენად მხოლოდ დახმარება გაეწია ამ ანალოგიას. ამ წინააღმდეგობამ დააფიქრა სხვა სკოლის სოციოლოგები. საშინლად გაილაშქრენ ორგანიციტების წინააღმდეგ, მაგრამ მათი უმთავრესი არგუმენტი იყო იგივე, რასაც ეხლა ვლაპარაკობდით: სოციალური მოვლენა განსაკუთრებული მოვლენაა, იგი არ არის არც მართო ფიზიოლოგიისა და არც მართო პსახოლოგიის საგანი. და თუ სოციალური მოვლენა არ არის განსაკუთრებული, თუ მისი ახსნა შეიძლება ბიოლოგიითა და ფსიხოლოგიით, მაშინ რაღა საჭიროა ლაპარაკი სოციალურ მოვლენებზედ, როგორც განსაკუთრებულ მეცნიერების საგანზედო. — სრულ ჰეშმარიტებას ამბობდნენ ეს სოციოლოგები, მაგრამ ჩვენის ფიქრით ძლიერ გადააქარბეს თავიანთი კრიტიკა. მათ ისიც კი უარ-ჰყვეს, რომ რაიმე ანალოგია ყოფილიყოს შესაძლებელი ორგანიზმსა და საზოგადოებას შორის. მათ კიდევ უფრო მოიცეს გული,

როდესაც შეეცადნენ განესაზღვრათ თვით სოციალური ფაქტის რაიცა საშუალებას იძლეოდა სოციალური მეცნიერების შექმნისას, რადგანაც ამ ელემენტარული ფაქტის განსაზღვრით სოციოლოგია გაეყრებოდა სხვა მეცნიერებათა და მოიპოვებდა არსებობის ფორმალურ უფლებასა. მაგრამ, ჯერ ერთი, აღმოჩენა და განსაზღვრა ამ ფაქტისა კიდევ ვერ იძლევა სრულსა და მთლიან წარმოდგენას საზოგადოებაზედ, — ისე, როგორც ასლიმილიაცია და სხ., დამახასიათებელი ცხოველის სიცოცხლისა, ვერ იძლევა ორგანიზმის წარმოდგენასა, — მეორე კიდევ ის, რომ ანალოგიის შიში უსაფუძვლოა, რადგანაც ამ ანალოგიის ვერ ასცილდება ვერც ერთი მეცნიერი უბრალო სიტყვითა და მოხსენებით მაინც. მართლაც, — ყველა ანტიორგანიცისტის კი ყოველთვის ხმარობს სიტყვას — **სოციალური ორგანიზმი!** და რას ნიშნავს ეს, თუ არა — ან სოციალურ ორგანიზმის ნამდვილ არსებობას, — ან და სწორედ უბრალო ანალოგიას? ჩვენის აზრით, როდესაც უბრალოდა ხმარობენ ანტიორგანიცისტები ამ სიტყვას — სოციალურ ორგანიზმს, — კიდევ უფრო დიდ შეცდომაში შეჰყავთ მკითხველი, ვინაიდან იგინი არ ამბობენ — რა აზრითა ხმარობენ ამ ტერმინსა, და განუსაზღვრელი ცნება სოციალური ორგანიზმისა უფრო დიდ გამოურკვევლობასა ჰბადებს ჩვენთვის, ვიდრე განსაზღვრული, — როგორც მაგალითად შეფუქისი, ლილიენფელდისა, ან ვორმისა და დე-გრეფისა, ან თუ გინდ თვით სპენსერისაც.

დიახ, თვით ანტიორგანიცისტებიც ვერ გასცილებიან სოციალური ორგანიზმის ცნებას, რადგანაც ეს უკანასკნელი — ჭეშმარიტებაა ჩვენის აზრით, — და ისინიც თუმცა უარ-ჰყოფენ, მაგრამ მაინც ბუნდოვანად აღიარებენ ამ ჭეშმარიტებასა. მხოლოდ საჭიროა. მისი განხილვა სპეციალური თვალთსაზრისით.

ეს სპეციალური თვალთსაზრისი კი დამყარებულია თვით სოციალური ფაქტის განსაზღვრაზედ. როდესაც სოციალურ ორგანიზმზედ ლაპარაკობენ, ყოველთვის მხედველობაში უნდა

ჰქონდესთ ეს სპეციალური თვალთსაზრისი, — სოციალურ ელემენტარულ მოვლენის განსაკუთრებითი ვითარება, — და მაშინ აღარც ცხოველისა და სოციალურ ორგანიზმთა იგივეობა იქმნება აღიარებული სოციოლოგიაში, აღარ იქმნება მაშასადამე ეს დამღუპველი შეცდომა, და ანალოგიაც მათ შორის წრეს აღარ გადასცილდება, — იგი შეიქმნება მხოლოდ ანალოგია მეცნიერულ ტერმინთა შორის, და ისიც კიდევ იმდენად, რამდენადაც მოსახერხებელია. სოციალური ორგანიზმის თვისება ცხოველის ორგანიზმის თვისებასთან იგივეობაზედ, ან ანალოგიაზედ კი არ უნდა ააშენონ, არამედ წინდაწინვე უნდა იყოს დამტკიცებული, რომ სოციალური მოვლენა განსხვავდება თავისი განსაკუთრებული თვისებით სხვა მოვლენათაგან, მაშასადამე სოციალური ორგანიზმიც განსხვავდება სხვა ორგანიზმთაგან. მხოლოდ ამ ანალიზის შემდეგ არის შესაძლებელი ჰეშმარიტი შეგნება სოციალურ ორგანიზმის თვისებათა და რომ სოციალური მთელი — ორგანიზმია, ეს უეჭველია, როგორც არა ვსთქვით, რადგანაც საზოგადოება რთული რამ ცოცხალი არსია, როგორც შემდგარი ცოცხალ ადამიანთაგან, რომელთა საერთო ცხოვრება მოწესრიგებულია გარეგნულად. საზოგადოება — ერთგვარი ორგანიზაციაა; უმცირეს ცოცხალ არსთა ორგანიზაციაა აგრეთვე მთელი ორგანიზმი რომელიმე ცხოველისა, მაგრამ ამ ორ ორგანიზაციის შორის პრინციპიალური განსხვავებაა. უჯრედი არის არსი მოკლებული გონებასა, ლოლიკასა, ნებასა და რთულ გრძნობათა, მით უმეტეს მიზან-დასახვის ნიჭსა, — ადამიანი კი, სოციალური უჯრედი, — ყველა ამ თვისების მატარებელია. პრინციპი უბრალო ორგანიზმის ორგანიზაციისა. სულ სხვაა, სოციალურისა კი სულ სხვა, — გარეგნული მოწესრიგება მიზნის მქონე ადამიანთა საერთო ცხოვრებისა. რასაკვირველია, მაშასადამე, ორგანიზმებიც — სოციალური და ცხოველისა — ყველა ამისდა მიხედვით განირჩევიან ურთი ერთისაგან. სოციალური ორგანიზმი არის სწორედ ორგანიზმი „sui generis“. ძლიერ

მკვეთრო, კრიტიკა უძღვნეს ამ სიტყვას „sui generis“-ს, ამ-
ბობდნენ რა სამართლიანად, რომ მისი ხმარება უფრო დაყენე-
ბაა პრობლემისა, ვიდრე მისი გადაწყვეტა, — საკითხავი სწო-
რედ ის არის, თუ რაში გამოიხატება სოციალური ორგანიზ-
მის ეს „sui generis“-ობა? მაგრამ რაღაი ყოველ ანალიზს წინ
უნდა უძღოდეს სწორედ გამორკვევა მთავარი ცნებისა, რა-
ღაი, მაგალითად, გამოიკვს, რომ ეს გარეგნული მოწესრი-
გება არის ელემენტარული საზოგადოებრივი სიცოცხლის დამა-
ხასიათებელი ფაქტი, ეს „sui generis“-ობაც განსაზღვრულია
და ზემოხსენებული არგუმენტი ორგანიციზმის წინააღმდეგ ის-
პობა. ალფრედ ფულოიმ მიაქცია ამას დიდი ყურადღება,
მოახდინა ზემოხსენებული ანალიზი, აღიარა საზოგადოებრივი
ფაქტის დამახასიათებლად კონტრაქტი, და ამის თანახმად
მან საზოგადოება დასახა, როგორც **კონტრაქტუალისტური
ორგანიზმი**. აგრეთვე გილლიომ ღე-გრეტმა განიხილა და გა-
დაწყვიტა ეს პრობლემა ასეთივე დასკვნით. ასეთივე, კიდევ
უფრო ღრმა ანალიზი მოახდინა ტარდმა უმთავრესი. სოცია-
ლური ფაქტისა, წამბამყვლობისა, — და მანაც საზოგადოებო
თუ მთელს ორგანიზმს არა, მის უმთავრესს ორგანოს, — ტენის
ამსგავსა და სხვა.

ჩვენ კი, თანახმად შტამლერისაგან სოციალურ ფაქტის
განსაზღვრისა, შეგვიძლია ვუწოდოთ საზოგადოებას — ორგა-
ნიზმი, გარეგნულად მოწესრიგებულ ცხოვრების მქონე ადამ-
იანთაგან შემდგარი. თუმცა შტამლერი არ ამბობს, წარმო-
ადგენს თუ არა ასეთ რამეს საზოგადოება, მაგრამ იგი ჯერ
ერთი ხშირად ხმარობს სოციალურ ორგანიზმსა და
რა არის მისთვის ეს ორგანიზმი, თუ არა მის მიერვე გან-
საზღვრულ სოციალურ ფაქტის შესაფერი ორგანიზმი? მეორე,
— მას წარმოუდგენია საზოგადოება, როგორც ერთობა ერთი-
სა და მთელის რთულის მოვლენისა, მასა სწამს ერთობა სო-
ციალური ცხოვრებისა.

შტამლერი არასოდეს არ იფიქრებს ამ ერთობას.

ოპობის თვალთსაზრისით განიხილავს იგი საზოგადოებრივ ცხოვრების მოწყვსიერებებს, რომლის წიაღშიაც წარმოიშობიან დავითარდებიან სოციალური მოვლენები, და ჩვენც ანალიზის გაადვილებისათვის ვიხმარეთ მხოლოდ შემოხსენებული კლასიფიკაცია ცალკე სოციალურ მოვლენათა საზოგადოების დამახასიათებელი ფაქტის განსარკვევად, — ისე, როგორც რომელიმე მანქანის ცალკე ნაწილებსა სწავლობენ მთელი მანქანის სტრუქტურაზე და მოქმედებაზე მთლიანად წარმოდგენის შემუშავებისათვის; და რას წარმოადგენს ეს ერთი მთელი არსი, თუ არა ორგანიზმს, იმ თავისებურ სოციალურ ორგანიზმს, რომელიც განირჩევა ცხოველის ორგანიზმისაგან — იმ თვალთსაზრისით მიხედვით, რომლებითაც ვუყურობთ ერთმანეთს სოციალური ცხოვრებისეულემენტარულ ფაქტსა და მეორე მხრივ ცხოველის სიცოცხლის მოვლენის დამახასიათებელ ფაქტს? ამის შემდეგ ნათელი უნდა იყოს, თუ რას ნიშნავს, სოციალური ორგანიზმი? ამ ორ ტერმინში მართლ მეორეს, სიტყვას ორგანიზმს კი არ უნდა მიექცეს ყურადღება, რაიკებადებს მაშინვე ჩვენს აზრში სოციალურ ორგანიზმის ცხოველის ორგანიზმთან იგივეობასა და იწვევს შეცდომას, არამედ განსაკუთრებით პირველ ტერმინს, სიტყვას სოციალურს, რომელიც უკვე საზღვრავს მეორე ტერმინის განსაკუთრებით ხასიათს, თავისებურობას. მაშინ „ორგანიზმი“ საშიში აღარ იქმნება სოციალოგებისათვის; მაშინ ბიოლოგიისაგან ნასესხები ტერმინები ვეღარ შეიყვანს შეცდომაში ვერავის. ფიზიოლოგია და ანატომია სოციალური ორგანიზმისა, სტრუქტურა, ფუნქცია საზოგადოებისა და სხვ. ისეთივე ნასესხები, მოხერხებული ტერმინები იქმნება, როგორც სოციალური სტატიკა, დინამიკა, ექვილიბრიუმი და სხვა მექანიკისაგან ნასესხები ტერმინები, რომელიც სრულიადაც არ ამტკიცებს იმას, რომ სოციალური მოვლენათა და მექანიკურ მოვლენათა კანონები ერთი და იგივეა; თუმცა აქაც ბევრი შესცდმა, — მაგალითად კერი, ფისკე, ერთის მხრივ სპენსერი და

სხვანი. იგინიც სკდილობდნენ ამაოდ სოციალური მოვლენა-
ნი მექანიკის კანონებით: აფხსნათ. — სოცოლოგოგი რენე ვორმსი
კი უფრო ზომიერ ტიპის ორგანიციტია და მას დიდი ღვაწლი
მიუძღვის სოცოლოგოგისაგან ნასესხებ ტერმინთა განმარტება
ში და მეცნიერულად გამოყენებაში.

ამის შემდეგ აგრეთვე ნათელი უნდა იყოს თუ რა ფე-
სისა არის ანტიორგანიციტების სიტყვა, — მაშ თუ საზოგადო-
ება კაცზედაც უფრო რთული და ცოცხალი ორგანიზმია, —
იგი უნდა აზროვნობდეს, მას ლოლიკა უნდა ჰქონდეს, გრძნო-
ბა, ნება და სხვაო დიახ, ყოველივე ესე მას ექმნებოდა, საზო-
გადოება რომ აღამიანსა ჰგვანდეს, მაგრამ აღამიანისა და საზო-
გადოების „ორგანიზმები“ ურთიერთისაგან განირჩევიან და
ამიტომ საზოგადოებას არა აქვს არც აღამიანური, ლოლიკა,
არც აღამიანური გონება, არც აღამიანური გრძნობა და არც
სხვა რამ. ხალხ მას აქვს თავისი „სოციალური“ შეგნება,
ლოლიკა, გონება, გრძნობა, ინსტინქტი და სხვა. სხვანი რომ
არ მოვიხსენიოთ, ტარდმა ერთი უშესანიშნავესი წიგნი დასწე-
რა, სწორედ „სოციალურ ლოლიკაზედ“...

მაგრამ შეიძლება პირდაპირ გვითხრან, რომ საზოგადოე-
ბა სრულიად არ არის ორგანიზმი, არამედ სულ სხვა რამ. მაშ
რა არის იგი, თუ არა ორგანიზმი? რას წარმოადგენს იგი,
როგორც ნამდვილად არსებულს, თვალთ საჩინო, ხელით შე-
საზები არსი? — მექანიზმსა? მაგრამ მაშინ ხომ იგი უსულო სა-
განთაგან უნდა იყოს შემდგარი? საზოგადოება კი ცოცხალ
აღამიანთაგან შესდგება. — ჩვენის ფიქრით არ შეიძლება, რომ
საზოგადოება არა-ორგანიზმი იყოს. იგი დიახაც ორგანიზმია
და ამის დამამტკიცებელი პირდაპირი საბუთებიც არის.

**ყოველ საზოგადოებას აქვს თავისი საკუთარი ფუნქცი-
ები და ორგანოები.** აი იმის დამამტკიცებელი პირდაპირი სა-
ბუთი, რომ იგი მართლაც ორგანიზმია.

რაც უფრო განვითარებულია ორგანიზმი, მით უფრო
რთული და მრავალი დიფფერენციაცია განუცდია მის ორგა-

ნოებსა და ფუნქციებს, მით უფრო რთულია თვით ორგანიზმი. საზოგადოების ზრდა კი ყოველ ექვს გარეშეა; ექვს გარეშეა დიფფერენცია მის ორგანოთა და ფუნქციათა აგრეთვე, — მაშასადამე გართულება საზოგადოებრივი ერთობისა, ორგანიზმისა.

თუ საზოგადოება ადამიანთაგან შემდგარი ცოცხალი არსია, მაშასადამე იგი ძლიერ რთული, ცოცხალი არსი ცოფილა, რადგანაც მისი შემადგენელი ადამიანი, მისი „უჯრედი“, თვით არის ძლიერ რთული ორგანიზმი, რთულ ორგანოთა და ფუნქციათა მქონე. მაშასადამე საზოგადოება თავისთავად ყოფილა ძლიერ რთული ორგანიზმი, რადგანაც რთული ცოცხალი არსი წეიძლება მხოლოდ ორგანიზმი იყოს.

რადგანაც საზოგადოება არის ორგანიზაცია უკვე განვითარებულ, რთულ ორგანიზმთა, — ადამიანთა, — ეს ორგანიზაცია მაშასადამე წარმოადგენს თვით ადამიანთა ელემენტების კომბინაციას, მაშასადამე ადამიანზედ უმაღლესსა და ურთულესს ორგანიზაციას. სახელ-წოდება მისი კი არ ხერხდება, გარდა სუბერ-ორგანიზმისა, როგორც ამბობს სპენსერი, ანუ ჰიპერ-ორგანიზმისა, როგორც ტარდი ერს უწოდებს, — რადგანაც იგი გვიჩვენებს ბუნებაში ადამიანზედ შორს წარსულ განვითარებასა. საზოგადოება მაშასადამე უმაღლესი ორგანიზმია, და, როგორც არა ვსთქვით, თავისებური, განსხვავებული ადამიანთა ორგანიზმისაგან, შედეგი ბუნების მოვლენათა ადამიანზედ უფრო შორს წარსულ განვითარებისა.

ჩვენ ზემოდა ვსთქვით, რომ საზოგადოებას აქვს თავისი ორგანოები და ფუნქციები და ეს ამტკიცებს მის ორგანიზმობას. დიახ, ყოველ ორგანიზმსა აქვს თავისი ფუნქციები და ორგანოები, როგორც მდაბალი, ისე მაღალი, და იგინი აქვს აგრეთვე სუბერ-ორგანიზმსა და ეს ამტკიცებს მის მსგავსებას ყველა სხვა ორგანიზმთან, — მის ორგანიზმობას.

ფუნქციონირებისა და შთამომავლობის განგრძობისა განუყოფელ არიან ცოცხალ ორგანიზმთაგან; მათ აქვსთ ამ ფუნ-

ქციათა აღმასრულებელი ორგანონი. ეს ფუნქციანი აგრეთვე განუყოფელ არიან საზოგადოებრივ სუბერ-ორგანიზმისაგან. გარეგნულად მოწესრიგებული საერთო მოქმედება კვებისათვის და შთამომავლობის განგრძობისათვის, — აი უმთავრესი და უპირველესი ფუნქცია საზოგადოებრივი ორგანიზმისა, — მისი ეკონომიური და გენეზიური ფუნქციანი, რომელთაც ასრულებენ სპეციალური ეკონომიური და გენეზიური ორგანოები: გზები, ბანკები, კრედიტი, მრეწველობის და მეურნეობის ორგანონი — საკუთრება, ოჯახი და სხვა. გარეშე ამგვარი მოწესრიგებული ფუნქციისა, კვება და განმრავლება არ შეიძლება ჩათვალოს საზოგადოებრივ ფუნქციებად, არამედ ინდივიდუალურად უნდა ჩაითვალოს იგინი, რადგანაც ზემო-ნათქვამიდანა ჩანს, რომ საზოგადოებრივ ფაქტს საერთოდ დაახასიათებს ეს გარეგნული მოწესრიგება.

როგორიც უნდა იყოს საზოგადოება, — მარტივად თუ რთულად, პირველ-ყოფილი თუ თანამედროვე, — ეს ეკონომიური და გენეზიური ფუნქციანი სრულდებიან საზოგადოების მიერ სპეციალურ ორგანოთა შემწეობით, — რომელნიც არიან ორგანონი ბრუნვისა წარმოებისა და ხმარებისა, ოჯახი და სხვ. როდესაც სოციალოგები — ორგანიციკები, — ანალოგიით აღფრებენ ამ ბრუნვის ორგანოებს ცხოველის ორგანოებს, ე. ი. სისხლის ბრუნვის ორგანოებს, — მათ უფრო შორს მიჰყავსთ ანალოგია და ამგვარად არღევენ მთელ სოციალურ ფიზიოლოგიას. მაგრამ, როგორც არა ვსთქვით, ეს ხშირად დიდ შეცდომებს იწვევს ხოლმე, და აქ არც გვეინტერესება ამ შეცდომებზედ ლაპარაკის გაგრძობა. ჩვენთვის საჭიროა მხოლოდ ვიცოდეთ, რომ არსებობენ საზოგადოებაში ორგანონი და ფუნქციანი ბრუნვისა წარმოებისა, ხმარებისა და სხვ. რიცხვი იმ ადამიანთა, რომელნიც აღასრულებენ თავიანთ საქმეს ზემოხსენებულ ორგანოთა მოქმედებაში მოყვანიტა, — ლიტონი რიცხვი, — თავის დღეში ვერ გამოჰხატავს ვერაფერს „სოციალურს“. ადამიანთ მხოლოდ მაშინ აქვს სოციალური მოქმე-

დების გამოძახებულია როლი, როდესაც მათი მოქმედება გარეგნულად არის მოწესრიგებული და აღასრულებენ განსაზღვრულ, მოწესრიგებულ, მიზან-განზომილ ფუნქციას. აგრეთვე შთამომავლობის განგრძობა თავის-თავად არის მხოლოდ ბიოლოგიური მოვლენა და სოციალური მას არა აქვს. რამელიმე ფორმის ოჯახი კი, ე. ი. მოწესრიგებული მოქმედება ადამიანთა, რომელნიც აღასრულებენ შვილთა აღზრდისა და გამოკვების საქმეს, — არის ორგანო საზოგადოებისა, რომელიც აღასრულებს შთამომავლობის განგრძობის ფუნქციასა. საზოგადოებრივ სუპერ-ორგანიზმს აქვს მაშასადამე ეკონომიური და გენეზიური ორგანონი და ფუნქციანი.

იგივე ითქმის დანარჩენ სოციალურ მოვლენებზედაც. იგინი არიან აღსრულებანი სზოგადოებრივ ფუნქციათა განსაკუთრებულ ორგანოთა შემწეობით. ფუნქციანი და ორგანონი არტისტიულნი, ზნეობრივნი, სარწმუნოებისა და მეცნიერებისა, იურიდიულნი და პოლიტიკურნი, — ესენი ყველანი არსებობენ საზოგადოებრივ სუპერ-ორგანიზმისათვის და წარმოუდგენელნი არიან გარეშე გარეგნულად მოწესრიგებულ საერთო მოქმედებისა. არტისტი გარეშე თეატრისა, გარეშე თავისი სახელოსნოსი, სადაც იგი ეწევა შემოქმედებას, გარეშე იმ იარაღთა, რომლის გაკეთებაში მონაწილეობა მიუღია სხვა სოციალურ ორგანოებს და ურომლისადაც იგი ცხოველს სულს ვერ ჩაუდვამს უსულო ნივთიერებათა გროვას, გარეშე არსებულ ზნე-ჩვეულებათა, რწმენათა, მისწრაფებათა და სხვ. — ფანტაზიაა მღვდელი და ქურუმი გარეშე კულტისა და ეკლესიისა, დოგმათა, სამლოცველოთა და სხვ. — არ არსებობს. მეცნიერი გარეშე ლაბორატორიათა, წიგნისა, წიგნ-საცავთა, უნივერსიტეტთა და აკადემიათა და სხვ. — წარმოუდგენელია. მსაჯულთა ჯგუფი დუქანში ან მაღაზიაში მხოლოდ მოლაზღანდარე დროს გამტარებელია, ან და უბრალო მომხმარებელია ეკონომიურ როლს თამაშობს, ლაქია და მიკიტანი კი განსაკუთრებულ სოციალურ ფუნქციას ასრულებენ; ხოლო სამ-

საჯულოში ეს მსაჯულები დიდ სოციალურ როლს ასრულებენ შესაფერ ორგანოთა შემწეობით. პოლიტიკის ორგანოთა ფუნქცია ხომ კიდევ უფრო თვალსაჩინოდ სრულდება შესაფერ ორგანოთა შემწეობით. ეს ისე ცხადია, რომ თვით საშუალო ადამიანებმაც კი იციან სახელწოდება „ორგანო“, რომლითაც იგინი იხსენიებენ „საკანონმდებლო“, „აღმასრულებელ“ და სხვ. სოციალურ დაწესებულებათა.

მაშასადამე საზოგადოებრივ სუბერ-ორგანიზმს აქვს თავისი განსაკუთრებული სოციალური ორგანოები და ფუნქციები, რომელნიც ისე განირჩევიან ცხოველის ორგანიზმის ორგანოთაგან და ფუნქციათაგან, როგორც ცხოველის სიცოცხლის ძირითადი ფაქტი განირჩევა სოციალურ ძირითად ფაქტისაგან. ეს ორგანოები და ფუნქციები ეთანხმებიან ზემოდ-ჩამოთვლილ განსაზღვრულ რიცხვის სოციალურ მოვლენათა.

სუბმა თვითოეულ სოციალური ფუნქციის ორგანოთა წარმოადგენს ამ ორგანოთა აპპარატს, თუ გნებავთ ერთს ორგანიზმს, რომელსაც აქვს თავისი განსაკუთრებული ფუნქცია. მაკალითად ეკონომიური ორგანიზმი საზოგადოებაში შესდგება ყველა ორგანოთაგან, რომელნიც ეკონომიურ ფუნქციებს ასრულებენ. ყველა აპპარატთა სუბმა კი წარმოადგენს მთელს სუბერ-ორგანიზმს. ამასთანავე ეს ცალკე ფუნქციები ისე არიან ერთმანეთზედ გადახლართულნი, — მაგალითად ეკონომიური და იურიდიული, რელიგიური და მეცნიერული, პოლიტიკური და იურიდიული, ეკონომიური და გენეზიური და სხვანი, რომ ერთი ორგანოს მიერ თავისი საკუთარი ფუნქციის აღსრულება იწვევს სხვათა მოქმედებას; ყველა ამ ფუნქციათაგან სდგება მრავალი კომბინაცია სოციალურ მოვლენათა, და ერთობ სოციალური ცხოვრება დაუსრულებრივ რთულდება. მაგალითები შორს წავიყვანდა, და არც არის საჭირო. ყველას შეუძლია წარმოიდგინოს რომელიმე უბრალო მაგალითით ერთი სოციალური ფუნქციისაგან მეორის, მესამის და მრავალ ფუნქციის გამოწვევა, შემდეგ მათ შორის რეაქცია, მუდმივი ბრუნვა სა-

ზოგადობრივ მორევში ადამიანთა მრავალფეროვან მოქმედებისა, უაღრესი სირთულე სოციალური ცხოვრებისა, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც საზოგადოებრივი ცხოვრება სდულს და გადმოდის.

ერთი სიტყვით, — საზოგადოება, ექვი არ არის, ორგანიზმია, სუპერ-ორგანიზმი. მას აქვს თავისი ფუნქციები და ორგანოები. ანალოგია უბრალო ორგანიზმთა და სუპერ-ორგანიზმთა შორის დიდი, ფართო და ღრმა შეიძლება რომ იყოს, მაგრამ არა ისეთი, როგორსაც ზემოდ-დასახელებულნი ავტორნი ხმარობენ. რასაკვირველია, სუპერ-ორგანიზმი და ორგანიზმი ერთი და იგივე არ არის. მათ შორის დიდი, ღრმა, ძირითადი განსხვავებაა. მაგალითად, ორგანიზმი შესდგება ცოცხალ უჯრედთაგან, რომელთაც არა აქვსთ არც რთული ორგანიზმის ნება, შეგნება, ლოლიკა, მისწრაფება და სხვა, მეტადრე არც ადამიანისა. საზოგადოება კი შესდგება სრულ, განვითარებულ ადამიანთა ორგანიზმთაგან, რომელთაც აქვსთ ზემოხსენებულნი თვისებანი. ძირითადი მოვლენა საზოგადოებრივობისა არის გარეგანი მოწესრიგება საერთო ცხოვრებისა, ან კონტრაქტი, — როგორც სხვანი ამბობენ, — მაშინ როდესაც უჯრედთა შორის ასეთ მოვლენას ადკილი არა აქვს. მაგრამ როგორიც უნდა იყოს ხასიათი სუპერ-ორგანიზმისა, იგი მაინც ორგანიზმია მიუხედავად მისი უმაღლესი ხარისხისა და თავისებურობისა. პრინციპი მისი ცხოვრებისა არის გარეგნული მოწესრიგება. ან თუ კონტრაქტია სოციალობის ძირითადი ფაქტი, როგორც ეს განმარტეს მაგ. გ. დე-გრეფმა, ფულოლემ, ვორმსმა (თუმცა ეს უკანასკნელი საზოგადოების ორგანიზმულ თეორიას აღიარებს, კონტრაქტს კი სავსებით არ ეთანხმება) და სხვათა, ჩვენ შეგვიძლია აგრეთვე მივიღოთ ტერმინი **კონტრაქტუალიზტური ორგანიზმი**, — სახელწოდება, რომელიც ფულოლიემ მისცა საზოგადოებას. მას სურდა შეერიგებინა წმინდა ორგანიციზმი და წმინდა კონტრაქტუალიზმი, და ამიტომ შექმნა მან სინტეზი ამ ორი მოძღვრებისა, — რადგანაც იგი ამ ორივე

შოდღერებაში ხედავდა ჭეშმარიტებასა, თუმცა სავსებით არც ერთს არ ეთანხმება. და მართლაც — კონტრაქტი საზოგადოებაში რამდენიმედ ნამდვილი მოვლენაა, — თუმცა არა ლუკრეციუსისა და რუსსოსი, (ეს ნათელ ჰყო აგრეთვე იტალიელმა სოციოლოგმა ფრაგაპანემ თავის „კონტრაქტუალიზმი და თანამედროვე სოციოლოგია“-ში), და სოციალური ორგანიზმიც ნამდვილი მოვლენაა, თუმცა არა სპენსერისა, შეფელესი, ლილიენტელდისა და სხვათა.

მაგრამ გარდა იმისა რომ საზოგადოება, როგორც ერთი მთელი რამ, არის ორგანიზმი, რომლის ცხოვრების პრინციპი არის გარეგნული მოწესრიგება ადამიანთა საერთო მოქმედებისა, — ორგანიზმი, რომელსაც აქვს თავისი საკუთარი ორგანოები და ფუნქციები, — მას კიდევ აქვს ბევრი რამ მსგავსი ორგანიზმისა, რაიცა ნებას გვაძლევს ანალოგია განვაფიქროთ სუპერ-ორგანიზმსა და უბრალო ორგანიზმს შორის: საზოგადოებას შეუძლია მემკვიდრეობით გადასცეს თავისი თვისებანი თავის შთამომავლობას, — მომავალ საზოგადოებას. პსიხოლოგიური მემკვიდრეობა არსებობს საზოგადოებაში ისე, როგორც ინდივიდთა შორის. საზოგადოებას აქვს თავისი ცნობიერება, თავისი პსიხოლოგია, იგი განირჩევა ინდივიდუალურ პსიხოლოგიისაგან, ინდივიდუალურ შეგნებისაგან. არსებობს სოციალური ლოლიკა, რომლითაც მრავალი სოციალური მოვლენა მართლდება, გაუმართლებელი ინდივიდუალური ლოდიკითა. (იხ. ტარდი; La Log. Soc.) ერთს საზოგადოებას შეუძლია შეითვისოს მეორე და შთანთქას იგი, ანუ შექმნას ახალი ტიპი. იგი ემორჩილება ინდივიდებსავე წაბადვის კანონებსა, შეუძლია კარგიც გადმოიღოს სხვა საზოგადოებათაგან და ცუდიც. მას შეუძლია „შვას შეიღები“, მაგალითად კოლონიზაციით, რაგორც ამბობს რენე ვორმსი. მას შეუძლია მოსპოს მეორე საზოგადოება სრულიად. შეუძლია აღმადგინდეს მისი გავლენითა, ან სრულიად დაეცეს თვითონვე და მოიშოს. მას აქვს თავისი რაღები პათოლოგია, — მას შეუძლია სხვა ავადმყოფობათა გარდა

სრული გადაშენება, დეგენერაცია საზოგადოებას აქვს თავისი ევოლიუცია, თავისი განვითარების კანონები. საზოგადოებას შეუძლია შექმნა სხვა საზოგადოებებთან —საერთო საზოგადოებისა, „საზოგადოებათა საზოგადოებისა“, რომელზედაც შემდეგ ვილაპარაკებთ. —და ასე დაუსრულებლივ შეგვიძლია განვაგრძოთ ეს ანალოგია, —მხოლოდ ერთ პირობით, — არა. სოდეს არ უნდა დაგვავიწყდეს ის სპეციალური, ძირითადი საზოგადოებრივი ფაქტის თვალთახედვა, რომლითაც ციხიოვთ საზოგადოებრივ ორგანიზმსა. მხოლოდ ამ შემთხვევაში შეგვიძლია შეცდომაში არ შევიდეთ და არ აუბროთ ერთმანეთში შეგნება საზოგადოებისა და ინდივიდისა, ან „განმრავლება“, ან სხვა რამ ასეთი. მაგრამ არც ეს არის საგანი ჩვენი დაწვრილებითი მსჯელობისა.

აღვნიშნოთ. მხოლოდ. რომ საზოგადოება თავისებური ცოცხალი არსია. შეიძლება რაღაც მახინჯი, საშინელი და უცნაური, მაგრამ მაინც ცოცხალი არსი, თავისებური და ორიგინალური, რთული და ცვალებადი, გონიერი და ვნებიანი, აღფრთოვანებისა და სასოწარკვეთილების ნიჭის მქონე, მეტროპოლი, პროგრესის ნიჭის მქონე და აგრეთვე დეგენერაციის ნიჭისა, — ხან გამარჯვებული და დღე-გრძელი, ხან დამარცხებული და მსწრაფლ გარდაშავალი, როგორც ყოველი ცოცხალი არსი ჩვენ ბედ-შავ დედა-მიწაზედ.

ჩვენის ფიქრით ასეთი მთლიანი წარმოდგენა უნდა ვიქონიოთ საზოგადოებაზედ, რომ ადამიანთა ისტორიისა და ბედ-ილბლის რამე გავიგოთ, ჩაეხედეთ ჩვენს ცხოვრებასა ჩვენს ირგვლივ და ჩვენ შორის, წარსულში, აწმყოში და მომავალში, დროში და სივრცეში.

დასასრულ, ჩვენ შეგვიძლია შემდეგი სავსებითი განცხადება დავუდგათ საზოგადოებას:

საზოგადოება არის ორგანიზმი, ანუ სუპერ-ორგანიზმი, შემდგარი მიზან-დასახვის ნიჭის მქონე ადამიანთაგან, რომელთა გარეგნულად მოწესრიგებული საერთო მოქმე-

დება აკმაყოფილებს ამ ორგანიზმის ყველა მოთხოვნილებას იმ სპეცილურ ორგანოთა საშუალებით, რომელნიც აქვს ყოველ სუპერ-ორგანიზმს განსაზღვრულ ფუნქციათა აღსასრულებლად.

აი ეს საკვებითი ცნება ავიღოთ საზოგადოებისა. ეს არის გარკვეული სოციალური საზომა და მითიც ვიხელმძღვანელოთ ერისა და კაცობრიობის განხილვის დროს სოციოლოგიური მხრით. არის თუ არა საზოგადოებრივი შინაარსი ერთში და მეორეში? როგორი ტენდენცია აქვს ამ მხრით ერსა და კაცობრიობასა? როგორი უნდა იყოს სოციოლოგიური დაფასება ჩვენ მიერ კაცობრიობისა და ერისა? რას წარმოადგენს ამ მხრით საქართველოს ერი? როგორი უნდა იყოს ამ ანალიზის შემდეგ იდეალური და პრაქტიკული დასკვნა?—აი ჩვენი საგანი, რომლის გამორკვევაშიაც შემოხსენებული განმარტება „სოციალურის ცნებისა“ ძლიერ დაგვეხმარება.

საზოგადოება ჩვენ მხოლოდ დავახსიათეთ, უბრალო განსაზღვრა დაუღდეთ მას, რომ გასაღები გვქონოდა შემოხსენებულ ცნებათა—კაცობრიობისა და ერის სოციალურ გარკვევისათვისა და დაფასებისათვის. ჩვენი მიზანი არც საზოგადოების წარმოშობის აღწერა იყო, არც მისი განვითარების ისტორია და არც სხვა რამ. ჩვენ ავიღეთ საზოგადოება, როგორც არსებული ფაქტი, და შტამლერისა, დეგრეფისა, სპენსერისა, ფულოისა, ვორმისა, შეფლესი, გუმპლოვიჩისა, ტარდისა და ბევრ სხვათა დახმარებითა და აგრეთვე კრიტიკით შევეცადეთ **განგვესაზღვრა** საზოგადოება და გვინახა **საერთო** სოციალური საზომა კაცობრიობისა და ერისათვის, რაიცა მხოლოდ მიგვაჩნდა აქ საჭიროდ. ჩვენ არც იმას ვამბობთ, რომ მხოლოდ ეს განსაზღვრაა ქეშმარიტი და უტყუარი, — შეიძლება ათასჯერ უკეთესნიც იყვნენ. მაგრამ ჩვენ ეს მიგვაჩნია საუკეთესოდა და ვამბობთ ამასთანავე:—ვსთქვამთ რომ ეს განსაზღვრა საზოგადოებისა ქეშმარიტია, — როგორი იქმნება მაშინ სოციალური თვალთა-ხედვით ერი და კაცობრიობა? ჩვენა ვვგონია, რომ

მაშინ **ერი არსებობს სოციალურად, კაცობრიობა კი არ არსებობს.** ამიტომაც, როდესაც ერსა. სწირავენ ხოლმე ვითომც და არსებულ კაცობრიობის სამსხვერპლოზედ, — ამით უზნეო იდეალს ისახვენ. სინამდვილის, ცოცხალი არსის მსხვერპლად შეწირვა ფიქციის საკუთხვეველზედ — ბარბაროსობაა, გაუგებრობა და გონების დახშობა მათი მხრით, ვიცაც თავის დღეში არ უფიქრნიათ ასეთ საგნებზედა და მხოლოდ „კაცობრიობის“ ლამაზი და ღიადი სიტყვით მოხიბლულნი ბარბაროსობასა და კაცი-ქამიობას ქადაგებენ ხალხთა შორის უმაღლეს იდეალთა სახელითა.

თავი მეორე.

არსებობს თუ არა კაცობრიობა და როგორ?

ეჭვო არ არის, რომ არსებობს ადამიანის სახე. იგი წარმოდგარია სხვა ცხოველის სახისაგან, მას განუვლია გზა განსაზღვრული ევოლიუციისა. ადამიანი ამასთანავე საერთოდ საზოგადოებრივი არსია და სხვა. მაგრამ ყოველივე ეს დაახასიათებს ადამიანის სახეს, როგორც ცხოველის ერთ სახეს, ვინაიდან ადამიანიც ერთგვარი, თავისებური ცხოველია. ყოველივე ამით ჩვენ ვიცით მხოლოდ, რომ ადამიანი არსებობს, როგორც *Homo Sapiens*, და სხვა არაფერი. კაცობრიობაც ამ მხრით ჩვენთვის მხოლოდ ყველა არსებულ ადამიანთა საერთო რიცხვია. ამ მხრით კაცობრიობას არავითარი სოციალური არსება არა აქვს, ვინაიდან რიცხვი ინდივიდებისა ვერა ჰქმნის სოციალობასა. რასაკვირველია, თუ არსებობს ცალკე ადამიანი, თუ არსებობენ ცალკე ადამიანები, მათი საერთო რიცხვის არსებობაც სინამდვილეა, — ამ მხრით მაშასადამე კაცობრიობაც არსებობს, მაგრამ ამგვარადვე არსებობენ მაიმუნები, ლომები, არწივები, არსებობს მათი საერთო რიცხვი, არსებობს ამ ცხოველთა სახე, როგორც ყველა სხვა ცხოველთა. მაგრამ ეს ვერც იქა ჰქმნის ვერავითარ სოციალურ მოვლენას.

და თუ ასეთი ძვალთსაზრისით განვიხილავთ კაცობრიობას, ვერასოდეს ვერ გამოვალთ ბიოლოგიურ და ანთროპოლოგიურ კვლევათა წრიდან, რადგანაც ადამიანი, როგორც Homo-Sapiens, ამ მეცნიერებათა საგანია, და არა იმ მეცნიერებისა, რომელიც იკვლევს სოციალობის განსაკუთრებულ მოვლენათა ხასიათსა, სოციალურ პრაქტესს, — იგი არ არის საგანი სოციოლოგიის მეცნიერებისა.

ჩვენა ვსთქვით, რომ სოციალური ფაქტი არის გარეგნულად მოწესრიგებული საერთო ცხოვრება ადამიანთა. ყოველი საერთო ცხოვრება ადამიანთა, გარეგნულად მოწესრიგებული და ამასთანავე ხანგრძლივი საერთო ცხოვრება, არის ნამდვილი სოციალური ცხოვრება. ხოლო მთელი კაცობრიობა რომ ავიღოთ, მთელი ჰიცები ადამიანთა, ე. ი. ერთ მილიარდ ნახევარი კაცი, რაიცა შეადგენს ერთი ადამიანის სახეს, Homo Sapiens-ს, ნათლად დავინახავთ პირველივე შეხედვით, რომ იგი არ ატარებს არავითარ სოციალურ შინაარსსა, რადგანაც ამ ერთ მილიარდ ნახევარ ადამიანს არა აქვს გარეგნულად მოწესრიგებული საერთო ცხოვრება, იგი არ წარმოადგენს ერთ სოციალურ სუბერ-ორგანიზმს თავის ორგანოებითა და ფუნქციებით მთელი კაცობრიობის ყველა მათხვენილებათა მიზან შეწონილ დასაკმაყოფილებლად. უამისოდ კი სოციალურა ორგანიზმი არ არსებობს. დიახ, კაცობრიობა არ არის საზოგადოება, და ამის დამტკიცება ძნელი არ არის, თუ ზემო, ხსენებული მსჯელობით ვისარგებლებთ.

ენა, — აი რა არის უპირველესი და უსაჩინოესი გამოხატულება გმრეგნულად მოწესრიგებულ ერთად მცხოვრებ ადამიანთა შორის განწყობილებათა. ჩვენ არ გვაინტერესებს აქ ენის წარმოშობისა და განვითარების ისტორია, ან მრავალარსებულ ენათა გაჩენის თეორია. ჩვენთვის სულ ერთია — ერთი ძირითადი ენისაგან წარმოსდგა ყველა სხვა ენა, თუ სხვა და სხვა ენები ადამიანთა სხვა და სხვა წრეებში ჩაიხატა, სხვა და სხვა დროს, სხვა და სხვა ადგილას. ჩვენ გვაინტერეს

სებს აქ ენა, როგორც არსებული ფაქტი, არსებული სოციალური მოვლენა საზოგადოდ. ენა ერთგვარი გარეგნულად მოწესრიგებული კავშირია ადამიანთა შორის. იგი მოწესრიგებაა ჯერ უბრალო ხმათა, რომელნიც გამოჰხატავენ ადამიანთა წრეში ურთი-ერთისათვის გასაგებ ხმოვან ნიშნებსა სხეულის სხვა და სხვა ასოთა და სახის მოძრაობასთან ერთად, შემდეგ იგი ხდება მოწესრიგებად სიტყვათა, რომელნიც წარმოსდგენენ ამ ხმათაგან, და რომელთაგანაც შემდეგ განვითარდნენ წინადადებანი, რთული სიტყვიერება ამ განვითარებულ სიტყვათა და წინადადებათა შემწეობით იხატებიან ადამიანთა ცნებანი, რთულნი აზრნი, სურვილთა გამოთქმანი, მთელი ლოღიკური მსჯელობა და დასკვნანი ისე, რომ ეს წესები გამოთქმისა ყველას ესმის გამოუკლისად, ყველას აქვს შეთვისებული და შესწავლილი. უამისოდ კავშირი ინდივიდთა შორის სუსტი და ბუნდოვანი იქმნებოდა. **კაცობრიობას, ე. ი. ერთ მილიარდ ნახევარ ადამიანს კი ეს უპირველესი მოწესრიგება არა აქვს, იგი არ ემორჩილება ერთ რომელიმე წესს გამოთქმისას. ფაქტია, რომ უნივერსალური, საკაცობრიო ენა არ არსებობს, კაცობრიობის მრავალ ნაწილთაგან ერთს არა ესმის რა სრულიად მეორისა, თუ სპეციალურად არ შეისწავლა ერთმა მეორის ენა, არამედ არსებობს მრავალი ენა ადამიანთა შორის.**

ერთი ენით მოლაპარაკე ხალხს მეორესი არა ესმის რა, როგორც არა ვსთქვით. უცხო ენის შესწავლა კი საზოგადოდ ძლიერ ძნელია, განსაკუთრებით თუ ადამიანი ადგილობრივ არა სწავლობს რომელიმე ენას. შეუძლებელია მეტადრე, რომ ერთი ენის მცოდნე ადამიანი ყველა სხვა ენა შეისწავლოს, რაოდენობა შესწავლილ ენათა ერთი ადამიანის მიერ, რაც თუ გინდ ბუმბერაზული ნიჭის პატრონიც იყო, რგი, ძლიერ და ძლიერ შეზღუდულია. მით უფრო ძნელია და შეუძლებელი უცხო ენის შესწავლა მთელი საზოგადოების მიერ. ამ შემთხვევაში მხოლოდ ერთი ენა ჰქრება, საზოგადოება ჰკარგავს

თავის ორიგინალობასა და სხვა საზოგადოებაში ითქვიფება. კიდევაც რომ შესაძლებელი იყოს პოლიგლოტობა ერთისათვის, ანუ ყველასათვის, — ერთის მიერ ან ყველას მიერ ყველა ენათა ცოდნაც კიდევ არ ნიშნავს საზოგადოდ ენათა მრავალფეროვნების მოსპობასა და უნივერსალური ენის არსებობას, ვინაიდან მხოლოდ ეს უკანასკნელი მოასწავებს მთელი კაცობრიობის გარეგნულ, სოციალურ მოწესრიგებას სიტყვიერ გამოთქმის მხრით აგრეთვე ყოველივე ცდა უნივერსალური ენის შექმნისა ამაო იყო და არის, რადგანაც ხალხთა რიცხვი, რომლის მხოლოდ მინიმალურ ნაწილს შეუძლია თავის მხრით ამ ახალი საერთო ენის შესწავლა და ხმარება, ძლიერ მცირეა თავისთავად, და ვინ იცის რამდენი ხანი გაივლის, სანამ ეს რიცხვი მთელ სახეს *Homo Sapiens*-ისას წარმოადგენდეს. კიდევაც რომ მოსახერხებელი იყოს ასეთი ენის გამოგონება, როგორც მაგალითად ესპერანტოს გამოგონება სცადეს, — გარდა იმისა, რომ ესპერანტოს მსგავსი ენა ჯერ სრულიადაც არ არის კაცობრიობის მთელი სიტყვიერ მოწესრიგების სრული გამომხატველი, არამედ უფრო ხალხთა შორის ურთი-ერთის გაგების გამაადვილებელი საშუალება, — მისი განვითარებული სახით არსებობაც კი ვერა სპობს ენათა მრავალფეროვნებასა და მათ ცალკე ხალხთადმი სულიერ ღრმა კუთვნილებასა. უამისოდ კი ენა ვერ იქმნება ნამდვილი საკაცობრიო ენა. განვითარებული ესპერანტო უფრო ერთ ზედ-მეტ ენას შეჰქმნის, ვიდრე ენათა რიცხვს შეამცირებს და მოსპობს. ესევე ითქმის მათემატიკურ ენის შესახებაც, ჯერ ერთი, — ყოვლად შეუძლებელია შეთვისოს ეს ენა იმ აუარებელმა ხალხმა, სადაც ამისათვის საჭირო ხარისხი ცივილიზაციისა არ არსებობს, სადაც არ არის ამისათვის საჭირო **სპეციალური** ორგანოები რთულ მეცნიერებისა, რომელიც არ მოიპოვება საერთოდ მთელ კაცობრიობაში. ზუღუღებისა და ბოტოკუდების სამეცნიერო აკადემიები არავის არა სმენია. მათ მსგავსთა რიცხვი კი მრავალია დედამიწის ზურგზე. მეორე, — თვით მათემატიკოსთა რიცხვი, რომ-

მელსაც შეუძლიან ამ ენით „ლაპარაკი“, უმაღლეს კულტურასან ქვეყნებშიაც კი ძლიერ მცირეა. მესამე, — კიდევაც რომ შესაძლებელი იყოს საკაცობრიო მათემატიკური ენის შექმნა და გავრცელება მთელ კაცობრიობაში, — ეს იმას დაამტკიცებს მხოლოდ, რომ კაცობრიობა გამათემატიკოსდა, — რაიცა შეუძლებელია, — ან იმას, რომ კაცობრიობაში ბევრი მათემატიკოსია, რაიცა თავისთავად არაფერს არ ამტკიცებს.

მათემატიკური ენა გამოჰხატავს მხოლოდ ერთ მცირე ნაწილს ადამიანთა მსჯელობისას, იგი ეკუთვნის ერთ სპეციალურ მეცნიერებას ადამიანის გონების ჰიერ შექმნილს. იგი საერთო გამოთქმათა მხრით სრულიადაც არ არის ენა; იგი არა თუ კაცობრიობას ვერ ემსახურება, — ვერ ემსახურება ვერც ერთ ხალხს, ვერც თვით მათემატიკოსებს, გარდა იმ სპეციალურ მეცნიერების ძლიერ შეზღუდულ დარგისა, რომელსაც ეწოდება რიცხვთ მეტყველება, გეომეტრია და სხვა, — მათემატიკური **მეცნიერება**. გარდა ამისა მათემატიკას, მართალია იყენებენ სხვა რთულ მოვლენათა განწყობილებათა სისწორის გამოსახატავად, მაგრამ აქაც ყოველად შეუძლებელია ყველა მეცნიერებამ მათემატიკურ თანსწორობათა სისტემით გამოხატოს ყველა თავისი კანონი. თვით მეცნიერება კი, თუ გინდა ყველა მეცნიერება, მხოლოდ ერთი მცირე ნაწილია ადამიანის სოციალური ცხოვრებისა. მით უფრო მცირეა ერთი მეცნიერება, — მათემატიკა, და ის ნაწილი სხვა მეცნიერებათა, სადაც მათემატიკური თანსწორობანი ჰხატავენ მოვლენათა განწყობილებასა. ენამ კი ყოველმხრივი კავშირი ადამიანთა შორის უნდა განამტკიცოს თავისი უმრავალფეროვანესი გამოთქმითა; წარმოიდგინეთ, რომ მათემატიკოსმა მათემატიკური ენის მეტი არა იცოდეს რა, ან ყველას რომ შეეძლოს თავიდან ბოლომდის მათემატიკურად მოყვლა მცირე, უბრალო და ყოველდღიური ამბისაც კი. პირველ შემთხვევაში ჩვენ გვეყოლებოდნენ უცნაური, თითქმის მღწი მეტყველები, მეორე შემთხვევაში საუკუნო მოლაქლაქე ადამიანის ტიპი, რომელიც

ვერასოდეს ვერ გაათავებდა უბრალო ამბავსა. ერთიც და მეორეც აბსურდია.

მაშასადამე, ენის მხრით, ამ უპირველეს გარეგნულ მოწესრიგების მხრით, კაცობრიობა არ არსებობს სოციალურად.

რომ ავიღოთ ეხლა ზემოხსენებულნი სოციალური მოვლენანი და განვიხილოთ იგინი დე-გრეფის კლასიფიკაციის მიხედვით, — რომელსაც ცალ-ყბად რენე ვორმსიც ეთანხმება, — ამ მხრივაც კაცობრიობის სოციალური არსებობა არ არის ქე-შმარებთა.

კაცობრიობის ეკონომიური ცხოვრება ერთ მთელ მოწესრიგებულ საერთო სამეურნეო მოქმედებას არ წარმოადგენს. კაცობრიობა არ არის სუპერ-ორგანიზმი თავისი საკუთარი ეკონომიური ორგანოებით და ფუნქციებით — ბრუნვის, ხმარებისა და წარმოების ფუნქციებით. რასაც ჩვენ, მაგალითად, ვეძახით მსოფლიო ბაზარს, სრულიადაც არ არის მსოფლიო ბაზარი. ამ „მსოფლიო“ ბაზარზედ ებრძვიან, კონკურენციას უწევენ ერთმანეთს; ხელ-შეკრულებასა სდებენ ერთმანეთთან სხვა და სხვა ნაწილნი კაცობრიობისა, რომელთაგან თვითაეულს შინა აქვს თავისი საკუთარი მოწესრიგებული სოციალური ცხოვრება. რიცხვი ამ ნაწილთა აგრეთვე არ უდრის მთელ კაცობრიობას. აუარებელი ნაწილი ამ უკანასკნელისა რჩება ამ ბაზრის გარეშე, ან მისი მონაა, საექსპლოატაციო საგანი; ასე რომ, მხოლოდ ერთი ნაწილი კაცობრიობისა იღებს მონაწილეობას ბრუნვაში, აგრეთვე გასასყიდად გამოჰყანილი საქონელი სულ სხვა და სხვა მოწესრიგებულ სოციალურ წრეში მზადდება, სანამ „მსოფლიო“ ბაზარზედ გამოვიდოდეს. სიმდიდრის ხმარების მხრით ჩვენ კიდევ უფრო დიდ განხვავებას ვხედავთ ხალხთა შორის მთელი კაცობრიობისათვის ჩვენ ვერავითარ საერთო მოწესრიგებას ვერა ვხედავთ ვერც ამ მხრით. აგრეთვე საკუთრება, ეს უპირველესი ორგანო ხმარებისა, სულ სხვა და სხვა ფორ-

მისა ყოფილა, არის და შეიძლება მომავალშიაც იქნეს კაცობრიობის სხვა და სხვა ნაწილებში. წარმოება, როგორც უფრო რთული და სპეციალური ფუნქცია ეკონომიურ ორგანოთა, კიდევ უფრო გაურბის საერთო მოწესრიგებას მთელ კაცობრიობაში. აგრეთვე, თუ სადმე, რომელიმე ქვეყანაში კაპიტალისტური წარმოება დამკვიდრდა და ამით იგი სხვა ქვეყნებს დაემსგავსა, ეს დიდ მითქმამოთქმას იწვევს ხოლმე როგორც იმ ქვეყანაში, სადაც უკვე დარწმუნდნენ თვალსაჩინოდ ახალ ეკონომიურ მოვლენის აღმოცენებაში, ისე სხვა ხალხთა შორისაც.

საერთოდ ეკონომიური მოვლენანი იბადებიან გარეგნულად მოწესრიგებულ ცხოვრების სფეროში. ეს უკანასკნელი კი კაცობრიობას არ ევლება ირგვლივ. არამედ მრავალია კაცობრიობაში ადამიანთა ისეთი მოწესრიგებული კავშირი. სადაც იბადებიან საერთოდ ეკონომიური მოვლენანი. და თუ ბრუნვის დროს ერთი სოციალური ორგანიზმი მეორეს შეხვედრა ხოლმე მავალითად მსოფლიო ბაზარზედა, და მათან რაიმე დამოკიდებულება აქვს, ეს შეხვედრაც აგრეთვე ყოველთვის სპეციალურად არის მოწესრიგებული, რადგანაც კონტრაქტი, მორიგება სავაჭრო და სამრეწველო შეიძლება მოხდეს მხოლოდ ორ ან მეტ დამოუკიდებელ, უკვე მოწესრიგებულ საზოგადოების შორის, როგორც სამართლის თავისუფალ პირთა შორის. კონტრაქტი, თუნდ მსოფლიო ბაზარზედაც, გულისხმობს უკვე არსებულ, სხვა და სხვა, ცალკე, დამოუკიდებელ საზოგადოებათა. ეს სწორედ იმას ამტკიცებს, რომ ცალკე ადამიანთა ჯგუფებს აქვს თავიანთი, ცალკე სოციალური ორგანიზმები. ეს კი წინააღმდეგია კაცობრიობის ორგანიზმობისა. კაცობრიობა რომ ერთი სოციალური ორგანიზმი იყოს, მაშინ აღარც კი იქნებოდა სხვა და სხვა „ხალხთა“ კონკურენცია, აღარ იქნებოდა ომი „სახელმწიფოთა“ შორის ბაზრების მოსაპოვებლად და სხვა, ვინაიდან კონკურენცია, ომი არ პირისპირ მდგომ ურთიერ-

თისაგან რითიმე განსხვავებულ ინდივიდს შეუძლია და თუ ეს ხალხნი, ეს სახელმწიფონი, რომელნიც კაცობრიობაში არიან მოთავსებულნი, იბრძვიან და მეტექეობას უწევენ ერთმანეთს, სიანს მათ ჰქონიათ სოციალური შინაარსი და არა კაცობრიობას. კაცობრიობა რომ ერთი სოციალური ორგანიზმი იყოს, მაშინ ეს ელემენტები კი აღარ შეებრძოლებოდნენ ერთმანეთს, ღრამედ ადამიანები, ან კლასები, — ეს უკანასკნელნი კი ცალკე საზოგადოებებში არსებობენ და მათი ბრძოლაც განსაზღვრულ სოციალურ მოწესრიგების ნიადაგზედ არის აღმოცენებული.

კაცობრიობას რომ საერთო ენა და საერთო ეკონომიური ორგანიზაცია ჰქონდეს, მაშინ მართლაც ერთად ერთი სოციალური არსი იქმნებოდა: კაცობრიობა. მაგრამ ნამდვილად, რიგორც არა ვსთქვით, სულ სხვა რამესა ვხედავთ.

ოჯახის მოწესრიგება, გენეზიურნი ორგანონი და ფუნქციანი ერთნი და იგივენი არ არიან მთელი კაცობრიობისათვის. ის წესები, რომელსაც ემორჩილებიან სხვა და სხვა ხალხთა ოჯახნი, სულ სხვა და სხვაა და განირჩევა ურთიერთისაგან.

ხელოვნების მხრივაც დიდ განსხვავებას ვხედავთ სხვა და სხვა ხალხთა შორის. ორგანონი და ფუნქციანი ხელოვნებისა დიდად მრავალ ფეროვანნი არიან კაცობრიობის სხვა და სხვა ნაწილებში.

სარწმუნოებისა და მეცნიერების ორგანონი და ფუნქციანი აგრეთვე არა აქვს საერთონი მთელ კაცობრიობას. ამას ამტკიცებს სჯულისა სხვა და სხვაობა მრავალ ხალხთა შორის, აგრეთვე მეცნიერების გარდაცემისა, — ამ გარდაცემის მოწესრიგებისა და გავრცელების სხვა და სხვაობა კაცობრიობის სხვა და სხვა ნაწილთა შორის.

იგივე ითქმის ზნეობის შესახებაც. პაპუასის ზნეობრივი წესები და შოტლანდიელისა ძლიერ განსხვავდება ერთმანეთისაგან. იგინი განსაზღვრებიან თვითთავულად იმ საერთო სო-

ციალურ ცხოვრების მოწესრიგებით, რომელიც დამკვიდრებულია თვითოეულ ამ ქვეყანაში.

იურიდიული ნორმები რასაკვირველია ერთი და იგივენი არ არიან მთელი კაცობრიობისათვის. ამას ამტკიცებს სხვა და სხვაობა სამართალთა. სამართალი საფრანგეთისა, ინგლისისა, რუსეთისა და სხვათა, აგრეთვე ძველი სამართალნი—რომისა, ეგვიპტისა და სხვათა—არსებობენ და არსებობდნენ წარსულში. მათ ემორჩილებოდა არა მთელი კაცობრიობა, არამედ ცალკე ნაწილნი კაცობრიობისა, და მხოლოდ იგინი. რომის სამართალს ჩინელი არ ემორჩილებოდა ჩინეთში, არც რომაელი ჩინურსა რომში. მათ ცალ-ცალკე არც კი იცოდნენ, თუ რა იყო ან ერთი ან მეორე. — არსებობს ეხლა, მართალია, საერთაშორისო სამართალი, მაგრამ ჯერ ერთი თვით სახელწოდება „საერთაშორისო“ ამტკიცებს იმ „ერთა“ არსებობას, რომელთაგანაც თვითოეულს აქვს თავისი საკუთარი სოციალური არსება დამოუკიდებლად კაცობრიობისა და მისი უნივერსალური სამართლისა. მეორე, — ეს ფრიად სუსტი საერთაშორისო სამართალი, რომელსაც ჯერ ვერც კი მოუპოვებია ნამდვილი ძალ-დატანებითი სამართლის ხასიათი, მხოლოდ ერთს ნაწილს აწესრიგებს აღამიანთა შორის რთულ განწყობილებათა... მაგრამ ამაზედ შემდეგ, ცალკე ვილაპარაკოთ.

რაც შეეხება პოლიტიკურ ორგანოებსა და ფუნქციებს, პოლიტიკურ მოწესრიგებას, — ეს ხომ თვალსაჩინოა, რომ კაცობრიობა ამ მხრით ფიქციაა. არ არსებობს დღეს ერთი საკაცობრიო სახელმწიფო, არამედ არსებობენ **სახელმწიფოები**. ზოგიერთთა იდეალი სწორედ ერთი უნივერსალური რესპუბლიკის დაარსებაა, მაგრამ ვინ იცის, — რას წარმოადგენს თავის თავად ეს იდეალი? იქნებ ისიც იგივე იდეალური ფიქცია იყოს, როგორიც თვით სოციალური სინამდვილეა თანამედროვე კაცობრიობისა? მაგრამ ამაზედაც შემდეგ.

ერთი სიტყვით მოწესრიგება ეკონომიური, გენეზიური, არტისტიული, სარწმუნოებისა და მეცნიერებისა, ზნეობრივი,

იურიდიული და პოლიტიკური — სხვა და სხვანაირი არიან კაცობრიობის სხვა და სხვა ნაწილთა შორის; კაცობრიობას არა აქვს საერთო სოციალური ორგანოები და ფუნქციები არც ერთი მიზნის მისაღწევად სწორედ იმიტომ, რომ მას არა აქვს არავითარი საერთო მიზანი, არავითარი მიზან-შეწონილი საერთო მოქმედება და ამიტომაც ერთ სოციალურ სუბერ-ორგანიზმსაც ვერ წარმოადგენს იგი. ინგლისელისა და პაპუასის მეურნეობა, ჰოტენტოტისა და ფრანგის ოჯახი, ჩინელისა და იტალიელის ხელოვნება, სკანდინავიისა და ოსმალეთის სჯული, რუსისა და ქარაველის ზნეობა, გერმანელისა და ზულუსის სამართალი, შვეიცარიისა და დაჰომეის პოლიტიკა — ისე განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან სოციალური მოწესრიგების მხრით, რომ ძლიერ შორეულ მომავალშიაც არ არის არავითარი იმედი, რომ მთელმა კაცობრიობამ შექმნას ამ სხვადასხვაობათაგან ერთფეროვანება, საესებით ერთსა და იგივე სოციალურ წესებს დაემორჩილოს მილიარდ ნახევარი ადამიანი. ეს რა, — თვით ცალკე პატარა ხალხთა შორისაც კი არის ხოლმე ისეთი სოციალური განსხვავება, რომ ყოვლად შეუძლებელი ხდება ისინი ნამდვილად დაუმორჩილო ერთსა და იმავე სოციალურ წესებს, და როდესაც ასეთი პროცესი ძალით მოხდება ხოლმე, თავდაპირველად საშინელი წინააღმდეგობა ჩნდება მოძალადესა და დაჩაგრულს შორის, შემდეგ კი ეს „სოციალური პროცესი“, როგორც მას უწოდებს გუმპლოვიჩი, თავდება ხოლმე ერთი რომელიმე საზოგადოების სრული შთანთქმითა მეორეს მიერ, ან მისი სრული გადაგვარებით. გუმპლოვიჩი ამბობს, — ასეთი პროცესი ნამდვილი სოციალური პროცესია და პროგრესის ფაქტორიო. ჩვენ ერთიკი შემცდარ აზრად მიგვაჩნია და მეორეც. ყოველ შემთხვევაში ამის კრიტიკას ამ წიგნში არ გამოვეუდგებით. იგი სულ სხვა საკითხია, მართალიც რომ იყოს გუმპლოვიჩის აზრი.

ცხადია, მაშასადამე, რომ მთელი კაცობრიობა არ განვითარებულა, როგორც ერთად-ერთი ჯგუფი ხალხისა. ცხადია,

რომ მთელი კაცობრიობა, ეს სოციალური ფიქცია, არ წარმოადგენდა არასოდეს ერთ მთელ რამეს, რომელსაც შესძლებოდა ორგანიული სოციალური განვითარება პირდაპირი ზაზით, რომ დასაბამიდან დღევანდლამდე შესაძლებელი იყოს მისი განვითარების თანდათანობითი ისტორიის წარმოდგენა და მოთხრობა, როგორც ერთი ორგანიზმისა, რომელმაც განსაზღვრულ დროს დაიწყო ზრდა, განვითარება, დიფერენციაცია ორგანოთა და ფუნქციათა, გართულება, და ბოლოს მოაღწია დღევანდელ განსაზღვრულ წერტილს. მართლაც კაცობრიობა დღეს ასეთ სურათს არ წარმოადგენს. მისი ნაწილები განვითარების სულ სხვა და სხვა საფეხურზედა სდგანან ყველა მხრით, — როგორც რასიულისა, ისე სოციალურის მხრით. ცხადია მაშასადამე, რომ ორგანიულად განვითარებულან მხოლოდ მისი **განსაზღვრული ნაწილები**, — და არა მთელი პირველ-ყოფილი სუშმა ადამიანთა, როგორც საერთო მოწესრიგებული ცხოვრების მქონე. ეს ნაწილები, რასაკვირველია, ალბად ხან დამოუკიდებლად ვითარდებოდნენ, ხან ურთი-ერთის ზედ-გავლენით, ხან ისე, რომ თუმცა პირველად შეიძლება ერთ სოციალურ არსს წარმოადგენდნენ, მაგრამ შემდეგ განიყოფოდნენ, დანაწილდებოდნენ, შეადგენდნენ ცალ-ცალკე სოციალურ სუპერ-ორგანიზმებს და შემდეგ კი შეიძლება კიდევ(ც) დავიწყებოდათ ურთი-ერთის არსებობა დროთა ვითარებაში და მანძილის სიდიდის გამო; ამიტომაც ვხედავთ დღეს ასეთ მრავალფეროვანებას კაცობრიობის სხვა და სხვა ნაწილთა შორის.

როგორიც უნდა იყოს კამათი პოლიგენისტთა (ესენი ამტკიცებენ, რომ ადამიანი ერთ განსაზღვრულ ადგილს ერთი წყვილისაგან არის წარმოშობილი) და მონოგენისტთა (ესენი წინააღმდეგს ამტკიცებენ) შორის, რომლის მხარეზედაც უნდა იყოს სიმართლე, — ერთი ცხადი ჭეშმარიტება გვანტერესებს ჩვენ აქ, — ის რომ კაცობრიობას, Homo Sapiens-ს არა აქვს განვლილი ერთი სწორი გზა განვითარებისა, იგი ერთადერთ პირველ ყოფილ ორგანიზმად არ გაზრდილა და არ გან-

ვითარებულა, და დღეს იგი არ წარმოადგენს ერთ სუპერ-ორგანიზმსა.

და მართლაც, როცა განვიხილავთ ხოლმე კაცობრიობას, როგორც ერთ მთელსა, მაშინ ვრწმუნდებით, რომ მას არა თუ არა აქვს ერთი მოწესრიგებული საერთო ცხოვრება, — ერთი ენა, ერთი ეკონომიკა, ერთი ოჯახი, ერთი ხელოვნება, სარწმუნოება და მეცნიერება, ზნეობა, სჯულდებულება და პოლიტიკა. — არამედ არა აქვს ერთი საკაცობრიო შეგნება. სოციალური ზღვითშეგნება, სოციალური ერთსულოვნება არ არსებობს მთელ კაცობრიობაში, რადგანაც მას თავის დღეში არა ჰქონია საერთო ორგანოები და ფუნქციები, როგორც ერთ სუპერ-ორგანიზმსა, არა ჰქონია ერთი გარეგნულად მოწესრიგებული საერთო ცხოვრება, რომ ეს შეგნება ამ საერთო მოქმედების წიაღში დასახულიყოს და განვითარებულიყოს, რომ მთელ კაცობრიობას ეგრძნოს თავისი ერთობა, რამდენადაც საზოგადოდ სუპერ-ორგანიზმს შეუძლია იგრძნოს ან შეიგნოს რამე. კაცობრიობა დღეს ვერ იტყვის, ვერ იგრძნობს — „მე ვარებობო“, რამდენადაც საზოგადოდ სუპერ-ორგანიზმს შეუძლია თავისი არსებობის შეგნებულად აღსარება, თავისი ნების გამოჩენა. მომავალში რა იქმნება, — ამაზედ შემდეგ ვილაპარაკებთ. დღეს და აქამდის კი ჩვენის აზრით ასეთი იყო ვითარება კაცობრიობისა, — მას თავის დღეში არ გამოსჩენია ეს გრძნობა და შეგნება თავის თავის არსებობისა და არც არავითარი შეძლება ჰქონია, რომ გამოეჩინა იგინი. თვით უკიდურესი კოსმოპოლიტიზმიც ვერა ჰფარგლავს მთელ კაცობრიობასა, და როცა ლაპარაკობენ მომავალ კოსმოპოლიტურ საზოგადოებაზედ, ან გაუგებრობით მოსდისთ, ან ილუმილად მხოლოდ კაცობრიობის შეზღუდული ნაწილი. აქვსთ ხოლმე მხედველობაში, ან და კიდევ პირდაპირ გულისხმობენ კაცობრიობის ეგრედ-წოდებულ კულტუროსან ნაწილსა, ე. ი. მარტო ევროპისა, ამერიკის გავეროპიელებულ სახელმწი-

ფოებსა და იმ ქვეყანათა ნაწილებს, სადაც ევროპიელის სული, ფული და ზარბაზანი ტრიალებს.

მაგრამ, ჯერ ერთი, კაცობრიობის დაყოფა კულტუროსნად და უკულტუროდ სოციალური თვალთახედვით დიდი შეცდომაა და ყელის გამოჭრა, ლოლიკური თვით მკვლელობა კოსმოპოლიტიზმისა, ვინაიდან კულტურის ხარისხი არა ჰქმნის საზოგადოებრივობას თავის თავად. ბოჟოკუდებისა და შეერთებული შტატების საზოგადოება ორივე საზოგადოებაა. მეორე, — თუ კაცობრიობა რიცხვით ყველა ადამიანთა, — მაშინ აქ კულტურა რაღა შეაშია, მაშინ ასეთი დაყოფა უარ-ყოფაა თვით „კაცობრიობისა“. ასეთი დაყოფა კულტუროსნად და უკულტუროდ სწორედ გვიჩვენებს ნათლად, რომ არა თუ კულტურა ვერა ჰქმნის საზოგადოებრივობას, — პირიქით, საზოგადოებრივობა წინ უნდა უძღოდეს ყოველთვის კულტურასა; კულტუროსანნი აწ არსებულნი საზოგადოებანი უკვე გამოყოფილ არიან «კაცობრიობისაგან» და შეადგენენ მის ერთ ნაწილს. დღეს კი თუ შესაძლებელია რამე კაცობრიობის გაერთიანების მხრით, — შესაძლებელია მხოლოდ ამ კულტუროსან ნაწილთა შეერთება, — შეერთება საზოგადოებათა უკვე განვითარებულ ზოგ ორგანოთა, ისეთ სოციალურ სუპერ-ორგანიზმთათვის, რომელთაც სჭირდებათ გარეგანი კავშირი თავის მსგავსს საზოგადოებასთან, რომელთაც შეუძლიანთ შექმნან მათთან საერთო ორგანონი, საერთო ცხოვრების გარეგნული მოწესრიგება რამოდენიმედ მაინც, — რომ წარმოადგინონ თუ ერთი სოციალური სუპერ ორგანიზმი არა, მსგავსი რამ მაინც, თუ ერთი მოწესრიგებული საერთო ცხოვრება ადამიანთა არა, მსგავსი რამ მაინც, როგორიც არის მაგალითად დღეს „სახელმწიფოთა საზოგადოება“, მორჩილი საერთაშორისო სამართლისა, ან შესაძლებელი მომავალი შეერთებული შტატები ევროპისა. მაგრამ ასეთი საზოგადოება მაინც ერთი ნაწილი იქმნება კაცობრიობისა და არა მთელი კაცობრიული სუპერ-ორგანიზმი. მაინც შორსა ვართ ამ

შეშთხვევაშიაც წარმოვიდგინოთ მთელი კაცობრიობა, Homo Sapiens-ის სახე, როგორც ერთი განუყოფელი არსი, სოციალური სულის მქონე.

დასკვნა: კაცობრიობა, როგორც სოციალური არსი, არ არსებობს. არსებობენ მხოლოდ მისი ნაწილები, რომელთაც აქვსთ სოციალური ცხოვრება, რომელნიც წარმოადგენენ სოციალურს უპერ-ორგანიზმებს.

და მართლაც, თუ კი ერთის მხრით კაცობრიობა არ არსებობს როგორც ერთი სუპერ-ორგანიზმი და, მეორე მხრით, არსებობს კაცთა საზოგადოება, თუ საზოგადოდ Homo Sapiens ისეთი ცხოველია, რომელმაც ყველა სხვა ცხოველებზედ უფრო განავითარა სოციალური ცხოვრება და შექმნა უმაღლესი სოციალური მოვლენანი დედა-მიწის ზურგზედ თავისი სიდიდითა და სირთულითა, — ცხადია ეს მოვლენა უნდა არსებობდეს კაცობრიობის ნაწილთა შორის. ადამიანის სახე საზოგადოდ სოციალური თვისებისაა, და თუკი მთელ სუმმას ადამიანთა არა აქვს საერთო სოციალური ცხოვრება, მაგრამ იგი აქვს ადამიანთა ცალკე ჯგუფებს, დიდებსა და პატარაებს, — კაცობრიობის ნაწილებს. აი უეჭველი ფაქტი.

მაგრამ არის ნაწილიცა და ნაწილიც. ჩვენ რომ ავიღოთ მთელი რიცხვი ადამიანთა და ეს მილიარდ ნახევარი დაეყოთ როგორც გვსურს ისეთ ნაწილებად, ამით ვერ აღმოვაჩინთ კონკრეტულ საზოგადოებათ კაცობრიობის წიაღთა შინა. კაცობრიობის რიცხვის მეოთხედი, მეხუთედი, მეათედი, ნახევარი ან რომელიმე ლიტონი რიცხვითი ნაწილი არ არის საზოგადოება, ისე როგორც მთელი კაცობრიობის ლიტონი რიცხვი არ არის საზოგადოება. როგორც რამოდენიმე მსაჯული არ არის, ზემონათქვამისა არ იყოს, იურიდიულ ფუნქციათა აღმასრულებელი თავის თავად, როგორც განსაზღვრული რიცხვი ადამიანთა, — არამედ იგინი რომელიმე საზოგადოების სამსაჯულოში გარდაიქცევიან სოციალურ განსაზღვრულ ფუნქციის აღმასრულებლებად, სამართლის ფუნქციის აღმასრუ-

ლებლებად,—ისე არც მთელი რიცხვი კაცობრიობისა და არც მისი რაოდენობის რომელიმე განსაზღვრული ნაწილი, როგორც განსაზღვრული რიცხვი ადამიანთა, ვერ შექმნის ვერასოდეს საზოგადოებას.

მაშასადამე კაცობრიობის რომელ ნაწილებზედ შეიძლება აქ ლაპარაკი? რასაკვირველია ისეთ ნაწილებზედ, რომელთაც აქვსთ თავიანთ წიაღთა შინა ზემოდ-განმარტებული გარეგნულად მოწესრიგებული საერთო ცხოვრება ადამიანთა,—ისეთ ნაწილებზედ, რომელნიც წარმოადგენენ სუპერ-ორგანიზმებს; —შეიძლება ზრდა დაუმთავრებლებს. შეიძლება ურთიერთზედ უფრო რთულებსა ან მარტივებსა, შეიძლება აგრეთვე სწეულობსა და გადაგვარების გზაზედ დამდგარებსა, შეიძლება კიდევ დროებით, ან სამუდამოდ —სიკვდილის დღემდის—სხვა უფრო დიდ და ძლიერ სუპერ-ორგანიზმის მიერ წარტყვენილებსა,—მაგრამ მაინც სუპერ-ორგანიზმებს, რომლებიც თავიანთ სიძლიერითა, ან და მიუხედავად სისუსტისა, ან რომელიმე განსაკუთრებულ პირობათა მიხედვით იჩენენ თავიანთ ინდივიდუალურ სიცოცხლის ძალას.

ჩვენ შეგვიძლია ავიღოთ მაშასადამე დღევანდელი კაცობრიობის ნაწილები და განვზომოთ იგინი ზემოხსენებული სოციალური საზომით, და როდესაც რომელიმე ნაწილს სრულიად მიუდგება ეს საზომი, მაშინ გვექმნება აღმოჩენილი ის კანკრეტული განხორციელება საზოგადოებრივობისა, ის რეალური არსი, რომელიც არის ნამდვილი, არსებული საზოგადოება. რასაკვირველია ეს ნაწილი კაცობრიობისა, სოციალური შინაარსის მქონე, აგრეთვე არის მისი რაოდენობის განსაზღვრული რიცხვითი ნაწილი, მაგრამ აქ ჩვენ არდამეტიკული ოპირაციები არ გვანტერესებს. კაცობრიობის რიცხვის დაყოფა, შეერთება და გამოკლება მის ნაწილთა და სხვ. არც არის წმინდა სოციალური კვლევის საგანი.

ბევრგვარი ვითარებისაა ასეთი სოციალური შინაარსის მქონე ნაწილები კაცობრიობისა. სხვანაირად რომა ვსთქვათ,

საზოგადოებრივობა ბევრი ფორმით გამოხატულა ქამთა ვითარებაში და ეხლაც არის გამოხატული; საზოგადოებრივობას ბევრი სხვადასხვანაირი კონკრეტული სახე მიუღია და ეხლაც არსებობს ამ სხვადასხვანაირი კონკრეტული სახით. მაგრამ ჩვენ გვინტერესებს ერთი ფორმა საზოგადოებრივობისა, ერთი სახე საზოგადოებრივ ორგანიზმთა. ყველაზედ უფრო დიდ-მნიშვნელოვანი, ხანგრძლივი და მედგარი საზოგადოებრივი ორგანიზმი იყო და განსაკუთრებით ეხლა არის **ერო**. პირველი შეხედვით ეს შეიძლება ძლიერ დიდ შეცდომად ეჩვენოს ადამიანს, მაგრამ რამოდენიმე განმარტების შემდეგ, ჩვენის აზრით, შესაძლებელია ამ ჰეშმარიტების ნათელი ყოფაცა.

ბევრმა ძველმა და ახალმა სოციოლოგმა აღიარა კაცობრიობის ორგანიზმობა, თავისებურად გაგებულნი, და მისი მთლიანი და ორგანიზული განვითარება; სოციალურ კანონებსაც კი ეძებდნენ მისი ამგვარი განვითარების გათვალისწინებით. ოგიუსტ კონტი უპირველესი ხარისხის სოციოლოგი იყო, რომელმაც აღიარა ესევე შეცდომა და მრავალი თავისი მიმდევარიც შეიყვანა ამ შეცდომაში. ამ შეცდომას კი დიდი მავნე შედეგები ჰქონდა სოციალური მეცნიერებისათვის.

თანამედროვე სოციოლოგებმა გაიგეს ბოლოს და ბოლოს ეს შეცდომა და შეუდგნენ ნამდვილ სოციალურ ელემენტებზედ ლაპარაკსა და მსჯელობას. უკვე სპენსერი აღარა ლაპარაკობს კაცობრიობაზედ, როგორც ერთ სოციალურ მთელზედ. გუმპლოვიჩი და სხვანი პირდაპირ უარ-ჰყოფენ კაცობრიობას, როგორც სოციალურ ცნებას, და სულ სხვა ელემენტებს აღიარებენ სოციალობის კონკრეტულ განხორციელებად. რენე ვორმსი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს უკვე არა კაცობრიობას, არამედ ერს, და სხვ. ჩვენც მათის დახმარებითა და კრიტიკით შევუდგეთ ამ უკანასკნელი ცხების ანალიზსა.

თავი მესამე.

ერი და საზოგადოება—კონკრეტული და აბსტრაქტული ცნება.

ჩვენა ვსთქვით, რომ უპირველესი და უთვალსაჩინოესი მაჩვენებელი ადამიანთა გარეგნულად მოწესრიგებულ საერთო ცხოვრებისა არის ენა.

არსებულნი თანამედროვენი და აგრეთვე გამჭრალნი ენანი რომ ავიღოთ და მოვახდინოთ მათი კლასიფიკაცია, მათ საერთო ჯგუფთა ურთი-ერთ მსგავსებისა და ნათესაობის თანახმად,—ჩვენ შეგვიძლია აღვნიშნოთ რამოდენიმე დიდი საერთო ჯგუფი ენათა, რომელთაგანაც თვითოეული უეჭველად ეკუთვნის ამ ჯგუფს,—ჩვენ შეგვიძლია მივალწიოთ იმ ძირითად ენას, რომლისაგანაც წარმოსდგა ესე თუ ის ჯგუფი ენათა. მაგრამ ფილოლოგიას არ მიუღწევია ჯერ იმ წერტილამდის, რომ ყველა ენათა ერთი წინაპარი ენა აღმოეჩინოს, და ვერც მიაღწევს ამ მიზანს, ვინაიდან ძლიერ საეჭვოა, რომ ოდესმე არსებულის ასეთი ენა, როგორც საეჭვოა თვით მონოგენიზმი, მაშასადამე ჩვენ იმითი უნდა დაეკმაყოფილდეთ, რომ უნდა აღვიაროთ წარსულში რამოდენიმე ენის არსებობა, რომლითაც ლაპარაკობდნენ მრავალნი ჯგუფნი ადამიანთა, ანუ რასები. ამ ჯგუფებს ჰქონიათ ენის მხრით სოციალური საერთო ცხოვრება შეიძლება სხვა მხრივაც ჰქონდათ მათ ეწრო სოციალური კავშირი მანამდის, სანამ არ მოხდა საგრძნობელი დიფერენციაცია მათ შორის,—ან განმრავლებისა და ან სხვა რაიმე მიზეზის გამო, რომლითაც მოხდა ჯგუფთა დაყოფა და ურთი-ერთისაგან საუკუნო განშორება.

გარდა ამისა, რასა მართა ენის ერთობას არა ნიშნავს, პირიქით, ხშირად მომხდარა ხოლმე ხალხთა ისტორიაში, რომ ერთი რასის ხალხს თავისი ენა დაუეწიებია სხვა და სხვა მიზეზთა გამო და სხვა რასის ენა შეუთვისებო. ჩვენ მხოლოდ

აპრიორულად უნდა აღვიჩინოთ, რომ ოდესმე რომელიმე ადამიანთა რასას უნდა შეექმნას თავისი ენა, რომელიც შემდეგ ვრცელდებოდა სხვა და სხვა რასებზედა. თუ როგორ გაჩნდა რომელიმე რასა, ან როგორ შემუშავდა განსაზღვრული რასის პირველ ყოფილი, განსაზღვრული წმინდა ენა, — ეს სულ სხვა კითხვაა. დღეს კი მხოლოდ იმის თქმა შეგვიძლია რომ მართა ენა არ არის რასის აღმნიშვნელი ადამიანთა შორის ფიზიკური ტიპის მსგავსება, — აი რა აღნიშნავს აგრეთვე რასას. ეს უკანასკნელი გარემოება კი ენასთან ერთად გვაფიქრებებს, რომ ოდესმე მაშასადამე რასა წარმოადგენდა ერთს გარეგნულად მოწესრიგებულ ჯგუფს ადამიანთა, ერთ სოციალურ სხეულს, რომელიც ჟამთა ვითარებაში იშლებოდა და ხდებოდა სხვა ახალ ორგანიზმთა შემადგენელ ნაწილებად მრავალ მიზეზის გამო, რომელთა შორის განმრავლება ხალხისა, ბრძოლა რასათა და მათი დაუდგრომელი მოძრაობა უმთავრესად მიგვაჩნია. რასაკვირველია, ამასთანავე, ეს პირველ ყოფილი, „აპრიორული რასა“ იმ რაოდენობისა არ იქმნებოდა, როგორც ეხლაა მონგოლთა ან არიელთა რასა, არამედ გაცილებით უფრო შეზღუდული.

მაშასადამე თვით ცნება რასაც ერთ-დროს სოციალური შინაარსის ცნება ყოფილა, რაღვანაც შესაძლებელი და საფიქრებელია, რომ რასა ოდესმე ერთ სოციალურ სხეულს წარმოადგენდა, ეხლა კი მას სრულიად დაუკარგავს ეს თვისება, ვინაიდან ეხლა არც არიელები, არც მონგოლები, არც წითელ კანიანები, არც ნეგრები და არც სხვანი არ წარმოადგენენ ერთ საზოგადოებას, არამედ მრავალთა, ბუმცა ნაშთნი მათი წარსული ერთობისა მრავალნი არიან.

რასას უნდა დაეკარგა თავისი სოციალური ვითარება იმიტომ, რომ ადამიანთა განმრავლებამ, დიდ ჯგუფთა დაყოფამ ერთ დროს არსებულ ერთ სოციალურ ორგანიზმისაგან გამოყოფილი ნაწილები სხვა და სხვა პირობებში ჩააყენა. განსხვავებულმა პირობებმა ამ ახალ ჯგუფებზედ რასაკვირველია

განსხვავებული გავლენა იქონიეს და განაშორეს იგინი ურთიერთსაგან, — შესცვალეს ენა, რომელიც წინა დროის უნდა ყოფილიყო და შემდეგ კი დაჰყვეს ერთმანეთისაგან განსხვავებულ რამოდენიმე ენად, — მაშასადამე შესწყვიტეს მათ შორის უპირველესი სოციალური მოწესრიგება; — ამასთანავე რასაკვირველია დაჰბადეს განსხვავებულნი ზნე ჩვეულებანი, განსხვავებული რელიგია, განსხვავებულნი სხვა სოციალური წესნი ცხოვრებისა, ამგვარად თვითოეულ ამ ახალ ჯგუფთაგან უნდა დაბადებულიყვნენ ახალნი სოციალური სხეულონი, ამ სხეულთ შეიძლება კიდევ დარჩენოდესთ რაიმე ცნობა ურთიერთის შესახებ, შეიძლება კი ისე დაშორებულიყვნენ ერთმანეთედ, რომ აღარც კი დარჩენოდესთ ეს ცნობა, თვინიერ ლეგენდარულ ცნობათა; შეიძლება კიდევ ებრძოდნენ ერთმანეთსა, და სხვ. — ყოველივე ესე დამოკიდებული უნდა ყოფილიყო იმ რთულ პირობებისაგან, რომელშიაც თვითოეული მათგანი იყო. ყოველ შემთხვევაში — თვითოეულს ამ ჯგუფთაგანს უნდა შეეღებინა ახალი სოციალური სხეული, ამ ახალ სოციალურ ორგანიზმებს რასაკვირველია უნდა დაჰბადებოდეთ შესაფერი ახალი სოციალური შეგნება და სხვ. ყოველსავე ამას უნდა დავუმატოთ შემდეგი: ჩვენ აქ სოციალურ ორგანიზმთა მიერ მოპოვებულ განსაკუთრებით დვისებებზედ არა ვლაპარაკობთ. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს მხოლოდ ის, თუ როგორ იყო შესაძლებელი, რომ ერთი რომელიმე სოციალური ორგანიზმისაგან დაბადებულიყო მრავალი, და მართლაც, თუ აპრიორულად ვიტყვი, რომ დედა-მეწის ზურგზედ იყვნენ სხვა და სხვა ადგილებში ადამიანთაგან შემდგარნი სულ პირველყოფილნი საზოგადოებანი, თუ ამ სულ პირველ ყოფილ ადამიანთა სხვა და სხვა ჯგუფებს ვუწოდებთ რასებს, და თუ განვიხილავთ ამ რასათა დანაწილებას სოციალურის მხრით ჯამთა ვითარებაში, — მაშინ დასკვნა ერთი იქმნება: ოდესმე ერთ გარეგნულად მოწესრიგებულ ერთი რასის ადამიანთა საერთო ცხოვრებისაგან

წარმოდგარა მრავალი. აი ეს დასკვნა გვინტერესებს ჩვენ ჯერ-ჯერობით.

წარმოვიდგინოდ, მაგალითად, რომ პირველ-ყოფილ ეპოქაში არსებულ რამოდენიმე ურთი-ერთისაგან დამოუკიდებელ რასათა დიფერენციაცია ბუნებრივად მოხდა; ესთქვათ, რომ ეს დიფერენციაცია ერთი რომელიმე მათგანისა გამოიწვია ყველა შესაძლებელმა მიზეზმა, გარდა ორი რასის ურთი-ერთ შორის ბრძოლისა, გარდა მათ შორის არევისა აგრეთვე რომელიმე მიზეზის გამო,—ან ხშირი დამოკიდებულებისა და ან სხვა რაიმეს გამო. ამ შემთხვევაშიაც უნდა აღვიაროთ, რომ ეამთა ვითარებაში ამ ერთი „რასისაგან“, როგორც ერთ სოციალურ ორგანიზმისაგან, დაიბადებოდა მრავალი სუბერ-ორგანიზმი, მოძრავი და აღგილის შემცვლელი სივრცეში, ცალკე ს-ცოცხლისა და დამოუკიდებლობის მქონე, რადგანაც „ბუნებრივი“ დიფერენციაცია თავის შესაფერ ინდივიდუალობას აძლევს თითოეულ გამოყოფილ ნაწილს. რომელიც ოდესმე ინტეგრალური ნაწილი ყოფილა პირველ-ყოფილ მთელის ორგანიზმისა; გამოყოფის შემდეგ იგი ხდება ინდივიდალ, დამოუკიდებლობის მქონე არსად, რომელსაც აქვს დიდი თუ მცირე ხარისხი მსგავსებისა თავის მშობელთან,—ეს სპეციალურ პირობებისაგანაა დამოკიდებული ასეთი განვითარებული სოციალური ინდივიდი დღეს მაგალითად იქმნებოდა წმინდა, იდეალური ერი, რომელსაც სისხლიც და ენაც, ზნე-ჩვეულებაცა და რელიგიაც, აგრეთვე ყოველივე სხვა სოციალური თვისებანი—წმინდა, შეუბღალავი, განსაზღვრული რასისაგან მომდინარე და 100%-ით ნაციონალურნი ექმნებოდა, მაგრამ ნამდვილად ასეთი ერი თავისდღეში არც არსებულა და არც ეხლა არსებობს, მომავალში ხომ რასაკვირველია შეუძლებელია ასეთი ერის დაბადება. ზემოხსენებული ჩვენი ჰიპოტეზა მხოლოდ წარმოსადგენია. ნამდვილად კი დასაბამიდან მუდმივ ურთი-ერთის წინააღმდეგ ბრძოლაში გაუტარებიათ ასი და ათასი წლები სხვა და სხვა რასათა, ადამიანთა მრავალ ჯგუფთა, და

უმეტეს ნაწილად სწორედ ასეთი ბრძოლისაგან და შერევისაგან იზადებოდა ხოლმე ხანგრძლივი პროცესის შემდეგ რომელიმე ახალი, განსხვავებული ნაწილი კაცობრიობისა, რასისა, — იზადებოდა ახალი ეთნიური გრუპა, რომელსაც შეეძლო ახალი საზოგადოების შექმნა. და სწორედ ეს ახალი ეთნიური გრუპებიცაა ჰქმნიდნენ ხოლმე ახალ კონკრეტულ საზოგადოებათა.

რაც თუ გინდა შემცდარი იყოს გუმბლოვიჩის მთელი სოციოლოგიური სისტემა, — ერთია მართალი მის „რასათა ბრძოლის“ თეორიაში. არსად არ მოიპოვება პირველ-ყოფილ წმინდა რასისაგან, ან პირველ-ყოფილ ურდოსაგან განვითარებული ერი, ან სახელმწიფო. სახელმწიფო ყოველთვის ერთი ურდოს მიერ მეორის ჩაგვრის ნიადაგზედ აღმოცენებულია ხოლმე. სახელმწიფო ამ მხრით მართლაც ორგანიზაციაა ერთი ურდოს მეორეზედ ბატონობისა. ამას ჰმოწმობს მრავალი ისტორიული ფაქტი. მაგალითად ინდოეთის კასტები ურთიერთისაგან განირჩეოდნენ თავდაპირველად ენით, სისხლით, სჯულითა და სხვ. აგრეთვე რომის სახელმწიფოში აღდგომილი კლასი პატრიციებისა და გაბატონებული პლებსის კლასსზედ, იყო ეტრუსკების შთამომავალი და განირჩეოდა აგრეთვე ენითა, სისხლითა და სჯულითა პლებსისაგან, რომელიც ლათინთა შთამომავალი იყო. შემდეგ სახელმწიფოს დაარსებისა, შემდეგ „ბატონობის ორგანიზაციისა“ შემუშავდა ერთი ერი, — განსაკუთრებული ლათინური ენით, განსაკუთრებული სჯულითა, ზნე ჩვეულებითა და სხვ. ამასვე ამტკიცებს სოციოლოგია. ვაკარო („არსებობისათვის ბრძოლა და მისი შედეგები კაცობრიობისათვის“), რომელიც გუმბლოვიჩის სისტემის მიმდევარი სრულიადაც არ არის და ცხარე კრიტიკოსიც არის მისი ბევრ საკითხთა გადაწყვეტაში.

მხოლოდ შემდეგ, როდესაც მრავალფეროვანი ეთნიური ჯგუფები ერთი ორგანიზაციის ქვეშ ხანგრძლივი ყოფნის გამო შედუღდებიან ხოლმე, წარმოადგენენ უკვე ერთ განუყო-

ფელ სოციალურ ერთეულს, — ერთი ენით, ერთი სჯულით, ერთი კულტურით, ერთი ისტორიით, ერთი უკვე-დამკვიდრებული რასიული ტიპითა, — მაშინ ქრება საზოგადოებაში ბრძოლა ეთნიურ ჯგუფთა შორის, მაშინ სახელმწიფო უკვე აღარ არის ცნობილი ეთნიურ ჯგუფის მიერ მეორეზედ ბატონობის ორგანიზაცია, არამედ კრებული იმ ძალ-დატანებით დაწესებულიებათა, რომელიც აწესრიგებს ცხოვრებას უკვე კლასთა შორის, ვინაიდან კლასთა ბრძოლა იჭერს ეთნიური ბრძოლის ადგილს, ვინაიდან საზოგადოებრივი ჯგუფები უკვე ენი-თე, სჯულითა და ზნე-ჩვეულებით კი აღარ განირჩევიან, არამედ თავისი ვიწრო სოციალური მდგომარეობითა. მრავალი მაგალითია ისტორიაში იმისი, რომ კლასები ჩამომავლობით სხვა და სხვა ეთნიურ ჯგუფებს ეკუთვნიან. ეროვნული შეგნება კი უკვე ერთია დამკვიდრებული და იგი შეიძლება მიმართული იყოს სხვა რომელიმე ერისა, ან ურდოს წინააღმდეგ.

თუმცა პირველ-ყოფილ ბატონობის ორგანიზაციას ერთი ეთნიური ჯგუფისა, მეორეზედ დიდი როლი უთამაშნია, ერა-ჯი სოციალურ ორგანიზმის წარმოშობაში, მაგრამ საერთოდ სახელმწიფო მაინც ვერ დაახასიათებს ერსა, სახელმწიფო არის ან ორგანიზაცია ბატონობისა ერთი ეთნიური ჯგუფისა მეორეზედ, ან ფორმა ერის ორგანიზაციისა, როდესაც იგი კოპეზიის მა-ღალ ხარისხს აღწევს. ერი იწყება იქ, სადაც პატარა ელემენტარული სოციალური ორგანიზმები ურთი ერთს ემსგავსება წამბაძველობის ძალით განსაზღვრულ ეთნიურ სფეროებში. ჩნდება საერთო ორგანოები და ფუნქციები, — ბოლოს პოლიტიკურიც, — და ეს მოასწავებს ერის კოპეზიას, რომელიც სახელმწიფოს მუდმივ არსებობით დაგვირგვინდება. როგორც ბუნ-დოვან ნივთიერებისაგან ბოლოს და ბოლოს წანდთან წარ-მოიშობა გარკვეული ინდივიდუალობის მქონე სხეულები, ისე რასათა და ძალბთა ქაოტიურ სოციალურ მასისაგან წარ-მოიშობა სოციალური მთლიანი ორგანიზმები, — ერები.

რადგანაც ეს არევ-დარევა უმთავრესად ბრძოლითა ხდებოდა და რადგანაც სახელმწიფო წამდებოდა წარმოადგენდა ერთი ეთნიური ჯგუფის მეორეზედ ბატონობას, — ისეთ ორგანიზაციას, რომელიც დაჩაგრულ ჯგუფებს მიაგვრელთა სასარგებლოდ ამუშავებდა, — ამიტომაც სახელმწიფოს ჰქონდა ყოველთვის საშინელი სასტიკი ხასიათი; ყოველთვის სკდილობდა იგი არევ დარეულ ელემენტთა ერთ სოციალურ ორგანიზმად გარდაქმნას საშინელი და სასტიკი ძალ-დატანებით, და აკი მართლაც სახელმწიფოს ისტორია დახასიათდება მუდმივი ბრძოლისა და ძალ-მომრეობის დიდის როლითა მის წარმოშობაში, აგრეთვე მის მიერ სუსტ, ან ნაკლებ-რიცხვოვან, ან სხვა რომელიმე მხრით, დაბლა მდგარ ელემენტთა გაქნითა და შესმითა ერთი რომელიმე რასის მთავარი ელემენტის მიერ, — სანამ სახელმწიფო გახდებოდა ერთად-ერთი საზოგადოებრივი ცხოვრების ფორმა განვითარებულ ერთათვის. მეორე მხრით, ხშირად გაბატონებულნი ითვისებდნენ ხოლმე დაჩაგრულთა ენასა და კულტურას, და მათი სახელმწიფოებრივობისაგან გამოწვეული ეროვნული კოჭეზია უფრო დაჩაგრულთა სასარგებლოდ ხდებოდა ბოლოს და ბოლოს.

ამ საშინელი დესპოტიური სახელმწიფოს ჰერ-ქვეშ, ზნე უფრო თავისუფალ კავშირთა ჟრთი-ერთზედ გავლენით, წმინდა წამბაძველობით, მუშავდებოდა დროთა ვითარებაში უკვე ახალი გარეგნულად მოწესრიგებული საერთო ცხოვრება ადამიანთა, ერთი განსაზღვრული ენითა, ზნე-ჩვეულებითა, სჯულისთა, კულტურითა, სოციალური შეგნებითა და ისტორიითა. მუშავდებოდა ერი, რომელიც სხვა ახალ ძირითად კატასტროფამდის ორგანიზებად იწყებდა განვითარებას. სახელმწიფო მისთვის მაშინ იქცეოდა მხოლოდ მომწესრიგებელ ორგანოდ, გარეშე მტერთაგან თავის დასაცველ ფარად, ან მფლობელობათა გასაღწდებელ ფარად, და არა ერთი ეროვნების მეორეს მიერ ჩაგვრისა და ექსპლოატაციის ორგანიზაციად, სანამ

ხელახლა არ დაიპყრობდა ახალ ერსა და არ შეუდგებოდა მის გარდაქმნასა, დენაციონალიზაციას.

მივმართოთ რამოდენიმე მაგალითს. ფაქტია, რომ არსებობდა ბერძენთა და ლათინთა ერები, რომელთაც ჰქონდათ თავიანთი წარმოშობის ისტორია სხვა რასათა და ენათა შერევისაგან. არსებობდა ბერძენთა რესპუბლიკები, ხან ცალ-ცალკე და დამოუკიდებლად, ხან თავისუფალი კავშირით შეკრული; არსებობდა ძლიერი ბერძენთა სახელმწიფოც კი, რომელმაც მთელი მაშინდელი ქვეყანა დაიპყრო და სცდილობდა მისს ელლინიზაციას. ჯერ თვითოეულ ამ პატარა რესპუბლიკაში იყო თავისი საკუთარი სახელმწიფოებრივი და „ეროვნული“ შეგნება. ხშირად ბერძენთა რესპუბლიკები ურთი-ერთის წინააღმდეგ კიდევაც იბრძოდნენ ხოლმე. მეორე მხრით დაჩაგრული კლასები, ერთ-ხელ სხვა რასისა და ხალხისა, გააბერძნეს და მათდამი ბრძოლა უკვე კლასიური იყო და არა ნაციონალური. საერთოდ ბერძნის ეთნიურმა ჯგუფებმა კი მუდმივი ურთი ერთზედ ზედ-გავლენით შეიმუშავეს ერთი ლიტერატურული ენა, ერთი სჯული, ერთი რასიული ტიპი, ერთი ზნე-ჩვეულება, რომელიც თუმცა ადგილობრივ განსხვავდებოდა, მაგრამ სამაგიეროდ ათასჯერ უფრო განსხვავდებოდა მაგალითად სპარსთა ზნე-ჩვეულებისაგან, ელლინთა საერთო შეგნება, რომელმაც ისეთი საშინელი წინააღმდეგობა გაუწია სპარსთა უდიდესსა და დესპოტიურ სახელმწიფოს და ბოლოს კიდევ დაამარცხა და დაიპყრო იგი ალექსანდრე მაკედონელის დროს; შეჰქმნა ერთი დიდი სახელმწიფო ბერძენთა, რომელიც ერთი უდიდესთაგანი იყო მთელ ძველ ეპოქაში. დასასრულ ბერძნებმა შექმნეს ღრძესი და უმშვენიერესი ნაციონალური სული, რომლის გამოხატულებაც იყო მათი ლიტერატურა, მეცნიერება, ხელოვნება და ფილოსოფია, — რომელიც ბერძნული იყო, ეროვნული, წმინდა ელლინური და დიდად განირჩეოდა ყველა სხვა ერთა ლიტერატურისგან, ხელოვნებისაგან და ფილოსოფიისაგან.

დიახ, ბერძნები წარმოადგენდნენ ერს, და უდიდეს ერსაც მთელს ისტორიაში მიუხედავად მათი მცირე რიცხოვანობისა.

ასეთივე იყო რომის ერის განვითარების ისტორია, მხოლოდ აქ უმთავრესი როლი ცენტრალურმა სახელმწიფომ ითამაშა, და არა თავისუფალმა რესპუბლიკებმა და მათმა კავშირმა. იტალიაში სულ წინად სხვა და სხვა ეთნიური ჯგუფები სცხოვრობდა, სხვა და სხვა ენითა, სჯულითა და სხვ. მათმა ბრძოლამ, არეგ-დარეგამ და ერთის მიერ მეორეს ძლევამ გამოიწვია სახელმწიფოს დაარსება, რომელიც ძლიერდებოდა თან და ზან სხვა ელემენტთა დაპყრობითა და მაზედ ბატონობის ორგანიზაციით. ჟამთა ვითარებაში აქაც შემუშავდა ერთი ერი, — საერთო ლათინური ენითა, განსაზღვრული სჯულითა, განსაზღვრული ზნე-ჩვეულებითა, ხასიათითა და ტიპითა, — და აგრეთვე უძლიერესი სახელმწიფო, რომელმაც აგრეთვე მთელი ქვეყანა დაიპყრო. რომიც იყო უძლიერესი ერი, რომელიც განსხვავდებოდა მაგალითად ბერძენთაგან. ბერძნებს თავიანთი სიდიადე ჰქონდათ, რომაელებს თავიანთი განსაკუთრებული; ბერძნები უმთავრესად ღიადნი იყვნენ თავიანთი სულიერი კულტურითა, რომაელები საზოგადოებრივი სიძლიერითა, სამართლითა, სამხედრო გენიოსობითა და სიმდიდრითა, და ყოველივე ესე ენისა და სხვა დამახასიათებელ მხარეთა სხვადასხვაობასთან შეადგენდა ბერძენთა და რომაელთა ეროვნულ ინდივიდუალობის თავისებურებას.

არსებობენ ეხლა ფრანგები, ინგლისელები, გერმანელები, რუსები და სხვანი. თვითოეული მათგანი აგრეთვე ვინ იცის რაოდენ რასათა და ერთა ნარევია. მათი ენაც ვინ იცის რაოდენ ენათა ნარევს წარმოადგენს. ინგლისელების სისხლშია — სისხლი კელტ-ბრიტებისა, ანგლო-საქსონელებისა, სკანდინაველ ვიკინგებისა, დანელებისა, გაფრანგებულ ნორმანებისა და სხვ. პრუსიელები არიან სლავიანებისა, ფინებისა, გერმანელებისა და სხვათა ნარევნი. რუსები ბუშები არიან სლავიანებისა, ფინებისა, პაჭანიკებისა, სკვითებისა, თათრები-

სა და სხვათა. ფრანგები — გალელებისა, რომაელებისა, გერმანელებისა და ვინ იცის კიდევ ვისი. ესევე ითქმის ყველა სხვა ერებზედ. მათი ენაც აგრეთვე ნარევიცა ვინ იცის რაოდენ ენათა და კილო-კავთა. მაგრამ მიუხედავად ყოველივე ამისა არსებობს დღეს ინგლისისა, გერმანიისა, ფრანგისა, რუსისა და სხვათა **ერი**; არსებობს განსაზღვრული და კელაპტარსავით ჩამოსხმული ინგლისური ენა, ფრანგული, გერმანული, რუსული და სხვანი. ეს ერები გრძნობენ თავიანთ თავსა, ორგანიზულად ვითარდებიან. რუსი დღეს **რუსადა** გრძნობს თავსა და არა სკვითადა, თათრად და პაქანიკად ერთად. ინგლისელი **ინგლისურად** ლაპარაკობს და არა ფრანგულ-გერმანულ — და-ნ-ურ-ბრიტტულად ერთად. თუმცა ხშირად დაკვირვებული ადამიანი შენიშნავს, რომ ძველი სისხლის წვეთები სხვანაირად, მამაპაპურად შეთამაშდებიან ხოლმე და სკვითის ბუში ან ნორმანის ნარევი ნამდვილ სკვითად ან ვიკინგად იქცევა ხოლმე!

რომ ეს თანამედროვე ერები, მსგავსად ძველთა, ნამდვილი სოციალური ორგანიზმებია — ამას გვიჩვენებს უპირველეს ყოვლისა ორი თვისება მათი, რაიცა კაცობრიობას არ მოეპოვება: 1) ენა და 2) **პოლიტიკური ორგანონი**, ე. ი. სახელმწიფოებრივობა. კაცობრიობის ის ნაწილი კი, რომელსაც აქვს ეს ორი სოციალური ორგანო, — ერთი უპირველესი და მეორე უკანასკნელი, მაჩვენებელი სოციალური ორგანიზმის ზრდის დამთავრებისა, არის **საზოგადოება**, ე. ი. გარეგნულად მოწყობილი საერთო ცხოვრება განსაზღვრულ ტომის ადამიანთა. სახელმწიფოს უმთავრესი შემადგენელი ხალხი კი უმთავრესად ერი უნდა იყოს, თუმცა, რასაკვირველია, წინააღმდეგ, ყოველ ერს არა აქვს თავისი საკუთარი სახელმწიფოებრივობა. მას შეიძლება დროთა ვითარებაში დაეკარგოს ეს ნიჭი; შეიძლება მისთვის მოესპოსთ პოლიტიკური და საერთაშორისო ორგანოები, მიუხედავად იმისა, რომ სხვა საზოგადოებრივი ორგანონი, განმამტკიცებელნი მისი განსაკუთრებული საზოგა-

დოებრივობისა, კიდევ შერჩენოდეს. ამ შემთხვევაში ეს ერი ან დამპყრობელ ერში გაითქვიფება, ან, თუ ძლიერია, თავს გაინთავისუფლებს და ისევ შექმნის თავის საკუთარ სახელმწიფოსა და სრულ საზოგადოებრივობას, ან უბედურად იცხოვრებს დიდ ხანსაც სხვა ერის საზოგადოებრივ სფეროში.

ერი — კონკრეტული საზოგადოებაა. მას აქვს სოციალური შინაარსი. და მართლაც, ყველა ზემოხსენებულ ერებს აქვსთ თავიანთი სხვა დანარჩენი სოციალური ორგანოებიც, — ეკონომიური, იურიდიული, არტისტიული და სხვანი, — აგრეთვე თავიანთი ინტერნაციონალური ორგანოები ურთიერთ შორის კავშირის დასაჭერად. და ეს აბსტრაქტული პრინციპი საზოგადოებრივობისა კონკრეტულად ზორციელდება თვითოეულ ერში. სჯულიც კი, რომელიც შეიძლება ერთი და იგივე იყოს ორი ერისათვის, თვითოეულ სოციალურ რთულს ვითარებას ეკუთვნის და მის განსაკუთრებულ ხასიათის თანახმად კონკრეტულ ეროვნულად გარდაიქმნება/ერთი სიტყვით, თვითოეული ერი არის ერთი განსაზღვრული, კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი, სრული გარეგნულად მოწესრიგებული საერთო ცხოვრება განსაზღვრულ ტონის ადამიანთა, განსხვავებული სხვა ასეთივე კონკრეტულ საზოგადოებრივ ორგანიზმისაგან, თავისი განსაკუთრებული თვისების ორგანოებითა, მოწესრიგების სახითა და ერთობ მთელი თავისი ხასიათით; მაგალითად, ექვს გარეშეა, რომ არსებობს ბრუნვა ინგლისის საქონელთა, არსებობს წარმოება ინგლისისა, ხმარება სიმდიდრეთა, რაიცა ყოველივე ემორჩილება განსაზღვრულ ინგლისურ სამართლს. ნორმებს, განსაზღვრულ ინგლისურ ეროვნულ სახეს მოწესრიგებისას. სოციალურ-ეკონომიური მოვლენები წარმოიშობიან და ვითარდებიან განსაზღვრულ მოწესრიგების სფეროში, იგინი ემორჩილებიან განსაზღვრულ იურიდიულ ნორმებს, და რადგანაც ინგლისის მოვლენანი ბრუნვისა, წარმოებისა და ხმარებისა არიან განსაკუთრებულნი სოციალურ-ეკონომიურნი მოვლენანი, მათი არსებობა წარმოუდგენელია გა-

რეშე ასეთის მოწესრიგებისა. და არსებობს კიდევ ნამდვილად ეს ინგლისური მოწესრიგება ეკონომიური ცხოვრებისა: არსებობს ინგლისური განწყობილებანი საკუთრებისა, ინგლისური საეაქრო, საფინანსო და სამრეწველო სამართალი და სხვა, რომელნიც განსხვავდებიან მაგალითად ფრანგულისაგან. ინგლისის საზოგადოებას აქვს სპეციალური ეკონომიური ორგანოები, ორგანიციტების ენით რომ ვილაპარაკოთ, — და ეს ორგანონი არიან ეროვნულ ინგლისურნი, რომელნიც აგრეთვე განსხვავდებიან ფრანგულისაგან. ექვს გარეშეა აგრეთვე რომ არსებობს ოჯახის განსაკუთრებული მოწესრიგება ინგლისში, რომელიც სხვას არა ჰგავს. შესანიშნავმა ფრანგმა სოციოლოგმა ლე-პლემ თითქმის ყველა უმთავრეს ერთა ოჯახური ცხოვრება შეისწავლა და ამ მასალაზედ ააშენა მთელი თავისი სოციოლოგიური დოქტრინა, რომლის გაცნობაც შკითხველისათვის რასაკვირველია აქ ჩვენი მიზანი არ არის. იგი ანგლო საქსონელების ოჯახს ეძახის სალსა და მკვიდრსა, მაშინ როდესაც ფრანგული ოჯახი მისთვის არ არის ინგლისური ოჯახის მსგავსის სიმტკიცისა. იგი ყველა სხვა ოჯახთა შორის ნახულობდა განსხვავებასა და ეძებდა მათ შორის საუკეთესოს, მიბადვის ღირსსა, მაშასადამე იგი სხვა და სხვა ერთა ოჯახთა შორის განსხვავებასა ჰხედავდა, სხვა და სხვა მოწესრიგებასა, განსხვავებას გონეზიურ ორგანოთა შორის სხვა და სხვა ეროვნულ ჰიპერ ორგანიზმთა განხილვის დროს. — ფაქტია აგრეთვე, რომ ზნე ჩვეულება ინგლისელისა განსხვავდება სხვა ერთა ზნე-ჩვეულებისაგან. მორალი ინგლისელისა სხვაა, ვიდრე ფრანგისა. რელიგიური მოწესრიგება სხვა ფორმებისაა, რწმენაც სხვაფრივ გამოიხატება ინგლისელის სულის მიერ. ესევე ყოველი იხატება ინგლისურსა და ფრანგულ ლიტერატურაში, სადაც სჩანს თვითოეული მათგანის მორალური და რელიგიური თავისებურება. მეცნიერებაც ემორჩილება სხვა მოწესრიგებას. ოქსფორდის უნივერსიტეტი განსხვავდება ჰეიდელბერგისან, პარიზის უნივერსიტეტისაგან. თვით მეთოდიც მეც-

ნიერული კვლევისა და აზრთა დალიგებისა სხვაა ინგლისში, ვიდრე გერმანიაში და საფრანგეთში. მუსიკა ინგლისელისა, — შეგვიძლია კი ვილაპარაკოთ ინგლისელის მუსიკაზედ? — სულ სხვაა ხასიათისაა, ვიდრე იტალიელისა ან გერმანელისა. აგრეთვე მთელი ხელოვნება. არსებობს, ექვს გარეშეა, ინგლისის ბუმბერაზი სამართალი, სჯულდებულება სახელმწიფო, სამოქალაქო, სისხლის სამართლისა და სხვა. არსებობს, ბოლოს, ინგლისის სახელმწიფო, უდიდესი, უძლიერესი და უმდიდრესი სახელმწიფო მთელ ქვეყანაზედ, რომელსაც შეიძლება სხვა ერებიც ჰყავდეს სახელმწიფოებრივობას მოკლებული და დაზარალებული, მაგრამ მაინც გაბატონებული მთავარი ეროვნული ელემენტით, — ინგლისური ერით, მთელი მისი გენიოსობითა და ინდივიდუალობით; და რომ დიდი ბრიტანიის იმპერია საფრანგეთის რესპუბლიკა არ არის; არც გერმანიის იმპერია, — ეს ხომ ყველასათვის საჩინოა. ერთი სიტყვით ინგლისის ერი განირჩევა ენითა, რელიგიითა, ლიტერატურითა, რომელსაც ისეთი ორიგინალობა ეტყობა რომ კაცი ადვილად გამოიცნობს ფრანგისაგანა დაწერილი მაგალითად რომელიმე რომანი თუ ინგლისელისაგან, სჯულდებულებითა, ეკონომიურ ცხოვრებითა, პოლიტიკითა, რომელზედაც ყოველი უფიციცი კი ლაპარაკობს — ეს ინგლისის პოლიტიკაა და ეს საფრანგეთისაო, — და სხვითა; იგი განირჩევა სხვა ერთაგან, და როდესაც საზოგადოდ ორ სხვა და სხვა ერის ინდივიდუალურ ცხოვრებას შევადარებთ ხოლმე, ყოველთვის იძულებულნი ვართ შევადაროთ ის ზომოვნებულნი სოციალური მოვლენანი, რომელნიც იბადებიან და არსებობენ ყოველი საზოგადოების ცხოვრებაში. ამ მოვლენათა მთელი რიცხვი კი სწორედ ის არის, რასაც ჩვენ საზოგადოდ სოციალურ ცხოვრებას ვეძახით, და ის არის, რომელიც იჩენს ასეთ ცხოვრებას არის საზოგადოება, ერთი კონკრეტული საზოგადოება. მიშასადამე ერი — საზოგადოებაა: განსაზღვრული, კონკრეტული საზოგადოება. და როდესაც ჩვენ ორ ერს ვადარებთ ერთმანეთს, — ჩვენ ვა-

დარებით ორ განსაზღვრულ საზოგადოებას, ორ კონკრეტულ ცოცხალ სუბერ-ორგანიზმსა.

მთელი ქსოვილი ერთი განსაზღვრული საზოგადოებისა სულ სხვანაირია, სხვა კანვაზედ შეკერილი, ვიდრე მეორისა. მისი უჯრედები მეორისას არა ჰგავს;—სხვა ფერადებით არის მოქარგული მთელი ქსოვილი, ცალკე ფიგურები სხვა და სხვა დროს არის ნაკერი, სხვა და სხვა პირობებში, სხვა და სხვა ხალხთაგან. მათ შორის განსხვავება ისეთია, რომ პირველი შეხედვისათნავე თვალსაჩინო ხდება იგი განსხვავება. ამას ჩვენ უბრალო თვალთაღივ ვხედავთ ხოლმე, როდესაც უცხო ქვეყნებში მივდივართ. აგრეთვე როდესაც უბრალო, ზერელი მსჯელობა გვაქვს ხოლმე,—მაშინაც კი ხშირად ვლაპარაკობთ: აქ გეოგრაფიული პირობები უწყობდა ხელს განსაზღვრული საზოგადოების თავისებურობას, იქ რასა ან რასათა ნარევია სრულიად განსხვავებული ტომის შემქმნელი, სხვაგან კიდევ ეკონომიური ცხოვრების თავისებურობამ შექმნა ესე. თუ ის ხასიათი ამა თუ იმ ხალხისა;—მეორეგან კიდევ ხალხი მშრომელი და მუყაითია, ან ზარმაცი და უსაქმური, ამა თუ იმ ბუნებრივ, ეკონომიურ და უფლებრივ მიზეზთა გამო. მესამეგან აგრეთვე განსაკუთრებულ მდგომარეობას ან განსაკუთრებულ „ისტორიას“ ვაწერთ ხოლმე მიზეზს ამა თუ იმ ერის თავზედ დატეხილ კატასტროფისას და სხვ. ყველა ამას რომ ვლაპარაკობთ, შეიძლება ჩვენ არც კი გვქონდეს სრულიად ნათლად წარმოდგენილი, რომ მაშინ ჩვენ გვაქვს მსჯელობა ერებზედ, როგორც მთელ სოციალურ ორგანიზმებზედა, რომელნიც წარმოშობიდან განსაზღვრულ პირობებში, განუვითარებიათ თავისი სოციალური ორგანოები, გაზრდილან და ყველა არსებულ პირობის მიხედვით განსაზღვრული წესით იჩენენ თავიანთ სიცოცხლის სიძლიერესა და უნარსა, ან სიცოცხლის უნიკობასა და სისუსტესა.

დასკვნა ჩვენი მსჯელობისა მაშასადამე იგი უნდა იყოს, რომ თუ ჩვენ დავამტკიცებთ და აღვიარებთ, რომ ყოფილა

ადამიანთა დიდი თუ პატარა ჯგუფები თავიანთი განსაკუთრებული გარეგნული მოწესრიგებით, — ყოფილან მაშასადამე განსაზღვრულნი, კონკრეტულნი საზოგადოებანი, რომელნიც ურთი-ერთისაგან განსხვავდებიან, და არა ერთი საზოგადოება. ყოფილან კონკრეტულნი სოციალურნი არსნი, რომლებშიაც კონკრეტულად ხორციელდება განყენებული სოციალობა.

ფორმანი ამ საზოგადოებისა რასაკვირველია სხვა და სხვა-ნაირნი ყოფილან ისტორიაში. ეხლა ჩვენ მათ ჩამოთვლას არ გამოვუდგებით. ვიტყვით მხოლოდ, რომ ყველაზედ უფრო განვითარებული და გაზრდილი ფორმა, მკიდრო კავშირის განმამტკიცებელი ინდივიდთა შორის, არის ერი. თანამედროვე კაცობრიობის კულტურული ნაწილის ზრდა-დამთავრებულნი საზოგადოებანი წარმოადგენენ ერებსა. ამ ერებს აქვს სახელმწიფოებრივი ფორმა საზოგადოებრივობისა. როგორც ერთა სხვა და სხვანაირობაც არ ზნდა იყოს სახელმწიფოში, მის გულის მაინც ერთი რომელიმე მთავარი ერი შეადგენს, — ერთის ენისა, ერთის ტრადიციისა, ერთის ისტორიისა, ხშირად ერთის სჯულისა, ერთის ნათესავისა ანუ რასათა შერევისაგან წარმომდგარ ერთის ტიპის შთამომავალთა ხალხისა. ცალკე სახელმწიფოებში არიან ცალკე მთავარი ერები, როგორც სოციალური შინაარსის მქონე არსნი, განსხვავებულნი ურთი-ერთისაგან. ერთი ერი კი, ერთი კაცობრიობა, როგორც სოციალური შინაარსის მქონე არსი, არ არსებობს ისე, როგორც არ არსებობს ერთი საკაცობრიო სახელმწიფო.

ჩვენ ზევითა ვსთქვით, რომ სახელმწიფო დიდ როლს თამაშობდა არეულ რასათა შეკავშირების საქმეში, სხვა და სხვა ტომის ადამიანთა საერთო ცხოვრების მოწესრიგებაში, მაგრამ აქედან ის დასკვნა სრულიადაც არ გამოდის, თითქოს სახელმწიფო შემქმნელი და ერთად-ერთი შემქმნელი ყოფილიყოს ერისა. მუდმივი ეკონომიური ურთი-ერთობანი აღებ-მიცემობისა, კულტურული ზედ-გავლენა, საერთო რელიგიის შემუშავება პროპაგანდითა და ქადაგებით, ცალკე ჯგუფთა ხშირი

ნება ყოფლობითი კავშირი საერთო მტრის მოსაგერებლად, ან სხვა რაიმე მიზნისათვის, და სხვა მრავალი ასეთი ხასიათის ფაქტორი, — აი რა იყო აგრეთვე მიზეზი განსაზღვრული ერის წარმოშობისა ყველა მისი სოციალური ორგანოებითა, მათ შორის სახელმწიფო ორგანოთიც. რასაკვირველია სახელმწიფო შემდეგ ხელს უწყობდა ამ ერის ნაწილთა ურთიერთთან უფრო მჭიდრო კავშირის დამკვიდრებას. ხშირად, როგორც არა ვსთქვით, იგი ხელს უწყობდა ეროვნების შედგენას ძალით, სხვა რასის ნაწილთა ან სხვა ერის სრულიად ჩანთქმითა; ან და რომელიმე ერი, ძლიერი სახელმწიფოს მქონე, ისევედა სხვა ერებსა როგორც ძალით, ისე აგრეთვე თავისი ძლიერი კულტურითა, თუმცა ხშირად თვით განიცდიდა ხოლმე სხვა ერთა გავლენასაც და ამით თავის თავსაც ასხვავებდა. ხშირად ისიც მომხდარა ხოლმე: რომ რომელიმე ძლიერ ეროვნულ სახელმწიფოს ისეთი ერები დაუპყვრია, რომელთაც თვითონა ჰქონიათ წინაღ საკუთარი სახელმწიფოც და განვითარებული სოციალური ცხოვრებაც დამპყრობელის მსგავსად, ან ჭეშადაც. ეს ერები თუმცა დამორჩილებიან ხოლმე დამპყრობელის ძალ მომრეობას, დაუკარგავსთ თავიანთი პოლიტიკური, იურიდიული და საერთა შორისო ორგანო, — მაგრამ მაინც შეუნახავსთ ერთობ თავიანთი ეროვნული თავისებურება, — ენა, ტიპი, სჯული, ზნე-ჩვეულება, ხელოვნება, ლიტერატურა, დიდი დარგები თავის განსაკუთრებულ სოციალურ ცხოვრებისა, — თავიანთი ეროვნება ერთი სიტყვით, როგორც განსაკუთრებულ, კონკრეტულ სოციალურ სუპერ-ორგანიზმთა დამახასიათებელი მოვლენა.

ასე რომ, ჩვენის მსჯელობიდან მკითხველმა ის დასკვნა სრულიადაც არ უნდა გაჰოიყვანოს, თითქოს ჩვენის აზრით ერი, საზოგადოება და სახელმწიფო ერთი და იგივე ცნებანი იყვნენ, რაღაც შესაძლებელია რომ განსაზღვრულ მომენტში ერმა და სახელმწიფომ ერთი და იგივე სახელწოდება ატარონ და ორივენი იყვნენ ერთსა და იმავე დროს თითქოს ერთი კო-

ნკრეტული განხორციელება განყენებული სოციალური პრინციპისა. მართლაც, საზოგადოება მხოლოდ გარეგნულად მოწესრიგებული საერთო ცხოვრებაა ადამიანთა. იგი ორგანიზმია, სუპერ-ორგანიზმი, რომელიც განირჩევა ყველა სხვა ორგანიზმთაგან, — სოციალური ორგანიზმი. აი რა არის საზოგადოება თავის თავად. იგი განყენებული ცნებაა. ერი — კონკრეტული საზოგადოებაა, განსაზღვრული სუპერ-ორგანიზმი. იგი აგრეთვე ერთი ჭურჭელია საზოგადოებრივობისა, მაშინ როდესაც მთელი კაცობრიობა ამ ჭურჭლად ჯერ არ გამზდა რა და შეიძლება ვერც გახდეს ვერასოდეს. სახელმწიფო კი მხოლოდ ერთი ფორმაა საზოგადოებისა. სახელმწიფო შეიძლება შესდგებოდეს მრავალ ერთაგან. სახელმწიფო რასაკვირველია არ შეიძლება იყოს გარეშე საზოგადოებრივი შინაარსისა, მაგრამ საზოგადოებას შეიძლება სხვა ფორმებიცა ჰქონდეს სახელმწიფოებრივ ფორმის გარდა, და არსებობდენ და დღესაც არსებობენ ასეთი საზოგადოებანი. ერთი სიტყვით საზოგადოება არის — საერთო აბსტრაქტიული ცნება, სახელწოდება ყოველი გარეგნულად მოწესრიგებულ საერთო ცხოვრების მქონე ადამიანთა კრებულისა, — სახელწოდება ამ მოწესრიგების პრინციპად მქონე სუპერ-ორგანიზმისა საზოგადოდ. ერი — არსებული, კონკრეტული საზოგადოებაა, — ანუ უკეთ ვსთქვათ ერები არიან ასეთი თვისებისა, რადგანაც სწორედ ერები არსებობენ ნამდვილად და არა ერთი ერი. ერი თავის მხრით აგრეთვე ზოგადი სახელია განსაზღვრულ, კონკრეტულ საზოგადოებრივ ორგანიზმთა, — ერთა სახელმწიფო კი ერთი ფორმაა საზოგადოებისა, რომელსაც მიიღებს განსაზღვრული, კონკრეტული საზოგადოება — პირველ ყოფილ ურდოთა კავშირი, ან ერთა არეგ-დარეულ ნაწილთა ნაძალადევი შეერთება, ან წმინდა ერი.

რომ მკითხველმა უფრო ნათლად წარმოიდგინოს, რაში მდგომარეობს ამ საში ცნების ურთი-ერთისაგან გარჩევა — საზოგადოებისა, ერისა და სახელმწიფოსი, — შემდეგ თავში ცა-

ლკე, უფრო ნათლად და დაწვრილებით განვიხილოთ იგინი და შევადაროთ ერთმანეთსა, ან ვნახოთ, თუ მათი შედარება შეიძლება, რადგანაც ამ სამი ცნების ერთმანეთში არევა საშინელ აზრთა არევ დარევს იწვევს ხოლმე საზოგადოდ, და ამ არევ-დარევს შედეგად მოსდევს ხოლმე ის ცუდი მოვლენაც, რომ ადამიანის პირდაპირი პრაქტიკული მოქმედება ხშირად განისაზღვრება ხოლმე ასეთი შეცდომებითა და არევ-დარეული აზრებითა.

თ ა ვ ი მ ე ლ თ ხ ე.

საზოგადოება, ერი, სახელმწიფო.

საზოგადოება, როგორც არა ერთხელ განგვიმეორებია, არის გარეგნულად მოწესრიგებული საერთო ცხოვრება ადამიანთა მათ საერთო მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად. ორგანიციტულ კნით რომ ვილაპარაკოთ, საზოგადოება არის ერთგვარი, სპეციალური ორგანიზმი, — სუპერ-ორგანიზმი, რომელსაც აქვს თავისი საკუთარი ორგანოები და ფუნქციები აგრეთვე ადამიანთა საერთო მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად. ასეთია თავის თავად საზოგადოება. მისი განსაზღვრა ჩვენის აზრით ასეთიც შეიძლება რომ იყოს. საზოგადოება თავის თავად ასეთი ხასიათის იქმნება ყოველთვის, დამოუკიდებლად დროისა და სივრცისა, როგორიც უნდა იყვნენ მისი შემადგენელი ელემენტნი — ზანგები, ინგლისელები, სკვითები თუ გერმანელები. — ან რა დროშიაც უნდა ზრდილიყო საზოგადოება — ქრისტეს დაბადებამდის თუ ქრისტეს დაბადების შემდეგ. თვით ცნება საზოგადოებისა დამოუკიდებელია სრულიად რომელიმე კონკრეტულ საზოგადოების შემადგენელ ნაწილთა ეთნოგრაფიულ ხასიათისგან, დროისაგან, სივრცისაგან, ხალხთა რაოდენობისაგან და ყოველივე ვითარებისაგან, რაიცა ეკუთვნის რომელიმე განსაზღვრულ, კონკრეტულ საზოგადოებას.

აგრეთვე რომ განითვალისწინოთ ევოლიუცია საერთოდ საზოგადოებისა, როგორც ევოლიუცია განსაკუთრებული სუპერ-ორგანიზმისა, იგი დამოუკიდებელია იმავე ელემენტაგან, იმავე ვითარებათაგან, რომელნიც დაახასიათებენ რომელიმე განსაზღვრულ, კონკრეტულ საზოგადოებას: ფორმანი საზოგადოებისა ჟამთა ვითარებაში სხვა და სხვანაირნი არიან; ამ ფორმათ თავიანთი სახელები ჰქვიათ, დამოუკიდებლად იმისა, — ფრანგის საზოგადოება განვითარებულა, ინგლისელისა თუ სკოთისა, ან რუსისა.

ჩვენ ვიცით მრავალ-მეცნიერთა გამოკვლევათა წყალობით, რომ ყოფილა წარსულში და ველურთა შორის ეხლაც არის პირველ-ყოფილი ველური თემი, — ყოფილა შემდეგ ბარბაროსთა თემი, კლანი, — პატრიარქალური კომმუნა, სოფლის კომმუნა და სხვა ფორმანი საზოგადოებისა. ყოფილა აგრეთვე უკვე განვითარებული საზოგადოება მრავალ ფუნქციებითა და ორგანოებით. — ქალაქი სახელმწიფოს მსგავსი ორგანიზაციით — *la cité*, — ყოფილა ფედერაცია ქალაქთა და თემთა, რომელთა ცენტრიც აგრეთვე ერთი რომელიმე ქალაქი ყოფილა; ყოფილა და არის სახელმწიფოებრივი საზოგადოება, არსებობდა საზოგადოება სამხედრო წყობილებისა, საზოგადოება სამრეწველო ხასიათისა, როგორც ამბობენ სპენსერი და სხვანი. არის აგრეთვე კიდევ ერთი კლასიფიკაცია საზოგადოებათა დროში განვითარების მიხედვით: პირველ-ყოფილი კომმუნის ტური საზოგადოება, საზოგადოება მონობისა, ფეოდალიზმისა, თანამედროვე კაპიტალიზმისა, — შემდეგ, მონაფალში კი აუცილებლად განსახორციელებელი სოციალისტური საზოგადოება. როგორც უნდა იყოს კლასიფიკაცია საზოგადოებათა დროის მიხედვით, ზემოხსენებული თუ სხვა რომელიმე, ამ კლასიფიკაციაში მხოლოდ საზოგადოების სხვა და სხვა ფორმებია მიღებული მხედველობაში მათი განვითარების მიხედვითა, და სხვა არაფერი.

საზოგადოებაზედ საერთოდ ჩვენ შეგვიძლია ვილაპარაკ-

კოთ აბსტრაქტულად, დამოუკიდებლად კონკრეტულ მაგალითებისა; რასაკვირველია, როგორც ყოველ მეცნიერებაში; კონკრეტული მაგალითები საილლუსტრაციოდ საჭირონი არიან, მაგრამ ამა თუ იმ საზოგადოების განსაკუთრებით ელფერს გავლენა არასოდეს არ ექმნება საერთოდ საზოგადოების თეორიაზედ. მაგალითად, როდესაც ჩვენ ვმსჯელობთ ფიზიოლოგიურ კანონებზედ, როგორც საერთო აბსტრაქტულ კანონებზედ, კაცისა და ცხოველთა მაგალითები ყოველთვის გვჭირდება, არც შეიძლება აბსტრაქტულ ფიზიოლოგიის კანონთა აღმოჩენა, თუ კონკრეტულ ცდაზედ არ დავემყარეთ, მაგრამ პეტრეს ორგანიზმის ვითარება ან მისი ანომალიები ვერ იქონიებენ ვერავითარ გავლენას საერთოდ ფიზიოლოგიურ მეცნიერების კანონებზედ. პირიქით, ამ კანონებით უნდა ავხსნათ ესა თუ ის თავისებურება, ან ანომალია. ერთი სიტყვით, საზოგადოებაზედ ფილოსოფოსობა აბსტრაქტული სოციოლოგიის საქმეა მხოლოდ, როგორც ერთობ მთელ ბუნების ჰოვლენათა შესახებ და აგრეთვე ცნობიერების შესახებ ფილოსოფოსობა აბსტრაქტული ფილოსოფიის საქმეა და არა რომელიმე კონკრეტული მეცნიერებისა. აი როგორია ჩვენის აზრით საზოგადოების ხასიათი და მის შესახებ ფილოსოფია, როდესაც საზოგადოებას ეხებით თავის თავად, როგორც ერთ განსაზღვრულ აბსტრაქტულ ცნებას.

როდესაც კი ცალკე მაგალითების ანალიზს შევუდგებით, როდესაც საზოგადოებათა რეალურ, კონკრეტულ დასახელებას მივყავთ ხელსა, მაშინ აუცილებლად შევხვდებით ხოლმე სხვა და სხვა ხალხთა, რასათა და ერთა, რომელთაც ჰქონიათ, ან უსათუოდ უნდა ჰქონოდესთ ამა თუ იმ ფორმის საზოგადოებანი. მეორეს მხრით აგრეთვე ვხვდებით თვით კაცობრიობას, რომელსაც არა ჰქონია არასოდეს არავითარი საერთო საზოგადოებრივი ცხოვრება.

ანუ სხვა ფრად რომა ვსთქვათ, ჩვენ ვიკვლევთ საზოგადოებას სოციალური ფილოსოფიის მხრით ისე, რომ არა

გვეყრდებოდა ვიცოდეთ, — ვინ არიან ის ადამიანები, რომლებიც სცხოვრობენ გარეგნულად მოწესრიგებული ცხოვრებითა, — ფრანგები, ინგლისელები თუ გერმანელები, — მონგოლები, არიელები თუ სემიელები. მაგრამ როდესაც რეალურ, ნამდვილად არსებულ ან ყოფილ საზოგადოებათა შესახებ გვაქვს ლაპარაკი, ეს ლაპარაკი მაშინ არის მხოლოდ შესაძლებელი, როდესაც მათ შორის განსხვავებაც ვიცით. ეს კი თავის მხრივ მხოლოდ მაშინ არის შესაძლებელი, როდესაც მათ შემადგენელ ადამიანთა შორის არსებული განსხვავებაც ვიცით. ეს განსხვავება არის განსხვავება რასისა, ერისა და სხვ. ფაქტია, რომ არსებობენ მონგოლისა, ზანგისა, წითელ-კანიანისა და თეთრი ადამიანის რასანი. ფაქტია რომ არსებობდნენ ბერძენი და რომაელნი, ურიანი და ასსურელნი, ფაქტია რომ არსებობენ ეხლა ინგლისელები, ფრანგები და გერმანელები. ყველა ამათ უნდა ჰქონდეთ, ჰქონდეთ ან აქვსთ თავიანთი საზოგადოებანი, და ამიტომაც წარმოადგენენ ისინი ინდივიდუალურად განსხვავებულ არსთა: ცალკე, დამოუკიდებელ სუპერ-ორგანიზმთა, ან ოდესმე უნდა წარმოედგინათ ასეთი სუპერ-ორგანიზმები.

მაშასადამე რასანი, ერნი განხორციელებანი არიან მხოლოდ საზოგადოებრივობისა, მათ შეუძლიანთ ჰქონდესთ ესა თუ ის ფორმა საზოგადოებისა, მაგრამ თვით ცნებანი რასისა, ერისა და საზოგადოებისა ერთი და იგივენი სრულიადაც არ არიან. კერძოდ ერს, მაგალითად, აქვს სოციალური შინაარსი, მაგრამ ცნება ერისა და საზოგადოებისა არ არის ერთი და იგივე, — საზოგადოება აბსტრაქტული ცნებაა განსაზღვრული ბუნების მოვლენისა, ერი კი განსაზღვრული, კონკრეტული მაგალითია ამ მოვლენის არსებობისა ბუნების წიაღთა შინა.

ამით მგონი ცოტათი ნათელ-ვყავით განსხვავებანი ერისა და საზოგადოების ცნებათა, თუმცა ასეთი ანალიზი არც ისე ადვილია, როგორც შეიძლება ბევრს ეგონოს; და თუ ისეთი

სოციოლოგი, როგორც რენე ვორმსია, საესებით ვერ ერევა ამ ანალიზს, ჩვენ, ამ პატარა მოთხრობაში, რასაკვირველია, უფრო გვეპატიება შეცდომანი.

სახელმწიფოს ცნება აგრეთვე განსხვავდება ამ ორ ზემო-
ხსენებულ ცნებისაგან. **სახელმწიფო თავდაპირველად უფრო ორგანიზაციაა ერთი ეთნიური ჯგუფის მეორეხედ ბატონობისა, შემდეგ იკია უბრალო სუშმა იმ დაწესებულებათა, რომლითაც ერა ჰქმნის ერთი განსაზღვრული, ძალდატანებითი ფორმის საზოგადოებრივობას.** მაგრამ შეიძლება ერს სხვა ფორმა ჰქონდეს საზოგადოებრივობისა, — მაგალითად თავისუფალი ფორმა, რომელიც მომავალი იდეალია კაცთა საზოგადოებისა.

ამასთანავე შეიძლება საზოგადოება, როგორც არა ვსაქციოთ, ბევრი სხვა ფორმით არსებობდეს, გარდა სახელმწიფოს ფორმისა. — შეიძლება აგრეთვე ერთი სახელმწიფო სხვა და სხვა ერთაგან შესდგებოდეს; და ამ ერებს კი არ დაეკარგოსთ თავიანთი ეროვნულ-სოციალური ორგანონი, გარდა პოლიტიკურისა და იურიდიულისა. ასეთი და მსგავსი შემთხვევა მრავალია შესაძლებელი.

საზოგადოება შეიძლება იყოს პირველ ყოფილ-კომუნისტური, მონური, ფეოდალური, კაპიტალისტური, ან მომავალი სოციალისტური ერთი კლასისიფიკაციით, — ან და სახელმწიფოებრივი, ანუ ანარქიული მეორე კლასისიფიკაციით, — ან კიდევ სხვა რომელიმე; რასათა და ერთა ნარეფს, ან ერსა, ან ერის ნაწილებს შეიძლება ჰქონდეს ყოველი ზემოხსენებული ფორმა საზოგადოებრივობისა. რასათა პირველ-ყოფილ ნარეფებს მართლაც ყველა პირველ ყოფილ საზოგადოებრივი ფორმები ჰქონიათ. ერებს და მის ნაწილებს კი ყოველგვარ სახელმწიფოებრივი ფორმანი, აგრეთვე ფორმანი თავისუფალ ქალაქთა და თემთა ფედერაციებისა.

აგრეთვე, მაგალითად თანამედროვე ცხოვრებაში პირდაპირა ვხედავთ, რომ სახელმწიფო რუსეთისა და ავსტრიისა სხვა

და სხვა, მრავალ-ერთგან შესდგება. **ერთი ერი** კი, მაგალითად პოლონეთისა, სამ სახელმწიფოშია, — რუსეთში, ავსტრიაში და გერმანიაში. მიუხედავად ამისა იგი სცოცხლობს თავისი განვითარებული ეროვნული ორგანოებით, როგორც ერი, როგორც განსაზღვრული, კონკრეტული საზოგადოება. მისი არსებობა — ფაქტია. მისი ძლიერი სიტყვები — „იეშჩე პოლსკა ნე სგინელა“ — უბრალო ტრაბახი ან სასოწარკვეთილი ძახილი არ არის, — მას დიდი სინამდვილე აქვს აღმომცენებლად და ნიადაგად. პოლონეთსაც აქვს თავისი საკუთარი სოციალური შინაარსი, როგორც ერსა, მიუხედავად იმისა, რომ იგი აღარ არის სახელმწიფო და მიუხედავად იმისა, რომ იგი სამს სახელმწიფოში შედის თავისი ნაწილებითა.

მაგრამ, ასე გასზჯვით, თვით სახელმწიფოს არსებობაც არ შეიძლება ისე, თუ ერთი რომელიმე ერი არ არის. მისი გულის, — ბურჯი, რომელზედაც იგი უნდა იყოს დამყარებული. მაგალითად, გული რუსეთის სახელმწიფოსი არის **რუსის ერი**. ეს ერი უმთავრესი ელემენტია რუსეთის სახელმწიფოსი. რუსეთის სახელმწიფოებრივობა თავდაპირველად რუსის ერის „ხასიათით“ განისაზღვრებოდა და განისაზღვრება ეხლაც. **რუსეთის იმპერია** რომ კიდევაც დაირღვეს, **რუსის ერს** მაინც შეუძლია შეიარჩინოს თავისი საკუთარი სახელმწიფო, გაცილებით უფრო პატარა სამეფო, ვიდრე ეხლა, მაგრამ მაინც სახელმწიფო რუსეთისა, — სულით მსგავსი თანამედროვესი. მას შეუძლია სახელმწიფოს დაკარგვაც, მაგრამ ეროვნებას მაინც შეიარჩენს, თუ რასაკვირველია თვითშეგნებითა და კულტურით მარჯვედ იქმნა.

სახელმწიფო შეიძლება იყოს აგრეთვე სხვა და სხვა ერთგან შემდგარი ისეთნაირად, რომ ცალკე ერები მაინცა და მაინც დიდად არ განსხვავდებოდნენ ურთი-ერთისაგან სიძლიერითა და სიდიდით. ასეთი სახელმწიფოს მაგალითია ავსტრო-უნგრეთი. ამ შემთხვევაში ორი რამ არის აუცილებელი, რომ სახელმწიფომ იარსებოს ნორმალური სიძლიერითა და პრეს-

ტივით: ან საშინელი დესპოტიზმი ერთი რომელიმე გაბატონებული ერისა, ან და ერთა შორის თავისუფალი ფედერაცია, რომელიც უზრუნველ-ჰყოფს ერთა სრულ ავტონომიასა და მათს. ეროვნულ დამოუკიდებელ განვითარებას. მაგრამ დესპოტიზმს დიდი ხნის ფოხი პრასოდეს არა აქვს ხოლმე ასეთს სახელმწიფოში, იგი მხოლოდ დროებით შექმნის სახელმწიფოს-სიძლიერეს, ნორმალურ კალაპოტში კი თავის დღეში ვერ ჩააყენებს მისს ცხოვრებასა. წინააღმდეგ შემთხვევაში კი, ესე იგი როდესაც სახელმწიფოში არც დესპოტიზმია განვითარებული ან და კბილი მოსტეხია, აოც თავისუფალი ფედერაციაა ერთა, თავისუფალ ერთა საკუთარ ეროვნულ საზოგადოებრივობის განსავითარებლად, — სახელმწიფო სუსტდება ერთა ბრძოლითა და ან სრულიად იწიწება საქმეები და მუდამ ანორმალურია მისი ცხოვრება, ან და იგი აუცილებლად ირღვევა და შესაძლებელია მის ნანგრევებზედ აღმოცენდნენ ცალკე ერთა დამოუკიდებელი სახელმწიფოანი.

ისეთ სახელმწიფოებში, სადაც არ არსებობს ერთა თავისუფალი ფედერაცია, არამედ დესპოტიზმი ერთი ერისა, ყოველთვის ბატონობს სურვილი განთავისუფლებისა მჩაგვრელთაგან და ცალკე სახელმწიფოთა დაარსებისა. ასეთ ერებს შეუძლიათ დაიარსონ სახელმწიფოანი და მოაწყონ პოლიტიკური-იურიდიული ორგანოები, — რადგანაც მიუხედავად მათი ჩაგვრისა, მათ კიდევ დარჩენიან თავიანთ საზოგადოებათა დამახასიათებელი მოვლენანი: ენა, რელიგია, ზნე-ჩვეულება, ტიპი, ლიტერატურა, ტრადიციები, საერთო კულტურა, ისტორია და სხვა.

ამგვარად, ერი არის ჭურჭელი საზოგადოებრივობისა. იგი განსაზღვრული, კონკრეტული საზოგადოებაა. საზოგადოებას კი, როგორც ამგვარს, შეუძლია მიიღოს მრავალი ფორმა, კერძოდ სახელმწიფოს ფორმა. სახელმწიფო კი ერთი ფორმაა საზოგადოებრივობისა, რომელიც შეიძლება ჰქონდეს განსაზღვრულ, კონკრეტულ საზოგადოებას, — ერსა.

გარდა ამისა უნდა შევნიშნოთ, რომ კერძო „საზოგადოებანი“ შეიძლება იყვნენ ერთ დიდ საზოგადოებაში, — ერში, სახელმწიფოში. პროფესიონალური კავშირები, სამეცნიერო საზოგადოებანი, საარტისტო კავშირები, რევოლუციონური კავშირები, რელიგიური სექტები და სხვა მრავალი აგვარები, — ესენიც არიან „საზოგადოებანი“, რადგანაც ესენიც წარმოადგენენ ადამიანთა გარეგნულად მოწესრიგებულ საერთო ცხოვრებათა, საერთო მიზნის მისაღწევად, მაგრამ ეს საზოგადოებანი მოქმედებენ ერში ანუ სახელმწიფოში და არიან აღმოცენებული მთელი მათი სოციალური ცხოვრების ნიადაგზედ. ეს საზოგადოებანი ნაწილნი არიან ერისა ანუ სახელმწიფოსი, ეთანხმებიან საერთო ეროვნულ, საზოგადოებრივ, სახელმწიფოებრივ სტრუქტურასა და ფუნქციებსა ერთი სიტყვით, ისინი შედიან საზოგადოების უკვე ჩამოთვლილ ორგანოთა მექანიზმში, ანუ საერთო გარეგნულად მოწესრიგებულ ცხოვრების გამოხატულებანი არიან თვით, — ასე რომ, როცა ამ ცალკე საზოგადოებათა შესახებ გვაქვს ლაპარაკი, მცირე ანალიზის შემდეგაც კი ისევ ვუბრუნდებით საზოგადოების ციების განსაზღვრასა და აქ კი ეს მეტია, რადგანაც ამაზე უკვე დისაწყისში ვილაპარაკეთ.

სახელმწიფო მხოლოდ ერთი ფორმაა საზოგადოებრივობისა, ამასთანავე იგი სრულ საზოგადოებრივობას სავსებით არ შეადგენს; ამიტომაც იგი სრულიად არ ეთანხმება ეროვნულ საზოგადოებრივობას, არამედ ხშირად სრული წინააღმდეგობა არის ხოლმე მისი. რადგანაც სახელმწიფო ამასთანავე უფრო მექანიკური კავშირია ადამიანთა შორის თავისი ძალ-დატანებითი ფუნქციების წყალობითა, ვიდრე ერი, რომელიც ორგანიული კავშირია ადამიანთა შორის, ესე იგი ნამდვილი საზოგადოება, ერი რჩება უმაღლეს, უდიდეს და უზუნებრივეს და დღეს თითქმის ერთად-ერთ დიდ ჭურჭლად საზოგადოებრივობისა მთელ კულტურულ კაცობრიობაში.

მართალია, როგორც წინადა ვსთქვით, სახელმწიფო ორ-

განიზაცის დიდი როლი უთამაშნია ერის შექმნაში. ორი უმთავრესი გზით შეეძლო სახელმწიფოს ეროვნებათა შექმნაში მონაწილეობის მიღება. ერთი გზაა—განცალკევებულ მაგრამ ერთგვარ საზოგადოებათა შეერთება, ერთ ერად შეერთება. მაგალითად შეერთება გერმანიისა, იტალიისა, საქართველოსი და სხვა ერთა. ყოფილან ისტორიაში ისეთი დრონი, როდესაც ერთი და იგივე რასისა ანუ ხალხის ნაწილნი ცალ ცალკე სამეფოებსა, ქალაქებსა, ან ოლქებს შეადგენდნენ, ესე იგი ცალცალკე საზოგადოებათა, რომელნიც ხშირად კიდევ იბრძოდნენ ხოლმე ურთი-ერთ შორის; მათი შეერთება დროთა ვითარებაში თავდაპირველად ან ნება-ყოფლობით ხდება, ან და უფრო ხშირადც ერთი ცენტრალური სახელმწიფო ძალის განვითარებითა, რომლიდანაც ჩნდება ხოლმე შემდეგ ერთი დიდი ეროვნული სახელმწიფო. თავდაპირველად, შეერთებამდის, ეროვნული თვით-შეგნება არ არის განვითარებული, ან და ისე სუსტია, რომ ცალკე ჯგუფები—პროვინციები, ქალაქები, პატარა რესპუბლიკები ერთმანეთს ებრძვიან,—შემდეგ კი, ერთ სახელმწიფოს ჰერ ქვეშ ცხოვრების გამო ვითარდება ერთი ეროვნების თვით-შეგნება, ერი სამუდამოდ ხდება თვით-შემგნებ ორგანიზმად, თუმცა აქედან ის დასკვნა სრულიადაც არ გამოდის, რომ საჭირო იყოს ეროვნული თვით-შეგნების განვითარებისათვის სრული მოსპობა ადგილობრივ თავისუფლებათა ცენტრალური ძალის მიერ. პირიქით, მჭიდრო კავშირი ერის ნაწილთა შორის მაშინ არსებობს, თუ ამ კავშირის განმამტკიცებელი ცენტრალური ძალა იღწვის შეძლებისა დაგვარად ყველა ადგილობრივ ინტერესთა დასაცველად, რამდენადაც საზოგადოდ სახელმწიფოს შეუძლია ასეთი როლის აღსრულება ერისა და საერთოდ საზოგადოების ცხოვრებაში. მაშინ ადგილობრივი თვით-მმართველობა ორგანიზულად აერთებს მთელს ერსა, ან ვითარებს საერთო ეროვნულ თვით-შეგნებას, რადგანაც ამ შემთხვევაში კერძო ადამიანი, კერძო ქალაქი, კერძო პროვინცია და შტატი,—ყველანი გრძნობენ,

რომ მთელი მათი საერთო ორგანიზაცია არსებობს მათსავე დასაცველად და არა ადამიანი, ქალაქი და შტატი — სახელმწიფო ფეტიშის თაყვან-საცემლად.

მეორე მხრით, ასეთი გაერთიანება ერისა ხშირად ხდება ძალით, — განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ამ ერის წიაღში ურთი-ერთის მსგავსი გაბნეული ნაწილები განვითარებული ცენტრალური ძალის მიერ არის დაპყრობილი. იმ ხალხთა შორის კი, რომელთაც ოდესღაც ჰქონიათ დიდა ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ცხოვრება, მაგრამ დაუკარგავსთ იგი, — ცალკე ნაწილთ ისევე განცალკევებული ცხოვრება დაუწყიათ, — ჯერ ისევ აღსდგება ხოლმე ეროვნული ერთობისა და თვით-შეგნების იდეა და მერე შეიძლება ასეთ იდეურ მოძრაობას შედეგად მოჰყვეს ერთი ეროვნული სახელმწიფოს დაარსება, ანუ უკეთ ვსთქვათ მისი განახლება, — მხოლოდ, შეიძლება, სხვა ფორმითა. იმისდა მიხედვით, მაშასადამე, თუ როგორი ისტორია აქვსთ ერის ნაწილთა, ხან ეროვნული თვით-შეგნება უსწრებს წინ ეროვნულ სახელმწიფოსა, ხან სახელმწიფო ეროვნულ თვით-შეგნებასა, რომელიც ვითარდება საერთო ცხოვრების ჩვეულებითა და ვარჯიშობითა.

მეორე გზა ეროვნების შედგენისა არის დიდი ერის მიერ დაპყრობილ პატარა ერთა ან რასათა ნაწილების ასსიმილიაცია სახელმწიფოს მიერ. საშინელია თვით ეს პროცესი ასსიმილიაციისა; როცა იგი თავდება ხოლმე, მაშინ ერი უკვე გადაგვარებულია, იგი უკვე ჰკარგავს ყოველისფერს ეროვნულსა, — ენას, რელიგიას, თვით-შეგნებასა და სხვასა, და ინთქება მთავარი, დამპყრობელი ერის სოციალური ცხოვრების ტალღებში. ეს მთავარი ერი მას ისე გადაჰხარშავს ხოლმე, მოინელებს, როგორც პროტოპლაზმა ან განვითარებული ცხოველი საკვებსა.

მთავარი ერი კი ისევე ერად რჩება, მხოლოდ გაზრდილი და განმრავლებული ახალი ელემენტით, — თავისი ენითა, რელიგიითა, თვით-შეგნებითა და სხვ. მისი სოციალური შინაარ-

სი არ იკარგება და როდესაც მას, შეიძლება, მეორე უფრო ძლიერი ერი ან სახელმწიფო მოესევა, აუცილებლად იგივე პროცესი უნდა მოხდეს, თუ დამარცხდა: ან ასიმილიაცია ჟამთა ვითარებაში, წვალებითა და ტანჯვით სიკვდილი, — ან ძალის შეკრება, მედგარი და ხანგრძლივი ბრძოლა და განთავისუფლება, — ან და მოდუნებული ცხოვრება, რაიცა ყოველის-ფერზედ უარესია.

ასე რომ, ერი მაინც ერად რჩება, მიუხედავად იმისა რომ შეიძლება ერთმა ერმა მეორე შთანთქას: ერთი ერი დაიჭერს მეორეს ადგილს. მიუხედავად იმისა აგრეთვე. რომ იგი შეიძლება სხვა და სხვა სახელმწიფოებში იყოს, ან შეიძლება სახელმწიფო შესდგებოდეს სხვა და სხვა ერთაგან, — ზნე-ჩვეულება ერისა, ენა, რელიგია, საერთო კულტურა შეიძლება დარჩეს და იცოცხლოს, ამიტომაც ერი, სულ ერთია აქვს თუ არა მას სახელმწიფო, — ერთ თვით შემგნებ არსს წარმოადგენს, ერთ სოციალურ შინაარსის მქონე სუბერ-ორგანიზმსა, თავისი სიცოცხლის დამცველსა. მას აქვს თავისი ვნებანი, მისწრაფებანი, იდეალები, მიზნები და სხვ. მისი წარმოშობის ისტორიაში, მართალია, სახელმწიფოს დიდი როლი უთამაშნია, მაგრამ მას, როგორც განსაზღვრულ, კონკრეტულ საზოგადოებას, შეუძლია თავიდან მოიშოროს. ეს სახელმწიფოებრივი ფორმები საზოგადოებრივობისა და შექმნას ახალი ფორმები, რადგანაც საერთოდ საზოგადოებას შეუძლია მიიღოს არა მარტო სახელმწიფოებრივი ფორმა, არამედ მრავალი მომავალში მაინც შექმნის ერი არა-სახელმწიფოებრივ, თავისუფალ საზოგადოებრივ ფორმებს, თუ წარსულში არ შეუქმნია ასეთი იდეალური რამ, და თუ აწმყოში განსაკუთრებით სახელმწიფოებრივი ფორმა აქვსთ კულტურულ კაცობრიობის ერებს.

ამიტომაც ერი, როგორც სოციალური არსი, გაცილებით უმაღლესი და უკეთილშობილესი არსია, ვიდრე ყველა სხვა არსებულნი სოციალურნი არსნი წარსულში და აწმყოში.

ამ თავში ჩვენ განვიხილეთ ერის განსხვავება საზოგადოებისაგან და სახელმწიფოსაგან. ეს ცნებანი ისე განსხვავდებიან ურთიერთისაგან, რომ საერთო საზოგადოება არა აქვთ, — აბსტრაქტულად რომ ავიღოთ ეს ცნებანი, მათი წმინდა განსაზღვრის მხრითა.

საზოგადოება აბსტრაქტული ცნებაა, გამომხატველი ადამიანთა საერთო მოწესრიგებული ცხოვრებისა, — ცნება საზოგადოებრივი სუბერ-ორგანიზმისა. ერი კონკრეტული სოციალური ორგანიზმია. სახელმწიფო კი ერთის მხრით განსაკუთრებული ფორმის საზოგადოებრივი ორგანიზმია, რომლის მაცოცხლებელი ერი შეიძლება იყოს, ან ერნი, მეორეს მხრით, უფრო სპეციალურად თუ გავსაზღვრეთ, — იგი ერთი ფორმაა საზოგადოებრივობისა; ერთი ფორმა საზოგადოების მომწესრიგებელ დაწესებულებათა, რომელსაც შეიძლება ერი ხმარობდეს თავის შინაგან სოციალურ და გარეგან საერთაშორისო ცხოვრებაში, ან აგრეთვე ერნი.

მაგრამ ხანდახან აქ ერთ ახალ ცნებას ურევენ ხოლმე და ვერ არჩევენ ერისაგან და სახელმწიფოსაგან. ეს ცნება არის — „ხალხი“. განვიხილოთ იგი შემდეგ თავში ზემოხსენებულ ორ ცნებასთან ერთად.

თავი მესამე.

ხალხი, ერი, სახელმწიფო.

წინა თავებში ჩვენ განვიხილეთ ერი, როგორც განსხვავებული რამ საზოგადოებისაგან და სახელმწიფოსაგან. გავარკვეით, რომ ერი არის კონკრეტული საზოგადოება, რომელსაც შეუძლია შექმნას სახელმწიფო ან თავის საკუთარ ელემენტთა შემოქმედებითა, ან და სხვა ერთა დაპყრობითა; ესტყვიან აგრეთვე, რომ სახელმწიფო არის ერთი ფორმა საზოგადოებისა, რომელიც ერს შეუძლია დროთა ცვლილებაში

შემოიღოს, როგორც წარმავალი წესი სოციალურის ცხოვრებისა და სხვ.

გავარჩიოთ ეხლა ურთიერთისაგან ხალხი, რომელსაც აგრეთვე ერთგვარი აზრით იხსენიებენ, და სახელმწიფო. რა არიან იგინი, დამოუკიდებლად საზოგადოებისა, რომელიც აბსტრაქტული საზოგადო ცნებაა, გამომხატველი ადამიანთა საერთო ცხოვრებისა? გავარჩიოთ შემდეგ ერი და ხალხი დამოუკიდებლად სახელმწიფოსი, რომელიც ერთი განსაზღვრული, ისტორიულად გარდამავალი ფორმაა საზოგადოებრივობისა, მსგავსად ურდოთა ფედერაციისა, ქალაქისა და სხვ.

ერს, როგორც კონკრეტულ საზოგადოებას, თავისი ისტორია აქვს. იგი პირველ-ყოფილი სოციალური არსი არ არის. ყოველი ერი ეკუთვნის ამა თუ იმ რასას, რომელიც განსხვავდება სხვა რასისაგან. მაგალითად ინგლისელები, ფრანგები და გერმანელები ეკუთვნიან ევრელ წოდებულ ინდო-გერმანულ ტომს, თეთრს რასას. ჩინელები და იაპონელები ყვითელს, მონგოლთა რასას; მაგრამ რომ განვიხილოთ თვითყული რასა საერთოდ, ან თვით ერები, ვერც წმინდა მონგოლის რასას ვნახავთ, ვერც წმინდა რასის სისხლს ერში. რასები ნარევიან, აგრეთვე ერები ნარევ რასათაგან შესდგება, როგორც შემოღა ესტეკით.

ჩვენ არ ვიცით, — თავდაპირველად ერთი რასა იყო თუ მრავალი. მაგრამ ექვს გარეშეა, რომ ერთ დროს უნდა არსებულებოდა ერთი ან მრავალი წმინდა რასა, ურთიერთისაგან განსხვავებული, და მათგან წარმოსდგნენ თანამედროვე ხალხები და ერები. ამას ამტკიცებს მსგავსება ენისა და ტიპისა იმ სხვა და სხვა ხალხთა და ერთა შორის, რომელთა ისტორია დღეს აღარც კი მოგვიანხრობს მათს შორეულ დროის ერთად ცხოვრებასა.

ესტეკათ რომ ერთ დროს არსებობდა რასები A_1, B_1, C_1 და სხვ. ჟამთა ვითარებაში ისინი ერთმანეთს ხვდებოდნენ ოპებისა და მშვიდობიან მისიონერის წყალობითა, და რასა-

კვირველია მათი ერთმანეთში აღრევა აუცილებელი გახდა. მეორე განსაზღვრულ მომენტში მაშასადამე არსებობდნენ რასები A_1 , B_1 , C_1 , და სხვ. მათი სოციალური ცხოვრება რასაკვირველია სხვა და სხვა ფორმას მიიღებდა დროთა ვითარებაში, მაგრამ ჩვენ აქ ეს არ გვაინტერესებს. ჩვენთვის ის არის საინტერესო, რომ რასათა აღრევისაგან ახალი რასები ჩნდებიან, რომელთაც შეუძლიან შექმნან აგრეთვე სხვა და სხვა ფორმის ახალი კონკრეტული საზოგადოებანი. მაგალითად თეთრმა და შავმა რასამ შეიძლება რომ შექმნან ახალი რასა. ყვითელმა და შავმა შეიძლება შექმნან აგრეთვე მეორე ახალი რასა ადამიანთა, რომლის ნაწილებს რამოდენიმედ ექმნება მსგავსება სოციალური ცხოვრებისა და სხვა და სხვა ფორმის კონკრეტული საზოგადოებანი.

რასა იქმნება თუ ტომი, ე. ი. უფრო ვიწრო ცნება, ვიდრე რასა,—სულ ერთია,—იგი ემორჩილება განმრავლების კანონს და მის შედეგებსა.

ტომი,—მაგ. არიელები, სემიელები და სხვა,—დიდება, ნაწილდება და აღვიოს იცვლის, ან მეორე ტომს იპყრობს, და ამგვარად ისევ სდგება ახალი ტიპი ადამიანთა კავშირისა და ნათესავისა. ასეთ ტიპს ადამიანთა ნათესავისას ჩვენ შეგვიძლია ვუწოდოთ—ხალხი, რომელიც კიდევ უფრო ვიწრო ცნებაა ვიდრე ტომი. მაგალითად არიელთა ტომისაგან, რომელიც თავის მხრივ შერეული იყოს სხვა ტომებთან, წარმოსდგნენ ხალხები—გერმანელთა, კელტთა, სლავიანთა, სპარსთა და სხვ. სემიელთაგან წარმოსდგნენ ასსურთა-ბაბილონელები, ურიები, არაბები და სხვანი. რომ ასეთი დიფფერენციაცია ხდებოდა ნამდვილად—ამის მაჩვენებელი ენაა, რომელიც განსხვავდება ტომთა შორის და ხალხთა შორის, მაგრამ ამასთანავე ძირთა მსგავსებით იგი უჩვენებს სხვა და სხვა ხალხთა ერთ-ერთი ტომისადმი კუთვნილებასა. სემიური ენა განირჩევა არიულისაგან, როგორც ტომის ენა ტომის ენისაგან, გერმანული შვედური-საგან, როგორც ხალხის ენა ხალხის ენისაგან, მაგრამ აუთ სე-

მიტური ენა რამოდენიმედ ემსგავსა არიულსა, ჩვენ უნდა ვიკვლიოთ უხსოვარ დროის მათი ერთობა, აგრეთვე რამდენად ც გერმანული და შვედური ერთმანეთს ძლიერა ჰგვანან, ჩვენ გვიაღვივლდება შვედთა და გერმანელთა ერთობის დამტკიცება ახლო წარსულში.

როგორც რასები და ტომები, აგრეთვე ხალხები იჭერენ თავიანთ მოძრაობაში განსაზღვრულ ტერიტორიასა და ჰქმნიან საერთო სოციალურ ცხოვრებასა. მათი აღრევაც და ხალხის ახალი ტიპის გაჩენაც მუდამ ხდებოდა ისტორიაში. მაგრამ ყოველთვის ხალხთა ნაწილებს შორის იყო სოციალური მოწესრიგება და ეს უკანასკნელი ან უკვე განვლილ სოციალურ ცხოვრებისაგან იყო დარჩენილი, როგორც მაგალითად ენა და სარწმუნოება, ან ახალი სოციალური ცხოვრებით შექმნილი, როგორც მაგალითად ფედერაცია თემთა, ქალაქთა, პროვინციათა და სხ., აგრეთვე მრავალი დარგი სოციალურ აღმოჩენათა. როდესაც კი ხალხის სხვა და სხვა ნაწილები, პოლიტიკურად და სხვა მხრივაც დამოუკიდებელი, თითქმის ცალკე, მაგრამ **მონათესავე** სოციალური ორგანიზმები ერთდებიან ერთ დიდ სოციალურ ორგანიზმად—ერთის ენითა, სარწმუნოებითა, სამართლითა და პოლიტიკითა—მაშინ ხალხი ხდება **ერად**. იგი სახელმწიფო ორგანოების საშუალებით აარსებს ასეთს გაერთიანებულ საზოგადოებას; და შემდეგ მან კიდევ რომ დაჰკარგოს პოლიტიკური და იურიდიული ორგანონი თავისი საზოგადოებისა; იგი მაინც **ერად** რჩება, რადგანაც ერთობა უკვე ჰქონია, იგი უკვე ყოფილა გაერთიანებული კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი, მქონე განმტკიცებული, მჭიდრო კოჰეზიისა.

სულ სხვა საკითხია, თუ როგორ ხდება რთული პროცესი რასათა დიფფერენციაციისა, როგორი იყო წარმოშობა ტომთა, ამ უკანასკნელთა დიფფერენციაცია, წარმოშობა ხალხთა, შექმნა ხალხის სოციალურ ცხოვრებაში ეროვნული-სოციალურ კოჰეზიისა, სხვა და სხვა ფაზები განვლილი კონ-

კრეტულ საზოგადოებათა მიერ გამაერთიანებელ სახელმწიფოს გაჩენამდის.

ჩვენთვის ის არის საჭირო ვიცოდეთ; რომ ერი უპირველეს ყოვლისა არის ადამიანთა სოციალური შემოქმედება. იგი ნარევია რასათა, ტომთა და ხალხთა, მაგრამ თვით ეს რასები, ტომები და ხალხები სოციალური პროცესის ნაყოფნი არიან. ერი კი ხალხის სოციალური კოჰეზიის ნაყოფია. იგი სახელმწიფო ჯაჭვ-ჯავშნით იმოსება და ისე გამოდის საბრძოლველად მეორე ერის წინააღმდეგ, როგორც კონკრეტული, ცოცხალი სოციალური ორგანიზმი, და არ არსებობს არც ერთი ერი, რომელსაც უკვე დაუკარგავს ეს ჯავშანი, რომ არა სურდეს მისი ხელ-ახლა შეძენა თავის **ეროვნების** დასაცველად.

არ უნდა დაგვაფიქვდეს ის ფაქტი, რომ ხალხებიც ებრძვიან ერთმანეთს, ერევიან ერმანეთში, ხშირად ერთი ხალხი სხვა ხალხებს იპყრობს და სწორეთ მათის დაპყრობით აარსებს სახელმწიფოს, რომ მათის **ასსიმილიაციით** გააძლიეროს თავისი ეროვნება, გახდეს ერად. მართალია, **ხალხის** ასსიმილიაცია უფრო ძნელია, ვიდრე პირველ-ყოფილი რასის ან ტომის რომელიმე ნაწილის ასსიმილიაცია, კიდევ ათასჯერ უფრო ძნელია იმ **ერის** ასსიმილიაცია, რომელსაც ჰქონია ოდესმე სახელმწიფო, მაგრამ ეს მისწრაფება ურთიერთის ჩაყლაპვისა მაინც არსებობს და ისტორიის ერთი დიდი ნაწილი უჭირავს ამ ბრძოლის ამბავსა.

მას შემდეგ, რაც ხალხი ჰქმნის საერთო მოწესრიგებას სოციალური ცხოვრებისას, განსაკუთრებით თუ ოდესმე სახელმწიფოცა ჰქონია, — იგი ხდება მჭიდრო კონკრეტულ საზოგადოებად, **ერად**, რაიცა მოასწავებს ხალხის მასალისაგან გაერთიანებულ, ცოცხალ სოციალურ ორგანიზმის შექმნასა. ყოველი ერი მაშასადამე მისი შედგენილობის მხრით არის ხალხი. მაგალითად 40 მილიონი ფრანგი შეადგენს საფრანგეთის ერსა, ერთს ცოცხალ არსსა; თვით ეს 40 მილი-

ონი ხალხი ჯამთა ვითარებაში სხვა ხალხთაგან გამოყოფილა, ნარევია ღაპყრობილთა და შემოსეულთა, მაგრამ თანაც მას შეერთებისა და კოჰეზიის შემდეგ შეუქმნია ისტორიულად საერთო სოციალური ცხოვრება, საერთო მოწესრიგება მრავალფეროვან მოქმედებათა. ამ მხრით ეს 41) მილიონი ფრანგი შეადგენს საფრანგეთის საზოგადოებას. ამ საზოგადოებას აქვს ყველა სოციალური ორგანო, მათ შორის სახელმწიფო ორგანოები, რომელთა შემწეობითაც იგი სხვა ხალხებსაც იპყრობს და შეჰყავს თავის საკუთარ მოწესრიგების წრეში. ამ მხრით კი იგი საფრანგეთის სახელმწიფოს წარმოადგენს, რომელიც გაცილებით მეტია საფრანგეთის ერზედ. იგივე იუჰმის ინგლისზედ და საზოგადოდ სხვა ერებზედ და სახელმწიფოებზედ. როგორ შეგვიძლია, მაშასადამე, წარმოვიდგინოთ ამ მხრით ის უცნაური არსი, რომელსაც ჩვენ სოციალურ არსს ვეძახით, მაგალითად — ინგლისი?

შედგენილობის თვალთსაზრისით — ინგლისია — **ხალხი**. საზოგადოებრივ ორგანიზმობის მხრით იგია — **ერი**. როგორც კრებული ხალხთა და ერთა, აგრეთვე ერთგვარ სოციალურ ფუნქციათა მხრით, იგია — **სახელმწიფო**. როგორც განსაზღვრულ ხალხისაგან შემდგარი კონკრეტული ერი და განსაზღვრული სახელმწიფო — იგია — **საზოგადოება**. საზოგადოება რასაც ნიშნავს — ეს ჩვენ უკვე ვიცით: ინგლისის საზოგადოება მისი საზოგადოებრივობის მხრით არა არის-რა, გარდა ერთი კონკრეტული საზოგადოებისა. ინგლისის კონკრეტული მაგალითით განვიხილოთ მხოლოდ მისი ხალხოება, სახელმწიფოება და ეროვნება, რითი განირჩევა ერთმანეთისაგან ეს სამი მისი ხასიათი?

ინგლისის თანამედროვე ხალხი შესდგება ბევრ ხალხთაგან: ბრიტტები, ანგლო საქსონელები, დანელეზები, ნორვეგიელები, გაფრანგებული ნორმანები და სხვა, — აი ვინ შეადგინა თანამედროვე ინგლისის ხალხი. ესენი დროთა ვითარებაში რიგ-რიგად მოდიოდნენ ბრიტანიის კუნძულზედ და სახლდებოდნენ. ბრძოლა და აღრევა ხდებოდა ხოლმე ადგი-

ლობრივთა და შემოსეულთა შორის. თავიანთ ქვეყანაში ისინი წარმოადგენდნენ სხვა და სხვა ფორმისა და განვითარების, სხვა და სხვა საფეხურზედ მდგომარე სოციალურ ორგანიზმებს, სხვა და სხვა ხალხთა ნაწილებს. მათმა ერთმანეთში აღრევამ წარმოშვა დაახლოვებით მეთერთმეტე საუკუნეში ინგლისის ხალხი, — ესე იგი ის ახალი ტიპი ხალხისა, რომელსაც ჩვენ ეხლა ინგლისურს ვუწოდებთ.

მართალია თვით ხალხიც სოციალური ცნებაა; შეფუძლებელია ხალხის არსებობა, თუ მის წევრებს არ აერთებს განსაზღვრული სოციალური მოწესრიგება, მაგრამ იგი უფრო უბრალო მასალაა იმ დიდი სოციალური ორგანიზმის შესადგენად, რომელსაც ჩვენ ერს ვუწოდებთ. რა დიდი და რთული პროცესი მოხდა, სანამ ინგლისის ხალხი, მრავალ სხვა ხალხთა შერევისაგან წარმომდგარი, დაიჭერდა სრულიად განსაზღვრულ ტერიტორიას, შეიმუშავებდა ერთ ენას, ერთ ლიტერატურას, დანარჩენ სხვა სოციალურ ორგანოებს, შექმნიდა სახელმწიფოს, რომელსაც ინგლისი ეწოდება, — გახდებოდა ერად, სახელმწიფოდ და იმპერიად. — ან და იტალია ავიღოთ: იტალიელი ხალხი არსებობდა დიდის ხნიდან. იტალიის ერი კი სოციალური კოპჭიის მხრით ხალსი იყო. იყვნენ იტალიის თავისუფალი რესპუბლიკები, მათი ფედერაციები, სამეფოებიცა, — მაგრამ იტალიის ერი მაინც ხალხიუ მდგომარეობაში იყო. იტალიის ხალხმა შექმნა ეს ცალ ცალკე სოციალური ორგანიზმები, რომელნიც ერთმანეთსაც კი ებრძოდნენ გამუდმებით, მასა ჰქონდა ერთგვარი სოციალური ერთობა და ამითიც იყო იგი იტალიის ხალხი, მაგრამ იტალიის ხალხმა იტალიის ეროვნული კოპჭია მაშინ შექმნა, როდესაც იგი სოციალურად მჭიდრო ორგანიზმი შეიქმნა. იტალიის ჯერმა გაერთიანებულ სახელმწიფოს შექმნით დაავიკრავინა თავისი სოციალური კოპჭიის პროცესი. დღეს კი ინგლისმა და იტალიამ კიდევაც რომ დაჰკარგონ თავიანთი მჭიდრო ეროვნული ორგანიზმების უმთავრესი სოციალური ორგანოები, შე-

საძლებელია ინგლისისა და იტალიის ხალხი არ დაიკარგოს. რამოდენიმე სოციალური ჯაჭვი მაინც დარჩება მათ წევრთა შემაერთებელი. ამის მაგალითებს ეხლაც ვხედავთ. სადღა არის სომხისა ან ურიის მჭიდრო ეროვნული ორგანიზმი? მაგრამ ვინ იტყვის, რომ სომხის ან ურიის ხალხი არ არსებობდეს! იგინი არსებობენ, გაბნეულნი მთელ დედამიწის ზურგზედ. ებრაელებს აქვსთ ერთი სარწმუნოება, — ეს ერთი უმაღლესი სოციალური მოწყობა. ტერიტორია და სახელმწიფო, ენა აღარა აქვსთ. მაგრამ სარწმუნოებით არის ებრაელთა ხალხი — ხალხი განსაზღვრული ტიპისა და სოციალური სახისა. იგი ერის „ნანგრევია“, და არა ეროვნული სრული ორგანიზმი, მაგრამ, განვიმეორებთ, მათ დღეს მაინც აერთებს მათი ხალხობა, — ერთი ეთნიური ჯგუფისადმი კუთვნილება, ოდესღაც არსებული საზოგადოების მოგონება, აგრეთვე დარჩენილი ერთი სოციალური ჯაჭვი — სარწმუნოება. იგი არის სწორედ შთენილი მასალა დანგრეულ ეროვნულ ორგანიზმისა, რომლის ხელ-ახლავ აღდგენას თანამედროვე სიონიზმი სცდილობს. ამაზედ არის დამყარებული აგრეთვე მთელი ტენდენცია სომეხთა ოდესმე შექმნან მჭიდრო სომხის ეროვნული ორგანიზმი შეძენილ ტერიტორიაზედ, რომელზედაც მათ შეეძლოსთ თავიანთ დანგრეულ სოციალურ ორგანიზმის აღდგენა, თავიანთი დაკარგული ეროვნულ მასალის ხელ-ახლავ ერთ აღგილას თავის მოყრითა.

ხალხი, ერთი სიტყვით, ორგანიზული მასალაა ერის ორგანიზმის შესაქმნელად, და არა მჭიდრო სოციალური ორგანიზმი. ყოველი წევრი ხალხისა — ის ცოცხალი სოციალური უჯრედი, რომელიც განსაზღვრულ პირობებში ჰქმნას დიდსა და რთულს, ცოცხალსა და მგრძნობიარეს, შეგნებულსა და მომკმედს სოციალურ ორგანიზმს, — ერს.

ჩვენ უკვე ვსთქვით, რომ როდესაც ხალხის სოციალური ცხოვრება რთულდება, როდესაც იგი წარმოადგენს რთულ სოციალურ ორგანიზმს, მას ეწოდება სოციალური ერთობის

თვალთახედვით -- ერი. ეს უკანასკნელი იჭურვება სახელმწიფო ჯავშნით, რომ შინაც გაზაგრდეს და სხვა სოციალურ ორგანიზმებსაც შეებრძოლოს და დაიპყრას. თანამედროვე ცხოვრებაში ვერ ნახავთ ვერც ერთ დიდ ერს, რომ დაკმაყოფილებული იყოს თავისი ეროვნული სახელმწიფოთი. მას თავის სახელმწიფო ფარგალში მოუთავსებია ძალით სხვა ერები, რომელთაც ერთხელ ჰქონიათ სახელმწიფო და შემდეგ ბრძოლაში დაუკარგავთ. მას ძალით შეპყრობილი ჰყავს აგრეთვე სხვა ხალხები, რომელთაგანაც ზოგნი მსგავსი განვითარების ხარისხისა არიან, რომ შეუძლიანთ თავიანთ ეროვნულ ორგანიზმთა შექმნა, ზოგნიც მხოლოდ ჯერ-ჯერობით სოციალურ ორგანიზმის საშენ მასალას წარმოადგენენ ერის შესაქმნელად. მაგალითად ინგლისის ერი ინგლისის სახელმწიფო ორგანოებით პყრობს ინდოეთის ხალხთა, აფრიკის მრავალ ხალხთა, ტრანსვაალის ერსა, ავსტრალიის ხალხთა და აგრეთვე იქაურ კოლონიათა, რომელთაც შეიძლება ერი ვუწოდოთ, და სხვ. და სხვ. — აქ ჩვენ არ უნდა გაგვიკვირდეს, რომ ვიხსენიებთ ავსტრალიის კოლონიებს ერად: ხშირად ისიც მოხდება ხოლმე, რომ მსგავსი სოციალური ორგანიზმი შობს მსგავს სოციალურ ორგანიზმსა. ინგლისმა (მთელი ევროპის დახმარებით) შვა ამერიკის შტატები, რომელიც კოლონიების დროს ძლიერა ჰგავდა და ეხლაც ჰგავს ინგლისს. ახალმა ინგლისმა იგრძნო სურვილი და ძალა ერის შექმნისა, იგი გამოეყო მეტროპოლიას და შექმნა ახალი, იანკის ერი — შეერთებული შტატები ამერიკისა თავისი სახელმწიფო ორგანოებით. შეიძლება ავსტრალიამაც იგივე ჩაიდინოს, და მის მაგალითსაც ამ აზრითა ეხმარობთ.

მართალია, სახელმწიფო, დიდი თუ პატარა, „სოციალური ორგანიზმია“, მაგრამ ისეთი ბუნებრივი ორგანიზმი არ არის, როგორიც ერი. დიდი სახელმწიფო უმეტეს ნაწილად სხვა და სხვა ერთაგან ან ხალხთაგან შესდგება ხოლმე, და რომ სახელმწიფოს სოციალურ ორგანიზმობის არა ბუნებრი-

ვობა ფაქტია, ამას ის ამტკიცებს, რომ უმეტესი ნაწილი უცხო სახელმწიფოში მყოფ ერთა მუდამ სცდილობს გაინთავისუფლოს თავი სხვა ერის სახელმწიფოს ბატონობისაგან და დააარსოს საკუთარი სახელმწიფო. ამაზე დაწყარებული ყოველი ეროვნული მოძრაობა, მაგრამ სახელმწიფო სოფიზმებთან რამდენი ბრძოლა სჭირდება ეროვნულ, სრულიად ბუნებრივ მისწრაფებას! განგებ და ხანდახან უცოდინარობით რამდენი აღრევს ერთმანეთში ერსა და სახელმწიფოსა, რამდენი სარგებლობს ამით და ინდოელს, მაგალითად, ინგლისი ძალით უნდა აღიარებინოს **სამშობლოდ**, ინგლისის პატრიოტად გახადოს. საქართველოშიაც რამდენია ისეთი, რომელსაც რუსის სახელმწიფო **ნაციონალიზმი**, ეს უარ-ყოფა ინტერნაციონალიზმისა, კემშარიტი ინტერნაციონალიზმი ჰგონია, და საკუთარ ეროვნულ თავისუფლებისაქენ მისწრაფება კაციქამია შოვინიზმად მიაჩნია.

ნამდვილად კი, წინააღმდეგ ბევრის აზრისა, სახელმწიფო ძრულიადაც არ არის ბუნებრივი სოციალური ორგანიზმი. იგი უფრო ერის მიერ „ხელოვნურად“, იარაღით შექმნილი კონკრეტული სოციალური ორგანიზმია, რომლის დაყოფაც ბუნებრივ სოციალურ ორგანიზმებად, — ერებად, არა თუ ამ ორგანიზმთა სიკვდილს ნიშნავს, არამედ ერთად-ერთი პირობაა მათის ხანგრძლივის სიცოცხლისა. რომელ დიდ სახელმწიფოშია. ერთი ენა, ერთი სარწმუნოება, ერთი ზნე-ჩვეულება, ერთი სამართლის შეგნება, ერთი კულტურა, ერთი ეროვნული მისწრაფება, ერთი ისტორიული ტრადიცია? — არც ერთში, სადაც სხვა ერებია ძალით დაპყრობილი. ყოველივე ესე კი სწორედ ის ელემენტებია, ურომლისოდაც კონკრეტული, ბუნებრივი სოციალური ორგანიზმი არ არსებობს. სახელმწიფო ამის მოსპობას სცდილობს, მაშასადამე ცოცხალ კონკრეტულ საზოგადოებათა მოსპობას. ამ მხრით, იგი უფრო ანტი-სოციალური მოვლენაა. მაშასადამე ვერც სახელმწიფოს ცნება გამოჰხატავს საზოგადოების ცნებას, როგორც საუკე-

თესო კონკრეტულ მაგალითს მის აბსტრაქტულ არსებობისას: სახელმწიფო ერთი თვალთსაზრისით მარტო ერთგვარ ფუნქცი-ათა აღმასრულებელია საზოგადოებაში, მეორე თვალთსაზრისით კი მკვლელი საზოგადოებათა. ერია, როგორც უკვე ვსთქვით, ერთად ერთი გამოხატულება თანამედროვე ხანაში ნამდვილ ბუნებრივ საზოგადოებრივობისა, ერთად-ერთი ბუნებრივი და ცოცხალი სოციალური ორგანიზმი. შემდეგ მისი ინდივი-დუალობა კიდევ უფრო განვითარდება წინააღმდეგ იმ თეო-რეტიკოსთა აზრისა, რომელთაც ერთა მოსპობა და ერთი საკაცობრიო საზოგადოების შექმნა აუცილებელი ჰგონიათ ამგვარად, როგორც საზოგადოება, ერი და სახელმწიფო ერთი და იგივე ცნებანი არ არიან, ისე ხალხი, ერი და სა-ხელმწიფო არ არიან ერთი და იგივე ცნებანი. ამ ორი სერიის ცნებანი არასოდეს არ უნდა აღრიონ ერთმანეთში. განვი-მეორებთ, — საზოგადოება. არის აბსტრაქტული, საზოგადო-ცნება; ერი არის ერთი კონკრეტული მაგალითი საზოგადოე-ბის აბსტრაქტული არსებობისა, ყველა სხვა სოციალურ ორ-განიზმზედ უფრო ბუნებრივი და ორგანიული განხორციელე-ბა სოციალობისა, მონადა, — რომელიც ყველა სხვა სოციალურ მონადაზედ უფრო მკვიდრია და სცდილობს თავის დაცვასა, — ნამდვილი და საუკეთესო ჭურჭელი საზოგადოებრივობისა; ხალ-ხი, — სოციალური მასალაა ეროვნული ორგანიზმისა; სახელ-მწიფო — ნაყოფია ერის მოქმედებისა, პროექცია ეროვნულ სოციალურ ორგანიზმის ორგანოთა, მაგრამ სხვა ერთა დამ-თრგუნველი და მეორეს მხრით მაშასადამე უფრო მექანიკუ-რად შეკოწიწებული სოციალური ორგანიზმი, ამიტომაც რა-მოდენიმედ ანტი-სოციალური მოვლენა. და რომ ეს ცნებანი ერთნი და იგივენი არ არიან, ამას უბრალო მაგალითებიც გვაჩვენებს: ფაქტია, რომ ერთ ერში შეიძლება მრავალი ხალ-ხური მასალა შესულიყოს დროთა ვითარებაში, როგორც ინგლისის ერში. შეიძლება ერთ სახელმწიფოში ბევრი ერი და ხალხი შედიოდეს, როგორც ავსტრიაში. შეიძლება ერთი

ერი რამოდენიმე სახელმწიფოში იყოს განაწილებული, როგორც პოლონელნი. შეიძლება ხალხი არსებობდეს და მჭიდრო ეროვნული ორგანიზმი კი არ იყოს, ამავდეს ხალხისაგან შექმნილი, ან დანგრეულიყოს, როგორც მაგალითად ურიები, სომხები, ქართველთა სამაჰმადიანო ნაწილი, რომელიც აღარ ეკუთვნის ქართველ ერსა, არამედ უფრო ოსმალეთსა და სპარსეთსა. შეიძლება სახელმწიფოს დაშლისაგან ახალი ეროვნული სახელმწიფოები წარმოსდგენ, როგორც ეს მოხდა ბალკანეთზედ, ან როგორც ამისაკენ მიილტვის ყველა თანამედროვე ჩაგრული ერი. შეიძლება ხალხი არსებობდეს და მჭიდრო ეროვნული ორგანიზმი არა, და მხოლოდ შემდეგ შესდგეს მჭიდრო კოპეზიის მქონე ერი დროთა ვითარებაში, როგორც გაერთიანდნენ გერმანია და იტალია და სხვ. და სხვ.

ასე რომ, უბრალო ისტორიული მაგალითებითაც კი შეგვიძლია გავარჩიოთ ეს ცნებანი ურთიერთისაგან.

ჩვენი მიზანი იყო ერის ცნების გამოყოფობა ყველა იმ ცნებისაგან, რომელთანაც მას კავშირი აქვს და რომელშიაც მას ურევნენ ხშირად. ეს ცნება, განვიმეორებთ, მიტომ გვჭირდება, რომ განსაკუთრებით თანამედროვე ეპოქაში იგი ერთადერთი შესანიშნავი ბუნებრივი კონკრეტული სოციალური ორგანიზმია, რომლის შიგნითაც უნდა განხორციელდეს ყოველი დიდი სოციალური რეფორმა და არა სახელმწიფოში, როგორც ეს ბევრსა ჰგონია. ამას გვიჩვენებს, სხვა არა იყოს რა, ის თვალსაჩინო ტენდენცია, რომელიც აქვს ყველა ერს განთავისუფლებისაკენ და საკუთარ სოციალურ ორგანიზმის დამოუკიდებლობისაკენ. უკვე ინსტინქტიურად გრძნობენ, რომ ხალხი კიდევ არ არის სრული ერი, სრული კოპეზიის მქონე სოციალური ორგანიზმი, — ამიტომაც ერის ცენტრი იკრებს ყოველი მხრიდან ამ გაფანტულ სოციალურ მასალას საკუთარ მკვიდრ სოციალურ შენობის აშენებლად. უკვე გრძნობენ აგრეთვე, რომ სახელმწიფო არ არის ბუნებრივი სოციალური ორგანიზმი, რომ იგი ვერ შექმნება და არც ყოფ

ფილა არასოდეს ნამდვილი ჭურჭელი საზოგადოებრივობისა, არამედ ეს ჭეშმარიტი და წმინდა ჭურჭელი არის ერი, და ამიტომაც ერები ჰფიქრობენ სახელმწიფოთაგან განთავისუფლებას და საკუთარ — ეროვნულ, **ბუნებრივ სახელმწიფოთა** დაარსებას, ისე **რომ სხვა ხალხი და ერი არ დასჩაგრონ**, ეროვნული მოძრაობა ამ მხრით ნამდვილი სოციალურია და ამასთანავე სახელმწიფოთა დამორგუნველი. ეს უნივერსალური მოძრაობა არის ძირი მომავალი საერთაშორისო სამართლისა, ნამდვილ სამართლისა, რომელიც თავს იღებს ცოცხალ ერთა ინდივიდუალობის დაცვას. თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი კი არ არის საერთაშორისო, არამედ **სახელმწიფოთაშორისო** და შემცდარი სახელწოდებაც მისი წარმოსდგება იმ ცნებათა არე-დარევისაგან, რომელმაც იგივენი გაჰხადა ცნებანი ხალხისა, ერისა და სახელმწიფოსი.

შემდეგ თავში განესაზღვროთ, რა არის ერი თავის თავად. ვისარგებლოთ ზემო ნათქვამით.

თავი მეექვსე.

ე რ ა .

მკითხველისათვის უკვე ნათელი უნდა იყოს, თუ რა არის ერი, რას წარმოადგენს იგი თავის თავად.

ჩვენ იგი გამოვყავით საზოგადოებისაგან, როგორც აბსტრაქტულისაგან კონკრეტული ცნება, როგორც საზოგადო ცნებისაგან ერთი ცალკე ცნება; დავსახეთ იგი ცალკე მაგალითად საზოგადოებრივობის კონკრეტულ განხორციელებისა.

ჩვენ აგრეთვე გამოვყავით ცნება ერისა სახელმწიფოს ცნებისაგან, რომელიც თავის თავად სულ სხვა ცნებაა, როგორც წინა თავებში გავარკვეეთ. მხოლოდ როგორც სახელმწიფო შეიძლება უდრიდეს იგი ერს, ისიც ძლიერ იშვიათ შემთხვევაში: საფრანგეთს რომ მაგალითად არც კოლონიები

ჰქონდეს და არც ერთი სხვა ხალხი დაპყრობილი, მაშინ საფრანგეთის ერი და საფრანგეთის სახელმწიფო ერთი და იგივე სახელწოდება იქმნებოდა ერთისა და იმავე კონკრეტული სოციალური ორგანიზმისა — საფრანგეთისა. ხოლო როგორც საზოგადო ცნებანი, ერი და სახელმწიფო თავის თავად აქაც არ იქმნებოდნენ ერთი და იგივენი, ვინაიდან საფრანგეთის ერი ნიშნავს საფრანგეთის კონკრეტულ სოციალურ ორგანიზმს, საფრანგეთის სახელმწიფო კი იმ ორგანოთა სერაას, რომელიც ამ ეროვნულ ორგანიზმს სჭარდება ზოგ სოციალურ ფუნქციათა აღსასრულებლად.

გამოყვავით აგრეთვე ცნება ერისა ხალხის ცნებისაგან, დაკსახეთ რა ხალხი, როგორც სოციალური მასალა ეროვნულ-სოციალურ ორგანიზმის აღსაშენებლად.

რასაკვირველია, არც ის უნდა გვაფიქვდებოდეს, რომ ერი არ არის რაღაც პირველ-ყოფილი სოციალური არსი, რომელიც მუდამ არსებობდა, არსებობს და იარსებებს აგრეთვე იმ ფორმით, როგორითაც იგი აწმყუშია: მას ჰქონდა თავისი დასაბამი, მან განვლო თავისი განვითარების პროცესი თანამედროვე ხანამდე, იგი რასაკვირველია მომავალში ფორმას იცვლის.

ჩვენ გვანერგება განსაკუთრებით ის საკითხი, თუ რას წარმოადგენს იგი დღეს, როგორია მისი სოციალური შინაარსი კაცობრიობასთან შედარებით, და რამდენათაც შეესძლო, დავამტკიცეთ, რომ იგი დღეს კულტურულ აღმართა შორის ერთად ერთი ნორმალური, ბუნებრივი ჯერ-ქელია საზოგადოებრივობისა, ერთად ერთი კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი, ღირსი ამ სახელწოდებისა, ერთად ერთი სუბერ-ორგანიზმი, რომელსაც ნამდვილი სოციალური სიცოცხლე აქვს და ორგანიული სიმტკიცე და სიმჭიდროვე მის შემადგენელ ნაწილთა. შედარებით ხალხთან, სახელმწიფოსთან — იგი უფრო ცოცხალი სოციალური **ინდივიდუა**, შედა-

რებით კაცობრიობის ფიქციასთან იგი უდიდესი სოციალური სინამდვილეა.

ერი სოციალური მონადაა. ნუ ვინ იტყვის და დაიწყებს დავას, რომ მონადათა ნამდვილი არსებობა ფილოსოფიურად საეჭვოაო. ჩვენ აქ მონადათა ნამდვილი არსებობა არ გვაინტერესებს. ჩვენთვის აქ საჭიროა ცნება მონადათა, როგორც ერთ განუყოფელ ცოცხალ არსთა, ჩვენთვის ეს გონებისაგან შეთხზული საშუალება მსოფლიოს საგანთა წარმოდგენისა საუცხოვრა ცნებათა ნათელ ყოფისათვის, როდესაც ამ საგანთა ინდივიდუალობა გვინდა გავარკვეოთ, და ამ მხრით ერის მონადად დასახვა არც არსებითი შეცდომა არის და მსჯელობასაც აადვილებს.

როდესაც ერი ერთად ხდება, დიხაბა იგი ცოცხალი არსია, სოციალური ინდივიდუალობა, მონადა.—განვიმეორებთ,—ერი უფრო „ცოცხალია“, ვიდრე სახელმწიფო. ვიდრე ხალხი. საკუთარი წარმოება, საკუთარი ხელოვნება, მეცნიერება, ზნე-ჩვეულება, სამართლის ნორმები, სარწმუნოება, საკუთარი ენა, საკუთარი ეთნიური ტიპი—ყოველივე ეს ერს ახასიათებს, როგორც ერთ სოციალურ ინდივიდუალობას. მართალია ზოგი ამ თვისებათაგანი სხვა ერთა თვისებაც არის,—მაგალითად ორს ერს შეუძლია ერთი და იგივე რელიგია ჰქონდეს; ზოგიც დაკარგულია,—მაგალითად საკუთარი სამართალი და პოლიტიკა, რომელთა ადგილიც სხვა სახელმწიფოსაგან ძალით შემოტანილ სამართალსა და პოლიტიკას დაუჭერია; ზოგიც ნასესხებია;—მაგრამ ყოველთვის საერთოსა და ნასესხებს ადევს ეროვნული ელ-ფერი, დაკარგული კი ან ყოველთვის არსებობს რომელიმე ფორმით, როგორც მაგალითად კონვენციონალური სამართალი, ან ძალით შემოტანილის დათრგუნვა და საკუთარის შემოღების სურვილი ყოველთვის არსებობს ერში. კათოლიციზმი პოლონეთში, საფრანგეთში და იტალიაში ერთი და იგივე არ არის. რუსის სამართალს დღესაც ვერ აღმოუფხვრია ძირიდან ვერც პოლონეთისა და ვერც საქართველოს მრავა-

ლი სამართლის ნორმა. მრავალი ზნე ჩვეულება ქართველთა, ერთ დროს სომეხთაგან, არაბთაგან, სპარსთაგან და ოსმალთაგან ნასესხები, დღეს სრულიად გაქართულებულა და არც სომხურს და არაბულს, არც სპარსულსა და ოსმალურს აღარა ჰგავს,—ისე, როგორც სხვა და სხვანი არიან ქართული, სომხური, სპარსული, ოსმალური და არაბული ენანი, მიუხედავად იმისა, რომ ქართულს ენას მათგან მრავალი სიტყვა უსესხნია. ყოველ ერს აქვს თავისი სპეციალური ორგანოები, რაიცა აჩვენებს მის ცოცხალ მონადობასა. საფრანგეთის ეკონომიური ორგანოები, ხელოვნებისა, მეცნიერებისა, სამართლისა და პოლიტიკისა,—ერთი სიტყვით, როგორც უბრალოდ ამბობენ ხოლმე,—მისი სიმდიდრე, მისი ლიტერატურა და ენა, მისი მუსიკა, მისი მეცნიერება, მისი ჯარი, მისი პარლამენტი და სამინისტროები,—საფრანგეთისაა და არა სხვისი,—საფრანგეთის ტერიტორიაზედაა, რომელიც საზღვრებით არის შემოფარგლული და რომელსაც გეოგრაფიის რუკაზედ, ე. ი. **კაცობრიობის შორას განსაზღვრული ადგილი უჭირავს.**—აქ შეიძლება ის გვითხრან, რომ ჩვენ განგებ ავიღეთ ისეთი ერი, რომელსაც სახელმწიფო აქვს. —მეორე ერი აიღეთ, რომელსაც სახელმწიფო აღარ აქვს: პოლონეთი. მისი ტერიტორია დღესაც შემოფარგლულია, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ მას ჯარის კაცი აღარ უდგია საზღვარზედ. სამი სახელმწიფო: საგან გაყოფილია იგი, მაგრამ მაინც არსებობს პოლონეთის ტერიტორია, დასახლებული პოლონელებითა და არა რუსებითა და გერმანელებითა, გარდა რაჰოდენიმე მცირე ნაწილთა. ექვს გარეშეა პოლონეთის მრეწველობა; რომელსაც პოლონეთის ერი ავითარებს შეგნებულად, პოლონეთის ერის სასარგებლოდ უპირველეს ყოვლისა; ექვს გარეშეა პოლონეთის ხალხის მიერ მიწის მფლობელობა, მეურნეობის განვითარების სურვილი პოლონეთის ერისათვის, ექვს გარეშეა მისი სურვილი ტერიტორიის შერჩენისა, ფაქტია მისი ბრძოლა გერმანიასთან და რუსეთთან, რომელთაც სურსთ მის სოცია-

ლურ ინდივიდუალობას ძირი გამოუთხარონ საფუძვლის, ნიადავის—მიწის წართმევითა, აგრეთვე სხვა საშუალებითა, რომელსაც უცხო სახელმწიფო ხმარობს. არსებობს პოლონეთის მდიდარი ენა და ლიტერატურა, მდიდარი ხელოვნება, თავისებური, პოლონური ზნე-ჩვეულება, ხასიათი, ტიპი, მეცნიერება, ამასთანავე ათასნაირი საზოგადოებანი, რომელნიც პოლიტიკურ ორგანოთა ფუნქციასაც კი ასრულებენ, აერთებენ მტკიცედ პოლონელთა სოციალურ მოქმედებათა, ჰქმნიან მათ სოციალურ ერთობას. ფაქტია, რომ პოლონეთი იბრძვის საკუთარ პოლიტიკურ ორგანოთა მოპოვებისათვის. აი ეს არის მისი ეროვნების, მისი სოციალური ინდივიდუალობის მაჩვენებელი.

რომელი ერიც უნდა აიღოთ, ღირსი ამ სახელისა, ყველგან ამავე მოვლენას შეხვდებით, რასაკვირველია მეტის ან ნაკლების ინტენსივობით.

ვერავითარი კლასთა ბრძოლა ვერა შლის ეროვნულ ერთობასა. ყოველი კლასთა ბრძოლა მხოლოდ ამ ერთიანობის შიგნით არსებულ წინააღმდეგობათა მტერია, მსურველია იმავე სოციალურ ერთეულში სხვანაირი მოწესრიგებისა, და არა თვით სოციალური ორგანიზმის დარღვევისა, მაშინ როდესაც ეროვნული მოძრაობა—სურვილია ერთი ერის მეორისაგან გამოყოფისა, ვინაიდან მეორე პირველის სოციალური ინდივიდუალობის გაქრობას სცდილობს თავის სახელმწიფოს ორგანოთა შემწეობითა.

აიღეთ, სამაგიეროდ, რომელიმე დიდი სახელმწიფო, მაგალითად რუსეთი,—ეს დიდი, ვეებერთელა სოციალური უფრო მექანიზმი, ვიდრე ორგანიზმი. რამდენი ეროვნული ორგანიზმი და რამდენი ხალხი ჰყავს შთანთქმული ძალით! სად არის ან საერთო ეკონომიკა, ან საერთო ენა, ან საერთო ლიტერატურა, ან საერთო მეცნიერება და სხვ.? სად არის საერთო, ნამდვილი სოციალური ცხოვრება, გარდა სახელმწიფო მოწესრიგებისა და ნაძალადევი სამართლისა, რომლის

ტლანქმა ძალამაც ლამის არის გაანადგუროს არა თუ სხვა ერები, თვით რუსის ერიც! რუსთან დღეს სხვა ერებს სამხედრო წესებილა აერთებს, სხვა თითქმის არაფერი. ყველა ცოტად თუ ბევრად განვითარებულ ერს შეუქმნია ღღეს თავისი საკუთარი სოციალური ორგანოები, იგინი წამდვალი სოციალური ორგანიზმები არიან, და არა მათ გაერთიანებას წარმოადგენს ღღეს რუსეთის სახელმწიფო, არამედ მათი სიკვდილის მსურველს დიდ სახელმწიფო ორგანიზმსა. მაგრამ, სამაგიეროდ, ყველა ეროვნული ორგანიზმი გაურბის მის სიმკაცრესა, აღარა სურს მასთან დარჩენა, თავს სრულ-წლოვანად გრძნობს და მიიღწევის თავისუფალ, დამოუკიდებელ, ეროვნულ-სოციალურ ორგანიზმთა შექმნისაკენ. თვით ზემოხსენებული პოლონეთი, საქართველო, ფინლანდია, — რა არიან ესენი, თუ არ ნამდვილნი, კონკრეტულნი საზოგადოებანი, ცოცხალნი არსნი, რომელთაც სურსთ თავი დაახწიონ უზარმაზარ სახელმწიფოს უსულო მექანიზმის კლანჭებიდან. ეს რა, თვით ციმბირიც, რუსის ხალხით დასახლებული, ველარა სძლებს თავისი დედის ეკლიან კალთაში და ცალკე სურს დასახლდეს, წარმოადგინოს **ერი**. — დიახ, დიდი სახელმწიფო მითა განირჩევეთ ერისაგან, რომ პირველი უფრო უსულო სოციალური ორგანიზმია, ან სხვათა დამხრჩობი ვეშაპი, უკანასკნელს კი სოციალური სული უდგია. განვითარება ამ სულისა, მისი ზრდა და სიმწიფე — ნიშნავს ერთა ორგანიზმების სოციალურ სიმტკიცის განდიდებას, ამასთანავე სახელმწიფოს ტლანქ უსულო მექანიზმთა დაშლას, ნიშნავს ამ ვეშაპთა სიკვდილს, — უდიდესს რევოლიუციას, რომელიც კი ოდესმე ხდება ხოლმე ადამიანთა ცხოვრების ისტორიაში!..

აიღეთ შემდეგ ხალხი, სოციალური მასალა ერისა. თუ ხალხი ისეთ პირობებში არ არის, რომ ერი შეადგინოს, იგი ნახევრად-მკვდარი სოციალური მონადაა, თუ შეგვიძლია ასე ვსთქვათ. ებრაელები, მიუხედავად მათ შორის დარჩენილ სოციალურ კავშირისა, არ წარმოადგენენ მჭიდრო სოციალურ

ორგანიზმსა, ნამდვილ ერსა. და ამიტომაც რუსის ურია რუსის ერშია მიკრობივით შემჯდარი, პოლონელი—პოლონეთის ერში; ინგლისელი ურია ინგლისელს უფრო ჰგავს, ვიდრე პალესტინის ურიასა. თბილისელი სომეხი ქართველი ბაზაზი უფროა, ვიდრე ვანის სომეხი, მეტადრე ჩვენებული სოფლის სომეხს აღარავითარი მსგავსება აღარა აქვს ერმიაძინის სომეხთან.—ქართველი მაჰმადიანი ქართველსა და ოსმალს შუაა გამომწყვდელი, აღარც ერთ ერს ეკუთვნის, აღარც მეორესა, ამიტომაც გაველურებულია. ერთ დროს ბრწყინვალე კულტურის მქონე, იგი ნაწილი იყო ქართველი ერისა, მონაწილეობას იღებდა მის სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში, მისი ლიტერატურის შექმნაში, მისი სარწმუნოების მოსაზი იყო. ოსმალებმა იგი მოსწყვიტეს საქართველოს სოციალურ ორგანიზმსა, თვითონაც ვერ მოინელეს, და დარჩა ქართველი ხალხის ეს ნაწილი ნახევრად დაღეჭილი ოსმალეთის სახელმწიფო მანქანის გაცვეთილი კბილებისაგან, ძალით მოგლოჯილი საქართველოს სოციალური სხეულიდან. ამიტომაც თუმცა არსებობს ეს თითქმის ნახევარი მილიონი ქართველი ხალხისა—გამაჰმადიანებული ქართველობა,—მაგრამ ისინი ქართველი ერის ნაწილს აღარ შეადგენენ, ვინაიდან აღარავითარ მონაწილეობას აღარ იღებენ საქართველოს ეროვნულ-სოციალურ ფუნქციათა აღსრულებაში. თანაც ვერ შესთვისებიან ოსმალურ სოციალურ ორგანიზმსა, უმეტესმა ნაწილმა ოსმალური ენაც არ იცის, ამიტომაც ისინი სოციალური მასალანი არიან მხოლოდ, ან ჩვეთვის, ან ოსმალთათვის „საასსიმილიაციონი“, და არა ბუნებრივი ნაწილი ცოცხალ სოციალურ-ეროვნული ორგანიზმისა. კიდევ რამდენია ასეთი ხალხი, რომელსაც ან ვერ მიუღწევია ეროვნებამდის, ან ეროვნება დაუკარგავს, და მხოლოდ ისევ მასალად გამხდარა ეროვნული ორგანიზმის აღდგენისათვის.

მაგრამ ეროვნული ორგანიზმის სიცოცხლე ისეთი ძლიერია, რომ ის ხალხიც, რომელსაც ოდესმე ჰქონია ერი, არ

იგიწყებს უკანასკნელ ჟამამდე თავის ოდესღაც მჩქეფარე სი-
ცოცხლესა და სცდილობს ხელ-ახლავ შექმნას ნამდვილი ერი.
ის ერი, რომელსაც დაჰკარგვია თავისი ნაწილი, სცდილობს
უკანვე დაიბრუნოს იგი. ის ხალხიც, რომელსაც ვერ მიულ-
წევია ნამდვილ ეროვნებადის სხვა და სხვა დამაბრკოლებელ
მიზეზთა გამო, სცდილობს უკუ აგდოს დაბრკოლებანი, გარ-
თულდეს სოციალურად, შექმნას სოციალური ორგანონი, გა-
ხდეს ერად. მაგალითები ასეთ საზოგადოებათა: — 1) სომხები
და ებრაელები, 2) ქართველები, ირლანდიელები და მსგავსნი,
3) ოსები, ლეკები და მსგავსნი.

სომხის ხალხის საუკეთესო ნაწილმა ძლიერ კარგად იცის,
რომ მას ერის შექმნა არ შეუძლია, თუ არ დაიცვა თავისი
ენა იქ, სადაც შეუნახავს, და თუ არ აღადგინა თავისი ენა
იქ, სადაც დაუკარგავს. იგი ამიტომაც ჰქმნის ისეთ სოცია-
ლურ ორგანოებს, რომელიც უნდა აღასრულებდეს ენის და-
ცვიას, აღდგენისა და განვითარების ფუნქციებსა. იგი ხსნის
სკოლებს, ანვითარებს მწერლობას, ეწევა ენერგიულ ეროვნულ
პროპაგანდას იქ, სადაც დავიწყებული აქვს სომხობა, იდე-
ურად აერთებს მთელს დედა-მიწაზედ გაბნეულ სომხობასა და
ამგვარად ჰქმნის იდეალურ სომხურ მჭიდრო ეროვნულ ორ-
განიზმსა, რომელიც ჯერ არ არის სრული სინამდვილე. მან
კარგად იცის, — რომ ეს იდეალური ერი გარდიქცეს ნამდვილ
ერად, რომ სომხის ხალხმა ნამდვილი ეროვნული ორგანიზმი
წარმოადგინოს, — ამისათვის საჭიროა საფუძველი, ბუდე, ტერ-
რიტორია, სადაც უნდა შეიკრიბოს სოციალური მასალა სომ-
ხის ერისა, — სომხის ხალხი, — და შექმნას ერთ განსაზღვრულ
ადგილზედ საკუთარი სოციალური ორგანოები, მჭიდრო კოპე-
ზიის მქონე სომხის ერი. ეს დაწყველილი საკითხია სომხის
ერის ყოფნისა თუ არ ყოფნის საკითხი, ამითი აიხსნება მათი
ტანჯვა წამება, სხვა ხალხებთან მრავალი შეტაკება, მათი მი-
სწრაფება რომელიმე კუთხეში თავის მოყრისა და მოსვენებისა.
ამას ახმარებს მთელს თავის ეკონომიურ ძალას შეგნებულ-

სომხობა, და ვინ იცის, იქნებ მართლაც ოდესმე ბედმა გაუღიმოს ამ დაქსაქსულ ხალხსა და დედა-მიწის რომელიმე კუთხეში მართლაც შექმნან ხელახლავ სომხეთი, რომლის ბრწყინვალე არსებობაც უკვე მრავალი საუკუნეა რაც განქრა. ეს არც თუ ისეთი ოცნებაა, რადგანაც სომხებს დიდი ეკონომიური ძალა აქვს, კარგი და საღი; შენახული სოციალური მასალა, ისტორიული ტრადიციები, ენა და ლიტერატურა, ტერიტორიის მცირე ნაწილები და აგრეთვე სუსტი მოწინააღმდეგეები, რომელთა მიწა-წყალზედაც მათ სურსთ მოიკალათონ. — ებრაელები ბევრის მხრით გაცილებით უფრო ცუდ პირობებში არიან.

ქართველი ერის ერთი ნაწილი დღეს გაოსმალების გზაზედ ადგია. ჟამთა ვითარებაში ეს ნაწილი ძალით ჩამოსჭრეს ქართულ ეროვნულ ორგანიზმისა, თუმცა ყოველი მტკაველი მიწა საქართველოს ამ ნაწილისა სისხლით არის მოარწყვლილი. ქართველს არა სურდა ნებით მოსცილებოდა თავის საზოგადოებასა. საუკუნოებით იბრძოდნენ გმირები. მაგრამ დღეს ხალხი-ლა დარჩენილა ამ ქართველთაგან, — იგინი აღარ არიან ნაწილნი ქართველი ერისა. ზოგი ისევ საქართველოს ძველ ტერიტორიაზედ დარჩენილა, ზოგიც გადასახლებულა. ოსმალეთის სხვა და სხვა ადგილას, მაგრამ აქ დარჩენილიც და გადასახლებულიც სოციალური მასალაა ქართველი ერისა. ბევრს გაღვიძებაც ეტყობა, თხოულობენ ქართულ სკოლებს, შეუნახავთ ენა, რომლის განვითარებასაც თხოულობენ, შერჩენიანთ კიდევ ტიპი ქართული და მრავალი ზნე-ჩვეულება. ქართველი ერიც სცდილობს დაიბრუნოს თავისი დაკარგული ნაწილი. და როდესაც ერთ ნაწილს მაინც დავიბრუნებთ, გავხდით ისევ ჩვენი ერის ნაწილად, მაშინ იმ ნაწილთა დაბრუნებაც ადვილი იქმნება, სადაც ენაც კი დავიწყებიანთ და მხოლოდ მცირე მოგონება და დარჩენილა ქართველობისა. მაშინ კვლავ აღსდგება საქართველო, ისევ გაცოცხლდება საქართველოს ეროვნული ერთობა, ერთობა კულტურისა;

მაშინ ვიხილავთ აქარელ, სამცხელ, ტაოს მწერალთა და ხელოვანთა, იქაურ ქართველ გმირთა, რომელთაც ქართული ეროვნება ისევე ექმნებათ გამჟღარი გულში, როგორც გურულსა, ან კახელსა. მხოლოდ ამ შემთხვევაში იქმნებიან ისინი ნაწილნი ქართველი ერისა, ეხლა კი მხოლოდ ხალხის ნაწილნი არიან, უბრალო სოციალური მასალა. ამ მასალის გადაშუშავება და ეროვნულ ელემენტებად შექმნა თვით ჩვენი, დანარჩენი ერის მხნეობისაგან და ენერგიისაგან არის დამოკიდებული.

ის ხალხები კი, რომელთაც არა ჰქონიათ ნამდვილი ეროვნული ცხოვრება, დღეს იღვიძებენ და მიილტვიან ასეთის ცხოვრების შესაქმნელად. იგონებენ ან-ბანსა და ჰქმნიან ლიტერატურასა, ჰქმნიან თავიანთ ეროვნულ მრავალგვარ დაწესებულებას, რომ ავი თუ კარგი, — მაგრამ მაინც საკუთარი საზოგადოება შექმნან — ოსური, ლეკური თუ სხვა რომელიმე. როგორია მათი მომავალი — ეს ჩვენ აქ არ გვინტერესებს. ჩვენთვის თვით მოვლენაა საინტერესო, — მოვლენა ხალხისაგან მჭიდრო ერის შექმნის მისწრაფებისა. ვინაიდან რთულ საზოგადოებრივობის განხორციელება ეხლა მხოლოდ ეროვნულ ფარგალშია შესაძლებელი და ხორციელდება კიდევ.

თვით სული ცალკე რომელიმე ერის ადამიანისა ეროვნულ სოციალურ ატმოსფეროშია განვითარებული. გადასახლეთ მაგალითად ფრანგი გერმანიაში — იგი მაინც ფრანგი რჩება მრავალ წელთა განმავლობაში. მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ოჯახი ნახევრად გერმანელისაგან შესდგება — შთამომავლობა შეიძლება გაგერმანელდეს, თვითონ გადასახლებული კი, ყველა გერმანულ სოციალურ ფუნქციათა აღსრულებაშია რომ მიიღოს მონაწილეობა, მაინც ფრანგი იქმნება, თუმცა თავის ეროვნულ ორგანიზმს მოცილებული. იგი ერთი სოციალური უჯრედი, სხვა სოციალურ ორგანიზმში შემთხვევით მოყოლილი, მაგრამ დაუბრუნეთ იგი თავის ბუნებ-

რაც სოციალურ ორგანიზმსა, — იგი უფრო ბუნებრივად იგრძნობს თავსა.

ფრიად იტანჯება მთელს ნაწილი ერისა, სხვა ეროვნულ ორგანიზმში მოყოლილი. დაუბრუნეთ ელზას-ლოტარინგია საფრანკეთს, ან ტრიესტი იტალიელებს, — ივინი კმაყოფილნი იქმნებიან, უარეს ეკონომიურ პირობებშიაც რომ ჩავარდნენ. იტალიელთა უკიდურესი ნაციონალისტები ტრიესტელები არიან. აბა უთხარით ტრიესტელს — ავსტრიელი ხარო: მე იტალიელი ვარ და უფრო იტალიელი, ვიდრე სხვა ყველა იტალიელები, Sono Italiano irredentissimo — იმ საათშივე ასეთს პასუხს მიიღებთ.

აქ საკვირველიც არაფერია. ბუნებრივი ნაწილი ერისა მიისწრაფის თავის ბუნებრივ ორგანიზმისაკენ და შეურყეველი, შეუჩერებელია ასეთი მოძრაობა. ეს სისხლისა და საზოგადოებრივობის ნათესაობაა და მსგავსად ქიმიურ ელემენტთა ნათესაობისა, ეს ნათესაობაც საშინელს ლტოლვილებას წარმოადგენს მსგავსისას მსგავსისადმი.

ასეთია სიცხოველე ერისა. მაგრამ, მიუხედავად ერის ასეთი სიცხოველისა, ერთა ისტორიაში მაინც ვამჩნევთ ისეთ მოვლენებს, რომ გადაგვარება ეროვნული სოციალური ორგანიზმისა არ არის შეუძლებელი მოვლენა და განსაზღვრულ აუტანელ ცუდ პირობებში ერს, როგორც დაჩაგრულს, ისე თავისუფალს, გადაგვარების ნიშნები გამოაჩნდება ხოლმე. აგრეთვე ზოგი ხალხი უცხო დიდ სახელმწიფოში მრყოლილი, არა დაპყრობით, არამედ გადასახლებით, ისეთ პირობებში ასრულებს თავის სოციალურ ფუნქციებს, რომ სახელმწიფოს საშინელი მექანიზმი პირდაპირ მტვრად აქცევეს ხოლმე შიგ მოყოლილ მათ ეროვნულ ელემენტებს. პირველი მოვლენის მაგალითი ბევრია, — მაგალითად საქართველო, მეორეს მაგალითი კი შვედეთის შტატებია, სადაც უცხო ელემენტები მალე იშტეკიფება ანგლო-საქსონელების სოციალურ მორცეში.

ჩვენ აქ არ შევუდგებით გადაგვარების მიზეზთა გამოკვლევას. ეს სულ სხვა საგანია. ვიტყვით მხოლოდ—რაში გამოიხატება ეს გადაგვარება: როდესაც ეროვნული ორგანიზმის ზრდა დამთავრებულია, როგორც არა ვსთქვით, მას აქვს ყველა სოციალური ორგანო თავის ფუნქციათა აღსასრულებლად: ეკონომიური, არტისტიული, სარწმუნოებისა და მეცნიერებისა, ზნეობრივი, იურიდიული, პოლიტიკური. რაც უფრო რთულია და სპეციალური ორგანო, მით უფრო მგრძნობიარეა იგი. ეკონომიური ორგანო ყველაზედ უფრო საზოგადო და მარტივია, მაგარი და მტკიცე, პოლიტიკური კი ყველაზედ უფრო სპეციალური, რთული და მგრძნობიარე. უმეტეს შემთხვევაში ერის გადაგვარება იწყება ამ რთულ და მგრძნობიარე ორგანოს ატროფიიდან და თავდება ეკონომიურ ორგანოთა გაქრობით. შემდეგ თვით ხალხი და ტერიტორია ჰქრება, ეს ორი უპირველესი ელემენტი ეროვნულ-სოციალურ ორგანიზმისა,—მისი მასალა და საფუძველი. საქართველომ, მაგალითად, ჯერ პოლიტიკური ორგანო დაჰკარგა, შემდეგ კი თანდათან მიდის მისი სოციალური ორგანიზმის დაცემა. დაიშალა მისი იურიდიული ორგანიზმი პოლიტიკური ორგანიზმის დაშლის შემდეგ, დაცა ეკლესია და განიძარცვა სიმღიდრისაგან, დაეცნენ ზნეულებანი, მწერლობა, ენა, გადარიბდა მთელი ერი ეკონომიურად. თითქმის მთელი მესამედი მისი ტერიტორიისა ოსმალებმა წაიღეს და ზედ-დარჩენილი ქართველობა გადაგვარეს და დაუკარგეს ეროვნება, შეარჩინეს მხოლოდ მცირეოდენი-ღა ხალხობა. დანარჩენი ორი მესამედი ტერიტორიისა თანდათან ეხლა გვეცლება ხელიდან. ხალხი დაბნევის გზაზედ არის დამდგარი, ენაც ირყვნება და საზოგადოების მაღალ კლასსებს თითქმის ავიწყდება იგი.—ამაში იხატება საქართველოს გადაგვარება. ქართველი ერი ებრძვის, მართალია, ამ გადაგვარებას, მაგრამ ვინ იცის მიაღწევს თუ არა იგი თავის დაშლილ ეროვნულ ორგანიზმის აღდგენას, — იმ-

დენი ხელის შემშლელი პირობა ახვევია გარს. თუ სძლია ამ პირობათა, მისი ეროვნული ორგანიზმი ხელ ახლავს აღსდგება და განვითარდება, თუ ძლელს იქმნა, მისი ეროვნული ორგანიზმი განქრება, ტერიტორია, საფუძველი საზოგადოებისა დაიკარგება, ხალხი გაიბნევა მთელ დედამიწაზედ და გახდება მხოლოდ სოციალურ მასალად, ქართველი ხალხად, მსგავსად სომეხთა და ურიათა. და ვინ იცის, — იქნებ მისი ხალხობაც სუსტი გამოდგეს, იქნებ სომეხებსავე და ურიებსავე საუკუნეთა განმავლობაში ვერ შეინახოს თავისი ხალხობა ქართველმა და შთაინთქას სრულიად სხვა ერთა სოციალური ცხოვრების მორევში.

ბევრი მოიპოვება ერი მსგავსი ქართველთა, — იგინიც მსგავს მდგომარეობაში არიან. მათი გადაგვარება და პროგრესიც განიზომება აგრეთვე იმ რთულ მეტრით, რომელიც გათლილია სოციალურ ორგანოთა კლასიფიკაციის მიხედვით (დეგეფ).

არიან ერნი, რომელთა გადაგვარებას ზომავენ ხოლმე ძლიერ მარტივი მეტრით, რომელიც ერთი სოციალური ორგანოს ატროფიის მიხედვით არის გათლილი. მაგალითად საფრანგეთს ამ უკანასკნელ ხნებში ეტყობოდა მისი გენეზიური ორგანოს გადაგვარება. მთელი საფრანგეთი სასოწარკვეთილებას მიეცა — ხალხი აღარ მრავლდება და გადაგვარების გზაზედ ვდგევართო. მაგრამ ასეთი გადაგვარება ისეთ შინაგან მიზეზთაგან არის გამოწვეული, რომ ერის სხვა სოციალურ ორგანოებს შეუძლიანთ მისი თავიდან აცილება, და საფრანგეთიც სცდილობს მოსპოს თვით მიზეზი ასეთი გადაგვარებისა. — სულ სხვაა, როდესაც გადაგვარება ყველა სოციალურ ორგანოებს ეტყობა.

შეერთებული შტატები კი ისეთი მაგალითია ერისა, რომელიც ძლიერ ადვილად შთანთქავს იქ მოყოლილ სხვა ერთა ელემენტებსა. იგი ინგლისის ხალხისაგან შესდგებოდა ზმეტეს ნაწილად თავდაპირველად. მან ისეთი ეროვნული

ძალა განავითარა, რომ გადასახლებულნი გერმანელი, ფრანგი, ირლანდიელი და სხვა ვერ უძლებენ მის სიძლიერესა და გაცილებით უფრო მალე ჰკარგავენ თავიანთ ხალხობას შიგნით თბილ შრატებში, ვიდრე სხვაგან. მხოლოდ ნეგრებმა გაუძლეს მიუხედავად ენის სრული დავიწყებისა. ერთობ ძლიერი იყო ნეგრთა და ევროპიელთა შორის განსხვავება, როგორც რასიული, ისე სოციალური ძლიერი იყო მათი სიმძულვარე, როგორც მონათა და ბატონთა. ამით აიხსნება უპირველეს ყოვლისა ნეგრების შენახვა, რომელთაც ქალსაც აღარ ათხოვებენ ეხლა თეთრ-კანიანები, ამ გუშინდელ მონათ. მათ შორის ეხლაც საშინელი წინააღმდეგობაა.

ნომადები, მოხეტიალენი ჩვენ მხედველობაში არ მიგვიღია. ჩვენ გავარკვეით ერი, როგორც კონკრეტული საზოგადოებრივი ორგანიზმი, განსაზღვრულ ტერიტორიაზედ მჯდომარე. ამ მხრით იგი მცენარის ორგანიზმს უფრო ჰგავს, ვიდრე მუდამ მოძრავ ცხოველის ორგანიზმსა. განვარჩიეთ იგი ხალხისაგან და სახელმწიფოსაგან. მოვიხსენიეთ ერნი, რომელთაც შეუძლიანთ სხვა და სხვა მდგომარეობაში იყვნენ, მაგრამ მაინც განსაკუთრებულ სოციალურ ორგანიზმებს, ერებს წარმოადგენენ. არაფერია დაკარგვა სახელმწიფო ორგანოთა, არაფერია ის მოვლენაც, როდესაც ერთ ერში სხვა ერის ან ხალხის ელემენტები ბაცილებივით არიან გამჯდარი. ეს გარემოება შეიძლება დამლუბველი იყოს ერისათვის მომავალში, მაგრამ მისი განსაზღვრისათვის ერთ რომელიმე მომენტში ეს გარემოება დიდს არაფერს არ ნიშნავს.

ჩვენ აღვნიშნეთ, აგრეთვე, მისწრაფება ეროვნულ სოციალურ მონადისა თავის დაცვისადმი, საუკუნო არსებობისადმი; ეს თვისება ერისა გაცილებით უფრო ბუნებრივი და სამართლიანია, ვიდრე ყველა წარსულ და აწმყო მოძალადე კონკრეტულ სოციალურ ორგანიზმთა, მაგალითად დიდ სხვა და სხვა ერთაგან შემდგარ სახელმწიფოსი.

აღვნიშნეთ ამასთანავე შესაძლებლობა ერის გადაგვარე-

ბისა, რომელიც რთულის მეტრით განიზომება და რომელიც განირჩევა სახელმწიფოს გადაგვარებისაგან, განირჩევა აგრეთვე ხალხის გადაგვარებისაგან: სახელმწიფოს გადაგვარება პოლიტიკურ ორგანოთა მოსპობას ნიშნავს; ერნი ამის შემდეგ მაინც რჩებიან. ხალხის გადაგვარება—სხვა ერისაგან, ან ხალხისაგან შთანთქმას ერის გადაგვარება კი განსაზღვრული სოციალური ორგანიზმის დაშლაა: შეიძლება ეს ორგანიზმი დიშვალოს, ხალხი, სოციალური მასალა კი დარჩეს, როგორც ნანგრევი ოდესღაც ბრწყინვალე შენობისა, და სხვ.

ზემო თავებში და ამ უკანასკნელში ჩვენ ვეცადეთ ყოველივე ეს გაგვერკვია. ჩვენა გვაქვს მაშასადამე ელემენტები ერის სრული განსაზღვრისა.

განსაზღვრა საგნისა არის მისი ისეთ ხასიათის ჩვენება, რომელიც საერთოა ყველა მსგავს და იგივე საგნისათვის. ასეთი საერთო რამ ჩვენ უკვე გავარკვეით ერისათვის: —იგი არის ბუნებრივი სოციალური ორგანიზმი, კონკრეტული სუბერ-ორგანიზმი, განსაზღვრული სოციალური მონადა, რომელიც დამოუკიდებელია სახელმწიფო მექანიზმის სოციალური არსებისაგან, აგრეთვე განირჩევა ხალხისაგან. ამათანავე საჭიროა იმის გარჩევა, თუ რაში გამოიხატება სწორედ ის განსხვავება, რომელიც აქვს ორს ერს ერთმანეთში, აქვს თუ არა თვითველ ერს თვალსაჩინო ინდივიდუალობა? თუ ერი, როგორც საზოგადო ცნება, განირჩევა სხვა ცნებათაგან, მაგალითად სახელმწიფოსაგან, ერთი კონკრეტული ერი განირჩევა მეორე კონკრეტული ერისაგან. რაშია ეს განსხვავება? აი რა არის საკითხავი და ძნელი საკითხავიც, —ჩადგანაც ერებს აქვსთ იდენტიური სოციალური ორგანოები. მაგალითად ყველა ოთხფეხთ აქვსთ იდენტიური ორგანოები, მაგრამ თვითოეული მათი სახე, მაგალითად ცხენთა, განირჩევა მეორე სახისაგან, მაგალითად ხარის სახისაგან. საერთოდ კი მათ აქვსთ თვალი, ყური, ცხვირი, კუჭი და სხვა ორგანონი, იდენტიურ ფუნქციათა აღმასრულებელნი. მაგრამ ხარი ცხენი არ არის, ცხენი კი ხარი. ეს კიდევ რა: ორი ცხენ-

ნიც ერთმანეთს მთლად არა ჰგავს, არც ორი ხარი, არც ორი ადამიანი, მიუხედავთ უაღრესი მსგავსებისა. — რა არის, მაშასადამე მათი ინდივიდუალობის დამახასიათებელი? რა არის ერის ინდივიდუალობის დამახასიათებელი, მიუხედავად ერთა ორგანიზმების იდენტიურ ორგანოთა არსებობისა?

შესანიშნავ ფრანგ ფილოსოფოსს ბერგსონს, მაგალითად, არ აკმაყოფილებს არც დარვინისა, არც ლამარკისა, არც დეფრისისა და სხვათა თეორიები სახეთა იდენტიურ ორგანოების შექმნის ახსნისა. იგი რაღაც უცნაური ნიჭის პატრონია და უცნაურადაც ხსნის ასეთ მოვლენებსა. მას თავისი ბიოლოგია აქვს. მისი აზრით სიცოცხლე მომქმედი რამ მისწრაფებაა, რომელიც მოქმედებს უსულო ნივთიერებაზედ და ამგვარად ხდება ბუნებაში შემოქმედება. თვით ევოლიუცია — **შემოქმედებითია**. სიცოცხლეს აქვს პირველ-დასაწყისი აღფრთოვანება, შთანაჩენთა ერთი შთამომავლობიდან მეორეზედ გადადის ეს პირველ დასაწყისი აღფრთოვანება სიცოცხლისა განვითარებულ ორგანიზმთა შემწეობით, რომლებიც შემაერთებელნი არიან ამ შთანაჩენთა. ეს აღფრთოვანება ინახება მთელი ევოლიუციის სიგრძეზედ, იგია მიზეზი ცვალებადობისა, რომელიც შემკვიდრეობით გადადის ერთი შთამომავლობიდან მეორეზედ. და რაღაი ყველა სახე სიცოცხლის ერთი და იგივე აღფრთოვანებისაგან წარმოიშობის, ამიტომაც განსაზღვრულ მომენტებში მათი ევოლიუცია იდენტიური უნდა იყოს ხოლმე. მაგრამ იგინი ერთმანეთს სცილდებიან მსგავსებით იმდენად, რამდენადაც განვითარება წინ მიდის ამგვარად სჩნდებიან ახალი სახენი. ამ საერთო აღფრთონავებით აიხსნება იდენტიური ორგანოები მრავალ სახეთა, — თვალი, ყური, ცხვირი და სხვ. (H. Bergson, *L'Evolution Créatrice*, p. p. 95 — 106).

ჩვენ აქ იმას არ გამოვუდგებით, რამდენად მართალია ბერგსონის თეორია. არ გვინტერესებს; რა ღირებულება აქვს მეცნიერებაში მის სიცოცხლის პირველ-დასაწყის აღფრთოვა-

ნებას“ (L'Élan Originel). ეს ბიოლოგების საქმეა და ბიოლოგ-მა ლე-დანტეკმა ღირსეული პასუხიც გასცა ბერგსონსა. (F. Le Dantec, Science et Conscience) მაგრამ, ლეიბნიცის მონა-ღებისა არ იყოს, ეს ჰიპოტეზაც ჩვენთვის აქ ძლიერ გამოსადე-გია საგანთა ნათლად წარმოდგენისათვის. ანალოგია სიცოცხლის აღფრთოვანებასა და სოციალიზმის პირველ-დასაწყისს განვითარებას შორის სოციალურ შთანაჩენებში, ჩვენა გვგო-ნია, შესაძლებელია და ჭკუაზედ ახლო.

როგორც ის არ გვანტერესებს აქ, თუ რა არის ან რო-დის გაჩნდა ის პირველ-დასაწყისი აღფრთოვანება სიცოცხლი-სა, რომელიც მოქმედებს უსულო ნივთიერებაზედ და ასულ-დგმულებს მას, ისე ის არ გვანტერესებს, რა მომენტში აღ-ჩნდა პირველი საზოგადოებრივობა. ფაქტია მხოლოდ, რომ სა-ზოგადოებრივობა იყო კაცობრიობის დასაბამიდან, რომ თვით ის რასები, რომელთაც ეხლა აღარა აქვსთ საერთო საზოგა-დოებრივობა, ამ საერთო საზოგადოებრივობის მქონენი იყვნენ და იმიტომ აქვსთ მათ ეხლა ურთი-ერთ შორის მსგავსება ენი-სა და სხვა თვისებათა. სოციალურ შთანაჩენთა შორის არსე-ბობდა „სოციალური პირველ-დასაწყისი აღფრთოვანება“, იგი გადადიოდა ერთი შთანაჩენიდან მეორეზედ, ერთი სოციალუ-რი ორგანიზმიდან მეორეზედ, რა ფორმისაც უნდა ყოფილი-ყოს იგი, — ერთი კრიდან, ამ უკვე განვითარებული სოციალუ-რი ორგანიზმიდან, მეორეზედ. ყოველი აღმოჩენა, ყოველი რელიგიური და ზნეობრივი ქადაგება, ყოველი სოციალური მოძრაობა, ყოველი კულტურული შეძენა გადადიოდა ერთი სოციალური ცენტრიდან მეორეში, — იგინი არას დროს არ დარჩენილან ერთი რომელიმე სოციალურ ორგანიზმის ხელ-უხლებელ კუთვნილებად. აგრეთვე წესები ორგანიზაციისა, დაწესებულებათა შექმნისა გადადებულ იყო ხოლმე ერთი სო-ციალური ორგანიზმისაგან სხვა მრავალთა მიერ, და დღეს კი-დეც უფრო ემჩნევა ყველა საზოგადოებას ეს უეჭველი მისწრა-ფება წაბადვისა, განსაკუთრებით ტექნიკის გაუმჯობესების სფე-

როში, ლიტერატურულ ახალ მიმართულებათა შექმნაში და სხვ. ტარდის წაბაძვა — აი რა შეგვიძლია დავამსგავსოთ სოციალურ ცხოვრებაში „სიკოცხლის აღფრთოვანებასა“, რომელიც ბერგსონმა ბიოლოგიაში შეიტანა, აგრეთვე ბერგსონის შემოქმედებითი ევოლიუცია ემსგავსება ტარდის „წარმატებულ ევოლიუციას“, რომელი მით დახასიათდეს, რომ პატარა, მცირე განახლებანი მუდამ შედიან ევოლიუციის პროცესში, ურთიერთზედ ემყნობიან; ან პირდაპირ ერთად გროვდებიან, ან უთიერთის ადგილს იკერენ. სისტემატიურად ერთდებიან ჰქმნიან არსთა ინდივიდუალობას ევოლიუციის რომელიმე მომენტში. (q. Garde: Les lois de l'imitation, La Logique Sociale და სხვ.) ტარდის წაბაძვის კანონთა ძალით ჰქმნიდნენ საზოგადოებრივი ორგანიზმები იდენტიურ სოციალურ ორგანოს, ამ კანონთა ძალით იყო ხოლმე განსაზღვრულ მომენტებში მათი ევოლიუცია იდენტიური, მაგრამ მსგავსად იმისა, როგორც ბიოლოგიურ ცხოვრებაში არ მოიპოვება ორი იდენტიური სახე, ორი იდენტიური ინდივიდი, მიუხედავად იდენტიურ ორგანოთა, — სოციალურ ცხოვრებაშიც არ მოიპოვება ორი იდენტიური სოციალური ორგანიზმი, ორი იდენტიური ერი — შემოქმედებით ან წარმატებით ევოლიუციის კანონის ძალითა: ყოველ ერს აქვს ენა, მაგრამ ენა არის ქართული. ინგლისური, ფრანგული: ყოველ ერს თავისი გენიოსობა აქვს ენისა, ყოველ ერს აქვს სამართალი, მაგრამ სამართალი არის ფრანგული, გერმანული, იტალიური. აგრეთვე არის გენიოსობა თვითთველ სამართლისა, ხელოვნებისა და სხვა.

რამდენადაც ერებს იდენტიური, საერთო ორგანოები აქვსთ, იმდენად ერი საერთო ცნებას წარმოადგენს, რამდენადაც ეს ორგანოები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან თავისთავად, იმდენად ერს აქვს თავისი ინდივიდუალობა. სოციალურ ევოლიუციას შეუქმნია მრავალფეროვანება ერთა მიუხედავად მათ იდენტიურ ორგანოთა, ისე როგორც ბერგსონის აზრით.

სიკოცხლეს შეუქმნია სახეთა და ანდივიდთა მრავალფეროვანება მიუხედავად მათ იდეინტიურ ორგანოთა. საზოგადო ცნება ერისა არის ერთობა მრავალფეროვანებაში, კონკრეტული ერი არის ინდივიდუალობა, ერთი ნაკვეთი მრავალფეროვანებისა ერის არსებობის საერო მოვლენაში. ეს აუცილებელი პირობაა ყოველ განსაზღვრის შესაძლებლობისა, რადგანაც განსაზღვრა სწორედ ჩვენებაა ერთი მხრით მრავალფეროვანებათა ერთობისა, მეორის მხრით ჩვენება ამ ერთობაში მრავალფეროვანების ცალკე ნაკვეთთა არსებობისა. ხოლო დაუსრულებელი ერთფეროვანება განუსაზღვრელია, მიუწოდომელი. იგი არავითარ განსაზღვრას არ ემორჩილება, ვინაიდან განსაზღვრა მსგავსებათა და განსხვავებათა ანალიზის შედეგია, ერთფეროვანებას კი არც მსგავსება აქვს არაფერთან, არც განსხვავება. იგი შეუდარებელია — მაშასადამე განუსაზღვრელი.

ერის საზოგადო არსებობა, მისი სოციალური ორგანიზმობა და არა მექანიზმობა, — აი რა არის ერთობა მისი ცნებისა. ერის ინდივიდუალობა, საკუთარი სოციალობა — საკუთარი ენა, ლიტერატურა, სამართალი, პოლიტიკა, სარწმუნოება, — რომელსაც მიუხედავად სხვა ერის სარწმუნოებასთან მსგავსებისა იმ სოციალური წრის ელ ფერი ადევს, სადაც იგი დამკვიდრებულია, — განსაკუთრებული „სოციალური ელ ფერი“ თვითოეული ეროვნული ინდივიდისა, თვით შეგნება ეროვნული ორგანიზმისა, რომელიც უპირველეს ყოვლისა თავის დაცვისათვის ბრძოლაში გამოიხატება — აი რა ჰქმნის ერის ინდივიდუალობას, აი რა უჩვენებს, რომ იგი **განსაკუთრებული, ერთი** ნაკვეთია ერთა მრავალფეროვანებისა.

გუმპლოვიჩი (Pr. de Soc p. 274—284) მართალს ამბობს: ჩვენ მაშინვე ვცნობილობთ ცალ-ცალკე ეროვნულ ტიპებს, რადგანაც სოციალურ ცხოვრებას ადამიანის ფიზიკაზედაც აქვს გავლენა. ეს კიდევ რა, — თვით სხვა ერის ადამიანი, რომელიმე ერის სოციალურ წრეში მოყოლილი, ოდნავ ტიპს იცვლის. ეს ეროვნული ტიპი რაღაც განუსაზღვრელია, ⁹ენით

გამოუთქმელი; ჩვენ მხოლოდ მაშინვე ვიცნობთ ხოლმე, რა ერისაც არის იგი, მხატვარს კი ქალაქიდან შეუძლია აღნიშნოს ეს განსხვავება. სხვა და სხვა რასისა და ეთნიური ჯგუფის ისტორიის მიხედვით იბადება ერში განსხვავებული აზროვნება, მისწრაფება, აქედან წარმოსდგება განსაზღვრული ტიპი ერისა, რომელიც თავის მხრივ თვითონ იცვლება დროთა ვითარებაში: ერთი და იგივე ერი იგივე აღარ არის სხვა და სხვა დროსა, თუმცა ძირი ეროვნებისა ინახება მისი ევოლიუციის მთელ სიგრძეზე და ჰქმნის ეროვნებას, მის ინდივიდუალობას.

ეხლა ყველა ელემენტი გვაქვს ერის განსაზღვრისათვის, რაც ზემოდა ვსთქვით — საკმარისია: ერი ეკუთვნის ერთ-ერთ რომელიმე რასას, ან რამდენიმე რასის ნარევ ხალხისაგან შესდგება, ე. ი. განსაზღვრული სოციალური მასალისაგან. მკიდრო კოჭეზიის ერი წარმომდგარია უფრო მდებარე სოციალურ ორგანიზმთაგან დროთა ვითარებაში და ღღეს ერთად ერთი ბუნებრივი სოციალური ორგანიზმია, დაფუძნებული განსაზღვრულ ტერიტორიაზედ, რომელსაც შეუძლია განვითარება, ცვალებადობა, გადაგვარება, სიკვდილი, ბრძოლა არსებობისათვის, თავის დაცვა, გამარჯვებაცა და დამარცხებაც, — მაღალ კაცობრიობის კულტურულ ცხოვრებაში. იგი ინდივიდუალობაა, ვინაიდან აქვს საკუთარი ენა, ლიტერატურა, სამართალი, — პოლიტიკაც, როდესაც სახელმწიფოს შეადგენს; აქვს თვითშეგნება, თავმოყვარეობა, სურვილი სიცოცხლისა და ყოველივე ეს არა ჰგავს სხვა ერთა იმავე თვისებათა. იგინი მისი საკუთრებანი არიან. განსაკუთრებით ენა წარმოადგენს ასეთს თავისებურებას. როგორც გამოცდილნი შენიშნავენ, ბერძნულ და გერმანულ ფილოსოფიის ნამდვილი გაგება ძლიერ ძნელია, თუ ეს ენები არ იცი. განსაზღვრა ერისა, მაშასადამე, ასეთ ნაირად არის შესაძლებელი:

ერი არის ერთი სოციალური სუპერ-ორგანიზმი ანუ ჰიპერ-ორგანიზმი (ტარდის სიტყვით), შემდგარი ერთგვარ ანუ მრავალ-გვარ ეთნიურ და სოციალურ მასალისაგან,

რომელსაც შეუძლია უამთა ვითარებაში შექმნას ერთი გარეგნულად მოწესრიგებული საერთო ცხოვრება თავის შემადგენელ ერთეულთა, ერთი საგოგადოება ყველა თავისი ორგანოებითა: ენითა, სარწმუნოებითა, მეცნიერებითა, ზნეობითა, ხელოვნებითა, სამართლითა და პოლიტიკითა, — საზოგადოება განსაკუთრებული ისტორიითა, ტიპითა და თვითშეგნებითა, სრულის ინდივიდუალობითა.

აი რა არის ერი. მას კი აბუჩად იგდებენ უვიცნი და ფიქრის ნიჭის არა მქონენი. მათა სურსთ — კაცობრიობის დიდი სახელით დაჩრდილონ ეს უაღრესი სოციალური სინამდვილე. ხოლო უბედურება სწორედ ის არის, რომ კაცობრიობა არ წარმოადგენს ამ სინამდვილესა. არც ერთი თვისება, რომელიც მოიპოვება ერში ზემოხსენებული განსაზღვრით, არ მოიპოვება კაცობრიობაში. ეს უკანასკნელი სოციალურად არ არსებობს. იგი ანუ არითმეტიკული სუშმაა რასათა, ხალხთა, ერთა, რომელსაც არავითარი ორგანიზული ერთობა არ აკავშირებს, ან იგივე არითმეტიკული სუშმაა ადამიანთა, — $1\frac{1}{2}$ მილიარდი ადამიანი, რომელთა ლიტონი რიცხვი არასგვეუბნება სრულიად კაცობრიობის სოციალურ ვითარებაზედ.

მაგრამ თვით დიდი ოგიუსტ კონტიც კი შესცდა კაცობრიობის დაფასებაში და გაჰხადა ეს ფიქცია რაღაც ფეტიშად, და რაღა გასაკვირველია რომ პიგმეები, სხვისი ფეხის ამყოლნი, სცდებოდნენ.

თ ა ვ ი მ ე უ ვ ი დ ე

სამშობლო

დაგვჩა კიდევ ერთი ცნება, რომელსაც ხშირად ვხმარობთ ხოლმე სულ უბრალო ლაპარაკშიაც და რომელიც განიზრჩევა ერისაგან, სახელმწიფოსაგან და ხალხისაგან, თუმცა ხშირად აღრევენ მათ ურთი-ერთში: ეს ცნება არის ცნება **სამშობლოსი**. სამშობლოს დაცვა, სამშობლოს სიყვარული,

პატრიოტიზმი (Patria)—ლათინურად ნიშნავს სამშობლოს), პატრიოტული გრძნობა და სხვ. მუდამ გვადგია ენაზედ, ხან სათაყვანებლად გვაქვს, ხან კი საგინებლადაც, როდესაც კოსმოპოლიტიზმისა და ყალბი ინტერნაციონალიზმის სახელით ვლავ პარაკობთ.

სამშობლოს ცნება უპირველეს ყოვლისა განსაზღვრულ ადგილს ეხება, სადაც ერი სოციალურ შემოქმედებას ეწევა. მაგრამ სამშობლოსა და ერის ცნება ერთი და იგივე არ არის. ერი არის განსაზღვრული, კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი, ინდივიდუალობა, რომელსაც თავისი გრძნობა, ნება, თვით-შეგნება და ნიჰანი აქვს. იგი თვით არის სოციალური სუბიექტი, რომელსაც უნდა ჰქონდეს სამშობლო, ე. ი. ადგილი, სადაც იგი აღზრდილა, განვითარებულა, შეუქმნია წარსული და აწმყო, სცდილობს მომავალშიაც განაგრძოს თავისი არსებობა.—ხალხისა და სამშობლოს ცნება აგრეთვე არ არის ერთი და იგივე. ხალხი, როგორც არა ესთქვით, ერთი მხარეა ერისა, მისი შემადგენლობითი მხარე, მასალა მისი შენობისა. ტერიტორიასთან თავისთავად ერსა და ხალხს მხოლოდ იმდენად აქვსთ დამოკიდებულება, რამდენადაც მათ ბინა სჭირდებათ თავიანთ შემოქმედების ნიადაგად, რამდენადაც უბინაო ერი და ხალხი იბნევა და იქსაქსება, თუ მას განსაზღვრული ტერიტორია არ უჭირავს. ტერიტორია ერისათვის ამიტომ უფლებას ერთი საგანია, თუმცა უმთავრესი საგანი.—არც სახელმწიფოსა და სამშობლოს ცნება არის ერთი და იგივე, თუმცა ბევრი აღრევს მათ ერთმანეთში. ჯერ ერთი იმიტომ, რომ სახელმწიფო ერის საზღვადგომებრივობის ერთი ფორმაა და არა თვით ერი, ე. ი. კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი, აღმასრულებელი ყველა სოციალურ ფუნქციისა; მეორე იმიტომ, რომ სახელმწიფო ხშირად არის ორგანიზაცია ერთი ერის სხვა ერებზედ ბატონობისა და ამიტომაც შესაძლებელია ძლიერ ხშირად, რომ ერთ სახელმწიფოში მრავალი ერი შედრიდეს.

თავიანთი ტერიტორიებითა, რომელიც სახელმწიფოს მიუ-
თვისებია,—ე. ი. შედიოდეს მრავალი სამშობლო.

სამშობლოს ცნება, როგორც არა ვსთქვით, უპირველეს
ყოვლისა შეკავშირებულია ადგილთან, ბინასთან, ტერი-
ტორიასთან, რომელიც განსაზღვრულ, კონკრეტულ სოცია-
ლურ ორგანიზმს უჭირავს. სამშობლო—ის ადგილია, სადაც
ერს შეუქმნია თავისი ისტორია და სადაც იგი განსაზღვრულ
მომენტში სცხოვრობს. ეს ადგილი „სამშობლოა“ იმ ადამიან-
თათვის, რომელნიც ამ ერს ეკუთვნიან, რომელთაც ეინტე-
რესებათ ეროვნული თავის დაცვა, და მაშასადამე, დაცვა იმ
ადგილისა, რომელიც უპირველესი საშუალებაა ერის არსე-
ბობისა. ამ მხრით სამშობლო განსაზღვრული ერის კერძო ადამი-
ანთა რწმენაა ამ ერისადმი კუთვნილებისა, სიყვარულია იმ
ადგილისა, სადაც მათი ერი ბინადრობს.

სამშობლოს ცნება თუმცა იგივე არ არის, რაც ერისა.
მაგრამ განუყოფელია მისგან. მეხსიერება წარსულისა, ე. ი.
ისტორია, შეგნება ერისადმი კუთვნილებისა, მისი კულტი,
ეროვნული თავმოყვარეობა და სხვა,—ე. ი. სრული შეგნება
თავისი ერის ინდივიდუალობისა და სურვილი მისი დაუსრუ-
ლებელი სიცოცხლისა,—აი რა აცხოველებს ადამიანთა გულ-
ში იმ სიყვარულს, რომელიც მას უღვივის გახსაზღვრული ად-
გილისადმი, ერის ბინისადმი. სამშობლოს ცნება უადგილოდ
არ შეიძლება, მაგრამ იგი აგრეთვე შეუძლებელია გარეშე კონ-
კრეტულ სოციალურ ორგანიზმისა. მაგალითად, თუ ადამიანთა
რწმენა ეროვნული არ არის, თუ ეროვნული მუსიკა მას არ აღფ-
რთოვანებს, თუ ისტორია თავმოყვარეობას არ უღვიძებს, თუ
ეროვნულ ინდივიდუალობის დაცვა ვალად არ მიაჩნია და თავს
არ შესწირავს მის სიკვდილისაგან ხსნასა, მას არც სამშობლოს
წარმოდგენა აქვს და არც გრძნობა პატრიოტიზმისა. ამ მხრით
სამშობლო მთელი ერის წარსული და აწმყო ცხოვრებაა
განსაზღვრულ ტერიტორიაზედ, რომლის თვითოველი ფეხის
გადადგმა რაღაც მწარეს ან ტკბილს აგონებს ადამიანსა, ან

აწყოში ჰბოქავს მას ეროვნულ-სოციალურ განწყობილებათ-
ჯაჟვით. იმ პატარა სოფლიდან დაწყებული, სადაც პირველად
აეხილა თვალი ადამიანს, სადაც პირველად დაიწყო ტიტინი
ეროვნულ ენაზე, სადაც მან პირველად იგრძნო სიტკბოება
სიცოცხლისა, ბუნებისა, ალერსი მშობელთა და ნათესავთა,
მეგობართა და საყვარლისა, — მთელი ტერიტორიამდე, სადაც
დაბინავებულია ერი, რომლის წევრიც იგი გამხდარა, რომ-
ლის კულტურულ სოციალურ სფეროშიაც დამთავრებულია მი-
სი სულიერი ზრდა და რომლის დაცვის მოვალეობაც მას უგ-
რძენია, — მას უყვარს მთელი ეს ადგილი მთელი თავისი არსე-
ბითა, მზად არის თავი შესწიროს მას. ყოველი ღალატი მის
წინაშე მას იუდადა ხდის თავისავე თვალში.

ეს ტერიტორიალური და ეროვნული არსება არის მის-
თვის **სამშობლო**, რომლის კულტიც მას სიკვდილამდის გულ-
ში აქვს და არ დაიფიწყებს მას, რომელ სხვა სამშობლოშიაც
უნდა გადასტყორცნოს იგი ბედმა. ამიტომაც პატრიოტიზმი,
ე. ი. ერის სიყვარული და სურვილი მისი სიცოცხლისა და
სიდიადისა პირველი და აუცილებელია, ზნეობრივი პირობაა
ერის არსებობისა.

შეიძლება ერი კიდევ არსებობდეს, მაგრამ სამშობლო
დაკარგული ჰქონდეს. შეიძლება ეროვნული ორგანიზმი ოდ-
ნავ კიდევ ორგანიზმობდეს მით, რომ რამოდენიმე სოციალუ-
რი ფუნქცია შეერჩენოდეს, — რელიგია, ენა, ლიტერატურა, —
ან უკეთ ვსთქვათ შეიძლება ხალხი კიდევ დარჩენილიყოს
ეროვნულ ორგანიზმის დაშლის შემდეგ, მაგრამ თუ მას ტერ-
რიტორია აღარა აქვს, — მას აღარა აქვს სამშობლო, მაშასა-
დამე საგანი ზემოხსენებულ კულტისა, სიყვარულისა და თავ-
განწირულებისა. ასეთ ერს თითქმის გამოცლილი აქვს ერო-
ვნულ-ორგანიული თვისება, და შენახული მხოლოდ ხალხურ
შემადგენლობითი თვისება. იგი ხალხია და არა მკიდრო.
სოციალურ ცხოვრების მქონე ერი. მაგალითად, ებრაელებს
შერჩენიათ სარწმუნოება და იგია უპირველესი სოციალური

ჯაჭვი, რომელიც აერთებს დღესაც გაბნეულ ებრაელებს მთელს ქვეყანაზედ, და რომელსაც მათი ენაც კი შეუნახავს. მათ შერჩენიათ აგრეთვე ტიპი. მაგრამ თვით ებრაელ კაცებს ცოცხალი ენა დაჰკარგვიათ და ნაცვლად ჟარგონებზედ ლაპარაკობენ. ეს გარემოება ხდის მათ ხალხად უფრო, ვიდრე ორგანიულ სოციალურ ერთეულად, ერად. მაგრამ მათი მთავარი უბედურება უფრო სამშობლოს, ტერიტორიის უქონლობაა. ებრაელი მთელს ქვეყანაზეა გაბნეული, — იგი ყველას სამშობლოში სცხოვრობს, ხოლო თავისი არა აქვს. რა შეიყვაროს მან, რა გაჰხადოს კულტად, სად არის მისი ბინა, მისი ისტორიული საბუდარი, მისი ერის აწმყო წილადგი, რომელზედაც უნდა გამოიჩინოს თავისი კოოლექტიუური გენიოსობა, სხვა ერთა პირის პირ? სად არის გეოგრაფიულ რუკაზედ მისი **ურიასტანი**, — სახელი მისი არსებობისა? — სახელი და დარჩა, არსებობა კი მოისპო. იყუ და აღარ არის! თვით იგი ყველგან სცხოვრობს გაბნეული, მაგრამ ყველგან სტუმარია, მუდამ დევნილი და ყველასაგან შეძულებული, ხოლო მასპინძელი, თავის თავისა და მიწის განსაზღვრული ნაკვეთის ბატონი ამ ფართო ბუნების წიაღში — არსად! აი სად არის ტრაგიზმი ებრაელთა ერისა. ამით აიხსნება, თუ რად ეძებენ იგანი ეხლაც თავიანთ სიონს. ადვილი ასახსნელია საშინელი სასოწარკვეთილება ებრაელ მამულისშვილისა, ორი მიზეზისაგან გამოწვეული: ერთი იმისაგან, რომ მათი ისტორიული პალესტინა ეხლა სხვას უჭირავს, მეორე იმისაგან, რომ ათასის წლობით გაბნეული ებრაელთა ხალხი — ერთ ადგილას კიდევ რომ დაასახლო, ერს ველარ შეადგენს, ველარ შეადგენს იმ საკვირველ და მშვენიერ ჰარმონიას, რომელსაც წარმოადგენს ეროვნული სოციალური ორგანიზმი, — არამედ ისე მიეჩვია ხეტიალს, ავანტიურას, მხოლოდ ფაქიზ მუშაობასა, — ვაჭრობას, მეცნიერებასა და სხვას, — რომ მუდამ დარჩება იგი ხალხად, რომლის ზოგიერთი წარმომადგენელი შეიძლება დიდად ნიჭიერიც იყოს და დიდად სასარგებლოც ბევრ უმაღლეს

დარგში სხვათა სამშობლოსათვის, მაგრამ ერთობ უბინაო, უსახლ-კარო, უცხო უცხოთა შორის სტუმარი და მისთვის მხარჯველი თავის გენიოსობისა, უსიმპატიო, დევნილი, სასაცილოდ აგდებული და სოციალურად უპიროვნო. სამშობლოს უქონლობით აიხსნება აგრეთვე აუარებელი რიცხვი ებრაელთა შორის ჯაშუშთა, დეზერტირთა, მოღალატეთა, აგრეთვე მათი სხვა უსიმპატიო მხარეები. სამშობლო, — ეს ის არსებაა, რომლის წიაღთა შინა ადამიანი მუდამ ვარჯიშობს ძამულიშვილობით, საკუთარი მამულიშვილობით. ათასის წლოებით მოკლებული ასეთ სავარჯიშო ასპარეზსა და მუდამ სხვისი მოსამსახურე, საზოგადოდ ებრაელი არ შეიძლება იყოს ისეთივე მამულიშვილი სხვის კარზედ, როგორც მასპინძელი თავის სახლში. თუმცა კი — დიდება ამ ერს, რომ მის პირობებში კიდევ მეტი უსიმპატიო მხარე არა აქვს, კიდევ მეტი რიცხვი მისი არ არის მოღალატე; დიდება მას, რომელმაც სხვა და სხვა უცხო სამშობლოს მისცა საუკეთესო მამულიშვილები, მეცნიერები, ფილოსოფოსები და სხვანი.

ასეთივე თვისება ეტყობათ ისეთ ერებსაც, რომლებსაც თუმცა სრულიად არა აქვსთ დაკარგული ტერიტორია, მაგრამ დიდი ნაწილი მათი მაინც გაბნეულია და სხვების სამშობლოებში უხდებათ ცხოვრება. როლი სომხებისა საქართველოში შეიძლება დიდი იყოს მით, რომ მათ მოგვცეს ზაქარია და ივანე მხარგრძელები, მაგრამ რამდენი დარჩო ბებუთაშვილი ყოფილა ჩვენში განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც საქართველოს მეტი შველა ეკირვებოდა! — კიდევ უფრო უმაღურია მასპინძელთა ასეთი ერის ნაწილები, როდესაც ისინი დაიბუდებენ ხალმე მისუსტებული ერის ტერიტორიაზედ და ხანმოკლე ფარული მეგობრობისა და სოლიდარობის შემდეგ პირდაპირ ომს უცხადებენ თავიანთ მასპინძლებს, — ადრე შენი ტერიტორიიდან, მე უნდა დავიჭირო იგი, როგორც უფრო ძლიერმა და ნიჭიერმა!

სამშობლო და სახელმწიფო ერთი და იგივე არ არის.

სახელმწიფოში მრავალი ერია შესული თავიანთ ტერიტორიებითა. სამშობლო კი ერისა და ჯერრიტორიის შედუღებაა მასადამე სახელმწიფოში შეიძლება სამშობლონი იყვნენ, და ასეთი სახელმწიფო სამშობლო კი არა, სამშობლოს წინააღმდეგი ორგანიზაციაა. იგი იმისთვის არც სამშობლო, ვინც გაბატონებულ ერად ევლინება ჩაგრულთ. სახელმწიფო ძალით ავალებს უცხო სამშობლოს შეიღებს სამშობლოდ აღიარონ გაბატონებული ერის სამშობლო, შესწირონ მას თავი, ებრძოლონ მისი სახელით ისეთ მტერს, რომელიც შეიძლება გაბატონებული ერის მტერია, მაგრამ დაჩაგრულის დიდი მეგობარიც. სახელმწიფო პურობილ ერის მოღალატეს სჯის ისევე. როგორც მთავარი ერისას, მაგრამ ამისი ზნეობრივი უფლება მას არა აქვს; აიტიმაც ამ სხვისაგან პურობილთა განთავისუფლება ყოველთვის სიმპატიას იწვევს საერთაშორისო ზნეობის აღმსარებელ ადამიანთა გულში; აჯანყება დაჩაგრულთა სამართლიან უფლებად არის აღიარებული ყველასაგან, ხოლო განთავისუფლებულ სამშობლოებს თვით მოქმედი საერთაშორისო სამართალი იღებს თავის მფარველობის ქვეშ.

სანამ ეროვნული კოჭეზია მოხდებოდეს, სანამ ეროვნული ცხოვრების წესი ქალაქური ცხოვრებაა, ე. ი. სანამ ცალკე სოციალურ ორგანიზმებს ქალაქები წარმოადგენენ, — სამშობლოდაც ქალაქია აღიარებული, თუმცა განსაზღრულ ეროვნულ განვითარების საფეხურზედ შეგნება ერთის სამშობლოსი ფეხს იკიდებს და საქმიოაც ჩნდება იგი. საბერძნეთში ცალკე სამშობლონი იყვნენ — ათინა, სპარტა და სხვანი, მაგრამ სპარსელებთან საბრძოლველად ერთად გამოდიოდნენ. მართალია, ხშირად რამოდენიმე სამშობლო უცხოელებს ებრძოდა, რამოდენიმე კი უცხოელებთან ერთად დანარჩენ ბერძენთავე სამშობლოებს, მაგრამ თანახმად ბერძენთა ერის სოციალურ კოჭეზიის განვითარებისა მუშავდებოდა საერთო შეგნებაც ელლადის სამშობლოსი. ასე იყო საქართველოშიაც. მაშინ როდესაც საქართველოს ერთი ნაწილი უცხოელებს ებრძოდა ხოლმე, მეო-

რეს მისი მხარე ეჭირა. ეს ასეა ყოველთვის, სანამ სრული სოციალური სიმჭიდროვე და ჰარმონია არ დამკვიდრდება ერის სხვა და სხვა ნაწილთა შორის და სანამ არ შემუშავდება ყველასათვის საერთო და განუყოფელ სამშობლოს ცნება. ქართველებს გვქონია ასეთი დრო, — დრო ჩვენი ერთობისა. დიდრ დავითისა და თამარის დრო, მაგრამ ურთი-ერთის წინააღმდეგ ბრძოლა და უცხოთა მიმხრობა თავისიანების წინააღმდეგ ხშირი მოვლენა იყო ჩვენს ისტორიაში. ეხლაც ბევრი არ არის ისეთი, ინტელიგენტთა შორისაც, რომ თავის სამშობლოდ გულწრფელად მთელს საქართველოსა სთვლიდეს, არამედ მისთვის სამშობლო ან კახეთია, ან ქართლი, ან იმერეთი, სამეგრელო, გურია და სხვა. ჩვენში ჯერ არ არის მაშასადამე დამთავრებული სრული კოჰეზია ერისა, მაგრამ ამ მხრით დიდი იდეური მუშაობა სწარმოებს ამ ჟამად ჩვენს შორის. და როდესაც ჩვენი ეროვნული ერთობის შეგნება იქმნება განხორციელებული და არა მხოლოდ სასურველი იდეა, მაშინ ჩვენი ბედიც სხვანაირად დატრიალდება.

მაგრამ როგორიც უნდა იყოს ცნება სამშობლოსი, — ვიწრო თუ ფართო, ქალაქური თუ ეროვნული, ან სხვა რომელიმე სოციალურ ორგანიზმის თანახმა, — იგი მაინც შეკავშირებულია იმ ადგილთან, სადაც ამ კონკრეტულ სოციალურ ორგანიზმს ბინა დაუდევს და შეუქმნია თავისი ისტორია, სადაც ასისა და ათასის წლობით მტკიცე კავშირი დამკვიდრებულია ცოცხალსა და წარსულს, მიცვალებულ შთამომავლობათა შორის, სადაც ყოველი მტკაველი მიწისა პეხსიერების საგანია ცოცხალთათვის, მიცვალებულთა მიერ გარდმოცემული, სადაც ამ მიცვალებულთა საფლავები მდუმარედ შესცქერიან ცოცხალთ და თავიანთ საუკუნო ანდერძს აგონებენ, სადაც ეროვნული კულტურა კელაპტარსავით ჩამოასხამს ადამიანის სულს და შექმნის მისგან განსაზღვრულ ეროვნულ ინდივიდუალობას სხვა სოციალური წრის ინდივიდუალობათა პირის-პირ.

ამ ნიადაგზეა აღმოცენებული იდეა სამშობლოსი, — რომ-

ლის შემადგენელი ლემენტები არის ერი და მისი ტერიტორია. ამ ნიადაგზეა აღმოცენებული კულტი და სიყვარული მისი. ამით აიხსნება განუსაზღვრელი სურვილი, რწმენა და მოვალეობა მისი დაცვისა. ამიერ განისაზღვრება უმაღლესი ძლიერი მისწრაფება მისი ინდივიდუალობის სიდიადის შექმნისა სხვათა პირის-პირ. მაგრამ ამითავე განისაზღვრება, სხვა მიზეზებთან ერთად, რასაკვირველია, გადალახვა სამშობლოს საზღვრებისა და მისი განდიდება სხვათა დამონებით, უცხო სამშობლოთა უარ-ყოფითა. ეს არის ეროვნული ეგოიზმი და არა სამშობლოს გულ-წრფელი სიყვარული. ეს არის უარ ყოფა სხვისი უფლებისა და არა თავისი უფლების დაცვა. გაბატონებულინი ერნი სკდილობენ ტერიტორია წაართვან დამონებულთა და თავისი ელემენტით დაასახლონ, რომ ან გადააგვარონ ეროვნულად, ან განფანტონ იგინი და მოუსპონ თვით სახსენებელი სამშობლოსი. აი, ეს არის ნამდვილი შოვინიზმი, და არა ის, რომ მონას თავისი ბატონი სძულდეს და სკდილობდეს მის კლანქებს თავი და თავის სამშობლო გამოსტაცოს. — მონის — **სიყვარულია** საზიზღარი და არა **სიძულვილი**. ძლიერი, მკაცრი სიძულვილი მონისა ბატონისადმი მას სულიერად თავისუფლად ჰხდის; იგი სრულიად კანონიერი, ღირსეული და ღიადი გრძნობაა, რომელიც დიდ საქმეებს ჩაადენინებს მონასა, — ნამდვილს, ეროვნულ თავისუფლებას მიანიჭებს. ვინც არ დაიშლის და მასაც შოვინიზმს უწოდებს, — ჩვენ არც სიტყვის ვგეშინია, — ვიტყვით მხოლოდ: მონათა შოვინიზმი ბატონთადმი — კეთილი ყოფილა და არა ბოროტი გრძნობა.

თუმცა არის ისეთი ერები, რომელთაც სამშობლო აღარა აქვსთ, მაგრამ მათი ეროვნული არსება ყოველთვის განსაზღვრულ ტერიტორიაზედ განვითარებულა. სამშობლო ენა, სამშობლო ლიტერატურა, სარწმუნოება, ხელოვნება და სხვა, — ყოველთვის ან სხვა ხალხთაგან ყოფილა შეთვისებული განსაზღვრულ ადგილზედ მდგომი ერისაგან და საკუთარ სოციალურ სფეროში სპეციალურად გარდაქმნილი, ან და თვით

ერის ტერიტორიაზედ ორიგინალურად შექმნილებულა. ერი, ეროვნული კულტურა არ იბადება გარეშე რომელიმე სამშობლოსა, მიუხედავად იმისა, რომ მან შეიძლება დროთა ვითარებაში დაჰკარგოს სამშობლო.

თუ დაჰკარგა, — იგი მაშინ უბედურია, — ეს არის უპირველესი მიზეზი და დასაწყისი მისი სრული გაქრობისა. ყოველდღე უაზრო აბსურდია იმ ადამიანთა აზრი, ვითომც ტერიტორიას, სამშობლოს ერისათვის მნიშვნელობა არა ჰქონდეს. განსაზღვრეთ რომ ერი და სამშობლო ერთი და იგივე არ იყოს, — აქედან ის არ გამომდინარეობს, რომ მეორე პირველისათვის უმნიშვნელო იყოს. ორგანიზმი და ის წრე, რომელიც მისს არსებობას ხელს უწყობს, ან ვნებს, ერთი და იგივე არ არის განსაზღვრიათ, მაგრამ შესაფერი წრე რომ მისთვის აუცილებელი საჭიროა არსებობის განგრძობისათვის, ან და მვნებელი და დამღუპველი, — ეს ყოველ ექვს გარეშეა. იგი მასასადამე დიდად მნიშვნელოვანია ორგანიზმისათვის. — იუროსტებიც ხშირად სცდებიან. რაღაი, მათის აზრით, უფლება საკუთრებასა ტერიტორიაზედ შეიძლება ჰქონდეს ან სახელმწიფოს, ან ინდივიდს, — ამიტომ ერი აქ არაფერ შუაშია, ერის უფლება ტერიტორიაზედ იურიდიული აბსურდია და დაზავრულ ერთა მისწრაფებაც ტერიტორიის შენახვისა ნიადაგს მოკლებულია. — ძლიერ შემცდარია ასეთი შეხედულება, ~~ხერ~~ ერთი, არ მოიპოვება არც ერთი სახელმწიფო, რომ იქ ერთი ერი გაბატონებული არ იყოს და ეს ბატონი ერი არა სთვლიდეს თავის საკუთრებად როგორც საკუთარ ტერიტორიას, ისე სხვისას, დაპყრობილ ტერიტორიას. მისი მთავრობა გამომატეველი ერის ასეთის შეხედულებისა. როგორც თვით ერი, ისე მისი მთავრობა სცდილობენ „დაპყრობილ“ ქვეყანათა „კოლონიზაციასა“. მფავრობა სახელმწიფოდ აცხადებს აგრეთვე დაპყრობილი ერის ტერიტორიის საუკეთესო ნაწილებს. მეორე, — დაპყრობილი ერი შეიძლება ოდესღაც სახელმწიფო ყოფილიყოს და მასასადამე ჰქონდეს განსაზ-

ღვრულ ტერიტორიაზედ სუვერენული უფლება. ამიტომაც, როდესაც იგი განთავისუფლებისათვის იბრძვის, — მას აქვს ყოველთვის გათვალისწინებული განსაზღვრული ისტორიული, ან განსაზღვრულ ეროვნულ ელემენტით დასახლებული ტერიტორია, რომელზედაც უზენაესი უფლების მოსაპოვებლად იბრძვის. მესამე, — ერს ასისა და ათასის წლობით განსაზღვრულ ტერიტორიაზედ სისხლი უღვრია მისი დაცვისათვის, შეუქმნია განუზოძელი ენერგიით საკუთარი კულტურა, და გუშინდელ მოსულს რა სამართლით დაუთმობს მიწას, თუ გინდ ფულითაც იყიდოს? — მოძალადე სახელმწიფოს კანონთა კოდექსზედ აქ უზენაესი ზნეობრივი სამართალი უფრო მაღლა სდგას. რაც შეეხება ინდივიდუალურ უფლებას მიწის საკუთრებაზედ, მართალია, შეიძლება ერთი ერის ადამიანებმა მეორე ერის მიწა-წყალი შეისყიდონ. თუმცა მცირედი ნაწილი, (შეუძლებელია მთელი ტერიტორიის ყიდვა), მაგრამ ერის ცდაც — არ გაუშვას ხელიდან ტერიტორია, ყოველთვის არსებობს ასეთ შემთხვევებში და რად უნდა ჩაითვალოს იგი არაკანონიერ მისწრაფებად, — ამას ვერავინ ვერ დაამტკიცებს. პირიქით, ის ერი, ვინც ამ ცდაში უნარს ვერ გამოიჩენს, — სუსტი და უღირსია, იგი პირდაპირ თავს იკლავს, ფეხ-ქვეშიდან ნიადაგს იცლის და ამით ჰკარგავს მომავალში არსებობის უფლებას: **სამშობლოს მოკლებული ერი ვერასოდეს ვერ გახდება საერთაშორისო სამართლის თვალში დამოუკიდებელ სოციალურ არსად.** — რუდოლფ შპრინგერი თუმცა ზემოხსენებული აზრის არის წმინდა იურიდიულის თვალთახედვით, მაგრამ იგი მაინც აღიარებს ერთა უზენაეს უფლებას განსაზღვრულ ტერიტორიაზედ, როდესაც ეს უკანასკნელი დასახლებულია ეროვნული ელემენტით. შეუძლებელიც არის სხვა პრინციპი. ერი უსამშობლოდ, უტერიტორიოდ თითქოს სივრცის გარეშე მდგომია, როგორც უისტორიო ერი თითქოს დროის გარეშე სდგას. ერის ისტორია, — მისი შემოქმედებაა დროში, ერის სამშობლო, — ნიადაგია ამ შემო-

ქმედებისა სივრცეში; უამისოდ იგი ან ერი არ არის, ან ყოვლად უბედურია, — როგორც ებრაელები, რომელთაც ერთი-ცა ჰქონდათ და მეორეცა, მაგრამ ორივე დაჰკარგეს. განსაზღვრული სივრციდან განძევება ერისა მას დროშიაც არა-ისტორიულადა ხდის, უსპობს მომავალ ისტორიას, — და სწორედ ეს საშინელი უბედურება დაატყდათ თავზედ ებრაელებს.

ამგვარად ტერიტორიის მნიშვნელობა უბრალო სიტყვა არ არის. იგი დიადია და უპირველესი. არც ისტორიულ ტერიტორიას აქვს უზრო მნიშვნელობა. ის ნაწილი ტერიტორიისა, რომელიც ოდნავ შეიძლება სხვა ელემენტით იყოს დასახლებული, მაინც თავის კანონიერ პატრონს ეკუთვნის მართალ სამართლის თვალთახედვით, თუ რასაკვირველია ეროვნული ელემენტი იქ სავსებით არ არის აღმოფხვრილი. თუ იგი ერის ტერიტორიის ორგანიული ნაწილია, დარჩენილი არის ოდნავ მაინც მისი კულტურა, და ისტორიული ნაშთი, თუ ერის გულში მესხიერება ამ ახლო წარსულისა კიდევ ღვივის, — ერს სრული უფლება აქვს მისი დაბრუნებისა და თავის კულტურის აყვავებისა, თუმცა მისი მოვალეობაა იმ ელემენტთა უფლებათა პატივისცემა, რომელნიც მას დროთა ვითარებაში ჩამოეთესლებია. საქართველოს ტერიტორიიდან ჩამოქრა ტაო-კლარჯეთისა, ლაზისტანისა, სამცხესი, ჯავახეთისა, სომხეთისა იმ მიზეზით, რომ იქ ზოგან ისლამი გაბატონებულია ქართველთა შორის, ზოგან — სომხობა. ბერძნობა და თათრობა ჩამოსახლებულა, ვერ იქმნება იმის არგუმენტი, რომ საქართველოს ტერიტორია ამ ჩვენ ისტორიულ საზღვრებში არ აღიარონ. აქ ჩვენი მოსახლეობა კიდევ დარჩენილა, დარჩენილა ჩვენი ისტორიული ნაშთები, ჩვენი კულტურა აქყვავოდა, აგერ ახლა, ახლო წარსულში, ჩვენ ისტორიულ მესხიერებაში ეს ნაწილები მჭიდროდ არის ჩაქსოვილი და იქ დასახლებულ უცხო ელემენტებს არავითარი პრეტენზიის წამოყენების უფლება არა აქვსთ, გარდა მათ უფლებათა ჩვენ მიერ პატივისცემისა. ეს ტერიტორია ჩვენი. ორი ათასის

წლის საკუთრებაა, და სრული უფლება გვაქვს იქ ხელ-ახლო ავაყვავოთ საქართველო. ჩვენ იგი გვჭირდება, და იმ მიზეზით, რომ იგი ისტორიულმა ბედმა წაგვგლიჯა დროებით, ახლო წარსულში, —ვერ დავსთმობთ ამ საჭიროებასა.

მაგრამ, სხვა არა იყოს რა, განა ფაქტი არ არის, რომ საერთაშორისო სამართალი მხოლოდ მაშინ იღებს თავის სფეროში განთავისუფლებულ ერს, თუ მას ტერიტორია აქვს? ასულ სხვაა, როგორ განსაზღვრავს ერი თავის ტერიტორიის საზღვრებსა. ეს მისს სინიდისზედა და მის ხმლის ძალაზედ არის დამოკიდებული. ერი კი, რომელსაც არც სამშობლო აქვს და არც ტერიტორია, ვერც განთავისუფლდება და ვერც ვერავეითარ მოთხოვნას წარუდგენს საერთაშორისო სამართალსა. მართალია, უზენაესმა, იდეალურმა საერთაშორისო სამართალმა უტერიტორიო ერის მფარველობაც უნდა იკისროს, მაგრამ დღეს მომქმედი საერთაშორისო სამართალი არა თუ უტერიტორიო ერს, არამედ ტერიტორიის მქონე ერებსაც არ უწევს მფართველობას, თუ არ განთავისუფლდნენ და სახელმწიფოები არ დააარსეს სივრცის განსაზღვრულ ნაკვეთზედ.

მაგრამ კაცობრიობის სინამდვილის მორწმუნეთ კიდევ აქვსთ არგუმენტები თავიანთ აზრის დასამტკიცებლად. სამშობლო, ერი, ხალხი —მათთვის სოციალური სინამდვილენი არიან, მაგრამ კაცობრიობაც იმავე სინამდვილეს წარმოადგენს, რადგანაც დღეს საერთაშორ სო სამართლის არსებობა —ფაქტია: იგი აწესრიგებს კაცობრიობის ნაწილთა შორის განწყობილებათა. ზოგნი კიდევ მომავალ კაცობრიობის ორგანიზაციაში ეძებენ კაცობრიობის სოციალურ სინამდვილეს: — თუ ამწყოში არა, მომავალში ხომ კოსმოპოლიტიზმი ნამდვილ, ჰყოფს კაცობრიობას სოციალურადაო.

ეს არგუმენტები შემდეგ თავებში განვიხილოთ. განვიხილოთ ჯერ თუ როგორ უყურებს დღეს ერებს, სამშობლოებს მომქმედი საერთაშორისო სამართალი, ან როგორ უნდა უყურებდეს მათ იდეალური საერთაშორისო ზნეობა და მართალი სამართალი.

თ ა ვ ი მ ე რ მ ე.

საერთაშორისო სამართალი და კაცობრიობა.

ბევრი სპეციალისტი საერთაშორისო სამართლის მეცნიერებისა არ მიიღებს იმ გვარ შეხედულებას ერისა და კაცობრიობის შესახებ, როგორიც ჩვენა გვაქვს გატარებული. როგორ, კაცობრიობა არ არსებობს?—მაშ რა არის საერთაშორისო სამართალი, რომელმაც ლამის არის მთელ დედა-მიწის ზურგზედ მცხოვრები მილიარდ ნახევარი ადამიანი ერთ საზოგადოებად გარდაქმნას? მაშ რა არის ეს უკვე არსებული საზოგადოება სახელმწიფოთა, რომელთა შორის მოქმედებს ის იურიდიული წესები, რომლის სუბსტანცია წარმოადგენს საერთაშორისო სამართალსა? ერიც განა წარმოსადგენია უსახელმწიფოდ?—იტყვის მიგალითად ბლუნჩლი, აგრეთვე არც ერთი ფანატიკოსი სოციალისტი არ დაგვეთანხმება—კაცობრიობა არ არსებობსო, ვინაიდან მისი რწმენაა, მისი იდეალია, რომ შედარებით ახლო მომავალში მთელი კაცობრიობა წარმოადგენს ერთ დიდ სოციალურ რესპუბლიკას.

ამ უკანასკნელ უტოპიაზედ შემდეგ ვილაპარაკებთ, ეხლა კი გავარჩიოთ, რამდენადა ჰქმნის საერთაშორისო სამართალი კაცობრიობას საზოგადოებად, ერთ დიდ სოციალურ ორგანიზმად. ერი და სახელმწიფო რომ ერთი და იგივე არ არის, ამაზედ უკვე ვილაპარაკეთ. ჩვენ პირდაპირ უარ-ვყოფთ, რომ საერთაშორისო სამართალს შეეძლოს მთელი კაცობრიობის გარდაქმნა ერთ დიდ საზოგადოებად, და აი ამის საბუთები: 1) საერთაშორისო სამართალი, როგორც ერთი დარგი სამართლისა, არ არის ისეთის ხასიათისა, როგორისაც არის სამართალი, მომწესრიგებელი ადამიანთა ყოფა-ქცევისა განსაზღვრულ საზოგადოებაში: სამართლის მდებელი საზოგადოებაში და სახელმწიფოთა საზოგადოებაში ერთისა და იმავე ავტორიტეტის არ არის; სამართალი ყოველნაირ ძალით, უუსასტიკესითაც კი ამტკიცებს თავის არსებობას იმ წამამდის, სანამ ახალი სამართალი სრულიად არ დაიქერს მის ადგილს; საერთაშორის-

სო სამართალს კი ასეთი თვისება არა აქვს. მაშასადამე იგი, როგორც სამართალი, თავის თავად არ არის ასეთის ორგანიზულის თვისებისა, როგორისაც სამართალი, მომქმედი განსახლებურ კონკრეტულ საზოგადოებაში. 2) საერთაშორისო სამართალი, როგორც მომწესრიგებელი სახელმწიფოთა შორის განწყობილებათა, ეკუთვნის უკვე მოწესრიგებულ სახელმწიფოებს, განსაკუთრებით ევროპისა და ამერიკის სახელმწიფოებს, ნაკლებად აზიისას, რამოდენიმედ მხოლოდ აფრიკისას, დანარჩენი კაცობრიობა კი ან არსებულ დიდ სახელმწიფოთა ფარგალში შედის, ან და მათ მიმართ საერთაშორისო სამართალი ისე არ მოქმედებს; როგორც, მაგალითად, ინგლისის ან გერმანიის მიმართ 3) საერთაშორისო სამართალი არ არის **ერთა შორის** განწყობილებათა მომწესრიგებელი, არამედ სახელმწიფოთა შორის მომწესრიგებელი სამართალი. ერსა და სახელმწიფოს შორის კი დიდი განსხვავებაა. 4) კიდევაც რომ მოსალოდნელი იყოს მომავალი ნამდვილი საერთაშორისო სამართლის განხორციელება, იგი ვერ შექმნის მთელ კაცობრიობისაგან ერთს დიდს სოციალურ ორგანიზმს, რადგანაც სამართალი თავისთავად და კერძოდ საერთაშორისო სამართალი მხოლოდ ერთი მოვლენაა საზოგადოებრივობისა სოციალურ მოვლენათა კლასსიფიკაციის მიხედვით. იგი ვერ ამოსწორავს სოციალურ ორგანიზმის სრულ საზოგადოებრივობას. 5) თვით სახელი „საერთაშორისო სამართალი“ მიგვითითებს იმაზედ, რომ არსებობს ცალკე სოციალური ორგანიზმები, რომელთა შორისაც მოქმედებს ეს სამართალი. ერთი საკაცობრიო საზოგადოება რომ არსებობდეს, მაშინ საერთაშორისო სამართალი აღარ ექმნებოდა. თვით განსაზღვრა საერთაშორისო სამართლისა წინააღმდეგია საკაცობრიო საზოგადოებისა. საერთაშორისო სამართლისაგან საკაცობრიო საზოგადოების შექმნა, მაშასადამე, — შინაგანი წინააღმდეგობაა. თანამედროვე კაცობრიობა, მაშასადამე, ერთი სოციალური ორგანიზმი კი არ არის, არამედ უბრალო სუბმა ცალკე სოცია-

ლურ ორგანიზმსა, რომელნიც სულ სხვა და სხვა განვითარების საფეხურზედა სდგანან: სუმმა ერთა, ხალხთა, თემთა და სხვათა, ანუ საერთაშორისო სამართლის მხრით: — გროვა სახელმწიფოთა, კოლონიათა, საპროტექტორატო ხალხთა, აღმოჩენილ ქვეყანათა, მფლობელობათა და სხვ., სადაც ამ საერთაშორისო სამართალმა წეს-რიგი უნდა შეიტანოს. ყოველივე ამის დამტკიცებას ვეცდებით ამ თავში.

მკაფიოდ და მარტივად რომ განვსაზღვროთ სამართალი, იგია „იმ ვალდებულებათა კრებული, რომელთა აღსრულებასაც შესაძლებელია აიძულებდეს ადამიანებს მომწესრიგებელი ძალა მთელი საზოგადოებისა“. ეს არის „წმინდა სამართალი“, მაგალითად იურისტ ედმონდ პიკარის აზრით, და შტამლერის კონცეპციაც სამართლისა თითქმის იგივეა. ასეთია ხასიათი სამართლისა, როდესაც იგი ერთი ორგანიული ნაწილთაგანია მთელი საზოგადოებრივი ორგანიული ცხოვრებისა. ამიტომაც სწორად არის განსაზღვრული საზოგადოებაში პირი სამართლისა, საგანი სამართლისა და განწყობილება მათ შორის. ამიტომაც ყოველ სახელმწიფოში ნახავთ გარკვეულ კანონმდებლობასა, — კანონმდებელსა, საგანს კანონმდებლობისას და იმ ელემენტს, რომელსაც შეეხება კანონმდებლობა. საერთაშორისო სამართალს კი ჯერ სრულიადაც არა აქვს ასეთი გარკვეული ხასიათი.

მაგალითად — სად არის საერთაშორისო კანონმდებელი საერთაშორისო სამართალისა? არ შეგვიძლია კანონმდებლობის ნამდვილი როლი მივაწეროთ საერთაშორისო კონგრესებს და კერძო ხელშეკრულებათ სახელმწიფოთა შორის. თუმცა მათ აქვს ასეთი ტენდენცია, მაგრამ არ აღსრულება დადებულ პირობათა ისეთს რეაქციას არ იწვევს სოციალური ძალის მხრით პირობის დამრღვეველის წინააღმდეგ, როგორც ეს ხდება განსაზღვრულ სახელმწიფოში. ეს იმიტომ, რომ ამისათვის არავითარი უნივერსალური სოციალური ძალა არ არსებობს, როგორც ამბობს ბლუნჩლი. დიპლო-

მატიური მოლაპარაკებანი და სადაო საკითხების მოგვარება, ომი, ან დათმობა ერთი სახელმწიფოსი მეორეს წინაშე, ყოველივე ამას აქვს ნამდვილ სამართლის ხასიათის რაღაც მსგავსი, მაგრამ ისეთი არა, როგორც ნამდვილ სამართალსა აქვს კონკრეტულ სახელმწიფოში. ინდივიდი საზოგადოებაში გარკვეულად ემორჩილება განსაზღვრულ ნორმებს, სახელმწიფო კი „სახელმწიფოთა საზოგადოებაში“ ასე არავის არ ემორჩილება. მისი მოქმედება ჯერ არ არის სრულიად მოწესრიგებული, მისი სამართალი ჯერ კიდევ ბარბაროსულ ძალადობის ხანაშია. ამას მოწმობს საზოგადოებათა შორის განუწყვეტელი ომები. სხვა რომ აღარაფერი იყო შესაძლებელი ამ „სახელმწიფოთა საზოგადოების“ წევრთა თვითნებობის ასალავმად, თვით ომი მოაწესრიგეს, რომ იგი ერთობ ვერაგული და მხეცური არა ყოფილიყო, მაგრამ სწორედ ეს გარემოება გვიჩვენებს, თუ რამდენად განუვითარებელია საერთაშორისო სამართალი. სად გაგონილა, რომ კერძო საზოგადოებაში კაცის კვლა აღიარებული იყოს პრინციპიალურად და მოწესრიგებული, როგორც ბუნებრივი და აუცილებელი მოვლენა. მკვლელი ნამდვილი სამართლის სფეროში ან ისჯება, ან ეპატიება ძლიერ იშვიათ შემთხვევაში, როდესაც მართლაც განსაკუთრებულმა პატივ სადებმა პირობებმა აიძულა იგი ჩაედინა სამართლის წინააღმდეგი საქმე.

ნამდვილ სამართალს ისეთი ხასიათი აქვს, რომ უკანასკნელ წუთამდე იცავს თავის არსებობას, სანამ ახალი სამართალი არ დაიჭერს ფაქტიურად მის ადგილს. სად არის საერთაშორისო სამართალში ისეთი გარკვეული ნორმები, რომ უკანასკნელ მოქმედამდე დაიცვას თავი და ფაქტიურად მოქმედებდეს? პირიქით, ხშირი მოწამენა ვართ მუდმივ დარღვევისა სწორედ იმ საერთაშორისო კონგრესების დადგენილებათა, რომელნიც ნაყოფნი იყვნენ სახელმწიფოთა მოლაპარაკებისა და შეთანხმებისა. ჰააგის კონფერენცია, მშვიდობიანობის დასამკვიდრებლად მოწვეული, უთვალსაჩინოესი მაგალითი იყო ამისი: მას შემდეგ

არ იყო ომი ინგლისისა და ბურებისა, ჩინეთისა და ევროპი-
ელებისა, რუსეთისა და იაპონელებისა და სხვ.?

ბლუნჩლი ამბობს: ექვს გარეშეა, რომ ფრიად და
ფრიად საჭიროა საერთაშორისო კანონები; გონებრივად უკვე
მზად არიან გამოჰხატონ კანონის ფორმით საერთაშორისო პრინ-
ციპები. მხოლოდ ყველასაგან აღიარებული კანონმდებელი
გვაკლია. ყოველ ცალკე სახელმწიფოში კონსტიტუციამ შექ-
მნა ცალკე ორგანო, გამომატველი მთელი სახელმწიფოს ნე-
ბისა, შექმნა კანონმდებელი. მაგრამ სად ვნახოთ ისეთი
მსოფლიო კანონმდებელი, რომლის ხმასაც ყველა სახელ-
მწიფო გაიგონებს და რომლის ბრძანებასაც დაემორჩი-
ლება ყველა ერთი? მთელი ქვეყნის საკანონმდებლო ორ-
განოს დაწესება გულისხმობს მთელი ქვეყნის ორგანიზა-
ციას, სწორეთ ეს კი არ არსებობს. შეიძლება ოდესმე
განხორციელდეს ეს დიადი იდეა; შეიძლება მან ოდესმე
შექმნას ცენტრალური ორგანიზაცია კაცობრიობისა; ეს
უკანასკნელი აგრეთვე დაყოფალი იქმნება ერებად და სა-
ხელმწიფოებად, მაგრამ მაინც იქმნება საერთო ნება, აღი-
არებული ყველასაგან. წარსული გვიჩვენებს, თუ როგორ
მოაწყვეს ხალხებმა თან და თან გაერთიანებული სახელმწი-
ფონი, ამწყო გვაგრძნობინებს, ჰბადებს აზრს, რომ კაცობ-
რიობა მარტო ბუნებითი თვალსაზრისით კი არ წარმოადგენს
ერთობას, არამედ მას აქვს საერთო პრინციპები, რომელსაც
ერთ დღეს ყველა აღიარებს. თუ მთელი კაცობრიობა ოდესმე
ერთ ორგანიზაციად იქცა, მაშინ იქმნება საერთო, მსოფლიო
კანონმდებელი, მსოფლიო კანონი, მომწესრიგებელი უფლე-
ბათა და ვალდებულებათა სხვა და სხვა სახელმწიფოთა შორის
და აგრეთვე მთელ კაცობრიობის მიმართ. ეს იქმნება ისეთივე გა-
რკვეული და ნათელი, აგრეთვე ისეთისავე ძალის მქონე კანონე-
ბი, როგორიც არის ეხლანდელი კანონები, მომწესრიგებელი
პიროვნებათა საურთიერთო და რომელიმე სახელმწიფოსადმი
განწყობილებათა. (Le Droit International Codiifié, cité par E.

Nys, Le Droit International, p.175—176) ბლუნჩლის ეს სიტყვები საუკეთესო არგუმენტია კაცობრიობის სოციალურ არსებობის წინააღმდეგ. ბლუნჩლისა სწამს, რომ მომავალი კაცობრიობა ერთ სოციალურ ორგანიზმს წარმოადგენს,—ეს სულ სხვაა,— მაგრამ იგი პირდაპირ უარ-ჰყოფს მის სოციალურ არსებობას აწმყოში, მიუხედავად საერთაშორისო სამართლის არსებობისა. მასა ჰგონია, რომ მომავალში შესაძლებელია ასეთი მსოფლიო ორგანიზაციის შექმნა და მისი დამახასიათებელი იქმნება, სხვათა შორის, ერთი კანონმდებელი, მაგრამ ჩვენი აზრით ბლუნჩლი საზოგადოდ შემცდარია საზოგადოების ვითარების შესახებ და ამიტომაც ჰგონია ერთი კანონმდებელი საკმარისი მომავალ საკაცობრიო საზოგადოების განსახორციელებლად. იგი თვითონვე არ აღიარებს, რომ მომავალშიაც კაცობრიობა სახელმწიფოებისაგან და ერებისაგან შესდგება ისევეა? ეს კი — პირდაპირ უარ-ყოფაა კაცობრიობის ერთ ორგანიულ-სოციალურ არსებობისა, —რადგანაც მართო სამართალი არა ჰქმნის საზოგადოებრივ ორგანიზმსა, არამედ სამართალთან ერთად დანარჩენი ექვსი სოციალური მოვლენა, ჩვენი კლასიფიკაციის მიხედვით, და უმთავრესად აგრეთვე ენა.

ყოველ შემთხვევაში ეხლანდელი საერთაშორისო სამართალი არ არის ისეთი გარკვეული და ისეთი ნათელი, როგორც სამართალი კონკრეტულ საზოგადოებათა, და ამიტომ იგი, მთელ ქვეყანაზედაც რომ იყოს თანასწორად მომქმედი, მაინც ვერ შექმნის კაცობრიობისაგან ერთ დიდ საზოგადოებას მაგრამ, მიუხედავად ამისა, საერთაშორისო სამართალი მაინც სამართალია. შესანიშნავი მეცნიერი საერთაშორისო სამართლისა ერნესტ ნისი სამართლიანად ამბობს, რომ მიუხედავად გაურკვეველი კოდიფიკაციისა, იგი მაინც ცხოველი, მომქმედი სამართალია. საშუალო საუკუნეთა სამართალს არა ჰქონია ისეთი გარკვეული ხასიათი, ისეთი კოდიფიკაცია, როგორც თანამედროვე სახელმწიფოთა სამართალს, მაგრამ ამიტომ ის უნდა ესთქათ, რომ საშუალო საუკუნეებში სამართალი არ იყო?

ქეშმარიტებას ამბობს ერნესტ ნისი, მაგრამ საერთაშორისო სამართალი განა მართო იმიტომ ვერა ჰქმნის საერთო საკაცობრიო საზოგადოებას, რომ იგი გარკვეულ, ძალდატანებით სამართლის ვითარებას ფრიად და ფრიად მოკლებულია და ცალკე ინდივიდები „სახელმწიფოთა საზოგადოებისა“ არ ემორჩილებიან გარკვეულ კანონმდებლობას; იგი ვერა ჰქმნის ერთ საკაცობრიო საზოგადოებას იმიტომაც, რომ მას მთელი სერია აქვს სხვა ნაკლთა, რომელთა განხილვის შემდეგ უეჭველი იქმნება უძლურება საერთაშორისო სამართლისა საკაცობრიო საზოგადოების შექმნის მხრით. ამას ეხლავე დავინახავთ.

საერთაშორისო სამართალი არა ვრცელდება მთელ დედამიწის ზურგზედ ერთისა და იმავე ძალით, ერთისა და იმავე უფლებრივი სამართლიანობითა. „სახელმწიფოთა საზოგადოება“ არ შესდგება ერთისა და იმავე ხარისხის მქონე სახელმწიფოთაგან, არამედ სხვა და სხვა განვითარებისა და ძალის მქონე სახელმწიფოთაგან. მართალია, ფორმალური მხრით ინგლისსა და მონტენეგროს თანასწორი ხმა აქვს საერთაშორისო კონგრესსებზედ, მაგრამ ეს მხოლოდ ფიქციაა, ნამდვილად კი უმეტეს შემთხვევაში ძლიერი სახელმწიფოების ხელშია მთელი საერთაშორისო სამართალი, უფლება და ძალა.

ეს მოვლენა მეტ-ნაკლებობისა სახელმწიფოთა შორის კულტურულ სახელმწიფოებსაც ახასიათებს; რაც შეეხება კი ეგრედ წოდებულ უკულტურო ხალხებს, ან ჩამორჩენილებს, ან დასუსტებულ სახელმწიფოებს, განსაკუთრებით აზიაში და აფრიკაში,—აქ ხომ ყოველ დღე ვართ მოწამენი საერთაშორისო სამართლის უსამართლობისა. აქ საერთაშორისო სამართლის პრინციპები პირდაპირ დათრგუნვილია. „სახელმწიფოთა საზოგადოება“ ერთგვარად არ ეპყრობა თავის შეილებს. მათ შორის თანასწორობა ფიქციაა და მხოლოდ სიძლიერის მიხედვითა სცემს პატივს საერთაშორისო სამართალი თვითოეულს მათგანს. უბრალო სამართალი ამ მხრით გაცილებით უფრო სამართლიანია.

ერნესტ ნისის სიტყვით საერთაშორისო სამართალი — ნაყოფია ევროპის გენიოსობისა. ევროპა კი ერთი უმცირესი ნაწილია კაცობრიობისა.

აი, ამ უმცირეს ნაწილში დაიბადა და აღლორძინდა ცნება საერთაშორისო სამართლისა, რადგანაც ეს ადგილი იყო კურთხეული აკვანი თანამედროვე ცივილიზაციისა, — განსაკუთრებით ევროპის სამხრეთი ნაწილი, — ხმელთა შუა ზღვის ნაპირას მდებარე ადგილები.

საშუალო საუკუნოებში, მე-XII და მე-XIII საუკუნოებში, როდესაც სამხრეთ ევროპაში ძლიერ განვითარდა მოქალაქობრივი ცხოვრება მრავალნაირ სოციალურ ორგანიზმთა, — ქალაქთა, ქალაქთა ფედერაციებისა, — აღმოცენდა საერთაშორისო სამართალი და მას შემდეგ იგი ვითარდება თანდათანობით. იგი გარდმოეცა თანამედროვე სახელმწიფოს, მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნეში შეჰკრა ჯერ ევროპის სახელმწიფოთა მცირეოდენი სიმტკიცით მაინც. რუსეთი მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნის დამჯერს შევიდა ამ „სახელმწიფოთა საზოგადოებაში“, რომლის ცნებაც უკვე დაიბადა მიუნსტერში 1648 წელს, ვესტფალიის ზავის დროს. მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში კი ძლიერ ოსმალოეთიც შევიდა ამ „საზოგადოებაში“. აგრეთვე ამავე დროს ამერიკის კულტურული სახელმწიფოები შედიოდნენ სახელმწიფოთა საზოგადოებაში. მას შემდეგ თანდათან შედის ყველა სახელმწიფო ამ „საზოგადოებათა საზოგადოებაში“ და ამგვარად საერთაშორისო სამართალი სცდილობს მოაწესრიგოს მთელი ძილიარდ-ნახევარი ადამიანის საურთი-ერთო განწყობილებანი.

რომ განვიხილოთ ისტორია საერთაშორისო სამართლისა მე-XII და მე-XIII საუკუნიდან აქამდე — რამდენი საბუთი შეგხვდება იმისი დამამტკიცებელი, რომ მთელ კაცობრიობას კი არა, არამედ მის უმცირეს ნაწილსაც არ ეხებოდა იგი. ქრისტიანობის მეფობის დროს საერთაშორისო სამართალს არ სწამდა მუსულმანთა უფლება, ცოდვა იყო რაიმე ხელ-შეკრუ-

ლების დადება ურჯულოებთან, ოსმალეთის სულთანებთან კერძოდ. ახალ დროში კი რამდენი ბრძოლა იყო საჭირო, სანამ საერთაშორისო სამართალი აღიარებდა ეგრედ წოდებულ არა კულტურულ ერთა ტერიტორიის დაქერას კულტურულ სახელმწიფოს მიერ მხოლოდ თვით ამ „კულტურა“ ხალხთა თანხმობითა. მაგრამ ისიც ხომ კარგად ვიცით, თუ რა არის ეს „თანხმობა“, როგორი მოტყუებით ჰყიდულობენ მას ევროპელები, როგორა სცემენ პატივს ადგილობრივ მცხოვრებთა უფლებებს, რაღაი მათ ბინაზედ დამკვიდრდებიან, და სხვა.

მაგალითად აფრიკაში, პორტუგალიელთა სამფლობელოში, დღეს მონობაც კი არსებობს, და საერთაშორისო სამართალს ვერა გაუწყვია რა. პორტუგალიელი პლანტატორები ზანგებს თითქმის თავისუფალი კონტრაქტით ეკვრიან, როდესაც მათ პლანტაციებზედ სამუშაოდ ჰქირაობენ, ნამდვილად კი ამ კონტრაქტის შემდეგ ზანგი მუშა ხდება პორტუგალიელ პლანტატორის ისეთსავე მონად, როგორიც იყო ერთ დროს ამერიკის პლანტაციებზედ იხ. H. W. Nevins, A Modern Slavery).

საერთაშორისო სამართალი წინად ისეთ სოციალურ ორგანიზმთა შორის განწყობილებას აწესრიგებდა, რომელთაც ჰქონდათ დამოუკიდებელი, ორგანიული, მთლიანი არსებობა, — ქალაქი იყო იგი, ფედერაცია ქალაქთა, სავაჭრო რესპუბლიკა, ფეოდალური სამეფო თუ თვით პაპობაც. რამდენადაც ვიწრო ან ფართო იყო მაასი სოციალური ცხოვრება, ან რამდენადაც მცირე-რიცხოვანი ან მრავალ-რიცხოვანი იყო ეს სოციალური ორგანიზმები, ამის თანახმა საერთაშორისო კავშირი არსებობდა მათ შორის, — ურთიერთისაღების საჭიროებათა და თვითოეულ მათგანის სიძლიერის ან სისუსტის მიხედვით. მაშინდელ საერთაშორისო სამართალსაც უფრო შემთხვევითი, საჭიროებისაგან გამომწვეულ მორიგებათა ხასიათი ჰქონდა.

რასაკვირველია ევროპის გარდა სხვაგანაც იყო ასეთი-საერ-

თაშორისო სამართალი. თუ ე. ნისი მის შექმნას ევროპის გენიოსობას აწერს, ეს იმ აზრით, რომ მხოლოდ ევროპაში შექმნილმა საერთაშორისო სამართალმა დაიჭირა ეხლა ადგილი მსოფლიო საერთაშორისო სამართლისა, რადგანაც ევროპაში აღმოცენდა თანამედროვე ძლიერი ეკონომიური და სამხედრო სახელმწიფო; მას გარდმოეცა ძველი ევროპის საერთაშორისო სამართალი, რომელიც ეხლა აწესრიგებს თანამედროვე „სახელმწიფოთა საზოგადოების“ სახელით ყველა ქვეყნის სახელმწიფოების საერთო-ერთო განწყობილებათა.

თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი მოქმედებს უპირველეს ყოვლისა სუვერენიტეტის მქონე სახელმწიფოთა შორის. გარდა ამისა, რაც არ უნდა ილაპარაკონ დიდ და პატარა სახელმწიფოების თანასწორობაზედ საერთაშორისო სამართლის წინაშე, დიდი სახელმწიფოები და მათი კოალიცია მაინც უმაღლესი კანონმდებელნი არიან დანარჩენი კაცობრიობისა, რომელსაც იგინი სჩაგრავენ, მაგრამ მასთან ერთად ერთ განუყოფელ სოციალურ ორგანიზმს არასდროს არ წარმოადგენენ. მეცხრამეტე საუკუნეში ევროპა ბატონობდა მთელ ქვეყანაზედ. მის პირველ ნახევარში ეგრედ წოდებული ევროპიული კონცერტი ბატონობდა მთელ ევროპაში. ნაპოლეონისაგან განდიდებულ საფრანგეთის შიშით ევროპის დიდი სახელმწიფოები — ინგლისი, ავსტრია, გერმანია და რუსეთი — ერთმანეთს პირობით შეეკვრნენ, დაეცვათ „ევროპისა და ქვეყნის მშვიდობიანობა“ საფრანგეთისაგან, და ეს „წმინდა კავშირი“ ისე ბოროტად, ისეთის რეაქციისათვისა და სამინდელი დესპოტიზმისათვის გამოიყენეს, რომ არა თუ საერთაშორისო სამართლის პრინციპი, არამედ სახელმწიფოთა შორისო სამართლის პრინციპიც ძირიან-ფესვიანად უარ ჰყვეს. როგორც ნადავლს, ისე ინაწილებდნენ ერთმანეთში ხალხებსა, ერებსა და სახელმწიფოებს.

ეხლა საერთაშორისო სამართალი ევროპისა, ამერიკისა და აზიის დიდ სახელმწიფოთა შორის ქვეყნის განაწილების

მოსაძსახურეა უპირველეს ყოვლისა. დანარჩენი პატარა სახელმწიფოები, თუმცა იგინიც არიან აღიარებულნი „ძალებად“, თანასწორებად დიდ სახელმწიფოთა, მაგრამ მართლაც ნამდვილი ძალა უნდა გამოიჩინონ, როგორც ამ უკანასკნელად ბოლგარიამ, რომ თავისი საკუთარი უფლება დაიცვან. წინააღმდეგ შემთხვევაში ან ომი ბუმბერაზ სახელმწიფოსთან, — ომი, რომელიც აღიარებულია და მოწესრიგებული თვით საერთაშორისო სამართლის მიერ, — ან ჩაჩუმება და ყოველივე შეურაცხყოფის ჩაყლაპვა, დათრგუნვა თავისივე უფლებისა, როგორც ეს დაემართა ამ უკანასკნელად სერბიასა და თვით დიდ რუსეთსაც, ძალამიხდილსა და განადგურებულს, რომელსაც ველარავითარბა საერთაშორისო „სამართალმა“ ველარ უშველა, როცა უძღურება შეატყეს მეტოქეებმა. რაც თუ გინდ მხეცური იყოს სამართალი რომელიმე კერძო სოციალურ ორგანიზმისა, მას პრეტენზია მაინც აქვს სუსტს და არა ძლიერს გაუწიოს მფარველობა სამართლიანად. საერთაშორისო სამართალში ეს არ არის, ან თუ არის — ისიც რომელიმე დიდი სახელმწიფოს ინტერესით გამოწვეული.

სად არის ყოველივე ამაში ნიშან-წყალიც კი ერთი საკაცობრიო საზოგადოების არსებობისა, — მის წევრთა უფლება და ვალდებულება მკაფიოდ რომ იყოს განსაზღვრული!..

სახელმწიფონი არიან სუვერენიტეტის მქონე — სრულიად დამოუკიდებელნი, ვასსალები და პროტექტორატის ქვეშე მყოფნი. დიდ დამოუკიდებელ სახელმწიფოთაგან არიან დამოკიდებულნი ორი უკანასკნელი კატეგორიის სახელმწიფონი და ხშირად ეს დამოკიდებულება მათის პოლიტიკურის სიკვდილით თავდება ხოლმე. მაგალითისთვის შორს რაღად ვირბინოთ. საქართველო ასეთნაირად არ მოჰკლა რუსეთმა? ჩვენ პროტექტორატი ვსთხოვეთ, სუვერენიტეტის უფლებანი უარ-ყვავით და მას გადავეცით, ნაცვლად მოზღვავებულ მტერთაგან მფარველობა ვითხოვეთ, მან კი თავის სახელმწიფო ორგანიზმში ჩავყლაპა და ამით არა თუ საკაცობრიობის გაერთიანებას შე-

უწყო ხელი, არამედ უარ-ჰყო თვით ის საერთაშორისო სამართალი, რომლის სახელითაც კაცობრიობა გამოჰყავს ერთ საზოგადოებად და რომლის წესითაც ჩვენ მასთან სრულიად კანონიერი ხელ შეკრულობა დავსდევით!

ვასალობა შეიძლება მხოლოდ ერთ სახელმწიფოს წინაშე. პროტექტორატის აღიარება კი შეიძლება როგორც ერთი სახელმწიფოსი, ისე მრავალთა, — მაგალითად შეიძლება საერთაშორისო პროტექტორატის ქვეშე ყოფნა.

მაგრამ როგორიც უნდა იყოს კლასიფიკაცია სახელმწიფოთა, როგორიც უნდა იყოს აგრეთვე ფორმა პროტექტორატისა და ვასალობისა, ყოველ სახელმწიფოს სუვერენიტეტის მქონესაცა და დამოკიდებულსაც, აქვს შემოხაზული საზღვრები და ამ საზღვრებში მოქმედებს სამართალი ერთი რომელიმე სახელმწიფოსი, ან გაბატონებული სახელმწიფოსი დამოკიდებულ სახელმწიფოებზედ. იგი სხვას არ ეხება და არ აწესრიგებს.

ამ საზღვრებში კი მოთავსებულია არა მარტო განსაზღვრული სახელმწიფოები, არამედ მრავალი სხვა და სხვა საფეხურზედ მდგარი საზოგადოებრივი ორგანიზმი.

შესაძლებელია კლასიფიკაცია ორგანიზმთა საზოგადოდ: ორგანიზმები მარტივი, საშუალო რამ მცენარეთა და ცხოველთა; ორგანიზმები მცენარეთა; ორგანიზმები ცხოველთა; ორგანიზმები საზოგადოებრივი. ამასთანავე შესაძლებელია კლასიფიკაცია თვითოეულ ამ დიდ ჯგუფთა ორგანიზმებისა, შესაძლებელია მაშასადამე კლასიფიკაცია საზოგადოებრივ ორგანიზმთა. ესენიც არიან — საზოგადოებრივი ორგანიზმები: ველურ თემთა, თემთა კავშირთა და სხვა, ერი, ანუ სახელმწიფოს მქონე ერი, რომელსაც შეუძლია იმპერიად იქცეს.

კაცობრიობა, თუ ერთი დიდი საზოგადოებრივი ორგანიზმი არა, ერთფეროვანი სოციალობა ჰაინც იქმნებოდა, — რომ დაახლოვებით ერთგვარ სოციალურ ორგანიზმთაგან იყოს შემდგარი. მაგრამ ამას ნამდვილად ვერა ეხედავთ. კაცობრიობაში სულ სხვა და სხვანაირი სოციალური ორგანიზმებია.

საერთაშორისო სამართალი კი აწესრიგებს უმეტეს ნაწილად სახელმწიფოთა შორის განწყობილებათა, და მისთვის კიდევ უფრო საინტერესოა მოწესრიგება განწყობილებათა დიდ იმპერიებს შორის, რომელნიც შეიცავენ უმეტეს ნაწილად ძალით მითვისებულ კაცობრიობის სულ სხვა და სხვა გვარ ნაწილთა. აი ამ ნაწილთა შორის უფრო ვხედავთ ვერავითარ საერთაშორისო მოწესრიგებას. მაგალითად, სად არის საერთაშორისო განწყობილება აფრიკის მცხოვრებთა შორის და პოლონელთა შორის? — არის საერთაშორისო განწყობილება რუსეთსა და ინგლისს შორის, რამდენადაც **საზოგადოებრივი** განწყობილებანი არსებობენ რუსეთისა და ინგლისის სახელმწიფოთა შორის, და არა რამდენადაც ინგლისის ყველა ხალხებსა და რუსეთის ყველა ხალხებს აქვსთ ან ესაჭიროებათ ურთიერთ შორის განწყობილებანი.

წარსულ და ამ უკანასკნელ საუკუნეთა განმავლობაში, მართალია, ყველა სახელმწიფო შევიდა საერთაშორისო სამართლის სფეროში, ყველანი არიან წევრნი „სახელმწიფოთა საზოგადოებისა“. მართალია ერნესტ ნისი, რომელიც ამბობს: „რამდენობა დედამიწის ზურგზედ მცხოვრებ ადამიანთა უდრის ერთ მილიარდ ხუთას ორმოცდა ათ მილიონზედ მეტს; კულტურული ადამიანი, ბარბაროსი თუ ველური, — ყველანი ემორჩილებიან ურთი ერთ განწყობილებაში სამართლის ნორმებს“. — ამით იწყებს ერნესტ ნისი თავის წიგნის, — *Le droit International*-ის შესავალს. დიახ, მართალია, — ყველანი ემორჩილებიან სამართალს, მაგრამ ის კი არ არის მართალი, რომ ყველანი ემორჩილებოდნენ **საერთაშორისო სამართალს**. ამ უკანასკნელს ემორჩილებიან, ისიც სუსტად, მხოლოდ სახელმწიფოები, მილიარდ-ნახევარი ადამიანი კი — სრულიადაც არა. მრავალი მათგანი უცხო საგან ძალით შემოტანილ სამართალს ემორჩილება, იგი უმოკმედო მასალაა დიდ სახელმწიფოთა საერთაშორისო სამართლისა, თორემ ამ მილიარდ-ნახევარ ადამიანთაგან მრავალგვარ სოციალურ ორგანიზმებს. არავითარი ორგანო არა

აქვს სხვა მსგავს ორგანიზმებთან საერთაშორისო კავშირის დასაჭერად, რადგანაც ისინი ძალით არიან ჩამწყვდეულები სხვა, უცხო სახელმწიფოებში, რომლებიც მათ საერთაშორისო კავშირზედ კი არა ზრუნავენ, არამედ თავის მთავარ **ერებზედ**: ინგლისი — ინგლისის ერზედ და არა ინდოეთზედ, რუსეთი — რუსის ერზედ და არა პოლონეიზედ, ან საქართველოზედ. პირიქით — სახელმწიფო რომელიმე ერის ინკორპორაციის შემდეგ უპირველეს ყოვლისა იმას სცდილობს, რომ საერთაშორისო სამართლის ქვეშევრდომთა სიიდან ამორიცხოს დაპყრობილი ერი, თუმცა, რასაკვირველია ერი ამით არ ისპობა, მას მხოლოდ ერთ ორგანოს აჭრიან ძალით; როგორც კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი, იგი ცოცხალი რჩება და სწორედ აქ არის შინაგანი წინააღმდეგობა თანამედროვე საერთაშორისო სამართლისა.

ამას გარდა ეხლაც არის ისეთი ქვეყნები, რომლებიც არ ემორჩილებიან საერთაშორისო სამართალსა, არამედ მათ შესახებ სახელმწიფოებს აქვს შემუშავებული წესები, რომლითაც ამა თუ იმ სახელმწიფოს შეუძლია ჩაიგდოს ხელში „შეძენილი ქვეყანა“. მაგრამ შეგვიძლია ეს აქტი სახელმწიფოთა მიერ „შეძენისა“ ჩავთვალოთ ახალი ქვეყნის შესვლად „სახელმწიფოთა საზოგადოებაში“, როდესაც ეს ახალი ქვეყანა ან სრულიადაც არ არის სახელმწიფო, ან და, თუ არის, მას რომელიმე დიდი სახელმწიფო ან ითვისებს პირდაპირ და საკოლონიზაციოდ ისახავს, ან და საპროტექტორატო ტერიტორიად აცხადებს? — სრულიადაც არა. წესები ქვეყნის შეძენისა, შემუშავებული სახელმწიფოთა მიერ, მოასწავებს უფრო სახელმწიფოთა მიერ დედა-მიწის, კაცობრიობის ძარცვას, ვიდრე საერთა-შორისო სამართლის გავრცელებას მთელ დედა-მიწის ზურგზედ და ამით ვითომცდა კაცობრიობის ორგანიზაციას. ეს ფაქტია და ვერც ადგილობრივ ინდიელთა უფლება, შემუშავებული შეერთებული შტატების მიერ, ვერც საერთოდ დაკითხვა და თანხმობის მიღება ადგილობრივ მცხოვრებთაგან რომელიმე

სახელმწიფოს მიერ მათი ტერიტორიის მითვისების ან დაჭერის დროს, ბერლინის კონგრესსზედ გადაწყვეტილი 15 ნოემბერს 1884 წელს აფრიკის ტერიტორიათა დაჭერის შესახებ, და სხვ., — ვერ უარ-ჰყოფს ამ ფაქტსა.

აი რას ამბობს პირდაპირ და ურკხვად ისეთი მეცნიერიც, როგორიც არის პოლ ლერუა-ბოლიე:

„არც სამართალია და ბუნების წინააღმდეგიც არის, რომ დასავლეთის კულტურული ხალხნი დაუსრულებელიც მრავლდებოდნენ და იზრდებოდნენ იმ საზღვრებში, რომელიც იყო მათი პირველი ბინა. აქ იგინი აგროვებენ მეცნიერების, საკვირველებათა, ჰქმნიან ხელოვნებასა და ცივილიზაციის მშვენიერებას, და თანაც თითქმის ნახევარ ნაწილს ქვეყნიერებისას უტოვებენ უმეცარ ხალხთა პატარა ჯგუფებს, უძლურთა, ნამდვილ სნეულ ბავშვთა, რომელნიც გაბნეულნი არიან თვალ-უწვდენელ ადგილებზედ, ან და დაუძლურებულ ხალხებს, უენერგიოთა, მიმართულების არა მქონეთა, ამ მართლაც მსცოვან ბავშვებს, რომელთაც აღარაფერი აღარ შეუძლიანთ.“
„ისტორიამაო, ამბობს იერიინგი, იზრუნა შთაგონებინა ხალხთათვის ის კეშმარიტება, რომ არ არის აბსოლიუტური საკუთრება, ე. ო. დამოუკიდებელი საზოგადოებისაგან. როდესაც რომელიმე ხალხი ნიქს ვერ იჩენს იმ მიწის მოხმარებაში რომელიც მას ბუნებამ მიუზომა, მან ადგილი სხვას უნდა დაუთმოს. მიწა მხოლოდ იმ ხალხებს ეკუთვნის, რომელთაც იციან მისი დამუშავება“ (Nys, Le Droit Intern. II, p. 49—50.)

როდესაც ასეთ პრინციპებს მისდევენ მეცნიერებიც კი, რაღა უნდა სთქვან და ჰქმნან სახელმწიფო მოღვაწეებმა, პოლიტიკოსებმა, დიდ სახელმწიფოთა დიპლომატებმა, რომელნიც აწარმოებენ მთელ თანამედროვე საერთაშორისო სამართალსა. იერიინგისა და ლერუა-ბოლიეს სიტყვები პირდაპირი უარყოფაა საერთაშორისო სამართლისა, — იმ იდეალურ საერთაშორისო სამართლისა, რომელმაც უნდა ჰქმნას კაცობრიობის ორგანიზაცია მომავალში მაინც, თუ იგი არ არსებობს თანა-

შედროვე საერთაშორისო სამართლის ძალით. განა უფლება, სამართალი მით განისაზღვრება, — შეუძლია თუ არა ხალხს ისარგებლოს თავისი საკუთრებითა? განა სხვისი უნიჭობა უფლებას ანიჭებს ვისმე მიითვისოს მისი ქონება? განა ყოველი მემკვიდრე ნიჭიერია? არა, — იგი უფლება-მოსილი პირია, და ათასჯერ უფრო ნიჭიერიც რომ იყოს სხვა ვინმე, თუ უფლება არა აქვს, მემკვიდრეს მემკვიდრეობას ვერ წაართმევს. ეს არის ნამდვილი სამართლის ხასიათი. მართალია, ზოგიერთ შემთხვევაში სახელმწიფო ჩამოართმევს ხოლმე მემკვიდრეობას ან ქონებას კერძო პირსა, მაგრამ ჩამომართმეველი სწორედ უფლება-მოსილი პირია და იგი თავისი უფლებით სარგებლობს და არა მარტო სხვისი უნიჭობით, ან დანაშაულით. სხვისი დანაშაული ღმრთისი უნიჭობა თავის თავად ვერ განსაზღვრავს ვერავის უფლებასა, თუმცა შეიძლება იგინი მიზეზნი ყოფილიყვნენ დროთა ვითარებაში კოლლექტიურ პირთათვის ამ განსაზღვრულ უფლების აღმოცენებისა. ამას გარდა, სად არის სწორი საზომი და საზღვარი ხალხთა ნიჭიერებისა ან უნიჭობისა? ან სად არის კაცობრიობაში ასეთი კოლლექტიური უფლება-მოსილი პირი, რომელსაც შეეძლოს უნიჭოთა ქონების მითვისება? — ჯერ ასეთი კაცობრიობა უნდა იყოს, მერე მისი ასეთი უფლება უნდა აღმოცენდეს, და მხოლოდ მაშინ შეიძლება ლაპარაკი ასეთ საქციელზედ. ერთს კერძო ერს კი მეორე კერძო ერის ქონების მითვისება არასოდეს არ შეუძლია არავითარი სამართალითა, მისი უნიჭობის გამო, როგორც ნიჭიერ კერძო პირს არ შეუძლია მიითვისოს სხვისი საკუთრება მისი უნიჭობის გამო. მაშ რომელი სამართლით შეუძლია ერთს დიდ კულტუროსან ერს მეორე უკულტუროს მიწა-წყლის წაღება? არავითარის სამართალითა, რადგანაც ასეთი სამართალი არც არსებობს და ჯერ არც შეიძლება იარსებოს. ამისათვის საჭიროა კოლლექტიური კაცობრიობა, რომელსაც უფლება ექმნება უნიჭო წევრთა, ან დანაშაულ წევრთა დასჯა ქონების ჩამოართმევით. ასეთი კაცობრიობა ჯერ არ არსებობს.

კერძო ერის ან კერძო კულტურულ ერთა ასეთი უფლება-
კი არაფრით არ განისაზღვრება. თვით თანამედროვე სახელ-
მწიფოთაშორისა სამართალიც კი არ ქადაგობს ასეთ უსამარ-
თლობას, და პრინციპიალურად მაინც არის აღიარებული და-
კითხვა პატრონისა მოსულ სახელმწიფოს მიერ, როდესაც
„ახალ“ ტერიტორიის „შეძენაზედ“ მიდგება ხოლმე საქმე.

მაგრამ ეს კიდევ არაფერი: ისტორიას სრულიადაც არ
გვასწავლის, რომ ერებს სამართლიანად ერთმეოდათ ხოლმე
მიწა-წყალი. პირიქით, ყოვილ ფეხის გადადგმაზედ ვხედავთ.
ხოლმე ისტორიაში ისეთ მაგალითებს, რომ ნაკლებად კულ-
ტუროსან და მდბალ ერებს დაუპყრიათ დიდის კულტურისა
და შემოქმედების ნიქის მქონე ერები. ეს ფაქტია, რომლის
უარ-ყოფაც არ შეიძლება. საბერძნეთი რომმა დაიპყრო. რო-
მი ბარბაროსებმა დაქციეს. საქართველო და ბიზანტია ოსმა-
ლებმა დაამხვეს. ავსტრია ერთ დროს იტალიაში ბატონობდა
და სხვ.

ეზლა კიდევ მთელი ევროპის წინააღმდეგ გაძოდის აზია,
— ჩინეთი, იაპონია, ინდოეთი, რომელნიც ამტკიცებენ თავი-
ანთ უფლებებსა და ნებას აღარ აძლევენ ევროპიელებს ექ-
სპლოატაციისას. იგინი თავიანთ უფლებათათვის იბრძვიან და
რას დავიდევნ, იხრჩობიან თუ არა ევროპიელები თავიანთ
საზღვრებში. რაც შეეხება „გაბნეულ, დეგენერანტ ხალხთა“
მიწა-წყალს, თუ მათი ექსპროპრიაცია სამართლად ჩაითვლე-
ბა, აზიელებსაც მეტი ზნეობრივი უფლებაცა აქვსთ მათი მიწა-
წყლის დაპყრობისა, ვიდრე ევროპიელებს, რადგანაც ისინი
ზოგჯერ კადევ უფრო ვიწროდაცა გრძნობენ თავს თავიანთ ტერ-
რიტორიაზედ. მეცნიერებისა და ხელოვნების საკვირველებათა
შექმნა კი მათაც შეუძლიანთ, როგორც ეს იაპონელებმა გვაჩ-
ვენეს. მაგრამ ნამდვილ სამართალზედ არც აქ შეიძლება ლაპა-
რაკი. რაც თუ გინდ „გაბნეული“ იყოს ხალხი, თუ **სამართალი**
არსებობს, არავის არა აქვს უფლება მისი მიწა-წყლის მითვი-
სებისა; მხოლოდ აღსრულება შეუძლიანთ ამ ძალადობისა,

მაგრამ ძალა, რომელსაც შეიძლება საპართლის წარმოშობაში დიდი როლი ეთამაშოს, ძირითადად და არსებითად განსხვავდება მისაგან, და ალფრედ ფულიეს სამართლიანი სიტყვით ერთ მილიონ ქურდს ყოველთვის მეტი ძალა აქვს, ვიდრე მეტი უფლება.

ყოველივე ასეთი საქციელი, გამართლებული იერინგისაგან და პ. ლერუა-ბოლიესაგან, პირდაპირი ჟარ ყოფაა საერთაშორისო სამართლისა, და რამდენადაც ზალხთა ისტორიაში ასეთ საქციელს ადგილი აქვს, იმდენად საერთაშორისო სამართალი ვერ ასრულებს თავის იდეალურ დანიშნულებას, იმდენად „საზოგადოებათა საზოგადოება“ ვერ ამყარებს თანასწორობას თავის ქვეშევრდომთა შორის, იმდენად კაცობრიობის ორგანიზაცია არ არსებობს საერთაშორისო სამართლის ძალით.

სულ სხვა საკითხია, — დაეტყვიან თუ არა ევროპელები, ან აზიის დიდი ერები თავიანთ საზღვრებში, დაიპყრობენ თუ არა ძალით სხვა გაბნეულ ხალხებს და შესდგება თუ არა ამით ერთი კაცობრიობა. ეს საკითხი „კაცობრიობის ფონდის“ საკითხია და ჩვენ ამაზედ ვალკე თავში ვილაპარაკებთ.

შემდეგ — თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი არ არის ნამდვილი საერთაშორისო სამართალი, არამედ სახელმწიფოთაშორისო სამართალი. ერსა და სახელმწიფოს შორის დიდი განსხვავებაა, და როგორ შეიძლება იგი დღეს იყოს მაჩვენებელი ერთი საკაცობრიო საზოგადოებისა, როდესაც მას ერთა შორის კავშირიც ვერ მოუხერხებია, — ერთა შორის, რომელნიც ებრძვიან სახელმწიფოებს, მაშასადამე თანამედროვე სახელმწიფოთა შორისო სამართალსა და მიისწრაფიან ნამდვილ საერთაშორისო განწყობილებათა დამყარებისაკენ.

ფაქტია, რომ დღეს არ არსებობს არც ერთი სახელმწიფოსაგან პყრობილი ერი, ღირსი ამ სახელისა, რომ ეროვნული თავისუფლებისაკენ არ მიისწრაფოდეს. ერი არის კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი. მისი კუთვნილებაა ენა, სარწმუნოება, ისტორიული წარსული, ერთობ კულტურა, მი-

წა-წყალი და სხვ. ასეთი ერის მისწრაფება არის შექმნა საერთაშორისო პოლიტიკურ ორგანოთა, მაშასადამე აუცილებლად საერთაშორისო ორგანოთა, რომ მიღებულ იქმნას სახელმწიფოთა საზოგადოებაში. პოლონეთი; ირლანდია, ინდოეთი, არაბეთი, საქართველო და კიდევ სხვა მრავალი ერი უკვე განვითარების იმ გზაზეა, რომ სურვილი დაებადათ დამოუკიდებელ ეროვნულ და პოლიტიკურ არსებობისა. მათი მიზნის განხორციელება იქმნება ახალ სახელმწიფოთა დაარსება და მაშასადამე საერთაშორისო სამართლის მიერ ახალ ქვეშევრდომთა შექმნა.

ერთობა რომ განვიხილოთ ყველა ერთა ასეთი მისწრაფება და მათი მიზნის შესაძლებელი განხორციელება, მაშინ შემდეგი სურათი გადაგვეშლება თვალის წინ: საერთაშორისო სამართალი თანამედროვე სახელმწიფოთა შორის განწყობილებათა მომწესრიგებელი სამართალია, და არა საერთაშორისო სამართალი, რადგანაც სახელმწიფოებში სხვა და სხვა ერები შედიან, რომელნიც ამ სახელმწიფოთა შინაგან სამართალს ემორჩილებიან და არ წარმოადგენენ საერთაშორისო სამართლის სწორ-უფლებიან სუბიექტებს. მისწრაფება ამ ერთა მაშასადამე პირდაპირი უარ-ყოფაა თანამედროვე სახელმწიფოთაშორისო სამართლისა და აუცილებელი პირობა მომავალი საერთაშორისო სამართლის შექმნისა, რომელიც ნამდვილი საერთაშორისო სამართალი იქმნება,—არა თანამედროვე, არამედ მისი წინააღმდეგი, მართალი საერთაშორისო სამართალი.

თანამედროვე საერთაშორისო სამართალმა თავისი თავი უნდა უარ-ჰყოს ყოველთვის იმდენად, რამდენადაც ერები განთავისუფლებიან და საერთაშორისო სამართლის ახალ პირებად გახდებიან. რასაკვირველია, მაშასადამე, ლაპარაკიც არ შეიძლება იმაზედ, რომ დღეს არსებული სახელმწიფოთაშორისო სამართალი არის მთელი კაცობრიობის სოციალურ ერთ-არსებობის გამოხატუვლი. პირიქით, შინაგანი წინააღმდეგობით არის იგი აღსავსე, თავის თავის უარ-ყოფაა, რადგანაც სახელმწიფოთა უფლებას გამოჰხატავს, და არა ერთა უფლებას, რო-

მელნიც ებრძვიან თანამედროვე სახელმწიფოთა. ერთა თავისუფლება, — უდიდესი რევოლუცია იქმნება საერთაშორისო სამართლის სფეროში, წარმოშობი ახალი სამართლისა. მაგრამ თავით მომავალი, იდეალური, ნამდვილი საერთაშორისო სამართალიც ვერ შექმნის ერთ საკაცობრიო სოციალურ ორგანიზმს, — ამ იდეალურმა სამართალმა ერთა შორის სრული, საყოველთაო და მუდმივი მშვიდობიანი კავშირიც რომ განამტკიცოს — მაშინაც კი, და აი რატომ:

ყოველი საერთაშორისო სამართალი, აწმყო თუ მომავალი, არის გამომხატველი არსებულ ცალკე სოციალურ ორგანიზმთა განწყობილებისა, ერი იქმნება კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი თუ დიდი სახელმწიფო. მომავალი საერთაშორისო სამართლის განხორციელება სრულიად არ უარ-ჰყოფს არსებობას ამ კონკრეტულ სოციალურ ორგანიზმთა. განხორციელება სრულიად სამართლიან, იდეალურ საერთაშორისო სამართლისა იქმნება მაშასადამე განხორციელება ამ კონკრეტულ სოციალურ ორგანიზმთა შორის იდეალურ კავშირისა, მაგრამ რაც თუ გინდ იდეალური იყოს ეს კავშირი, რაც თუ გინდ მუდმივი და მშვიდობიანი, არსებობა ამ ორგანიზმთა მაინც ფაქტად რჩება, ვინაიდან განწყობილება შეიძლება მხოლოდ ორ, ან მრავალთა არსთა შორის. ერთი კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი კი უარ-ყოფა იმ საერთო-ერთო განწყობილებათა, რომელიც არის საერთაშორისო სამართალი. — მაშასადამე განხორციელება იდეალურ საერთაშორისო სამართლისა თავის თავად, როგორიც უნდა იყოს მისი ფორმა, ვერა ჰქმნის ერთ საკაცობრიო საზოგადოებას.

შემდეგ, — საერთაშორისო სამართალი, იდეალურიც კი, საკმარისი არ არის ერთ საკაცობრიო სოციალურ ორგანიზმის შექმნისათვის სოციალურ მოვლენათა კლასიფიკაციის მიხედვით. ამ უკანასკნელის მიხედვით კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი სინამდვილეა მაშინ, როდესაც დაახლოვებით ყველა მოვლენა ჩნდება და ვითარდება რომელიმე საზოგადოება-

ში. მაშასადამე, როცა საკაცობრიო საზოგადოებას ექმნება ერთი ენა, ერთი ზნეობა, ერთი ტიპის სარწმუნოება, ერთი ეკონომიკა, ერთი პოლიტიკა, ერთი სამართალი და ერთად-ერთი სოციალური ყოველმხრივი მოწესრიგება, — მხოლოდ მაშინ შეიძლება კაცობრიობაზედ ლაპარაკი, როგორც ერთ სოციალურ მთელ ორგანიზმზედ. მაგრამ ეს უკვე პირდაპირი ლაპარაკია საერთაშორისო სამართლისა, რადგანაც ერთი კონკრეტული საკაცობრიო საზოგადოება თავის თავთან ვერ გამართავს საერთაშორისო განწყობილებათა.

თვით განსაზღვრა საერთაშორისო სამართლისა, თვით სხელი მისი გვაუწყებს, რომ არ არსებობს ერთი საკაცობრიო საზოგადოება, არამედ მრავალი კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი, რომელთა შორისაც დაბადებულა, განვითარებულა საერთაშორისო სამართალი. მიუღწევია თანამედროვე სახელმწიფოთა-შორისო სამართლის შექმნამდის და მომავალში უნდა მიაღწიოს ნამდვილ, იდეალურ საერთაშორისო სამართლის შექმნასაც.

აი ის მოსაზრებანი, რომელნიც ნათლად გვიმტკიცებენ, რომ საერთაშორისო სამართალი ვერა ჰქმნის დღეს საკაცობრიო საზოგადოებასა და თავისთავად ვერც შექმნის ვერასოდეს, რადგანაც ცნებანი „საერთაშორისო სამართალი“ და „საკაცობრიო საზოგადოება“ ურთი-ერთის წინააღმდეგნი ცნებანი არიან. ხშირად ადამიანები, დიდ მოძრაობათა დროს, გატაცებულან ხოლმე, აზრით გადულახავსთ საზღვრები თავიანთი ეროვნებისა და უფიქრიან შესაძლებლობა საკაცობრიო საზოგადოების დაარსებისა. დიდი რევოლიუციის დროს საფრანგეთში ანრი გრეგუარი აღგენდა პროექტს „საერთაშორისო სამართლის“ დეკლარაციისას, რომელიც, მან წარუდგინა საერო კრებას 18 ივნისს 1793 წელს, და შემდეგ 23 აპრილს 1795 წელს. ეს დეკლარაცია კი, მიუხედავად მის კეთილშობილურ და ხალხთა შემაერთებელ შინაარსისა, უარ-ყოფიერად სახელმწიფოთა ავტონომიისა, უარ ყოფა იყო, მაშასადამე,

შე, თვით საერთაშორისო, ანუ სახელმწიფოთაშორისო სამართლისა, და ამიტომაც პროექტი პროექტად დარჩა. ცხოვრებაში იგი მაინც ვერ განხორციელდებოდა. პროექტიც უკანვე წაიღო ავტორმა, რადგანაც თილიპ-ანტონ-მერლენმა დიდი პროტესტი განაცხადა საზოგადო უზრუნველყოფის კომიტეტის სახელით, რომელმაც მიითვისა გარეშე პოლიტიკის მართვა. (E. Nys, Dr. Int. I, p. p. 173—174).

თანამედროვე სოციალიზმიც პირდაპირ ასწავლის მომავალ საკაცობრიო საზოგადოების შექმნის შესაძლებლობასა, მაგრამ ის გზები კი, რომლითაც უნდა შეიქმნას ასეთი საკაცობრიო საზოგადოება, — უარ-ყოფა ან კაცობრიობისა და ან საერთაშორისო სამართლისა: ინტერნაციონალიზმი სრული უარყოფა საკაცობრიო საზოგადოებისა და განმტკიცება ნამდვილი **საერთაშორისო** სამართლისა კოსმოპოლიტიზმი კი თავის მხრივ უარ-ყოფა საერთაშორისო სამართლისა და შეუძლებელიცა. მაგრამ ამაზედ შემდეგ თავში მოვილაპარაკოთ.

პირიქით, ერთა განთავისუფლების ნიადაგზედ, ნაციონალიზმის ნიადაგზედ აღმოცენებულია ხოლმე თეორიები, რომლებიც ნამდვილ საერთაშორისო სამართალს ჰქადაგებდნენ. მაგალითისთვის შორს არ წავალთ: იტალია ისეთი ქვეყანა იყო ევროპაში, სადაც ერთ დროს აღმოცენდა უპირველესი „საერთაშორისო სამართალი“ მის რესპუბლიკათა შორის. სწორედ ასეთი ქვეყანა იყო უკხო ქვეყნის უღელ ქვეშაშინ, როცა ყველა უმთავრესს ერებს ევროპაში პოლიტიკური თავისუფლება, სახელმწიფო ჰქონდათ. ამიტომაც იტალიაში დაიბადა სწორედ ისეთი წარმომადგენელი საერთაშორისო სამართლისა, რომელმაც საერთაშორისო სამართალი განსაზღვრა არა მარტო როგორც არსებულ სახელმწიფოთა შორის განწყობილებათა მოწესრიგება, არამედ როგორც ერთა, კონკრეტულ სოციალურ ორგანიზმთა შორის ნამდვილი საერთო-ერთო მოწესრიგება. ასეთი მწერალი იყო მანჩინი. შემდეგ მოვილაპარაკოთ მის თეორიაზედ, როდესაც ერის უფლე-

ბას შეეცხებით. იგი ჰქადაგებდა სწორედ მომავალ იდეალურ საერთაშორისო სამართალსა.

მაგრამ ამ შემთხვევაშიაც საერთაშორისო სამართალი არც აწმყო და არც მომავალი, არა ჰქმნის მთელ კაცობრიობას ერთ დიდ საზოგადოებად. პირიქით, სხვა არგუმენტებსაც რომ თავი დავანებოთ, საერთაშორისო სამართალი განსაზღვრითა თვისითა ეწინააღმდეგება საკაცობრიო საზოგადოებას.

თანამედროვე კაცობრიობა სუშმაა სრულიად სხვა და სხვა საზოგადოებათა, რომელთაგან ზოგი მაღალ საფეხურზედა სდგას, ზოგი მდაბალზედ, ზოგი დიდია, ზოგი პატარა, ზოგს თავისი საკუთარი სახელმწიფო აქვს, ზოგი სხვის სახელმწიფოსაგან არის ძალით პყრობილი და მოკლებული საერთაშორისო უფლებას. ეს საზოგადოებანი განირჩევიან ერთმანეთისაგან ენითა, სარწმუნოებითა, რწხითა, ისტორიითა, ზნეჩვეულებითა, ერთობ კულტურითა და შინაგან სოციალურ სტრუქტურითა, და ვინ იცის, რამდენი ხანი გაივლის, სანამ იგინი ყველანი დაუახლოვდებოდნენ ერთმანეთს კულტურის მსგავსებით მაინცა. ამისათვის საჭიროა მთელი კაცობრიობის ფონდის, ამ უღვევლი „სოციალური მასალის“ ამოწურვა და გადამუშავება. მაგრამ ამაზედაც ცალკე მოვილაპარაკოთ.

ეხლა ევროპიელები ბატონობენ ქვეყანაზედ. ევროპიელთა რიცხვი ევროპაში იქმნება მარტო 390 მილიონი. მათ ეკუთვნის 112 მილიონი ოთხ-კუთხი კილომეტრი, ე. ი. 82% მთელი მიწისა. ევროპიელთა რიცხვი მთლად, ევროპაში და სხვაგან იქმნება 570 მილიონი. ყოველივე ესე მართალია, მაგრამ 570 მილიონი მილიარდ ნახევრამდის მაინც შორს არის. 112 მილიონ ოთხ-კუთხ კილომეტრ მიწაზედაც არ არის სულ მოსახლეობა, არამედ იგი კუთვნილებათ ევროპიელთა, ე. ი. სწორედ იმ ხალხთა საერთაშორისო უფლების უარ-ყოფა, რომელზედაც არის აშენებული თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი, რომელიც თავის მხრით უარ-ყოფილ ზნდა იქმნას მომავალ საერთაშორისო სამართლის მიერ. ასე რომ, ასეთი

ბატონობა ევროპიელთა კიდევ არ მოასწავებს საკაცობრიო საზოგადოების არსებობას. ევროპა, ევროპიელები და მათი ბატონობა არ არის კაცობრიობა და მისი ერთობა. უკვე იძვრის 400 მილიონი ჩინელი, 200-ზედ მეტი მილიონი ინდოელი, დაიძვრის შემდეგ აუარებელი აფრიკელი; და სანამ ეს ახალი პროცესი ხალხთა მოძრაობისა, ახალ ეროვნებათა შექმნისა, ახალ სახელმწიფოთა დაარსებისა და განვითარებისა დამთავრდებოდეს, — დედა მიწის ზურგზედ სულ სხვა ისტორია, სულ სხვა საერთაშორისო სამართალი აღმოცენდება, როლი ბატონობისა, უპირატესობა მცხოვრებთა რაოდენობისა სხვა, ახალ რასისაკენ გადიხრება; საუკუნოებით გაგრძელდება ეს პროცესი და კაცობრიობა კი მაინც ვერ იქმნება ერთი სოციალური ორგანიზმი. და ცხადია, რომ თუ ასეთი რთული და ხანგრძლივი სოციალური პროცესიც ვერ შექმნის საკაცობრიო საზოგადოებას, მას ვერა ქმნის მით უმეტეს თანამედროვე სახელმწიფოთაშორისო სამართალი, რომელიც განქრება ზაშინვე, როგორც განქრებიან თანამედროვე სახელმწიფოები, რომ ადგილი სხვა სახელმწიფოთა და სხვა სამართალს დაუთმონ.

მაგრამ არის სხვა მოვლენაც თანამედროვე ევროპის საზოგადოებაში, რომელიც ბევრს აძლევს იმედს მომავალ საკაცობრიო საზოგადოების შექმნისას. ეს მოვლენა არის სოციალისტური მოძრაობა. სოციალიზმმა უნდა გარდაქმნას შინაგანი ცხოვრება საზოგადოებისა და გარეგანი განსხვავებაც ერთა შორის უნდა მოსპოს ინტერნაციონალიზმით ან კოსმოპოლიტიზმით. — ეს იქმნება შექმნა საერთო საკაცობრიო საზოგადოებისა.

გნახოთ, რაზეა დამყარებული ეს მოსაზრებაც, რამდენად შეუძლია სოციალიზმს ასეთი კაცობრიობის შექმნა, რამდენად არის ინტერნაციონალიზმი ამ მომავლის განხორციელება და რამდენად არის შესაძლებელი კოსმოპოლიტიზმი.

თავი მეცხრე.

სოციალიზმი, ერი და კაცობრიობა.

ზშირად სოციალისტები ერის პრობლემას სოციალიზმის პრობლემას უპირისპირებენ, თითქოს იგინი ურთი-ერთსა პრიცხავდნენ. — ამასთანავე სოციალისტებს თავიანთ იდეათა დაგვირგვინებად ინტერნაციონალიზმი მიაჩნიათ, ძლიერ ბუნდოვანი ინტერნაციონალიზმი, და სწამს, რომ ოდესმე, როდესაც სოციალიზმი გამეფდება მთელს ქვეყანაზედ, კაცობრიობაც ერთ სოციალურ ორგანიზმს წარმოადგენსო. ამგვარად, თუ ერთის მხრით საერთაშორისო სამართლის მეცნიერთათვის კაცობრიობის ორგანიზაცია იქმნება **საზოგადოებათა საზოგადოების** სრული დამკვიდრება, — სოციალისტ-ინტერნაციონალისტთათვის კაცობრიობის ორგანიზაცია ნიშნავს ერთ საზოგადოების არსებობას, რომელშიაც შევა მთელი კაცობრიობა, — ან ინტერნაციონალის, ან კოსმოპოლისის სახით.

ჩვენ უკვე განვიხილეთ ზემოდ, რომ ვერც საერთაშორისო სამართალი, ვერც საზოგადოებათა საზოგადოება ვერც ჰქმნის ერთ საკაცობრიო საზოგადოებას, ამ თავში კი განვიხილოთ — რამდენად სამართლიანია სოციალისტთა თეორია ინტერნაციონალიზმისა და კოსმოპოლიტიზმისა, ან აქვს თუ არა რაიმე საფუძველი ერისა და სოციალიზმის პრობლემათა დაპირდაპირებას. ამ ორკაციტხს სოციალისტთა თეორიის ზედალთა საზრისით მჭიდრო კავშირე აქვს ურთი-ერთ შორის.

უმთავრესი შეცდომა სოციალისტთა წმინდა სოციალოგიურია. მათთვის ერის განვითარება, როგორც კონკრეტულ საზოგადოების ორგანიზული განვითარება, არ არსებობს. მათთვის არსებობს მხოლოდ განვითარება საზოგადოებისა, რომელიც კლასსთაგან შესდგება, — განვითარება, რომლის მამოძრავებელი ძალა კლასთა ბრძოლაა; — ხოლო თუ რა არის თვით საზოგადოება, ან როგორნი ყოფილან ისტორიის კონკრეტულნი საზოგადოებანი და დღესაც არიან, — ასეთ პრობ-

ლემებს სოციალისტები ნაკლებ ყურადღებას აქცევენ. ისინი განიხილავენ ძლიერ აბსტრაქტულად საზოგადოების განვითარებას პირველ-ყოფილ კომმუნიდან კაპიტალიზმამდე, შემდეგ მომავალ აუცილებელ სოციალიზმამდე, ხოლო თვით შემოქმედნი საზოგადოებანი, ის სოციალურ-ისტორიული ინდივიდები, რომელნიც ჰქმნიდნენ კონკრეტულად სხვა და სხვა ფორმის საზოგადოებას, — მათ ნაკლებათ აინტერესებს. — ამიტომაც მათთვის მონობა, ფეოდალიზმი, კაპიტალიზმი და სოციალიზმი ერთმანეთს მისდევენ რაღაც აუცილებლობით, ხოლო რომის მონობას, საფრანგეთის ფეოდალიზმს, ინგლისის კაპიტალიზმსა და სხვ., — მას, რომ ეს ფორმები საზოგადოებრივობისა სწორედ ამა თუ იმ ერს განუხორციელებია, — მათ მსჯელობაში რაღაც უცნაური ადგილი უჭირავს და ისე ლაპარაკობენ; თითქოს მთელი ერის ცხოვრებაში უარდა იურიდიულ ეკონომიურ მოვლენათა არაფერი იყოს, თათქოს კონკრეტული საზოგადოებანი მხოლოდ ამ მოვლენათა შექმნაში იჩენდნენ თავიანთ ორიგინალობასა და ყოველივე სხვა ზერელი შემოქმედება იყოს, ზედ-ნაშენი. ნამდვილად კი ყოველი ერის ცხოვრება რთულია, მისი საერთო შემოქმედებაც რთულია და მრავალ-ფეროვანი, ღრმა და ორიგინალური. არც რომის სოციალური ცხოვრება ამოიწურება მონობითა, არც სხვა ერთა ცხოვრება — ფეოდალიზმითა და კაპიტალიზმითა, არც მომავალ საზოგადოებათა ცხოვრება სოციალიზმითა.

ამგვარად, მარტო იმის აღნიშვნა კი არ არის საკმარისი, რომ მონობის შედეგ ფეოდალიზმი დაიწყო, არამედ იმისიც, თუ სად და ვინ დაიწყო ფეოდალიზმი, ან კაპიტალიზმი? მარტო იმის თქმა კი არ არის საკმარისი, რომ კაპიტალიზმი მთელს ქვეყანას ედება და მთელს ქვეყანაზედაც მისი შინაგანი წინააღმდეგობანი მიგვიყვანებენ სოციალიზმამდე, არამედ იმისიც, თუ სად და ვინ შესდგა ფეხი კაპიტალიზმის ხანაში, სად და ვინ განახორციელებს სოციალიზმს, რა ემართება თვითოთხეულ კონკრეტულ საზოგადოებას; ამ მომქმედ პირს, რომ

დესაც იგი საზოგადოებრივობის ერთ იურიდიულ-ეკონომიურ ფორმებიდან მეორეში გადადის.

უამისოდ პირდაპირ ცალიერ განყენების სფეროში ვიქმნებით, და ისეთის შეცდომების მსხვერპლიც გავხდებით, როგორისაც გახდნენ სოციალისტები. მათ არ მიაქციეს ყურადღება თვით მომქმედ საზოგადოებათა შემოქმედებას და ინდივიდუალობას, რომლის ნაყოფიც არის ესე თუ ის ფორმა იურიდიულ-ეკონომიურ მოწყობისა. მათ განიხილეს კლასსთა ბრძოლა და თვით ეს იურიდიულ-ეკონომიური მოწყობილება განყენებულად, გარეშე კონკრეტულ სოციალურ ინდივიდთა, და იმ დასკვნამდის მივიდნენ ბუნებრივად, რომ დამოუკიდებლად ერთა, ამ კონკრეტულ სოციალურ ინდივიდუალობათა, არსებობს ეს კლასსთა ბრძოლა და კლასიური სოლიდარობაც, რომელიც განყენებულ ეკონომიურ განწყობილებათა ნიადაგზედ არის აღმოცენებული და რომელმაც, აგრეთვე დამოუკიდებლად კონკრეტულ სოციალურ ინდივიდთა, დამოუკიდებლად ერთა, უნდა განახორციელოს საზოგადოდ კაცთა შორის სოციალიზმი. აქედან წარმოსდგება მათი ყალბი და შემცდარი ინტერნაციონალიზმი, რომელიც იგივე კოსმოპოლიტიზმია, თუმცა ამ ბოლოს დროს სოციალისტ-ინტერნაციონალისტებმა ძლიერ შეიცვალეს აზრი ამ საგნის შესახებ ისეთ მოვლენათა დაკვირვებით, რომელთაც პირდაპირ უარ-ჰყვეს მათი თეორია. ერთა მოძრაობა, მათ შორის სწორედ კაპიტალიზმის განვითარების შემდეგ, პირდაპირი უარყოფა იყო სოციალისტთა ინტერნაციონალიზმისა და კოსმოპოლიტიზმისა.

ყოველი ბიოლოგის დიდი ნაკლი იქმნება, თუ იგი სიცოცხლის განვითარების ისტორიას ისე მოგითხრობს, რომ ცოცხალ ორგანიზმზედ არას იტყვის და მარტო განყენებული მსჯელობით შეგაჯერებს. სწორედ ასე ირჯება სოციალისტ-თეორეტიკოსი, რომელიც ერის, ამ ცოცხალ სოციალურ ორგანიზმის გარეშე მოგვითხრობს კაპიტალიზმის ისტორიას და

თან იმ დასკვნამდის მიდის, რომ უნდა მოისპოს მრავალფეროვნება არსებულ საზოგადოებათა და უნდა შეიქმნას ერთად-ერთი საზოგადოება. საკვირველი იქმნებოდა სწორედ ისეთი ბიოლოგი, რომელიც თავის კვლევაში ისეთს დასკვნამდის მივიდოდა, რომ ერთად-ერთი ცოცხალი სახე გაჩნდებოდა და მოისპობოდა მრავალ-ფეროვნება სახეთა, გვართა და ინდივიდთა.

ერი, როგორც ჩვენი განსაზღვრიდანა სჩანს, არის კონკრეტული საზოგადოება, რომელსაც, მართალია, თავისი ისტორია ჰქონია, რომელიც მართალია, ერთად-ერთი კონკრეტული საზოგადოება არ არის, არამედ ერთი მრავალთაგანი, მაგრამ იგი მაინც უმთავრესი ჭურჭელი ყოფილა საზოგადოებრივობისა საზოგადოებათა ისტორიაში, და დღესაც იგი ასეთივე უმაღლესი საზოგადოებრივი ჭურჭელია, მსგავსად იმისა, როგორც ადამიანი ყოფილა და დღეს მით უმეტეს არის უმაღლესი ჭურჭელი სიცოცხლისა.

ერის სიცოცხლე კი, როგორც სიცოცხლე საზოგადოებრივ რთულ ორგანიზმისა, არ არის მარტო ეკონომიური სიცოცხლე, არამედ — ეკონომიური, იურიდიული, ზნეობრივი, ხელოვნური, მეცნიერული და სხვა, — სრული, რთული-სოციალური, ერთი სიტყვით. ყველა ეს მოვლენანი ცვალებადობას განიცდიდნენ ერის შინაგან ორგანიულ ცხოვრებაში, განიცდიან დღესაც, მაგრამ ამით ერი მაინც ერად რჩება, — იგი მხოლოდ პროგრესისაკენ ან რეგრესისაკენ მიდის, მისი ორგანიული ცხოვრება ან რთულდება და უმჯობესდება, ან მარტივდება და სიცხოველე აკლდება, — მაგრამ განვიმეორებთ, ერი მაინც ერია, სიკვდილამდის იგი ერად რჩება. მსგავსადვე, ცოცხალი ორგანიზმის შინაგან ცხოვრებაში შეიძლება ათასნაირი ცვლილება მოხდეს, გაუმჯობესება ან დაავადება, მაგრამ ორგანიზმის ინდივიდუალობა იგივეა, და სიკვდილითაც იგი კვდება, როგორც ესა ხუ ისე ინდივიდი.

ამიტომაც პრობლემა თვით ამ ცვალებადობისა ორგანიზ-

მთა შინაგან ცხოვრებაში და პრობლემა თვით პროგრანიზმის არსებობისა, რასაკვირველია, სხვა და სხვა არის, როგორც პრობლემა ადამიანის ინდივიდუალობისა ერთის მხრით, და პრობლემა ანატომიისა და ფიზიოლოგიისა, პათოლოგიისა და თერაპიისა, რასაკვირველია სხვა და სხვანი არიან.

სოციალიზმი სწორედ ერთი ასეთი შინაგან გარდაქმნის პრობლემათაგანია, ერის პრობლემა კი ერთა კონკრეტულ საზოგადოებრივ ინდივიდუალობის პრობლემაა. რასაკვირველია იგინი ერთმანეთში არ აირევიან, მაგრამ ამ შეცდომას ძლიერ ბევრჯერ სჩადიან, როგორც არა ვსთქვით.

სოციალიზმი შეეხება უმთავრესად ერის ეკონომიურ წყობილებას, რომლის გარდაქმნაზედაც, მართალია, ბევრ სოციალურ მოვლენათა შეცვლაა დამოკიდებული. ერებსა ჰქონიათ ფეოდალური განწყობილებანი, ეხლა აქვსთ კაპიტალისტური განწყობილებანი, მაგრამ ერთნიცა და მეორენიც საზოგადოების მდებალ-ხარისხიდან მოწესრიგებად ითვლება მშრომელთათვის მათ იდეალთან შედარებით. ამ ნიადაგზედ არის აღმოცენებული კლასისთა ბრძოლა, რომელიც ერის შინაგან ეკონომიურ ცხოვრებაში სწარმოებს. მშრომელ კლასს იდეალად აქვს დასახული სულ სხვა გვარი მოწესრიგება ეკონომიურ ცხოვრებისა, სულ სხვა გვარი აღსრულება ეკონომიურ ფუნქციათა საზოგადოების მიერ; — ე. ი. კომმუნიზმი ან კოლექტივიზმი. ამ იდეალის მისაღწევად იმუშავენ იგი განსაზღვრულ ტაქტიკას. ბრძოლისას, განსაზღვრულ პოლიტიკას, — ერთგვარ დამოკიდებულებას იმ ელემენტებთან, რომელნიც წინააღმდეგნი არიან სოციალიზმისა, — განსაზღვრულ განწყობილებას კანონმდებლობასთან და სხვ. — ამ ნიადაგზედ სდგებიან პარტიები; ამ ნიადაგზედ სწარმოებს ბრძოლა პარტიათა პარლამენტებში, ამ ნიადაგზედ ქუჩაში ხელ-ჩართული ბრძოლანი და რევოლუციანი სწარმოებენ. — მაგრამ ყოველი ესე ახასიათებს ერის შინაგან ცხოვრებას, თვით ერის არსებობის პრობლემას კი იგი არ შეეხება. ეს ბრძოლაა საზოგადოების მკურნალ-

თა შორის, რომელთაგანაც ზოგს ნორმალურად მიაჩნია თანა მედროვე მდგომარეობა საზოგადოებრივ ცხოვრებისა, ზოგს პათოლოგიურად—და ძალა-უნებურად თავის წამალს აწვდის მთელს საზოგადოებას სრულ განსაკურნავად, ან გასაღონიერებლად, ზოგსაც სულ არა სურს წამალი და სასიკვდილოდ მი-აჩნია იგი საზოგადოებისათვის. —მაგრამ ერი მაინც ინდივიდუა-ლობად რჩება, ერთ კონკრეტულ სოციალურ ორგანიზმად. განხორციელება სოციალიზმი, —იგი მაინც ერად რჩება, —მხოლოდ მისი რადიკალური მკურნალნი გაიმარჯვებენ; არ განხორციელება, —იგი მაინც იგივე იქმნება, მხოლოდ სხვა მკურნალთა წამლის მიღებით შესაფერის ჯან-მრთულობას მოი-პოვებს; მოკვდება, —მაინც განსაზღვრულ სოციალურ ინდი-ვიდუალობად, ენად მოკვდება.

და განა მთელი სოციალური ცხოვრება მარტო ეკონო-მიური ცხოვრება? თვით ისეთი „მარქსისტი“, როგორიც ვერ-ნერ ზომბარტია, —ისიც კი აღიარებს, რომ ეკონომიური ცხოვრება მხოლოდ ერთი ნაწილია საზოგადოებრივ ცხოვრე-ბისაო (Современный Капитализмъ, т. I). —ბევრ მოვლენათა შეცვლის პროცესში სრულდება ერის შინაგან სოცია-ლურ ცხოვრებაში. ბევრი მოვლენა იცვლება დამოუკიდებ-ლად ეკონომიურ ცხოვრებისა, ბევრიც მისი ცვალებადობით არის გამოწვეული. ერთობ სოციალური ცხოვრება მუდმივ ცვალებადობაშია, და თვითოეულ მოვლენის შეცვლისათვის ბრძოლა, თვითოეული ცალკე იდეალის განხორციელება ერის მიერ მისი ორგანიზული სიცოცხლის ისეთივე გამოჩენაა, რო-გორც ეკონომიური ბრძოლა, ეკონომიური იდეალის განხორ-ციელება.

აქვს ხოლმე საზოგადოებას იდეალი ხელოვნებისა, იდეა-ლი კარწმუნოებრივი, ზნეობრივი და სხვანი, —და ბრძოლაც ამ იდეალთათვის სწარმოებს საზოგადოებაში, მართალია ხში-რად ნაკლები სიმკაცრით, ვიდრე ეკონომიური, ხშირად კი-დეც მსგავსად. ბრძოლა ხელოვნების იდეალთათვის რასაკვირ-

ველია განსხვავდება ეკონომიურ ბრძოლისაგან, მაგრამ ბრძოლა რელიგიურ ნიადაგზედ ხშირად ემსგავსება მას,—ორივე შემთხვევაში ქუჩაზედ სისხლის ღვარი სდგას ხოლმე, მებრძოლთა მიერ დათხეულისა.

თანამედროვე ცხოვრებაში სოციალიზმი ერის ერთადერთი იდეალი არ არის,—მას ბევრი სხვა იდეალი აქვს. რამდენსა აქვს იდეალად დასახული, მაგალითად, თუ გინდ ის უბრალო რამ, რაც დიდ ღირსეულ ერებს აქვსთ,—პოლიტიკური თავისუფლება, დამოუკიდებლობა. რამდენს აქვს უფრო მაღალი იდეალები,—იდეალები სულიერ და ნივთიერ შემოქმედების ყველა დარგში,—ერთობ რთული სოციალური იდეალები.

მაგრამ, აგრეთვე, დამოუკიდებლად იმისა, მიაღწევს თუ არა ერი ამ იდეალს,—იგი მაინც ინდივიდუალობად რჩება, ერთად და განუყოფლად. შინაგანი ბრძოლა ამ იდეალთათვის ერს არა ჰყოფს ისეთ შეურიგებელ ნაწილებად, რომ იგი დაიშალოს და გაიბნეს, მისი ცხოვრება მაინც ერთია და ორგანიზული ვერავითარი კლასსთა ბრძოლა ვერასოდეს ვერა ჰყოფს ერსა, -- ვერავითარი სისხლის ღვრა ურთი-ერთ შორის ვერა სპობს მის ერობას, ვერავითარი სოლიდარობა სხვა და სხვა ერის მსგავს კლასსთა შორის ვერა სპობს იმ ორგანიზულ კავშირს, რომელიც არსებობს ერთი ერის სხვა და სხვა ნაწილთა, თვით ურთი-ერთის მოსისხლე მტერთა შორისაც. პირიქით, თვით ამ ბრძოლის უზენაესი მიზანი ყოველთვის შერიგებაა,—იდეალის მიღწევა. განა საფრანგეთის სოციალიზმისათვის ბრძოლა მით არ უნდა გათავდეს, რომ საფრანგეთის ერში აღარ იქმნება კაპიტალისტი და პროლეტარი, არამედ მთელი ერი თავიანთ სიმდიდრეს ამხანაგობისა და თანასწორობის წესით მოუვლის, აწარმოებს და გაანაწილებს?

ესევე ითქმის სხვაგვარ ბრძოლაზედაც. იგი ვერა ჰყოფს ერს, პირიქით, — იგი ის „ლოლიკური“ დუელია, რომელიც, ტარდის სიტყვით, ყოველთვის რაიმე დასკვნით თავდება და ეს

დასკვნა ხდება წამბაძველობის ძალით საზოგადოების ახალ კუთვნილებად.

ერი ერთია და განუყოფელი, მიუხედავად შინაგან ბრძოლისა, რომელიც მის სოციალურ ცხოვრებაში სწარმოებს. იგი მაინც მთლიანად რჩება, — ან აღწევს იდეალსა და გარდაქმნის თავის შინაგან ცხოვრებას, ან მცირე რეფორმას ახორციელებს, ან და კვდება და იშლება ცოცხალ ერთა სიიდან, თუმცა უმეტეს შემთხვევაში მისი ხსოვნა კაცთა შორის საუკუნოდ რჩება მის საქმეთა მიხედვით.

— სოციალიზმი თუ ერთის მხრით საზოგადოების შინაგან იურიდიულ-ეკონომიურ წყობილების გარდაქმნას, მეორეს მხრით იგი საქვეყნოა, იგი უნდა განხორციელდეს მთელს კაცობრიობაში, ყველა საზოგადოებაში, რომელიც კი არსებობს, ან და საზოგადოებათა უუკუलტუროსნეს ნაწილთა შორის. ყველა საზოგადოებათა პროლეტარიატი, მთელი ქვეყნის პროლეტარიატი უნდა შეერთდეს საზოგადოებათა სოციალისტურ გარდაქმნისათვის, — ამიტომაც სოციალისტური მოძრაობა საერთაშორისო მოძრაობაა და არა ეროვნული. სოციალიზმის განხორციელება მარტო ერთი ერის შინაგან სფეროში არ შეიძლება, იგი ყველგან უნდა განხორციელდეს, რადგანაც სოციალიზმი ნაყოფი უნდა იყოს კაპიტალისტურ წყობილებიდან შექმნილ წინააღმდეგობათა, კლასთა ბრძოლისა, რომელიც საყოველთაო სოციალური რევოლიუციით უნდა გათავდეს. კაპიტალიზმი კი თანდათან მთელს კაცობრიობას ედება, ჰბადებს ყველგან სოციალური რევოლიუციის შთანაჩენებს, აერთებს ერთა მშრომელ კლასებს და ამტკიცებს მათ შორის სოლიდარობას. ამ სოლიდარობამ უნდა მოახდინოს სოციალური რევოლიუცია, გარდაქმნას მთელი კაცობრიობა სოციალისტურად და განამტკიცოს საუკუნო მშვიდობიანობა, ძმობა და კაცთა შორის სათნოება.

ეს არის სოციალისტური ინტერნაციონალიზმი. ინტერნაციონალიზმი ამგვარად დამატება სოციალიზმისა, და მისი გან-

ხორციელების ერთი პირობათაგანიც, რადგანაც მსოფლიო კაპიტალიზმის გამოქნატველი მსოფლიო ბაზარია, თანდათან მას ემორჩილება მთელი კაცობრიობა, და ამ უკანასკნელის ორგანიზაციაც ერთ საზოგადოებად შესაძლებელი იქნება, როდესაც მსოფლიო პროლეტარიატი მოსპობს ბატონობას მსოფლიო ბაზრისას და მთელის მსოფლიოს ამხანაგობას შეადგენს სიმდიდრის საწარმოოდ და გასანაწილებლად.

ამ წერტილამდის მწყობრად მიდის სოციალისტური თეორია, თუმცა მას შეიძლება ბევრში არ დაეთანხმოს სოციოლოგი. ხოლო როცა ეგი ეხება თვით ორგანიზაციას კაცობრიობისას, აღარავითარი მეცნიერული მოსაზრება, აღარავითარი ლოდიკა და ერთობა აღარ არის სოციალიზმში. სოციალიზმმა ვერ შექმნა თეორია „საერთაშორისოსი“, თეორია „კაცობრიობისა“, თუმცა დიდი პრეტენზიები ჰქონდა, თითქოს ერთად-ერთი განმკერეტი მომავალ კაცობრიობის ერთობისა და მისი მკადაგებელი მარტო იგი ყოფილიყოს. ამ მხრით თეორიები საერთაშორისო სამართლის მეცნიერებისა ბევრად უფრო შემუშავებული არიან, ვიდრე სოციალისტური ინტერნაციონალიზმის მოძღვრება. — მაშინ როდესაც საერთაშორისო სამართლის მეცნიერებისათვის ნათელსა და გამორკვეულ მუხლს შეადგენს შემდეგი: სახელმწიფოებრივ, ანუ ეროვნულ ცხოვრების ზევით სდგას ცხოვრება სახელმწიფოთა, ანუ ერთა კავშირისა, — ცხოვრება სახელმწიფოთა საზოგადოებისა, ანუ საზოგადოებათა საზოგადოებისა, რომლის სამართალიც არის საერთაშორისო სამართალი, — სოციალისტურ ინტერნაციონალიზმს არა აქვს გამორკვეული არავითარი საერთაშორისო სამართალი, მომავალ კაცობრიობაში მომქმედი, — არც კი აქვს აღნიშნული **სუბიექტი სამართლისა**. მან ისიც არ იცის, — მთელი კაცობრიობა შეადგენს ერთს საზოგადოებრივ ორგანიზმს, თუ კაცობრიობის ორგანიზაცია ერთა კავშირით გამოიხატება. ამიტომაც დღესაც ბევრია სოციალისტი, რომელთაც სწამს ერთი საზოგადოებრივი ორგანიზმი, მთელი კაცობრიობისაგან

შემდგარი (კოსმოპოლიტიზმი), და არიან ისეთებიც, რომელთაც სწამსთ ერთა შორის კავშირი, განმტკიცებული სოციალისტურ ნიადაგზედ (ინტერნაციონალიზმი).

ამ ორი ცნების შორის კი დიდი განსხვავებაა. პირველი და უმთავრესი განსხვავება ის არის, რომ კოსმოპოლიტიზმის დროს სრულიად ჰქრება ცნება საერთაშორისო სამართლისა, რადგანაც სამართალი ორსა და მეტს სუბიექტს შორის შეიძლება, ხოლო ერთ მსოფლიო საზოგადოებას შეუძლია შინაგანი სამართალი ჰქონდეს, ინდივიდთა შორის განწყობილებათა მომწესრიგებელი, — უმაღლესი, საზოგადოებათა შორის განწყობილებათა მომწესრიგებელი სამართალი კი მას არ ექმნება, რადგანაც იგი ერთია და თავის თავთან ვერ დასდებს სამართლის ნორმებსა. ინტერნაციონალიზმის დროს კი შესაძლებელი და აუცილებელია საერთაშორისო სამართალი, რადგანაც თვით ცნება „ინტერნაციონალური“ ნიშნავს „საერთაშორისოს“, იგი იგულისხმებს წინდაწინვე მრავალ საზოგადოების, მრავალ ერის არსებობას, რომელთა შორისაც უნდა დადებულ იყოს უმაღლესი სამართლის ნორმები, და ჰრიცხავს ერთ საკაცობრიო საზოგადოების არსებობას. კოსმოპოლიტიზმი არ აღიარებს, მაშასადამე, ერს, საზოგადოებას, როგორც სამართლის საგანს, არამედ უარ-ჰყოფს მას, როგორც სამართლის საგანსა, ინტერნაციონალიზმი კი, განსაზღვრითა თვისითა, პირდაპირ, წინდაწინვე გულისხმობს ერს, როგორც სამართლის საგანსა.

ჩვენის აზრით კოსმოპოლიტიზმი არც შესაძლებელია და არც სასურველი, ინტერნაციონალიზმი კი სასურველიც არის და შესაძლებელიცა. სოციალისტების სიმპატიაც ამ ბოლო დროს უფრო ინტერნაციონალიზმისაკენ არის გადახრილი, და ბოლოს და ბოლოს ისინიც დასთანხმდებიან, რომ საკაცობრიობა არამც თუ დღეს არ არსებობს, როგორც ერთი საზოგადოება, არამედ მომავალშიაც შეუძლებელია მისი არსებობა კოსმოპოლისის ფორმით; და თუ შეგვიძლია მომავალში კა-

კობრიობის ორგანიზაციაზედ ვიფიქროთ,—ეს ორგანიზაცია კოსმოპოლიისი კი არ იქმნება, არამედ ცალკე „პოლისთა“ კავშირი, თავისუფალი კავშირი სრულის ინდივიდუალობის მქონე საზოგადოებათა, — ინტერნაციონალი. მაგრამ უბედურებაც ის არის, რომ ბევრ სოციალისტს ვერც კი გამოურკვევია, რა არის ცნება კოსმოპოლიტიზმისა და ინტერნაციონალიზმისა, და ხშირად ერთმანეთში აღრევენ ამ ორ სრულიად ურთი-ერთის მოწინააღმდეგე ცნებასა.

ჩვენ წინადაც, ერთ პატარა წერილში განვსაზღვრეთ ეს ორი ცნებაც, შოვინიზმთან და ნაციონალიზმთან ერთად. მოვაგონოთ მკითხველს იგივე, რაც იმ პატარა წერილში *) ვსთქვი.

თვით სიტყვა კოსმოპოლიტიზმი უაზროა და შეუძლებელი. იგი წარმოსდგება ბერძნულ „კოსმოს“-იდან, რაიცა ნიშნავს, განსაკუთრებით თანამედროვე მსოფლ-მხედველობის თვალთ-საზრისით, მსოფლიოს, სამყაროს, — და „პოლიტეს“-იდან, რაიცა ნიშნავს მოქალაქეს. მაშასადამე კოსმოპოლიტიზმი ნიშნავს მსოფლიოს მოქალაქეობას. ეს კი შეუძლებელია, რადგანაც მოქალაქეობა შეიძლება რომელიმე განსაზღვრულ საზოგადოებისა, ერთისა და იმავე გონიერ არსთაგან შემდგარ საზოგადოებისა; ასეთი საზოგადოებანი კი ჩვენ მხოლოდ ჩვენ პატარა დედა-მიწაზედ ვიცი. ჩვენი დედა-მიწა და თვით ჩვენი მზის სისტემაც ერთი უმცირესი მტკერია ეგრედ წოდებული „რძის ფერი გზისა“, ეს უკანასკნელი კი აკრებთვე უმცირესი ნაწილია სამყაროსა, კოსმოსისა. მაშ როგორ შეგვიძლია რომ ვიყოთ „კოსმოპოლიტები“, ანუ მსოფლიოს მოქალაქენი, როდესაც არც დაუსრულებელი და განუზომელი მსოფლიო ვიცი, დანამდვილებით არ ვიცი ისიც — ჩვენი მზის სისტემის სხვა პლანეტებზედ არსებობენ თუ არა გონიერნი არსნი, საზოგადოების მქონენი, და კიდევაც რომ ვიცოდეთ,

*) იხ. „დროება“ 1909 წ., № № 167, 168, 169, 170, 171; „ოთხი ცნება“, ალაროდელის ფსევდონიმით.

მათთან არა გვაქვს და არც შეგვიძლია გვეკონდეს არავითარი სოციალური კავშირი?—ცხადია, რაცა კოსმოპოლიტიზმზედ ლაპარაკობდნენ, „კოსმოსი“ ესმოდათ როგორც დედა-მიწა, ეს უმცირესი მტვერი კოსმოსისა, და მის მოქალაქეობას ეძახდნენ კოსმოპოლიტიზმსა. უმჯობესი იქმნებოდა, ტერმინი გეოპოლიტიზმი ეხმარათ, მაგრამ, როგორც არა ვსთქვით, დღესაც რომ არ არსებობს სოციალური კავშირი ყველა ადამიანთა შორის, დღესაც რომ არ არსებობს ერთი საზოგადოება, მთელი კაცობრიობისაგან შემდგარი, — ბერძენთა დროს როგორ შეიძლებოდა არსებულები? მაშინ ხომ დედა-მიწისა და კაცობრიობის სიდიდე გაცილებით უფრო მცირე ეგონათ, რადგანაც არ იცოდნენ არც ერთი და არც მეორე ისე, როგორც დღეს იციან. მხოლოდ თანამედროვე ეპოქაში გაიცნეს კაცობრიობა და აღნუსხეს დაახლოვებით მისი რაოდენობა, მაგრამ ჯერ კიდევ შორს არის ყველა ადამიანის შორის, მილიარდ-ნახევარ ადამიანის შორის ისეთი სოციალური კავშირის შექცრა, რომ „გეოპოლიტიზმი“ გაეხადეთ ეს მილიარდ-ნახევარი ადამიანი.

მაგრამ იქნებ დღეს თუ არ არსებობს, შემდეგ, ბოლოს და ბოლოს მაინც უნდა განხორციელდეს გეოპოლიტიზმი?—შეეჩედოთ ამ საკითხს ამ მხრითაც. სოციალისტების თეორიაც მსოფლიო კაპიტალიზმისა და მსოფლიო ბაზრისა, მსოფლიო რევოლუციისა და მსოფლიო სოციალიზმისა დავიხმხროთ და განვიხილოთ, — თვით ამ თეორიის ძალითაც არის თქვარა განსახორციელებელი გეოპოლიტიზმი?

გეოპოლიტიზმი ნიშნავს ერთ სოციალურ ორგანიზმის წარმოშობას: როდესაც მთელი კაცობრიობა ლაპარაკებს ერთი ენით, როდესაც ყველას ერთი ტიპის სჯული ექმნება, ერთი სამართალი, ერთი ხელოვნება, ერთი და იგივე პოლიტიკური ორგანოები, — მაშინ გეოპოლიტიზმი იდეალური ერთობის განხორციელება იქმნება. მაგრამ ყოველივე ეს ნიშნავს ისეთსავე აბსურდს, როგორსაც ყველა ცხოველთაგან ერთი სა-

ხოს წარმოშობა, ან ყველა მცენარეთაგან ერთი მცენარის სახეს წარმოშობა. სიცოცხლე მრავალფეროვან არსთა ჰქმნის თავის შემოქმედების პროცესში, და მიუხედავად იმ ღიუ მსგავსებათა, რომელნიც არსებობენ სხვა და სხვა სახეთა და ინდივიდთა შორის, არსებობს უფროეული სახე და ინდივიდი და იგინიც მრავალფეროვანდებიან. საზოგადოებრივ სიცოცხლესაც მრავალი სოციალური ორგანიზმი წარმოუშვია ქამთა ვითარებაში, და დასაბამიდან აქამდის ჩვენ უფრო და უფრო დიდს მრავალ-ფეროვანებას ვხედავთ ამ სოციალურ შემოქმედების პროცესში. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ თავდაპირველად არსებობდა ძლიერ ცოტა ადამიანი, მაშასადამე კიდევ უფრო ნაკლები რიცხვი ადამიანთა საზოგადოებათა, ეხლა კი ათასგვარდიფერენციაციის შედეგი ის ათასნაირი საზოგადოებაა კაცობრიობაში, რომელსაც ჩვენ ვხედავთ და რომლისაგანაც ბევრს შესაძლებელი ჰგონია ერთი საზოგადოების შექმნა. — მართალია, ბევრი იდენტიური თვისებანი ჰქონიათ და აქვთ ამ სოციალურ ორგანიზმებს, ბევრი იდენტიური თვისებანი ემატებათ კიდევ, მაგრამ ბევრი განსხვავებაც ვითარდება მათ შორის, ერთობ ინდივიდუალობა თვითოეულისა უფრო და უფრო მტკიცდება. რასაკვირველია არსებობისათვის ბრძოლაში შეიძლება ზოგი სოციალური ინდივიდი მოკვდეს, მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავს საზოგადოებათა მრავალფეროვნების მოსპობასა. და განა იდენტიური ორგანოები ცოცხალ არსთა შორის ყველა არსს ინდენტურადა ჰქმნის? თვლები, ფეხები, ხელები, ყურები, ორგანონი ყველა გრძნობათა, მრავალი ანატომიური და ფიზიოლოგიური, მრავალი ფსიხიური იდენტიური თვისება აქვთ განსაკუთრებით განვითარებულ ცხოველებს ურთი-ერთ შორის, მაგრამ განსხვავებაც დიდია მათ შორის, და ეს განსხვავება გვაძლევს შეძლებას ვიგულოთ სრულიად განსხვავებულ სახედ *Human Sapience*, რომელიც განსხვავდება მაიმუნთა სხვა და სხვა სახეთაგან, — მიუხედავად იმისა, რომ იგინი ერთმანეთსა ჰგვანან. — აგრეთვე ადამიანთა რა-

სები, — ზანგი განსხვავებული თეთრი რასის კაცისაგან, არი-
ლი, განსხვავებული მონგოლისაგან, გერმანელი, განსხვავებუ-
ლი სლავიანისაგან, ინგლისელი, განსხვავებული რუსისაგან,
და მებრვე, — ცალკე მრავალფეროვანებანი არიან ადამიანის
სახისა, რასისა, ხალხისა, ერისა და სხვ. სანამ არ მივალწევთ
რომელიმე ჯონ ტომსონს, რომელიც განსხვავდება ტომ
ჯონსონისაგან, — თუმცა მათ შორის ათასი რამ საერთოა, —
ჩვენ ასევე შეგვიძლია ინდივიდუალად დაყოფა სხვა და სხვა
გვარ არსთა, არც ერთი ამ ზემოხსენებულ ინდივიდუალურ
არსთაგანი არა ჰკარგავს დამოუკიდებლობას, ყველა გამოჰხა-
ტავს ინდივიდუალობას, დაწყებული ადამიანის სახიდან რო-
მელიმე ცალკე პირამდე, — თუმცა, განვიმეორებთ, მსგავსება
მათ და მათ გვერდში მდგომ ინდივიდთა შორის აუარებელია
და შეიძლება კიდევ გადიდდეს. როგორც უნდა იყოს აღ-
რევა და ურთი-ერთის მიერ ზედმოქმედება ამ ინდივიდთა შო-
რის, — საერთო შედეგი მაინც ახალი ინდივიდები იქმნება.
ნეგრისაგან და თეთრ-კანიანისაგან მულატი გამოდის. ფრან-
გულ და ანგლო-საქსონელთა საზოგადოების აღრევამ თანამე-
დროვე ინგლისელი წარმოშვა, რომელიც ფრანგისაგანაც განი-
რჩევა და გერმანელისაგანაც, და მებრვე. ბუნება მრავალ-ფე-
როვანია, თვით დედა-მიწა მრავალფეროვანია, მისი ქერქიც ერთ-
ფეროვანი არ არის, არც მისი ზედა-პირია ერთსა და იმავე პი-
რობებში. მით უფრო მრავალ-ფეროვანია სიცოცხლე. მისი
შემოქმედების ერთი მხარე — მრავალფეროვანებაა. თვითოეულ
„ფერს“, თვითოეულ ინდივიდს აქვს შინაგანი მისწრაფება
თავის დაცვისა და შენახვისა. უსიკვდილოდ არავის ნებდება,
დამორჩილებულიც კი, მორჩილებში ეწევა შემოქმედებას, და-
მმონებელთან ერთად ახალ ინდივიდსა ჰქმნის. საზოგადოე-
ბაც ერთი ფორმათაგანია სიცოცხლისა. კონკრეტული საზო-
გადოებანიც მრავალფეროვანნი არიან, მათაც აქვსთ თავიან-
თი ინდივიდუალობა და გრძნობა, მისწრაფება თავის დაცვი-
სადმი. იგინიც სიკვდილადღეს არაიის ნებდებიან. სხვებთან

შერევით ისინიც ახალ ტიპებსა, ახალ ინდივიდებსა ჰქმნიან, ან ბატონთაგან თავისუფლდებიან.

როგორიც უნდა იყოს მოქმედება ურთი-ერთზედ, როგორიც უნდა იყოს ძალა ურთი-ერთის წაბადვისა, როგორის სისწორითაც უნდა გაიაროს წამბაძველობის ტალღამ განსხვავებულ ხალხთა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და შექმნას იდენტიური თვისებანი მათ შორის, როგორც ამას ამბობს ტრადი, — მაინც ერთობ საზოგადოებათა ინდივიდუალობა არა ჰქრება; საზღვარიც საზოგადოების ასსიმილაციისა, საზღვარი მისი სხვად გადაქცევისა ყოველთვის მოსპობაა მისი ინდივიდუალობისა, მისი სიკვდილი. მაგრამ სიკვდილის შემდეგაც იგი სხვა საზოგადოებას ისეთ თვისებებს უტოვებს, რომელიც ამ ცოცხლად შთენილ საზოგადოებას სხვათაგან განარჩევს. მთელი ისტორია, მსოფლიო ისტორია პირდაპირ დამამტკიცებელი საბუთია ამისი.

მსოფლიო კაპიტალიზმი მხოლოდ იმას ამტკიცებს, რომ ამ „ტალღამ წამბაძველობისამ“ ყველა საზოგადოებას გადაუარა; რომ იდენტიური ეკონომიური მოვლენა გაჩნდა ყველა საზოგადოებაში, მაგრამ იმას კი სრულიად არ ამტკიცებს, რომ თვითოეულმა საზოგადოებამ დაჰკარგა ინდივიდუალობა, თუ გინდ ეკონომიური ინდივიდუალობაცა. შესანიშნავი სოციალისტი პეტრე კროპოტკინი, პირიქით, თავის წიგნში *Fields, Factories and Workshops* ამტკიცებს, რომ ერთა შორის შრომის განაწილება თანდათან ერთი ერი უკვე აღარ არის მხოლოდ მრეწველი, მწარმოებელი, მეორე კი მიწის მუშა, არამედ თვითოეული ერის ტენდენცია, პატარაებისაც კი, იქითკენ არის მიმართული, რომ თავისი სამყოფი სიმდიდრე თვითონვე დამოუკიდებლად აწარმოოსო. ამიტომაც კლებულობს თანდათან ყველგან სხვა ქვეყნებიდან შემოტანილი საქონელიო. — მსოფლიო კაპიტალიზმი ბოლოს და ბოლოს ყველგან **ეროვნულ კაპიტალიზმს** ჰქმნის, და ეს ფაქტიც იმის დამამტკიცებელია, რომ იდენტიური მოვლენა აღჩენილა სხვა და სხვა ერთა ცხოვრებაში, მაგრამ განსაზ-

ღვრულ, ეროვნულ სოციალურ სფეროში განვითარებულა და კიდევ უფრო განუმტკიცებია ერის ინდივიდუალობა, გაუნთავისუფლებია რა იგი სხვა ერთა ეკონომიურ მონობისაგან. თვით ერის შინაგან ცხოვრებაში კაპიტალიზმი უმეტესს სიმჭიდროვესა და კოჰეზიას ჰბადებს.

გარდა ამისა, ეკონომიური მოვლენა წარმოუდგენელია გარეშე ეროვნულ მოწესრიგებისა. ყოველი კაპიტალიზმი ამ მხრით ეროვნულია, და მსოფლიო კაპიტალიზმი, მსოფლიო ბაზარიც ამ მხრით არ არსებობს, რადგანაც არ არის მსოფლიო მოწესრიგება კაპიტალიზმისა, — არც მსოფლიო წარმოებისა, არც ბრუნვისა და არც ხმარებისა. არიან საერთაშორისო ხელ-შეკრულებანი, მაგრამ ეს სულ სხვაა, ვიდრე მსოფლიო მოწესრიგება. თვითოეული ერი თავის ეკონომიურ მოწესრიგების სფეროში სცხოვრობს. რასაკვირველია ერთი ერი ხვდება მეორეს ეკონომიურ ნიადაგზედ, ერთს მეორესთან კონკურენცია უხდება, ერთი მეორესთან მეგობრულ კავშირს სდებს, მაგრამ არ არის არავითარი საკაცობრიო სამეურნეო მოწესრიგება, რომელიც ახასიათებდეს მთელი მილიარდ ნახევარი ადამიანის მოწესრიგებულ საერთო ეკონომიურ მოქმედებასა. კარლ ბიუხერის სიტყვით ახალმა პოლიტიკურმა განვითარებამ ბევრით უკან დაგვაბრუნა და მოგვაგონებინა ძველი მერკანტილიზმი და საქალაქო მეურნეობაც კი. ამას გარდა ისევ განახლდა ახალის ძალით პროტექციონიზმი, დარჩა ხმარებაში ეროვნული ფული. აგრეთვე ეროვნულია და არა საერთაშორისო მუშათა კანონმდებლობა, დაზღვევა მუშათა, საბანკო პოლიტიკა და სხვ. — ეს სულ ეროვნული მეურნეობის დამახასიათებელია, და არა საკაცობრიო მეურნეობისა.

მართალიაო, ამბობს ბიუხერი, რომ ერთა მეურნეობა სხვა და სხვანაირია, — ზოგი ერი მრეწველია, ზოგი მიწის მეურნე, ზოგი მეტს ჰყიდის, ზოგი მეტს ჰყიდულობს უცხოისაგან, მაგრამ ეს მხოლოდ „საერთაშორისო შრომის განაწილება“ და

სრულიადაც არ ამტკიცებს იმას, რომ საკაცობრიო მეურნეობამ უნდა დაიჭიროს ადგილი ეროვნული მეურნეობისა: — ეგრედწოდებულ მსოფლიო მეურნეობას ჯერ-ჯერობით. არავითარი საკუთარი თვისება არ გამოუჩენია, რომელიც განირჩეოდეს ეროვნულ მეურნეობისაგან და ძლიერ საექვოც არის, რომ ახლო მომავალში გამოიჩინოსო, — პირდაპირ ამბობს კარლ ბიუხერი. (Происхождение Народнаго Хозяйства, ტ. I, თავი III, § 3).

იაპონია პირველი მაჩვენებელია იმისი, თუ როგორ მოქმედებს ურბედ წამბადელობა. არას დროს იაპონიას არ გზნუმტკიცებია თავისი ინდივიდუალობა ისე ძლიერად, როგორც განცდილ წამბადელობის შემდეგ. მან მთელი ევროპილი კულტურა შეითვისა წამბადელობით, მაგრამ თანაც ძლიერ ერად გადიქა, ძლიერ იაპონიის ერად, და რუსეთიც კი დაამარცხა, რომ შორეულ აღმოსავლეთში თავისი გავლენა განემტკიცებინა. იგი დიდ ერად გარდიქა, რომელსაც არა თუ თავისი კულტურა აქვს, არამედ მთელს აზიაში სცდილობს გაბატონოს თავისი ეროვნული კულტურა.

მართალია, იაპონიამ ევროპიული მეცნიერება, ხელოვნება, სამხედრო ტექნიკა და სხვ. ევროპისაგან შეიძინა, ევროპის ერთაგან, მაგრამ იგი, იაპონურად, აქცია. ეს კულტურა ეხლა იაპონურ ენაზედ შეითვისების, იაპონელ მეცნიერთაგან ისწავლების და იაპონურ სოციალურ მოწესრიგების სფეროშია. იაპონია არას დროს არა ყოფილა ისე ძლიერი ეროვნულად, როგორც ასეთის წამბადელობის შემდეგ. ესევე ხდება სხვა ერთა ცხოვრებაშიაც, თუ, რასაკვირველია, ცოტაოდენი შემოქმედებითი ენერიგა მაინც აქვს. ერსა და წამბადელობით შეძენილი მასალით არ მოიწამლება და არ გაქრება, არამედ თავის ეროვნულ ორგანიზმის სასარგებლო ადსიმილაციას მოახდენს და უფრო ძლიერად იქცევა სხვისაგან შეძენილითა.

კაპიტალიზმს ასეთი გავლენა აქვს ერებზედ, მისი განვი-

თარება უმეტეს შემთხვევაში ეროვნულ ინდივიდუალობას ან-
ვითარებს. მეურნეობას, ენას, სახელმწიფოებრივ ფორმებს,
სამართალს, — ყოველისფერს გარდაქმნის ხოლმე ახალი ცხოვ-
რება, ხოლო ერს კი არა სპობს, არამედ, განვიმეორებთ, მის
ინდივიდუალობას კიდევ უფრო ანვითარებს; და თუ დამონე-
ბულია, საბრძოლველად ხმალს აადებინებს როგორც გაძლიე-
რებულსა და თავის უფლების შემგნებ სოციალურ ინდივი-
დუალობასა.

არის ისეთი შემთხვევებიც, როცა შემოსეულ რასას შე-
მოაქვს ახალი ცხოვრების წესები ძლიერ ჩამორჩენილ საზო-
გადოებრივ ჯგუფთა შორის. ეს უკანასკნელები ვერ ეგუება
ახალ ცხოვრებასა, შემოსეულ რასას ვერ უწევს კონკურენ-
ციას და კვდება, მაგრამ ეს კაპიტალიზმის ბრალი არ არის.
ამის მიზეზი ის არის, რომ ძლიერ დიდი განსხვავებაა შემო-
სეულ ერისა და ადგილობრივ ჩამორჩენილთა შორის. ძლიე-
რი სუსტსა ჰკლავს ხელ-ადუპრობელად, — ან თავის კულტუ-
რით ჰსრესავს მას, ხან და ხან კიდევ ამოაღებტავს ხოლმე!
— მაგრამ ეს ძლიერ ხშირი მოვლენა არ არის, შეუძლებელია
ერის აღმოფხვრა, თუ მას ოდნავ მაინცა აქვს ეროვნული
კულტურა და მრავალ-რიცხოვანია. შეუძლებელია ჩინელთა
ეროვნების ასსიმილაცია, ან გაელტა. რაც თუ გინდ ღრმად
შეითვისონ ჩინელებმა ევროპიული კულტურა, ჩინელი მაინც
ჩინელად დარჩება, იგი ჩინურად ვარდაქმნის უცხო მალალ
კულტურასა და კიდევ უფრო განამტკიცებს თავის ჩინე-
ლობასა.

საერთოდ, ჩვენი რამ არის შესაძლებელი კაპიტალიზმის
შემოსვლის დროს, — ან სიკვდილი სოციალური ორგანიზმისა,
ან ასსიმილაცია, შეთვისება კაპიტალისტური კულტურისა.
პირველი შემთხვევა უფრო იშვიათია მეორეხედ. პირველი მა-
შინ ხდება, როდესაც ველურთა ან ძლიერ პატარა ერთა
ცხოვრებაში შედის კაპიტალიზმი რომელიმე სახელმწიფოს ხელ-
მძღვანელობით და ამ უკანასკნელს საკუთარი ინტერესიდან სჯერს

მოსპოს დამონებული ხალხი. მეორე შემთხვევა კი რთული-სოციალური პროცესია, წამბაძველობის რთული პროცესი; —როდესაც ერთი ერის სხვის კულტურას თავის სოციალურ წრეში გადმონერგავს ზოლმე და ამით უფრო განაძლიერებს და განამტკიცებს თავის ინდივიდუალობასა. ეს უკანასკნელი მოვლენა უფრო საგულისხმიეროა და იმისი მაჩვენებელი, რომ წამბაძველობა და კერძოდ კაპიტალიზმის გავრცელება მთელს კაცობრიობაში კიდევ არ ნიშნავს ერთა მოსპობასა და ერთი საზოგადოების შექმნას, მთელის კაცობრიობისაგან შემდგარ ერთ საზოგადოების შექმნას.

მომავალ კოსმოპოლიტიზმს, მაშასადამე, საერთო ეკონომიურ მოწესრიგების მხრითაც არავითარი საფუძველი არა აქვს, —დღეს ვერა ვხედავთ ამ საფუძვლის შთანაჩენებსა. ეკონომიური განვითარება კაცობრიობის ნაწილთა, ერთა, თვითოეულ ერის ინდივიდუალობის განვითარებისაკენ არის მიმართული და არა ერთი საკაცობრიო ერის შექმნისაკენ.

ესევე ითქმის ყველა სხვა სოციალურ მოვლენაზედაც. შეუძლებელია სარწმუნოების გაერთიანება. შეუძლებელია ერთი ენის შექმნა, რადგანაც თვითოეულ სარწმუნოებასა და თვითოეულ ენასაც აქვს მისწრაფება გავრცელებისადმი და თავის შენახვისადმი. ამით ენანი და სარწმუნოებანი ურთი-ერთს საზღვარს უდებენ. დღეს, მაგალითად, ქვეყნიერებაზედ ქრისტიანთა რიცხვი არის 500,000,000, მათ შორის პროტესტანტი 200,000,000, კათოლიკე 145,000,000, მართლმადიდებელი 105,000,000. არა ქრისტიანი არის 1,000,000,000, მათ შორის ურია 8,000,000, მაჰმადიანი 180,000,000, ბუდდისტი 500,000,000, ბრაჰმანი 200,000,000, წარმართი 112,000,000. როგორ შეიძლება მათი ერთ რჯულზედ დაყენება როგორ შეიძლება 180,000,000 მაჰმადიანი, ან კიდევ ერთი მილიარდი არა - ქრისტიანი გააქრისტიანო, ან 500,000,000 ქრისტიანი გაამაჰმადიანო, — თუ გინდ იმ 8,000,000 ურიასაც გამოაცვლევინო რჯული! რჯულთან

ერთად კი ერს, ხალხს რჩება უდიდესი ნაწილი თავის ინდივიდუალობისა. — ეს კიდევ არაფერი, — რაც უფრო ვითარდება კულტურულად ერი, — მით უფრო იღვიძებს მასში შეგნება ინდივიდუალობისა და კერძოდ რელიგიური ინდივიდუალობისა. მაჰმადიანთა კულტურული თავისებურება ექვს გარეშეა და იგი მით უფრო შეუდრეკელი იქმნება, რაც უფრო მეტად განვითარდება. შეიძლება მაჰმადიანობა შეიცვალოს, გაუმჯობესდეს, — მაგრამ ამით კიდევ უფრო გააძლიერებს თავის ინდივიდუალობას, და არასოდეს არ დაჰკარგავს მას. — ეს კიდევ რა, — თვითოეულ რჯულში არის შინაური განსხვავება და პროტესტანტობის ინდივიდუალობაც შეუდრეკელია, — იგი არასოდეს არ დაუბრუნდება კათოლიციზმს.

აგრეთვე ერთი ენის შექმნა უტოპიაა. ენათა რიცხვი კაცობრიობაში უთვალავია, და ვინ იცის, კიდევ განმრავლდებიან ენები თუ შემცირდება მათი რიცხვი. არ ვიცი, რაზედ ამყარებენ თავიანთ არგუმენტს ზოგიერთები ენათა შემცირების შესახებ. როდის იანგარიშეს წინად არსებულ ენათა რიცხვი და როდის შეადარეს აწ არსებულ ენათა რიცხვს, ან როგორი არის კანონი ენათა შემცირებისა, რა რეგულიარულ გზას მისდევს იგი დროთა ვითარებაში? — არავის არ მოუხდენია ასეთი გამოკვლევა და ორიოდე პატარა ენის მოსპობის გამო კანონად დასახვა საზოგადოდ ენათა შემცირებისა და ერთი ენის მომავალში გაჩენისა, — არა მეცნიერული და ბავშური მსჯელობაა. — პირიქით მთელი ლინგვისტიური მეცნიერება იმას გვიმტკიცებს, რომ დასაბამიდან აქამდის ენათა რიცხვი განმრავლდებულა დიფფერენციაციით, როგორც სახეთა განვითარებას შეუქმნია უთვალავი მრავალფეროვანება მცენარეთა და ცხოველთა. არსებობს დღეს მთელი ჯგუფები სემიურ ენათა, არიურ ენათა, მონღოლურ ენათა, თურანულ ენათა, ათასნაირი სხვა ჯგუფები, რომელნიც ცოცხალ არიან, და შესაძლებელიც არის ამ ჯგუფთა საერთო ძირის გამოჩენა. ეს საერთო ძირი კი გვაჩვენებს, რომ ოდესმე ერთი ენა არსებულა ენათა

მთელი ჯგუფის მაგივრად და მისგან წარმომდგარან მრავალ-ფეროვნებანა, ენათა. სხვას რომ თავი დავანებოთ, თვით ევროპა გვაძლევს ასეთს მაგალითსა. წინანდელ ერთ ლათინურ ენისაგან წარმოსდგა და დღეს არსებობს ხუთი ლათინური ენა, თავისი დიალექტებითა და კილოებით. წინანდელ ერთ გერმანულ ენისაგან დღეს წარმოსდგა ხუთამდე გერმანული ენა ლიტერატურითა და თავისი დიალექტებითა. სლავიანურ ენისაგან წარმოსდგა ექვსზედ მეტი სლავიანური ენა. ყველა ეს ენები თავის მხრით წარმოსდგებიან ერთ არიულ ენისაგან, რომელსაც ეკუთვნის ევროპიულ ენათა ჯგუფი. სხვა და სხვა ჯვარია მრავალი აზიური ჯგუფი ენათა თავიანთ მრავლის უმრავლეს დიალექტებიანად. მართალია ტარდის აზრიც, რომ განსახლდრულ კონტინენტზედ კულტურის დამკვიდრების შემდეგ მუშავდება განსახლდრული რაოდენობა ლიტერატურის მქონე ენათა, რომელნიც ჰკლავენ პატარ-პატარა ჯგუფთა ენებსა, მაგრამ ეს ენათა განქრობა კი არ არის, არამედ კონსოლიდაცია და შემუშავება ენათა, ეროვნულ ენათა. ამასთანავე ლიტერატურული ეროვნული ენა ვერა ჰკლავს ყოველთვის დიალექტებსა. დიალექტები სკოცხოვრებენ ძლიერ ხშირად და ბოლოს და ბოლოს ლიტერატურის განვითარების სურვილიც ებადებათ. სულ სხვაა, როდესაც ერთი ეროვნული ენა მეორესა ჰკლავს, — ეს მოვლენაც იშვიათად არსებობს, მაგრამ საერთოდ ენათა შემცირების მოვლენას არც იგი ნიშნავს, როგორც არსებობის ბრძოლაში ერთი სახისაგან მეორეს მოსპობა არ ნიშნავს საერთოდ სახეთა რიცხვის შემცირებას. სამაგიეროდ, დამკვიდრებული ერთი ლიტერატურული ენა ისეთის ძალისა და სიძლიერის არის, რომ მას განუსახლდრელი სურვილი აქვს თავის შენახვისა, რაცა არ მოეპოვება პატარა ჯგუფთა ენას ეროვნულ ლიტერატურულ ენის კონსოლიდაციამდის. კაცობრიობა განმრავლების გზაზედ იდგა ჟამთა ვითარებაში და როგორც სხვა და სხვა რასები წარმოიშვა, ისე სხვა და სხვა ენებაც და მსგავსად რასათა მრავალ-ფეროვნა-

ბისა ენათა მრავალფეროვნებაც წარმოიშვა. შეიძლება სთქვან, რომ საზღვარი აქვს ამ მრავალფეროვნებასაო, მაგრამ ჯერ ამ საზღვარს ვერა ვხედავთ სრულიად. ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ხალხთა შორის მეტი ერთობის გამო ესე თუ ის ხალხი არა ჰქრება; არამედ კიდევ მეტად ელვიძება წყურვილი თავის შენახვისა, მაშასადამე უწინარეს ყოვლისა ტენის შენახვისა, მეორე;—თვით ოდესღაც მკვდარი ენები ილვიძებენ ახალ სიცოცხლისათვის, მწერლობასა ჰქმნიან, როგორც მაგალითად კელტური აგრეთვე თვით ცოცხალ, ლიტერატურულ ენათა დიალექტებშიც კი არსებობის უფლებას ეძებენ და მოიხვეჭეს კიდევ, როგორც პროვანსალურმა და მრავალმა სხვამ.—ან იქნებ იმის იმედი აქვს, რომ ძალით გაამეფებენ ერთს რომელიმე ენას ქვეყანაზედ?—ეს პირდაპირ აბსურდია.—დღეს ჩინურ ენაზედ და მისს დიალექტებზედ ლაპარაკობს —386,000,000-ზედ მეტი ადამიანი. ინდოეთის ენაზედ და მის დიალექტებზედ ლაპარაკობს 200,000,000-ზედ გაცილებით მეტი,—მარტო ეს არის საკმარისი. დაუსრულებელ მომავალშიაც რომ ვერ წარმოვიდგინოთ მათი გაიგლისელება, ან გარუსება!—რამდენია ასეთი რაზა, ენა: ელიტონ, სანამ შეეძლება, მაინც ვერ გარდაქმნიან,—პირიქით,—მათგან უფრო უნდა მოელოდნენ წალეკვას ევროპიელები. თვით ევროპაში 357,380,000 ადამიანია სხვა და სხვა ენაზედ მოლაპარაკე, რომელთაგანაც არც ერთი არ დასთმობს თავის ენას უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე, ისე აქვს განვითარებული ენის სიყვარული თვითოეულს ერსა. ისიც წარმოვიდგინოთ, რომ ერთმანეთში აირივნენ აზიელები და ევროპიელები. მაგრამ განა ერთი ენა გამოვა მათი აღრევისაგან? სრულიადაც არა.—ვინ იცის, როგორ შეიცვლება მაშინ კაცობრიობა; რამდენად ახალი ერი წარმოიშვება, რომელსაც თავიდან დასაქირდება ისტორიის დაწყება; რამდენი ახალი კულტურა, რამდენი ახალი ენა,—შეიძლება მეტიც, ვიდრე დღეს არის—წარმოიშვება,—მაგრამ ჩვენ სულ სხვა საგნებს შესახებ დავი-

წყეთ ლაპარაკი. ამაზედ უფრო დაწვრილებით შემდეგ ვილაპარაკოთ.

ეგრედ წოდებულ ესპერანტოზედაც ამყარებენ დიდ იმედებს, —საქვეყნო ენად შეიქმნებაო. მაგრამ ჯერ ერთი ესპერანტოს შესწავლა ერთსმეტს ენას ჰქმნის ქვეყანაზედ. —თუ დღეს 11 ენაა, ხვალ 11+1 იქმნება. —ეს უეჭველია. მეორე, ესპერანტო საერთაშორისო განწყობილებათა გასაადვილებელი ენაა, და ერთია საერთაშორისო განწყობილების გაადვილება და სულ სხვაა ენის ორგანიზული შესისხლხორცება. საერთაშორისო განწყობილებაში სახმარი ენა და მთელს ხალხში, შინ სახმარი, ერთი და იგივე არ შეიძლება იყოს. წინად ფრანგული ენა იხმარებოდა საერთაშორისოდ საპოლიტიკო ურთიერთობაში, მაგრამ მას თავის დღეში არ მოუპოვებია ისეთი გავლენა, რომ მთელი უცხოერის ენის ადგილი დაეჭიროს. თუ ცოცხალმა ენამ ეს ვერ მოახერხა, —ვინ შესცვლის მოგონებულ ესპერანტოზედ თავის სამშობლო ენასა? ან ინგლისურის გავრცელება განა ფრანგულისა, გერმანულისა, ან თუ გინდ ინდოეთის ენათა, ან ჩინურ ენის მოსპობას ნიშნავს? —სრულიადაც არა. მხოლოდ იმას ნიშნავს, რომ ინგლისურსაც სწავლობს თავის ენის გარდა, ვისაც სჭირდება. მაგრამ მოვა დრო და შეიძლება თვით ინგლისელმა ან მისმა შთამომავალმა ისწავლოს ჩინური ან ინდოს ენა, ან მათგან წარმოშობილი ენა. ვინ იცის, ყოველისფერი მოსალოდნელია, ისე დიდია „ფონდი კაცობრიობისა“ და მრავლად არის შესაძლებელი მისგან წარმოსაშობი ათასგვარი ცივილიზაცია, კულტურულ-ისტორიული ეპოქა...

როგორც რჯულსა და ენას, ისე ერთობ ეროვნულს, სოციალურ ინდივიდუალობას არ დაჰკარგავენ სხვა და სხვა კონკრეტული საზოგადოებანი კაცობრიობისა. პირიქით, კიდევაც მეტი მრავალფეროვანება წარმოიშვის, და ამ მხრით კოსმოპოლიტიზმი, ე. ი. ერთი საკაცობრიო საზოგადოება —აბსურდია და შეუძლებელი.

იგი სასურველიც არ არის.

მრავალფეროვანება სიცოცხლეა და ერთფეროვანება სიკვდილი. ამბობენ ხოლმე სიცოცხლის ღრმა მცოდნენი, და ეს ათასჯერ განმეორებული სიტყვა კვლავ ქეშმარიტებად რჩება. შეადგინეთ ერთი საზოგადოება აწ არსებულ მილიარდ ნახევარ ადამიანთაგან, და თქვენ გექნებათ ერთფეროვანი სოციალური ცხოვრება, მოსაწყენი და შემოქმედებას მოკლებული. როგორც ძლიერ მსგავსნი ინდივიდნი უფერულებას წარმოადგენენ, როგორც ერთადერთს ინდივიდს არ შეუძლია შემოქმედება, ისე ძლიერ მსგავსნი საზოგადოებანიც უფერულ საზოგადოებრივ ცხოვრებას წარმოშობდნენ, ისე ერთადერთს საზოგადოებას ნაკლები შემოქმედების ნიჭი ექმნებოდა. მრავალი საზოგადოება, — მრავალი ინდივიდუალობა; მათი განსხვავებანი განსხვავებულ შემოქმედების წყარონი არიან, მაშასადამე უფრო მდიდარისა და საინტერესო სოციალურ ცხოვრებისა. ერთფეროვანი ბუნება — უდაბნოა, ერთფეროვანი ინდივიდები — აზარაობაა. მსგავსადვე ერთფეროვანი კაცობრიობა — სოციალური უდაბნოა. მაგრამ, საბედნიეროდ, ის არც განსახორციელებელია და არც სასურველი, ვინაიდან იგი ნამდვილად არავის არა სურს, — არც ერთ სოციალურ ინდივიდსა. — ყველას აქვს შინაგანი ღრმა მისწრაფება თავის ინდივიდუალობის შენახვისა და განვითარებისა და ეს არის, სხვა ძალითა შორის, ერთი უდიდესი ძალა, ერთფეროვანების წინააღმდეგ მიმართული და განამტკიცებელი მრავალფეროვანობისა.

ამგვარად, თავი უნდა ვანებოთ გეოპოლიტიზმსა (კოსმოპოლიტიზმსა), როგორც მომავალ იდეალს ერთადერთი საკაცობრიო საზოგადოების შექმნისას. ამ მხრით კაცობრიობა არა თუ ეხლა არ არსებობს, არამედ მომავალშიაც შეუძლებელია.

სოციალისტები ხშირად ინტერნაციონალიზმს ვერ არჩევენ ხოლმე კოსმოპოლიტიზმისაგან, მაგრამ ეს, როგორც არა ესთქვიო, დიდი შეცდომაა.

ინტერნაციონალიზმი პირდაპირი წინააღმდეგობაა კოსმოპოლიტიზმისა. პირველი ერთფეროვანებაა, მეორე მრავალფეროვანებას წინასწორ იგულისხმებს. ინტერნაციონალიზმი ნიშნავს „საერთაშორისოს“ მაშასადამე პირდაპირ იგულისხმებს ერთ-არსებობას. მომავალი სოციალისტური ინტერნაციონალიზმი ნიშნავს **სოციალისტურ** ერთა თავისუფალ კავშირს. მაშასადამე ერის ინდივიდუალობა არა ჰქრება, არამედ ამ ინდივიდუალობათა კავშირი ჰქმნის ახალ, უმაღლესს. სოციალურ ცხოვრებას, ცხოვრებას საზოგადოებათა საზოგადოებისას.

ვერავითარი სოციალიზმი, ვერავითარი კლასთა ბრძოლვად ვერ სცვლის ასეთს მომავალს კაცობრიობისას. კლასთა ბრძოლა თვით ერის შინაგან ცხოვრებაში ხდება; სოციალიზმი ერის შინაგან ცხოვრების ძირითადი გარდაქმნაა, ერი კი, როგორც ინდივიდი, არა კვდება, — იგი რჩება მხოლოდ გარდაქმნილის სახით; ამ გარდაქმნილ საზოგადოებათა შეერთებაა მხოლოდ შესაძლებელი, და არა სხვა და სხვა ერების ცალკე კლასთა შეერთება და რაღაც უცნაური აღრევა მთელი კაცობრიობისა. კლასთა შორის მხოლოდ სოლიდარობა შეიძლება, ხოლო სოციალური ერთობა ერთისა და იმავე ერის მოწინააღმდეგე კლასთა შორის უფროა, რასაკვირველია, ვიდრე სხვა და სხვა ერის მსგავსს კლასთა შორის, ვინაიდან მარტო მეურნეობა კი არ აერთებს საზოგადოებრივ ჯგუფთა, არამედ მთელი ორგანიზული სოციალური ცხოვრება, — ენა, რჯული, ზნე-ჩვეულება, ესთეტიური კულტურა, ისტორიული ტრადიციები, პოლიტიკა, საერთო რთული მიზანი და სხვა.

საერთაშორისო ცხოვრება — უმაღლესი სოციალური ცხოვრებაა, განვითარებული საზოგადოებათა საზოგადოების კავშირისა და ურთიერთობის სფეროში. ამას მოწმობს თანამედროვე მომქმედი საერთაშორისო სამართალი. მომავალი საერთაშორისო სამართალი კიდევ უფრო განვითარებულ, უფრო გნებავთ, სუბრა-სოციალურ ცხოვრებას გამოჰხატავს, ხოლო „კა-

ცობრიობას“ ვერასოდეს ვერ შეადგენს, სანამ ერები სოციალურ ინდივიდებად დარჩებიან. ამ უკანასკნელთა გაქრობა კი არაფრით არ მტკიცდება ჯერ-ჯერობით.

მაგრამ ხშირად სოციალისტების შეცდომა; — მათი შემცდარი იდეალი მთელის კაცობრიობის ერთ სოციალისტურ საზოგადოებად გარდაქმნისა — მათს მეორე უდიდეს შეცდომას იწვევს: იგინი თანამედროვე, ცოცხალ ერის უფლებას უარჰყოფენ, უსამართლო, კაცის-ქამია შოვინიზმად ნათლავენ ეროვნულ თავის დაცვასა და ამით თვით იმ „საერთაშორისო“ სამართალს უარჰყოფენ, რომლის პატივის-მცემელნიც თითქოს ისინი პირველნი არიან.

ერის უფლება კი, პირიქით, პირველი საგანია საერთაშორისო სამართლისა, უიმისოდ ინტერნაციონალიზმი ეხლაც და მით უმეტეს შემდეგ პირდაპირი ფიქციაა, სიცრუეა, და ამაზედაც მოვილაპარაკოთ შემდეგ თავში.

თავი მათე.

ერის უფლება*).

I

ერის უფლება დღესაც არ არის აღიარებული ისე, როგორც არის აღიარებული უფლება „ადამიანისა და მოქალაქისა“ ევროპისა და ამერიკის დაწინაურებულ ქვეყნებში. ეს კიდევ რა, თვით ერის არსებობის უფლებაც კი არ არის ნამდვილად აღიარებული, მიუხედავად დღევანდელ საერთაშორისო სამართლისა, მაშინ როდესაც არსად, თვით დესპოტიურ სახელმწიფოებშიაც არ არის უარ-ყოფილი ინდივიდის არსებობის უფლება. აქედან სჩანს, თუ როგორ დაბლა სდგას საერთა-შორისო სამართალი საზოგადოებრივზე, საერთა-შორისო საზოგადოება უბრალო ეროვნულ საზოგადოებაზედ. მა-

*) ეს თავი დაბეჭდილი იყო უფრო ვრცლად „ერში“ და „სამართელის მოამბეში“, 1909 წ.

შინ როდესაც დღეს უბრალო ეროვნულ საზოგადოებაში არ სებობს სამართალი, დამცველი ინდივიდიც, რაც თუ გინდ ცუდად ასრულებდეს სამართალი ამ ელემენტარულ ფუნქციას, საზოგადოებათა საზოგადოებაში, რომლის მომწესრიგებელიც არის საერთაშორისო სამართალი, დღეს საერთო პრინციპად არ ჯრის აღიარებული საზოგადოებათა დაცვა, ერის დაცვა პირიქით, მისი უფლება ფეხქვეშ ითელება ყოველ ფეხის გადადგმაზე, თუმცა ყოველთვის ყოფილა საზოგადოებაში ისეთი ელემენტები, რომელსაც თეორიულადაც და საქმიანაც სწამდა ერის უფლება და აღიარებდა მასა.

მაშინ როდესაც უბრალო სამართალი, თეორიულად მაინც, სუსტს იცავს ძლიერისაგან, საერთაშორისო სამართალი იცავს ძლიერს და მას ათურგვინებს სუსტსა. ამას გარდა თანამედროვე საერთა-შორისო სამართალი აღიარებს მხოლოდ სახელმწიფოთა უფლებას, და არა ერის უფლებას, რომელიც დათრგუნვილია სწორედ ამ სახელმწიფოთა მიერ. როგორც ვიცით, არ არის **საერთა-შორისო** სამართალი, არამედ სახელმწიფოთა შორისო სამართალი.

ეს უკანასკნელი ერებს არ იღებს თავის მფარველობის ქვეშ. თვით ფაქტი ერის არსებობისა ერს არა ხლის თანამედროვე საერთაშორისო სამართლისათვის უფლება-მოსილ სოციალურ ინდივიდად, როგორც უბრალო სამართალი უბრალო ინდივიდსა, არამედ ძალა, ომი. განთავისუფლება და დამარცხება ყოფილ პატრონისა. მხოლოდ ასეთის ძალის გამოჩენის შემდეგ იღებს საერთა-შორისო სამართალი ერს თავის სფეროში, — მხოლოდ მაშინ, როცა იგი გახდება სახელმწიფოდ.

ისიც ვიცით, რომ თავის ინტერნაციონალიზმი ისე აქვთ შეგნებული საუკეთესო მოაზრებებსა და მოწინავე-სოციალისტ-ინტერნაციონალისტებსაც, რომ ყოველად შეუძლებელია ერის დაცვა მათის პრინციპებითა.

ისინი განიხილავენ ერს არა როგორც სოციალურ ორგანიზმ-

სა, არამედ მხოლოდ როგორც კლასსთან შემდგარ საზოგადოებრივ ქსოვილსა და ხედავენ მეტს კავშირს სხვა და სხვა ქვეყნის პროლეტართა შორის, ვიდრე ერთი ერის ყველა წევრთა-შორის. ისინი ამით უარ-ჰყოფენ ერს, როგორც ერთ ორგანიულ სინამდვილეს, და ამიტომაც მათ ჰგონიათ შესაძლებელი ან ერთი საკაცობრიო საზოგადოება, ან და კავშირი თანამედროვე დიდ სახელმწიფოთა-შორის, რომელნიც შინაგან-სოციალურად გარდაიქმნებიან. თუ ამ გარდაქმნამდის ამ არსებულ სახელმწიფოებში მომწყვდეულ ერთა არსებობის დაცვა საერთაშორისო სამართლის უპირველესი საკითხია, — ეს მათ ან არა სწამთ, ან ძლიერ ცოტა ყურადღებას აქცევენ, ან და მხოლოდ იქ აქცევენ ყურადღებას, სადაც ერთა შორის ბრძოლა ძლიერ მწვავეა.

დღეს, მიუხედავად საერთაშორისო სამართლის უსრულობისა, მხოლოდ „აპირებენ“ ერის უფლების აღიარებასა, და რამდენი ტანჯვა განიცადეს ერებმა, რამდენი ბრძოლა, რამდენი დამცირება და დევნა, სანამ ამ უბრალო პრინციპს აღიარებდნენ, — პრინციპს, რომელიც ისეთივე მარტივია და აუცილებელი უმაღლესი ზნეობის მხრით, როგორც პრინციპი ადამიანის პიროვნების თავისუფლებისა, განსაკუთრებით მთელი მეცხრამეტე საუკუნე იყო მოწამე, ერთა საშინელისა და თავგანწირულის ბრძოლისა. მთელი აზროვნება ევროპისა თავის ერთ საგნად იზდიდა ეროვნულ საკითხს. მეცხრამეტე საუკუნეში. მეცხრამეტე საუკუნის ისტორია განა მარტო დიდ სახელმწიფოთა შორის ბრძოლის ისტორია იყო, ან მარტო სოციალურ ბრძოლისა საზოგადოებრივ კლასთა შორის, საზოგადოებათა შიგნით, — მეცხრამეტე საუკუნე შერყეული იყო ეროვნული ბრძოლითაც. ეს ერთი დიდი მხარე იყო ამ საკვირველი საუკუნისა, რადესაც ევროპიელმა მართლაც უდიდესი და ყოველ მხრივი გენიოსობა გამოიჩინა.

როგორც ცნობილია, შინაგან საზოგადოებრივ გარდაქმნის მხრივ ორი უდიდესი რეფორმა განამტკიცეს საუკუ-

წოდ მეცხრამეტე საუკუნეში და მეოცეს დასაწყისში. ერთი იყო ბატონ-ყმობის მოსპობა და მეორე პარლამენტარიზმის, სახალხო წარმომადგენლობის დამკვიდრება. მართალია, ევროპის მთელი ისტორიის განმავლობაში, მსგავსად ყველა ისტორიულ ეპოქათა, იყო საშინელი და თავგანწირული ბრძოლა ამ წმინდა სოციალურ ნიადაგზედ, ხანდახან უფრო მეტსაც თხოულობდნენ და სცდილობდნენ განებორკიელებინათ; მაგრამ მხოლოდ XIX საუკუნეში იყო საესებით მოპოვებულის ორი აუცილებელი რეფორმა, სოციალურ სრულ სამართლიანობის განხორციელება კი ვინ იცის როდის ეღივება. ევროპელებსა და მით უმეტეს მთელს კაცობრიობას, რომ არ ჩავსვალოთ ის საშინელი ბრძოლა, რომელიც საშუალო საუკუნეთა ქალაქებმა გასწიეს თავისუფლების მოპოვებისათვის, ძველ ბერძენთა „პოლისის“ მსგავს საზოგადოების შესაქმნელად, გლეხთა მოძრაობის მაგალითებითაც. საესეა ისტორია. ამ მოძრაობათ ნამდვილ-ხალხურ რევოლუციითაც ხასიათი ჰქონდათ. მეთოთხმეტე საუკუნის ბოლოში ზოგნი ადსდგა ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ. 1567—1580 წლ. ჰოლლანდიაში იყო საშინელი რევოლუცია როგორც გარეგან თავისუფლებისათვის, ისე შინაგან რეფორმათათვის, ისე ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ და კომმუნიზმისათვის. ანაბატისტები იყვნენ მკადაგებელნი ამ მოძღვრებისა. 1648—1688 წლ. ინგლისია შერყეული ასეთი მოძრაობით, იქაც საბოლოოდ ისპობა ბატონ-ყმობა და მყარდება წარმომადგენლობითი წყობილება. ბოლოს საფრანგეთში იწყება დიდი რევოლუცია 1789—93 წ., ისპობა ბატონ-ყმობა, ისპობა თვითმპყრობელობა მეფისა და ბიუროკრატიისა. ამ მოძრაობამ, როგორც ყველაზედ უფრო ძლიერმა, მეცხრამეტე საუკუნეს გადმოსცა მთელი თავისი ტრადიციები და მთელი ასის წლის განმავლობაში ყველა სცდილობდა მოეშორებინა თავიდან ეს ორი უუმდაბლესი მონობა, — ბატონ ყმობა და თვითმპყრობელობა.

ნაპოლეონის ჯარი თუმცა ქუსლით სთელავდა მთელ

ევროპის მიწა-წყალსა, ბევრ ერს უთრგუნაჲდა თავისუფლებას, მაგრამ ეს ჯარი მაინც რევოლუციის ცეცხლიდან იყო გამო-სული და იღუპა თავისუფლებისა, ძმობისა და თანასწორობისა მთელს ქვეყანას მოჰყენა. ესპანიაში და იტალიაში მოისპო ბატონ-ყმობა ერთის მხრით სწორედ საფრანგეთთან დაახლოვე-ბით და მის აზრთა ღელვის გავლენითა. გერმანიაში ბატონ-ყმობა შეირყა 1811 წელსა და სრულიად მოისპო 1848 რე-ვოლუციის წყალობითა. რუსეთმაც კი განათავისუფლა ყმე-ბი 1861—1863 წლ., რადგანაც იძულებული იყო, — გლეხთა მუდმივი აჯანყება შეიძლება დიდ რევოლუციონურ ცეცხ-ლად ქცეულიყო. 1878 წელს ბალკანეთშიაც კი მოისპო ბატონ-ყმობა რუს-ოსმალოს ომის შემდეგ.

აგრეთვე ყველა სახელმწიფოებში ვხედავთ მეცნარამეტე საუკუნის ბოლოს წარმომადგენლობით მთავრობასა, ინგლი-სის რევოლუციამ იგი საუკუნოდ დაამკვიდრა, საფრანგეთის რევოლუციამ შექმნა საუკუნო ტრადიცია რესპუბლიკისა. მა-თა ბაძვდნენ ყველანი თავიანთ მოძრაობაში და შემოქმედე-ბით მუშაობაშიაც.

მეოცე საუკუნეში რუსეთმა მოიპოვა რაღაც მსგავსი კონ-სტიტუციისა, როდესაც რევოლუციით შეშინებულმა მთავ-რობამ გამოსცა აქტი 17 ოქტომბრისა 1905 წლისა. ოსმა-ლეთმა დაიწყო რევოლუცია 1908 წელსა და 1909 წელს ბრწყინვალედ დაამარცხა რეაქცია და დაამკვიდრა კონსტი-ტუცია.

ასეთივე მოძრაობა იწყება აზიის სახელმწიფოთა შორის. იაპონიამ ამ ოცდაათის წლის წინად მისცა ყველას მაგალი-თი, სპარსეთმა კი, ამ დესპოტიის სამაგალითო მხარემ, — მა-ინაც სძლია რეაქციას და დაამკვიდრა კონსტიტუცია ჩვენ თვალის წინ, იღვიძებს და ახლდება ჩინეთის უზარმაზარი იმპერია.

ეს იყო საზოგადო და უმთავრესი შედეგი მთელ საუკუ-ნეში განსაკუთრებით მეცნარამეტე საუკუნის სოციალურ

ბრძოლისა, თუ არ მჭვილებთ მხედველობაშიათსგვარ წვრილს-სოციალურსა და პოლიტიკურს რეფორმებს, რომელიც განა-ხორციელეს ევროპის სახელმწიფოებმა. მაგრამ მესამე მხარე ამ საერთო დიადი ბრძოლისა არის ერთა გარეგანი ბრძოლა, რომ ვორც არა ვსტყვირთ, და ეს უკანასკნელი მოვლენა შეიძლება კიდევ უფრო საყურადღებოდ იყოს, ვიდრე პირველნი, მით უმეტეს, რომ უქველ ფაქტად შეგვიძლია აღვიაროთ, რომ ერს არაწინათარი სერიოზუდრი შინაგანი სოციალური პროგრესის განხორციელება არ შეუძლია, თუ გარეგნულად არ არის განთავისუფლებული.

ერი, როგორც არა ერთხელ გვითქვამს, — ბუნებრივი, ცოცხალი სოციალური ორგანიზმია, და თუ ეს ორგანიზმი სხვა ორგანიზმისაგან არის დამონებული, შებოქვილი, მას ინიციატივისა და შემოქმედების გამოჩენა არ შეუძლია. თავისუფალი ერი კი ყოველთვის უფრო შემოქმედია, ისე როგორც მონაზედ მეთად თავისუფალი პიროვნება იჩენს ინიციატივასა და შემოქმედებას.

II.

მაგრამ როგორც პიროვნებასა აქვს გრძნობა და ინსტინქტი, სურვილი და შეუჩერებელი მისწრაფება თავის დაცვისა, ისე მთელს ერს აქვს ესევე ინსტინქტი და სურვილი, და ამით აიხსნება, რომ მიუხედავად მოპირდაპირე კლასთა ნივთიერ ინტერესთა წინააღმდეგობისა, მთელი ერი, განურჩევლად წოდებისა და კლასისისა, იბრძვის გარეგან თავისუფლების მოსაპოვებლად, რომ უფრო მტკიცედ დასდგეს პროგრესის გზაზედ. მეცხრამეტე საუკუნეშიაც ამიტომ ეროვნული საკითხი პირველ ალავს იჭერს ხალხთა ცხოვრებაში, ამიტომაც არის შერყეული მთელი ევროპა ერმა მოძრაობრთა, რომელიც ჯერაც არ დამთავრებულა და ვინ იცის ჯოდის დაშთავრდება. ევროპა კიდევ რა, — იღვიძებენ როგორც პატარა, ისე მრავალ მლიონიანი აზიის ერები.

არას ვიტყვით იმ ძველ დროზედ, როდესაც ხალხთა შო-

რის ერთობა ან დავა უფრო სჯულისა და სხვა მოვლენის ნიადაგზედ ვითარდებოდა, ვიდრე წმინდა ეროვნულ შეგნების ნიადაგზედ. თუმცა კი ქეშმარიტებაა, რომ ყოველ ისტორიულ ეპოქაში, როცა რომელიმე ერი მიაღწევდა ხოლმე განვითარებულ ინდივიდუალობასა და თავით შენებას, ყოველთვის სცდილობდა ან უფრო განემტკიცებინა თავისი ეროვნული შეგნება, მოქმედება და ძლიერება, ან და გაენთავისუფლებინა თავი სხვა ერის ბატონობისაგან, თუ იგი დაპყრობილი იყო და უცხო საელაფდა ფეხით მისს სამშობლო მიწა-წყალსა. ჰოლოლანდია საუკეთესო მაგალითია ასეთის განთავისუფლებისა; მან დააღწია თავი ესპანიის იმპერიის ბატონობას და ისე გაძლიერდა, რომ თვითონ დააარსა ძლიერი საფაქრო იმპერია მეთექვსმეტე საუკუნეში, — ისეთი ძლიერი, რომ მხოლოდ ინგლისს შეეძლო მისი მეტოქეობა და დამარცხება. მაგრამ მიუხედავად ამისა იგი მაინც თავისუფალი, ძლიერი, კულტურული და თავმოყვარე ერად დარჩა და დღესაც არის მიუზღუბრუნდეთ მეცხრამეტე საუკუნეს.

ნაპოლეონის ომებმა ისე არივ-დარია ევროპის პოლიტიკური რუკა, ნაპოლეონის წადილი მთელი ქვეყნის დამორჩილებისა ისეთი ძლიერი იყო და თითქოს ადვილად აღსასრულებელი მისი სამხედრო გენიოსობის წყალობით, რომ ერთა თავისუფლებას კი არა, სახელმწიფოებსაც ბოლო ეღებოდათ. ევროპა დაემორჩილა ნაპოლეონს, რომელსაც არა სწამდა არც ერების თავისუფლება და არც სახელმწიფოთა უფლებანი, — მას მხოლოდ თავისი საკუთარი და საფრანგეთის ჰეგემონია სწყუროდა, და არ იცოდა, რომ ეს მეცხრამეტე საუკუნეში შეუძლებელი იყო. ვერავითარი გენიოსობა ერთი ადამიანისა, ვერავითარი ჭიძლიერე ერთი სახელმწიფოსი ვერ ათქმევინებდა უარს ვერც სახელმწიფოებსა და ვერც ერებს თავიანთ თავისუფლებაზედა და უფლებებზედ.

ყოველისგანს საზღვარი გაქვს და ნაპოლეონის ბატონობასაც დაეღუპა საზღვარი მთელი ევროპა შეერთდა მასთან სა-

ბრძოლველად, რომ ბოლო მოეღო ამ საშინელი ძალის თარეშისათვის, რომ მშვიდობიანობა დაემკვიდრებინა არეულ-დარეულ ევროპაში, აღედგინა უფლებანი გაღახულ სახელმწიფოთა. ხოლო, რასაკვირველია, მოკავშირე სახელმწიფოებს ფიქრადაც არ მოსვლიათ საზოგადოდ ერის უფლებათა წამოყენება: პირიქით, — ნაპოლეონის ბატონობის მოსპობის შემდეგ თვითონვე უარ-ჰყვეს ერთა უფლებანი და აღიარეს თავიანთი სახელმწიფოებრივნი, სდევნიდნენ კიდევ თავისუფლებისათვის მებრძოლ ერებსა. ამ უკანასკნელებმა თვითონვე წამოაყენეს თავიანთი უფლებანი. — მაგრამ ერთის ბატონობის მოსპობის სურვილი სახელმწიფოთა მხრივ მაინც გამოჩენა იყო სხვა და სხვა დიდ ერთა უფლებისა, რომელიც შელახეს ფრანგებმა და ნაპოლეონმა.

შომონის ხელ-შეკრულებაში, 1814 წ. 1 მარტს, როდესაც ავსტრიამ, ინგლისმა, პრუსსიამ და რუსეთმა გადასწყვიტეს საერთო ძალით ეომნათ საფრანგეთთან, — პირდაპირ სწერია: „სახელმწიფონი ურთი-ერთს პირობას უდებენ, თუ საფრანგეთმა არ მიიღო პირობანი მშვიდობიანობისა, იხმარონ ყოველივე საშუალება საერთო ძალით და თანხმობით ომის განსაგრძობად. რომ როგორც თავიანთთვის, ისე მთელი ევროპისათვის მოიპოვონ საყოველთაო მშვიდობიანობა, რომელმაც მფარველობა უნდა გაუწიოს ყველა ერის თავისუფლებას“.

ამგვარად დაიბადა ევროპის თანხმობა, „კონცერტი“, რომელიც შემდეგ მეტტერნიხმა განამტკიცა ვენის კონგრესზედ 1815 წ.. მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ ამ კონცერტმა პირველადვე აღიარა „თავისუფლება ყველა ერისა“, საერთო მშვიდობიანობის მფარველობის ქვეშ, მას არა სწამდა ნამდვილად ერის თავისუფლება, არამედ თავისუფლება და ხელ-უხლებლობა სახელმწიფოთა, ისიც დიდ სახელმწიფოთა. მალე ეს ბატონობა კონცერტისა ისეთ რეაქციონურ ძალად გადაიქცა, ისეთ უარ-მყოფელად ერთა უფლებისა და დამოუკიდებლობისა.

სა, აგრეთვე ისეთ მტრად ყოველ შინაგან რევოლუციისა, რომ მთელი ევროპა გრძნობდა მის სუსტს ნაპოლეონის ბატონობაზედ უფრო მწვავედ.

ირლანდია ისევ იხუთებოდა ინგლისის კლანკებში, პოლონეთი განაწილებული იყო და ეს დიდი კულტურული ერი, ერთად-ერთი მთელ სლავიანებში, სამ ბატონობას განიცდიდა ერთის მაგიერ. ოსმალეთი ძლიერი იყო, იგი არც საერთაშორისო სამართლის სფეროში შედიოდა, და ბატონობდა განუსაზღვრელად, მხეცურად ბალკანეთის სლავიანებზედ, ბერძნებზედ, რუმინელებზედ, ეგვიპტეზედ და სხვებზედ. ესპანიის მონარხია ამერიკის კოლონიებს, უკვე დაზრდილ და დამთავრებულ ერებს, ჰხუთავდა. მონობაც არ მოსპობილიყო ჯერ, — ამერიკაში შავ-კანიანების ყიდვა-გაყიდვა მონებად ძვალსა და რბილში გამჯდარი ჩვეულება იყო. უნგრეთი ავსტრიის ბატონობას განიცდიდა, განაწილებული და დაქსაქსული იტალია აგრეთვე უცხოელთა ქუსლით ითვლებოდა, გერმანია არ იყო შეერთებული, და სხვა.

აი, ამ ერთა ბრძოლის მაგალითებით არის სავსე მთელი მეცხრამეტე საუკუნე, ეს ბრძოლაა ერთი დიდი მხარე მისი ისტორიისა. ეს არის ბრძოლა ერთა, ერის უფლებისა დიდ სახელმწიფოთა და მათ უფლებათა წინააღმდეგ.

უპირველეს ყოვლისა ესპანიის კოლონიების ემანსიპაცია დაიწყო. ჩრდილო-ამერიკელებმა უკვე გაინთავისუფლეს თავი ინგლისის ბატონობისაგან და დაიარსეს თავიანთი რესპუბლიკა, — ჯერი ეხლა სამხრეთ ამერიკელებზედ იყო მიმდვარი.

ესპანიის მონარხია ისედაც დასუსტებული იყო განსაკუთრებით ინგლისის მეტოქეობით ვაჭრობაში და კოლონიზაციაში. ნაპოლეონის შესევამ კიდევ უფრო დაასუსტა იგი და მთელი ენერგია ამ შემოსეულ მტრისაგან განთავისუფლებას უნდებოდა.

ამერიკის კოლონიებიც უკვე გაიზარდნენ. ადგილობრივ მცხოვრებლებთან შერევით მათ თითქმის ახალი ტიპის ერები

შექმნეს. დრომაც მათმა განთავისუფლებისამ მოაღწია და პირველად 1810 წელში ბუენოს-აირესში, კარაკასში და მექსიკაში დაიწყო ნამდვილი აჯანყება. აქედან იწყება აჯანყებამთელ სამხრეთ ამერიკისა, სადაც ვინ იცის რა დევებითა და რა იდეალის სახელით არ იწყებოდა რევოლუცია, მაგრამ ბოლოს დროს ყველას გაიტაცებდა ხოლმე ერთი დიდი აზრი, — სრული ჩამოშორება ესპანიის მონარქიისაგან და დაარსება საკუთარ სახელმწიფოთა. ამ მოძრაობიდან გამოვიდა თანამედროვე რესპუბლიკები სამხრეთ ამერიკისა.

აჯანყდა მექსიკა, კვიტო, კარაკასი. არგენტინის რევოლუციონერებს უკვე რამოდენიმე წლის შემდეგ მთელი არგენტინის ტერიტორია ხელში ეჭირათ და ესპანელების ბატონობა მოსპეს. ამ რევოლუციათა გმირი იყო ბოლივარი, რომელმაც რამოდენიმეჯერ დაამარცხა ესპანელები, შევიდა კარაკასში 1813 წელს. მან ბევრ ბრძოლაში მიიღო მონაწილეობა, ბევრჯერ დაამარცხდა ხოლმე, მაგრამ გულს არ იტეხდა, ბოლოს, 1816 წელს, ვენესუელაში მონებიც კი ააჯანყა, დაჰპირდა რა მონობის მოსპობასა აქედან იღებს ეს მოძრაობა ნამდვილ რევოლუციონურ ხასიათს; რევოლუცია უკვე მოსდებოდა სამხრეთ ამერიკის ყველა ქვეყნებს, — ჩილის, გრენადის მთებსა, ეკვადორსა, პერუს და სხვა მხარეებს, სადაც ბოლივარი თავისებურ გმირობას იჩენდა.

1824 წელს, სამხრეთი ამერიკა უკვე თავისუფალი იყო. პანამაში კონგრესსიც კი გამართა ბოლივარმა ახალ რესპუბლიკათა შესაერთებლად, მაგრამ შეერთება შეუძლებელი შეიქმნა. დარჩნენ დამოუკიდებელი რესპუბლიკები, რომლებიც შემდეგ მიიღო საერთაშორისო სამართალმა თავის მფარველობის ქვეშ, როგორც დამოუკიდებელნი სახელმწიფონი.

ამავე დროს პორტუგალიელებისგან განთავისუფლდა ბრაზილია, რომელმაც რეგენტი დონ-პედრო ბრაგანცელი იმპერატორად აირჩია 1822 წელს. შემდეგ ბრაზილიაშიაც გაუქმდა მონარქია და მიიღო რესპუბლიკის ფორმა მზგავსად დარჩნენ ამერიკელ რესპუბლიკათა.

ვენის კონგრესსზედ 1815 წელს ბერძნებმა თხოვნით მიმართეს დიპლომატებს, მიეღოთ საბერძნეთი სახელმწიფოთა მფარველობის ქვეშ, მაგრამ ყურადღება არ მიაქციეს. თავისთავის იმედიღა დარჩათ ბერძნებს. ოსმალელ ფაშებისაგან განადგურებული იყო მთელი საბერძნეთი. მფელი საბერძნეთის მიწებით სულ ოსმალეებმ სარგებლობდნენ. ბერძენი ნამდვილი მონა იყო ოსმალისი. — 1821 წელს პირველი ცდა იყო ბერძენთა აჯანყებისა რუმინიაში ალექსანდრე იპსილანტის მეთაურობით. მაგრამ რუმინიაში ეს აჯანყება დამარცხდა. მორეიაში დაიწყო აჯანყება. ბერძნებმა მოსპეს ოსმალეთის ფლოტი აიღეს ათინა 1821 წელს. მიოლისი, მავროკორდატო და სხვა გმირები თავგანწირულად იბრძოდნენ. 1825 წ. იბრაჰიმ ფაშამ მთელი მორეია გაანადგურა, მაგრამ ბერძენთა გმირობამ და თავგანწირულობამ, აგრეთვე ოსმალეთის სიძულვილმა აიძულა ევროპა მიშველებოდა პატარა ერსა. მათ მოაშორეს ბერძნებს თავიდან ოსმალები, გაანადგურეს რა იბრაჰიმ ფაშის ფლოტი ფრანგებმა, ინგლისელებმა და რუსებმა 1827 წელს. ოსმალეთმა 1829 წელს უკვე აღიარა საბერძნეთის დამოუკიდებლობა.

აზავე დროს, 1830 წელს პოლონეთში იწყება აჯანყება, იმარჯვებენ რუსებზედ, მაგრამ 1831 წელს პოლონეთი სრულიად მარცხდება და ხდება მსხვერპლად გამარჯვებულთა საშინელ შურის ძიებისა. აქ გამოჩნდა, თუ როგორ აღიარებდა ყველა ერის უფლებას, ერთი იმ დიდ სახელმწიფოთაგანი, რომელთაც „კონცერტი“ დააარსეს 1814—15 წლ.

ეს თიფქოს ნიშანი იყო ევროპის ერთა აჯანყებისა სწორედ იმ დიდ სახელმწიფოთა წინააღმდეგ, რომელნიც ქალაქზედ აღიარებდნენ ყველა ერის თანასწორობასა და თავისუფლებას, ნამდვილად კი ტერორიტორიებს და ხალხებს უბრალოდ საჩუქრებსავეთ ანაწილებდნენ და საზოგადოებათა შიგნით ამ ტყიცებდნენ იმ რეაქციონურ ტახტს, რომლის დამფუძნებელიც მეტეტერნიხი იყო.

იტალიამ მახვილი აიღო დაიწყო აჯანყება მილანში, ბოლონიაში და სხვა ქალაქებში 1831 წელს. თვით პარიზშიაც რევოლუცია იყო.

ამავე დროს ეგვიპტელები სცდილობენ განთავისუფლებას. მეჰმედ ალი ამარცხებს ოსმალებს 1832 წელს და 1839 წ. ეგვიპტეც ბოლოს თავისუფლდება. შემდეგ საერთაშორისო სამართალი მხოლოდ სულთანის სუვერენიტეტს აღიარებს ეგვიპტეზედ.

იტალიაში ისევ გრძელდება ბრძოლა. მაძინი საუკეთესო გმირია ამ ეროვნულ რევოლუციისა. 1843—45 წელს მთელი იტალია აჯანყების ცეცხლშია გახვეული. 1848 წ. მილანის აჯანყებაა ნეაპოლელები და ტოსკანელები კონსტიტუციას პოულობენ ბრძოლით.

1848 წლის რევოლუციამ მთელი ევროპა შეანძრია. საფრანგეთში მას რესპუბლიკანური და ბოლოს სოციალისტური ხასიათი ჰქონდა, გერმანიაში დემოკრატიული და ეროვნული. აქედან იწყება გერმანიის ეროვნული გაერთიანება. თვით პრუსიაში დემოკრატია იმარჯვებს. იმპერატორი ძველი იმპერიისა შეშინებული გარბის. შესდგა ფრანკფურტის პარლამენტი, სცდილობენ მთელი გერმანიის ერი შეეერთონ, ერი, რომელსაც ჰქონდა ერთობა ტერიტორიალურ-გეოგრაფიული, კულტურული, სულიერი, მხოლოდ პოლიტიკური ერთობა აკლდა. 1849 წელს პრუსიის მეფეს გერმანიის იმპერატორად ირჩევენ, მაგრამ უარს ამბობს.

ამავე დროს სლავიანებიც იღვიძებენ. 1848 წელს პრაგაში ჩეხები სდგებიან, პრუსიაში პოლონელები სხვა სლავიანები უნგარელების წინააღმდეგ იბრძვიან. ამით სარგებლობს ავსტრია უნგარელების დასამარცხებლად და ამარცხებს მათ კიდევ. 1849 წელს რუსეთი ეხმარება ავსტრიელებს უნგარეთის წინააღმდეგ და შეერთებული ძალით ამარცხებენ მას. აქ მეორედ გამოიჩინეს რუსეთმა და ავსტრიამ, კონცერტის წევრებმა, თუ როგორ ესმოდათ მათ „ერთი თავისუფლება“. — უნგარეთი ბოლოს და ბოლოს მაინც დამოუკიდებლად რჩება, ავსტრიასთან სწორი უფლებით მოსილი.

იტალიაში ისევ ბრძოლაა; მილანი ამარცხებს ავსტრიელებს, მაგრამ ავსტრიელი ლენერალი რადეცკი ისევ იჭერს მილანს. სხვაგან იფეთქებს სამაგიეროდ რევოლუცია, — ფლორენციაში. 1849 წელს თვით რომში აცხადებენ რესპუბლიკას, მაგრამ ფრანგები ეხმარებიან პაპს და იჭერენ რომსა.

მთელი ევროპა ამგვარად ბრძოლის ცეცხლშია გახვეული.

საფრანგეთი იბრძვის რესპუბლიკისათვის და სოციალიზმისათვის, გერმანია ეროვნულ გაერთიანებისათვის და ჯემოკრატიისათვის, იტალია, უნგარეთი, პოლონეთი და სხვანი ეროვნულ დამოუკიდებლობისათვის და ერთობისათვის. განსაკუთრებით ეს ეროვნული ბრძოლა ასულდგმულებს ევროპის ხალხებს. ევროპის კონცერტიკ უღონოა ამ საერთო მოძრაობის წინაშე. თუ წინად ამ კონცერტის სულის ჩაძვლებელი რეაქციონერები განთავისუფლებულ ამერიკის რესპუბლიკებას კვლავ დამონებას სცდილობდნენ, ესპანიის მონარქიის ფერხთა ქვეშე მათ ხელახლა გათელვასა, ებლა თვით ევროპაშიაც ვეღარ იმორჩილებენ აჯანყებულ ხალხებს. გაბათილდა მათი პრინციპი — როგორც ეხლა არიან სახელმწიფონი და მათი ტერიტორიები, ისე უნდა დარჩნენ უკუნიითი უკუნიამდე, — ეს არის ჩვენი მიზანია! ნაცვლად ამისა ევროპის პოლიტიკური რუკა მთლად ერთიანად იცვლებოდა.

მაგრამ ერთი რამ ნაკლი ემჩნეოდა ყველა ერს, რომელიც ეტრფოდა თავისუფლებასა და დამოუკიდებლობას: მხოლოდ თავისთვის სწადდათ თავისუფლება, მათთვის კი, ვინც ამ განთავისუფლებულ ერთა საზღვრებში რჩებოდნენ, — სხვა ერთათვის, — ეს თავისუფლება არა სწამდათ. პოლონეთი რუსინებს მონებსავით უყურებდა და ეხლაც უყურებს, გერმანელი დანელის და პოლონელის უფლებას პატივს არა სცემდა, უნგარელი სლავიანებს ვერ ეპყრობოდა სიმპატიურად. ეს იმას ამტკიცებს, რომ თუმცა ეროვნულმა იდეამ გაიღვიძა, თუმცა ერის უფლება აღიარებული იყო, მაგრამ საფსებით

ჯერ კიდევ არა, ჯერ კიდევ ვერ მიეღწიათ ერთა ნამდვილ სწორუფლებიანობის იდეამდის. თვით ინტერნაციონალის დაარსების დროსაც კი ვერ აღიარეს სავსებით ეს ნამდვილი უფლება ერისა და ჯერც შეიგნებს ეროვნული იდეა სინამდვილითა და სისწორითა.

1850—60 წლები ისე გავიდნენ, რომ ეს დაწყებული დიდი ბრძოლა არ დამთავრებულა. რეაქციის სუსხი ძლიერი იყო. არც გერმანია და არც იტალია არ იყო ჯერ გაერთიანებული. საფრანგეთში ნაპოლეონ მესამემ რესპუბლიკა დათარგუნა და ჩმპერია გამოაცხადა 1853 წელს. 1854—55 წლ. ინგლისი და საფრანგეთი რუსეთს ამარცხებენ და 1856 წელს კი ინგლისი ჩინეთს ეომება, რომ თავისი ეკონომიური ბატონობა განამტკიცოს უცხო ერის ნიადაგზედ.

1859 წელს ისევ იწყება ბრძოლა თავისუფლებისათვის; — ბრძოლა მონა ზანგების განსათავისუფლებლად. 1860 წლიდან ევროპაშიაც ახალის ძალით აყვითქებს ბრძოლა ერთა თავისუფლებისათვის.

საფრანგეთის უღა მონების განთავისუფლებისათვის მოხდა 1792 წელს, დანელებისა — 1803 წელს. შემდეგ ინგლისმა განათავისუფლა მონები 1808 წელს. მთავრობამ აღკრძალა ამერიკის პლანტაციებისათვის ზანგების გაყიდვა. 1833 წელს გამოსცა საყოველთაო აქტი მონათა განთავისუფლებისა. ამ მაგალითს სხვა ევროპიელმა სახელმწიფოებმაც მიჰბადეს, ამერიკის სამხრეთ შტატებში კი რჩებოდა ისევ მონობა.

1848 წელს აფრიკაში განთავისუფლებულ ზანგების რესპუბლიკა ლიბერია, კი დაარსდა, რომელიც დამოუკიდებლად აღიარეს ყველა სახელმწიფოებმა ამერიკის გარდა, ესეთი ზიზღი ჰქონდა ამ უკანასკნელს მონებისადმი, და აბა საკუთარ მონებს როგორ გაანთავისუფლებდა.

მაგრამ მთელი ქვეყანა აჯანყდა ზანგების მონობის წინააღმდეგ. აღელვდა ევროპიელთა აზრი, ჩადილა შტატების აზრიც, — იქ გადასახლებულ ევროპიელთა, რომელთაც თავი-

სუფალი მუშაობა უნდოდათ, და არა მონური შრომა და მასთან კონკურენცია. 1859 წელს თავისუფალი ამერიკელი ჯონ ბრაუნი თავისი შვილებითა და მეგობრებით აჯანყდა, მაგრამ ზანგებმა მას დიდი დახმარება ვერ გაუწიეს, იგი დამარცხდა და ჩამოხრჩობილ იქმნა გამარჯვებულთაგან.

1861 წელს უკვე მომწიფებული იყო საზოგადოებრივი აზრი ომისათვის, მტრობამ ჩრდილო და სამხრეთ შტატთა შორის იმატა, და მათ პირდაპირ ომი გამოუცხადეს ერთმანეთსა. ჯერ სამხრეთელები სჯობნიდნენ, მაგრამ ბრძოლამ ოთხ წელიწადს გასტანა, 1865 წლამდის, და ჩრდილოეთელები გამოვიდნენ გამარჯვებულნი ამ ბრძოლიდან: ზანგები განათავისუფლეს. თვით შეერთებული შტატები გაერთიანდნენ ამ ბრძოლის შემდეგ. მთელი ამერიკაც დამოუკიდებელი შეიქმნა ევროპისაგან. პრეზიდენტ მიწროეს 1823 წლის განცხადება, —ამიერიდან ამერიკა დამოუკიდებელია ევროპისაგანაო, გამართლდა

ამავე დროს იტალია განაგრძობს ბრძოლასა. გარიბალდი პირველი ეროვნული გმირია. 1860 წელს იგი იპყრობს ორივე სიცილიას.

1863 წელს კვლავ სდგება პოლონეთი, მაგრამ მალე საშინლად მარცხდება რუსეთისაგან და კვლავ ხდება შეუბრალებელი შურისძიების მსხვერპლი.

გერმანია და იტალია თითქმის ერთსა და იმავე მდგომარეობაში იყვნენ გაერთიანების სურვილის მხრით. ამისათვის მათ მოაწყვეს კავშირი, რომ ორი სახელმწიფო, რომელიც მათ ხელს უშლიდა, დაემარცხებინათ. ეს ორი სახელმწიფო იყო ავსტრია და საფრანგეთი. ავსტრიას მათ ომი გამოუცხადეს 1860 წელს. პრუსსიამ ავსტრია საშინლად დაამარცხა. ამის შემდეგ თავის თავად ხდება გაერთიანება გერმანიისა. შემდეგ პრუსსია ამარცხებს საფრანგეთს 1870 წელს, ამით სარგებლობს იტალია და შედის სატახტო ქალაქ რომში, საიდანაც მალე გადის საფრანგეთის ჯარი. ამის შემდეგ იტალიის

გაერთიანებაც ბუნებრივად მოხდა და დაარსდა ევროპაში ორი-
დიდი სახელმწიფო, თანამედროვე გერმანიის იმპერია და იტა-
ლიის სამეფო, რომელიც შემდეგ დიდ სახელმწიფოთა რიც-
ხვებში შევიდა.—სრული გაერთიანება მაინც არ რგებიათ წი-
ლად იტალიელებსა და გერმანელებს: უკანასკნელებს აკლიათ
ავსტრიელი გერმანელები, პირველებსაც ავსტრიის იტალიე-
ლები. დროთა ვითარებაში ალბად ესენიც თავიანთ ბუნებრივ
სახელმწიფოებს დაუბრუნდებიან.

ამასთან ერთად ვითარდება ევროპაში მისწრაფება შინა-
გან საზოგადოებრივ გარდაქმნისადმი. 1864 წელს არსდება
ინტერნაციონალი, ანუ საერთაშორისო კავშირიმუშათა, რომ
სოციალიზმის წესზედ გარდაქმნან მთელი წარმოება და განა-
წილება სიმდიდრისა ყველა ერებმა. როდესაც პარიზს ალყა
შემოარტყეს პრუსიელებმა, პარიზელები თვითონ იცავდნენ
სატახტო ქალაქსა და სამშობლოს, დამარცხებული მთავრობა
კი გაიქცა. 1871 წ. 18 მარტს ცხადდება პარიზის კომმუნა,
მაგრამ ფრანგებივე იბრძვიან მის წინააღმდეგ. ტიერის მთავ-
რობა ამარცხებს კომმუნას. ისპანიაში 1873 წელს ფედერა-
ლისტური მოძრაობაა. რესპუბლიკას აცხადებენ, მაგრამ მარ-
ცხდებიან. საფრანგეთში კი, მიუხედავად კომმუნის საშინელი
დამარცხებისა და პარიზში 30,000 ადამიანის გაჟლეტისა,
ცხადდება მესამე რესპუბლიკა 1875 წელს.

როგორც ინტერნაციონალი, ისე მთელი მოძრაობა, რომ-
ელიც შეკავშირებულია მასთან, პრინციპიალურად მაინც
ორი სახისაა: თუ ერთის მხრით ხალხები იბრძვიან შინაგან
თავისუფლების მოსაპოვებლად, მეორეს მხრით ერთა უფლება,
როგორც სწორაუფლებიან ინდივიდთა, თუმცა აღიარებული
არ არის,—მაგრამ მაინც ყურადღებას აქცევენ დაჩაგრულ
ერებს, როგორც მაგალითად იტალიელებსა, პოლონელებსა
და სხვათა. ბაკუნინის მოქმედება გამომხატველია ამ ორქოფი
მდგომარეობისა. პირველი მიზანი ინტერნაციონალისა მაინც
სოციალიზმია და არა ეროვნება.

დასასრულ, არც ბალკანეთის სლავიანებსა და რუმინებს ეძინათ. ისინი მუდამ ებრძოდნენ ოსმალებსა. 1875 წელს სერბები აჯანყდნენ ჰერცეგოვინაში. 1876 წელს წამდელი ომი სერბებსა და ოსმალებს შორის. რუსეთი ომს უცხადებს ოსმალებს 1877 წელს. ამით სარგებლობენ სერბები, ბოლგარები, რუმინები. რუსეთი ამარცხებს ოსმალებს და 1878 წ. სან-სტეფანოში ზავი ჩამოვარდება. იმავე წელს შეიკრიბება ბერლინის კონგრესი, რომელიც ძლიერ ასხვავებებს ზავის პირობას, მაგრამ მაინც ანთავისუფლებს სერბიასა, ბოლგარიას, რუმინიასა, აგრეთვე სომხებს აძლევს გარანტიას ოსმალებისაგან ქლეთის წინააღმდეგ, თუმცა ეს დაპირება არასოდეს არ ყოფილა ოსმალთაგან აღსრულებული.

აზიის ერებიც იღვიძებენ ამ ბოლო დროს. ჯერ ინდოეთის ხალხებმა აღიშალა ხმა თავის უფლებათა დასაცველად ინგლისის წინააღმდეგ. 1857 წელს აღსდგენ სიპაები. თუმცა ინგლისელებმა სისხლში ჩაახრჩვეს ეს აჯანყება, მაგრამ ინდოეთში, ამ ინგლისელ ვაჭართაგან დაპყრობილ ქვეყანაში, რომელიც შემდეგ იმპერიის საუკეთესო კუთვნილებად შეიქმნა, დაიბადა ეროვნული პატრიოტიზმი, შემაერთებელი ინდოეთის ყველა ხალხისა საერთო მტრის—ინგლისისა და ერთობ ევროპის წინააღმდეგ. მას შემდეგ ეს პატრიოტიზმი იზრდება. ინდოეთის ინტელიგენცია მთელს თავის ძალ-ღონეს ახმარებს პატრიოტულ გრძნობის გაღვიძებას 220 მილიონ ინდოს ხალხში, და ასეთ მრავალ რიცხოვან ერს. რასაკვირველია იმედი უნდა ჰქონდეს მომავალი თავისუფლებისა. მისი განთავისუფლება მხოლოდ დროის საკითხია და დამოკიდებული ხალხის მეტ შეგნებისაგან და მის პატრიოტულ გრძნობის განვითარებისაგან. კერზონის სიკვდილი უკვე კეთილი მახარობელია ამ მოვლენისა ინდოელებისათვის.

ჩინეთი ისე აღარ ემორჩილება ევროპასა, როგორც ეს მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში იყო და განსაკუთრებით ამ უკანასკნელ ათწლეულის განმავლობაში; განახლებულ

ჩაპანისათან ერთად და მისი ხელ-მძღვანელობით იგი ემზადება საშინელი ბრძოლისათვის, რომელმაც უნდა გადასწყვიტოს მისი ნაზღვილი დამოუკიდებლობა და შეიძლება მთელი აზიისაც. იაპონიამ უკვე პირველი ნაბიჯი გადაადგმევინა აზიას ასეთის დამოუკიდებლობისაკენ რუსეთის დამარცხებით. მალე გამოჩნდება აზიაშიც აზიელი მონროე, რომელიც განაცხადებს — აზია ევროპის სახელმწიფოთა საომარი და საყვლეთუ ქვეყანა აღარ არისო, და ევროპაც იძულებული იქმნება დაემორჩილოს ამ „განცხადებას“. — სპარსეთის განახლებული ცხოვრებაც ვინ იცის სად ნახავს მოკავშირე ძალას რომ უცხოთა თარეშს ბოლო მოუღოს თავის ტერრიტორიაზედ. განახლებული ოსმალეთი სპობს სხვა სახელმწიფოთა უფლებებს თავის ქვეყანაში, მეორე მხრით კი ყოველი ერი, ოსმალეთში მცხოვრები, აფრიკალებს დროშას ეროვნულ ავტონომიისას, და ოსმალეთიც იძულებულია დაუთმოს მათ.

აფრიკაშიაც კი იჩენს ხოლმე თავს ზან და ზან მისწრაფება დამოუკიდებლობისადმი. იტალიელებიც რაღაც ჩოჩქოლში არიან, თუმცა ჯერ ცალ-ცალკე; მაგრამ საუბედუროდ შორს არის ის დრო, როდესაც ისინი ამერიკელებსავეთ მოესწრებიან მთელი კონტინენტის დამოუკიდებლობის უფლების აღმარებას მთელი ქვეყნის მხრითა, ან ეროვნულ ფრთხილგებასა და ერთობის გრძნობას, როგორც ეს აზიაში იწყება.

ავსტრალია თითქმის დამოუკიდებელია. იგი ფლოტსაც კი იჩენს ვითომც მეტროპოლიის დაცვის მიზნითაც, მაგრამ ჯერ ერთი სამხრეთ ამერიკაშიაც კი დაიწყა მოძრაობა „ექსპლესიისათვის“ და „მეფე ფერდინანდისათვის“, რომელიც ამერიკის კოლონიების ჩამოშორებით გათავდა, — მეორე, ავსტრალიისათვის და ინგლისის სხვა კოლონიებისათვის მხოლოდ ერთი ნაბიჯია საჭირო, რომ საერთაშორისო სამართალმა იგინი თავის სფეროში მიიღოს. თუ ამ ნაბიჯს არა სდგამენ, — ეს მათი შიშითა და სისუსტით არ აიხსნება, — არ ესაჭიროებათ დღევანდელ პირობებში. ხოლო მდიდარნი და ძლიერნი იმდენად

არიან, რომ ყოველთვის შეუძლიანთ წარმოადგინონ ცალკე დამოუკიდებელნი სახელმწიფონი. მონროეს პრინციპიც იქ ჯერ თუ სავსებით არ ბატონობს, მათი ავტონომია თითქმის იმავე პრინციპს აღიარებს და ფორმალურადაც მისი აღიარება, როგორც არა ვსთქვით, მათთვის საძნელო არ არის.

აზიის ერთა შორის ჩვენა ვართ, შეიძლება, ყველაზედ უძლიურნი — კავკასიელები და კერძოდ ქართველები. ჩვენ, ქართველებმა გადავეცით ჩვენი თავი რუსეთს ხელშეკრულებით 1783 წელს და ამით მთელი კავკასია მივეცით მას ხელში. აქედან განავითარა რუსეთმა თავისი გავლენა სპარსეთზედა და აქედან დაამარცხა ოსმალეთი. მაგრამ შემდეგ არც ჩვენ გამოვმდგარვართ სრულიად ლაჩრები. ქართველობა მთელი მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში დევალდა. აჯანყება მთიულეთისა, კახეთისა, იმერეთისა, გურიისა, აფხაზეთისა, ქიზიყისა, მთელი სამოცი წლის განმავლობაში ბრძოლა კავკასიის მთის მცხოვრებთა, რომელსაც ერთი ერი — ჩერქეზებისა — მთლად შეეწირა მსხვერპლად, — იმასა მოწმობს, რომ ჩვენცა გვქონია გრძნობა ჩვენ უფლებათა დაცვისა. განსაკუთრებით ქართველებსა გვაქვს კანონიერი უფლებაც ავტონომიური ცხოვრებისა, რომლის გარანტიაც ჩვენმა რუსეთთან ხელშეკრულებამ მოგვცა. საერთაშორისო სამართალი ჩვენ სასარგებლოდ უნდა ლაპარაკობდეს, თუ მას რაიმე მნიშვნელობა აქვს პატარა ერთთვის.

III

როგორც ამბობენ გამოჩენილნი მკვლევარნი საერთაშორისო სამართლისა, უმთავრესად ევროპის გენიოსობამ დაჰბადა დიდი იდეა საერთაშორისო სამართლისა. მეცამეტე საუკუნეში, როდესაც ევროპაში ვაჭრობა და მრეწველობა უკვე საკმაოდ იყო გაძლიერებული, საჭირო შეიქმნა ათასნაირი ხელშეკრულება სხვა და სხვა დიდსა და პატარა საზოგადოებათა შორის. მაგრამ ამ დროს თანამედროვე სახელმწიფო არ

არსებობდა და არც ერები იყვნენ შეერთებულნი. მთელი ევროპა საუკუნეთა განმავლობაში ომებში ხარჯავდა აუარებელ ძალას. პაპისა და იმპერიის ორი ჯდიდესი ძალა იყო უმთავრესი მმართველი მთელი ევროპისა. შემდეგ, როცა განვითარდნენ ხალხთა შორის დამოკიდებულებანი უცხო ქვეყანათა აღმოჩენისა და მრავალგვარ მეცნიერულ აღმოჩენათა და გამოგონებათა წყალობით, საერთაშორისო სამართალმა უფრო რთული ხასიათი მიიღო, მაგრამ მაინც ძლიერ შეზღუდული იყო რაოდენობა იმ სახელმწიფოთა, რომელნიც შეადგენდნენ სახელმწიფოთა საზოგადოებას, აგრეთვე ერებს არა ჰქონდათ იურიდიული პიროვნება, არამედ დიდ მონარქიებსა და ერთა იმ პატარა ნაწილებს, რომლებსაც განსაკუთრებულ სავაჭრო ან სამრეწველო ძლიერების წყალობით რგებოდათ დამოუკიდებლობა. მიუხედავად ამისა, ევროპის საზოგადოებათა წარმომადგენელნი მაინც იკრიბებოდნენ ხოლმე, რომ საერთო მშვიდობიანობის წესები შეემუშავებინათ, უკვე იბადებოდა აზრი ერთი ევროპისა საერთაშორისო სამართლის მხრით. მაგალითად, ნიმეგის კონგრესსზედ 1675 წელს მონაწილეობას იღებდნენ საფრანგეთი, იმპერია, ესპანია, შვეცია, შეერთებული პროვინციები, დანია, და რამოდენიმე სხვა. ბრაუნშვეიგის კონგრესსზედ 1697 წელს იყვნენ: შვეცია, შეერთებული პროვინციები, იმპერია, დანია. უტრეხტის კონგრესსზედ 1717 წელს იყვნენ საფრანგეთი, ინგლისი, შეერთებული პროვინციები, პორტუგალია, პრუსსია, პოლონეთი და სხვანი. ახენის კონგრესსზედ 1784 წ. იყვნენ: ინგლისი, იმპერია, ესპანია, სარდინია, შეერთებული პროვინციები, გენუის რესპუბლიკა და მოდენის სამთავრო. აქედანა სჩანს, თვით მეფრამეტე საუკუნეში რა შეზღუდული ყოფილა რიცხვი საერთაშორისო სამართლის ქვეშევრდომთა. ამას გარდა ასეთი კრებები სრულიად შემთხვევით ხდებოდნენ ხოლმე, ამასთანავე დიდ სახელმწიფოებში, როგორც ესპანიაში და „იმპერიაში“, ათასი

სხვა ერი იყო ძალით ჰყრობილი. ისინი ეროვნულ უფლებას მოკლებულნი იყვნენ.

საერთაშორისო სამართლის განვითარება სხვათა შორის ერთა უფლებისათვის ბრძოლამ გამოიწვია, მისცა მას დაახლოვებით თანამედროვე საერთაშორისო სამართლის ხასიათი, გაათავისუფლა მისი გავლენის სფერო, გაამრავლა რიცხვი მის საგანთა, აგრეთვე, სავსებით რასაკვირველია არა, მაგრამ ცოტად მაინც აღიარებია მას უფლება ერისა, და არა მარტო სახელმწიფოსი, რომელშიც შესაძლებელია მრავალი ერი შედიოდეს. ეს პროცესი ერთა უფლების აღიარებისა სახელმწიფოთა უფლების ნაცვლად ჯერ არა თუ არ დამთავრებულა, ოდნავ არის მხოლოდ დაწყებული, მაგრამ იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ბოლოს და ბოლოს იგიც განვითარდება და დამთავრდება ბუნებრივის წესითა. **ერთა ბრძოლისა და სახელმწიფოთაგან ძალით განთავისუფლების შემდეგ, საერთაშორისო სამართლის მიერ მათი ღილება და მათი თავისუფლების დაკანონება** — პირველი მაჩვენებელია ამისა.

უმთავრესი პირობა, რომ საერთაშორისო სამართალმა მიიღოს თავის სფეროში რომელიმე ერი, რომელიმე სახელმწიფო, რასაკვირველია თვით ამ ერის მიერ თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის მოპოვებაა. მხოლოდ ამ შემთხვევაში სცემს პატივს იგი ერსა და სახელმწიფოთა საზოგადოების სწორუფლებიან წევრად აღიარებს.

1776 წლიდან ამერიკის შეერთებული შტატები აცხადებენ თავიანთ დამოუკიდებლობას ინგლისის მეფისაგან, და აღიარებენ თავიანთ თავისუფლებას იქონიონ სავაჭრო ხელ შეკრულებანი ვისთანაც სურსთ. 1778 წელს ისინი საფრანგეთთან სდებენ ასეთ ხელ შეკრულებასა, 1782 წელს იგინი სდებენ ხელ-შეკრულებებს შეერთებულ პროვინციებთან, 1783 წ. შვეციასთან. ამავე წელს შეერთებული შტატები მშვიდობიანობის ხელ-შეკრულებასა სდებენ ინგლისთან. ერთი წლის შემდეგ თვით ინგლისი უკვე სრულიად აღიარებს შტატებს დამოუ-

უკიდებელ სახელმწიფოებად. აქედან იწყება მათი მონაწილეობა საერთაშორისო ცხოვრებაში. მარტო მათი განთავისუფლება და ხელ-შეკრულებანი რამდენად ართულებენ თვით საერთაშორისო სამართალსა და წინა სწევენ მისი მოქმედების სფეროსა, — ეს ცხადია, მაგრამ ეს წმინდა იურიდიული საკითხია და აქ არ გვაინტერესებს. სამხრეთ ამერიკის კოლონიები რაც განთავისუფლდნენ, მაშინვე დაიწყო აღიარება სახელმწიფოთა მიერ მათის დამოუკიდებლობისა. 1823 წელს შეერთებულ შტატების პრეზიდენტმა ჯეიმს მონროემ პირდაპირ განაცხადა, რომ სამხრეთ ამერიკის კოლონიები უკვე დამოუკიდებელნი სახელმწიფონი არიან და თუ ევროპის რომელიმე სახელმწიფომ ხელი შეახო მათ უფლებას, ეს პირდაპირ თვით შეერთებულ შტატებისათვის ომის გამოცხადებას ნიშნავსო. 1824 წლიდან იწყება ხელ-შეკრულებანი ამ ახალ სახელმწიფოთა შეერთებულ შტატებთან. პირველი ხელ-შეკრულება დაიდვა 13 ოქტომბერს 1824 წელს კოლომბიასა და შეერთებულ შტატებს შორის, შემდეგ ყველა დანარჩენ რესპუბლიკებთან. 1823 წელს ინგლისის მთავრობამ აღიარა ამერიკის რესპუბლიკები დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად, 1824 წ. კი პირდაპირ აღიარა, — გართულდნენ დამოკიდებულებანი ჩვენსა და მათ შორის და საჭიროა კონსულთა დანიშვნაო. მალე სხვა სახელმწიფოებმაც აღიარეს მათი დამოუკიდებლობა და დასწერეს ხელ-შეკრულებანი. ისპანიამ 1829 წელს აღიარა მათი დამოუკიდებლობა. პრეზიდენტ მონროემ ამასთანავე პირდაპირ განაცხადა 1823 წელს, რომ ამიერიდან მთელი ამერიკა დამოუკიდებელი უნდა იყოს ევროპისაგან, იგი ევროპის საკოლონიზაციო აღგილი აღარ იქმნება, არამედ კრებული დამოუკიდებელ სახელმწიფოთაო. ამას ეწოდება მონროეს დოქტრინა. ამგვარად მოპოვებულ იქმნა უფლება მთელი კონტინენტისა, გართულდნენ საერთაშორისო დამოკიდებულებანი ახალ სახელმწიფოთა შორის, გადიდდა რიცხვი სწორ-უფლებიან ერთად დიდ საერთაშორისო საზოგადოებათა, საზოგადოებაში.

რომ ძლიერ არ გაგრძელდეს ჩვენი მოთხოვნა, ჩამოვთვალოთ სახელმწიფოები, რომელნიც შევიდნენ განთავისუფლების შემდეგ საერთაშორისო ურთიერთ დამოკიდებულებაში: საბერძნეთი 1830 წელს აღიარეს სახელმწიფოებმა სრულიად დამოუკიდებლად ლონდონის კონფერენციაზე. 1831 წელს გაიყო სრულიად ბელგია ჰოლანდიისაგან და აღიარებულ იქნა დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ; უკვე 1830 წელს ბელგიის დროებითმა მთავრობამ გამოაცხადა ბრიუსელში დამოუკიდებელი ბელგიის არსებობა სახელმწიფოებმა იგი აღიარეს სრულ დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ და საერთაშორისო საზოგადოების წევრად. — სენ-დომინგომ თავი განთავისუფლა საფრანგეთისაგან 1804 წელს, მაგრამ მხოლოდ 1825 წელს იყო იგი აღიარებული დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ. — „ლიბერიის“ რესპუბლიკა აღიარა დამოუკიდებლად ყველამ 1848 წელს გარდა შეერთებულ შტატებისა, მაგრამ მათაც მოიღბეს ბოლოს გული და 1862 წელს მათ შორისაც პირველი ხელშეკრულება დაიდვა.

ოსმალეთთან კერძო ხელშეკრულებანი წინადაც ჰქონდათ ხოლმე ევროპის სახელმწიფოებს, თუმცა ძველი საერთაშორისო სამართალი მარტო ქრისტიანებს განიხილავდა თავის საგნად, და არა „უხჯულოებს“. მისი მიზანი — „საქრისტიანოს“ მოწესრიგება იყო. 1853 წლიდან ასეთი ხელშეკრულებანი მრავლდებოდა; — ოსმალეთს თითქმის ყველასთან აქვს რაიმე პირობა და ხელშეკრულება. 1856 წელს კი, პარიზის კონგრესსზედ, ოსმალეთი ოფიციალურად პირდაპირ შედის საერთაშორისო სამართლის სფეროში, და ისიც იმატომ, რომ ბალკანეთის დაჩაგრულ ერთა მუდმივი მოძრაობა, საბერძნეთის განთავისუფლება და განუწყვეტელი ომი რუსეთთან, რომელიც საერთაშორისო სამართლის სფეროში თვითონ მხოლოდ მეთვრამეტე საუკუნეში შევიდა, აიძულებდა ევროპას მუდმივ ჩარეოდნენ ხოლმე ოსმალეთის საქმეებში და ბოლოს

და ბოლოს ისიც დაემორჩილებინათ საერთაშორისო სამართლის საზოგადო წესებისათვის.

ოსმალეთის მიღებამ საერთაშორისო სამართლის სფეროში კიდევ უფრო გაართულა საერთაშორისო დამოკიდებულებანი და ეს გართულება მაშინ გამოჩნდა, როდესაც ოტტომანის იმპერიაში არსებულ ერთა უფლებების საკითხი დაყენებულ იქმნა ბერლინის კონგრესზედ 1878 წელს.

1861 წელს სარდინიის მეფე იტალიის მეფედ ხდება, სარდინიას უერთდებიან ყველა იტალიის პროვინციები ვენეციასა და რომს გარდა. ევროპის სახელმწიფოებმა და ამერიკამალიარეს ახალი სახელმწიფო იტალიისა. როდესაც კი იგი გაერთიანდა სრულიად 1870 წელს, იტალია დიდ სახელმწიფოდ იქცა. შემდეგ იგი შევიდა ევროპის ხუთ დიდ სახელმწიფოთა კონცერტში, როგორც მეექვსე დიდი სახელმწიფო. ახალმა სახელმწიფომ ახალი ხელ-შეკრულებანი დასდვა სახელმწიფოებთან, ამასთანავე სარდინიის ხელ-შეკრულებანი ძალაში რჩებოდნენ და მთელი სამეფოსათვის საგაღდებულონი იყვნენ. სამართლისა და მთელი ევროპის პოლიტიკის მხრით იტალიის ერის განთავისუფლება, გაერთიანება და საერთაშორისო სამართლის სფეროში მთლიანად შესვლა ერთი უდიდესი ფაქტია მეცხრამეტე საუკუნის ისტორიისა.

ბერლინის კონგრესსზედ მიიღეს საერთაშორისო სამართლის სფეროში სერბია, ჩერნოგორია, რუმინია და ბოლგარია, თუმცა ძლიერ შეზღუდული უფლებებით. მაგრამ მათ უფლებათა აღიარება, როგორც დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა, მაინც დიდი ნაბიჯი იყო საზოგადოდ ერის უფლებების აღიარებისაკენ. მხოლოდ მას შემდეგ გაძლიერდნენ ეს დამოუკიდებელი და გავლენიერებული ხალხები; რუმინიამ, სერბიამ და ჩერნოგორიამაც კი დამოუკიდებელ სამეფოთა უფლება მოიპოვეს, ხოლო ბოლგარია ჩვენ თვალწინ ძლიერ და დამოუკიდებელ სამეფოდ იქცა 1908 წელს.

აზიის ერებსაც, როგორც მაგალითად ჩინეთსა და იაპო-

ნიას, ძველ დროიდანვე ჰქონდათ მრავალი ხელ-შეკრულებანი სხვა და სხვა სახელმწიფოებთან, ხოლო მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოში ისინიც შევიდნენ სრულიად საერთაშორისო სამართლის სფეროში და შემდეგ შეიძლება უდიდესი როლი ითამაშონ საერთაშორისო პოლიტიკაში.

ეს კიდევ რა, — საერთაშორისო სამართალს მიზანი აქვს მთელი კაცობრიობა შეიყვანოს თავის სფეროში; 1885 წელს, ბერლინის კონფერენციაზედ, სადაც კონგოს დამოუკიდებლობა აღიარეს, პირდაპირ იყო წამოყენებული ამერიკელ ჯონ კასსონისაგან პრინციპი ველურთა ტერიტორიის დაჭერის წინააღმდეგ, თუ თვით ადგილობრივნი მცხოვრებნი წინააღმდეგ არ განაცხადებდნენ ამაზედ თანხმობას.

არ ჩამოვთვლით იმ აუარებელ მაგალითს, რომლითაც სავსეა მეცხრამეტე საუკუნის საერთაშორისო სამართლის ისტორია, თუ როგორ იღებდა იგი თავის სფეროში განთავისუფლებულ სახელმწიფოებს, ერებს, როგორა სცდილობდა ცოტათი მაინც დაეცვა ერის უფლება. ეს მაგალითები მხოლოდ იმიტომ მოვიყვანეთ, რომ გვეჩვენებინა, თუ რამდენი ვაება გამოუვლიათ ერებს, რამდენი დრო გასულა, სანამ ბოლოს და ბოლოს მათი არსებობის უფლებას აღიარებდა საერთაშორისო სამართალი. აგრეთვე როგორი პროგრესი განუხორციელებია საერთაშორისო სამართალს კაცობრიობის ორგანიზაციაში, რომლის მისწრაფებაც სწორედ ის არის, რომ თვითოეულ რასას, ერს მიენიჭოს დამოუკიდებლობა. მართალია, თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი არ არის საერთაშორისო, არამედ სახელმწიფოთა შორისო, მაგრამ იმასთან შედარებით, რაც წინად იყო, — შედარებით ძველ იმპერიასთან, ძველ ესპანიის მონარქიასთან, ძველ ინგლისთან და საფრანგეთთან, ძველ ოსმალეთთან და ავსტრიასთან, — თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი გაცილებით უფრო ბუნებრივად დანაწილებულ კაცობრიობას განაგებს. ეს პოლიტიკის საერთაშორისო სამართლის ნამდვილი საერთაშორისო სამართალია.

თლად გადაქცევისა არ დამთავრებულა, იგი ჯერ ახალია, მეცხრამეტე საუკუნის საქმე, და მომავალში თუ დამთავრდება მხოლოდ ეს დიადი საქმე კაცობრიობის ბუნებრივი ორგანიზაციისა. ნამდვილ საერთაშორისო სამართლის შეფობის პირობა — ერთა თავისუფლება, მაშასადამე დიდ იმპერიათა დაშლა. უნდა განთავისუფლდნენ, ევროპაში მაგალითად, პოლონეთი, ავსტრიის სლავიანები, ირლანდია, — ესენი უკვე ადგანან ამ აუცილებელ გზას, — და როდესაც საერთაშორისო სამართალი მათ მიიღებს თავის სფეროში, საზოგადოებათა საზოგადოებას ახალი წევრები მიემატება. — რასაკვირველია, ზოგი ერი განთავისუფლების გზაზეა, ზოგის ზრდა ჯერ არ დამთავრებულა კაცობრიობის სხვა და სხვა კუთხეებში; ვინ იცის რომელი რასა როგორ გამოვა ისტორიის ასპარეზზედ და რამდენს ერს შექმნის, მაგრამ რაც უნდა მოხდეს და როგორიც უნდა იყოს ცვლილება რასათა და მთელი კაცობრიობისა, სახელმწიფოთა-შორისო სამართალმა მაინც უნდა მიიღოს ფორმა ნამდვილ საერთაშორისო სამართლისა, და ეს იქმნება პირველი მაჩვენებელი როგორც საზოგადოდ წმინდა და მართალ სამართლის გამეფებისა, ისე მთელი კაცობრიობის ორგანიზაციისა. მეცხრამეტე საუკუნემ ამ მხრით დიდი ნაბიჯი წარსდგა წინ ბევრი ერის განთავისუფლებით, და თუ უწინ, მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნოებში, საერთაშორისო კონგრესებზედ რამოდენიმე ევროპის სახელმწიფო ესწრებოდა, — ისიც ისეთი სახელმწიფოები, რომელთაც მრავალი ერი ძალით ჰყავდათ დამონებული, უფულებოდ, — დღეს საერთაშორისო კონგრესებზედ მონაწილეობას იღებს ევროპის 22 სახელმწიფო, 21 სახელმწიფო ამერიკისა, ხუთიოდე აზიისა, რამოდენიმე აფრიკისა. მართალია, დღეს კიდევ უარყოფაა სახელმწიფოთა-შორისო სამართალი საერთაშორისო სამართლისა მით, რომ ერის უფლებას არ აღიარებს, როგორც აუცილებელ პრინციპსა, მაგრამ თანამედროვე სახელმწიფოთა შორის არიან ისეთებიც, სადაც ერი და სახელმწიფო თითქმის ერთი და იგივეა; ეს ერე-

ბი განთავისუფლებულან და ისე მიუღია იგინი საერთაშორისო სამართალსა, და მომავალში, იმედი უნდა გვქონდეს, რომ ერის უფლებას აღიარებს საერთაშორისო სამართალი უფრო ძლიერად, უფრო მკაფიოდ, უფრო ნათლად. საერთაშორისო სამართლის განხორციელებამდის ჯერ, რასაკვირველია, შორს არის, მაგრამ მის ნამდვილ პრინციპთა აღიარებამდის მგონი შორს არ უნდა იყოს საზოგადოებრივი აზრი მაინც.

უკვე ზემოხსენებული პროგრესი ერთა განთავისუფლებისა ჰბადებს—თუ ერთა შორის არა, სახელმწიფოთა შორის მაინც სრული თანასწორობის იდეას, და ვნახოთ რას ამბობენ თანამედროვე მეცნიერნი საერთაშორისო სამართლისა ამ თანასწორობის შესახებ.

IV.

საერთა-შორისო სამართალმა უპირველეს ყოვლისა თავის ნამდვილ საგანს,—სახელმწიფოს მიაქცია ყურადღება და არა ერს, რომელიც პრინციპიალურად არცა ყოფილა მისი საგანი, ჯერ არ არის და მხოლოდ შემდეგ უნდა მოველოდეთ საერთაშორისო სამართლის მიერ მის ნამდვილ და ბუნებრივ საგნად აღიარებას. მაგრამ საერთაშორისო სამართლის იდეამ მაინც დიდი ნაბიჯი წარსდგა წინ სახელმწიფოთა თანასწორობის აღიარებით. წავიდა ის დრო, როდესაც ეს თანასწორობა წარმოუდგენელი იყო. ეხლა, თუ ნამდვილად არა, პრინციპიალურად მაინც აღიარებულია ეს თანასწორობა საზოგადოებათა საზოგადოების ყველა წევრისა, საერთაშორისო სამართლის მეცნიერების მიერ. მაგრამ წინად და ეხლაც ბევრს ურთი-ერთისაგან ვერ გაურჩევია სახელმწიფო და ერი და სახელმწიფოთა თანასწორობის მაგივრად ერთა თანასწორობაზედ ლაპარაკობენ მეცნიერები. ეს დიდი შეცდომაა, როგორც არა ერთხელ ვსთქვით. ამ არევ-დარევას ხელი შეუწყო ჯერ ერთი იმ გარემოებამ, რომ თეორიულად არ იყო კარგად გარჩეული ცნება ერისა სახელმწიფოს ცნებისაგან,

მეორე იმან, რომ განთავისუფლებული ერები **ჯერ** სახელმწიფოს ფორმას ღებულობდნენ და მხოლოდ **მერე** იღებდა ზოლმე მათ საერთაშორისო სამართალი თავის სფეროში. საერთაშორისო სამართალი მხოლოდ სახელმწიფოს სცნობდა იურიდიულ პიროვნებად, და არა ერს, და რადგანაც ყოველ სახელმწიფოში რომელიმე ერთ გაბატონებულ ერს ეძლევა უპირატესობა და მთელს სახელმწიფოსაც მისი სახელი ჰქვია, ამიტომაც, მაგალითად, რუსეთის ან ინგლისის ერის უფლებებზედა ლაპარაკობს საერთაშორისო სამართალი, და არა ინგლისისა და რუსეთის სახელმწიფოებისაზედ, თუმცა გულისხმობს ყოველთვის რუსეთისა ან ინგლისის სახელმწიფოს. თითქოს რუსეთის ან ინგლისის სახელმწიფო ერთი ერისაგან შესდგებოდეს, და არა მრავალ ერისაგან, რომელთა უფლება შემდეგ უნდა დაიცვას საერთაშორისო სამართალმა სწორედ რუსეთისა და ინგლისის **სახელმწიფოთა წინააღმდეგ**.

ჩვენ შემდეგ დავინახავთ, რომ ლიტერატურაში ასეთი აღრევა სახელმწიფოსა და ერის ცნებისა არ გამოჰპარვიათ და პირდაპირ იყი დაყენებული საკითხი, — რა უნდა გაეხად საერთაშორისო სამართალს თავის საგნად, — ერი თუ სახელმწიფო. მაშინ, რასაკვირველია, იმ მეცნიერებმა, რომელნიც მომქმედ სამართლის ნიადაგზედ იდგნენ, სახელმწიფო აღიარეს საერთაშორისო სამართლის საგნად, და პირდაპირ სთქვეს, — ერი უსახელმწიფოდ ვერც კი წარმოგვიდგენიაო, — იმ მეცნიერებმა კი, რომელნიც იდგნენ წმინდა სამართლიანობისა და თანასწორობის ნიადაგზედ, ერი აღიარეს საერთაშორისო სამართლის საგნად; საერთაშორისო სამართალი მათთვის არა მარტო არსებულ საზოგადოებათა საზოგადოების (სახელმწიფოთა საზოგადოების) მომწესრიგებელი უნდა ყოფილიყო, არამედ გაფართოვებულ იდეალთა მქონე უზენაესი სამართალი, რომელსაც პრინციპიალურად უნდა აღეარებინა **ერთა** თავისუფლება და თანასწორობა, რადგანაც ერის იდეა იყო ელემენტარული და ბუნებრივი, სახელმწიფოს იდეა კი — იდეა

წარმომდგარი ამ ელემენტარულ იდეისაგან. ეს უკვე ნამდვილი ნაბიჯი იყო ერის უფლების აღიარებისაკენ.

ესლა კი ენახოთ, როგორ მოისპო მეცნიერთა იდეაში მაინც დესპოტიზმი დიდ სახელმწიფოთა და იურიდიული მხრით მაინც როგორ იქმნა აღიარებული ყველა სახელმწიფოს თანასწორობა; ეს მით უფრო საინტერესოა, რომ მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში განთავისუფლებულ ქრთა შორის ბევრი ისეთი იყო: რომელთაც მართალია სახელმწიფო დააარსეს და მხოლოდ ამით მიეცათ უფლება საერთაშორისო სამართლისაგან დამოუკიდებლად აღიარებისა, მაგრამ მათი სახელმწიფო სხვა ერებს არა სჩაგრავდა და თითქმის ერთი და იგივე გამოვიდა მათი ერი და სახელმწიფო. ხან და ხან კიდევ აკლდა სხვის ხელში დარჩენილი ეროვნული ელემენტი ახლად დაარსებულ ეროვნულ სახელმწიფოსა, როგორც მაგალითად იტალიასა, სერბიისა და სხვ.—ამ მხრით რამოდენიმედ ერთა თანასწორობას აღიარებას უდრის სახელმწიფოთა თანასწორობის აღიარება.

ჩამოვთვალოთ უმთავრესი ავტორები*). დავინახსოვროთ მხოლოდ, რომ სადაც ისინი სიტყვა ერსა ხმარობენ, იქ სახელმწიფო უნდა ვიგულისხმოთ. ეს იმიტომ არის საჭირო, რომ, განვიმეორებთ, ერი და სახელმწიფო ერთი და იგივე არ არის, და, მაშასადამე, სახელმწიფოთა თანასწორობის აღიარება კიდევ არ ნიშნავს ერთა თანასწორობის აღიარებას.

ძველ ავტორთა შორისაც იყო აზრი სახელმწიფოთა თანასწორობისა

ქრისტიან დე ვოლფი 1749 წელს თავის Jus gentium

*) აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ საერთოდ ზემო-მოყვანილი ისტორიული ფაქტები და სხვა და სხვა ავტორთა აზრებიც ჩვენ მოგვყავს E. Nys-ის წიგნიდან: *Le Droit International*, t. 1, II, მისივე წიგნიდან: *Le Concert Européen et la notion du Droit International*. ესარგებლობდით აგრეთვე: E. Reclus-ის წიგნით: *L'Homme et la Terre*, v. V; Renè Pinon, *L'Europe et L'Empire Ottoman*, და სხვა წყაროებით.

scientifica pertractatum-ში ამბობდა: „ბუნებით ყველა ერი თანასწორია. ერები თავისუფალ პიროვნებათა ჰევანან, ბუნებითი წესით მცხოვრებთ. ბუნებამ ყველა ადამიანი თანასწორად გააჩინა, ამ გვარადვე ყველა ერი თანასწორია“. — 1758 წელს, ეკლესიის მოწაფე ემერ დე ვატტელი სწერდა თავის *Droit des gens*-ში: „რადგანაც ადამიანები ბუნებით თანასწორნი არიან, და რადგანაც მათი უფლებანი და ვალდებულებანიც თანასწორნი არიან, როგორც აგრეთვე ბუნებითი, — ერებიც, რომლებიც შესდგებიან ადამიანთაგან და რომელნიც უნდა განვიხილოთ, როგორც თავისუფალნი პიროვნებანი, ერთად მცხოვრებნი ბუნებითის წესით, ბუნებითად თანასწორნი არიან აგრეთვე და ბუნებისაგან აქვსთ მინიჭებული ერთი და იგივე უფლებანი და ვალდებულებანი. **ძლიერება ან სისუსტე, ამ თვალთ-საზრისით, არავითარ განსხვავებას არა ჰბადებს მათ შორის** (კურსივი ჩვენია). კაცუნაც ისეთივე ადამიანია, როგორც ბუმბერაზი; პატარა რესპუბლიკაც ისეთივე ძღვერნი სახელმწიფოა, როგორც უძლიერესი სამეფო

მეცხრამეტე საუკუნის ინტერნაციონალისტებმა კიდევ უფრო ნათლად აღიარეს ეს თანასწორობა. თავის წიგნში: *Précis du droit des gens moderne de L'Europe* ჟორჟ ფრედერიკ მარტენსი სწერს: ერთა შორის, როგორც პიროვნებათა შორის, არსებობს სრული თანასწორობა ბუნებრივ და აბსოლუტურ უფლებათა, ე. ი. დამოუკიდებლად ტერიტორიისა, ხალხისა, ძალისა, სჯულისა და კონსტიტუციის სხვა და სხვაობისა და მთავრობის მეტის თუ ნაკლების სიძველისა; ყველას აქვს უფლება ის მოიმოქმედოს, რაიცა სხვის დამოუკიდებლობას არას დაუშლის, და არავის სრულიად არავითარი უფლება არა აქვს რაიმე პოზიტიური აქტი ჩაადენინოს მას ძალით, თავის სხსარგებლოდ“.

„ყველა სახელმწიფო, ამბობს კლიუბერი, არის თანასწორი ზნეობრივი და თავისუფალი პიროვნება, და ყველას აქვს უფლება ისარგებლოს ყველა იმ უფლებით, რომელიც გამო-

მდინარეობს ამ მისი პიროვნებიდან. მაშასადამე მათი უფლებანი თანასწორნი არიან“. სერ რობერტ ფილლიმორს გამოჰყავს სწორ-უფლებიანობა იქიდან, „რომ ყოველი სახელმწიფო წევრია მსოფლიო საზოგადოებისა“. სერ ტრევერს ტვაისისი ამტკიცებს, რომ ერთა დამოუკიდებლობა აბსოლუტურია: არც ძლიერებასა და არც სუსტეს არ შეუძლიანთ წარმოშობონ ამ მხრით რაიმე განსხვავება; ჩერნოგორიის სამთავრო ისეთივე დამოუკიდებელი სახელმწიფოა, როგორც რუსეთის იმპერია“.

ბლუნჩლი ამბობს: „ყველა სახელმწიფო თანასწორია, რადგანაც იგიინი პიროვნებანი არიან. ისინი ყველანი ღებულნი მონაწილეობას საერთაშორისო სამართალში და უფლება აქვსთ, რომ მათ არსებობას პატივი სცენ. სახელმწიფოთა შორის თანასწორობა იგივეა, რაც მოქალაქეთა შორის თანასწორობა განსხვავება სიდიდისა, სიძლიერისა და ხარისხისა ვერ შესცვლის ამ თანასწორობას, რადგანაც ეს თანასწორობა სწორედ მით გამოიხატება, რომ აღიარებულია სახელმწიფოთათვის ნიჭი იურიდიულ პიროვნებათა, და მითაც, რომ საერთაშორისო სამართლის პრინციპები გამოუკლისად ყველას შეეხება“. ბლუნჩლი ამასთანავე ემყარება ჩარლს-სომერის განცხადებას შეერთებულ შტატების სენატში 23 მარტს 1871 წელს: „ხალხთა თანასწორობა არის საერთაშორისო სამართლის პრინციპი ისევე, როგორც ჩვენი დამოუკიდებლობის გამოცხადების აქსიომა მოქალაქეთა თანასწორობაა. რასაც დიდსა და ძლიერ ხალხს ვერ უზამ, იგი პატარასა და სუსტს არ უნდა უქმნა; — არც ის, რასაც ვერ მოვითმენდით, ჩვენთვის რომ ექმნათ“.

„საფუძველი სახელმწიფოთა საერთო-ერთო უფლებათა, ამბობს ლეოპოლდ ნეიმანი, არის მათი თანასწორობა. ყველა დამოუკიდებელი სახელმწიფო, დიდი თუ პატარა, ლიხტენ-შტეინი თუ რუსეთი, პრინციპიალურად თანასწორნი არიან, მიუხედავად მათი მეტ-ნაკლები სიძლიერისა, რათუცა სიძლიერე-

რის უთანასწორობა ჰპადებს ხშირად ფაქტიურ უთანასწორობას და ნამდვილ პრაქტიკაში ევროპის დიდ სახელმწიფოებს ეძლევათ უპირატესობა პირველობისა ან ხარისხისა. (ოლონდაც! B.). „ისე, როგორც მოქალაქენი თანასწორნი არიან კანონის წინაშე, ამბობს ფრ. მარტენსი თავის *Traité du droit International*-ში, დამოუკიდებელნი სახელმწიფონი თანასწორნი არიან საერთაშორისო სამართლის წინაშე. მათ აქვსთ ყველას ერთგვარი უფლებანი, რომელთაც საურთიერთოდ პატივი უნდა სცენ. მათი თანასწორობა სამართლის წინაშე გამოდინარეობს თვით საერთაშორისო საზოგადოების იდეიდან.

ამ თვალთ-საზრისით იგი თეორიის საგანია (კურსივი ჩვენია); მაგრამ ტყუილად წაართმევდნ მას ყოველ პრაქტიკულ მნიშვნელობას და უარ-ჰყოფდნენ მის ნამდვილ არსებობას...

თუ ამ თანასწორობას პრაქტიკაში ყოველთვის პატივს არა სცემენ, პრინციპი ამით სრულიადაც არ ირყევა. (კურსივი ჩვენია). ფუნკ-ბრენტანოსა და სორელის აზრი, რომ „სახელმწიფოთა თანასწორობა ცარიელი სიტყვაა გარდა იმ შემთხვევისა, როდესაც იგი პრაქტიკულად ხორციელდება ხოლმე“ — იგი, თვით საერთაშორისო საზოგადოების არსებობის ფაქტით ირღვევა. შეუძლებელია საერთაშორისო საზოგადოების არსებობა, თუ მისი წევრნი თანასწორნი არ არიან სამართლის წინაშე... თვით პრინციპი საერთაშორისო საზოგადოების წევრთა თანასწორობისა სრულიად არ ეწინააღმდეგება მათ ნამდვილ უთანასწორობას, მათ სიძლიერისა, მცხოვრებთა რიცხვისა და სიმდიდრის მეტ-ნაკლებობას. კერძო პირების შესახებაც ესევე ითქმის. ისინი კანონის წინაშე არიან თანასწორნი და მოქალაქობრივი თანასწორობა არის დიდი „**თეორიული**“ პრინციპი, მოპოვებული. ევროპის ცივილიზაციის მიერ. მართალია, ყველას თანასწორად არ შეუძლია თავის უფლებით ისარგებლოს. ამგვარადვე დიდ სახელმწიფოებს ყოველთვის მეტი შეძლება აქვსთ ისარგებლონ თავიანთი უფლებებით და გაიყვანონ იგინი, ვიდრე პატარა და სუსტ სახელმწიფოებს; მაგრამ აქედან

მაინც ის არ გამოდის, რომ პირველთ შეუძლიანთ უკანასკნელთ კანონი დაუწერონ.

პასკვალე ფიორე დიდ მნიშვნელობას აწერს სახელმწიფოთა იურიდიულ თანასწორობას და ამბობს: „თავისუფალი და დამოუკიდებელი ხალხი არ შეიძლება აიძულო რომელიმე უფროსი ალიაროს და მის ნებას დაემორჩილოს. ამ თვალთ-საზრისით არ არსებობს დიდი და პატარა სახელმწიფოები, და ვიქტორ ჰიუგოს თქმისა არ იყოს, „ხალხის სიდიდე ისე არ განიზომება მცხოვრებთა რიცხვით, როგორც კერძო ადამიანის სიდიდე ტანის სიმაღლითა“ (Trattato di dritto Internazionale pubblico).

პოლცენდორფი პირდაპირ და გადაჭრით ამბობს: „ის, ვინც უარ-ჰყოფს დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანასწორობას საერთო საერთაშორისო ორგანიზაციაში, ამით უარ ჰყოფს თვით საერთაშორისო სამართლის არსებობას“ ((Handbuch des Völkerrechts).

პრადიე ფოდერესათვის თანასწორობა სახელმწიფოთა აბსოლუტური უფლებაა. იგი ამბობს თავის Traité de droit International public européen et américain: „ეს უფლება არის თან-შობილი, როგორც უფლება დამოუკიდებლობისა. ეს არის უფლება პირველ-ყოფილი, აუცილებელი“. პრადიე ამბობს, რომ სხვა და სხვა ავტორთაგან ეს თანასწორობა განხილული იყო — ზოგისაგან როგორც წესი არსებობისა, ზოგისაგან როგორც პრინციპი, ზოგისაგანაც როგორც უფლება. მისი აზრით აი რა არის ეს თანასწორობა: „უნდა აღვიაროთ, ამბობს იგი, რომ თვითოეული სახელმწიფოს უფლებანი ისეთნაირადვე უნდა იყვნენ პატივცემულნი, როგორც სხვა რომელიმე სახელმწიფოსი, მიუხედავად იმ განსხვავებისა, რომელიც არსებობს ძლიერსა და მეორე ხარისხოვან სახელმწიფოთა შორის ხალხთა რუკაზედ, თუმცა სახელმწიფოთა შორის, ისე როგორც კერძო პირთა შორის, ბუნებრივი თანასწორობა ან იურიდიული თანასწორობა არ ეთანხმება აუცილებლად ნამდვილსა

ანუ სოციალურ თანასწორობას. მიუხედავად იმისა, რომ თვითთვეულ ხალხს აქვს ყველა უფლება, იგი ვერ ახორციელებს ამ უფლებებს მსეტნაირად, როგორც სხვა ხალხები. მართალია, ყველა სახელმწიფო თანასწორია ბუნებრივად და იურიდიულად აბსოლუტური სამართლის თვალთ-საზრისით, მაგრამ ყველა არ არის ძლიერი, გავლენიანი თავისი იდეებითა, უპირატესობის მქონე თავის ცივილიზაციითა, საშიშარო თავისი ნივთიერი ძალებითა“-ო.

რივის ფორმულა სახელმწიფოთა თანასწორობისა ასეთია: „დამოუკიდებელი სახელმწიფონი, ამბობს იგი, თანასწორნი არიან. დიდი თუ პატარა, სუსტი თუ ძლიერი, — თვითვეული მათგანი არის იმავე სახელით, როგორც სხვა, პიროვნება საერთაშორისო სამართლისა, — სახელმწიფო. თვითვეული დამოუკიდებელი სახელმწიფო სარგებლობს სხვებთან თანასწორად იმ უფლებით, რომელიც გამომდინარეობს მისი დამოუკიდებლობიდან და მისი საერთაშორისო საზოგადოების წევრობიდან, — სავსებითა, — და თანახმად იმ ხელშეკრულებათა, რომელიც მას აქვს სახელმწიფოებთან დადებული“. „უფლებრივი თანასწორობა, ამბობს იგი აგრეთვე, არ არის წინააღმდეგი სხვა და სხვა ნამდვილ უთანასწორობისა. სახელმწიფოთა შორის, ისე როგორც კერძო ადამიანთა შორის, არსებობენ ნამდვილად და აუცილებლად უთანასწორობანი მდგომარეობისა, გავლენისა, ძალისა და სიმდიდრისა. ერთა ზუმი თუ შეგნებული შეთანხმება მათ იგულისხმებს და აკანონებს-... რივისათვის აგრეთვე სახელმწიფოთა თანასწორობა არის აუცილებელი შედეგი სახელმწიფოთა დამოუკიდებლობისა:

„დამოუკიდებელი სახელმწიფოები ყველანი თანასწორად სუვერენები არიანო, — ამბობს იგი; არავითარი ძალა არ არის მათ ზევით; არც ერთი არა სდგას სხვაზე უფრო მაღლა“.

ბევრნი არიან ისეთი მეცნიერებიც, რომელნიც უარს ჰყოფენ სახელმწიფოთა შორის არსებულ თანასწორობას, და

სამართლიანდაც. ასეთია მაგალითად ლორიმერი, რომლისთვისაც სახელმწიფოთა შორის თანასწორობა ისეთივე ფიქციაა, როგორც პიროვნებათა შორის თანასწორობა. ეს სრული ქვეშარიტებაა იმ მხრით, რომ თანამედროვე ცხოვრებაში არ არსებობს არავითარი თანასწორობა დიდსა და პატარასა, ძლიერსა და სუსტს სახელმწიფოთა შორის, მაგრამ, როგორც შენიშნეს, აქ თეორიულ თანასწორობაზედ არის ლაპარაკი, პრინციპზედ, უფლებრივ თანასწორობაზედ, და ასეთი თანასწორობა რომ არსებობს ინტერნაციონალისტთა იდეაში, საერთაშორისო სამართლის მეცნიერებაში მაინც, — ეს უეჭველი ფაქტია. ხოლო რამდენადაც ვითარდება თვით საერთაშორისო სამართალი და აწესრიგებს საზოგადოებათა შორის განწყობილებათა, რაც უფრო ხშირად ერევა საერთაშორისო საქმეებში, მით უფრო ხორციელდება კონკრეტულად იდეალური თანასწორობისა.

მართალია ამ პრინციპის წინააღმდეგი ყოველთვის იყო პოლიტიკა, ყოველთვის დიდი სახელმწიფო სცდილობდა პატარაები ჩაეყლაპა და მათ უფლებათა არა თუ თანასწორობა აღეარებინა, არამედ კიდევაც ჩამოერთმია იგინო სრულიად. მაგრამ არც ამ პატარა საზოგადოებათ ეძინათ ზოლმე, და ყოველთვის დიდი დესპოტების იერიშს წინ-უხვდებოდა მცირეთა და სუსტთა კავშირი. ეს კავშირი დაახვეწებდა ზოლმე უკან დიდ დესპოტსა და ყოველ ასეთ აქტს მოჰყვებოდა ზოლმე აღიარება დიდისა და პატარის თანასწორობისა.

ხან სუსტები შეერთებული ძალით უსწორდებოდნენ ძლიერსა; ხან ერთმანეთის ძალებს გაასწორებდნენ ზოლმე სახელმწიფოები, რომ შეტ-ნაკლებობას და ერთის სიძლიერეს არ დაერღვია საერთო მშვიდობიანობა. ასეთნაირად იბადებოდა ცნება აქტილიბრიუშისა, რომელიც ერთის დესპოტიზმთან შედარებით ნაბიჯი იყო ყველას თანასწორობისაკენ. ასე მოხდა, მაგალითად, იტალიაში, როცა ხუთმა სახელმწიფომ — ფლორენციამ, ნეაპოლმა, მილანმა, რომმა და ვენეციამ მოაწყვეს ექვი-

ლიბრიუმი მე-XVI საუკუნის დასაწყისში. ასე იყო, როდესაც ნაპოლეონმა მოინდომა მთელი ქვეყნის დაყოფა პატარ-პატარა ნაწილებად და მათზედ ყველაზედ ბატონობა, და 'მეერთეული ევროპა' ამიტომ გამოვიდა მის წინანდლდგე თანასწორობისა და ექვილიბრიუმის სახელით. ასევე იყო, როდესაც თვით ეს ტეტრარხია, ე. ი. რუსეთი, ინგლისი, პრუსია და ავსტრია, შემდეგ პენტარხია—საფრანგეთის მიმართებით,—და კერძოდ ოსმალეთი—გახდნენ საშინელ რეაქციონურ ძალად მთელი ევროპისათვის და მისი ერებისათვის,—და ამიტომაც მთელი ევროპის ერები აღსდგნენ თანასწორობისათვის და იბრძოდნენ მთელი მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში. ამ ბრძოლიდან ერთი დიდი სახელმწიფოც კი გამოვიდა,—იტალია,—რომელიც დიდ სახელმწიფოთა რიცხვში შევიდა და პენტარხია ექსარხიად გადააქცია. ასეა დღესვე,—მიუხედავად თანასწორობის პრინციპიპალურად აღიარებისა,—როცა დანარჩენი ერები იბრძვიან სწორედ საერთაშორისო სამართლის წინაშე სწორ-უფლებიანობის მოპოვებისათვის.

მაგრამ სწორედ აქ იჩენს თავს ერთი სუსტი მხარე თეორიულად აღიარებული თანასწორობისა სახელმწიფოთა შორის: თვით პრინციპი „ერთა“ თანასწორობისა, სახელმწიფოთა თანასწორობისა საერთაშორისო სამართლის წინაშე—დიდებული რამ პრინციპია, მაგრამ უბედურება ის არის, რომ არასოდეს საერთაშორისო სამართალი სწორ-უფლებიან წევრად არ იღებს ისეთს ერს, რომელიც ფაქტიურად არ არსებობს, როგორც სუვერენი სახელმწიფო. ისტორია გვიჩვენებს, რომ ერები სწორედ სახელმწიფოების მონობისაგან განთავისუფლებულან, შეუქმნიათ თავიანთი სახელმწიფოანი და ისე მიუღია იგინი საერთაშორისო სამართალსა. დღესაც დანარჩენი ერები განთავისუფლების გზაზედ არიან, და მაშასადამე ხვალ შესაძლებელია სუვერენი სახელმწიფოები დაჰარსონ და საერთაშორისო სამართალიც იძულებული იქმნება მიიღოს.

იგინი. პრინციპად კი აღიარებს ეს საერთაშორისო სამართალი თანასწორობას სახელმწიფოთა და მათ უფლებათა ხელუხლებლობას. განსაკუთრებით მათ ტერიტორიათა ხელუხლებლობას, მაშასადამე, რაც დღეს ხელუხლებელი იყო ერთისათვის, იგი ხვალ მისივე მოწინააღმდეგისათვის დაკანონებულ უფლებად ხდება საერთაშორისო სამართლის მიერ. გუშინდელი პოლონეთი, რომელიც რუსეთის უფლების ხელუხლებელ სფეროში შედის, ხვალ აღიარებული იქნება რუსეთთან სწორ-უფლებიან სახელმწიფოდ იმავე საერთაშორისო სამართლის მიერ! — ცხადია აქ დიდი წინააღმდეგობაა.

და ეს წინააღმდეგობა მკითხველმა იცის, რაშია არის. მართალია არსებობს საზოგადოებათა საზოგადოება, სახელმწიფოთა საზოგადოება, რომლის მომწესრიგებელი თანამედროვე სახელმწიფოთა-შორისო სამართალია, მაგრამ თანამედროვე სახელმწიფო არ არის ბუნებრივი საზოგადოება, რა მაშასადამე არც ბუნებრივი წევრი საზოგადოებათა საზოგადოებისა. ასეთ საზოგადოებად და ასეთ წევრად საერთაშორისო საზოგადოებისა შეიძლება იყოს მხოლოდ ერი, — და აქი ყოველი დაშლა დიდ იმპერიათა, ყოველი შემთხვევა ზემოხსენებულ წინააღმდეგობისა საერთაშორისო სამართლის მოქმედებაში, ერის უფლების მოპოვებისა და მისი საერთაშორისო საზოგადოების სწორ-უფლებიან წევრად შესვლის პროცესი არის.

ერია ბუნებრივი სოციალური ორგანიზმი, და არა სახელმწიფო, სადაც შეიძლება მრავალი ერი შედიოდეს, და მანაც უნდა დაშალოს დიდი სახელმწიფოები. მაშასადამე იგი უნდა შედიოდეს საერთაშორისო საზოგადოებაში, როგორც სწორ-უფლებიანი წევრი, და მაშინ აღარ იქნება ზემოხსენებული წინააღმდეგობა უფლებრივ პრინციპის თვით შინაგან არსებაში. ერი, და არა სახელმწიფო უნდა იყოს საგანი საერთაშორისო სამართლისა, რომელმაც უნდა დაიჭიროს ადგილი თანამედროვე სახელმწიფოთა-შორისო სამართლისა. ერთა

და არა სახელმწიფოთა შორის უნდა იყოს გამოცხადებული თანასწორობა, თეორიული მაინც, რომ ზემოხსენებულ წინააღმდეგობას ადგილი აღარა ჰქონდეს. მაშინ საერთაშორისო სამართალი მართლა საერთაშორისო იქმნება და არა სახელმწიფოთაშორისო. დღეს კი სახელმწიფოთა, საუბედუროდ, საგანი საერთაშორისო სამართლისა, მაგრამ როგორც წინადასრულებულ სოციალურ ჯგუფებს, დღესაც სახელმწიფოებს, ერზედგაცილებით უფრო ნაკლებად ბუნებრივ სოციალურ ჯგუფებს, აკავშირებს საერთაშორისო სამართალი და აცხადებს პრინციპს მათ შორის თანასწორობას. შემდეგ კი მათ ადგილს უფრო ბუნებრივი სოციალური ორგანიზმები, — ერები დაიჭერენ. მანამ კი ის ზემოხსენებული წინააღმდეგობა საერთაშორისო სამართლისა რაც უფრო ხშირად განმეორდება, მით უფრო მოსპობს თანამედროვე ხასიათს საერთაშორისო სამართლისას, სანამ ამ სამართლის საგანს მარტო ერები არ შეადგენენ გამოუკლისად. მაშინ აქვს სრული უფლება ილაპარაკონ ერთა სწორ-უფლებიანობაზედ საზოგადოებათა საზოგადოებაში. მაშინ თვით სამართალიც განწმენდილი და იდეალს დაახლოვებული იქმნება, აღარ იქმნება მარტო თეორიული თანასწორობა, არამედ პრაქტიკულიც სამართლის წინაშე.

ყოველ შემთხვევაში, დღესაც თვით სამართალი არაფერ შუაშია. იგი აწესრიგებს იმ საგანთა შორის განწყობილებას, რომლებიც აქვს. მიეცით მას სხვა საგანნი, — სხვებს მოაწესრიგებს თანამედროვე სახელმწიფოთა ნაცვლად. საგანნი თვით აძლევენ თავიანთ თავს საერთაშორისო სამართალს მოსაწესრიგებლად, და სამართალიც ყოველთვის ასრულებს თავის მოვალეობას.

ამას გარდა თვით მეცნიერებმაც მიაქციეს ყურადღება საერთაშორისო სამართლის დღევანდელ საგანს და დავაც, აქვს, — ერი უნდა იყოს ეს საგანი თუ სახელმწიფო, აქ უკვე ერის ცნება იჭერს სახელმწიფოთა ცნების აღავს საერთაშორისო სამართალში.

V.

საუბედუროდ საერთაშორისო სამართლის ლიტერატურაში და საზოგადოდ სოციალურ მეცნიერების ლიტერატურაში ერისა და მის უფლებათა შესახებ ისეთი ვრცელი და ღრმა გამოკვლევანი არ მოიპოვებიან, როგორც სახელმწიფოსა და მის უფლებათა შესახებ. ამ უკანასკნელ საგანზედ უფრო მეტიც ულაპარაკნიათ და უფრო მეცნიერულადაც. მაშინ როდესაც ერის ნამდვილი მეცნიერული განსაზღვრაც კი ძვირად მოიპოვება, არა თუ მისი უფლებანი სასწოროთ არ არიან განსაზღვრულნი. არა პარტო საერთაშორისო სამართლის მეცნიერება არის ცოდვილი ამ მხრით, არამედ მეტად კიდევ ის სოციალისტური ლიტერატურა, რომელიც აღმოცენდა ინტერნაციონალიზმის ნიადაგზედ, — სოციალისტურ ინტერნაციონალიზმიცა, რომელსაც თავს უნდა ედვა ერის ცნების განსაზღვრა და გარკვევა მის უფლებათა, რადგანაც მისი პრეტენზია აღვილი დაიჭიროს თანამედროვე, არსებულ, ბურჟუაზიულ განწყობილებათა, როგორც საზოგადოებათა შიგნით, ისე საზოგადოებათა შორის.

გავყვეთ ავტორებს, რას ამბობენ იგინი ერისა და მის უფლებების შესახებ.

ლიტტრე ამბობს: „ერი არის კრებული ადამიანთა, რომელნიც ერთს ტერრიტორიაზედ სცხოვრობენ, რომელთაც **შეიძლება ჰყავდესთ და არა ჰყავდესთ საკუთარი მთავრობა** (კურ. ჩვ.), რომელთაც იმდენად საერთო ინტერესები აქვსთ, რომ შეიძლება იგინი ერთს რომელიმე რასას მივაკუთვნოთ“. „ეროვნებათა პრინციპი ის არის, რომ ერთი რასის ნაწილი მიისწრაფის შეადგინოს **პოლიტიკური ორგანიზმი**“ (კურსივი ჩვენია).

აქ უკვე შთანჯენია ერის უფლებისა, თუმცა მკრთალად თვალსაჩინო. განსასაზღვრა ერისა კი სრულიად უფარგისია.

ესმენისა და თვით პრ. ნისის აზრით, სახელმწიფო **ერის** (კურსივი ჩვენია) იურიდიული გაპიროვნებაა. (A. Esmein, *Éléments de droit International*).

ნისის აზრით (Le droit International, t. I) ერი თემისაგან, კლანისაგან წარმოსდგა: თემთა და კლანთა კავშირი იჭერს განსაზღვრულ ტერიტორიას, რომელზედაც ვითარდება ეროვნული საზოგადოება, საერთო მიზნის განხორციელებისაკენ მიმსწრაფი.

აი, აქ იბადება ევროპისათვის პრობლემა, ამბობს ნისი, აქვს თუ არა ყოველ ერს უფლება დააარსოს სახელმწიფო, ე. ი. აქვს თუ არა მას ერთი უპირველესი უფლებათაგანი, ვიტყვით ჩვენ, ურამლისოდაც იგი ყოველთვის სხვა სახელმწიფოს მონობაში ვარდება.

ბევრი აღიარებს ასეთს უფლებას ერისას. ამერიკელ ბრინტონისათვის ერი უპირველესი ელემენტია კაცობრიობისა, რომლის შემდეგი განვითარება იწვევს **საერთაშორისო განვითარებას**. (The „nation“ as an element in Anthropology). ყოველ პირველ-ყოფილ ხალხს უფლება აქვს შეადგინოს სახელმწიფო, შემოიზომოს ტერიტორია, და ამ სახელმწიფოს საშუალებით აღასრულოს თავისი ისტორიული მისიაო, — ამბობს ნისი სხვებთან ერთად. ეროვნული პრობლემა ერთი ერისაგან შემდგარ სახელმწიფოს უფრო მალლა აყენებს, ვიდრე მრავალ ერისაგან შემდგარ სახელმწიფოს. ამ პრობლემის მიხედვით ერი უნდა იყოს საერთაშორისო სამართლის საგანი და სახელმწიფოს ადგილი უნდა დაიჭიროსო.

როლენ ჟაკმენმა დააყენა შემდეგი პრობლემა: საჭიროა ვიცოდეთ, განსაზღვრულია თუ არა ერი, როგორც უფლებათა და ვალდებულებათა მქონე იურიდიული არსი, ისე, როგორც ინდივიდი და სახელმწიფო. (Les principes philosophiques du droit International)

ძველად თვით საზოგადოებაში არ იყო ეროვნული მოძრაობა ისეთი ძლიერი, როგორც მეცხრამეტე საუკუნეში, რადგანაც ერთა შინაგანი კოჰეზია ისეთი მჭიდრო არ იყო მაშინ, როგორც შემდეგ.

უკვე საფრანგეთის რევოლუციის სრულიად თანამედრო-

ვე ეროვნული ხასიათი დაეტყო. საფრანგეთის აზრმაც წამოაყენა პრინციპი ერთა უფლებისა, თავისუფლებისა და თანასწორობისა, მით უმეტეს რომ მთელი ევროპის ერთა რეაქციონური ძალა საფრანგეთის ერს ემუქროდა. რევოლუციამ განაცხადა, რომ „კაცობრიობა წარმოადგენს ერთს დიდს საზოგადოებას, რომლის მიზანიც უნდა იყოს მშვიდობიანობა და ბედნიერება მისი ყველა წევრისა“. „ამ დიდ საზოგადოებაში, განაჯრძობდნენ რევოლუციონერები, **ხალხებსა** (ე. ი. ერებს, B.) (კურს. ჩვენ.) და სახელმწიფოებს აქვს თანასწორნი ბუნებრივნი უფლებანი და იმავე სამართალს ექვემდებარებიან, როგორსაც ინდივიდები, **მაშასადამე არც ერთს ხალხს არა აქვს უფლება შეესიოს სხვის საკუთრებასა და წაართვას თავისუფლებაო**“ (კურს. ჩვ.).

პოლ ლეზერი ამბობს (Introduction à un cours de droit International): „საზოგადოებრივ ჯგუფებს ჰქონდათ უფლება თავიანთ ბედის განხორციელება ისეთ პოლიტიკურ წყობილებაში ენახათ, რომელნიც განირჩეოდა იმ საზოგადოებრივ ორგანიზმებისაგან, რომელთანაც ისინი შეკავშირებულნი იყვნენ. მათ ჰქონდათ უფლება შეერთებოდნენ ან იმ სახელმწიფოს, რომლისადმი ბუნებრივ სიმპატიასა ჰგრძნობდნენ, ან როდესაც ასეთს სახელმწიფოს ვერა პოულობდნენ თანახმად თავიანთ მისწრაფებასა, **განთავისუფლებულიყვნენ და თავისთვის შეექმნათ საკუთარი პოლიტიკური ორგანიზმი**“ (კურს. ჩვ.).

ნისის სიტყვით, ვენის კონგრესსზედ გამარჯვებულმა რეაქციამ პირდაპირ ფეხით გასთელა ერის უფლება, უარ-ჰყო ერთა მისწრაფებანი, პირველად თანამედროვე ხანაში პირდაპირ დაურიგეს გამარჯვებულთ შშ მილიონი ხალხი. ამან ისეთი ძლიერი ეროვნული იდეა დაჰბადაო, მოჰყავს ნისს ლაველეს სიტყვები, რომელიც სიძლიერით მე-XVI საუკუნის რელიგიურ აღფრთოვანებას უდრიდაო. ამან გაანთავისუფლა საბერძნეთი, სერბია, რუმინია, ბოლგარია, შეაერთა გერმანია და იტალია,

ამხედრა ავსტრიისა და ოსმალეთის ხალხები, დაჰბადა პან-გერმანიზმი და პანსლავიზმიო.

პირველი მეცნიერი, რომელმაც მეცნიერულად განიხილა ეროვნული უფლების პრობლემა, ჟაკე ხსენებული იტალიელი მანჩინდა, რომელიც ნეაპოლიდან განაძევეს და რომელიც სარდინიის მთავრობამ ტურინის უნივერსიტეტის კათედრაზედ მიიწვია 1850 წელს სამართლის მასწავლებლად. ეს ისეთი დრო იყო, როცა იტალიას მახვილი ჰქონდა აღებული. თავ-განწირულად იბრძოდა, მთელი ევროპა კი ამხედრებული იყო მეტტერნიხის პრინციპის წინააღმდეგ — რაც სახელმწიფოებს **აქვსთ**, იგი ხელ-უხლებელია და სიტყვა „იტალიას“ არავითარი პოლიტიკური აზრი არა აქვს. პროგრესისტი აზრითა და მოყვარე თავის დიადი სამშობლოსი, რომელსაც შეიძლება ყველაზედ მეტი უფლებაც ჰქონდა საკუთარ სახელმწიფოს დაარსებისა და ეროვნული თავისუფლებისა, მანჩინი გამოე-სარჩლა საზოგადოდ ერის უფლებასა და აღიარა იგი მიუხე-დავად იმისა, რომ რომელიმე ერს შეიძლება არა ჰქონოდა სახელმწიფო; მისი აზრით სწორედ ისეთ ერს, რომელსაც არა ჰქონდა სახელმწიფო და სხვა სთელავდა მის მიწა-წყალსა, უფ-ლება ჰქონდა სახელმწიფოს დაარსებისა, რომ ეს უფლება და-ცულ ყოფილიყო. მისთვის საერთაშორისო სამართალი უნი-ვერსალური სამართალი იყო, ერის იდეა იყო ელემენტარუ-ლი, სახელმწიფოს იდეა კი მისგან უბრალო წარმოდგარი იდეა. ამიტომაც ერი უნდა ყოფილიყო საგანი საერთაშორი-სო სამართლისა და არა სახელმწიფო.

ამ მიზნით იკვლევდა იგი თეორიულად ერის არსებასა ტერიტორია, რასა, ენა, ზნე-ჩვეულება, სჯული, ისტორია — აი რა ჰქმნიდა ერის სხეულსა, რომელსაც ასულდგმულებ-და შეგნება საკუთარი ეროვნებისა, **ეროვნული თვითშეგნე-ბა**, — გრძნობა, რომელიც ერს შიგნით აწესრიგებს და გარედ ამოქმედებს, როგორც ერთს მთელს პიროვნებასა. საჭიროა ეს ზნეობრივი ერთობა, საერთო აზრი, უმაღლესი იდეა ეროვნე-

ბისა. ერი მისთვის არის ამგვარად: „ადამიანთა ბუნებრივი საზოგადოება, რომელთაც აქვს ერთობა ტერიტორიისა, შთამომავლობისა, ზნე ჩვეულებათა, ენისა, თანახმად მათი საერთო ცხოვრებისა და საზოგადოებრივ შეგნებისა“. მისთვის დაცვა და განვითარება ერისა არ იყო მხოლოდ უფლება, არამედ იურიდიული მოვალეობა. იგი პირდაპირ ამბობს: **„არსებობს მხოლოდ ერთი საგანი, ერთი პიროვნება საერთაშორისო სამართლისა, — ერი“** -ო (კურს. ჩვ.). **„რაციონალური საზღვარი ყოველი ერის უფლებისა არის სხვა ერები; გარანტია საერთაშორისო სამართლისა ყოველი ერის დამოუკიდებლობის პატივისცემაში და აღიარებაშია“** -ო. მისთვის უმაღლესი მიზანია ჯანბატისტა ვიკოს **„ერთა კაცობრიობის შექმნა“** *) (კურს. ჩვ.). (Professore Pasquale Stanislao Mancini: Della nazionalità come fondamento del diritto delle genti ect.).

ბლუნჩლი თითქმის ეთანხმება მანჩინის ერის განსაზღვრაში, მაგრამ რაც ერია მანჩინისათვის, ის ბლუნჩლისათვის ხალხია. ხოლო ერი მას უსახელმწიფოდ ვერ წარმოუდგენია. მაგრამ განა საქმე სიტყვაა. მაშინ, როდესაც მანჩინისათვის ერის დაცვა და განვითარება არა თუ უფლებაა, არამედ მოვალეობაც კი უნივერსალურ სამართლისა, ბლუნჩლი ამბობს: **„არა არს ერი უსახელმწიფოდ“**. „ერი გვიჩვენებს, რასაკვირველია, — ამბობს ბლუნჩლი, — სულიერ ერთობასა, ხასიათისა, ენისა და ზნე-ჩვეულებათა ერთობასა, როდესაც იგი ერთობით დამყარებულია ერთ ხალხზედ. (კურს. ჩვ.). მაგრამ იმ ერს, რომელიც შესდგება სხვადასხვა ხალხისაგან, ან ხალხთა ნაფლეთებისაგან, ნაკლები ერთობა აქვს, ვიდრე თვით ხალხსა. ერს ყველაზედ უფრო ახასიათებს სრული ერთობა სამართლისა, მონაწილეობა მმართველობაში, ნიჭი თავის ერთიანობის, ნების გამოხატვისა და მისი საქმედ ქცევისა, ის ორგანოები წეს-წყობილებისა, რომელიც მას აქვს,

*) E. Nys, Le droit International, p. 343 et seq.

ერთი სიტყვით საზოგადოებრივი და იურიდიული პიროვნება“ (Théorie générale de L'Etat). აქ ცხადია, რომ ბლუნჩლი ერსა და სახელმწიფოს ერთმანეთში აღრევს. მისთვის ერი და სახელმწიფო ერთი და იგივეა, ხოლო ხალხი ის არის, რაც ჩვენთვის ერი. მაგრამ უბედურება ეს კი არ არის, უბედურება ის არის, რომ მას არა სწამს პირველის უფლება, არამედ მეორესი. რადღა ერთხელ ოდესმე სხვა და სხვა ხალხები (ერები) ერთი სამართლის ქვეშ მოქცეულან, ამიტომ მათ ერი (სახელმწიფო) შეუდგენიათ, ე. ი. იურიდიული პიროვნება, და არ არის საგანი საერთაშორისო სამართლისა გარეშე ასეთის პიროვნებისაო. ის კი ავიწყდება პატივცემულ ავტორს, რომ არსად არა ხდება, რომ ერთი სახელმწიფოს ხალხები თანასწორად იღებდნენ მონაწილეობას მართვა-გამგეობაში, თანასწორად იჩენდნენ ნებასა და საქმედ აქცევდნენ მას. ისიც ავიწყდება, რომ სხვა ერის იურიდიული ნორმებით დაჭერილი „ხალხი“ თვით არის პიროვნება. რომელსაც უფლება აქვს ახდლილი „ერის“ მიერ, და ამ პიროვნებას უნდა მოიპოვოს იურიდიული პიროვნებაც, რომ სწორ-უფლებიანი წევრი გახდეს საზოგადოებათა საზოგადოებისა. ამიტომაც არის, რომ „ხალხები“ არასოდეს არ კმაყოფილდებიან „ერის“ ნაწილად ყოფასა და „ერობას“ სცდილობენ, — ამაში გამოიხატება მათი ნების გამოჩენაცა და საქმედ ქცევაც უპირველეს ყოვლისა. ყოველ შემთხვევაში ბლუნჩლი არსებულ სახელმწიფოებს აღიარებს საერთაშორისო სამართლის საგნად. საერთაშორისო სამართალიც მისთვის მომქმედი სამართალია, რომელიც მართო სახელმწიფოთა, **უკვე სუვერენ** სახელმწიფოთა შორის განწყობილებათ აწესრიგებს, და არა მანჩინის იდეალური, უნივერსალური სამართალი, რომელმაც **მოვალეობად** უნდა გაიხადოს ერთა (ხალხთა) დაცვა და განვითარება, ამ ბუნებრივ სოციალურ ორგანიზმთა საერთაშორისო სამართლის სფეროში შეყვანა თანასწორობის პრინციპის სახელითა. ბლუნჩლი პირდაპირ ამბობს: „ჩვენც (მანჩინისთან ერთად)

აღვიარებთ ერებს, როგორც რასიულად და კულტურულად ისტორიულ საზოგადოებათა, რომელთაც უნდა განაცხოველონ სახელმწიფოანი ეროვნული სულითა, და ჩვენ ვიცით, რომ თანამედროვე სახელმწიფოთა არსება უპირველეს ყოვლისა ეროვნულია; მაგრამ სანამ ეოები ხალხებად არ იქცევიან და **სანამ სახელმწიფოს სახით კანონიერ სხეულებად არ გარდაიქმნებიან, ისინი ვერ წარმოადგენენ იურიდიულ ძალას.** მათ აკლიათ ერთობა ნებისა და ის ორგანოები, რომელთაც **ნება უნდა გამოიჩინონ. ეს ორგანოები კი მხოლოდ სახელმწიფოშია.** საერთაშორისო სამართალი რომ ეროვნების ელასტიურ საფუძველზედ იყოს ნამდვილად დამკვიდრებული, და არა სახელმწიფოს მაგარ საფუძველზედ, იგი ყოველივე ძალას დაჰკარგავდა: მას აღარც აღიარებდნენ და აღარც პატივსა სცემდნენ“ (Le droit International codifié). აქ უკვე უკუღმა ესმის ბლუნჩლის „ერი“ და „ხალხი“ ვიდრე ზემოდ. -- აქ პირდაპირ არის აღიარებული — ძალა აძლევს ერს უფლებას საერთაშორისო სამართლის სფეროში შესვლისას, და არა თვით სამართალი იღებს საზოგადოდ ერს თავის სფეროში. აქ პირდაპირ ძალაზეა დამყარებული საერთაშორისო სამართალი, და არა საერთაშორისო სამართალია შემზღუდველი ძალისა, რომელიც შეიძლება უსამართლობას სჩადიოდეს. და რამდენს სჩადის **სახელმწიფოთა** ძალა ასეთს უსამართლობას! ამას თვით ბლუნჩლიცა გრძნობს და ერთ ადგილას ამბობს — ჩვენ ვაღვიარებთ სახელმწიფოთა საქმეებში ჩარევის საჭიროებას, **საერთაშორისო სამართლის სახელით**, როდესაც ადამიანის უფლებაა შელახული რომელიმე ეროვნების სახითა!.. ერთგან კიდევ ბლუნჩლი პირდაპირ ეთანხმება მანჩანს, — იდეალური საერთაშორისო სამართალი ერთა კაცობრიობის მომწესრიგებელი უნდა იყოსო. -- ყოველ შემთხვევაში ბლუნჩლის საერთაშორისო სამართალი დიამეტრალულად წინააღმდეგია მანჩანის სამართლისა ამ მხრით, რომ პირველი იხილავს მომქმედ სამართალსა, მეორე კი იდეალურსა. ამ მხრით როგორ მალლა

სდგას მანჩინი ბლუნჩლიზედ, თუ გინდ იმითიც, რომ მისი სამართალი იდეალურია, ერთის მხრით უახლოვდება ნამდვილ სამართალს, საზოგადოების შიგნით რომ მოქმედობს და რომ სცილილობს თან-და-თან გამოჰყოს და თითქმის ერთმანეთს დაუპირდაპიროს ძალა და სამართალი, დამცველი სუსტთა, დამცველი თავისუფლებისა ძალის წინააღმდეგ. ბლუნჩლის სამართალი კი თანამედროვეა, მოქმედი, რომელიც მხოლოდ ძალიდან გამომდინარეობს. ეს არც საკვირველია. უბრალო სამართალი უხსოვართ დროთაგან არსებულ საზოგადოებათა მიერ შექმნილია, საერთაშორისო კი შედარებით გუშინდელი, და როგორც ინდივიდი უფრო ზნეობრივია მთელ საზოგადოებაზედ, ისე ცალკე საზოგადოების სამართალი უფრო სამართლიანია საზოგადოებათა საზოგადოების სამართალზედ. — ალი-ლე მახვილი, განთავისუფლდი, დააარსე სახელმწიფო, — სამართალიც მაშინ შენს მხარეზე იქმნებაო, გვეუბნება ბლუნჩლი ჩაგრულ ერთ. მაგრამ სანამ ამას თვითოეული ერაი თავის ძალით არ განახორციელებს, მანამ სამართლისაგან დაცვას ნუ მოელოთ. რომ გაგწყვიტონ მაინც, ჩვენ უფლება არა გვაქვს შევესიოთ სხვა სახელმწიფოს შინაგან საქმეებში, რადგანაც ეს მისი უფლების შელახვა იქმნებაო; თუმცა ოდნავ, ხან და ხან, სუსტ სახელმწიფოთა ვერაგობის დროს, ამოვიღებთ ხმას „ადამიანის უფლების“ დასაცველად, ისიც მაშინ, როცა დიდ სახელმწიფოებს რაიმე სახრავი ეგულებათ ამ სხვის სახელმწიფოშიო!.. — რა იქმნებოდა, რომ უბრალო სამართალი ამასავე გვეუბნებოდეს! — თვით საზოგადოება შეუძლებელი იქმნებოდა, ისე აირეოდა ყოველივე; ეს იქმნებოდა მკლავაძეთა საზოგადოება, პირველყოფილი, გელური, კიდევ უარესი, — რადგანაც იქაც არ აღიარებს ჩვეულებითი სამართალი ასეთ პრინციპებსა.

მანჩინის გარდა სხვაც ბევრი იყო რომ აღიარა ერის უფლებანი მსგავსად ადამიანის უფლებისა უზენაესი სამართლის სახელითა. დარღვევა ამ უფლებათა უფლებას აძლევს ერებს აჯანყებისას და წინააღმდეგობისასო. მაგრამ ეს ხომ საერ-

თაშორისო სამართალი არ არის, და აჯანყებისა და წინააღმდეგობის უფლება რა უფლებაა, თუ იგი გამარჯვებით არ დაგვირგვინდა. დამარცხებისას ხომ ბატონს უფლება აქვს მთელი ერის ძირიან ფესვიანად აშოგდებისა, და საერთაშორისო სამართალიც უკანონებს მას ამ უფლებას.

ერის უფლებათა თეორიამ ბლუნჩლის წინადაც და შემდეგაც დააფრთხო იურისტები და სახელმწიფო კაცები. საკანონმდებლო კრების 14 მარტის 1867 წლის სენსუდ ტიერმა ეს თეორია ევროპის დამღუბველად გამოაცხადა და სთქვა: „თუ ეროვნების დოქტრინა რასმეს ნიშნავს, მხოლოდ შემდეგს საჭირო იქმნება, რომ მთელი ევროპა, ან უმეტესი ნაწილი ევროპისა შესდგებოდეს ამიერიდან ერთი რასისაგან, ერთისა და იმავე ენით მოლაპარაკეთაგან... ასეთ პირობებში არც ერთს სახელმწიფოს არ ექმნებოდა უფლება არსებობისა“.

შვეინფურტი ამბობს: „გეოგრაფიულის თვალთ-საზრისით, ადამიანი თავის იდეებითა და ვნებით, თავის მიდრეკილებით და ზნე-ჩვეულებით არის მხოლოდ „აკცესუარი“ დედამიწისა; იგი ბუნების შემოქმედებითა ძალამ განაცხოველა და განასულიერა, როგორც მცენარე, რომელიც მიწამ აღმოაცენა... იდეა ეროვნებისა უნდა დაემორჩილოს იდეას გონებისას, გონება კი კაცობრიობის საერთო-საუნჯეა“-ო. — პირველი ნაწილი ამ ამოწერილისა, ჩვენი აზრით, სრული სიცრუეა, — ადამიანი დედამიწის ისეთი „აკცესუარი“ არ არის, როგორიც მცენარე. მეორე ნაწილი კი არაფერ შუაშია — აქ სამართალზედ, უფლებაზეა საგანი და არა იმაზე, თუ რომელი იდეა რომელს უნდა დაემორჩილოს. ამავე ფორმულით რატომ სახელმწიფოც არ უნდა დაემორჩილოს იმავე იდეას გონებისას? — და მეგრე რამნიშვნელობა აქვს ამას საერთაშორისო სამართლისათვის და მის საგანთან გამორკვევისათვის?

რასაკვირველია, მანჩინისა და სხვათა იდეებ პრაქტიკაში ვერ გაამარჯვა. ბლუნჩლის თეორია მოქმედ სამართლისა არის დღეს განხორციელებული. მაგრამ თვით საკითხი რომ იყო

წამოყენებულ მეცნიერებაში ერისა და სახელმწიფოს შესახებ საერთაშორისო სამართლის თვალთ-საზრისით, — ესეც დიდი პროგრესია. დიდი პროგრესია იმიტომ, რომ დღეს სახელმწიფოებრივ საერთაშორისო სამართლის მხრითაც კაცობრიობა არ არის მოწესრიგებული ჯერ კიდევ სრულიად და სავსებით და მხოლოდ დიდთა და ძლიერთა სახელმწიფოთა ორგანიზაცია, მათი საურთი-ერთო სამართალი და ვალდებულებანი, მათი ბატონობა მიაჩნათ მთელი კაცობრიობის ორგანიზაციად. მომავალში კი, როდესაც კაცობრიობის ორგანიზაცია წინ წაიწევს, არა თუ ერის, — უმცირესს სოციალურ ინდივიდთა უფლებაც კი უნდა იყოს აღიარებული. ამისი შთანაჩენი უკვე სჩანს ჯონ კასონის განცხადებაში 1885 წელს. — ყოველ შემთხვევაში: 1) თვით არსებობა თანამედროვე სახელმწიფოთა-შორისო სამართლისა. ძველ დიდთა და პატარა სახელმწიფოთა უწესრიგობისა და უსამართლობის ნაცვლად, 2) აღიარება ამ სახელმწიფოთა თანასწორობისა მიუხედავად იმისა — დიდი იქმნება სახელმწიფო თუ პატარა, სუსტი თუ ძლიერი, — თუმცა კი უფრო თეორიულად, 3) მიღება საერთაშორისო სამართლის მიერ ყველა ერისა, რომელიც თავს გაინთავისუფლებს მზავგრელობისაგან, თუმცა ეს უფლება ერისა არ გამომდინარეობს თვით მისი არსებობის უფლებისაგან, არამედ მისი ძალისაგან და ძალით ნაშოვნ დამოუკიდებლობისაგან, 4) აღიარება რამოდენიმე მეცნიერისაგან მაინც იმ ჭეშმარიტებისა, რომ ერი და არა სახელმწიფო უნდა იყოს ერთად ერთი საგანი საერთაშორისო სამართლისა, ერთად ერთი იურიდიული პიროვნება უნივერსალურ სამართლის წინაშე, — ყოველივე ესე დიდი პროგრესია ერის უფლების აღიარების მხრით, მიუხედავად იმისა, რომ, როგორც არა ესთქვით, თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი აღსავსეა შინაგანი წინააღმდეგობით, პრაქტიკული უძღურებითა და ამიტომაც უმეტეს შემთხვევაში უარ-მყოფელი ნამდვილ, იდეალურ საერთაშორისო სამართლისა.

კიდევ ერთი ნაბიჯი გადადგა წინ მეცხრამეტე საუკუნეში ერის უფლებამ. ეს ნაბიჯი სოციალისტური ინტერნაციონალიზმის სფეროში იყო გადადგმული, და, საკვირველია, რომ იგი გაცილებით უფრო ბუნდოვანად არის ახსნილი სამართლის თვალთ-საზრისით, ვიდრე მომქმედ სამართლისაგან გადადგმული ესევე ნაბიჯი. შეიძლება თვით ერებსაც მეტი იდეური წინააღმდეგობა ხედებოდათ სოციალისტურ ინტერნაციონალიზმის მხრით, ვიდრე საერთაშორისო მეცნიერების მხრით. და ვინ იცის, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო განხორციელება ასეთის სოციალისტურის ინტერნაციონალიზმისა, იქნებ ერებს მეტი ბრძოლაც დასჭირვებოდათ ამ საშინელი დესპოტიის წინააღმდეგ, ვიდრე მათ დასჭირდათ მთელი საუკუნის განმავლობაში თანამედროვე სახელმწიფოთა წინააღმდეგ!

VI.

უპირველეს ყოვლისა სოციალისტ ინტერნაციონალისტთა შეცდომა მით გამოიხატა, რომ სრულიად ყალბად გაიგეს თვით იდეა ინტერნაციონალიზმისა. მათ ესმოდათ ინტერნაციონალიზმი, როგორც კაცობრიობის ერთ დიდ სოციალურ სხეულად გადადუღება. მათი რწმენით კაპიტალიზმი მთელს კაცობრიობას მოედებოდა, მოსპობდა ერთა შორის ზანსხავებას, ეკონომიურად ჰომოგენურ მასსად გადააქცევდა მასა და შემდეგ, როცა ეს მსოფლიო კაპიტალიზმი დაიღუპებოდა თავის შინაგან წინააღმდეგობის ძალით, მის ნანგრევებზედ აღმოცენდებოდა ახალი მსოფლიო საზოგადოება, სოციალისტური, საკაცობრიო საზოგადოება. ეს იქმნებოდა განხორციელება ინტერნაციონალისა, თანამედროვე ცხოვრებაში კი მომავალი სოციალიზმის მატარებელი კლასის, პროლეტარიატი, ეროვნებათა განურჩევლად. უნდა შეკავშირებულიყო და შეექმნა საერთაშორისო, „ინტერნაციონალური“ მოძრაობა მომავალ ინტერნაციონალის განსახორციელებლად.

ეს აზრი თავიდან ბოლომდის ყალბია, დიდი სოციალოგიური შეცდომაა, რომელიც კრიტიკას ვერ უძლებს. ამაზედ ჩვენ უკვე ვილაპარაკეთ.

მეორე დიდი შეცდომა ინტერნაციონალისტებისა ის იყო, რომ მათ უმთავრესი შემაკავშირებელი ძალა საზოგადოებაში ეკონომიური ინტერესი ეგონათ. ამაზედაც უკვე გვქონდა მსჯელობა.

მართალია, ინტერნაციონალისტებმა თავიდანვე აღიარეს, რომ თვითოეული პროლეტარიატი უნდა ეცადოს სოციალური რევოლუციის მოხდენას თავის საკუთარ სახელმწიფოში, მართალია, ერის ორგანიზულ ცხოვრების ბევრ დარგში, — კანონმდებლობაში და ათას გვარ დაწესებულებაში, — ისინი აკტიუურ მონაწილეობის საჭიროებას აღიარებდნენ და კიდევ იღებენ დღეს ასეთს მონაწილეობას, მაგრამ შემოხსენებული ყალბი იდეები მათ ნებას არ აძლევდა შეემუშავებინათ ნათლად და გარკვევით თეორია ინტერნაციონალიზმისა, განესაზღვრათ ერი, აღიარებიათ ერის უფლება და ამით თავიანთ მოქმედებაში საშინელ წინააღმდეგობას არ შეჩებოდნენ ხოლმე თითქმის ყველა ქვეყანაში, ყველგან, — მჩაგვრელ ერთა ცხოვრებაშიაც და მეტადრე ჩაგრულ ღრთა ცხოვრებაში. რამდენჯერ დამართნიათ ყოვლად გულ-წრფელ სოციალისტ-ინტერნაციონალისტებსაც კი, რომ „ნაციონალისტურად“ მოუნათლავთ სრულიად კანონიერი მისწრაფება ერისა **უფლებას მოპოვებისადმი**, თვითონ კი ამით ნამდვილ შოვინისტებად გამოსულან, რადგანაც დაუცვავსთ ინტერესი დიდი ერისა და ამით დიდ ერთა „ნაციონალისტებად“ გამხდარან ძალა-უნებურად! ასე მოხდება ხოლმე ყოველთვის, თოცა არ არის კარგად განსაზღვრული არც ის ცნება, რომლისთვისაც იბრძვი და არც ის, რომელსაც ებრძვი. ინტერნაციონალისტებს კი არასოდეს არ განუსაზღვრავსთ არც ერი, არც უფლება ერისა და არც მომავალი საერთაშორისო სამართალი ისე, როგორც ეს საერთაშორისო სამართლის მეცნიერებმა შეასრულეს სახელმწიფოს შესახებ.

მხოლოდ შემდეგ მიაქცის ამ საგანს ყურადღება და ახლა რამოდენიმე უკიდურეს ინტერნაციონალისტთა გარდა,

შერვეს მსგავს სოციალისტთა გარდა, (თითქმის ყველა დამოუკიდებელი მოაზრე სოციალისტი აღიარებს ერის უფლებას; რაც შეეხება პარტიებს, ჯერ იგინი შორს არიან ნამდვილი მეცნიერული ანგარიში გაუწიონ ამ საკითხს, აქა-იქ თუ შეგხვდებით ლიტერატურაში ორიოდ გამოკვლევა „ეროვნული საკითხის“ შესახებ, როგორც მაგალითად შპრინგერის და ოტტო ბაუერისა, მაგრამ იქაც ძველი შიში „შოვინიზმისა“ და „ნაციონალიზმისა“ თავს დასტრიალებს მკვლევარს, იქაც ვერ არის სწორის სიმართლით განსაზღვრული ყველა ის ცნება, რომელიც შეეხება ერსა, საერთაშორისოსა და სამართალსა.

ადვილი გასაგებია ამიტომ, თუ რად იყვნენ ხოლმე თვით დიდ ინტერნაციონალისტთა მოქმედებანი და ნალაპარაკები აღსავსენი წინააღმდეგობითა და ორჭოფობითა.

1847 წელს ენგელსი და მარქსი ლონდონში იყვნენ და დაესწრნენ იმ მიტინგს, რომელზედაც ლაპარაკობდნენ პოლონეთის შესახებ. იგონებდნენ პოლონეთის 1830 წლის რევოლუციას. თვით მარქსი, ენგელსი და ყველა ქვეყნის სოციალისტები ამ მიტინგზედ ერთმანეთს სოლიდარობას უცხადებდნენ და ყველა აღიარებდა პოლონეთის თავისუფლებას. მარქსის აზრით პოლონეთი ინგლისის დემოკრატიამ უნდა გაანთავისუფლოს, როდესაც ჩარტისტთა გამარჯვება იქმნება გამარჯვება მთელი ქვეყნის დემოკრატიისა და ამით პოლონეთიც თავისუფალი გახდებაო. ენგელსის აზრით პოლონეთის განთავისუფლებაში მთელი გერმანიის ხალხიც დაინტერესებულია, ამასვე ამბობდა მთელი მაშინდელი „ინტერნაციონალი“, რომელიც არ არსებობდა ამ სახელით, მაგრამ რომელიც უკვე ფაქტიურად იბადებოდა. (K. Marx et F. Engels: Le Manifeste Communiste, traduction par Charles Andler, Appendice).

ენგელსი მოიგონეთ, რამდენი დავა და კამათი გამოუვლიათ გერმანიის, ავსტრიის და რუსეთის სოციალდემოკრატებს არა თუ პოლონეთის თავისუფლების შესახებ, არამედ პოლონეთის ავტონომიის შესახებაც. აქ ჩვენ ყველა ამ და-

ვას ლიტერატურაში თუ კონგრესებზედ ვერ ჩამოვეთვლით, ამას მთელი ცალკე წიგნი დასჭირდებოდა. მხოლოდ ფაქტია, რომ **არც ერთი სოციალისტური პარტია არ აღიარებს დღეს პოლონეთის თავისუფლებას, მაშასადამე პოლონეთის ერის სრულ უფლებას.** თვით ავტონომიაც კი ბევრის მიერ ორქოფადა და იეზუიტურად არის აღიარებული. ყოველი მისი ეროვნული მოძრაობა, ყოველი ეროვნული სულის კვეთება, ლაპარაკი და სხვ. ბურჟუაზიულად ინათლება სოციალისტთა მიერ და ის კი არ იცინა, რომ ამით ხელს უწყობენ გერმანიისა და რუსეთის კაც-ქამიჯა ნაციონალისტებსა და იმპერიალისტებს. სად არის აქ აღიარება ერის უფლებებისა ისე, როგორც ეს მოეთხოვება ნაშდვილ **ინტერნაციონალისტებს?!**

მოიგონეთ ბაკუნინის მოქმედება სლავიანთა განთავისუფლებისათვის 1848 წელს, და მარქსის აღელვება ამავე სლავიანთა წინააღმდეგ 1848—1849 წლებში, მისი დაცინვა, მიწი მათდამი ზიზღი, არა თუ მათი უფლების აღიარება. მოიგონეთ ბაკუნინის გალაშქრება მაძინის წინააღმდეგ, როცა მაძინი იტალიის თავისუფლებისთვის იბრძოდა, აგრეთვე იმავე მარქსის დახასიათება ებრაელებისა, რომელთა ეროვნება მარქსისათვის მხოლოდ ეკონომიური ეგოიზმია და სხვა არაფერი. მაგრამ თგივე მარქსი აღიარებდა პოლონეთის თავისუფლებას და ბაკუნინი სლავიანებისას!... ანტისემიტიზმი, სლავიანოფილობა, სლავიანოფობობა, — არც ერთის ამისაგან არ იყვნენ უცოდველნი დიდი ინტერნაციონალისტები.

მაგრამ დრონი იცვალენ. ეროვნულმა იდეამ მათ შორისაც ანახა ნიადაგი. სინამდვილემ და მართლმან სამართალმა თავისი გაიტანა, სოციალისტთა შორისაც ასტყდა და ვა ერის უფლების შესახებ, განსაკუთრებით იმ ქვეყნებში, სადაც ეროვნებანი უფრო ჩაგრულნი იყვნენ. — ავსტრიაში, რუსეთში, გერმანიაში.

1897 წელს ავსტრიის სოციალ-დემოკრატიის მეექვსე კონგრესსზედ ადლერმა პირდაპირ განაცხადა: „უკანასკნელ

წლებში მუშებმა ძლიერ შეიცვალეს აზრი ინტერნაციონალიზმის შესახებ. მესამოცე წლებში ინტერნაციონალიზმი ნიშნავდა ეროვნების უარყოფას, — **თითქოს ადამიანს შეუძლია უარჰყოს თავისი ისტორია, თავისი ეროვნული ინდივიდუალობა, თითქოს შესაძლებელი იყოს კაცობრიობის განყენებული ცნებაში ჩაფვლა!** ეს იყო მხოლოდ ძველი ბურჟუაზიული ჰუმანიზმი და კოსმოპოლიტიზმი (კურსივი ჩვენია). ახლა ავსტრიაში საკითხი ასეა დაყენებული: როგორ შეიძლება შეერთებული თანამშრომლობა და ბრძოლა, რომ **ერთმა ერმა შეორე არ დასჩაგროს?** (კურს. ჩვენია). ეს პრობლემა სოციალდემოკრატებმა უნდა გადასწყვიტოს, ამბობს ადლერი. „როდესაც ჩვენმა ამხანაგმა დაშინსკიმ პარლამენტში დაიძახა, — „მე პოლონელი ვარ და სოციალ-დემოკრატიც“, ყველას გაუკვირდა!“ — რა იყო აქ გასაკვირალი?!

1896 წელს „Arbeiter Zeitung“-ში პირდაპირ იყო აღიარებული ერი როგორც ბუნებრივი ფაქტი და ს.-დ-ები ანიჭებდნენ მას უფლებას თავისუფალი განვითარებისას. — მაგრამ ეს, რასაფიქრებელია, არ არის კიდევ ერის უფლების განსაზღვრა და აღიარება.

ავსტრიის სოციალ-დემოკრატმა პერნერსტორფერმა პირდაპირ განაცხადა, — მე გერმანელი ნაციონალისტი ვარ, მაგრამ სხვა ერთა უფლებასაც აღვიარებო, ჩვენი გზა ნაციონალიზმიდან მხეცობისაკენ კი არ მიდის, არამედ მხეცობიდან ნაციონალიზმისაკენ.

1894 წელს ნორვეგიელმა მუშებმა თავის პოლიტიკურ პროგრამაში ნორვეგიის დამოუკიდებლობა შეიტანეს.

ფლამანდელმა დეპუტატმა დესვარტმა 1898 წელს მოითხოვა ფლამანდურისა და ფრანგულ ენათა სწორ-უფლებიანობა.

ჰამბურგის კონგრესზედ 1897 წელს ფვანკუხი სოციალისტ-ინტერნაციონალისტი კი არა, ნამდვილი გერმანელი შოვინისტი აღმოჩნდა! მან განაცხადა, რომ იგი ვერ იცნობს

ვერავითარ პოლონელ ამხანაგებს გერმანიის სოციალ-დემოკრატიის ლიბკნეხტმა „შეასწორა“ მისი განცხადება; ალბად ფვანკუხის განცხადებას მისი აზრითაც არავითარი „საერთაშორისო“ არა ჰქონდა რა.

ბებელმა ენერგიულად აღიარა დანელების **ენის თავისუფლება** ჩრდილოეთ შლესვიგში.

კაუცკი, რომელიც წინად ეროვნულ იდეას აღიარებდა წმინდა ბურჟუაზიულად, რომლისთვისაც ერი მხოლოდ ეკონომიური განვითარების ნაყოფი იყო, უკვე თავის სტატიებში ავსტრიელ ერთა შესახებ (1897) აღიარებს ავსტრიის ერთა არა თუ ადმინისტრაციულს, არამედ ეროვნულ ავტონომიასაც. წინად კი იგი პატარა ერებს გაქრობასაც კი უწინასწარმეტყველებდა. (Масарикъ, Философскія и Соціологическія основы Марксизма).

ძლიერ შორს წაგვიყვანდა ყველა ასეთი ფაქტების ჩამოთვლა. საშინელი იყო იდეიური რყევა ეროვნების შესახებ სოციალისტთა შორის ზემოხსენებულ მიზეზთა გამო. მათი მთელი ყურადღება მიქცეული იყო სოციალურ ცხოვრების შინაგან გარდაქმნაზედ, განსაკუთრებით ეკონომიურ ცხოვრების გარდაქმნაზედ, და ამიტომაც სოციალისტებმა თვით მეცნიერებაშიაც ვერა შეიტანეს რა ერის, რასისა და ენის წარმოშობისა და განვითარების შესახებ. ვერ შეიგნეს და ვერ დააფასეს ეროვნული იდეა. ეს უკანასკნელი საკითხები უფრო კარგად გამოიკვლიეს სწორედ იმ ნაციონალისტებმა, რომელთაც სოციალისტები ბურჟუებად ნათლავდნენ; როგორც მაგალითად ჩეხებმა გავლიჩეკმა და პალაცკიმ, შემდეგ მასარიკმა და სხვებმა. ამ მხრით რუსეთის სოციალისტებისთანა ყოვლად უფიცი და აზრით საპყარნი მთელს დედამიწის ზურგზედ არავინ მოიპოვებდა რუსის სოციალ-დემოკრატების ეროვნული პროგრამაც კი კრიტიკას ვერ უძლებს, არამც თუ მეცნიერულად არ უკვლევიათ არც საგანი ერისა, არც მისი იდეა; არც მისი უფლება, — არც საზოგადოდ და არც კერძოდ რუსეთში. რუსეთის

ს. დ. პარტიის ეროვნული პროგრამმა ისეთ კაცთაგან არის შედგენილი, რომელთაც არაფერი გაეგებათ რა რუსეთის არც ერთის უცხო ერისა, და რა გასაკვირველია, რომ თავიანთ კონგრესებზედ რუსის სოციალ-დემოკრატებსა და სხვებსაც ისეთი რამეები ელაპარაკნათ და ეწერათ, რაიცა სერიოზულ ადამიანს სიცილსა და თანაც ბრაზს მოჰგვრის. — თუმცა კი რუსეთის ერთა მიერ თავიანთ უფლებებზედ ყვირილმა ცოტათი მოსდრიკა ს. დ. — ების გული და მცირე ნაბიჯი გადაადგმევინა ერის უფლების აღიარებისაკენ.

ყოველ შემთხვევაში, მესამოცე წლებთან შედარებით სოციალისტურმა ინტერნაციონალიზმმა დიდი ნაბიჯი გადასდგა ერის უფლების აღიარების მხრით. თუ წინად მარქსი ჩეხებს ლანძღავდა და მომაკვდავ ხალხად ჰრაცხდა, ეხლა კაუცკი მათ კულტურულ ხალხად აღიარებს და ადმინისტრაციულს და ეროვნულ ავტონომიას ანიჭებს. ერთობ აესტრიის სოციალ-დემოკრატია აღიარებს ეროვნულ უფლებათა. მან იბრძოლა და იბრძვის კიდევ მათ მოსაპოვებლად კოპოტკინი თითქმის პირდაპირ აღიარებს ერის უფლებასა და ამბობს: „ეროვნული საკითხი შეიძლება დასავლეთ ევროპის მუშებს სისულელედ მოეჩვენოს, რადგანაც არ იციან უცხოელის ბატონობის სუსხი. არ იციან რა არის დევნა ეროვნულ ზნე-ჩვეულებათა, არ განიცდიან ბატონის ამაყოფას, მისი ეროვნული ხასიათის განსხვავებას, მის ზიზღს დაპყრობილთადმი. მაგრამ მათთვის, ვინც განიცადა ეს მონობა, **ეროვნული დამოუკიდებლობა ყველა სხვა საკითხზე წინა სდგას** კურს. ჩვენ.“ გლეხი უერთდება მებატონეს საერთო სიძულვილში, ავიწყდება რა, რომ მისი თანამემამულე ისეთივე სასტიკი იქმნება ბატონობის დროს, როგორც უცხოელი. მას სძაგს უცხოელი, რადგანაც მისი ყოველისფერი ეზიზღება, მისი ლაპარაკი, მისი მიხვრა-მოხვრა, მისი მოპყრობა დაპყრობილთადმი. დაპყრობილ ერში პროგრესი, წინსვლელობა თვით შთანაჩენში ისპობა. უყურეთ სერბიას: იქ არ იყო სოციალური სა-

კითხი, სანამ ოსმალთ ბატონობდა. ოსმალთს განძეგების შემდეგ კი სოციალური საკითხი მყისვე აღმოცენდა. ელაპარაკეთ სოციალიზმზედ ირლანდიელს, მაშინვე გიპასუხებთ: „ჯერ ინგლისელი გაეგდოთ“. **აგა სცდება, რასაკვირველია სცდება, მაგრამ ეროვნული სიძულვილი უზნელებს გონებას** (კურსივი ჩვენია). ამასთანავე ისტორია მეცხრამეტე საუკუნისა ერთი ვრცელი მოწამეობაა პატრიოტებისა, უცხოთა ხელიდან განთავისუფლებისათვის განცდილი. ჩვენ დღეს აღტაცებაში მოვეყვართ რუსეთის ახალგაზრდობას, მის თავგანწირულებას განცვიფრებით ვუყურებთ, ვგლოვთ მის ტანჯვათა, მაგრამ ვიცოდეთ, რომ მათი ტანჯვა არაფერია იმ ტანჯვასთან შედარებით, რომელიც განიცადეს საიდუმლო საზოგადოებებმა „ახალგაზრდა უნგარეთისა“, „ახალგაზრდა პოლონეთისა“, „ახალგაზრდა იტალიისა“ განსაკუთრებით, — სადაც ბურჟუა და მუშა ერთად მოქმედებდნენ, ერთი იდევით გატაცებულნი, სამშობლოს განსათავისუფლებლად“ (Un siècle d'attente). — მაგრამ არა, ათასჯერ არა! **ირლანდიელი არა სცდება!** ეს კროპოტკინმაც კარგად იცის, მაგრამ რა უნდა უყოს იმ ყალბ იდეას ინტერნაციონალიზმისას, რომელსაც ასე მისჩვევია ევროპის სოციალიზმი! მაგრამ თვით კროპოტკინმაც დიდი ნაბიჯი გადასდგა ამ სტრიქონთა დაწერის შემდეგ. ამ ორი წლის წინად, როცა ჰერვე გაიძახოდა — სულ ერთია საფრანგეთში რესპუბლიკანურ ფრანგული მთავრობა იქმნება თუ მონარქიულ გერმანიული, — კროპოტკინმა განაცხადა, — სამოცდა ორი წელი მაწევს ზურგზედ, მაგრამ თოფს ავიღებ და საფრანგეთის რესპუბლიკას დავიცავ უცხო მტრისაგანო! ამისათვის მას ყალბი ინტერნაციონალისტები აუყაყანდნენ, მაგრამ კროპოტკინი ერთობ გულწრფელი, გონიერი და ნამდვილი ინტერნაციონალისტია, ოღონდ მისთვის დაეკლოთ რამე ჰერვესთანა მყვირალა ინტერნაციონალისტებს. დღეს არსად აღარ ბატონობს ისეთი იდეა ინტერნაციონალიზმისა. როგორც მესამოცე წლებში იყო, შეიძლება გარდა რუსეთისა. დღეს საერთა-

შორისო სოციალისტურ კონგრესებზედ სწორ-უფლებიანობით არის მოსილი ყოველი ერის პარტიის წარმომადგენელი, თუ კი რომელიმე ერის მუშათა კლასს ეროვნული თავმოყვარეობა აქვს და საკუთარ სოციალისტურ პარტიას შეადგენს, და არ მიეტმასნება დამმონებელ ერის პარტიას, როგორც ეს ქართველებმა ჩაიდინეს. დღეს სოციალისტთა მიერ ვრცელი მეცნიერული გამოკვლევები იწერება ერისა და მის უფლებათა შესახებ, — როგორც მაგალითად შპრინგერისა (Национальная проблема) და ოტტო ბაუერისა (Национальный вопрос и Социал-демократія).

მაგრამ არც ერთს სოციალისტურ პარტიას, არც ერთს მკვლევარს არ დაუსახავს ეროვნული იდეის განვითარება, როგორც სახელმწიფო იდეის საწინააღმდეგო განვითარება, — ერის სუვერენიტეტი, როგორც სამაგიერო სახელმწიფოს სუვერენიტეტისა და მომავალში კანონიერად მისი ადგილის დამჭერი. მხოლოდ ამ თვალთ-საზრისით კი შეიძლება აღიარება ერის უფლებისა, — ნამდვილი აღიარება და არა პლატონიური და ორქოფი. მხოლოდ ამ თვალთ-საზრისით შეიძლება აგრეთვე აღიარება ერთა შორის თანასწორობისა, განუზღვრელად დიდთა და პატარა ერთა, როგორც საერთაშორისო სამართალში აღიარა თანასწორობა სახელმწიფოთა, დიდთა და პატარათა განუზღვრელად. სოციალისტებმა ვერ შექმნეს სწავლა ინტერნაციონალიზმისა სრულიად, და მხოლოდ სახელი აქვს ინტერნაციონალიზტებისა. და ან კი როგორ შეეძლოთ ამ სწავლის შექმნა, როცა ინტერნაციონალიზმი გულისხმობს ერსა, ამ უკანასკნელის არსება და უფლება, ერის სუვერენიტეტზედ და თანასწორობაზედ დამყარებული საერთაშორისო სამართალი კი მათი კვლევის სერიოზულ და უპირველეს საგნად არასოდეს არა ყოფილა. მარტო „სოლიდარობაზედ“ ლაპარაკი, მთელი ქვეყნის პროლეტარტა შეერთებისათვის მოწოდება და კაპიტალიზმის საქვეყნოდ გადაქცევის აღნიშვნა კი სრულიადაც არ მოასწავებს „ინტერნაციონალიზმის“ სწავლა-მოძ-

ღერების შექმნას. ამ მხრივ თანამედროვე სახელმწიფოთაშორისო სამართლის მეცნიერება მიუწდომლად მალა სდგას სოციალისტთა საერთაშორისო სწავლა-მოძღვრებაზედ. მიუხედავად ამისა, განვიმეორებთ, სოციალისტებმაც წარსდგეს წინ დიდი ნაბიჯი. თუ წინად კანტი-კუენტად იკვლევდნენ მეცნიერები ღრსა და მის უფლებას, აქცევდნენ რა ყურადღებას საზოგადოებრივ აზრსა და თვით ერთაგანთავისუფლების ფაქტს, დღეს სოციალისტებიც იძულებულნი არიან მშრალი კოსმოპოლიტიზმით აღარ გამოულაყონ თავი აღარც დიდ ერთა პროლეტარებს და განსაკუთრებით აღარც ჩაგრულ ერთა მშრომელ კლასებს, იძულებულნი არიან ანგარიში გაუწიონ ერთა მოძრაობას, საზოგადოებრივ აზრს; და სერიოზულად იკვლიონ ერი, მისი არსება და მისი უფლება, ურომლისოდაც შეუძლებელია შექმნა ინტერნაციონალიზმის სწავლა-მოძღვრებისა. ახლო მომავალში სოციალისტები, ჩვენის ფიქრით, კიდევ უფრო იქმნებიან იძულებულნი მთლად ერთიანად გადასინჯონ „ეროვნული“ და „საერთაშორისო“ თეორიები.

VII

სხვათა შორის, ორ უბრალო მოვლენას ვამჩნევთ, როდესაც განვიხილავთ საზოგადოებათა და მათი ურთი-ერთ-შორის დამოკიდებულებათა ისტორიას. ერთია მისწრაფება თავის დაცვისადმი ყოველი სოციალური ჯგუფისა, მეორეა განვითარება საზოგადოებათა შორის განწყობილებათა მოწესრიგებისა. როგორც ყოველი ცოცხალი ინდივიდი მიისწრაფის თავის დაცვისადმი, ისე ყოველი საზოგადოებრივი ჯგუფი. პირველის ისტორია არის—ისტორია მისი არსებობისათვის ბრძოლისა—მეორეს ისტორია არის—მისი საზოგადოებრივი და პოლიტიკური ისტორია. აგრეთვე როგორც ინდივიდთა შორის თანდათან იზრდება საზოგადოებრივობა, წესრიგდებიან განწყობილებანი და ამ ნიადაგზედ იზრდებიან რთულნი მოვლენანი სოციალურ ცხოვრებისა, საზოგადოებათა შორისაც საერთაშორისო სამართლის დღიდან დასაბამისა იზრდება საზო-

გადგებრივობა, წესრიგდება შრავალი განწყობილება მათ შორის, ჩნდება რთული და ფართო საერთაშორისო ცხოვრება.

ერი და სახელმწიფო უდიდესნი არიან ყველა სოციალურ ჯგუფთა შორის. სახელმწიფოთა თავის დაცვისათვის ბრძოლამ დაჰბადა უფლება მისი ხელ-უხლებლობისა. საერთაშორისო სამართლისა და ზნეობის განვითარებამ—იღეა სახელმწიფოთა თანასწორობისა.

მაგრამ, როგორც არა ვსთქვით, ხშირად სახელმწიფო ერთა წინააღმდეგია და მათი უფლების უარ-მყოფელი, რადგანაც ერთ სახელმწიფოში შეიძლება რამდენიმე ერი იჩაგრებოდეს. ამიტომაც ერები, როგორც სახელმწიფოსაგან განსხვავებული სოციალური ინდივიდები, სწორედ მხაგრელ სახელმწიფოთა წინააღმდეგ იბრძოდნენ და საკუთარ სახელმწიფოებს იარსებდნენ. საერთაშორისო სამართალი და ზნეობა მათაც აღიარებდა სწორობებიან სახელმწიფოებად,—და ეს იყო დიდი ნაბიჯი საზოგადოებათა-საზოგადოების უმაღლესი ზნეობის განვითარებისაკენ.

ფაქტმა ერთა ბრძოლისამ დაჰბადა საერთაშორისო სამართლის მეცნიერებაში თეორია ერისა, რომელიც არა თუ იგივე არ არის, რაიცა სახელმწიფო, არამედ ხშირად წინააღმდეგი ცნებაცა. უდიდეს მეცნიერებს ჰქონდათ კამათი—რომელი უნდა ყოფილიყო საგანი საერთაშორისო სამართლისა,—ერი თუ სახელმწიფო. რასაკვირველია ჯერ-ჯერობით უმეტესი ნაწილი სახელმწიფოს მომხრეა, მაგრამ პრინციპი ერის ინდივიდუალობისა. მისი უფლებისა და დაცვის აუცილებლობისა მაინც არსებობს და ბევრისაგან არის აღიარებული.

საზოგადოების მოწინავე ელემენტები ყოველთვის აღიარებდნენ ხოლმე ერის უფლებას განთავისუფლებისა და განკუთვნილებისა, ტაშს უკრავდნენ აჯანყებულ ერებს. მეცნიერებაც იძულებული იყო ერის თეორიული საკითხი დაეყენებინა.

ცხლა კი ისეთი დრო დგება, როცა პირდაპირ უნდა აღიაროს საზოგადოებრივმა აზრმა ერის უფლება მხოლოდ და

მარტო მისი ინდივიდუალური არსებობის მიხედვითაც, როგორც აღიარებული უფლება ადამიანისა. ეხლა საერთაშორისო საპარტალი **თეორაულად** მაინც უნდა მიუახლოვდეს უბრალო სამართალსა. თუ მან აღიარა **თეორაულად** თანასწორობა სახელმწიფოთა, მან შემდეგ, საზოგადოებრივ აზრის გალაშქრების ზედგავლენით, თეორიულადვე, ზნეობრივადვე მაინც უნდა აღიაროს ერთა თანასწორობა. მართალია, ეს დიდი წინააღმდეგობა იქმნება სახელმწიფოთა, მაგრამ წინააღმდეგობა წინააღმდეგი არ იყო პრინციპი ლიტერატურისა და რუსეთის თანასწორობისა, მაგრამ მაინც აღიარა საერთაშორისო საპარტალმა? წინააღმდეგობა განაძლიერა ამა ქვეყნისათა წინააღმდეგი არ იყო თანასწორობა გლეხისა და ფეოდალისა, მაგრამ მაინც აღიარა დემოკრატიულმა სამართალმა მათი თანასწორობა კანონის წინააღმდეგობა? — მეცნიერება უნდა მიჰყვას საზოგადოებრივ აზრს, თვითონაც უნდა იქონიოს გავლენა მაზედ, რომ ერის ინდივიდუალობა, არსებობა, უფლება და თანასწორობა აღიაროს უმაღლესი საერთაშორისო ზნეობისა და სამართლის სახელით. რაც შეეხება სახელმწიფოების პრეტენზიებს, მათი კბილის მომჭრელი უპირველეს ყოვლისა თვით ერთა თავის დაცვა, ბრძოლა და თავისუფლების მოპოვებაა. ნუ დაავიწყდებათ სახელმწიფოთა პრინციპის მატარებელ ინტერნაციონალისტებს, ვინც უნდა იყვნენ იგინი, — მიმდევარნი მომქმედ საერთაშორისო სამართლისა თუ სოციალიზმის სხვა-და-სხვა სკოლის წარმომადგენელნი, — რომ თვით თანამედროვე სახელმწიფოთა ბლუნჩლის სიტყვითვე ეროვნული სულის მატარებელნი არიან, რომ იქ **ერთა ერთი** ბატონობს, ერთ ერს აქვს თავის ხელში სახელმწიფო მექანიზმი და ბოროტად ხმარობს მას სხვა ერთა დასაჩაგრავად, და რომ ამ ჩაგრულ ერებსაც აქვთ ისეთივე უფლება სახელმწიფოს შედგენისა.

დღეს სახელმწიფო — ფორმაა ერის ორგანიზაციისა, იგი ამჟამათანვე მისი იარაღია შინაგან და გარეგან საჭირო სოცია-

ლურ ფუნქციითა აღსასრულებლად, და თუ ერთ ერს აქვს უფლება ასეთი ჩარაღით სარგებლობისა, მეორესაც აქვს, — ყველას აქვს თანასწორად, — მიუხედავად იმისა, დიდი იქმნება ერი თუ პატარა, მდიდარი თუ ღარიბი, თეთრი კანისა თუ შავი კანისა, აზიელი თუ ევროპიელი.

ერი სოციალური ინდივილია. მაშასადამე მას უნდა ჰქონდეს ყველა უფლება და ვალდებულება, რომელიც კი მას შეეფერება უმაღლესი საერთაშორისო პრინციპის ძალითა. თუ ეს უფლებანი და ვალდებულებანი თანასწორობისა და თავისუფლების ნიადაგზედ არ იქმნებიან დამყარებულნი, ინტერნაციონალიზმი ფუჭი სიტყვაა, უაზრო, ტყუილი და განუხორციელებელი.

უფლება არსებობისა და ხელ-უხლებლობისა, თანასწორობა სრული და სამართლიანი, უფლება რომელიმე ფორმის სახელმწიფოს დაარსებისა, უფლება საზოგადოებათა საზოგადოების წინაშე სამართლის პოვნისა და თანასწორობა, სამართლიანი ვალდებულება მის წინაშე, — აი ერის უფლება.

ვინც ამას უარ-ჰყოფს, — იგი ინტერნაციონალისტი არ არის, იგი ნებით თუ უნებლიეთ სახელმწიფოთა-შორისო სამართლის თაყვანისმცემელია, ხელის შემწყობი უსამართლობისა და შოვინისტი დიდ სახელმწიფოთა, უარ-მოყველი საერთაშორისო სამართლისა. ის ადამიანები კი, რომელნიც ამ პრინციპებით დაიცავენ ერის უფლებას, ნამდვილ ინტერნაციონალიზმს ემსახურებიან. ღვაწლი მათი დიდი იქმნება მომავალ საერთაშორისო ძმობის განმტკიცებისათვის. საჭიროა მთელს მთავრე საზოგადოებაში მოეფინოს მტკიცე და ნათელი აზრი ერის ზნეობრივ არსებობისა და ხელ-უხლებელ უფლებათა შესახებ, როგორც საფრანგეთის რევოლუციამ მოჰფინა მთელს კაცობრიობას აზრი ადამიანისა და მოქალაქის უფლებისა, და მაშინ დიადი აზრიც დიად ნაყოფს გამოიღებს. საკვირველია, „ინტერნაციონალის“ ერთი უდიდესი მისიითა-

განი ეს იყო სწორედ, თვით მისი სახელწოდებიდან ლოლიკურად გამომდინარეობს დიადი აზრი ერის უფლებისა, და მან კი ამ მხრით ვერავითარი ნაყოფი ვერ მოიტანა. პირიქით, — სულ არია ცნებანი ერისა და საერთაშორისო სოლიდარობისა, რაღაც მკვდარი, უტოპიური კოსმოპოლიტიზმი ან უკიდურესი შოვინიზმი შექმნა ინტერნაციონალიზმის მაგივრად და ისე შეისახლხორცა მრავლის უმრავლესმა სოციალისტმა ერთიცა და მეორეცა, რომ ძნელია ეხლა მათი მორჯულება და მტკიცე და ნამდვილ ინტერნაციონალიზმის ნიადაგზედ დაყენება. დიახ, სწორედ ეს ორი სრულიად ურთი-ერთის მოწინააღმდეგე ცნება გამოვიდა „ინტერნაციონალის“ ინტერნაციონალიზმიდან (სხვა დიდ და მართალ იდეათა შორის, რასაკვირველია), — კოსმოპოლიტიზმი და შოვინიზმი, და ეს ნათლად ამტკიცებს, რომ წინადაც სათავეში ნათელი წარმოდგენა სრულიად არა ჰქონიათ „საერთაშორისოზედ“.

შეიძლება გვითხრან, — როგორ, თქვენ ერის უპირველეს უფლებად აღიარებთ სახელმწიფო ორგანიზაციის მოწყობას, მაშასადამე ყველა ერი სუვერენი უნდა იყოსო? — დიახ, იდეალურ საერთაშორისო სამართლის თვალთსაზრისით ყველა ერს აქვს უფლება სუვერენობისა. თუ თანასწორობა საფუძველია სამართლისა და საერთაშორისო სოლიდარობისა, — ყველას სუვერენოზა! — ამას გვეუბნება უმაღლესი ზნეობა და სამართალი საზოგადოებათა საზოგადოებისა, როგორც სამართალი და ზნეობა უბრალო სამართლისა გვეუბნება ინდივიდის თანასწორობასა და სუვერენობას უბრალო საზოგადოებაში. — რაც შეეხება კონკრეტულ ერებს, თანამედროვე სახელმწიფოებში არსებულთ, არავინ არ ამბობს — აიღეთ და ყველას დაურიგეთ სუვერენობაო. სუვერენობა მხოლოდ იდეალია, იგი აღიარებული უნდა იყოს სამართლისაგან და ზნეობისაგან, მოწინავე აზრისაგან, და როდესაც ერი მისწრაფის ამ იდეალისადმი, — სამართალმა მას დახმარება უნდა გაუწიოს, მოწინავე აზრმა ტაში უნდა დაუკრას, სოცია-

ლიზმა უნდა გაიხაროს, რომ ერთი ნაბიჯი კიდევ წარვსდგით წინ ინტერნაციონალისაკენ. დღეს კი წინააღმდეგს ვხედავთ: ნახევრად ველური საერთაშორისო სამართალი, მოუმწიფებელი საერთაშორისო ზნეობა და ნახევრად ბარბაროსული სოციალიზმი ამაზედ ხშირად ლაპარაკსაც გვიშლიან. — თორემ, მართლაც, კონკრეტულად რამდენია ისეთი ერი, ისეთი ხალხი, რომელთა სუვერენობა შეუძლებელია, თუ გინდ იმიტომაც რომ ტერიტორია არა აქვს) გარდა ამისა, თანამედროვე სახელმწიფოთა ფორმა მარტო სუვერენული არ არის. არიან სახელმწიფოები სუვერენი სახელმწიფოები ვასალნი, სახელმწიფოები პროტექტორატის ქვეშე მყოფნი. თანამედროვე მომქმედი საერთაშორისო სამართალი აწესრიგებს ყველა მათ უფლებათა და ვალდებულებათა. აგრეთვე თანამედროვე დიდი სახელმწიფოები თითქმის ერთ პატარა საერთაშორისო საზოგადოებას წარმოადგენენ და იქ ავტონომიები და მფლობელობანი ან სარგებლობენ განსაკუთრებული უფლებებით, ან შეუძლიან რომ ისარგებლონ, მსგავსად დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა, საზოგადოებრივობის ბევრს სფეროში. და რომ მართალი სამართალი მართლაც სადმე იყოს, არა თუ ტერიტორიის მქონე ერთა, არამედ გაბნეულ ერთა უფლებათა სრული დაცვაც კი შეიძლებოდა. — მაგრამ, განვიმეორებთ, იდეალი ერის უფლებისა საზოგადოდ არის მისი სუვერენობა და შემდეგ მის სურვილზედ და მისი თანასწორის სურვილზედაც არის დამოკიდებული იმ საერთაშორისო კავშირის განმტკიცება, რომელიც მათთვის ხელსაყრელი ან აუცილებელი იქნება.

საერთოდ, ცოტაა სერიოზული არგუმენტი ერის უფლების წინააღმდეგ. ვერაფერია უმაღლესი მოსაზრებით ვერ დასტურუნავ ამ უფლებასა, თუ არ ძალითა, მაგრამ იდეა მისი რჩება, და მას ვერარა სძლიევს. სუსტია და უაზრო მის წინააღმდეგ უტოპიური იდეალი კოსმოპოლიტიზმისა. სუსტი და უძლიურია აგრეთვე იდეა სახელმწიფოსი, თუმცა ძლიერი თარალი მის წინააღმდეგ. — ერი ინდივიდია, და მაშასადამე ვერც.

მისი სიპატარავის მიხედვით. წაართმევნ მას უფლებასა, რად-
განაც ინდივიდი ერთისა და იგივე უფლების მქონეა, დიდი თუ
პატარა. არც ის არის სამართალი, — კაცობრიობის სახელით
პატარა ერებს რომ ზიზღით იხსენებენ, — კაცობრიობის წი-
ნაზე რა მიგიძღვისთო. ჯერ ერთი კაცობრიობა არ არსე-
ბობს, ერებს რომ ასაჩუქრებდეს და სჯიდეს ღვაწლთა და ცო-
ლდათა მიხედვით, როგორც პატრიარქი თავის შვილებს. პი-
რიქით, იგი ერთაგან შესდგება, ანუ. უკეთ ვსთქვათ, მომა-
წალში უნდა შესდგეს. მეორე — პატარა ერებს მიუძღვისთ
დიდი ღვაწლი ამ პატრიარქის წინაშეც. ელლდა პატარა
აჟო, აღმოსავლეთის დესპოტიები კი დიდი — და რომლის
ღვაწლი უფრო დიდია? იაპონია, პატარაა და ჩინეთი დიდი —
რომლის ღვაწლი უფრო დიდია ეხლა? რუსეთი დიდია — იტალია
კი მასთან შედარებით პატარაა? — რომლის ღვაწლი უფრო
დიდი ყოფილა და არის? — ჩვენ ამითი ის არ გვინდა ვსთქვათ,
რომ პატარა სჯობია დიდსაო, მაგრამ ისიც ტყულია, თით-
ქოს სიდიდით რამე განიზომებოდესა ვიქტორ ჰიუგოს სიტყვე-
ბი მართალია, — ერის ღირსება ისე არ განიზომება სიდიდით,
როგორც ადამიანისა მისი სიმაღლითაო. მართლაც, მაშინ ყველა
აყლაყულა ზომ დიდი ღინმე იქმნებოდა! — მაგრამ — კიდევ ვიტყ-
ვით — განა ეს არის უფლების განმსაზღვრელი? განა პატარა კაცს
საზოგადოებაში უფლება არა აქვს? თუ აქვს უფლება? — სა-
მართალი იმას კი არ დასდევს — გენიოსია, ტალანტია, თუ სხვა
რამ ესე თუ ის კაცი, — სამართალი ყველასათვის ერთნაირად
მოქმედებს! — პატარა კაცსაც აქვს ამასთანავე თავისი სიამაყე,
თავისი სიხარული, თავისი კმაყოფილება, თავისი სულიერი
და გონებრივი ცხოვრება. ხელი არავის აქვს მის სიპატარა-
ვესთან, — იგი ისცხოვრობს თავისი ინდივიდუალური სიცოცხ-
ლით. საზოგადოების სამართალი მას აღიარებს, როგორც
ინდივიდს, და არა ზომავს მისი სიცოცხლის სიპატარავესა და
სიდიდეს. ხელი არავისა აქვს არც მის სიკვდილთან, მალე
მოკვდება. იგი თუ გვიან, სამართალს არ შეეხება მისი სიცო-

ცხლის ხანგრძლივობა. მსგავსადვე ვის რა საქმე აქვს—პატარაა ერი, ღარიბია იგი, გადაგვარების გზაზედ დამდგარი, მომავლადვი თუ სხვა რამ. იგი სოციალური ინდივიდია,—საერთაშორისო სამართალმა მისი სიცოცხლე, მისი არსებობა, მისი თავისუფლება უნდა დაიცვას. თუ სამართალი იდეალურია,—კიდევაც უნდა იზრუნოს მის ხანგრძლივობაზედ,—ჩვენ კი სწორედ მის სისუსტესა და ნაკლს გვყენებენ არგუმენტებად მის უფლებათა წინააღმდეგ!

ერი ათასგვარ და რთულ ისტორიულ პროცესისაგან შობილა, გაზრდილა საუკუნოებით. ვინ იცის რამდენი ვაი-ვაგლაზი გამოუვლია, სანამ შეიმუშავებდა ორიგინალურ სოციალურ ცხოვრებას, გახდებოდა თვითშემგნებ სოციალურ ინდივიდად.—მასაც აქვს თავისი სიხარული და სულის კვეთება, თავისი იდეალები, თავისი მიზნები, მასაც აქვს იმედი ხანგრძლივი ცხოვრებისა და იბრძვის ამ ხანგრძლივ ცხოვრებისათვის,—და თუ იგი მეორეზედ ნაკლებია, უღარიბესი, უფრო სუსტი და დაავადებული,—ეს არავის უფლებას არ აძლევს გამორიცხოს იგი სამართლის სფეროდან და პრინციპიალურადაც კი უარაჰყოს მისი არსებობის უფლება რაღაც კაცობრიობის სახელითა და მის საკეთილდღეოდ

დიახ, როგორც საზოგადოებაში არსებობს დღეს უსრული სამართალი და მთელი სოციალური მოძრაობა იჭითკენ არის მიმართული, რომ ეს უსრული სამართალი სრულ-ჰყოს, ათასჯერ მეტად თანამედროვე სამართალი საზოგადოებათა საზოგადოებისა უსრულია და ჩვენც მის სრულ-საყოფელად მეტი ბრძოლაც გვმართებს.—თუ დღეს უბრალო საზოგადოებაში ადამიანის უფლების დათრგუნვა აღელვებს ჩვენს სინიდისსა, ათასჯერ მეტად უნდა აგვალელვოს ერის უფლების დარღვევამ, რომელიც მილიონ ხალხისაგან შესდგება. თუ დღეს ინდივიდის სუვერენიტეტი და თანასწორობა გავციხდია იდეალად, მსგავსადვე ერის სუვერენიტეტის და თანასწორობა უნდა იყოს საზოგადოებათა საზოგადოების ზნეობისა და

სამართლის იდეალი. მხოლოდ შეუჯნებელნი და სამართლის ფილისტერები, რომელნიც არ აღმაღლებულან საერთაშორისო ზნეობისა და სამართლის იდეამდე, უარ-ჰყოფენ ამასა და ბევრნი არიან ასეთნი როგორც სოციალისტ ისე „ბურჟუაზიულ“ მოაზრეთა შორისაც!

„ერი ჩვენთვის სულია, სულიერი ოჯახი, სულიერი პრინციპი, იგი ისტორიული ინდივიდუალობაა,“ სთქვა რენანმა. — მაშ თუ სულია, სულიერი ოჯახი, სულიერი პრინციპი, ისტორიული ინდივიდუალობა, როგორც ამბობდა ეს კეთილშობილი ფილოსოფოსი, — ასეთს ოჯახს, ასეთს სულსა, ასეთს ინდივიდუალობას უფლება არ სჭირდება, — უფლება უზენაესი, რომელიც სუვერენობით უნდა გამოიხატოს, ან უნდა მიისწრაფოდეს სუვერენობისადმი? და რაღაი ამ აუცილებელსა და სამართლიან პრინციპს აღვიარებთ, რასაკვირველია ყოველი მისი უარმყოფელი, ყოველი დამრღვეველი საერთაშორისო პირობათა და მომატყუებელი ერთა, ან ყოველი განმამართლებელი ასეთ მოტყუებათა დასაგმობი არ უნდა იყოს ჩვენ მიერ აღიარებულ უზენაეს საერთაშორისო ზნეობისა და სამართლის თვალთახედვით? —

„ქმნა მართლისა სამართლისა ხესა შეიქმნს ხმელსა. ნელადა“, სთქვა ქართველმა გენიოსმა, და მართლაც ყოველი აღდგენა უფლებისა დაჩაგრულ ერის მიერ მართალი სამართლის ქმნა არ არის, განმანდლებელი გამხმარ ეროვნულ ორგანიზმისა?.. ვინც უარმყოფელია ყოველივე ამისა, იგი მართალი სამართლის პატივის მცემელი არ არის, არამედ მართლაც ნამდვილი პირველყოფილი ზნეობის მკონე.

თ ა ზ ი მ მ თ მ რ თ მ მ ტ მ

ერის ღირსება და უპირატესობა.

ერის უფლებათა აღიარება, როგორც უკვე ვსთქვი, არ უნდა იყოს დამყარებული არაფერზედ, გარდა სამართლისა. ღირსება, სიდიდე, სიმდიდრე და სხვა — სამართლის თვალ-

ში ერთს ერს არ უნდა აძლევდეს უპირატესობას მეორეს წინაშე.

ერთად-ერთი მართალი სამართალი უნდა იყოს დამცველი და აღმსარებელი ერის სიცოცხლისა, უფლებისა, პიროვნებისა და ღირსებისა.

თვით ღირსების, უპირატესობის გამოკვლევა ბევრ შემთხვევაში ძნელია. ერი, როგორც კერძო ადამიანი, ვითარებათა კრებულთა ვითარებათა შედარება კი არ შეიძლება ისე, როგორც უბრალო რაოდენობით სიდიდეთა. როდესაც მაგალითად საგნის სიგრძესა, სივრცესა ან სიმძიმეს ვჭოჭავთ, — უტყუარი რაოდენობითი საზომი გვიჭირავს და არა ვსცდებით. როდესაც ამავე საგანთა ღირსებაზედ, ან სარგებლიანობაზედ ვმსჯელობთ, შეუძლებელია ორი საგნის შედარება, — თუ სპეციალური თვალთახედვით, სპეციალური მიზნის მიხედვით არ განვიხილეთ იგიანი.

ადამიანი რთული ვითარებაა, და ამიტომაც ძნელია პიროვნებათა შედარება, თუ იგინი ღირსებათა სრულ წინააღმდეგობას არ წარმოადგენენ ურთი-ერთის პირის-პირ. როგორ გინდათ შეადაროთ ერთმანეთს მაგალითად ნაპოლეონი და შექსპირი? მათ ნიქს არავითარი საერთო საზომი არა აქვს. ცხადია განსაზღვრული თვალთახედვით შეიძლება მხოლოდ მათი შედარება და დაფასება.

ერი კიდევ უფრო რთული კომპლექსია ვითარებათა. ადვილია ინგლისელის უპირატესობის აღნიშვნა რომელიმე ბარბაროს ხალხის წინაშე, თუმცა შეიძლება განსაზღვრული თვალთახედვით ამ უკანასკნელსაც აღმოაჩნდეს ერთი უპირატესობა მაინც დიდებულ ერთან შედარების დროსა, ადვილია იმიტომ, რომ ერთის მხრით ჰხედავთ ყოველ-მხრივ შემოქმედებას, პროგრესს, მეორეს მხრით ბარბაროსობას, სიბეჭავს, ჩამორჩენილობასა. მაგრამ როგორ გინდათ შეადაროთ ინგლისელი და ფრანგი, ან ფრანგი და გერმანელი, თუ განსაზღვრული თვალთახედვით არ განიხილეთ მათი სიდიადე? რამდენს მისცემდა ინგლისელი გერმანელთა მუსიკაში, ან გერმანელი ფრანგს თავის გენიოსს სარდლებში, წმინდა მეცნიერებში, ხე-

ლოვნების ბევრ დარგში? ან იტალია რომ ხელოვნების დიდებული ტაძარი იყო მაშინ, როდესაც რუსეთი ველური იყო,—ეხლა რამდენს მისცემდა უკანასკნელი პირველს კულტურულ ისტორიაში?

დაახლოვებით ერთ განსაზღვრულ კულტურულ სფეროში. ერები თანასწორ ინდივიდუალობათ წარმოადგენენ, მაგრამ მით უმძიმესია მათი შედარება. იგინი ბევრ ვითარებათა კრებულნი არიან; ერთს ერთი დარგი აქვს განვითარებული, მეორეს—მეორე. ამ ცალკე ვითარებათ საერთო საზომი არა აქვსთ, —ამიტომაც ერთობ მათ ინდივიდუალობათა ურთი-ერთზედ მაღლა ან დაბლა დაყენება—შეუძლებელია.

ეს ადვილი ხდება მხოლოდ მაშინ, როდესაც ურთი-ერთისაგან ძლიერ დაშორებულია კულტურით ორი ხალხი.

იგივე ითქმის მთელს კულტურულ სფეროებზედაც. ძნელია შედარება აზიისა და ევროპის კულტურულ სფეროთა, რადგანაც დიადი კულტურა ორთავეს შეუქმნია, მაგრამ რაც აზიას უქმნია, ის ევროპას არ განუხორციელებია, და წინააღმდეგ.

ერთი სიტყვით უკიდურესობათა შედარება ადვილია, მაგრამ დაახლოვებით ერთისა და იმავე სირთულის ვითარებათა კომპლექსებისა, —ძნელზედ უძნელესი, —მხოლოდ რომელიმე განსაზღვრული თვალთახედვით და არა ისეთის სისწორით, როგორითაც ვაღარებთ ერთმანეთს ორს რაოდენობით სიდიდესა.

ასეთი სიძნელე გველობება წინ ერთა შედარების დროსა, რადგანაც ერნი ვითარებანი არიან. ხოლო მათი განზომება ან მარტო ტერიტორიის სივრცითა და ან მცხოვრებთა რიცხვით, ე. ი. როგორც უბრალო სიდიდეთა, თავის დღეში ვერ აღმოგვაჩენინებს ერთა ნამდვილ ღირებულებასა. მთელი ისტორია ერთა წინააღმდეგია ასეთის განზომვისა: პატარა ათინას შეედრებოდა რომელიმე დიდი დესპოტია ფილოსოფიაში, ხელოვნებაში, მეცნიერებაში? —სამაგიეროდ ასსურელთა სამ-

ხედრო გენიოსობას, ან რომისას, საბერძნეთის იგივე ნიჭი შეედრებოდა?

ერი აგრეთვე ხანგრძლივი არსია. შეიძლება მისი ისტორიის რომელიმე ეპოქა ბრწყინვალე იყოს, სხვა ეპოქები კი — ეპოქები დაცემისა. ორი ერის შედარება მარტო განსაზღვრულ მომენტში არ შეიძლება. მაშინ ბევრი ერი სრულიად უსამართლოდ უნდა დაგვეყენებინა შეუფერებელ ხარისხზედ. როგორ შეედრება ალორძინების ხანის იტალიას რომელიმე სხვა ერი, მაგრამ განა მეოცე საუკუნეში იტალია ინგლისზედ დაბლა უნდა დავაყენოთ?

დრო კიდევ ერთ სიძნელეს გვიყენებს წინ, როცა ერთა შედარება გვწადია. არის ერთი დრო, როგორც ამბობს ბერგსონი, — დრო, რომელსაც ჩვენ სივოცეში გავშლით ხოლმე და ვზომავთ სივრცის განზომის ჩვეულებითა და წესითა. მაგრამ არის აგრეთვე დრო კონკრეტული, ნამდვილი, დრო შემოქმედების პროცესისა, რომელშიაც თვითონ ჩვენა ვართ, თვით ერია. ამ დროში ეწევა ყოველი ერი თავის შემოქმედებასა. მისი სულიერი გარდაქმნა, მისი პროცესი თვალსაჩინო ხდება, როდესაც განვლილ მთელს პერიოდს გავშლით ხოლმე სივრცეში, გადავაღებთ გონების თვალსა და განვზომავთ ხოლმე შემონაქმედსა. ამგვარად კონკრეტული დრო ჰქმნის მომავალსა, ამას ჩვენ ვერ ვიღებთ ანგარიშში და არც შეგვიძლია მივიღოთ, რადგანაც თვით ჩვენა ვართ ამ ნამდვილ დროში, ყოველი ჩვენი წარმოდგენაც მომავლისა უკვე დასრულებული პროცესის წარმოდგენაა, მასასადამე წარსულისა, დროის სივრცეში გაშლისა. თვით პროცესი კი გამოგვჩეხება ხოლმე, მას ან უკან ვრჩებით გონებითა, ან წინ ვუსწრებთ და გონებითვე ვამთავრებთ, — შეცდომებით, რასაკვირველია.

ერის სიცოცხლე მარტო გარეშე პირობებისაგან არ არის დამოკიდებული. იგი ამ კონკრეტულ დროში არსებობს და საკუთარ შემოქმედებას ეწევა. ვინ იცის, წარსულში თუ ერთმა აღიმართა დიადი ძეგლი შემოქმედებისა, უპირატესობა მოიხვეჭა, იქნებ მომავალში მეორეს ეწვიოს ეს ბედი.

სამართალი, ეს ჯიჲნაჲსი თვალთახედვა ადამიანთა და საზოგადოებათა, სამართლიანად იცილებს თავიდან იდეალურად მზინც ერთა ვითარებათა შეუძლებელ შედარებას და ღირსება-უღირსობის მინიჭებას. მისთვის ერთის ღირსების უნდა იყოს ყველა ერთი, სიცოცხლის ერთისა და იგივე უფლებით მოსილი, და ლაპარაკიც არ შეიძლება უმაღლესი სამართლისა და ზნეობის თვალთახედვით ერთა „ღირსების“ თანახმად მათ უფლებათა აღიარებაზედ და მინიჭებაზედ. რამდენადაც სამართალი ამ დანიშნულებას ვერ ასრულებს, იმდენად იგი არ არის მართალი სამართალი. მისი საქმე ღირსებისა და ვითარების კვლევა კი არ არის, არამედ მოწესრიგება ადამიანთა და საზოგადოებათა საერთო ცხოვრებისა. რა ღირსებისაც უნდა იყვნენ ეს უკანასკნელნი.

მაგრამ დრო, მომავალი ვინ იცის, რას გვიქადის. იქნებ სულ შეიცვალოს თანამედროვე ერთა ღირსებანიცა და ნაკლნიც. მაგრამ სამართალმა მაინც არასოდეს თავისი თვალთახედვა არ უნდა დაჰკარგოს და უნდა მიუახლოვდეს იდეალსა, ერთია იდეალური საერთაშორისო სამართლის განვითარება ისე, როგორც ჩვენა გვსურს, სულ სხვაა მომავალი შესაძლებელი ახალი აღრევა და ბრძოლა ხალხთა შორის ადამიანთა სტიქიონის წიაღთა შინა, სამართლის განვითარების თავიდან დაწყება. ამაზედ შემდეგ თავში ვილაპარაკოთ.

თ ა ვ ი მ ე თ ო რ მ ე ტ ე .

„ფონდი კაცობრიობისა“, შესაძლებელი მომავალი.

კაცობრიობის განვითარების კონკრეტულ ისტორიას რომ დაუუკვირდეთ, ვერა ენახათ მის მთლიანსა და ორგანიულ განვითარებას, რადგანაც, როგორც წინადა ვსთქვით, იგი არ წარმოადგენს ეხლაც კი ერთს საზოგადოებასა, არამედ იგი მრავალი საზოგადოების კრებულია, სხვა და სხვა განვითარების საფეხურზედ მდგომთა. კაცობრიობის ერთობა დღესაც კი მხოლოდ ზოოლოგიურია და არა სოციალური.

რასაკვირველია, კიდევ უფრო ნაკლები კავშირი იყო კაცობრიობის ნაწილთა შორის უძველეს დროში, აგრეთვე ისტორიულ დროში, რომელიც ისტორიის დასაბამიდან ჩვენ დრომდე გრძელდება. საუბედუროდ ამ დროისაც მხოლოდ ნაწყვეტები ვიცით. არ ვიცით აგრეთვე სრული ისტორია ყველა ხალხისა, რომელიც გამოდიოდა ჟამთა ვითარებაში ისტორიის ასპარეზზედ.

როდესაც საერთოდ გავითვალისწინებთ ხოლმე მთელს ისტორიასა, როდესაც გავითვალისწინებთ და შევადარებთ სხვა და სხვა ისტორიულ ეპოქებს, ერთი ხალხი რომ მეორეს ადგილს იჭერდა სივრცის განსაზღვრულ ნაწილზედ, ან ერთი სივრცის ნაკვეთიდან მეორეზედ რომ გადადიოდა ცენტრი ცივილიზაციისა, რომელიმე სხვა ხალხის მიერ გაჩაღებული, — მაშინ ნათლად წარმოგვიდგება ხოლმე ის ცვლილება, რომელსაც განიცდიდა კაცობრიობა ჟამთა ვითარებაში. მხოლოდ მაშინ გავიგებთ ხოლმე ნათლად, რომ არც თანამედროვე კაცობრიობის ნაწილები არიან შეჩერებულნი ერთ ადგილზედ საუკუნოდ, არამედ შესაძლებელია მათ მიერ ადგილის შეცვლა, ურთი-ერთისაგან გაცამტვერება, ან მთელ კულტურათა შეცვლა. ერთი რასის ან ერის ბატონობას მთელს ქვეყანაზედ თანა სდევდა მეორეს ბატონობა. დღეს, მაგალითად, ევროპის რასა ბატონობს მთელს ქვეყანაზედ, მაგრამ ამ ბატონობას დასაბამიც ჰქონია და დასასრულიც ექმნება, როგორც ჰქონდა დასაბამი და დასასრული ბაბილონელთა და ასსურელთა ბატონობას, სპარსთა, ბერძენთა, რომაელთა და სხვათა ბატონობას. მართალია ამ უკანასკნელთა „ქვეყანა“, მათი გეოგრაფიული გავრცელება და ცოდნა ათასჯერ უმცირესია, ვიდრე თანამედროვე ევროპიელთა ბატონობა და გეოგრაფიული ცოდნა, რომელიც მთელს დედა-მიწის სფეროს მოედო, მაგრამ ისიც ჭეშმარიტებაა, რომ ევროპიელთა გარდა ქვეყანაზედ სხვა ხალხებიც არიან, უფრო მრავალ რიცხოვანნი, რომელთაც თუმცა დიდი მონაწილეობა მიუღიათ უძველეს ისტო-

რიაში, მაგრამ ჯერ არც დაღლილან და არც გადაშენებულან; ისინი ჯერ კიდევ ხელ-მეორედ, სავსებით არ გამოსულან **თანამედროვე** ისტორიის ასპარეზზედ, ჯერ არ გაუშლიათ მოქმედებაში თავიანთი პოტენციალური ენერგია. ჩინელები, იაპონელები, ინდოელები და მრავალნი სხვანი — რომელთა რაოდენობა ნახევარ კაცობრიობაზედ მეტს შეადგენს და რომლებმაც უნდა შექმნან მთელი დიადი და გრძელი ხანა კაცობრიობის ახალი ისტორიისა: როცა გამოვლენ საქვეყნო ასპარეზზედ, — აი ეს ხალხნი. ესენი შეადგენენ უმთავრესს „ფონდს კაცობრიობისას“, თუ შეგვიძლია ასე ვსთქვათ. — ამ ფონდს ემატება აგრეთვე ის ნაწილი კაცობრიობისა, — ზანგები და მალაელები, რომელთაც არასოდეს არ უთამაშნიათ რომელი ძველი კაცობრიობის ისტორიაში, მაგრამ რომელნიც შეიძლება იძულებულნი გახდნენ მიიღონ მონაწილეობა მომავალ დიდ მოძრაობაში, რადგანაც მათაც გაეხსნათ გზა პროგრესისა წინამორბედ ცივილიზაციათა მიერ. როცა ეს აურაცხელი ფონდი კაცობრიობისა ამოქმედდება და იწყებს ქვეყნის დაპყრობას, მაშინ დადგება ახალი ხანა საქვეყნო ცივილიზაციისა, და როდესაც ეს ახალი ცივილიზაცია დამკვიდრდება, მაშინდელი მეცნიერებიც შეადარებენ მას წარსულს, ე. ი. ჩვენი დროის ევროპიულ ცივილიზაციას და ნათლად წარმოუდგებათ თვალ-წინ ის დიადი განსხვავება, რომელიც იქმნება ამ ძველს ევროპიულსა და მომავალ თავისებურ ცივილიზაციათა შორის. ამ მომავლის თავისებურობის ნათლად გათვალისწინება ეხლა ისევე არ შეგვიძლია, როგორც რომს არ შეეძლო გაეთვალისწინებინა ჩვენი ცივილიზაცია, რომელიც ამერიკის აღმოჩენიდან დაწყებული უკვე საქვეყნო შეიქმნა.

მომავალ ცვალებადობას — გარეშე, გეოგრაფიული პირობებიც განსაზღვრავს ერთის მხრით. მართალია, ადამიანის გენიოსობა და მოქმედების ნიჭი სცვლის გარეშე ბუნებრივ წრესა და აიძულებს მას თვით შეეგუოს ადამიანსა, მაგრამ ადამიანიც იძულებულია, — თვით ევროპიელიც კი, — შეეგუოს

ამ წრესა და ეს უკანასკნელიც თავის ღრმა გავლენას ამჩნევს მასა. მაგალითები ბევრია. ამერიკაში გადასახლებული ევროპელი, თუმცა იგი განმგრძობია ევროპისა და განსაკუთრებით ინგლისურ ეროვნულ ტიპისა და კულტურისა, მაგრამ მაინც შეიცვალა ამ რამოდენიმე საუკუნის განმავლობაში. პროფესორი კარლ ვეილე ამბობს (*L'Univers et L'Humanité*, vol III), რომ თანამედროვე იანკი თანდათან ემსგავსება შვედს ამერიკელს, — გრძელი ტანით, სხეულის მოქნილობით, თმისა და კანის ფერითა და სხვითა. **აგი უკვე განირჩევა ევროპელი-საგან.** აგრეთვე ავსტრალიაში, ახალ ზელანდიაში, კაპის კოლონიაში ევროპელი იცვლება ფიზიკურად და **გონებრივადც.** მას აღარ შეუძლია ძველი წინააღმდეგობა გაუწიოს გონებრივად და ფიზიკურად გარეშე პირობებსა. ჯერ ეს ცვლილება და განსხვავება ევროპელებისაგან დიდი არ არის, მაგრამ ჟამთა ვითარებაში იგი საგრძნობელი იქმნება და აქაური ევროპელებიც ძველებურად აღარ ემსგავსებიან თავიანთ წინაპართა. — ევროპელი ამ ქვეყნებში გადაშენების გზაზეა, ამბობს ვეილე — და განა მარტო ამ ქვეყნებში, — ყველგან, სადაც კი გადასახლება ვინმე და ახალ პირობებში მოხედება, ეს პირობები თავის გავლენას იქონიებს ხოლმე მოსულ ელემენტზედ; და თუ უძლიერესი ევროპელი განიცდის ამ მოვლენის აუცილებლობას დღეს, რაღა ზნდა ყოფილიყო წინად, პრეისტორიულ ან შორეულ ისტორიულ ხანებში, როცა ადამიანს უმცირესი საშუალება ჰქონდა გარეშე პირობებთან საბრძოლველად.

მაშასადამე, იმ აუარებელ ფონდსაც რომ თავი დავანებოთ და მარტო ევროპელ რასას მივაქციოთ ყურადღება, — ეს ევროპელის ბატონობაც ქვეყანაზედ არ არის მარტო კაცობრიობის გაერთიანების მომასწავებელი. მას მეორე მხარეცა აქვს. ეს არის დიფფერენციაცია თვით ევროპელისა თავის პირვანდელ მოდელისაგან, რომელიც სხვა გარემოებაში მოხვდა და ამოქმედდა. — სრული ერთობა კაცობრიობისა, ერთი

რასა, ერთი ენა და სხვა მაშინ არის შესაძლებელი, როცა ერთი და იგივე პირობები იქმნება ყველგან, თუმცა სიცოცხლე არც ამ კანონს ემორჩილება მათემატიკურის სისწოროთა.

როგორც არა ესტეკით, ზემოხსენებული „ფონდის“ უყუარადღებოდ დატოვება შეუძლებელია, ოდგანაც იგი ნაივად კაცობრიობაზედ მეტია და უკვე დაიწყო საქვეყნო ასპარეზზედ გამოსვლა მისმა რამოდენიმე ნაწილმა. როდესაც სოციალისტური მოქმედებით, ე. ი. ახალ ცივილიზაციათა და ახალ ერთა შექმნით ეს ფონდი ამოიწურება, მაშინ სრულიად შეიცვლება თანამედროვე ეროვნული და საქვეყნო ცივილიზაცია. მაგრამ ამ შემთხვევაშიაც შეუძლებელია ერთი კაცობრიობის არსებობა, როგორც ერთად-ერთის ერისა, ორგანიულ განვითარების ნიჟის მქონისა, რადგანაც ვინ იცის, რამდენი თავისებური მრავალ-ფეროვანება წარმოიშვის ამ აურაცხელ ფონდის სოციალურ მოქმედებისაგან.

ყოვლად შეუძლებელია სისწორით გამოიკვლიოს მეცნიერმა, თუ რამდენი რასა არსებობდა დასაბამიდან. მხოლოდ აპრიორულად შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ თავდაპირველად იმდენი რასა არ იქმნებოდა, რამდენიც დღეს არის, როგორც თავდაპირველად არ იქმნებოდა იმდენი სახე ცხოველთა, რამდენიც დღეს არის. ადამიანთა რიცხვიც თავდაპირველად იმდენი არ იქმნებოდა, რამდენიც დღეს არის. იგი თავიდანვე განაწილებული არ იქმნებოდა ათასგვარ გარემოში, როგორც ესა ხდებოდა ისტორიის ვითარებაში და დღესაც ხდება. აგრეთვე ისეთი რთული იყო პროცესი რასათა არევ-დარევისა და **მაშასადამე ახალ ტიპთა შექმნისა**, რომ დღეს წმინდა, თავდაპირველ რასას ველარსად შეხვდებით; ყოველი რასა, ყოველი ტომი, ხალხი, ერიც ნარევია, და ისეთი ნარევი, რომ ხან და ხან შეუძლებელიც არის ამ ნარევის ნაწილთა გარკვევა. მაგრამ, კიდევ და კიდევ განვიმეორებთ, ყოველი ასეთი ნარევი — **ახალი ტიპია**, — ახალი ტომი, ხალხი, ერი, რასა, და ამიტომაც რა-

სათა აღრევა სრულიადაც არ ნიშნავს კაცობრიობის გაერთიანებას, არამედ, პირიქით, მის განპრაველფეროვანებას, როგორც ცხოველების სახეთა შერევა არ ნიშნავს ერთი საერთო სახის გაჩენას, არამედ პირიქით, სახეთა ცვალებადობასა.

არ შეგვიძლია დავეთანხმოთ იმ ავტორებს, რომელთაც ჰგონიათ, რომ ხალხთა ტიპები მცირდებიან რიცხვითა. არავითარ მოსაზრებაზედა და ტენდენციაზედ არ არის დამყარებული ეს მათი აზრი. ვეილე ამბობს, — დღეს ისეა არეული ერთმანეთში რასები, თვითოეულ ერში იმდენი სხვა და სხვა სისხლია, რომ ანთროპოლოგებმა არ იციან, რამდენი რასა აღნიშნონო: ზოგი მთელს კაცობრიობას ორ რასადა ჰყოფს, ზოგი სამად, ზოგი თორმეტად და ერთი კიდევ სამოცდა სამ რასას ანგარიშობსო. — ეს ფაქტი ჩვენთვის უფრო იმისი დამამტკიცებელია, რომ რასათა აღრევა ტიპთა რიცხვს უმატებს და არაფერს აკლებს. — ბოლოს და ბოლოს ის რასებიო, ამბობს ვეილე, რომელთაც იციან შეგუება და გავრცელება, თავის განსაკუთრებულ ბეჭედს დაასმენ საერთო რასათა და ეხლანდელ რასათა მრავალ-ფეროვანების ადგილს სხვა რასები დაიჭერენ, ან შეიძლება **ერთმა რასამ** დაიჭიროსო. — სხვა რასები რომ დაიჭერენ, ამაში ეჭვი არ არის, მაგრამ ერთმა რასამ რომ დაიჭიროს, ეს კი შეუძლებელია. თვით ვეილე არ ამბობს, რომ ამერიკაში, ავსტრალიაში და ახალ ზელანდიაში ევროპიელი იცვლებო; თანდათან ემსგავსება ძველ, ადგილობრივ ტიპსო, გაუაშენების გზაზედაც კი ადგიაო? მაშ გარეშე პირობებს დიდი გავლენა ჰქონია რასაზედ, და რადგანაც შეუძლებელია დროთა ვითარებაში მთელს დედა-მიწის ზურგზედ ერთი და იგივე პირობები იყვნენ, — შეუძლებელია ერთი ტიპი რასისა, იმ შემთხვევაშიაც კი, თუ დღეს არსებული გარეშე პირობები დედა-მიწის სხვა და სხვა ადგილას იგივენი იქმნებიან. მაგრამ დედა-მიწის ზედა-პირს, ჰავას, გარეშე პირობებს, თვით კოსმოსს თავისი ისტორია, თავისი ევოლუცია აქვს, და დროში მიწის ზედა-პირის გარემონიც.

ცვალებადნი არიან. ამ ცვალებადობის გავლენითაც შეცვლილა ადამიანთა ტიპები და მომავალში რა გარანტია გვაქვს ან იმისი, რომ გარემოთა ცვალებადობა არ განგრძელდება დედა-მიწაზედ, ან იმისი, რომ ამ ევოლუციის თანახმად ადამიანთა რასები არ შეიცვლება?—ერთი სიტყვით, რა საბუთი გვაქვს მისი, რომ ადამიანის სახე, როგორც Homo Sapiens, არ შეიცვლება თანდათან ჟამთა ვითარებაში და არ გარდიქმნება სრულიად ახალ სახედ, რომელთა ნაწილნი იმავე მრავალფეროვანებას წარმოადგენენ სხვა და სხვა ადგილას, როგორსაც დღეს წარმოადგენს კაცობრიობა სხვა და სხვა კონტინენტებზედ, სხვა და სხვა კუნძულებზედ?—სიცოცხლის ცვალებადობა, ანუ როგორც ბერგსონი ამბობს, შემოქმედებითი ევოლუცია კონკრეტულ დროშია, იგი რთულია და თვითოეული ინდივიდუუმი, თვითოეული სახე გარდიქმნება თავისებურად და განმრავლფეროვანდება, და შეუძლებელია იმის წინასწარმეტყველება რომ ერთი რასა იქმნება კაცისა და არა მრავალი, როგორც შეუძლებელია იმისი წინასწარმეტყველება, რომ ერთი სახე იქმნება ცხოველისა და არა მრავალი, —საუკუნეთა შემდეგ.

ჩემის ფიქრით, არა თუ რასათა თავისებურება, არამედ ერთა თავისებურებაც არ განქრება. ერის გაქრობა უსათუოდ სხვა ერისა, ან სხვა ერთა შექმნას გამოიწვევს, —ახალი რაიმე შეიქმნის ძველის ნაცვლად. შორეულ წარსულიდან აქამდე რომ სწორი ანგარიში შეიძლებოდეს რასათა, ერთა, სხვა და სხვა თავისებურ სოციალურ ჯგუფთა რაოდენობის გაზრდისა თუ დაკლებისა, —ვეჭობ რომ დაკლება აღმოვაჩინოთ. საკვირველიც იქმნებოდა ასეთი მოვლენა, წინააღმდეგი იმ საერთო მოვლენისა, რომ თვითოეული ინდივიდუალობა ვითარდება, იცვლება, მრავლდება, თავის ადგილას მრავალ სხვასა სთოვებს, მრავალფეროვანდება. სიცოცხლის შემოქმედების ერთი უმთავრესი გამოჩენათაგანი სწორედ ეს ზრდაა მრავალფეროვანებისა.

ეს კიდევ რა. ერთ ერში სხვა და სხვა თავისებურების მქონე ნაწილები არა ჰქრებიან, არამედ ვითარდებიან. თუ ჰქრებიან,—მათ ადგილს სხვა რამ ინდუვიდუალობა იჭერს. საფიცილი ტიპი არ განქრება, ან თუ განქრა პარიზელთან შერევით, —სხვა რამ ტიპი დაიბადება საფიციის ტერიტორიაზედ, გასკონისაზედ, პროვანსში, ყველგან. ბრიტანელთა და ანგლო-საქსონელთაგან შემუშავდა ინგლისელი მეთე საუკუნისა, —ახალი ტიპი გერმანელ-კელტური. ინგლისელისა და ფრანგ-ნორმანისაგან —თანამედროვე ინგლისელი და არა ფრანგი, —ახალი ტიპი, ახალი **უორიგინალესი ენითა**; შოტლანდიელი კი ვინ იცის რამდენი ტიპის ნარევია, —ნორვეგიელი-სა, კელტის ტომის სკოტისა, პიქტისა, და სხვ. საკვირველი მოვლენაა აგრეთვე შენახვა პირველ-ყოფილი ტიპისა თვით უხანგრძლივეს ცვალებადობაში და მრავალ ტიპთა შერევის პროცესის მიუხედავად. მასპეროს გამოკვლევით ძველი ეგვიპტელი ტიპი კიდევ დარჩა თანამედროვე ფელაზთა შორის. რომ ნახოთ სურათი ძველი ეგვიპტელი კაცისა და თანამედროვე ცოცხალ ფელაზთა, —ქალისა და კაცისა, —პირდაპირ გასაკვირველია მათი მსგავსება (*Histoire ancienne des peuples de L'Orient*, t. I.). მაგრამ ფელაზი მაინც ახალი ტიპია, ახალი მოვლენა. ელიზე რეკლიუ (*L'Homme et la Terre*, t. III.) ამბობს, რომ ახალი ბერძნები, რომელთა სისხლშიაც სერბ-სლავიანთა სისხლი მეტია, ვიდრე ელინთა, თანდათან უახლოვდება ძველ ბერძნის ტიპსა, ძველი ბერძნის ტიპი კიდევ შენახულია ახალ, შერეულ ბერძენთა შორის, თუმცა ახალი ბერძენი —ახალი ტიპია, თანამედროვე ბერძნის ხალხი —ახალი ხალხი, რომელიც ღირსიც არ არის ელინთა სახელის ხსენებისა.

მაშასადამე, თვით სიცოცხლის კანონები ინდივიდუალობის შენახვისა, შემოქმედებითი ევოლუციისა, დიფერენციაციისა, ასიმილაციისა და ახალი ტიპის შექმნისა, არ არის წინააღმდეგი მრავალფეროვნებისა, არ არის წარმომშობი

ერთფეროვანებისა. მრავალფეროვანება დედამიწის სხვა და სხვა ადგილისა და ამ მრავალფეროვანების გავლენა სიცოცხლეზედ, აგრეთვე თვით ამ გარემოთა მრავალფეროვანების ცვალებადობა დროთა ვითარებაში, — შეუძლებელ ჰყოფს კაცობრიობის რასიულად გაერთიანებასა, და თუ ზოგიერთი ავტორი წინააღმდეგი აზრისაა, — ეს მათ პირველი შეხედვით ეჩვენებათ. განსაკუთრებით იმ მოვლენას შეჰყავთ შეცდომაში, რომ სოციალურ ცხოვრების გაფართოვება ისტორიულად ფაქტია, ფაქტია განვითარება საყოველთაო წამბაძველობისა სხვა და სხვა ერთა შორის, თითქოს მაჩვენებელი კაცობრიობის ორგანიზულ გაერთიანებისა. მაგრამ, როგორცა ესტეკით, წამბაძველობა ვერა სპობს ინდივიდუალობასა.

თუ განვიხილავთ საერთოდ ეგრედ წოდებულ დიდ რასათა განვითარებას, არა მგონია რომ მონდოლთა. შავ-კანიანთა და თეთრ-კანიანთა ინდივიდუალობა მოსპობილიყოს, — პირიქით მათი ინდივიდუალობა უფრო და უფრო მტკიცდება მიუხედავად იმისა, რომ ზოგნი მათგანი ბევრჯერ არეულან ერთმანეთში. შემდეგ, არიელ ტომისაგან არა მგონია ერთობა წარმოშობილიყოს, არამედ ისეთი მრავალფეროვანება, რომელიც თვალს გვიტარებებს. მომავალშიაც, სწორედ იმავე ამერიკაში და აფრიკაში, არიელთაგან შექმნილ სრულიად ახალ მრავალფეროვანებას ვიხილავთ. — აგრეთვე მონდოლთა, სემიელთა და სხვა ტომთა მრავალფეროვანების განვითარება ექვს გარეშეა ისტორიის ვითარებაში. აპრიორულად შესაძლებელია, რომ თვითოეულ ამ ტომს ერთ დროს მცირე სივრცე სჭეროდეს და ცალკე სოციალური ერთეული ყოფილიყოს, დღეს კი ამ გვარ ერთობასთან შედარებით თვითოეული მათგანი უაღრესი მრავალფეროვანებაა. მომავალშიაც არავითარი საბუთი არ არის, რომ ერთფეროვანებას მიაღწიოს მთელმა ტომმა.

ხანდახან ის მოჰყავთ არგუმენტად, რომ ერთი რომელიმე ერიც მრავალ ნაწილთაგან შესდგება, ერის ერთობა კი მაჩვენებელია ამ მრავალფეროვანებათა გაერთფეროვანებისაო,

მაგრამ ის კი ავიწყდებათ, რომ ეს ერი ან ბუნებრივ, მონათესავე მრავალფეროვნებათაგან შესდგება, მათ ერთი სოციალური ორგანიზაცია აერთებს, ეს ერთობა კი ერის ინდივიდუალობის განმტკიცებაა და ამით რასათა საერთო რიცხვს არაფერი აკლდება. ან და, თუ ერი განსხვავებულ, უნათესავო მრავალფეროვნებათაგან შესდგება, და მიუხედავად ამისა მაინც ერობს, სამაგიეროდ ახალი ტიპი გაჩენილა, აგრეთვე უცხო ელემენტები მას სავსებით ვერა ჰყლაპავს: იგი ოდნავ მაინც რჩება. ამ შემთხვევაშიაც არა აკლდება რასათა რიცხვს. — ხან და ხან ისიც მოჰყავთ ხოლმე არგუმენტად, რომ დღეს ერები ერთდებიან სოლიდარობითა, შეიძლება ევროპამ შეერთებული შტატებიც კი დააარსოსო, მაშასადამე ერთი ერიო, — მაგრამ თვით ერის განსაზღვრა გვაჩვენებს, რომ ვერავითარი შეერთებული შტატები ვერ მოსპობენ ერსა, როგორც უბრალო საზოგადოების წევრობა ვერა სპობს ადამიანის ინდივიდუალობასა. — თვით მომავალი საერთაშორისო სოციალისტური საზოგადოებაც რომ განხორციელდეს, საეჭვოა, ერთ წერტილზედ შეჩერდეს საუკუნოდ ეს ინტეგრაცია. შესაძლებელია დიფერენციაცია ისევ დაიწყოს და თვითოეულ ერში თვითოეულმა კომუნმაკ კი თავისი ინდივიდუალობა განიმტკიცოს და სოციალური მრავალფეროვნება ამით უფრო გააფართოვოს. — სოლიდარობა, ორგანიზაცია, საზოგადოებრივობა, უმაღლესი სოციალური ინტეგრაცია კაცობრიობისა, — ვერა სპობს ვერც ინდივიდუალობას, ვერც მრავალფეროვნებას, ვერც აგრეთვე ერთა რასათა და სხვა ინდივიდუალობათა რიცხვს ამცირებს. — კიდევ ერთი არგუმენტი აქვთ, — ერთა ურთი-ერთის მიერ მოსპობა და უფრო მარჯვე ერთა ცოცხლად დარჩენა ღრსებობისათვის ბრძოლაში. მაგრამ არსებობისათვის ბრძოლა რომ მარტო ჩახა-ჩუხი იყოს, რომ ამ საშინელი ბრძოლით ინდივიდუალობათა რიცხვი მცირდებოდეს, აქამდის ცხოველთა სამეფოშიაც სახეთა რიცხვი საშინლად შეზღუდული იქნებოდა. ნამდვილად არც ასეთი ჩასიათის არსე-

ზობისათვის ბრძოლა სინამდვილე, არც სახეთა რიცხვი მცირდება. არც მთელი რასისა და ერის გაჟღეჭა შეიძლება სრულიად. ომებით კი სწორედ რასათა ისეთი არეგ-დარეგა ხდება, რომელიც ახალ ტიპებსა ჰქმნის, აღიღებს და არ აკლებს ადამიანთა ჯგუფთა მრავალფეროვნებასა. მცირე აზიაში რომ გამუდმებული ომები არა ყოფილიყვნენ უძველეს დროიდან, შეიძლება ეხლა იქ ერთი ერი ყოფილიყო, მაგრამ მცირე აზია ათას ხალხთა ცივილიზაციის ბინა იყო, იქ ათასი რასა და ერი სტოვებდა თავის კვალსა, და დღეს ამიტომაც იმდენი ტიპი რასათა და კულტურათა არსად არ მოიპოვება, როგორც ამ პატარა სივრცეზე.

განვიმეორებთ მრავალფეროვნება კანონია ბუნებისა. ჰერტ სპენსერმა ერთფეროვნების შეცვლა მრავალფეროვნად საყოველთაო კანონად აღიარა, თუმცა საეჭვოა, რომ როდისმე არსებულიყო ეს „ერთფეროვნანი“. — დაწყებული მკვდარ ნივთიერებიდან სიცოცხლემდე, — ყოველისფერი ემორჩილება ამ კანონსა. ორგანიზაცია, ინტეგრაცია — არ არის წინააღმდეგობა მრავალფეროვნებისა.

ჩვენ არ ვიცით ის ერთი რამ, რომლისაგანაც მრავალი წარმოსდგა. არ ვიცით ერთი ქიმიური ელემენტი, რომლისაგანაც უნდა წარმომდგარიყოს ყველა ელემენტი. არ ვიცით ერთად-ერთი ცოცხალი ნივთიერება, რომლისაგანაც უნდა წარმომდგარიყოს ყველა ცოცხალი არსი, არ ვიცით აგრეთვე ერთი უღელლი ადამიანთა, რომლისაგანაც უნდა წარმომდგარიყოს ყველა რასა და ხალხი. ბევრი თეორია, ბევრი ჰიპოტეზაა ამ საკითხთა შესახებ, მაგრამ მეცნიერული ჭეშმარიტების ხარისხი არც ერთს არ მოუპოვებია. თეორიები სოკოსავით ამოდიან, ურთი-ერთის წინააღმდეგნი. — პოლიგენისტები და მონოგენისტებიც ერთმანეთს ეცილებიან, — ორივეს ჭეშმარიტებაც ბევრი აქვსთ თავის მხარეზედ, შეცდომანიც, მაგრამ დანამდვილებითი ჭეშმარიტება — არც ერთ მხარეს.

აპრიორულად კი შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ ერთი, ან

რამოდენიმე რასა, რომლისაგანაც განვითარდა დღევანდელი მრავალფეროვანება კაცობრიობისა, როგორც რამოდენიმე სახე წარმოიდგინა დარვინმა ცოცხალ არსთა, რომელთაგანაც განვითარდა მთელი მრავალფეროვანება სიცოცხლისა. ვეილე ამბობს: „როდესაც განვიხილავთ დედამიწაზედ არსებულ დღევანდელ პირობათა, მხოლოდ ერთის თქმა შეიძლება: იმ ხანგრძლივი განკერძოების გამო, რომლითაც სცხოვრობდა მცენარე, ცხოველი, ადამიანი, განვითარდა დროთა ვათარებაში მათი თავისებური ხასიათი; ამან წარმოშვა ადამიანთა რასები. როდესაც კარჩაეკეტილობა ისპობა, როდესაც, გეოგრაფიულად რომა ვსთქვათ, ცოცხალნი არსნი მიისწრაფიან აღმოჩენათაჲ კენ, წინანდელი ნიშნები ხასიათისა ჰქრება და იწყება ცვალებადობა“. დიახ, — ცვალებადობა, რომელიც ჰქმნის ათასგვარ მრავალფეროვანებას და რომელსაც მომავალშიაც ვერ შეაჩერებს ვერაფერი, როგორც წარსულში ვერ შეაჩერა.

ამ ცვალებადობის უპირველეს მომენტიდან დაწყებული დღევანდლამდე არაფერი არ ამტკიცებს არც ადამიანთა ჯგუფთა მრავალფეროვანების მოსპობას, არც მის განსხვავებულ ტიპთა რიცხვის შემცირებას. ის ზემოხსენებული აურაცხელი ფონდი კაცობრიობისა მისი ერთობის კი არა, მისი მრავალფეროვანების მაჩვენებელია, და დღეს თუ ბევრ მაღალ გონების პატრონსაც ევროპა და მისი ბატონობა ჰგონია კაცობრიობა, ჩვენის ფიქრით ეს დიდი შეცდომაა.

მივმართოთ ჯერ წარსულსა, როდესაც არა თუ კაცობრიობა ერთ ორგანიზმს არ წარმოადგენდა, არამედ მისი ნაწილნი ვერც კი იცნობდნენ ერთმანეთსა. პროგრესი ამ შორეული წარსულიდან დღემდე ერთის მხრით მათი ერთმანეთის გაცნობითაც გამოიხატება; პროგრესის აგრეთვე მათ ერთგვარ სოციალურ კავშირითაც გამოიხატება, — თანამედროვე საერთაშორისო სამართლითა, — მაგრამ ერთ სოციალურ ორგანიზმს რომ დაახლოვებოდეს კაცობრიობა — ეს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჯერ არ არის სინამდვილე.

კაცობრიობის ნაწილთა ურთი-ერთის გაცნობა უძველეს დროიდან დღევანდლამდე იმით შეგვიძლია გავზომოთ, თუ როდის რა გეოგრაფიული ცოდნა ჰქონდათ ეგრედ წოდებულ ცივილიზაციის ცენტრებს ქვეყნისა და ხალხთა, და როგორ ფართოვდებოდა ეს ცოდნა დროთა ვითარებაში.

ცივილიზაციის ცენტრებსა მეთქი, ვამბობთ, — და ეს ტერმინი პირდაპირ გვასწავლიან, რომ **არასოდეს არ არსებულა ორგანიული განვითარება კაცობრიობისა**, არამედ მისი ნაწილნი ვითარდებოდნენ ისეთის მეტ-ნაკლებობით, ისე დამოუკიდებლად ურთი-ერთისაგან, რომ მაგალითად დღევანდელი აღწერა შავ-კანიანთა ინგლისელების მიერ და მათივე აღწერა კართაგენელთა მიერ თითქმის ერთი და იგივეა. აქედან სჩანს, თუ რამდენად დამოუკიდებელი ყოფილა შავ-კანიანთა ცხოვრება იმ ცივილიზაციათაგან, რომელნიც ვითარდებოდნენ და ჰქრებოდნენ, ურთიერთს ადგილს უთმობდნენ, „ისტორიასა“ ჰქმნიდნენ მთელი სამოცი საუკუნის განმავლობაში, აუარებელი ნაწილი კაცობრიობისა კი იმავე დონეზედ დარჩა დღესაც, როგორც უძველეს დროს იყო.

ბაბილონელთა ტერრიტორია, ამ უძველეს ცივილიზაციის მქონე ხალხისა, შუამდინარის მიწაზედ იყო მოთავსებული, მაგრამ მათმა მსვლელობამ და ახალ ქვეყანათა დაპყრობამ ძლიერ გაათავსოვა გეოგრაფიული ცოდნა, ცნობა მაშინდელი ქვეყნისა. ბაბილონელები ნარევი ხალხი იყო ათასგვარ სემიურ და სხვა ჯგუფთა, რომელნიც სხვა და სხვა კუთხეებიდან გადასახლდნენ ტიგრისა და ეფრატის მიდამოებში და იქ შექმნეს ერთი სოციალური ორგანიზაცია, რომელსაც ჰქონდა ერთი საღმრთო ენა. ამ ენაზედ დარჩენილან დღეს ლურსმულნი წარწერანი, ქრ. დაბ-დის თითქმის 4,000 წლისა. აქედან ვტყუობილობთ, რომ ბაბილონელთა ერის იმპერია გასცილებოდა ტიგრისა და ეფრატის მიდამოებს. ეგვიპტესა, წინა აზიასა, ელამსა, ლიბიასა და სომხეთს შუა არსებობდა ერთი დიდი ცივილიზაცია, სადაც გამეფებული იყო ბაბილონური

ღურსმული წერის ენა. ეს ადგილი იყო უმთავრესი ნაწილი ჭვეყნისა ბაბილონელთათვის; აგრეთვე მთელ კაცობრიობას მათთვის რამოდენიმე მეზობელი ერი და თვით ისინი შეადგენდნენ. — ამავე ადგილს მრავალ საუკუნის განმავლობაში ჰყვავოდა ეს უპირველესი ცივილიზაცია, ბაბილონელთაგან შექმნილი და დატოვებული.

ასსურელებმა დაიჭირეს მათი ადგილი, მაგრამ თითქმის არაფერი მოუმატებიათ ბაბილონელთა კაცობრიობის ცოდნისათვის, გარდა ალაროდებთან და უმთავრესად ქართველ ტომებთან ბრძოლისა და მათი გაცნობისა, აგრეთვე მერვე საუკუნის ბოლოში პირველად კიპროსელ ბერძენთა გაცნობისა.

სპარსელებმა ხანგრძლივი ომები გამართეს ბერძენებთან, ეგვიპტელებთან, ინდოელებთან და ამით გააფართოვეს გეოგრაფიული ცოდნა მაშინდელი ჭვეყნისა. ისინი კავკასიამდის და სკვითიამდისაც კი მივიდნენ. ერთმა მეზღვაურმა სატასპმა კი მთელი ხმელთა შუა ზღვაც გადასცურა, შევიდა ატლანტიის ოკეანეში, მაგრამ უკანვე დაბრუნდა.

ისრაელს მთელი თავისი კულტურა ბაბილონელებისაგან მიჰქონდა ნასესხები, აგრეთვე მთელი გეოგრაფიული ცოდნა მისი ნასესხები იყო იმ დიდ ხალხთაგან, რომელთაც დიდი იმპერიები შეექმნათ. ყოველ შემთხვევაში, მათ მეტი არა უნახავსთ რა, რაც ასსურელებმა, სპარსელებმა და ეგვიპტელებმა ნახეს, და არ გაუფართოვებიათ მათი ცნობა კაცობრიობისა.

ეგვიპტელებისათვის დიდ-ხანს ნილოსის მიდამო იყო მთელი დედამიწის უმთავრესი ადგილი. მხოლოდ თანდათან გაიცნეს მცირე აზიის ნაწილები ხეთელებთან ბრძოლის დროს, გაიცნეს აგრეთვე სპარსელები, ბერძენები, ხმელთაშუა ზღვის ნაწილი, აფრიკის ზოგი შავკანიანი ხალხი, ზოგიერთი ნაპირი აფრიკისა. ამბობენ. ფარაონ ნეხოლს დროს ეგვიპტელმა მეზღვაურებმა მთელს აფრიკას შემოუარეს გარსაო, მაგრამ ეს მეზღვაურები ფინიკელები იყვნენ და არა ეგვიპტელები, როგორც ამბობს ჰეროდოტე.

ფინიკიელების მოგზაურობა — პირველი ხანაა ხმელთაშუა ზღვის ცივილიზაციის შექმნისა. ფინიკიელებმა აფრიკისა და აზიის „კაცობრიობის“ ერთ ნაწილს ევროპის „კაცობრიობის“ ერთი დიდი ნაწილიც მიუმატეს. მას შემდეგ დღევანდელ დღემდე არ გამქრალა ცივილიზაციის ცეცხლი ხმელთაშუა ზღვაზედ.

მათ იკოდნენ ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთი ნაპირები, ეგვიპტე, საბერძნეთი, იტალია, გიბრალტარის სრუტე, მოგზაურობდნენ ატლანტიის ოკეანეში, სამხრეთით და ჩრდილოეთით, მიაღწიეს ბრიტანიის კუნძულებსა. ნებაოთ ბრძანებით რომ აფრიკას შემოუარეს, ჰეროდოტეს სიტყვით, ფინიკიელები იყვნენ. თვით ჰეროდოტეს თუმცა არა სჯერა ეს მოგზაურობა, მაგრამ ფინიკიელთათვის ეს შეუძლებელი არ იყო. ამგვარად მთელი ხმელთაშუა ზღვა, ჩრდილოეთის ზღვა და ატლანტიის ოკეანე, ნაწილად ინდოეთის ოკეანე გაცნობილი ჰქონდათ ფინიკიელებს. აგრეთვე აღმოსავლეთის ხალხთა და დასავლეთ ბარბაროსთა შორის მათ ვაჭრობისა და ერთობ კულტურის კავშირი შეჰქმნეს.

მათ საქმეთა გამვრძობნი კართაგენელები იყვნენ. კართაგენი ფინიკიელების კოლონია იყო. მეტროპოლიიდან მემკვიდრეობით მიიღეს ვაჭრობისა და მოგზაურობის ნიჭი. რაც ფინიკიელებმა იკოდნენ, ის კართაგენელებმაც იკოდნენ, მაგრამ მათი შესანიშნავი მოგზაურობა აფრიკის დასავლეთ ნაპირებისაკენ, მოგზაურობა ჰანნონისა 470 წელს ქრისტ. წინედ ზედა-გვინეის ნაპირამდე, სადაც მან ისეთნაირად აღწერა ზანგები, რომ დღევანდელ მათ აღწერილობას მოგვაგონებს, — დიდი შემატება იყო გეოგრაფიის და კაცობრიობის ცოდნისათვის. ღამე ზანგების ყვირილი და ღრიალი მოესმა ჰანნონს მიწის ნაპირიდან და შიშმა უკანვე გამოაბრუნა, მხოლოდ ეს ღრიალი კი აღწერა. შორს აღარ განუგრძია მოგზაურობა, მოვიგონათ მეორე შესანიშნავი მოგზაურობა ჰანნობალისა, ყველასა ან ცნობილი, როდესაც მან მთელი ესპანია და გა-

ლლია განვლო, ალბები გადაიარა, იტალიაში ჩავიდა და რომს მიუახლოვდა.

ამგვარად თანდათან ფინიკიელთა და კართაგენელთა წყალობით თითქმის მთელი ევროპის ხალხები შევიდა ხმელთაშუა-ზღვის თუ საერთო ცივილიზაციისა არა, ურთი ერთ ცნობის სფეროში მაინც. წინა აზიის „კაცობრიობას“ ახალი კაცობრიობა მიემატა. ამ ორ კაცობრიობის შორისაც განმტკიცდა უფრო ახლო ცნობა ურთი-ერთისა, და ეს დიდი საქმე უმთავრესად ალექსანდრე მაკედონელის ომებმა შესრულეს.

ალექსანდრე მაკედონელამდის ბერძნებმა უკვე გაიცნეს მცირე აზიის ნაწილები, შავი ზღვის ნაპირები, მთელი ხმელთა შუა ზღვა, ეგვიპტე, აფრიკის ნაპირები, მრავალგან დააარსეს კოლონიები, განსაკუთრებით შავი ზღვის ნაპირებზედ და იტალიაში. ამ კოლონიების დაარსებით მათ შექმნეს მთელი ბერძნული ცივილიზაცია, მოჰფინეს ელლინიზმი მთელს ხმელთა-შუა ზღვაზედა და შავ-ზღვაზედ.

ალექსანდრე მაკედონელმა კი დიადი იმპერია დააარსა, დაიპყრო მთელი აღმოსავლეთი, ინდოეთშიაც შევიდა, ძველი ბაბილონი სატახტო ქალაქად გაიხადა. ბერძნებმა ალექსანდრეს დროს სპარსეთის ზღვაც კი გაიცნეს, გაიცნეს ინდოეთის ოკეანე ინდის ბოლომდის, აგრეთვე მეწყამული ზღვა. აღმირალი ნეარხი იყო ამ საქმეთა ჩამდენი. ჩრდილოეთში პითეასმა ალექსანდრეს დროსვე ბრიტანია ნახა, შემოუარა გარს, ჩამოვიდა ჩრდილოეთის ზღვაში ელბის ბოლომდე.

ერთი სიტყვით ალექსანდრეს ხანაში ბერძნებმა უკვე იცოდნენ თითქმის მთელი ევროპა ირგვლივ ბალტიის ზღვამდე, აზია თითქმის ინდოეთამდე და მთელი ჩრდილოეთი აფრიკა მეწყამულ ზღვის გაყოლებამდე. ეს კი დიდი გაფარდოვნება იყო გეოგრაფიულ ცნობათა და თვით კაცობრიობის ცნებისა.

რომის ცივილიზაცია განგრძობა იყო საბერძნეთის ცივილიზაციისა. პირველი ხანები რომის ცივილიზაციისა იყო აგრეთვე ხმელთა-შუა ზღვის ცივილიზაცია. მაგრამ საბერძნეთის

ცოდნა ქვეყნისა და კაცობრიობისა მთელს კულტურულ მემკვიდრეობასთან ერთად რომსაც გადაეცა. ეს კიდეც არაფერი, — რომის იმპერიაში როცა საბერძნეთიც შევიდა, ბერძნები იყვნენ უმთავრესნი მოგზაურნი, რომელნიც მთელს ქვეყნებს იკვლევდნენ, როგორც მაგალითად პოლიბიოსი. რომის იმპერიის ხელში ქვეყნის ცოდნისათვის უმთავრესი იარაღი იყო დაპყრობა ქვეყანათა, და მარალაც ალექსანდრე პაკედონელზედ კიდეც უფრო დიდი იმპერია შექმნეს რომაელებში. იტალია, საბერძნეთი, მთელი წინა-აზია, აფრიკის ჩრდილო ნაპირები, გალთა, ესპანია, ბრიტანია და სხვა ქვეყნები — რომის იმპერიის კუთვნილება იყო. ცოდნა რომის გეოგრაფიასთან, რასაკვირველია, კიდეც ურო გაფართოვდა. მათ მემკვიდრეობით გადაეცათ გეოგრაფიული ცოდნა მთელ წინასწარ ცივილიზაციას. მათ იცოდნენ ეგვიპტის სამხრეთით მდებარე ქვეყნები; სხვა ნაწილები აფრიკისა, იცოდნენ შავ-კანიანთა ქვეყნები. იცოდნენ გერმანია, რომელსაც ისინი ებრძოდნენ, ოდნავ სკანდინავიაც კი, იცოდნენ ბალტიის ზღვა, კასპის ზღვა, სამხრეთი ნაწილი თანამედროვე რუსეთისა, მისი დასავლეთი ნაწილი, ყირიმი, კავკასია, თურქესტანი და მთელი აზია ინდოეთამდე და ჩინეთამდე. იმპერატორ მარკ-ავრელიუსის დროს ჯონკინამდისაც კი მივიდნენ რომაელები. ისტორიამ სამი ექსპედიცია იცის რომაელებისა ჩინეთში 166—284 წლ. ქრ. შემ.

ისეთივე ღვაწლი მიუძღვისთ ეგვიპტის პტოლემეოსებს გეოგრაფიისა და კაცობრიობის გამოკვლევაში, როგორც რომაელებს, თუ მეტი არა. ალექსანდრიის სკოლის დაარსების შემდეგ მთელი ბერძნული მეცნიერება იქ გადავიდა და ალექსანდრიელებმა მრავალი რამ შესძინეს ადამიანის ცოდნას როგორც საზოგადოდ მეცნიერებაში, ისე კერძოდ გეოგრაფიაში. მაგრამ ეს სფეროც ცივილიზაციის ხმელთა-შუა-ზღვის ცივილიზაციის სფერო იყო, და ალექსანდრიის სკოლა შორსა ჰქონდა გაწვდილი თავისი ტოტები, მაგრამ მთელს კაცობრიობას მაინც ვერა სწვდებოდა.

ინდოეთმა და ინდოეთის ნახევარ-კუნძულზედ გადასახლე-

ბულთ ვერ შექმნეს ფართო ცივილიზაცია. მთელი მათი ორიგინალური შემოქმედება შიგნითვე დატრიალდა და ფართო მდინარესავით არ მოსდებია ქვეყანასა. ინდოელების რელიგიური გავლენაც კი ტიბეტსა, აღმოსავლეთ აზიასა და ინდოეთის კუნძულებს შორის ტრიალებს. ამ მხრით ჩინეთი უფრო საინტერესოა. მაგრამ როგორც ინდოეთი, ისე ჩინეთი სულ სხვა კულტურულ სფეროებსა, სულ სხვა „კაცობრიობათ“ წარმოადგენენ და არა ჰგვანან არც ასსურო-ბაბილონელთა, არც ეგვიპტელთა, არც ხმელთა-შუა ზღვის ხალხთა, ე. ი. ფინიკიელთა, კართაგენელთა, ბერძენთა, რომაელთა. ჩინელებმა ჯამთა ვითარებაში თავისებური ცივილიზაცია შექმნეს, თავისებური კულტურული სფერო, მაგრამ ამ სფეროს განიადგებული ურთიერთობა არა ჰქონია ზემოხსენებულ სფეროებთან. ჩინელების ცივილიზაცია ორიგინალური იყო, ნაყოფი საკუთარის შემოქმედებისა უმეტეს ნაწილად. მათი ეკონომიური ტექნიკა, მათი მეცნიერება და სხ. არაფრით არ იდგა დასავლეთელებისაზედ დაბლა, — ბევრ დარგში კი უფრო დაწინაურებულიც იყო.

ჩინელები ისეთი მოძრავნი არ იყვნენ, როგორც ფინიკელები, ბერძნები და რომაელები, მაგრამ არც ინდოელებსა ვით უძრავნი იყვნენ. ბევრი ცნობა არ მოიპოვება მათ მოძრაობაზედ უძველეს დროში. ქრისტეს წინაჲდ მესამე საუკუნეში კი მათ ეტყობათ გამოფხიზლება. 212 წელს ქრისტეს წინ მათ კედელი ააშენეს გარეშე მტერთაგან იმპერიის დასაცველად. ამ მტრებმა თითქმის მთლად ამოჟლიტეს ერთმანეთი და ჩინელებსაც გზა გაუადვილდათ დასავლეთისაკენ მოძრაობისათვის. ამის შემდეგ გაიცნეს მათ თურანის ხალხები და მათი ცივილიზაცია. პირველ საუკუნეში ქრისტემდის ჩინელებმა პამირი გადმოიარეს და კასპის ზღვამდის მოვიდნენ. ეს ის დრო იყო, როცა რომს ეჭირა ევროპა ჩრდილოეთ ზღვამდე, აფრიკა საპარამდე და აზია კასპის ზღვამდე. აქ უნდა გამტკიცებულიყო ურთი-ერთობა ორ დიდ იმპერიის შორის — აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა; — მაგრამ ეს არ მოხდა: ჩინელებს არ

შეეძლოთ მტკიცედ გაჩერებულიყვნენ ძლიერ შორს თავიანთ სამშობლოდან; მათგან გამოგზავნილმა ელჩმაც ვერ გამოიჩინა დიდი ვაჟკაცობა, კასპის ზღვა ვერ განვლო. შემდეგ თანდათან ჰკარგავდნენ ჩინელები გავლენას დასავლეთ აზიაში. უკვე 150 წელს ქრისტეს შემდეგ შემაერთებელი გზაც აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის ისევ შეიკოა.

ჩინელებმა ზღვაზედ მოგზაურობის უნარი მხოლოდ ჩვენი საშუალო საუკუნეებიდან გამოიჩინეს. მათ ოდნავ გამოიკვლიეს დიდი ოკეანე. მეოთხე საუკუნეში ნახეს ძალაქა და ცეილანი. მეხუთე საუკუნეში სპარსეთის ზღვა ნახეს, ზღვა ბენგალის და შემდეგ კი, მონღოლების ბატონობის დროს, მადაგასკარიც კი აღმოაჩინეს, ვეროპიელებზედ წინად. არსებობს ჩინელთა საუცხოვო აღწერილობა მათ მიერ ნახულ ქვეყანათა.

აი ეს ხალხებია, რომელთაგან ძველად ზოგს მეტად და ზოგს ნაკლებად მიუძღვის ღვაწლი „საქვეყნო“ ცივილიზაციის შექმნაში და კაცობრიობის ცნების გაფართოებაში. მაგრამ აბა დაუკვირდით, — მთელი ორმოცი საუკუნის განმავლობაში ეცადნენ მთელი ცივილიზაციები, რომ დედამიწის მხოლოდ ნაწილი, კაცობრიობის აგრეთვე მხოლოდ ნაწილი გაეცნოთ, ხოლო კაცობრიობის ამ ნაწილისაგანაც ვერ შესძლეს ვერასოდეს ერთი საზოგადოებრივი ორგანიზმის შექმნა, მიუხედავად იმისა, რომ მაგალითად, აღექსანდრე მაკედონელმა და რომის სარდლებმა უდიდესი იმპერიები დააარსეს და ამ იმპერიებში შეჰყარეს აუარებელი ხალხი და ერი. — მართალია, ხალხთა ურთი-ერთის გაცნობისა და დიდ იმპერიათა დაარსების გამო ჩნდებოდა ხოლმე დაახლოვებით საერთო კულტურული სფერო; მართალია ერთი ხალხის ცივილიზაცია მემკვიდრეობით გადადიოდა მეორეზედ, რომელიც საკუთარ ახალ შემოქმედებას ღმატებდა ძველსა, — მაგრამ საერთო, მაშინდელი ვიწრო საკაცობრიო საზოგადოება. ორგანიზმი განვითარების ნიჭის მქონე, მაინც ვერ შეიქმნა, არამედ ყოველთვის

ინგრეოდა ხელოვნურად შეკოწიწებული დიდი იმპერიები. იშლებოდა ეს კულტურული სფეროებიც, ან მის ნანგრევებზედ, ან მის პირის-პირ ახალი ცივილიზაციები ჩნდებოდა. ბაბილონმა 40 საუკუნით ქრ. წინად შექმნა ცივილიზაცია, — აღრიხერნი და ხალხნი, შექმნა საერთო კულტურული სფერო, მაგრამ მისი საზოგადოება დაირღვა და მისი ადგილი ასსურეთმა დაიჭირა. ფინიკიამ მთელი ხმელთა შუა-ზღვის ცივილიზაციის ხანა დაიწყო მით, რომ ხმელთა-შუა-ზღვის ხალხები გაი-ცნო და გააცნო ურთი-ერთს, მაგრამ იგიც განქრა და ბერძენთ დაჟთმო ადგილი. ალექსანდრე მაკედონელმა მთელი აღმოსავლეთის გაელლინება მოინდომა, მაგრამ ვერ შესძლო, — ელინიზაცია აღმოსავლეთისა და ელინიზმის გავლენა ერთი და იგივე არ გამოდგა. რომმა დაიჭირა საბერძნეთის ადგილი მაშინდელ მსოფლიო ისტორიაში. მაგრამ იგიც იძულებული იყო თავისი კულტურის განგრძობა ბარბაროსთათვის ჩაებარებინა, და სხვ.

ცივილიზაციები დამოუკიდებლად გამოდიოდნენ, ურთი-ერთსა ჰბაძავდნენ, ურთი-ერთისაგან მემკვიდრეობით იღებდნენ კულტურასა, ურთიერთსა სცვლიდნენ, ამით დედამიწის განსაზღვრულ სივრცეზედ უდიდესი ფონდი ადამიანთა სოციალურად შემომქმედ. ელემენტად ხდებოდა, — მაგრამ არავითარი ორგანიული ერთობა 40 საუკუნის განმავლობაში, არავითარი მსგავსი ერთი საკაცობრიო საზოგადოებისა არ შეუქმნიათ. არც ერთ ცივილიზაციას არ შემოუტარებია მთელი კულტურული კაცობრიობა და არ შეუკავშირებია ისეთი სიმტკიცით, რომ დღევანდლამდე ორგანიულ განვითარების პროცესში ყოფილიყოს.

ქრისტეს დაბადების შემდეგაც გრძელდება იგივე პროცესი ცივილიზაციათა დამოუკიდებელ გამოსვლისა, ცილიზისა; იგი დღესაც ახასიათებს კაცობრიობის ფონდსა და მომავალშიაც ეს ფონდი არ დაჰკარგავს მოძრაობის ნიქსა. ჩინეთი და ინდოეთი, რომელთაც წინად ვერ მოასწრეს საქვეყ-

ნო ასპარეზზედ გამოსვლა და რომთან დამოკიდებულებაც კი ვერ მოახერხეს, მომავალში შეიძლება გამოვიდნენ ამ ასპარეზზედ, იქნებ იაპონიის თაოსნობითაც. და შესცვალონ სრულიად თვით ევროპის „კაცობრიობა“.

საშუალო საუკუნოების ხანას არაბთა ცივილიზაციის აღორძინებამდის თითქმის არაფერი შეუძენია რა კაცობრიობის ცნების გაფართოებისათვის, თუმცა ევროპაში მან საკუთარი ახალი ცივილიზაცია შექმნა. ლარიბი იყო აგრეთვე ეს ეპოქა გეოგრაფიული აღმოჩენებითა. დიდი ვნება მოიტანა ამ მხრით ქრისტიანობაში. ქრისტიანობასთან ერთად რომის იმპერიაში და ევროპაში შემოვიდა ებრაელების მეცნიერება, დაბადება გახდა მეცნიერებისა და კერძოდ გეოგრაფიის ცოდნის წყაროდ. ეს „მეცნიერება“ კი თავიდან ბოლომდის ბაბილონური იყო. ებრაელებს საკუთარი შემოქმედებით ბევრი არა შეუქმნიათ. რაცა ჰქონდათ, თვით რელიგიური მითებიც კი საბოთხისა, შემოქმედებისა და სხვ. — ბაბილონური იყო. ბაბილონური იყო აგრეთვე მათი უცნაური კოსმოგონია. ამ მხრით ევროპამ დაბადების შემოტანით საშუალო საუკუნოებში ორმოცი საუკუნით უკან დაიხია და თითქმის სრულიად დაივიწყა ბერძენთა დიდი მეცნიერება და ერთობ კულტურა. მხოლოდ არაბების დროს ისევ დაიწყო აღორძინება ძველმა კულტურამ ელინთა.

მაგრამ საშუალო საუკუნოებმა მიუხედავად საშინელი საერთო რეგრესისა ერთი რამ განახორციელეს. ეს იყო კულტურულ ასპარეზზედ გამოსვლა გერმანელ, კელტ და სლავიან ბარბაროსთა: შეიქმნა მთელი ახალი ქვეყანა, მთელი ახალი ცივილიზაცია, რომელიც პირდაპირ მიემატა ძველს ქვეყანასა, თუმცა ახალმა ძველისაგან პირდაპირ ვერ ისარგებლა ძველის პროგრესითა. გაჩნდნენ ახალი ქვეყნები ხალხთა დიდ გადასახლების ჩანელების შემდეგ, — გერმანიისა, საფრანგეთისა, იტალიისა, ირლანდიისა, ანგლო-საქსონელთა, სკანდინავიისა და სხვათა, რომელნიც გამოვიდნენ მოქმედების ასპარეზ-

ზედ და თავში დაუდგნენ ევროპასა, დაიწყეს მისი **ახალი ისტორია**. როდესაც შესწყდა ძველი ისტორია რომისა, — სწორედ მაშინ დაიწყეს ახალმა ხალხებმა ეს ახალი ისტორია, რომელიც დღევანდლამდე დიდებულად გრძელდება. შორეული კუნძულები ევროპის ჩრდილო მხარისა, გერმანია, რუსეთის ჩრდილო ნაწილები, სკანდინავია, ინგლისი აღარ იყვნენ ბარბაროსთა ქვეყნები, ზღაპრად გაგონილნი კულტურულ და ისტორიულ ბევრძენ-რომაელთაგან, არამედ შემომქმედნი ისტორიისა, უმთავრესნი ხალხნი ევროპისა, რომელთაც თვითვე უნდა განეხილათ სხვა ხალხნი თავიანთ თვალთ-საზრისით და თვითონვე უნდა ედვათ თავს ქვეყნის დაპყრობა და გაცნობა.

და მართლაც სკანდინაველებმა რაც, ქვეყნები აღმოაჩინეს და გაიცნეს, რამდენგან შესცვალეს თვით საფუძველი ცივილიზაციისა, რამდენი ღვაწლიც მათ დასდევს ურთი-ერთზედ დიდის მანძილით დაცილებულ ხალხთა შორის კავშირის გაბმისათვის, — დაუფასებელია ისტორიაში. მეხუთე საუკუნიდან მეთორმეტემდე ირლანდიელების და განსაკრთრებით ჩრდილოეთ ვიკინგების მოგზაურობა არ შეწყვეტილა. ვიკინგებმა დასავლეთისაკენ მოგზაურობის დროს ამერიკაც კი აღმოაჩინეს მეთათე საუკუნის ბოლოში, მაგრამ ეს აღმოჩენა ნაადრევი იყო და შესაფერი ნაყოფი ვერ გამოიღო. მხოლოდ გრენლანდია დარჩა ცნობილი ქრისტიანთა კოლუმბამდე. ამ უკანასკნელმა შესძინა მხოლოდ კაცობრიობას ამერიკა. ამავე სკანდინაველებმა აღმოსავლეთისაკენ მოგზაურობის დროს რუსეთი გაიცნეს, ჩამოვიდნენ შავ ზღვაზედ და კონსტანტინეპოლსაც კი მიაღწენ 907 წელსა!

თუ ევროპაში გერმანელები და სკანდინაველები გამოვიდნენ საქვეყნო ასპარეზზედ და იწყეს ისტორიის შექმნა. — მთელი ევროპა და მისი ჩრდილოეთი მხარე ისლანდიამდის შემოუერთეს ქრისტიანულ კულტურასა და ამერიკამდისაც კი მიაღწიეს, — არა ნაკლები ღვაწლი მიუძღვისთ არაბებს აღმოსავლეთის ქვეყანათა გაცნობაში და კაცობრიობის ცნების გა-

ფართოვებაში. არაბებს არავითარი ისტორიული როლი არ უთამაშნიათ მაჰმადის დაბადებამდის. მაჰმადიანობამ მათ ისეთი სიძლიერე შთაბერა, მაჰმადის სჯულის აქტივურმა თვისებამ ისეთი ენტლზიზმი დაბადა მათ შორის, აგრეთვე უკვე დადლილ მეზობელ სახელმწიფოთა დაპყრობა ისეთი ადვილი საქმე იყო, რომ არაბებმა სულ ას წელიწადში დააარსეს უდიდესი იმპერია ქვეყანაზედ. ბევრი ავტორი და მათ შორის ელიზე რეკლიუ ამბობს, რომ მაჰმადიანთა გავრცელებას ხელი შეუწყო ფრიად მაჰმადის კომმუნისტურმა მოძღვრებამ, რომელსაც დიდის ალტაცებით ეგებებოდა ყველა ხალხი. დესპოტიზმისაგან დაზავებული და განადგურებული, ისე როგორც წინად ქრისტიანობას ეგებებოდა ყოველი დამაშვრალი, მონა და კაცთა შორის კაცად არ მიჩნეული“-ო.

მართლაც, მაჰმადის სიკვდილის (632 წ.) ოთხი წლის შემდეგ სპარსეთი დაიპყრო ომარმა, წინასწარმეტყველის მეგვიდრემ. ერთი წლის შემდეგ არაბები ინდოეთში გაჩნდნენ. 638 წელს ეგვიპტე და სირია დაიპყრეს. 647 წელს ისლამის მახვილი ბატონობდა მთელს ჩრდილოეთ აფრიკასა. 649 წ. კიპროსისა და როდოსის კუნძულები დაიპყრეს. მერვე საუკუნეში ესპანია დაიპყრეს და საფრანგეთსაც შეესივნენ. ამავე დროს გვეწვიენ საქართველოშიაც. მისწვდნენ ჩინეთსა და ცეილანსა და სავაქრო ქარვასლები გამართეს. ინახულეს და აღწერეს მაღაის კუნძულები, გაავრცელეს მაჰმადის სჯული, და ამბობენ, თვით იაპონია და მოლუკის კუნძულებიც ინახულესო, თუმცა ეს ფაქტი ნამდვილად არ არის დამტკიცებული მეცნიერებაში. ზღვაზედაც გამოიჩინეს დიდი უნარი მოგზაურობისა. გაიცნეს მთელი ხმელთა შუა ზღვა, ინდოეთის ოკეანე, მიღწიეს მადაგასკარის კუნძულის და საბოლოო ფაქტად ჰყვეს მისი აღმოჩენა. აფრიკის აღმოსავლეთ ნაპირებზედ განამტკიცეს თავიანთი სჯული და პოლიტიკური საზოგადოებანი, რომელთაგანაც უკანასკნელი, ზანზიბარის სასულთანო, სულ უკანასკნელად დააქცია ევროპამ.

მეცამეტე საუკუნემდის და შემდეგაც არაბებმა შექმნეს და განავითარეს მრავალი მეცნიერება, აზიარეს თვით ევროპა კლასიკურ კულტურასა, გაიცინეს კაცობრიობის დიდი ნაწილი, მრავალი შესძინეს გეოგრაფიასა. მასული, იბნ-ბათუთა, სოლიმანი, ედრიზი და სხვანი,—დიდი გეოგრაფოსები და მოგზაურნი იყვნენ, რომელთაც მრავალი ქვეყანა აღმოაჩინეს და აღწერეს. არაბებმა აღმოსავლეთი ევროპაც კი გაიცინეს, ვოლგის ნაპირები და სამხრეთი ნაწილი თანამედროვე რუსეთისა.

არაბთა შორის დიდად იყო გავრცელებული ცოდნა გეოგრაფიისა და ხალხთა აღწერისა,—როგორც აბასიდების დროს, ისე ომეიადებისა და სხვა დინასტიების დროსა,—როგორც აღმოსავლეთში, ისე დასავლეთში. მაგრამ არაბთა იმპერია მალე დაეცა; როგორც მალე აღენთო მათი ცივილიზაციის ცეცხლი, ისე მალე ჩაქრა. ისევ ევროპიელებსა ხვდამწილად ნამდვილი საქვეყნო ცივილიზაცია შეექმნათ, თუმცა მერვე საუკუნეში არაბებმა კიდევ სცადეს მუდმივი კავშირი განემტკიცებიათ აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის, ე. ი. ჩინეთსა და არაბთა იმპერიის შორის; ეს ცდაც ისე უბედურად გათავდა, როგორც წინააღმდეგისა და ჩინეთისა.

მეცამეტე საუკუნეში მონღოლებმაც მოინდომეს საქვეყნო და საკაცობრიო საზოგადოების შექმნა. ჩინგის-ხანი ამბობდა: „როდესაც ამოდენა ხალხი შევეერთე, ჩემი პირველი ცდა იყო მათ შორის წესიერების და სამართლის დამყარება“. მონღოლებმა მთელი აზია დაიპყრეს, შემოესიენ რუსეთს, გადალახეს პოლონეთი, ვენგრია, სპალატროსაც კი უწიეს, მაგრამ შემდეგ ისევ დაიხიეს აღმოსავლეთისაკენ და ნელ ნელა განელდა მათი აღტყინების ცეცხლიცა.

ამვე დროს თურქები ნაცარ-ტუტას აღენდნენ მთელს წინა აზიასა. ბიზანტიის იმპერიას მათ საშინელი ომი გამოუცხადეს, და არაბებსავე მამადიანობით გატაცებულნი, ეკვეთნენ ბიზანტიასა და არაბებს და მალე შეიძღეს მათ ნანგრევებზე თავიანთ იმპერიის დაარსება. ოტტომანები ევროპა-

საც კი თავ-ზარსა სცემდნენ. ხმელთა-შუა-ზღვაზედაც გაბატონდნენ. მალე მათმა ბატონობამ დაიჭირა ადგილი არაბთა და ბიზანტიელთა ბატონობისა.

ამგვარად, რომის იმპერიის დაცემის შემდეგ ზედი-ზედ აწყდებოდა წინა-აზიასა და ევროპას სულ სხვა და სხვა ხალხი, ზედი-ზედ სკდილობდნენ ყველანი საქვეყნო იმპერიები დაეარსებინათ, მაგრამ საბოლოოდ ვერც ერთმა ვერ შექმნა იგი მკვიდრად. შედეგი მხოლოდ ცივილიზაციათა, რჯულთა, ხალხთა აღრევა იყო, რადგანაც ყველანი იცავდნენ თავიანთ ინდივიდუალობასა. მართალია, ამ აღრევიდან მეორე მხრით ერთობაც იბადებოდა, დამყარდნენ საერთაშორისო დამოკიდებულებანი სრულიად სხვა და სხვა და ურთიერთისაგან დაშორებულ ხალხთა შორის, მაგრამ ნამდვილი ერთობა არასოდეს არ დამყარებულა, როგორც იგი არც დღეს არის მიუხედავად საერთაშორისო სიმართლისა.

თუ რამდენად იცავდა ყოველი კულტურა თავის ინდივიდუალობასა, ამას სხვათა შორის ჯვაროსანთა ომებიც ამტკიცებს. როდესაც ევროპაში ქრისტიანობა ჩამოყალიბდა და დასავლეთ აზიაში და აფრიკის ჩრდილოეთში მაჰმადიანობა, როდესაც ეს ორი კულტურა ერთმანეთს პირისპირ შეხვდნენ და დაუწყეს ცილობა არა თუ იმ ადგილებში, სადაც პირველი ბუდე იყო მათის რჯულისა, არამედ საკუთარ სამფლობელოებშიაც, მაშინ ეს ცილობა ორი დიდი კულტურისა უზარმაზარ ღუელად გადაიქცა და არც ერთი მხარე არა ზოგავდა არც სიცოცხლესა და არც შეძლებას, რომ ბატონობა დარჩენოდა. ბოლოს და ბოლოს ევროპას დარჩა გამარჯვება როგორც ხმელეთზედ, ისე ზღვაზედ. ხმელთა-შუა ზღვიდან გამოძევებულ იქმნა ისლამის ბატონობა და გაძლიერდა ქრისტიანული ევროპა. შემდეგ ამ ბატონობის პრივილეგია რამოდენიმე დიდ სახელმწიფოს ერგო. მაგრამ ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ამ დიად ბრძოლას ერთი დიდი საქრისტიანო

იმპერია, — ბიზანტია მსხვერპლად შეეწირა და თურქთა საკბილოდ გახდა.

მიზეზი ისლამის დამარცხებისა იყო ევროპის გაძლიერება სრულიად სხვა მხრით. ჯერ კიდევ იტალიის რესპუბლიკებმა განავითარეს ვაჭრობა-მრეწველობა, და რასაკვირველია ამას შედეგად დიდი მოგზაურობანი უნდა მოჰყოლოდნენ. ვენეციელი მარკო პოლომეცამეტე საუკუნეში ერთი უდიდესი მოგზაურთაგინი იყო ამ ხანისა. მან უცხოეთში 1271—1295 წლები დაჰყო. მან მთელი აზია შემოიარა და პეკინშიაც იყო, რომელიც ამ დროს მონღოლთა იმპერიის აღმოსავლეთის სატახტო ქალაქი იყო. იქიდან იგი დაბრუნდა ინდოეთზედ, სპარსეთზედ, მცირე აზიაზედ, ტრაპიზონით გამოიარა და კონსტანტინეპოლში ჩამოვიდა მან აღწერა ჩინეთი, მონღოლია, ინდოეთი, კოხინხინა და სიამი, სპარსეთი, ყველა ქვეყნები, რომლებზედაც გაიარა, აგრეთვე ინახულა და აღწერა ზანზიბარი და აზაშეთი აფრიკაში, ციმბირი, ჩრდილო ყინულიანი ქვეყნები. ამგვარად მან დაახლოვებით ნამდვილი წარმოდგენა მისცა თავის თანამედროვეთ გეოგრაფიასა და ეთნოგრაფიაზედ, რომლებსაც მაშინდელ ევროპაში არავითარი მეცნიერული საფუძველი არა ჰქონდა, განსაკუთრებით დაბადების მითოლოგიის გავლენის წყალობითა. შემდეგ ჯოვანნი მონტეკორვინომ მეთოთხმეტე საუკუნეში ჩინეთი ინახულა, ფრიულელმა ბერმა ოდერიკმა იმავე საუკუნეში მალაის კუნძულები და ჩინეთი ნახა, ფლორენციელმა ჯოვანნი მარინიოლიმ აგრეთვე ჩინეთი და სხვ.

1346 წელს ჩინეთის იმპერია ისევ დაიკეტა ევროპიელთათვის და აღმოსავლეთი ისევ მოსწყდა დასავლეთსა. ევროპიელებმაც სხვა მხრივ მიაპყრეს თვალი. 1404 წელს ესპანელი რუი გონზალეს დე-კლავიხო სამარყანდში მიდის, თურანელებს ეცნობა. ვენეციელი იოსაფატ ბარბარო სპარსეთში მოგზაურობს მეთოთხმეტე საუკუნეში. ნიკოლო კონტი, აგრეთვე ვენეციელი, ინდოეთსა და მალაის კუნძულებს ნახუ-

ლობს. კონტი პირდაპირ ბრუნდება შინ აღენითა და მეწამული ზღვითა, და არა სპარსეთის ზღვითა და სირიით, როგორც ეს წინად ჩვეულება იყო მამელუკების გაბატონების შემდეგ ეგვიპტეში, — ეს გზაც დაიკეტა.

მაშინ კი უფრო დიდის ენერგიით მიაქციეს ევროპიელებმა ყურადღება ქვეყნიერებასა. ინდოეთისაკენ პირდაპირი გზის ძებნაში გაიჯიბრნენ მაშინდელნი მეზღვაურნი სახელმწიფონი, სადაც ვაჭრობა და მრეწველობა იყო განვითარებული. იტალიის რესპუბლიკები, ესპანელები და პორტუგალები იყვნენ განსაკუთრებით მუდმივ დაინტერესებულნი, რომ ეს გზა აღმოეჩინათ, ამისათვის იგინი არც ძალასა და არც შეძლებას არა ზოგავდნენ, რომ შორეულ ქვეყნებში მოგზაურობა გაეხდნათ.

ისლამმა განაშორა მთელი აზია ევროპასა, ხმელთა-შუა ზღვის ცივილიზაციასა; აქაც კიდევ არაბებისაგან და თურქებისაგან არ იყო მოსვენება. ევროპა კი ვეღარ კმაყოფილდებოდა ჩრდილოეთითა და ბალტიის ზღვითა, სადამდისაც მიდიოდა მისი ვაჭრობა. ამიტომაც უკვე პორტუგალებმა აფრიკას შემოუარეს მეთხუთმეტე საუკუნეში, რომ ამ გზით მაინც დაეჭირით კავშირი აღმოსავლეთთან, ამავე მეთხუთმეტე საუკუნეში მოგზაურობდა ქრისტეფორე კოლუმბი, რომლის უდიდეს შრომისა და მოგზაურობის შედეგი იყო ამერიკის აღმოჩენა 1492 წელსა.

1498 წელს პორტუგალებმა ვასკო-დე-გამამ კეთილ-იმედის კონცხს შემოუარა სამხრეთ აფრიკაში და საუკუნოდ განსაზღვრა გზა, დასავლეთისა და აღმოსავლეთის შემაერთებელი. 1521 წელს მაგელანმა დიდი ოკეანე განვლო, ბოლოს ჯემსკუკმა თავისი უდიდესი სამი მოგზაურობით (1768—1775 წ.) სრულიად შესცვალა გეოგრაფია ძველი დროისა და საშუალო საუკუნოთა. ამით პირდაპირ დაიწყო ეპოქა საქვეყნო ცივილიზაციისა და ევროპიელთაგან მთელი ქვეყნის ვაცნობისა და მასზედ ბატონობისა.

ცნობილია; თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა ამერიკის აღ-
მოჩენას მსოფლიო ისტორიაში, მთელი ახალი კონტინენტი
და ახალი კაცობრიობა აღუჩნდა თვალიწიერობასა, ევროპე-
ოზების იწყეს შეუწყვეტელი დენა ამ ახალ ქვეყანაში. მა-
ღე მთელ სამხრეთ ამერიკაში ახალი ესპანია და პორტუგა-
ლია გაჩნდა. ჩრდილოეთში კი ინგლისელებმა იწყეს გადასახ-
ლება და ინგლისისა და ერლანდის რაუკეთესი მშრომელი
და ენერგიით აღსავსე ხალხი სულ რაღაც გადასახლდა, რომ ეს
თვალუწვდენელი ქვეყანა გაენაყოფიერებია თავისი შრომით
და მუყაითობით. მთელი ევროპიდანაც მრავალი ჰემრავლე-
სი ხალხი გადასახლდა ჩრდილო ამერიკაში. პოლიტიკელები
მა შემთავრესად აზიის შორეულ ქვეყნებს მიაქცეს ყურადღე-
ბა და იქ დააარსეს თავიანთი კოლონიალური იმპერია.
პორტუგალები, ფრანგები, ესპანელები, პოლიტიკელები
ინგლისელები, — ყველანი ატლანტის ზღვით მიეშურებოდნენ
ზოგი შორეულ დასავლეთს, ახალ ქვეყანაში, ზოგიც შორეულ
ქვეყნებში აღმოსავლეთს. ცივილიზაციის ცენ ტრამ ხელთათმე-
ბის ზღვიდან ეხლა ატლანტის ზღვიდან გადავიდა. საიდანაც
გაშლილი გზით მიეშურებოდა ევროპა მთელი სქეყნის დასავ-
ლურ სანაპიროს. რასაკვირველია ამის შემდეგ შეიცვალა სრულიდ-
აზოგორც გეოგრაფია, ისე ეთნოგრაფია ევროპელების წარმოუ-
დგენაში, რადგანაც მრავალი გამოკვლევისა და მრავალი აღწე-
რა ახლად ნახულ ხალხთა გამოქვეყნდა. ამ დიად სწავლებით,
რომელიც უკვე კარ ხნის მოგონილი იყო, — ბეჭდვის საშუა-
ლებითა.

ამერიკაში და სხვაგან ნახეს ახალი კაცობრიობა, მაგრამ
თვით ევროპელებმაც ახალი კაცობრიობა შექმნეს. ამ ახალ
ადგილებში, — კაცობრიობა, რომელიც შესცვალა. ეძმა-
თარებამ და ევროპას პოლიტიკურად დაშორა, დამოუკიდებ-
ლად გაჰხადა. ადგილობრივი კაცობრიობა, მათაღი, გა-
ნადგურეს, მაგრამ ნაცვლად ახალი დროიჩნდა, და დღევან-

დელი იანვრიდან ჩილიელი აღარ არის ინგლისელი ან ესპანელი. ამერიკის აღმოჩენიდან დაწყებული თანდათან ვრცელდებოდა ეს ბატონობა ფროპიელთა და ევროპის რასისა მთელს ჩვეყანაზედ და დღეს მან უმწვერვალესს ხარისხს მიაღწია, მაგრამ ერთი კაცობრიობა ვერც ამან შექმნა. ევროპის გენიოსობამ შექმნა უდიდესი ტეხნიკა, უდიდესი ცოდნა, უდიდესი მეურნეობა, უფართოესი ცნობა დღე-მეფისა, შექმნა საერთაშორისო სამართალი, მაგრამ კაცობრიობის ერთობა მაინც ვერ შექმნა. ბტლანტის ოკეანედან გაძლიერებულებმა, ხმელთაშუა ზღვებდაც მოაბოვეს ბატონობა, ინდოეთზედაც გაიყვანეს უმოკლესი გზა. სუეცის არხის საშუალებითა, მთელი დიდი ოკეანის კუნძულებზედ და ავსტრალიაზედ გაბატონდნენ, დიდ-ოკეანეზედაც ისეთივე დიდი ცივილიზაცია გააჩაღეს, როგორც ატლანტის ოკეანეზედ, მაგრამ ყოველისთვის საზღვარი აქვს, და დღეს შეიძლება სწორედ ამ დიდ ოკეანის ხალხთაგან, ჩინელთაგან და იაპონელთაგან არის მოსალოდნელი საქვეყნო ბატონობა. ევროპამ დაკეტილ აღმოსავლეთის გზას შორიდან მოუარა და ამით საქვეყნო ბატონობა მოიპოვა. მან გაძლიერების შემდეგ დაკეტილი გზაც გააჩაღია, მაგრამ საუკუნოებით დატოვებული ფონდი ჩინელთა, ინდოელთა, იაპონელთა და სხვათა, რომელთა რიცხვი აუარებელია, დღეს სწორედ დიდი ოკეანიდან და ინდოეთის ოკეანიდან ემუქრება მას. თუ უწინ უმთავრესად ჯერ აღმოსავლეთიდან დასავლეთის მიდოდა ცივილიზაცია, ხალხთა მოძრაობა და ურთი-ერთის გაცნობა, ურთი ერთის წამბამველობა სოციალურ შემოქმედების ყოველ დარგში, აგრეთვე შემდეგ, პირიქით, თუ ყოველი გაძლიერებული დასავლეთის ერის ჰისწრაფება აღმოსავლეთისაკენ იყო მიმართული, დღეს შეიძლება ისევ აღიმართოს უზარმაზარი ტალღა აზიის მრავალ-მილიონიან ერთა, ისევ დასავლეთისაკენ გამოეშუროს და კიდევ მრავალი საუკუნე შეიქმნეს საჭირო, სანამ მთელი უკულოტურული კაცობრიობა საუკუნოდ

დაამკვიდრებდეს დაახლოვებით ერთს კულტურულ სფეროს მაინც. *)

ერთს საზოგადოებას, ერთს ორგანიულ კაცობრიობას რომ ვერავითარი ძალა ვერ დაამყარებს, ამაზედ წინადა გვქონდა ლაპარაკი, — მაგრამ უდიდესმა აღრევამ ევროპისა და აზიის კულტურულ სფეროთა რომ ერთი კულტურული სფერო წარმოშვას, — ესეც დიადი ნაბიჯი იქმნება კაცობრიობის გაერთიანებისაკენ. წარმოსადგენი მაინც არის იგი, თუ შესაძლებელი და განსახორციელებელი არა.

ევროპის ბატონობამ წარმოშვა აღმავალი რწმენა „კაცობრიობისა“. მაგრამ აბა ერთი გადავხედოთ ევროპიელთა და სხვათა რიცხვს, თუ მართლა საუკუნოდ უზრუნველ-ყოფილია ევროპიელთა ბატონობა მთელს ქვეყანაზედ, თუ მართლა ევროპიელებმა ამოსწერეს მთელი სოციალური შემოქმედებითი ენერგია კაცობრიობისა და თუ მთელს ქვეყანაზედ სხვა არავინ არის, ვისაც შეეძლოს სრულიად ახალ საკვყენო კულტურათა შექმნა.

მართალია, საშუალო საუკუნოთა ბოლოში მთელი ევროპის მცხოვრებთა რიცხვი იყო მარტო 50 მილიონი, 1787 წ. 144 მილიონი, 1815 წ. 180 მილიონი, ეხლა კი 390 მილიონია, — მართალია, ეს დიადი პროგრესია ევროპის ხალხთა განმრავლებისა. ისიც მართალია, რომ რასა ევროპისა, რომელსაც უპყვრია მთელი ევროპა, ამერიკა და ოკეანია ძლიერ დიდია, აგრეთვე მისი გავლენა დიდია აზიაზედ და აფრიკაზედ, მთელს ქვეყანაზედ. მართალია ისიც, რომ მისი პოლიტიკური მფლობელობა და საერთაშორისო გავლენა ვრცელდება 112 მილიონ ოთხკუთხ კილომეტრზედ, ე. ი. დედა-მიწის ხმელეთის 82⁰/₁₀₀-ზედ; — ყოველისფერი ეს მართალია, მაგრამ ჯერ

*) იხ. ზემოხსენებულ ცნობათა შესახებ: Prof. Ch. Weule: La Surface Terresfre (L'Univers et L'Humanité, vol. III); Elisée Reclus: L'Homme et la Terre, vol. I, II, III, IV, V, VI; E. Nys, Etudes de droit International et de droit politique; და სხვ.

ერთი გავლენასა და საერთაშორისო სფეროში ძალით ხალხთა შეკრებას, აგრეთვე დიდ ტერიტორიათა მფლობელობას გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს, როდესაც მოწინააღმდეგეთა შორის უფრო მრავალ-რიცხოვანი ხალხებია, რომელნიც თანდათან ითვისებენ ევროპის კულტურასა და თავის ინდივიდუალობასაც არა ჰკარგავენ, დე რომელთაც აუცილებლად უნდა გადალახონ თავიანთი საზღვრები, შეიძლება ქვეყნის ბატონობა მოიხდომონ და მოიპოვონ კიდევ. მარჯალია ისიც, რომ დღეს ევროპის ცივილიზაცია, მეცნიერება, ხელოვნება, სამხედრო ძლიერება დიდია, მაგრამ სხვა დიდი ხალხები, რომელთაც არა-ისტორიულადაც კი სთვლიდნენ, დღეს ამავე სიძლიერის მოხვეჭის გზაზე დაადგნენ და სამხედრო ძლიერებაში ერთმა მათგანმა, იაპონიამ, ჩვენ თვალ წინ საშინლად დაჰკრა ერთს უდიდესს ევროპულ სახელმწიფოს—რუსეთს.

რომ ევროპიელთა გავლენა, საერთაშორისო სამართალი, სიდიადე და ბატონობა ევროპიელთა არა ჰქმნის არც კაცობრიობასა და არც ზოგადს ქვეყანას აევროპიელებს, რომ აგრეთვე კაცობრიობის ფონდი ეხლაც აუარებელია მიუხედავად 60 საუკუნის სხვა და სხვა ხალხთა კულტურულ მოქმედებისა და ურთი-ერთში აღრევისა, — ამას ამტკიცებს პირდაპირი სტატისტიკა. ვსარგებლობთ სხვა და სხვა დროის სტატისტიკით: ერთი არის 1897 წელს ა. კ. ჯონსტონისაგან გამოცემული ინგლისურად: *The Mulum in Parvo, Atlas of the World*, მეორე არის პროფ. ჰიკმანსის გამოცემული 1907 წ. *Geographisch-Statistischer Universal-Taschen-Atlas*. ვსარგებლობდით აგრეთვე: E. Nys-ით: *le droit International*, t. I.

ავიღოთ ჯერ ჯონსტონის შედარებითი სტატისტიკა ერთი მხრით ამერიკისა და ევროპისა, სადაც დიდი უმრავლესობა ევროპიელია, და მეორეს მხრით აზიისა და აფრიკისა, სადაც დიდი უმრავლესობა აზიელ-აფრიკელი არიან, არა-ევროპიელი, — ჩვენის აზრით უმთავრესი ფონდი კაცობრიობისა, მომავალ საქვეყნო კულტურათა შემქნელი:

	სივრცე (კვ. მილ.)	მცხოვრებთა რიც.	სისქე მოსახლ.
ევროპა.	3,760,000	357,380,000	96
ამერიკა	14,800,000	121,710,000	11 ჩრდ. 5 სამხრ.
აზია	17,040,000	825,950,000	49
აფრიკა	11,280,000	163,950,000	13.

თუ პირველ ორ ქვეყანაში ერთად მხოლოდ 479,090,000 მცხოვრებია, — მეორე ორ ქვეყანაში ერთად 989,900,000 მცხოვრებია, ე. ი. ორჯერ მეტი ვიდრე პირველებში. მაგრამ შეიძლება მსა სთქვან, რომ მეორე რიგის კონტინენტებში ევროპაზე მეტად ბევრი არიანო. მართალია არის, მაგრამ ადგილობრივ მცხოვრებლებთან შედარებით ძლიერ ცოტა. სისწორისათვის მეორე ანგარიშიც მოვიყვანოთ: ჯერ ერთი მთელი რასა ინდო-ევროპიელთა დღეს უდრის ჯონსტონის ანგარიშით მხოლოდ 570 მილიონს, მაშინ როდესაც მართა მონღოლთა რასა არის 625,000,000. — მეორე, — ქრისტიან სარწმუნოების მმოსავი არის ევროპაშიაც: აზიაშიაც და ამერიკაშიაც, — ყველგან — მხოლოდ 500,000,000, მაშინ როდესაც არა ქრისტიანთა რიცხვი არის ერთი მილიარდი, ორჯერ მეტი. მათ შორის მაჰმადიანია 180,000,000, ბუდდისტი 500,000,000, ბრაჰმანი 200,000,000, წარმართნი 112,000,000, ებრაელები 8,000,000. ჩვენ კი ვიცით, რომ ბრაჰმანი, ბუდდისტი და მაჰმადიანი განსაკუთრებით აზიაში სცხოვრობს, აგრეთვე წარმართნი ჭანსაკუთრებით აფრიკაში. სწორედ ეს არის ის ფონდი კაცობრიობისა, რომლის რაოდენობაც გაცილებით უმარბებს ევროპიელთა რიცხვს: ასე რომ ევროპიელთა რიცხვი, როგორც რიცხვით, აფრიკაში და აზიაში, ანგარიშში ჩასაღდება არ არის შედარებით ადგილობრივ აურაცხელ მოსახლეობასთან. — მაშასადამე ოთხი უმთავრესი კონტინენტი თუ შევადარეთ, დაახლოვებით მართალი იქნება, თუ ვიტყვით, რომ ფონდი კაცობრიობისა ორ-

ჯერ მეტია, ვიდრე თანამედროვე კაცობრიობის დაშჩემებელ ევროპიელთა.

შეიძლება მოსახლეობის სისქეზედ სძქვან რამე, — რომ მაგალითად ევროპის მოსახლეობის სისქე საშუალოდ 96-ათ. მაგრამ ჯერ ერთი, საშაგიეროდ, ამერიკაში 11 და 5-ა ეს სისქე მოსახლეობისა, აქ კი უმთავრესად ევროპიელები სცხოვრობენ, მეორე — სისქე მოსახლეობისა აზიაშიც საშუალოდ არის გამოყვანილი, თორემ მართო ჩინეთში, რომელიც ევროპაზედ სივრცითაც მეტია და მცხოვრებთა რიცხვითაც (იმპერიის სივრცე — 4,218,401 კვადრათი მილ., მცხოვრებთა რიცხვი 402,680,000), თითქმის იგივე რიცხვი მოდის საშუალოდ — 95. ინდოეთში კიდევ მეტია სისქე მოსახლეობისა ბევრ ადგილას. ამასთანავე არც ის უნდა დაგვაფიწყდეს, რომ ჩინეთში სწორი სტატისტიკა არ არის, როგორც ევროპაშია, და ზოგიერთ ნაწილებში, მაგალითად ზღვის პირად, დიდ ქალაქებში მოსახლეობის სისქე უმწვერვალეს ხარისხამდის არის მიღწეული — ხალხი ზღვაზედა სცხოვრობს დამდგარ გემებზედ და იქ მრავლდება.

ამას გარდა ევროპიელთა რიცხვი (ამერიკის გარდა) დანარჩენ ქვეყნებში არც ისე დიდია. მაფი მხოლოდ ბატონობაა დიდი, და არა რიცხვი. ინგლისელები ყველაზედ მეტნი არიან სხვა ქვეყნებში გადასახლებულნი და მათი რიცხვიც ავსტრალიაში მხოლოდ 4,000,000 იყო 1905 წელს, 'მეღარებით ადგილობრივ მცხოვრებლებთან ძლიერ მცირე აფრიკის ექვს კოლონიაში, და სხვაგან კიდევ უფრო ცოტა, კანადის გარდა.

საერთოდ აი როგორ არის განაწილებული მთელს ქვეყანაზედ რასები ჯონსტონის ატლასით:

ინდო-ევროპიელნი 570,000,000

მონღოლნი 625,000,000

მაღაელები და პოლინეზიელები 35,000,000

ამერიკელი ინდიელები 15,000,000

აფრიკის ნეგროები 215,000,000

საჯულის განაწილება შემდეგნაირად არის:

ქრისტიანები 500,000,000

მათ შორის პროტესტანტი 200,000,000

მართლმადიდებელი 105,000,000

კათოლიკე 195,000,000

არა ქრისტიანები 1,000,000,000

ებრაელები 8,000,000

მაჰმადიანები 180,000,000

ბუდდისტები 500,000,000

ბრაჰმანები 200,000,000

წარმართნი 112,000,000

აქედან ცხადვა სჩანს, რომ ინდო-ევროპიელთა რასა თითქმის ორჯერ ნაკლებია სხვა რასებზედ, სახელდობრ ევროპიელები კი გაცილებით ნაკლები. აგრეთვე რჯული ევროპიელთა, ქრისტიანობა ორჯერ ნაკლებია სხვა რჯულთან შედარებით. — ამას გარდა არც ამერიკისა და ოკეანისა. მეტადრე შალაის და ნეგრთა. რასა გამჭრალა, თუმცა ევროპიელები უწყალოდა ჟლეტადნენ მათა.

მაგრამ ჯონსტონის სტატისტიკა ძლიერ არეულია. მივმართოთ ჰიკმანს, რომლის ანგარიშიც

1) **არიელთა რასა** უდრის 780 მილიონს

აქედან უმთავრესნი:

გერმანელები 222 მილ.

სლავიანები 132 მილ.

ბერძენ-ლათინნი 165 მილ.

ინდოელნი 230 მილ.

ირანელები 25 მილ.

2) **ხემიელთა რასა** 30 მილ.

3) **ქამიელთა რასა** 20 მილ.

4) **მონღოლთა რასა** 503 მილ.

5) **მალაიელთა რასა** 25 მილ.

6) ამერიკელთა რასა 8—10 მილ.

7) შავი რასა: მატროზრდილო და მატროზრდილო

000 ცენტრალურ აფრიკა 60 მილ.

000 დანარჩენები სამხ. აფრიკაში და სხვ. —

აქედანასე ცხადად სჩანს რიცხვითი უპირატესობა კაცობრიობის ფაქტისა ევროპიელებზედ. არიელთაგანაც ევროპიელები, კელტებსა და ალბანელებს თუ მიეუმატებთ, არიზნ მხოლოდ 530 მილიონი, დანარჩენი არიელი კი აზიაში სცხოვრობს და ევროპის ბატონობას განიცდის და არა გაევროპიელებას.

მისივე ანგარიშით ქრისტიანები არიან 560 მილ.

მაჰმადიანები 220 მილ.

000,000,000 ებრაელები 11 მილ.

დანარჩენ სხვა სარწმუნოებისანი 777 მილ.

ენის მხრითაც ასეთი ადამიანთა განაწილება:

გერმანულ ენებზედ მოლაპარაკე 222 მილ.

ბერძნულ-რომაულზედ 165 მილ.

სლავიანურზედ 132 მილ.

ირანის ენებზედ 25 მილ.

ინდოეთის ენებზედ 236 მილ.

მონღოლურ ენებზედ 468 მილ.

ქამიურ ენებზედ 20 მილ.

სემიურ ენებზედ 30 მილ.

ნეგრების ენებზედ 89 მილ. და სხ.

მასასადამე ყოველთვის თითქმის ორჯერ მეტი გამოდის ფონდი კაცობრიობისა ევროპიელებზედ, რასითა ენითა რჯულით ეს ამ მეორე ანგარიშიდანაც სჩანს.

სწამს არის აქ ერთობა კაცობრიობისა, რა გამოიხატება იგონ — ევროპიელებს რომ 82% სუბილუმიწისა? — მაგრამ ამ 82%-ზედ სულ ევროპიელები ხომ არ არიან დასახლებულნი? — მათ მხოლოდ უპყვრიათ ეს ქვეყნები, მათი მოსახლეობა კი აფრიკაში და აზიაში გაცილებით მეტელებია ადგი-

ლობრივხედ. ეს კონტინენტზე შეიკუმშენ უმთავრესად კაცობრიობის ფონდს. აგრეთვე მაღაის კუნძულებზედ მდებარე ცივილიზაცია მაღაელებისა და ევროპიელები იქ მხოლოდ ბატონობენ, და არა მოსახლეობის უმეტესობას შეადგენენ ასე რომიცა და სხვა დიდი დესპოტიებიც ბატონობდნენ ოდესმე მაშინდელ კაცობრიობაზედ. გარდა ამისა ამ 82% დან. ბევრი ადგილი სრულიად დაუსახლებელია და ანგარიშში არ არის ჩასაგდები კაცობრიობის ერთობის მხრით — კიდევ მეტი, როგორც არა ვსთქვით, — ავსტრალიაში, ამერიკაში, ოკეანიაში — თვით ევროპის რასა ნელ-ნელა იცვლება, ჩნდებიან ახალი რასები და ახალი ენებიც კი — მოსულთა და ადგილობრივთა შერევი. ერთი სიტყვით სიცოცხლე თავის ბუნებრივ კანონის ძალით ახალ მრავალფეროვანებათა ჰქმნის. ღვით რნგლისის კოლონიებმაც შეიძლება მალე ცალკე ეროვნული ცხოვრება დაიწყონ, როგორც ესა ჰქმნეს შეერთებულმა შტატებმა. იგი-ნი შეიძლება ეამთა ვითარებაში ევროპიელთა სხვა მრავალფეროვანებად გარდიქმნენ.

მაშ რა ჰქმნის კაცობრიობის ერთობას ევროპიელთა ბატონობის თვალთ-საზრისით? — ერთად-ერთი საერთაშორისო სამართალი. ეს არის ერთი სუსტი ჯაჭვი, რომელიც თითქმის აერთებს კაცობრიობას, მაგრამ როგორც ერთ წინა თავში ვსთქვი, — ეს ერთობაც უფრო მოჩვენებულია, ვიდრე ნამდვილი. ერთობა — სამართალი საერთაშორისო სამართალი გაფართოვდა და მთელს ქვეყანას მოედო, მაგრამ ღირს რამ არა ჰქმნის მას კაცობრიობის ერთობის შემქნელად. — ერთი ისა, რამ კაცობრიობის ერთობას მხოლოდ სოციალური ქრონოზა ჰქმნის, საერთაშორისო სამართალი კი მხოლოდ ერთი დარგია კერძოდ სამართლისა, და თვით სამართალი მხოლოდ ერთი დარგია ერთობ სოციალურ-ორგანიულ ცხოვრებისა. — მეორე ეს სუსტი ჯაჭვი საერთაშორისო სამართლისა მაშინვე გასწყდება, როგორც კი დაიძვრის რომელიმე დიდი ნაწილი კაცობრიობის ფონდისა და მოინდომებს ახალ ერთა შექმნას,

ახალ საქვეყნო ცივილიზაციის შექმნას და ქვეყანაზედ ბატონობას, ყველა ამ მოსაზრებით უარ-ვყოფთ „კაცობრიობასა“, როგორც ერთს სოციალურ ორგანიზმსა, უარ-ვყოფთ მის ერთობას წარსულში და აწმყოში და მომავალშიაც იგი შეუძლებლად მიგვაჩნია.

ერთბაშად რომ გადავავლოთ თვალი მთელს კაცობრიობას, შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ მისი განვითარება, როგორც ერთისა და განუყოფელის ორგანიზმის, არსისა, მით უმეტეს როგორც ერთის თვით-შემგნების სოციალურის არსისა. მთელი ისტორია კაცობრიობისა, და არა მარტო ისტორია, არამედ მეცნიერება ადამიანის წარმოშობისა და მისი განსაზღვრულ პირობებში ცხოვრებისა აპტკიცებს ამას.

ჯერ დამტკიცებული არ არის, — ადამიანი ერთი წყვილი საგან წარმოიშვა ერთ ადგილზედ, თუ სხვა და სხვა წყვილთაგან სხვა და სხვა ადგილის მსგავს ცხოველთაგან, სხვა და სხვა ადგილზედ.

მონოგენისტთა და პოლიგენისტთა შორის კამათი ამ ფრიად საყურადღებო საგნის შესახებ ჯერაც არაფრით დამთავრებულა, თუმცა ვერც ერთს მხარეს ვერ შევსწამებთ ულოღიკობასა და მეცნიერულ საბუთების მხრით სპეკულაციას.

რასათა თავდა-პირველი წარმოშობაც არ იცის მეცნიერებამ. იგი პირდაპირ ამბობს, გულ-წრფელად: პირველიდან იყო ალბად რამოდენიმე რასა, განკერძოებულად მცხოვრები, თვით პროცესის ისტორიისა არის მათი ურთი-ერთთან დაახლოვებისა, ბრძოლისა, აღრევისა და საერთოდ მათი მოძრაობის პროცესისი.

პრეჰისტორია ბნელით არის მოცული და სტატუსოდენ ცნობას გვაძლევს საზოგადოდ პირველყოფილ ადამიანთა ცხოვრების შესახებ, მან სრულიადაც არ იცის დანამდვილებით უპირველესნი მოძრაობანი რასათა და მათი დაახლოვების და აღრევის პროცესისი.

ისტორიაშიც ბევრი რამ არის ბნელით მოცული, ბევრი

რამაც ვიცით, მაგრამ საერთოდ კი იგი პროცესია ხალხთა მოძრაობისა და დაახლოვებისა, მათი სოციალური შემოქმედებისა და მხოლოდ ქრისტეს წინაშე 40 საუკუნის დროის განმავლობას შეიცავს, ქრისტეს შემდეგ კი ახალ ხანასა. და აქაც თვალწინ გვეშლება არა ორგანიზული განვითარება კაცობრიობისა, არა ორგანიზული განვითარება თვით ერთი რომელიმე მთელი რასისა, ან მისი ნაწილისა, არამედ ზედი-ზედ მოყოლებული გამოსვლა სხვა და სხვა ხალხთა, ერთი ცივილიზაციისაგან მეორეს დათრგუნვა, ერთის მიერ მეორეს ადგილის დაქერა, საურთიერთო ცილობა ქვეყნის ბატონობისა. ეს კიდევ არაფერი, — თვით ისტორიის განმავლობაში, მრავალი ხალხი ისე ვითარდებოდა, ისე ეწეოდა ბრძოლას მეზობელ ხალხებთან, ისე ჰქმნიდა თავის კულტურულ სფეროს, რომ შორეულმა ხალხებმა და მათმა კულტურულმა სფერომ არც კი იცოდა მათი არსებობა. მთელი რასები ამერიკისა, ავსტრალიისა, თვით აფრიკისაც ისე არსებობდნენ, ისე განვლეს მრავალ-საუკუნოიანი ისტორია, რომ არც კი იცოდნენ არაფერი ევროპაზედა და აზიაზედ, არც ამ უკანასკნელებმა იცოდნენ არაფერი მათ შესახებ დიდი ხნის განმავლობაში. აქედან დაიბადა ყოველ აზრს მოკლებული სიტყვა, ევროპიელთაგან შეფხზული, — „არა ისტორიული ხალხები“, — თითქოს მარტო ევროპასა და მის მიერ კარგად ცნობილ ხალხებსა ჰქონდეს ისტორია, თითქოს მარტო იგინი შეადგენდნენ მთელს კაცობრიობას, თითქოს მთელი ისტორია მარტო მათი არსებობის თვალთახედვით განიხილებოდეს.

რაც ისტორია ვიცით, მას შემდეგ ეგრედ წოდებულ ისტორიულ ტერიტორიებზედ, რომელიც ერთი უმცირესი ნაწილი იყო აღმდინათაგან დასახლებულ სივრცისა, — შუამდინარის მიდამოებში, ირანში, კავკასიაში, მცირე აზიაში, ევროპტეში და აფრიკის ჩრდილო ნაპირებზედ, ხმელთა-შუა ზღვაზედ და სამხრეთ ევროპაში და სხვ. რიგ-რიგად და დამოუკიდებლად, სხვა და სხვა დროსა და ერთსა და იმავე დროსაც გამოდიო-

დნენ ხოლმე — ბაბილონელები, ასსურელები, სპარსელები, ეგვიპტელები, ფინიკიელები, ბერძნები, რომაელები, არაბები, — რომელნიც ჯერ თვითა ქმნიდნენ ეროვნულ კულტურათა, შემდეგ ერთმანეთს ებრძოდნენ, იცნობდნენ, იპყრობდნენ, აარსებდნენ მსოფლიო იმპერიებსა, ჰქმნიდნენ ფართო კულტურულ სფეროებს, — ფართოებდნენ ადამიანთა დაახლოების ფარგალსა, აფართოებდნენ კაცობრიობის ცნებასა. მაგრამ არასოდეს მათ ამ სხვა და სხვა ხალხთაგან ერთი კაცობრიოა შეუქმნიათ. პირიქით, ყოველი აღრევაც კი ამ სხვა და სხვა ხალხთა შორის ახალ კულტურულსა და ეროვნულ ტიპსა ჰბადებდა, რომელსაც ებადებოდა იგივე პრეტენზია ქვეყნის ბატონობისა, მაგრამ რომლის ცდაც აგრეთვე უნაყოფოდ ჩაივლიდა ხოლმე.

მაგრამ რომდენი იყო ალბად მზავან ასეთივე მოედანი ხალხთა ისტორიისა, — შორეულ აღმოსავლეთში, ამერიკაში, აფრიკაში, სადაც საუკუნოები განვლილა და იგივე შეტაკება, ბრძოლა და დაახლოვება ყოფილა ხალხთა შორის ისე, რომ პირველს დიდს სფეროს ცივილიზაციისას მისი ანა სცოდნია. ამერიკის კაცობრიობა მხოლოდ მე-XV საუკუნეში აღმოაჩინა ევროპის კაცობრიობამ!

მართალია, დროთა ვითარებაში ბოლოს და ბოლოს კაცობრიობის ნაწილებმა გაიცნო ერთმანეთი, უჩველეს დროიდან აზია, აფრიკა და ევროპა სკდილობდნენ ღრთი ერთის დაახლოვებასა. რიში, ვაჭრობა, მოგზაურობა, მეცამბრეობა, რელიგიური პროპაგანდა ქრისტიანეთა, განსაკუთრებით ნესტორიელთა, მაჰმადიანთა, ბუდდისტთა, — აი რა საშუალებით იცნობდნენ ხოლმე ერთმანეთს სხვა და სხვა ხალხები და კულტურული სფეროები. ბოლოს ამერიკაც აღმოაჩინეს, ყველა დასახლებული ადგილები დედამიწისა, მთელი კაცობრიობა, მაგრამ ეს აღმოჩენა არ უნდა განვიხილოთ მარტო აღმოჩენილთა აქტიური თვალთა ხედვით, არამედ პასიური თვალწინედვითაც, — მათი თვალთა-ხედვითაც. ვინც აღმოჩენილ იყო. აღმოჩენას არ არის

კაცობრიობის გაერთიანება, განსაკუთრებით იმიტომ, რომ ევროპელებს აღმოჩენილნი აღამიანებად არ მიაჩნდათ და სკდილობდნენ ან თავისი კაცობრიობის სსგავსად ექციათ იგინი, ან მთლად გაუფლიტათ, რადგანაც კაცობრიობის ღირსებას მართო თავის თავს ანიჭებდნენ. ასეთი აღმომჩენლები ხომ მონღოლებიც იყვნენ, რომელთაც მთელი აზია და ნახევარი ევროპა „აღმოაჩინეს“, დაიპყრეს და კინალამ მთლად ერთიანად არ წაღეკეს — აგრეთვე თურქები და სხვა ეუღნი ხალხნი.

უძველეს დროიდან და ისტორიულად 60 საუკუნის განმავლობაში არსებობს ასეთი მოძრაობა და აღრევა ხალხთა და არავითარი მსგავსება კაცობრიობის ფრგანიულ ერთობისა არ ეტყობა ამ პროცესსა. — პირიქით, — თვითოეული ახალგაზრდა, ახალი ხალხი, ახალი ერი სკდილობს თვისი ინდივიდუალობა განამტკიცოს და სხვები დაიპყრას. სამაგიეროდ დაზავრულნი წინააღმდეგობას უწევდნენ შემოსეულთა, იწყებოდა ისევ ბრძოლა, განთავისუფლება პყრობილთა, მერმე ისევ ბრძოლა, პყრობა და აღრევა, ისევ ახალ ინდივიდუალობათა შექმნა ამ ბრძოლაში და ასე დაუსრულებლივ. ფონდი კაცობრიობისა არ მცირდებოდა, — არამედ იზრდებოდა და მრავალფეროვანდებოდა.

მართალია განვითარდა საერთაშორისო სამართალი. უძველეს დროიდან სჩანდა მისი ნიშნები, თუმცა მკრთალი. ჯერ კიდევ, როცა დასავლეთი მსოფლიო იმპერია რომისა და აღმოსავლეთი მსოფლიო იმპერია ჩინეთისა ჟრთი-ერთს შეეხენ, მაშინ მოინდომეს რეგულიარულ კავშირის განმტკიცება აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის, — მაგრამ ამაოდ. შემდეგ არაბთა დასავლეთი იმპერია და იგივე ჩინეთის აღმოსავლეთი იმპერია შეეცადნენ ამავე კავშირის განმტკიცებას, მაგრამ ამ ცდამაც ამაოდ ჩაიარა, — მონღოლები გაეჩხირნენ შუაში და დაუშალეს. შემდეგ მაჰმადიანთაგან შეშინებული ქრისტიანობა სკდილობდა აღმოსავლეთის მონღოლთა იმპერიასთან კავშირის დაქერას მუსულმანთა წინააღმდეგ, მაგრამ ამ ცდამაც

ვერ გამოიღრა ნაყოფი. მონღოლთა იმპერია, ეულ ხალხთა-
გან შემდგარი, არ იყო ისეთ მტკიცე საფუძველზედ დამყა-
რებული, რომ საერთაშორისო სამართლის შემომქმედად გამ-
ხდარიყო. — ესეყოველი იყო ძველად ცდა კაცობრიობის უდიდეს
ნაწილთა შორის კავშირისა.

უძველეს დროიდან აგრეთვე თვით მეზობელ ხალხთა შო-
რისაც იკუროდნენ ხელ-შეკრულებანი, მაგრამ იმ დროს ომი
იყო უმთავრესი მოქმედება ხალხთა და ამ ხელშეკრულებებსაც
დიდი ფასი და სიმტკიცე არა ჰქონდათ. მხოლოდ ევროპამ
განავითმრა საერთაშორისო სამართალი ჯერ ვიწრო სოცია-
ლურ ჯგუფთა შორის, მერმე სახელმწიფოთა შორის. და რო-
დესაც გაძლიერდა მისი მხედრობა, მეცნიერება, ვაჭრობა-მრე-
წველობა, დაარსდა თანამედროვე დიდი სახელმწიფოები, —
მთელი ქვეყანა შეიყვანა ევროპამ ამ საერთაშორისო სამართ-
ლის სფეროში. მაგრამ, როგორც არა ერთხელა ესთქვით, მარ-
ტო საერთაშორისო სამართალი ვერაჲ ჰქმნის კაცობრიობის
ერთობასა, იგი არ არის ნამდვილი პატივისმცემელი სხვა და
სხვა სოციალურ ჯგუფთა, არამედ პატივისმცემელი არსებულ
სახელმწიფოთა უკანონო უფლებათა. სწორედ ამავე საერთა-
შორისო სამართლის და ზნეობის სახელით მრავალი ერი გან-
თავისუფლდა და საერთაშორისო სამართალმა მიიღო იგი თა-
ვის სფეროში, მრავალი ერი ეხლაც სცდილობს განთავისუფლე-
ბასა. ამით საერთაშორისო სამართლის მოძრაობა წინააღმდეგია
დღევანდელ დიდ სახელმწიფოთა. ეს წინააღმდეგობა ღრღნის
თვით თანამედროვე საერთაშორისო სამართალსა. ინდოეთი მა-
გალიაჲდ, ეს უდიდესი, 200,000,000 მილიონზედ მეტი ფონ-
დი ადამიანთა, დამოუკიდებლობას თხოულობს საერთაშორისო
იდეალურ სამართლის ძალით, მომქმედი საერთაშორისო სამარ-
თალი კი ინგლისის უფლებას იცავს, რომლითაც ინდოეთი
ხელუხლებელი მფლობელობაა ინგლისისა. მაგრამ თუ ინდოეთი
განთავისუფლდა, ამავე საერთაშორისო სამართალმა უნდა მიი-
ღოს იგი თავის სფეროში, ინგლისთან თანასწორად უნდა აღიარ-

როს. შემდეგ შეიძლება ინდოეთმა მთელი ზვრიპაც წაღეკოს და ახალი „საერთაშორისო სამართალი“ გააჩინოს! — აბა როგორა ქმნის თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი კაცობრიობის ერთობას!

ვაკრობა-მრეწველობა, ცოდნა, ტექნიკა, ვერც ყოველივე ესე აერთებს კაცობრიობას ერთ ორგანიულ სხეულად. — პირიქით, სწორედ იგია გამღვიძებელი და ამოძრავებელი კაცობრიობის ფონდისა. ევროპის კაპიტალიზმი, კულტურა, მეცნიერება, — მთელი წამბაძველობა ევროპისა — აზიის, აფრიკის და სხვა ხალხთა მიერ, ამ უკანასკნელთა ინდივიდუალობის ძალას ასკეცებს, სურვილს უღვიძებს ბრძოლისას, თავის და ცვისას, შემდეგ კი ბატონობისასაც. აბა შეთმა იტალია დაამარცხა. იაპონიამ, ამ „არა-ისტორიულმა ერმა“, რუსეთი დაამარცხა. ეხლა მისი ბატონობა უზრუნველ-ყოფილია შორეულ აღმოსავლეთში. იგი ხელად შეიქმნა ახალ ისტორიულ ინდივიდუალობად და სხვებს ძიებატა. ჩინეთი ევროპის კულტურის შეთვისების გზაზეა, — იგიც ამოძრავდება და დაიძვრის დასავლეთისაკენ. ინდოეთმა გაიღვიძა, — მან ინგლისი ინგლისისავე კულტურული ძალით უნდა დაამარცხოს და შექმნას მომავალი. თითქმის ორთმესამედი კაცობრიობისა ამ გზაზეა და როდესაც იგი მთელს ცოდნას, მეცნიერებასა, ტექნიკას და ეკონომიურ ძალას შეიძენს, — იგი ბრძოლას გამოუცხადებს დასავლეთსა „ახალი კაცობრიობის“ შესაქმნელად. ეჭვს გარეშეა, რომ გამარჯვება მათია, როგორც უფრო მრავალრიცხოვანთა. ეს ბრძოლა უკვე დაიწყო და მათი გამარჯვებით გათავდა ჯერ-ჯერობით ამგვარად, თვით ტექნიკა და მეცნიერება, მთელს ქვეყანაზედ რომ გავრცელდა, შემავრთებელი კი არ არის კაცობრიობისა, არამედ მიზეზი ახალ ბრძოლათა, წყარო ჩვენთვის წარმოუდგენელ მომავალ ისტორიისა.

თითქმის მილიარდი ადამიანი ღლეს კაცობრიობის ფონდი. იგი ძალას იკრებს, ინდივიდუალობა ეღვიძებათ ათასის წლობით მძინარე ხალხებსა, — ანიჭიერება, კულტურის შემთვი-

სებელთა და პროგრესის ნიქის მქონეთა. ზღაპარულში მათ უნდა დაიწყონ ახალი სერია ისტორიულ ეპოქათა, რომელთათვისაც ევროპის ისტორია ისეთივე წარსული იქნება, როგორც ჩვენთვის რომის ისტორიაა. მილიარდ ხალხის დაძვრება, ბრძოლა, ქვეყნის წაღეკა, ერთი სიტყვით ხანგრძლივი მომავალი ისტორია და სოციალური შემოქმედება ყამთა ვითარებაში ათასწიარ სოციალურ ანდივიდუალობას, ათასწიარ ერს შექმნის. ხელახლავ განმეორდება წარსული. — ერთა ბატონობა, მონობა, მათი სულის ვეფთება, ბრძოლა თავისუფლებისათვის, გაქრობა ან წარმატება, ახალ ნარევ ერთა შექმნა და სხვა და სხვა, — დაუსრულებელი, სანამ სულ მთლად არ ამოიწურება ფონდი კაცობრიობისა და მთელი მილიარდ-ნახევარი კაცობრიობა დაახლოვებით ერთ კულტურულ სფეროს არ წარმოადგენს. მაგრამ ვინ იცის, იქნებ ამ საერთო კულტურულ სფეროში უფრო მწვავე იქმნეს ბრძოლა სხვა და სხვა სოციალურ ანდივიდუალობათა შორის, მართალია, დღეს უფრო ადვილია მოძრაობა ერთა, უფრო მალე თავდება საშინელი დუელები ერთა და კულტურათა შორის, მაგრამ რა არის ძველი კაცობრიობა შედარებით ახალთან, — ან სიმრავლეთა და ან სოციალურის ცხოვრების სირთულეთა. თუ აქამომდე მარტო ისტორიას დასჭირდა 60 საუკუნე და ოდნავ ჭინკვერ განვახორციელეთ ერთობა კაცობრიობისა — რამდენი დრო დასჭირდება თანამედროვე კაცობრიობის ფონდის ამოწურვასა და ერთ კულტურულ სფეროს შექმნას?

მეგრე, განა ასეთ პროცესის დროს მთელი კულტურანი არ იღუპებიან? — ვინ იცის, ეს ახალი ისტორია რამდენს კარგს ძველს დათრგუნავს, რომლის შექმნასაც ფეითონვე შემდეგ საუკუნოებს მოანდომებს? — თუმცა, რასაკვირველია, დღეს უფრო იცინა ჩინელებმა და იაპონელებმა ფასი ევროპის კულტურისა, ვიდრე ვანდალებმა იკოდნენ ფასი რომის კულტურისა!..

მაგრამ, განვიმეორებთ, კიდევაც რომ შესაძლებელი იყოს

ერთი კულტურული სფეროს შექმნა მთელ კაცობრიობისათვის, მაინც შეუძლებელია ერთი ორგანიზული სხეული კაცობრიობისა, როგორც ერთი საზოგადოებრივი ორგანიზმი. მრავალფეროვნება ბუნებისა და სიცოცხლისა მრავალფეროვნებას წარმოშობს ყოველთვის სოციალურ ცხოვრებაში, და სხვა და სხვა ერნიც და სოციალური ჯგუფებიც, — განსაკუთრებული ენით, რელიგიით, კულტურითა და ტიპით — ყოველთვის იქმნებიან, — კიდევ უფრო გაიზრდება მათი რიცხვი, კიდევ უფრო ეცდება ყველა განავითაროს თავისი ორიგინალობა. კულტურული სფეროს ერთობა კი წარმოსადგენია. ევროპაში ძლიერ ინდივიდუალობის მქონე ერები არიან, მაგრამ კულტურული სფერო ერთი აქვსთ, თუმცა ასეთ მჭიდრო საერთო კულტურულ სფეროს შექმნაც მხოლოდ პატარა სივრცეზედ შეიძლება, როგორიც ევროპაა. უკვე კულტურული სფერო ამერიკისა თანდათან ოდნავ განსხვავდება ევროპისაგან და კაცობრიობაშიაც შეუძლებელია დამყარდეს ისეთი საერთო კულტურული სფერო, როგორიც ევროპაში, ხოლო ინგლისელი და ჩინელი რომ არ წარმოადგენდეს ორს ურთიერთისაგან ძლიერ დაშორებულ ნიშნებს კაცობრიობისას, — ეს კი წარმოსადგენია.

ასეთია კაცობრიობა. იგი მოძრავია, და ამ მოძრაობაში სრულდება მისი სოციალური შემოქმედება, შექმნა და შეცვლა ერთა, კულტურათა, განახლება ისტორიისა.

ბევრი ხომ არა გგონიათ მაინცა და მაინც კაცობრიობა? იგი მილიარდ ნახევარია. ელიზე რეკლიუს ანგარიშით, თანასწორად რომ გავანაწილოთ ხმელეთზედ ყველა ადამიანები ურთი-ერთისაგან თანასწორ მანძილზედ, თვითონ მოუწევს მხოლოდ 3 მეტრი, ანუ 900,000 ოთხ-კუთხი მეტრი. თავის ირგვლივ 300 მეტრზედ იგი ვერ დაინახავდა თავის მეზობელსაც. ყველას კი ერთად რომ მოუყარო თავი და იმდენი ადგილი დაუთმო, რაც რომელიმე კრების დროს უჭირავს ხოლმე საზოგადოების თვითოეულ წევრს, — დაახლოვებით ერთი ოთხ-კუთხი

ხი მეტრი, — მაშინ მთელი კაცობრიობა დაეტეოდა 1600 ოთხ-
კუთხ კილომეტრზედ, ანუ ხმელეთის ზედა-პირის $\frac{1}{10000}$ -ზედ.
ლონდონი თავისი მიდამოებით დაიტევდა მაშინ მთელს კაცობ-
რიობას. — მაგრამ მოძრავია კაცობრიობა და ერთ ადგილზედ გა-
ჩერება მას საუკუნოდ არ შეუძლია. ისტორია რომელიმე ხალხისა
კაცობრიობის სიცოცხლის დროსთან შედარებით ერთი წაზია,
მაგრამ ამ წამშიაც მოძრაობს ეს ხალხი და სწორედ ამიტომ-
ცა ჰქმნის ისტორიასა. ხანდახან ჰგონიათ ხალხმე, რომ მარ-
ტო რამოდენიმე ერის მოძრაობაა ისტორია, მარტო მათი ბა-
ტონობაა კაცობრიობის მხსნელი და შემაერთებელი, როგორც
ეს ეგონა რომსა, ჩინგის ხანსა, როგორც ესა ჰგონია ევრო-
პასა. მაგრამ მის ნანგრევებზედ ამასვე იფიქრებს ახალი ბუმ-
ბერაზი. საკვირველი მხოლოდ ის არის, თუ რად ფიქრობს
ასეთნაირად კაცობრიობაზედ ბევრი თანამედროვე დიდი გო-
ნების ევროპელიცა, რადა ჰგონია მას თავისი ბატონობა ან
ცოდნა კაცობრიობის ერთობის განმამტკიცებელი? რათა აქვს
მას დამალული გრძნობა, რომლითაც იგი კაცობრიობასა და
ევროპას ერთსა და იმავე მოვლენადა სთვლის? — თავმოყვარეო-
ბით თუ გონების სივიწროვით? რასაკვირველია თავმოყვა-
რეობითა. მისი რწმენა ევროპის მარადისობისა ისეთივე მტკი-
ცეა, როგორიც რომაელსა ჰქონდა რომის მარადისობისა. რო-
მაელისთვის რომ ეწინასწარმეტყველა ვისმე და დაეხატა სა-
შუალო საუკუნოები, — გიჟად ჩასთვლიდა...

დაუსრულებელი შრავალფეროვნება კაცობრიობის სო-
ციალური შემოქმედებისა, — აი რა არის მისი სიცოცხლის კა-
ნონი. ერთფეროვნება არც შესაძლებელია და არც სასურვე-
ლი. იგი სიკვდილი იქმნებოდა. როგორც ისეთი საზოგადოება
არ ვარგა, სადაც ორიგინალური ინდივიდუალობა არ არის,
ისე კაცობრიობა არ ვარგა; სადაც საზოგადოებრივი ორიგი-
ნალური ინდივიდუალობა არ არის. ასეთი კაცობრიობა ჩლუნ-
გი და მკვდარი იქმნებოდა. იგი ცოცხალ შემოქმედების ისტო-
რიას ვერ შექმნიდა.

მხოლოდ ერთი რამ გაუადვილებდა საქმეს სოციოლოგიის მეცნიერებასა: არ არის არც ერთი მოვლენა ქვეყანაზედ, რომელსაც იმდენი შემთხვევითი ელემენტი ქმნიდეს, რამდენიც ერევა ისტორიულ მოვლენის შექმნაში. თუ კაცობრიობის ფონდი ამოიწურა, თუ დაახლოვებით მაინც მთელი კაცობრიობა ერთ კულტურულ სფეროში შევიდა, თუ მთელმა კაცობრიობამ მარტლაც განავითარა საერთაშორისო სამართალი ისე, რომ საზოგადოებანი არ შეიქმნენ ხოლმე წამდა უწუმ მსხვერპლნი დაცემისა და განადგურებისა, თუ ყველამ იცხოვრა თავის უფლებათა და ვალდებულებათა შეგნებით, თუ წამბაძველობის ტალღამ რეგულიარული სრბოლით იწყო ღელვა თანაბრად მთელს კაცობრიობაში,—მაშინ კონკრეტულ საზოგადოებათა განვითარება უფრო რეგულიარულის წესით მოხდება და განყენებულ სოციოლოგიასაც ნაკლებად გადაეღობებიან წინ შემთხვევით მოვლენათა სიმძელენი, რომელნიც ხელს უშლიან სოციალურ კანონთა კვლევას. იგი მაშინ უფრო წმინდა სოციალურ შემოქმედებისა და უფრო რეგულიარულ წამბაძველობის სფეროში აღმოაჩენს საზოგადოების განვითარების განყენებულ კანონთა.

თ ა ვ ი მ ე ც ა მ ე ტ ე .

ერის თეორიები.

მრავალია ლიტერატურაში ერის შესახებ ნალაპარაკევი, თუმცა, საკვირველია, ამ ფრიად საყურადღებო საგნის სპეციალურნი კვლევანი შედარებით ფრიად ცოტანი მოიპოვებიან.

რამოდენიმე კიდევ დავასახელეთ წინად, რამოდენიმე ამ თავში განვიხილოთ.

მაგრამ ზემოდ-ნახსენებ თეორიათაგან ზოგიერთი ისეთი ღრმა იყო, რომ არ შეგვიძლია ჯერ მათ არ დავუბრუნდეთ. ბევრია ისეთი მწერალი, რომელიც ერთმანეთში ურევს

ერისა და რასის ცნებათა. მაგრამ ეს, რასაკვირველია, შემცდარი აზრია. მართალია, ოდესმე რასაც სოციალური შინაარსისა უნდა ყოფილიყოს, მაგრამ დღეს აღარასად აღარ არის წმინდა რასა. ყოველი რასა წარეგია. ენის ნათესაობაც არაფერს არ ამტკიცებს, მაგალითად არიულ ენათა ნათესაობა ურთი-ერთისა. შესაძლებელია ჟამთა ვითარებაში ერთი შტოს ენა სრულიად სხვა ეთნიურ ჯგუფის კუთვნილებად გადიქცეს წამბაძველობისა, დაპყრობისა და სხვა მიზეზთა გამო. ყოველ შემთხვევაში, ფაქტია, რომ დღეს არც არიული, არც სემიური, არც მონღოლთა რასა ერთ ერს. ერთ სოციალურ ორგანიზმს არ წარმოადგენს, არამედ სხვა და სხვა ერთა და სხვა და სხვა კონკრეტულ სოციალურ ორგანიზმთა, რომელთაგანაც თვით თოეულს აქვს თავისი საკუთარი ინდივიდუალობა და შეგნება ამ ინდივიდუალობისა მეტისა თუ ნაკლების სიძლიერით. სოლომონ რეინაკი მართალია, როდესაც ამბობს თავის „L'origine des nationalités“-ში, რომ ცნება „რასა“ თავის დღეში არ მიგვითითებს ისტორიულ ტრადიციებზედ, არამედ ლინგვისტიკურ ფაქტებზეო. — ისტორიული ტრადიციები კი მოთლაც და მახასიათებელია ერისა, იგი პირდაპირ იგულისხმებს პიროვნება-განვითარებულ სოციალურ ინდივიდს, რომელსაც შეუძლია ჰქონდეს ისტორიული ტრადიცია. ერის ცოცხალი და თვით-შემგნები ინდივიდუალობა თავისივე ხელით საკუთარის ისტორიის წერაში უზენაესად გამოიხატება.

მაგრამ ჩვენ აქ უფრო ერის წმინდა განსაზღვრა გვინტერესებს.

ამ მხრით კი ვერ გვაკმაყოფილებენ ვერც თვით დადი მეცნიერები საერთაშორისო სამართლისა. ერნესტ ნისი ამბობს, — „განხორციელება საერთო მიზნისა“, — აი რა არის ერიო“. (Le droit International, I p. 338). მაგრამ მართო ამის თქმა არ არის საკმარისი. თუ ერი რეალიზაციაა საერთო მიზნთა, — მაშასადამე იგი ცოცხალი, მიზნის დასახვის ნიჭის მქონე არსი ყოფილა. საჭიროა მაშასადამე გარკვევა და ყოველ-მხრივი

ანალიზი ამ ქმნილების არსებისა. ამას კი ვერსად ვერა ვხედავთ მის მრავალ თხზულებაში. იქ ბევრია ნალაპარაკები სახელმწიფოზედ, სახელმწიფოთა საზოგადოებაზედ და სხვა, — მაგრამ ვრცლად და სპეციალურად ერზედ, — არსად.

დიდი მნიშვნელობა არა აქვს არც ძველ თეორიებს, — ვიკოსას, ფიხტესას, ჰეგელისას და მრავალთა სხვათა, რომელნიც სცდილობდნენ სოციოლოგიის შექმნას, მაგრამ ვერ შექმნეს, და ამიტომაც მათი განსაზღვრანი ერისა სრულიად ვერ გვაკმაყოფილებენ. უმეტეს ნაწილად ისინი ერსა და სახელმწიფოს ერთმანეთში აღრევდნენ; ხშირად თვით სახელმწიფოს განსაზღვრასაც არა აქვს არავითარი საფუძველი წმინდა სოციოლოგიური მხრით. პირველი შეხედვით, მაგალითად ჰეგელის განსაზღვრა სახელმწიფოსი სწორად მოგჩვენება კაცს. მისი აზრით „სახელმწიფო არის სოციალური სუბსტანცია, რომელმაც თვით-შეგნებას მიაღწია“. ეს განსაზღვრა თითქოს სწორია, თუმცა არასოდეს საკმარისი. მაგრამ თუ მის მთელს თეორიას გავითვალისწინებთ, მყისვე დავრწმუნდებით, რომ ეს განსაზღვრა სრულიად შემთხვევითია, და ნამდვილად ჰეგელს არავითარი ნამდვილი სოციალური წარმოდგენა არა ჰქონია არც საზოგადოებაზედა და არც სახელმწიფოზედ, არამედ წმინდა მეტაფიზიკური და თანამედროვე სოციოლოგიის მხრით ფრიად უცნაური. აგრეთვე ფიხტეს განსაზღვრანი სახელმწიფოსი და ერისა, თუმცა ნისი მათ იხსენიებს, ეხლა არავითარი ღირებულებისანი არ არიან. ამ ფილოსოფოსის განსაზღვრანი მხოლოდ თავიანთი რადიკალიზმით თუ მოისყიდიან მკვლევარს, თორემ სოციოლოგიური მნიშვნელობა არავითარი არა აქვს.

მივმართოთ ისევ ახლებს:

როგორც წინადა ვსთქვით, იტალიელი პასკვალე სტანი-სლაო-მანჩინი პირველი მეცნიერი-თეორეტიკოსი იყო ერისა. ჩვენ ვიცით ერთი ამისი მიზეზი. იგი მუშაობდა მეცხრამეტე საუკუნის შუა-გულში, როცა გამწვავებული იყო ეროვნული

საკითხი, როცა იტალია განთავისუფლებას ლამობდა. სწორედ მაშინ იყო იდეური ნადაგი ერის თეორიის შექმნისა, რომ მისი უფლების აღიარებაც მკვიდრ საფუძველზედ ყოფილიყო დამყარებული.

მანჩინიმ უკვე მოხსენებულ თხზულებაში „Della nazionalità come fondamento de dritto delle genti“ etc, ორ კონკრეტულ სოციალურ არსად აღიარა ოჯახი და ერი. ეს არის ორი ფორმა, რომელშიაც იხატება ბუნებრივი საზოგადოებრივობა ადამიანთა. ერს ახასიათებს ტერიტორია, რასა, ენა, ზნე-ჩვეულება, ისტორია, რელიგია, რაიცა ერთად ჰქმნის ერის ბუნებასა. მაგრამ ამას ემატება ერთი უმთავრესი, მომკმედი ელემენტი, — თვით სული, რომელიც აცხოველებს ერის არსებას; ეს არის ეროვნული შეგნება, გრძნობა, რომელიც ერს ამოკმედებს ცხოვრების შინაგან და გარეგან სფეროებში. ზნეობრივი ერთობა, იდეა ეროვნებისა, თვით-შეგნება — აი რა არის სულიერი არსება ერისა, და ამგვარად ერი არის: „ადამიანთა ბუნებრივი საზოგადოება, რომელსაც აქვს ერთობა ტერიტორიისა, სისხლისა, ზნე-ჩვეულებათა, ენისა, — თანახმად მისი სიცოცხლისა და საზოგადოებრივ შეგნებისა“. ასეთი განსაზღვრა ერისა დაახლოვებით სრული და სწორია. მაგრამ შეცდომანი აქაც მოიპოვებიან. ჯერ ერთი, — შემცდარი აზრია, თითქოს მარტო ოჯახი და ერი იყოს ფორმა საზოგადოებრივობისა. — ფოომანი საზოგადოებრივობისა მრავალნი არიან. ოჯახი არ არის დასაწყისი ფორმა მისი, არამედ, როგორც თანამედროვე მკვლევარნი ამტკიცებენ, — უფრო პირველყოფილი კომუნა. ოჯახი შემდეგი განვითარების ნაყოფია. — იგი არც საზოგადოება შეიძლება რომ იყოს არამედ ერთი მისი ორგანოა. იქ, სადაც მარტო ოჯახი წარმოადგენს მთელს საზოგადოებრივ ორგანიზმს, — საზოგადოება არ არსებობს, ანუ სრულიად ცხოველურია, პირველ ყოფილი, შემთხვევითი და უბრალო განმრავლების მიზნით შემდგარი. როგორ არსებობდა ადამიანთა შორის ასეთი ოჯახი, ან არსებობდა თუ არა,

—ამაზედ არაფერი არა ვიციტ რა, რადგანაც ეს იმ დროინდელი ამბავი შეიძლება იყოს, როდესაც ადამიანი ჯერ კიდევ უბრალო ცხოველობას არ გასცილებოდა. — მეორე, — მანჩინის არა აქვს განსაზღვრული საზოგადოდ თვით არსება საზოგადოებისა, სოციალური ფაქტი, არც საზოგადოება, როგორც მთელი რამ, უამისოდ კი ძნელია კონკრეტულ საზოგადოებებზედ საფუძვლიანი ლაპარაკი. შემდეგ, მანჩინის კლასიფიკაცია სოციალურ მოვლენათა და მათი აღმოჩენა ერის ცხოვრებაში არ არის განხილული საერთო სოციოლოგიურის მხრით. ამიტომაც მათ მარტო აღნიშნავს ავტორი და არა მეთოდურად ალაგებს, როგორც კონკრეტულ საზოგადოების ელემენტებს. როგორ შეიძლება, მაგალითად, თუ ერის წარმოდგენა არა გვაქვს, როგორც განსაზღვრულ კონკრეტულ სოციალურ ორგანიზმისა. რელიგია მის დამახასიათებლად ჩავთვალოთ, როდესაც ერთი რელიგია შეიძლება მრავალი ერის კუთვნილება იყოს? — სულ სხვაა, როდესაც ერი გვაქვს წარმოდგენილი, როგორც კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი, რომელიც თავის ეროვნულ-სოციალურ სფეროში გაატარებს განსაზღვრულ რელიგიასა და ამით შესაფერად გარდაქმნის მას, შეისისხლხორცებს და აქცევს თავის სპეციალურ საზოგადოებრივ ფუნქციად. ან სად არის წმინდა რასა, რომელი ერი შესდგება წმინდა რასისაგან? — ჩამომავლობა ერისა მრავალი შტოიდან მომდინარეობს. მხოლოდ როდესაც ხდება სოციალურ ორგანიზმად, მას შეუძლია შეისვას სხვა და სხვა შთამომავლობის ელემენტი, და მიუხედავად ამისა მაინც დარჩეს სოციალურ ინდივიდუალობად. — ერთის სიტყვით, თუ ერის თეორიას სოციოლოგიური ანალიზი არ უძღვის წინ, არც მისი არსებობის დამტკიცება შეიძლება, როგორც განსაკუთრებული არსისა, და არც მისი ნამდვილი და სწორი განსაზღვრა. ხოლო როცა მანჩინიმ ერი გამოაცხადა ერთადერთ საგნად საერთაშორისო სამართლისა, — ამას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა და აქვს. ამისათვის ერის არსებობის თვალსა-

ჩინო ფაქტიც საკმარისია ნამდვილ საერთაშორისო ზნეობის მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად. — საერთოდ კი მანჩინის ანალიზი ერისა, მიუხედავად შეცდომათა, მაინც იმ დროის საუკეთესო ცდაა ერის თეორიის შემუშავებისა.

მეორე შესანიშნავი მწერალი და საერთაშორისო სამართლის მეცნიერი ბლუნჩლი აღწერს ერის წარმოშობასა და აღნიშნავს იმ ძალებს, რომლებმაც შექმნეს ერი. ეს ძალები ჰქმნიდნენ ადამიანთა ბრბოებში საერთო სულსა, საერთო ინტერესთა, საერთო ზნე-ჩვეულებათა. ამ ძალათა შორის მოსახსენებელნი არიან რჯული, რომლის გავლენა ხან მეტი ყოფილა და ხან ნაკლები, ენა, ტერიტორია, ზნე-ჩვეულება, პოლიტიკა. როგორც წინადად შევნიშნეთ, რაც ჩვენთვის ერია, იმას ავტორი **ხალხს** უწოდებს. ხალხია საერთო სულისა და საერთო შთამომავლობის შეგნების მქონე არსი. ხოლო ერი არის სახელმწიფოსაგან შეკავშირებული და მოწყვრიგებული ხალხი. უსახელმწიფოდ — არ არსებობს ერიო (*Théorie générale de l'Etat*), — ამბობს ბლუნჩლი.

მაგრამ რა არის თვით ეს სული, ერის შემქმნელი, რა არის რჯული, ზნე-ჩვეულება, პოლიტიკა და სხვა, რომელი არის კუთვნილებანი არიან იგინი ბუნებაში, რა არის ის არსი. რომელსაც საზოგადოებას ეძახიან, როგორია მისი განყენებული ვითარება და რა დამოკიდებულებაშია კონკრეტული ერი მასთან, — ეს ბლუნჩლის არა აქვს გარკვეული. ამიტომაც იგი ვერ არჩევს ერს, კონკრეტულ საზოგადოებრივ ორგანიზმსა და სახელმწიფოს, რომელიც ერთი ფორმაა საზოგადოებრივობისა, რომელიც შეიძლება ერთ ერსაც ჰქონდეს და მრავალსაც საერთოდ. მართალია, იგი ხალხს აღიარებს იმ არსად, რომელსაც ჩვენ ერს ვუწოდებთ, მაგრამ მაშინ რაღა არის მაგალითად პოლონეთის „ხალხი“, ან საზოგადოდ ის ხალხები, რომელთაც უკვე წარმევიათ სახელმწიფოებრივობა? — ნუ თუ მათ ერებს ვეღარ ვუწოდებთ? — მართალია ხალხი ერის შემადგენელი მასალაა, იგი შთაბერავს სულს ეროვნ-

ნულ სახელმწიფოს, მაგრამ მართო პოლიტიკური ორგანო კი
ვერა ჰქმნის ხალხს ერად, არამედ საერთოდ კოჰეზია მის ნა-
წილთა, მის ორგანოთა და ფუნქციათა ჰარმონია. ამასთანავე
ხალხი და ერი, ორი ცნებაა ერთი და იგივე არსის გამოხატუ-
ლება, — მხოლოდ სხვა და სხვა მხრით უნდა შევხედოთ ამ
არსსა: როდესაც მისი კოჰეზიისა და ორგანიულ სოციალურ
სიცოცხლის მხრით შევხედავთ — იგი ერია, როდესაც მისი შე-
მაღვენლობის მხრით, — იგი ხალხია. — შემდეგ, თუ ფორმულა:
„ერი არის ერთობა ადამიანთა, სახელმწიფოს მიერ შეერთე-
ბულთა“, — მართალია, მაშინ გერმანიის ან ინგლისის იმპე-
რია — ერი ყოფილა, და არა თუ პოლონელები გერმანელებად
გამოდიან, არამედ აფრიკის ნეგრები ინგლისელებად! — ეს არე-
ვადარევა ცნებათა იქიდან წარმოსდგება, რომ საერთო, განსა-
ზღვრული საზომი, განყენებული ცნება სოციალურისა არა
ჰქონია არც ბლუნჩლის, როდესაც ზომავედა სახელმწიფოსა,
ერსა, ხალხსა და სხვ

ბლუნჩლი თვითონვე ებმება წინააღმდეგობაში, როდესაც
ამბობს: „ერი აგულისხმებს, რასაკვირველია, სულის ერთო-
ბასა. ნასიათისა, ენისა და ზნე-წვეულობათა ერთობასა,
როდესაც იგი დამყარებულია საერთოდ ხალხზედ. პირი-
ქით, იქ კი, სადაც იგი დამყარებულია მრავალ ხალხზედ, ან
ხალხთა ნაწილებზედ, ერთობა ნაკლებია, ვიდრე ერთ ხალხში.
— ერს უმთავრესად დაახასიათებენ: უფრო სრული ერთობა
სამართლისა, მონაწილეობა მართვა-გამგეობაში, შეძლება სა-
ერთო ნების გამოჩენისა და საქმით განმტკიცებისა, არსებუ-
ლი კონსტიტუციონალური ორგანოები, **ერთი სიტყვით სა-
ზოგადოებრივი და იურიდიული პიროვნება**“ —

მიაქციეთ ყურადღება ორივე ნახევარს ამ აზრისას. პირ-
ველში ავტორი აღიარებს სახელმწიფოს ორგანიულ ერთობას,
როდესაც იგი დამყარებულია ხალხზედ, ხოლო თუ სახელმწი-
ფო სხვა და სხვა ხალხზედ არის დამყარებული, იგი არ წარ-
მოადგენს ასეთს ორგანიულ ერთობასა. — რას ნიშნავს ეს, თუ

არა იმის აღიარებას, რომ ერი არის ნამდვილი, ბუნებრივი-სოციალური ორგანიზმი, და არა სახელმწიფო, რომელიც ფორმად ერის ორგანიზაციისა და რომელსაც შეუძლია სხვა და სხვა სოციალურ ორგანიზმთა ძალით შეერთება, რაც აუცილებლად წინააღმდეგობას იწვევს მჩაგვრელთა და ჩაგრულთა შორის?—ერი და სახელმწიფო რომ ერთი და იგივე იყოს, იქნებოდა-ღა განა ასეთი წინააღმდეგობა, იქნებოდა და განა თვითონვე ერის, ანუ როგორც იგი ამბობს, —ხალხის მისწრაფება საკუთარ სახელმწიფოს დაარსებისადმი?

მეორე ნახევარი ზემოდ მოყვანილი აზრისა ვერ შევლის პირველსა, რადგანაც მონაწილეობა მართვა-გამგეობაში, საერთო სამართალი და სხვა ვერა ჰქმნიან ერისა ანუ სახელმწიფოს ორგანიზულ ერთობასა. ამას უარ ჰყოფს იგივე ფაქტი, რომ სხვა და სხვა ხალხი, ანუ ჩვენებურად ერი, მთელს რევოლუციებს ახდენს სახელმწიფოს საერთო სიმართლისაგან გამოყოფისათვის, სწორედ მის მართვა გამგეობაში არ უნდა მონაწილეობა მიიღოს, არამედ მისი სურვილია საკუთარი სამართალი ჰქონდეს, საკუთრადვე გამოიჩინოს საქმიან თავისი ნება და არა საერთო სახელმწიფოსთან ერთად.

ბლუნჩლი თვითონვე გრძნობს ამ წინააღმდეგობასა და თითქმის ასწორებს თავის შეხედულებას ერზედ და სახელმწიფოზედ. აი რას ამბობს იგი: „ჩვენ აღვიარებთ მანჩინისთან ერთად, რომ ერები, როგორც ისტორიულნი საზოგადოებანი რასისა და კულტურისა, ასულდგმულებენ სახელმწიფოებს. ეროვნული სულითა და ჩვენ ვიცით, რომ თანამედროვე სახელმწიფონი უმთავრესად ეროვნულნი არიან. მაგრამ ერები, სანამ ისინი ხალხებად არ გადიქცევიან და არ ჩამოიხსნებიან სახელმწიფოების კანონიერ სხეულებად, —არ არიან იურიდიულნი ძალანი. მათ აკლიათ ნების ერთობა და და საჭირო ორგანოები ამ ნების გამოსაჩენად; ეს ორგანოები მარტო სახელმწიფოს აქვსო“. როგორცა ჰხედავთ ეს პირდაპირ ეწინააღმდეგება ზემოდ ნათქვამსა. იქ ერი და სახელმწი-

ფო ერთი და იგივე იყო, აქ კი ერები, როგორც „ისტორიულნი საზოგადოებანი რასისა და კულტურისა“, სახელმწიფოებს ასულდგმულებენ, თანამედროვე სახელმწიფოთა ეროვნულნი არიან. მაშასადამე ცნება ერისა სულ სხვაა, ვიდრე ცნება სახელმწიფოსი! — ერებს არა აქვს იურიდიული ძალა საერთაშორისო სამართლის სფეროში, სანამ იგინი „ხალხებად“ არ გარდიქცევინ, არ ჩანოისხნიან კანონიერ სახელმწიფო სხეულებადო, — მაშასადამე აქ უკვე ცხადად სჩანს, რომ ბლუნჩლი სავე აზრით ერი ყოფილა ისეთი არსი, რომელსაც შეუძლია სახელმწიფოს დაარსება, — ისეთი შემომქმედი სოციალური ორგანიზმი, რომელსაც შეუძლია სახელმწიფოს ფორმა მიიღოს. ამას უწოდებს იგი ხალხად გადაქცევას, მაგრამ იგი წინადამასვე ხალხის ერად გადაქცევას უწოდებდა.

მაგრამ ყველაზედ უფრო საყურადღებო ის არის, რომ ბლუნჩლი, შეიძლება უმაღლესი კეთილშობილური გრძნობით, უზენაესი სამართლიანობით გატაცებული, პირდაპირ ამბობს: **„თვითოეული ერის მისსია არის ცალკე სახელმწიფოს დაარსება, და მას უფლებაც აქვს ამისა. ქვეყანა უნდა განიყოს იმდენ სახელმწიფოდ, რამდენ ერადაც კაცობრიობა განიყოფება. დაე, თვითოეული ერი გახდეს სახელმწიფოდ, თვითოეული სახელმწიფო ეროვნულ ორგანიზმად“** —ო. — აქ პირდაპირა სჩანს, რომ ავტორისათვის ერი და სახელმწიფო ერთი და იგივე არ არის. თუ ზემოხსენებულ ამონაწერებში სახელმწიფო უპირველესი პირობა იყო ერის არსებობისა, აქ ერია შ მომქმედი სოციალური ორგანიზმი, რომელმაც სახელმწიფო უნდა შექმნას. — ყველა ერმა, რამდენიც კი მოიპოვება კაცობრიობაში. აქ სახელმწიფოს იდეა ემორჩილება ერის ძირითად იდეასა. — მისი იდეალია აგრეთვე სახელმწიფოთა ეროვნულ ორგანიზმად ქცევა, და ერთა მიერ სახელმწიფოთა შექმნა. — სრულიად განსხვავდება ეს აზრი ზემოხსენებულისაგან. აქ ბლუნჩლი სავესებით აღიარებს მანჩინის აზრსა, აქ იგი ნამდვილი მანჩინია. საერთოდ კი ბლუნჩლისაც.

არა აქვს გარკვეული, თუ როგორ სოციალურ ორგანიზმს წარმოადგენენ ერი და სახელმწიფო, ვერა აქვს განსაზღვრული ნათლად ცნებანი ხალხისა, ერისა, სახელმწიფოსი ურთი-ერთი-საგან, არა აქვს განზომილი იგინი საერთო სოციალური საზომითა. ხშირად ურთი-ერთის წინააღმდეგი განსაზღვრანი აქვს ამ ცნებათა, როგორც ზემოდ დავინახეთ. მაგრამ მასაც მიუძღვის ღვაწლი ერის თეორიის შემუშავებაში, თუმცა შეიძლება მანჩინიზე ნაკლები.

ერნესტ რენანის თეორია ერისა აგრეთვე ერთი უმნიშვნელოვანესთაგანია (რენანის სიტყვა სორბონაში 11 მარტს 1882 წელს: *Qu'est-ce qu'une nation*). 1887 წელს გამოცემულ „Discours et conférences“-ის წინასიტყვაობაში რენანი ამბობს თავის პატარა წიგნაკის შესახებ, სადაც განვითარებულია ერის თეორია: «მე აქ ყოველი სიტყვა ავსწონე; ეს არის ჩემი აღსარება კაცთა საქმეთა შესახებ. და როდესაც თანამედროვე ცივილიზაცია დაიღუპება ერისა, ეროვნებისა და მსგავს სიტყვათა გაურკვევლობის წყალობით, — მე მსურს რომ ეს ჩემი ოც-გვერდიანი წიგნაკი მოიგონონ. მე იგი სრულიად მართებულად მიმაჩნია»-ო.

„ადამიანიო, ამბობს რენანი, არ ეკუთვნის არც თავის ენას, არც თავის რასას, — იგი ეკუთვნის მხოლოდ თავის თავსა, რადგანაც იგი თავისუფალი არსებაა, მორალური არსება. ხალხთა უფლება თვითონვე გადასწყვიტონ თავიანთი ბედ-იღბალი — არის ერთად-ერთი საშუალება თანამედროვე გაჭირვებულ მდგომარეობიდან გამოსვლისა, — ერთად-ერთი საშუალება, რომელიც ბრძენს ადამიანს შეუძლია აღიაროს... უზენაეს ენისა, რასისა, ბუნებრივ საზღვართა, გეოგრაფიისა, ჩვენ ვაყენებთ ხალხთა ურთიერთ-შორისა მორიგებასა, როგორიც უნდა იყოს მათი ენა, მათი რასა, მათი სარწმუნოება. შევიცარია, შეიძლება, მთელს ევროპაში ყველაზედ უფრო კანონიერად შედგენილი ერი იყოს, და იქ კი სწორედ სამი თუ ოთხი ენაა, ორი თუ სამი სარწმუნოება და ვინ იცის

რამდენი რასა. ერი ჩვენთვის არის სული, — სულიერი ოჯახი, რომელიც წარსულში ნაყოფია მოგონებათა მსხვერპლთა, სახელოვან საქმეთა, ხშირად საერთო გლოვათა და საერთო სინანულთა; აწმყოში კი იგი ნაყოფია საერთო ცხოვრების განგრძობის სურვილისა, ერთისა და იმავე ეთნოგრაფიულ ჯგუფისადმი კუთვნილებისა; იგი მოგონებაა წარსულში დიდ-თა საქმეთა აღსრულებისა და სურვილი მომავალში კვლავ დიდ-თავე საქმეთა ჩადენისა“.

შემცდარია ჩვენის ფიქრი, რენანის თეორია. ვსთქვათ რომ ადამიანი არ ეკუთვნის არც თავის ენას და არც თავის რასას, რადგანაც იგი თავისუფალი და მორალური არსებაა, მაგრამ წარმოუდგენელია ადამიანი და მისი ზნეობრივი არსება უენოდ, ენა კი ბევრია და ყოველი ადამიანიც უსათუოდ რომელიმე ენით უნდა მეტყველებდეს. ადამიანის კუთვნილება რომელიმე ენისადმი მოასწავებს მის კუთვნილებას რომელიმე სოციალურ წრისადმი, რომელიმე სოციალურ ორგანიზმისადმი. ადამიანი აგრეთვე უეჭველად უნდა ეკუთვნოდეს რომელიმე რასას, ან რასათა ნარევს, რომელიც ბოლოს და ბოლოს უსათუოდ იმუშავებს განსაზღვრული ტიპისა გარეშე ამ ტიპისა, გარეშე ამ ენისა არ არის კონკრეტული ადამიანი. არ არის მისი ინდივიდუალობა, თავისუფლება. გარეშე განსაზღვრული სოციალური წრისა არ არის აგრეთვე განსაზღვრული ზნეობრივი არსი, მორალური ადამიანი. ისტორიულად განსაზღვრულ სოციალურ წრეში იბადებოდა ეროვნული შეგნება; განსაზღვრული სოციალური ორგანიზმი ხდებოდა თვით-შემგნებ ისტორიულ პიროვნებად. — რენანის აზრიც, თითქოს ერი ახალი ცნება იყოს, თითქოს იგი ცნობილი არ იყო ძველ დროს, შემცდარია, რადგანაც, მაგალითად, საბერძნეთი თავისი ენით, რასით, რელიგიით ერთობ კულტურით — განსაკუთრებულ სოციალურ პიროვნებას წარმოადგენდა, „ისტორიულ ინდივიდუალობას“. საბერძნეთიც ერთი „სულიერი ოჯახი“ იყო, თუმცა პოლიტიკური არა, და თუ იქ ხშირად

ცალკე „პოლისთა“ შორის ზრძოლა იყო, — შინაური ბრძოლა ხომ „სულიერი ოჯახშია“? შესაძლებელია? მაგრამ ეს ბრძოლა განსპობს ოჯახის ერთობასა? შვეიცარიის მაგალითი სწორედ იმას გვეუბნება, რომ ეროვნული ელემენტების თანხმობა მხოლოდ მაშინ შეიძლება, თუ სოციალური ინდივიდუალობა მათ შორის დაცულია და ერთმანეთისაგან პატივცემული. უამისოდ ყოველი ეროვნული ელემენტი სკდილობს გამოყვას მჩაგვრელს და დაიარსოს სახელმწიფო ორგანოები, რომ სრულ ინდივიდუალობად გახდეს.

რასათა სხვადასხვაობა რომ ვერა ჰქმნის ერის ერთობასა — ეს ცხადია, რადგანაც ერი არა რასიული ინდივიდუალობაა, არამედ სოციალური. შვეიცარია კი ერი არ არის, არამედ ერთა ნაწილთა პოლიტიკური და რამოდენიმედ სოციალური კავშირი. სრული ქვეშარიტება არ არის აგრეთვე რენანის აზრი; თითქმის ერი, ისტორიული ინდივიდუალობა, ნაყოფი იყოს წარსულ დიდ საერთო საქმეთა მოგონებისა და მომავალში მათი განგრძობის სურვილისა. ეს მხოლოდ იმ შემთხვევაშია მართალი, თუ ერი საკუთარი შემოქმედების საქმეთ იგონებს, — საკუთარ ენაზედ, საკუთარ რწმენათა თანახმად, თორემ რამდენია მოსაგონელი საერთო საქმე წარსულში მჩაგვრელთა და ჩაგრულთათვის. ერთად, — სპარსთა და ქართველთათვის, რუსთა და ქართველთათვის, — მაგალითად, — მაგრამ ამ უკანასკნელთათვის ყოველი ასეთი მოგონება მწარეა, სურვილი კი მომავალში მათი განგრძობისა არ არსებობს, არამედ არსებობს ძლიერი სურვილი მჩაგვრელთან „საერთო მოქმედების“ შეწყვეტისა და საკუთარი შემოქმედების დაწყებისა.

მართალია, ერი ისტორიული ინდივიდუალობაა, მაგრამ იგი ამასთანავე სოციალური ინდივიდუალობაა და სწორედ ამიტომ არის იგი ისტორიული ინდივიდუალობა. მართალია იგი „სულიერი ოჯახია“, სულიერი პრინციპი, მართალია ბევრი ერი სხვა და სხვა რასიულსა და ეროვნულ ელემენტთაგან არის შემდგარი, სხვა და სხვა რჯულის მქონე ელემენტთაგან, მა-

გრამ იგი ამასთანავე განსაზღვრული, კონკრეტული სოციალური ორგანიზმია, — უწინარეს ყოვლისა სოციალური პრინციპი. ყოველი ცალკე სოციალური ორგანიზმი განსაზღვრულ პირობებში გაზრდილა და განვითარებულია, მიუღია განსაკუთრებული ელ-ფერი ეს სოციალური არსება ერისა, მისი სოციალური ინდივიდუალობა არის საფუძველი მისის სულიერის, მისის ისტორიულის ინდივიდუალობისა. და სწორედ ამ მხარეს არ მიაქცია რენანმა ჯეროვანი ყურადღება.

მიუხედავად ამისა რენანის პროტესტი ერთა მიერ სხვა ერთა ძალით შეერთებისა და დაჩაგვრის წინააღმდეგ — უკეთილშობილესი პროტესტია, და საერთაშორისო სამართალი რომ ოდესმე რენანისაგან წამოყენებულ პრინციპს ერთა ნებაყოფლობით თანხმობისას ნამდვილად აღიარებდეს და განახორციელებდეს, — ეროვნული პრობლემის პრაქტიკული გადაწყვეტა ათასჯერ გაადვილდებოდა. რამდენ სისხლის ღვრას აიცილენდა მაშინ ადამიანი თავიდან! — საუბედუროდ ჯერ არ მოვსწრებივართ ამ ბედნიერებასა და ვინ იცის, როდის მოვსწრებით?..

საერთოდ რენანის თეორიას ფრიად აკლია წმინდა სოციოლოგიური ანალიზი, რომელიც წინ უნდა უძღოდეს ერის ანალიზსა, რადგანაც ერი განხორციელება სოციალური პრინციპისა.

როგორც უკვე ვსთქვი, ერის შესახებ ლიტერატურა ძლიერ მცირეა სხვა საკითხთა ლიტერატურასთან შედარებით, მაგრამ მაინც გვარიანად მოიპოვება იგი. განსაკუთრებით საერთაშორისო სამართლის მეცნიერებს ულაპარაკნიათ ბევრი ამ საგნის შესახებ*), აგრეთვე გაცივრით სოციოლოგებსა.

მაგრამ უბედურება ის არის, რომ სოციოლოგებს სპეციალურად ერზედ ძლიერ ცოტა აქვს ნათქვამი, საერთაშორისო სამართლის მეცნიერთა და სხვათა კი აკლიათ სოციოლოგიური განმარტებანი და აგრეთვე ბევრი ურთიერთში აღრევს ხალხისა, სახელმწიფოსა და ერის ცნებათა.

*) იხ. ზემოხსენებულ თეორიათა შესახებ: E. Nys, *Le droit International*, t. I, განკ. II, თავი II.

აქამდის ჩვენ მოვიხსენიეთ ის მწერლები, რომელნიც წმინდა სოციოლოგები არ არიან. ეხლა ორიოდ მაგალითი სოციოლოგებისაც მოვიყვანოთ. მოვიხსენიოთ, მაგალითად, რენე ვორმსი, რომელმაც განავითარა ორგანიული თეორია საზოგადოებისა, და ტარდი; — შეიძლება ყველაზედ უფრო ორიგინალური ფილოსოფოსი სოციოლოგთა შორის. საუბედუროდ არც ამათ დაუწერიათ რა სპეციალურად ერის შესახებ. ამიტომაც მცირე შენიშვნებით დავკმაყოფილდებით.

რენე ვორმსის მთავარ თხზულებებში (*Organisme et Société* და *La philosophie des sciences sociales*). მხოლოდ ერთი რამ არის შესანიშნავი ერის შესახებ. იგი განარჩევს ცნებათა: ერისას, სახელმწიფოსას, ხალხისას, საზოგადოებისას. ერი მისთვის მთელი რამ სოციალური არსებაა. ხალხი — შემადგენელი ელემენტებია მისი. სახელმწიფო — მისი ფუნქციონალური მხარეა. ამგვარად ზრდა-დამთავრებული კონკრეტული საზოგადოება რომ ავიღოთ, როგორც განსაკუთრებული არსი, ჩვენ შეგვიძლია მასშვებდოთ ამ სხვა და სხვა თვალთახედვით და მაშინ იგი წარმოგვიდგება ერთად, როგორც მთლიანი საზოგადოებრივი არსი, ხალხად, როგორც მთლიანობა, შემდგარი ადამიანთა განსაზღვრულ ელემენტთაგან, სახელმწიფოდ, როგორც მომქმედი საზოგადოებრივი ერთობა. ავტორს რომ განევითარებინა ეს სხვა, შეიძლება ცალკე რთული თეორია შეექმნა ერისა, მაგრამ იგი საუბედუროდ მცირე ანალიზით კმაყოფილდება, საერთოდ კი მისი თეორია განყენებულ საზოგადოებას შეეხება და არა კონკრეტულ საზოგადოებასა, — ერსა.

ტარდისათვისაც ერი და სხვა სოციალური ჯგუფები არიან კონკრეტული სოციალური ორგანიზმები, თუმცა საზოგადოება, მისი აზრით, უფრო ცოცხალი ორგანიზმის ერთ ორგანოს — ტვინსა ჰგავს, — ვიღრე მთელს ორგანიზმსა. შესაძლებელია კიდევ ცხოველთა საზოგადოება, ან ძველი საზოგადოებანი, მაგალითად „პოლისი“ მივამსგავსოთ ორგანიზმსა, მაგრამ თანამედროვე საზოგადოება, სადაც მრავალ ფუნქციებს არა-ცოცხ-

ცხალნი-უჯრედნი, არამედ ავტომატები. ასრულებენ, უფრო ტვინ-სა ჰგავს, რადგანაც ხელმძღვანელობს ამ ფუნქციათა ეკუთვნის სა-ზოგადოების გონებრივ ძალებსა (La Logique Sociale). — არსება სა-ზოგადოებისა ტარდის აზრით არის წამბაძველობა. „რა არის სა-ზოგადოებაო?“ — ჰკითხულობს ტარდი, — „წამბაძველობაო“, პირდაპირ უპასუხებს. (Les lois de l'imitation, p. 80). ამ რიგად განიოჩევა იგი კონკრეტულ საზოგადოებისაგან. კერძოდ ერი-საგან, როგორც პრინციპი მისი კონკრეტულ განხორციელე-ბისაგან. მოქმედება და ფუნქციათა აღსრულება ცოცხალ არსათათვის აუცილებელი პირობაა მათი შენახვისა და იმ დე-და აზრის გავრცელებისა, რომელსაც იგინი ატარებენ. ამი-სათვის პირველად საკმარისი იყო ერთგვარ მაგალითთა გან-მრავლება რამდენიმე ხნის განმავლობაში განსავითარებლად. მაგრამ უპირველეს ყოვლისა სიცოცხლესა და საზოგადოებე-რივობას სურს გავრცელება და არა ორგანიზაცია. ორგანიზა-ცია მხოლოდ საშუალებაა, მიზანი კი შთამომავლობის განგრ-ძობა ან წამბაძველობააო. (ibid, p. 80). — აქ ტარდი გვაგო-ნებს ბერგსონს. მისთვისაც სიცოცხლე აგრეთვე პრინციპია, რომელიც კონკრეტულად ხორცს ისხამს ცხოველთა და მცე-ნარეთა ფორმებში, ასულდგმულებს მკვდარ ნივთიერებასა.

ეს „ორგანიზაცია“ კონკრეტული საზოგადოება. ერიც ერ-თი კონკრეტული საზოგადოებათაგანია. „... სხეული არის შე-თანხმება გამრავალფეროვანებულ და იერარქიულად დაწყობილ ვიბრაციათა, რომელნიც ცალ-ცალკე მეორედებიან სხვა და სხვა სერიებად. მაგრამ ერთმანეთზედ გადახლართულ სერიებად; ორ-განიზმი არის ელემენტარულ შინაგან ზრდათა შეთანხ-მება, სხვა და სხვათა და ორგანიულოთა, შეთანხმება სხვა და სხვა და ერთმანეთზედ გადახლართულ ჰისტოლოგიურ ელე-მენტების შტოთა, მსგავსადვე ერი არის, შეთანხმება ტარდი-ციათა, ზნე-ჩვეულებათა, აღზრდათა, მისწრაფებათა, იდეათა, რომელნიც წამბაძველობით ვრცელდებიან სხვა და სხვა გზი-

თა, მაგრამ ურთი-ერთს ემორჩილებიან იერარქიულად და ძმურად ეხმარებიან ერთმანეთსა“ (ibid p. 76). — ამიტომაც ტარდის აზრით „სულ სხვაა ერი, მსგავსი ჰიპერ-ორგანიულ ორგანიზმისა, რომელიც შესდგება კასტათაგან, კლასთაგან და ურთი ერთს ღამმხარე პროფესიათაგან, — სულ სხვაა საზოგადოება“ (ibid. p. 70), რომელიც წამბაძველობაა. თვით პრინციპია წამბაძველობის გავრცელებისა საზოგადოდ ადამიანთა შორის „ამას იმ წამსავე ვხედავთ, ამბობს ტარდი, როდესაც ასობით მილიონი ხალხი დენაციონალიზაციას განიცდის და სოციალიზაციის პროცესში გადადის თანდათანაო“ (ibid.). — ამით ტარდს არ უნდა სთქვას, რომ ერები აღარ იქმნებიან მომავალშიო, მაგრამ ამაზედ შემდეგ. — საერთოდ ტარდისათვის ყოველი სოციალური ჯგუფი არის „კრებული ადამიანთა, რომელნიც ურთი-ერთს ჰბაძავენ, ან და წაუბაძველად ერთმანეთსა ჰგვანან და მათი მსგავსება წარმოსდგება ძველი რომელიმე საერთო მოდელის წაბაძვისაგან“ (ibid p. 73). აი ეს მსგავსება ჰბადებს კონკრეტულ სოციალურ ორგანიზმსა, რომელსაც განსაკუთრებული პიხიკა აქვს, და ისეთი, რომ „ყოველ ბუნებრივ მოვლენას განვიხილავთ სამშობლო ენისა, ეროვნული სარწმუნოებისა, რომელიმე გავრცელებული მოქმედებისა, ან გაბატონებულ სამეცნიერო თეორიისაგან განსაკუთრებულ ფერით შეღებილ სათვალეებითა. თუ ეს გამოვაკლეთ ჩვენს დაკვირვებასა, რაც თუ გინდ დამოუკიდებელი იყოს ეს დაკვირვება, — მაინც განჰქრება იგი“ (p. 47).

თავის მეორე შესანიშნავ თხზულებაში ტარდი ამბობს: „საზოგადოებრივ ორგანიზმის მეტაფორულ შეხედულებაში წრის რაღაც ღრმა ქემპარიტება, თუმცა დღეს მოდაში აღარ არის ეს შეხედულება. საზოგადოება, თუ ორგანიზმს არ შეედრების, სპეციფიკურად იგი შეედრება ორგანიზმის უმნიშვნელოვანეს ორგანოს, — ტვინს. სოციალური ცხოვრება არის უაღრესი აღტყინება ტვინის ცხოვრებისა. მაგრამ სოციალური არსი განირჩევა ცოცხალი არსისაგან ბევრით, უპირველეს ყოვ-

ლისა მით, რომ იგი ნაკლებად არის განსაზღვრული დროში და სივრცეში სხვა და სხვა ცოცხალი ინდივიდები, ცხოველები და მცენარეები განირჩევიან და განისაზღვრებიან ცალ-ცალკე ურთი ერთისაგან, იბადებიან და კვდებიან თვითოეულნი განსაზღვრულ დროსა. მაგრამრა არის სოციალური არსი? — იგი რომ მარტო პოლიტიკური ჯგუფი იყოს, მაშინ შეიძლებოდა იმის თქმა, რომ სოციალურნი არსნი ერთმანეთისაგან განირჩევიან, რადგანაც მათი საზღვრები ნათლად არის გარკვეული. მაგრამ ერნი და სახელმწიფოანი ყოველთვის ერთნი და იგივენი არ არიან. ლინგვისტიური ჯგუფი შესდგება სხვა და სხვა სახელმწიფოთა, სხვა და სხვა ხალხთა ნაფლეთთაგან. იგივე ითქმის იურიდიულ ჯგუფებზედ, რელიგიურზედ და **მაშასადამე ეროვნულ ჯგუფებზედ, რომელიც — თუმცა ძნელად განისაზღვრება და განირკვევა, — მაგრამ იგულისხმებს ორიგინალურ კომბინაციას სჯულისას, ენისას, სამართლისას, ზნე-ჩვეულებათა საერთოდ, — თუ შესაძლებელია ერთ ადგილზედ, ბუნებრივ საზღვართა შორის.** ეს იმასა ჰგავს, სხვა და სხვა ინდივიდები რომ მიკრულნი იყვნენ ერთმანეთზედ ყველა თავიანთი ასოებითა, — როგორც ამაზედ ორი ერთმანეთზედ მიწებებული მახინჯი გვაძლევს დღეს მკრთალ წარმოდგენასა, — სისხლის ბრუნვა, სულთქმა, საკმლის გადახარშვა და სხვა რომ ერთსა და იმავე დროს ყველა ჰათგანის ფუნქცია იყოს, ხოლო თავები რომ ცალ-ცალკე მოქმედებდნენ“ (La Sogique Sociale, Préface, pp. X—XI). თუმცა ტარდი არჩევს საზოგადოებასა და ორგანიზმსა, თუმცა იგი შემდეგ ამტკიცებს, რომ წინააღმდეგ ორგანიზმისა, საზოგადოებაში სხვა და სხვა მოვლენანი სხვა და სხვა დროს იბადებიან და კვდებიან, მაგრამ ორგანიზმშიაც არა ხდება ერთდროული სიკვდილი ყველა ორგანოთა და ფუნქციათა. ტარდისავე აზრით ეს სიკვდილი ორგანიზმში ხდება — *presque simultanément*, — თითქმის ერთდროულად. რიბო კი ამტკიცებს, რომ სიკვდილი პირველად ეწვევა ურთულეს ორგანოებს, მერმე უმარტივესთა.

დე-გრეფი ამ ფაქტზედ აშენებს თავის ანალოგიასა და იკვლევს, რომ რთული სოციალური ორგანოები უფრო მალე გადაშენდებიან ხოლმე, ვიდრე მარტივნიო.

ყოველ შემთხვევაში ტარდის ამ განსაზღვრიდან პირდაპირა სჩანს, რომ მისთვის ერი კონკრეტული სოციალური ორგანიზმია, — მსგავსი თუ მთელის ორგანიზმისა არა, მისი უმთავრესი ორგანოსი — ტვინისა მაინც.

სოციალური ლოდიკისა და ინდივიდუალურ ლოდიკის შორის შეიძლება ანალოგიის გაყვანა ინდივიდუალური ლოდიკა არის წესი რწმენისა და სურვილის გარდაქმნათა (Log. Sociale). სოციალური ლოდიკა არის წესი მთელი საზოგადოების სურვილთა და რწმენათა გარდაქმნათა. სილლოგიზმები ლოტიკური და ტელეოლოგიური დაახსიათებენ აგრეთვე საზოგადოების სულიერ ცხოვრებასა. მხოლოდ საზოგადოება მოქმედობს მსგავსად სონნამბულისა, რომელსაც შთაფგონებენ რამე აქტის შესრულებასა, მას კი ჰგონია რომ თავისუფლად მოქმედებს, წარმოიდგინეთო, ამბობს ტარდი, რომ შთაფგონებელი, იმის მაგივრად რომ სანნამბულს გარკვეულად აფგონებდეს ყოველ აზრსა და ყოველ აქტს. რომელიც მას უნდა ჰქონდეს და ასრულებდეს, უტოვებს მას არასრულ თავისუფლებას, არამედ მხოლოდ თავისუფლებას თანამშრომლობის შესაძლებლობისას საკუთარ მიზანთა და აზრებთან. ასეთმა შთაფგონებელმა **დოგმები, კანონები** უნდა გამოსცეს უმაღლესად, გაშაოცხადოს საზოგადო პრინციპები და საზოგადო წესები, რომელსაც იგი ამცნობს თავის მედიუმს, და დაუტოვებს ეგრედწოდებულ თავისუფალ ინიციატივას, ანუ ასე ვსთქვათ დამორჩილებულ თავისუფლებას, ამ კანონთა და წესთა მხოლოდ **გამოყენებაზედ** ზრუნვასა. ასეთი რამ ხდება ყოველთვის, ეხლაც ამას სჩადიან უმეტესად ნამდვილნი ხალხის წინამძღოლნი, უმეტეს ნაწილად უკვე მკვდარნი, რელიგიათა და იმპერიათა დამაარსებელნი, პოეტნი — ენის კანონმდებელნი, ფილოსოფოსნი და სჯულის მდებელნი, დი-

დი მეცნიერნი და დიდი გამომგონებელნი, კანონმდებელნი და სახელმწიფო კაცი. (Logique Sociale, p. 63). საზოგადოებას წამბადველობა ხდის სონნამბულის მსგავს არსად, ლოდიკაც მისი მსგავსია სონნამბულის ლოდიკისა. სილლოგიზმი, რომლის თაქ საზოგადოება მსჯელობს, სონნამბულის სილლოგიზმის მსგავსია და კონკრეტული „სონნამბული“, —ერი ჰსეთის სილლოგიზმისაგან შესდგება. ამგვარად, ამბობს ტარდი, ერი არის რთული სილლოგიზმი, ლოდიკური და ტელეოლოგიური, რომლის უფროსი წინასწარ სჯა არის კრებული მოძღვრებათა და ბრძანებათა ჯერ ღვთისაგან მოვლენილად ცნობილთა, შემდეგ კემპარიტებათა და უმაღლესად მიჩნეულ ნებათა, —ერთი სიტყვით დოვმათა და კანონთა; —უნცროსი კი წარმოადგება ყოველ წამს, ყოველი პიროვნებისათვის, ყოველი მოქალაქისათვის მისი ცხოვრების რომელამე შემთხვევისაგან, როპელიც მას უჩვენებს დოვმის ახალ გამოყენებას ან კანონის ახალ აღსრულებას; —ხოლო დასკვნა არის ყოველივე, რაც განისჯებოდა და გადასწყდების, რაც ითქმის და რაც კეთდება ხალხის უმაღლეს პრინციპთა და წესთა თანახმად, ე. ი. დიდი უმეტესობა მოქმედებათა და აზრთა, რომელნიც სწარმოებენ და მუშავდებიან ერის წიალთა შინა (ibid).

ერთის სიტყვით, —ტარდის აზრით, ერი —ერთი სოციალური ორგანიზაციაა, საშუალება საზოგადოებრივობის გავრცელებისა, ერთი რთული სილლოგიზმი, მაგალითი სოციალურ ლოდიკურ მსჯელობისა.

საუბედუროდ ტარდს სპეციალურად არ განუვითარებია ერის თეორია, არამედ იგი ერზედ ლაპარაკობს ხოლმე გავრცელებით, საზოგადოდ, წმინდა სოციოლოგიურ მსჯელობათა დროს, აგრამ მისი ზემოხსენებული განსაზღვრანი ფრიად საგულისხმეორონი არიან, რომლებზედაც შეიძლება ერის თეორიის აშენება, და ჩვენ თუ ტარდის სოციოლოგიური თეორია თავიდანვე ხელმძღვანელოდ არ ავიღეთ, ეს იმიტომ რომ იგი ძლიერ რთულია და ჩვენ საგანს ძნელოდ გახდიდა. აგრეთვე შეი-

ძლება ბევრში არ დავეთანხმეთ ტარდს, თუ გინდ თვით საზოგადოების განსაზღვრაში. მისთვის ელემენტარული ფაქტი საზოგადოებრივობისა არის წამბაძველობა, — ჩვენ კი ალფრედ ფულომე მიგვაჩნია უფრო მართლად, რომელიც შენიშნავს, რომ წამბაძველობა არ არის ელემენტარული სოციალური ფაქტი, არამედ მისი დეჟერმინანტი: სოციალური ფაქტი კი სულ სხვაა, — კონტრაქტია.

ტარდი აღიარებს კონკრეტულ სოციალურ ორგანიზმთა, ერთა არსებობას, განსაზღვრავს აქვს მათი, მაგრამ მისთვის პრინციპი საზოგადოებრივობისა, წამბაძველობა ისეთის სიძლიერისაა, რომ მას **თითქმის** შესაძლებლად მიაჩნია ერის მოსპობა წამბაძველობის დაუსრულებელ გავრცელებითა მთელს კაცობრიობაში. მასა სწამს თითქმის ერთი საზოგადოების არსებობის შესაძლებლობა, თუმცა მას ეს სწორედ **თითქმისა** სწამს და არა ლად. — საზოგადოება კიდევ მით განირჩევა ორგანიზმისაგანაო, ამბობს ტარდი, რომ „რაც უფრო ზევით ავდივართ ორგანიზმთა განვითარების კიბეზედ, ინდივიდუალობა ორგანიზმისა მით უფრო გარკვეულია, ავტონომია მისი უფრო თვალსაჩინოა. პირიქით, რაც უფრო მაღალ საფეხურზედ სდგანან საზოგადოებანი, მათი პიროვნება **არა თუ ნაკლებად რეალური ხდება** (კურსივი ჩვენია), არამედ ნაკლებად განცალკევებული, უფრო და უფრო **საერთაშორისო**. მამამ (ანუ ნათლიამ) სოციოლოგიისამ (იგულისხმებს ოგიუსტ კონტს) მესძლო წარმოედგინა კაცობრიობა, როგორც ერთი დიადი არსი; თავის დღეში მას აზრადაც არ მოუვიდოდა გაეპიროვნებინა ყველა ცოცხალ არსთა კრებული“ (*Logique Sociale, Préface, P. XI.*). მართალია, აზრადაც არავის მოუვა ცოცხალ არსთა ევოლუციის ვითარებაში წარმოიდგინოს ერთად ერთი ცოცხალი ორგანიზმი, ან გააპიროვნოს მათი კრებული, მაგრამ ისიც მართალია, რომ როგორც მხოლოდ ერთი სახის არსებობისათვის ბრძოლაში გადარჩენა ან შექმნაა შეუძლებელი ცხოველთა ევოლუციის ვითარებაში, ისე ერთი საზოგადოებისა, რადგანაც, როგორც

ზემოდ ვილაპარაკეთ, ერთფეროვანება ბუნებაში და საზოგადოებაშიაც შეუძლებელია. როგორც აგრეთვე წინადა ვსთქვით, არც არის არავითარი საბუთი დღეს ვიფიქროთ, რომ ოდესმე ერთ ორგანიზულ საზოგადოებას წარმოადგენს მთელი კაცობრიობა. ეს არც ტარდსა სწამს სრულად და ამიტომაც ამბობს — საზოგადოებათა რეალობა არ ისპობა, არამედ საზოგადოებანი ურთი-ერთს ემსგავსებიან, საერთაშორისო ელფერი ედებათო. მაგრამ ერთა მოსპობა არ არის საერთაშორისოდ გარდაქცევა აგრეთვე, წინააღმდეგ ტარდის აზრისა, ჩვენა გვეონია, რომ განვითარებასთან ერთად საზოგადოებას სწორედ პიროვნებჲ უვითარდება მსგავსად კერძო ადამიანისა. კერძო ადამიანი შეიძლება ბევრ რამეში სხვებსა ჰგავდეს, მაგრამ ბევრი მხრით ანვითარებდეს საკუთარ პიროვნებასა. ორ-მხრივი განვითარება ორგანიზულ არსთა: — 1) განვითარება მათ იდენტიურ თვისებათა და ორგანოთა, — 2) განვითარება მათი ინდივიდუალობათა — ურთი-ერთს არ ეწინააღმდეგება. ურთი ერთის დამატება იგი, და არა ურთი-ერთის უარყოფა. აგრეთვე საზოგადოებამ შეიძლება ბევრი მსგავსი რამ მოიპოვოს სხვა საზოგადოებათა წაბადვითა, შეიძლება ყველა საზოგადოება გარეგნულად და შინაგანი მხრითაც ურთი ერთს დაემსგავსოს, მაგრამ ინდივიდუალობა მათი კიდევ უფრო განვითარდეს — კერძოდ ენა, სარწმუნოება, სამართალი, ლიტერატურა, ხელოვნება და სხვა. მაგალითად, რაც ვითარდება გერმანია, მისი ინდივიდუალობაც ვითარდება. ღირსშესანიშნავი მოვლენაა ამ მხრით, რომ გერმანული მეცნიერება სცდილობს საერთაშორისო ლათინური ტერმინები ეროვნულ გერმანულ ენაზედ შეჰქმნას. — ავიღოთ აგრეთვე ენათა შესწავლის განვითარება თანამედროჲვე კულტურულ ერთა შორის. პოლიგლოტიზმი ისეთი საზოგადო მოვლენაა ეხლა, როგორიც წინად არასოდეს არა ყოფილა, და პოლიგლოტი არასოდეს არ ივიწყებს საკუთარ ენასა. — წიგნებსა თარგმნა ერთი უმნიშვნელოვანეს მოვლენათაგანია ეხლანდელ დროში, უფრო ფართოდ დაყენებული საქ-

მე, ვედრე წინად, და თუ ერთის მხრით თვით ფაქტორ წიგნის გადთარგმნისა მაჩვენებელია წამბაძველობისა, მეორეს მხრით იგი **ეროვნულ ენაზედ** გადმოტანა სხვის ნაწარმოებისა, მაშასადამე შემატება ერის ინდივიდუალურ კულტურისა. ამასთანავე თარგმნა არა თუ არ უშლის ორიგინალურ შემოქმედებას, არამედ ახალ გზაზედ აყენებს მასა, ახალ აღმოჩენათა, ახალ შემოქმედების წყაროა. — ესევე ითქმის სოციალურ მოვლენათა ყველა დარგის წამბაძველობით გავრცელებაზედ: წამბაძველობა არა თუ არა სპობს ინდივიდუალობას განვითარებულ ერებში, არამედ უფრო ამავე ინდივიდუალობის განვითარებელია, — ყოველ შემთხვევაში არა მის წინააღმდეგი, როგორც პოლიგლოტობა არ არის წინააღმდეგი ეროვნული ენის ცოდნისა, გავრცელებისა და განწმენდისა, და უცხო ლიტერატურის თარგმნა — ეროვნულ ლიტერატურის განვითარებისა. ტარდაც საესებით არ უარაჰყოფს ამასა.

თავის წიგნის *Les lois de l'Imitation*-ის ბოლოში ტარდი წამბაძველობის კანონებს ასახელებს. პირველი კანონი არის — გავრცელება წამბაძველობისა უსახლგროდ. მეორე კანონი არის ის, რომ წამბაძველობის ფორმებს ინახავს ტრადიცია და ჩვეულება, მესამეც ის არის, რომ თესლი წამბაძველობისა, რომელიც წამბაძველის თავში ჩნდება რომელიმე მისწრაფებისა, რწმენისა ან იდეის სახით, ვითარდება თანდათანობით და გარეგნულად ხორციელდება, — იხატება ენითა და მოქმედებითა, გადადის და ერგვა ნერვების სისტემასა და მთელს სხეულს, თანახმად შიგნიდან გარეთისაკენ მისწრაფების კანონისა და სხვ — აი ამ კანონთა წყალობით წამბაძველობა მარტო ცალ-მხრივი კი არ არის, არამედ საერთო-ერთოდ ხდება, იგი მთელს კრებულს ადამიანთა განწყობილებისას ქდება. ამიტომაც მივისწრაფით ერთფეროვანებისაკენ, და თვით საერთაშორისო დამოკიდებულებაში ასპარეზი თავისუფალ წამბაძველობისა იზრდებოდა განუწყვეტლივ. — ეს არის მიზეზი კასტათა, კლასთა, ეროვნებათა შორის საზღვართა მოსპობისაო.

მაგრამ ამავე დროს ტარდი არ ამბობს თითქმის მსოფლიო გან-
მეორება, რომლის სოციალური გამოჩენაც წამბადველობაა,
მსოფლიოს ძირითადი არსება იყოს იგი ამბობს: „მისი არ-
სება არის შინაგან განსხვავებათა რომელიმე რაოდენობა; ეს
განსხვავებანი მოუხსობელნი, მარადისნი არიან; უამისოდ
ქვეყანა ისეთივე ერთფეროვანი იქმნებოდა, როგორც იგი
უსაზღვროა“ (p. 413). ამიტომაც საქვეყნო ტენდენ-
ცია ერთი დიდი საზოგადოებისადმი თუმცა არსებობს, მაგ-
რამ სამაგიეროდ კონსოლიდაცია ზნე-ჩვეულებათა, ის კანონი,
რომ „მოდის“ (la mode) წინააღმდეგი მოვლენა, — ჩვეულება-
ყოველთვის არსებობს, შეუძლებელ ჰყოფს ერთი მსოფლიო
საზოგადოების შექმნას.

„ბუნებრივი გადიდება სახელმწიფოსიო, ამბობს ტარდი,
ვერასოდეს ვერ გადასცილდება ერთს საზღვარსო“ (p. 426).
ამასთანავე პატრიოტული გრძნობა, ისტორიულნი მოგონებანი
და სხვანი, თანდათან ძლიერდებიან, და ეს დაუშლის ერთი
საზოგადოების შექმნასაო.

ამას ისიც შეუშლის ხელს, რომ წამბადველობის წინააღმდეგი
მოვლენაც არსებობს საზოგადოებებში, — უარ-ყოფა სხვის ზნე-
ჩვეულებათა და კულტურისა, და ხშირად სწორედ მაშინ,
როდესაც ხალხები ერთმანეთს გაიცნობენ ხოლმე. ტარდსა
ღწამს, რომ სწორედ ამ გაცნობის შემდეგ დაბრუნება ეროვ-
ნულ თავისებურობისაკენ შესაძლებელია და ამის ნიშნები ეხ-
ლაც არისო.

ტარდის აზრი, ვითომც შესაძლებელი იყოს ევროპისა-
გან მთელი ქვეყნის დაპყრობა და *pax romana*-ს რაღაც მსგავ-
სის შექმნა ჩვენ პირდაპირ უსაფუძვლოდ მიგვაჩნია. ამაზედ
ჩვენ წინა თავში ვილაპარაკეთ. მართლაც, სწორედ წამბადვე-
ლობის კანონის ძალით დღეს ევროპის კულტურას აზიისაუ-
რებელი ხალხი იძენს, მაგრამ თავის ინდივიდუალობას არა-
ჰკარგავს, — პირიქით, აწვითარებს მას, და ევროპის ბატონო-
ბასაც საზღვარი დაედება. ვინ იცის, შემდეგ ვის დარჩება ქვე-

ყნის ბატონობა. მართალია, ცივილიზაცია არის სოციალური გაერთიანებისა და გართულების პროცესი, მაგრამ მასაც თავისი საზღვარი აქვს ტარდისავე აზრით, და თუ განსაზღვრული მასალა ხალხისა შეუძლია შეაერთოს, მთელის კაცობრიობის მრავალფეროვანებას ვერასოდეს ვერ შეაერთებს ვერავითარი ცივილიზაცია. ტარდისავე აზრით არსებობს რაღაც შინაგანი სუმმა სხვადასხვაობისა ბუნებაში, დაუშრეტელი და უკუნი, და იგი საზოგადოებათა ცხოვრებაშიაც ჩნდება. წამბაძველობა შეიძლება განსაზღვრულ წერტილამდის მივიდეს, მაგრამ იდენტიურად რომ ჰყოს მან მთელი კაცობრიობა, — ეს შეუძლებელია. ჩვენ აქ ადამიანის პიროვნებათა იგივეობაზედ არ ვლაპარაკობთ, — რადგანაც თვით ტარდის აზრით წარსულში, აწმყოში და მომავალში შეიძლება დათრგუნვილ განსხვავებათა მაგიერ ჩნდებოდნენ უფრო და უფრო ღრმა ინდივიდუალური განსხვავებანი და ცივილიზაციისაგან შექმნილი მსგავსება მცირე რამ იყოს ამ ინდივიდუალურ განსხვავებასთან შედარებით. არა, ჩვენ კონკრეტულ სოციალურ ორგანიზმებზედ ვლაპარაკობთ: მიმოსვლაც შეიძლება გაძლიერდეს, ხალხთა შორის აღრევაცა, ან ერთი ძლიერი ხალხისაგან მეორეს დაპყრობაც, — დაუსრულებელი, ფართო წამბაძველობაცა, მაგრამ კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი ყოველთვის ეცდება შეინახოს თავისი ინდივიდუალური სახე, — განავითაროს იგი და ნასესხებიც თავისებურად გარდაქმნას. რაც უფრო იზრდება თვით-შეგნება კონკრეტულ სოციალურ ორგანიზმთა, მით უფრო დიდია ასეთი ტენდენცია, და თუ ერთი მხრით ისტორიაში ვამჩნევთ წამბაძველობის მოვლენასა, ერთა მიერ ურთიერთის კულტურით სარგებლობასა, — მეორე მხრით ვამჩნევთ მათი ინდივიდუალობის განვითარების ფაქტსაც, — ვამჩნევთ, სხვა არა იყოს-რა, ტენდენციასა და ფაქტს დაპყრობილ ერთა განთავისუფლებისას. ამის უარყოფა შეუძლებელია ვამჩნევთ აგრეთვე წამბაძველობასთან ერთად ანიციატივას ორიგინალურ შემოქმედებას ყოველი ერის შინაგან

ცხოვრებაში. — მრავალფეროვანება ტარდისავე აზრით შინაგანი კანონია ბუნებისა და კაცთა საზოგადოებათა ცხოვრებისა, — ამიტომაც ვერაფრითარი უნივერსალური იმპერია ვერ შექმნის ერთ სოციალურ ორგანიზმსა. კიდეც ვიტყვით, — წამბაძველობა არ არის წინააღმდეგი ინდივიდუალობისა; ეს ჭეშმარიტებაა კონკრეტულ სოციალურ ორგანიზმთა ცხოვრებაშიაც; ხანდახან შეიძლება და უმეტეს ნაწილადაც, რომ იგინი პარალელურად იზრდებოდნენ. ამიტომაც კონკრეტულ სოციალურ ორგანიზმთა, ერთა მოსპობა და ნაცვლად ერთი საკაცობრიო საზოგადოების შექმნა შორეულ მომავალშიაც შეუძლებლად მიგვაჩნია. მაგალითები რომის იმპერიისა, ევროპის „ერთობისა“ (?) და სხვანი არაფერს არ ამტკიცებენ. არც ერთსა და არც მეორეს არ შეუქმნია ერთფეროვანება. პირიქით, ამ ნაძალადევ ან მოჩვენებულ ერთფეროვანების შემდეგ საშინელი მრავალფეროვანება იხადებოდა, ეხლაც თავს იჩენს ხოლმე იგი, და მომავალში როგორი ერთფეროვანებაც შეუძლია შექმნას. „კაცობრიობის ფონდს“, ამაზედ ჩვენ ზემოდ საკმაოდ ვილაპარაკეთ.

ბევრი სოციოლოგი ეხება იმავე საკითხებს, რომლებსაც ტარდი შეეხო, ბევრი იკვლევს გაკვრითვე ერის არსებასა, როგორც მაგალითად ესპანელი სოციოლოგი სალეს ი ფერრე. მისი აზრითაც ერი სოციალური ორგანიზმია, წარმოშობილი ქალაქებისაგან, ეს უკანასკნელები — თემებისაგან, თემები პატრიარქატისაგან და სხვ. ასე მოდის ერის წარმოშობა ისტორიულად (*Tratado de Sociologia*). — ჩვენ აქ ყველას გარჩევა ძლიერ შორს წავგიყვანდა.

ეხლა სოციალისტებს მივმართოთ. ვერც მათ ჩამოვთვლით ყველასა. უმეტეს ნაწილად მათ ბროშიურებს „ეროვნული საკითხის“ შესახებ, მათ „განცხადებებს“ და სიტყვებს არაფრითარი მეცნიერული ღირებულება არა აქვს. ზოგი უარ ჰყოფს ერსა, ზოგი სოციალიზმის შემდეგ ჰპირდება თავისუფლებას და ჩაგრულ ერებსა, ზოგი პატრიოტი და შოვინისტიც არის თა-

ვისთვის, მაგრამ სხვისთვის ვერას იმეტებს, ზოგი აღიარებს ერთა უფლებას არსებულ სახელმწიფოთა საზღვრებში, ზოგი რას ამბობს, ზოგი რას, მაგრამ რისთვის და რა საბუთით, — ამას უმეტესი ნაწილი არ დაგიდევს. იგინი უმეტეს ნაწილად არასოდეს არ ლაპარაკობენ საზოგადოდ ერზედა და მის უფლებაზედ. საერთოდ არა აქვთ გამორკვეული არც ინტერნაციონალიზმი და არც ერი აუცილებელი ელემენტი ინტერნაციონალიზმზედ მსჯელობის დროსა. რასაკვირველია მათ შორის ბევრი ისეთიც არის, რომელსაც სალი და სამართლიანი მსჯელობა აქვს, მაგრამ აქ მხოლოდ ორ ავტორს მივაქცევთ ყურადღებას, რადგანაც იგინი დაინტერესებულნი იყვნენ ძლიერ ეროვნული საკითხითა და ამიტომ მიაქციეს ყურადღება ერის პრობლემასა და შეიმუშავეს იგი, ესენი არიან ოტტო ბაუერი და რუდოლფ შპრინგერი, — ასტრიელები.

ოტტო ბაუერი (Национальный Вопрос и Социал-демократія) აღნიშნავს ფაქტს ერთა არსებობისას, ფაქტს მათის ურთიერთისაგან გარჩევისას, მოგვითხრობს ერთა წარმოშობის ისტორიასა და მის მიზეზებს, განსაზღვრავს ერსა, ეროვნულ იდეასა, შეგნებასა და გრძნობასა და ამაზედ ამყარებს ერის უფლების აღიარების სამართლიანობასა და კანონიერებას.

მაგრამ ჩვენის ფიქრით, ბევრი მისი საზოგადო დებულება არ არის ქეშმარიტი, თუმცა საერთოდ წიგნს ბევრი ღირსება აქვს და ბევრგან ავტორი ქეშმარიტებას ლაპარაკობს. ბევრგან სწორედ იმიტომ ვეთანხმებით ავტორს, რომ იგი ისეთ ქეშმარიტებას ლაპარაკობს, რომელიც თვალ-საჩინოა, ხოლო სრული განსაზღვრა და გარკვევა ცნებათა არ მოეპოვება.

ერი არის, ოტტო ბაუერის აზრით, უპირველეს ყოვლილსა შედარებითი ერთობა ხასიათისა. — მაგრამ ხასიათის ერთობა ისეთი ფართო ცნებაა, რომ ამ განსაზღვრით შეგვიძლია ათასგვარი სხვა არსი დავახასიათოთ. — ეროვნული ხასიათი არის კრებული იმ ფიზიკურ და სულიერ ნიშანთა, რომელნიც ყო-

ველ ერს აქვს, აერთებს მას და რომლითაც იგი განირჩევა სხვა ერთგანო. — არც ეს განსაზღვრაა კარგი, რადგანაც აქ ეროვნული ხასიათი ეროვნულ კუთვნილებად არის აღიარებული, თვით ერი კი განუსაზღვრელი რჩება. — შემდეგ ავტორს განსაკუთრებული წყობილება ნებისა შეაქვს ეროვნულ ხასიათის განსაზღვრელად. ამგვარად უფრო სწორი განსაზღვრა ეროვნული ხასიათისა არის შემდეგი: ეროვნული ხასიათი არ არის მარტო კრებული ყველა ფიზიკურ და სულიერ თვისებათა, რომელიც ერსა აქვს, არამედ ნების მიმართულების თავისებურებაც, ის ფაქტი, რომ სხვა და სხვა ერში ერთი და იგივე საგანი სხვა და სხვა რეაქციას იწვევს, ერთი და იგივე მდგომარეობა იწვევს ნების სხვა და სხვა მიმართულებას. ერი ასეთ თვისებას არსებობისათვის ბრძოლაში იძენს. — აქაც ნასახი არ არის ერის განსაზღვრისა, — არამედ აღნიშნულია ფაქტი ერთი ერის მეორისაგან გარჩევისა და სხვა არაფერი. აქ მტკიცდება, თუ გნებავთ, ერის არსებობა, მაგრამ მისი განსაზღვრა არ არის.

შემდეგ ავტორი ამტკიცებს, რომ ასეთი თვისება იბადება ერში მხოლოდ საერთო ბედ იღბლის გამო. ერი არის ამიტომ ერთობა ბედ-იღბლისა. — ესეც ისეთი განსაზღვრაა, რომ ერის გარდა სხვა ცნებებსაც ეხება, — შეიძლება ბევრ სხვა სოციალურ არსებს ჰქონდესთ საერთო ბედ-იღბალი, მაგრამ ერთი არ იყვნენ.

შემდეგ ავტორი იღებს საერთო ტერორიზმის, შთამომავლობას, ენას, ზნე ჩვეულებას, საერთო ისტორიულ წარსულს, საერთო კანონებსა და საარწმუნოებას და, თუმცა აღიარებს მათ, ერის განსაზღვრელ ელემენტებად, მაგრამ არა ცალ-ცალკე, არამედ როგორც მთელს სისტემას. — ცალ-ცალკე იგინა ვერასოდეს ვერ განსაზღვრავენ ერსა, ხოლო როგორც სისტემა, — განსაზღვრავენ. — იგინი შეადგენენ კულტურულ ერთობასა, რაიცა ერს მთლიან არსად ხდის. ეროვნული ისტორია ჰქმნის ეროვნულ ხასიათს, სარგებლობს რა ამ საერთო კულტურითა, როგორც იარაღითა. — მაგრამ ავტორი

აქაც სცდება, — რადგანაც არ შეიძლება გაყოფა ისტორიისა და ზემოხსენებულ მოვლენათა, როგორც აქტიურ და პასივურ ელემენტთა, როგორც იარაღის მხმარებელისა და იარაღისა. არ არის რთული, ნამდვილი ისტორია გარეშე ზემოხსენებულ მოვლენათა, არ არის მათ გარეშე თვით ერიც; ჯერ ერი უნდა განისაზღვროს, როგორც ზემოხსენებულ მოვლენათა მატარებელი კონკრეტული არსი, მერმე აქედან უნდა გამომდინარეობდეს მისი უნარი ისტორიული მოქმედებისა.

ბაუერის სავსებითი განსაზღვრა ერისა ასეთია: „ერი არის კრებული ადამიანთა, რომელნიც შეკავშირებულნი არიან ხასიათის ერთობით ბედ-იღბლის ერთობის ნიადაგზედ“. (Национальный вопросъ и Соціал-демократія, p. 139). არა ვფიქრობთ, რომ ეს განსაზღვრა ზემოხსენებულთაგან განირჩეოდეს ბევრით. ესეც, რომელსაც გინდათ, იმ სოციალურ ჯგუფს შეეფერება, — სოფლის კომუნას, ქალაქს, აგრეთვე კლასს, წოდებას, რელიგიურ სექტას, თუ გინდ უბრალო საზოგადოებასაც. ვერავითარ ნამდვილ წარმოდგენას ერზედ იგი ვერ გვაძლევს.

ხოლო როცა ავტორი ჩამოსთვლის მთავარ სოციალურ მოვლენებსა და ერის განმსაზღვრელ ელემენტად შეაქვს მათი სისტემა, — იგი ახლოა ჭეშმარიტებასთან. — იგი ხშირად იმეორებს, რომ ერი არის სოციალური მოვლენაო, მაგრამ ბაუერს სწორედ აქედან უნდა დაეწყო თავისი ანალიზი. თუ კი ერი სოციალური „მოვლენა“ა, რასაკვირველია იგი ერთი სოციალურ მოვლენათაგანია და არა ერთად-ერთი სოციალური მოვლენა. მაშასადამე, საჭირო იყო ჯერ სოციალური მოვლენის დახასიათება საზოგადოდ და მერმე ერისა, როგორც კერძო სოციალური მოვლენისა. მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლებოდა ერის ცნების სავსებითი განსაზღვრა. ოტტო ბაუერმა ეს არ აღასრულა, — დაიწყო ერის ცნების ანალიზი და ნაცვლად ერის წარმოშობის ისტორია გვიამბო, რაიცა სულ სხვა პრობლემაა, თუმცა ძლიერ საჭირო და აუცილებელი

ერის ცნების განსაზღვრისათვის. აგრეთვე არ არის საკმარისი, რომა სთქვა, — ერთი ერის ხასიათი, ნება; აპპერცეპცია მეორისაგან განირჩევაო, — ეს უბრალო ფაქტია, რომელსაც ღრმა ანალიზი ეჭირვება, მაგრამ მაინც თვალსაჩინოა, — არამედ საჭიროა აღნიშნო, რა არის თვით ეს ერი, რომლის ხასიათიც ნებაც, აპპერცეპციაც იმდენადვე მრავალფეროვანია, რამდენიც კონკრეტული ერი არსებობს. არც ის არის აგრეთვე საკმარისი, რომ სთქვა, — ერი სოციალური მოვლენააო, — ესეც თვალსაჩინოა, — არამედ იმის გარკვევაა საჭირო, თუ რა ვითარებისა არის ეს სოციალური მოვლენა და რა ადგილი უჭირავს კერძოდ მას სხვა სოციალურ არსთა შორის.

ამიტომაც ბაუერი თუმცა ბევრს იღწვის, მაგრამ ერს მაინც სწორად და სავსებით ვერა საზღვრავს.

არ ვეთანხმებით ავტორს არც ერის წარმოშობის თეორიაში. იგი, როგორც მარქსისტი, ეკონომიური მოვლენებით ხსნის ერის წარმოშობასა და განვითარებას. მაგრამ ყოვლად შეუძლებელია ასეთი ახსნა, ამიტომაც ეს ადგილები იმის წიგნში ძლიერ სუსტია და გარჩევად არა ღირს. შორსაც წავიყვანდა. — ერის ცხოვრება, როგორც კონკრეტულ სოციალურ ორგანიზმისა, ორგანიულია, მაშასადამე იგი დახასიათდება ყველა იმ ორგანოთა ფუნქციებით, რომელიც მასა აქვს, — როგორც ეკონომიურით, ისე იურიდიულით, პოლიტიკურით, რელიგიურით და სხვ. საჭიროა ყველა სოციალურ მოვლენათა, განვითარების თვალთახედვით განხილვა ერის წარმოშობისა, და არა მარტო ეკონომიურ მოვლენის თვალთახედვითა. აგრეთვე შეუძლებელია ეგრედ წოდებულნი შემთხვევითნი მოვლენანი, როგორც მაგალითად მოვლენანი, გამოწვეულნი ადამიანთა მუდმივ მოძრაობის მიერ, და ხან დროებით, ხან ხანგრძლივად შემშლელნი ერის ორგანიულ განვითარებისა; არ მიიღო მხედველობაში, რადგანაც არ არსებობს ერთი საკაცობრიო საზოგადოება, რომლის ორგანოები რეგულიარულად ასრულებდეს თავის ფუნქციებს.

არ ვეთანხმებით; ავტორს, ვითომც ფეოდალობის დროს
 ერთი იყო მხოლოდ თავად-აზნაურობა და გაბატონებული კლას-
 სები, როგორც უნდა იყოს კულტურული განსხვავება კლას-
 სთა შორის, როგორც უნდა იყოს კულტურული როლი გა-
 ბატონებულთა, ამ კლასთა და დაჩაგრულთა შორის მაინც
 არსებობს მრავალი სოციალური ჯაჭვი ერთობისა; არსებობს
 მათ შორის საერთო სოციალური მოწესრიგება, ორგანიული
 ცხოვრება, — და მხოლოდ ამ პირობით არის შესაძლებელი ერის
 ორგანიული განვითარება, სოციალური ცხოვრების ერთი ფორ-
 მიდან მეორეში გადასვლა. რასაც ორგანიული ხასიათის შთა-
 ნაჩენიც არა აქვს, იგი ერთ ორგანიზმადაც ვერ განვითარდე-
 ბა. რაც თუ გინდ დაყოფილი ყოფილიყოს ფეოდალური სა-
 ზოგადოებრივობა ყოველი ერის ცხოვრებაში, ერთი მაინც შესდგე-
 ბოდა ერთგვარ, სოციალურად მონათესავე ელემენტთაგან,
 რომელთა კოპეზიამაც შექმნა თანამედროვე ერი. სადაც მო-
 ნათესავე ელემენტები არ არის, ან უცხო ელემენტები არ
 ენათესავებიან ერთმანეთს დროთა ვითარებაში, იქ არც კოპე-
 ზია შეიძლება. სადაც არ არის ელემენტები ერთობისა, იქ
 არც ერთობა შეიძლება, და რაც თუ გინდ განსხვავდებოდნენ
 მაგალითად ენანი გერმანელ ფეოდალისა და გლეხისა, — იგინი
 მაინც ერთი ერის ელემენტი არიან, რომელნიც ვითარდები-
 ან და წარმოშობენ ერთ ენას ენამაც, რაც თუ გინდ მაღა-
 ლი კლასების იყოს იგი, ხალხურ ენაში უნდა ეძებოს თავი-
 სი სიცოცხლის და განვითარების წყარო. — დღესაც, როდესაც
 ერთი ნამდვილი ორგანიზმია, ხალხი არ ლაპარაკობს ლი-
 ტერატურული ენით, არამედ ამ ენით ლაპარაკობენ მხოლოდ
 განათლებული კლასები, ინტელიგენცია. ესევე ითქმის ბევრ
 სხვა კულტურულ მოვლენაზედ, მაგრამ ამით თანამედროვე
 ერი არ შესდგება გაბატონებულ კლასთაგან და ინტელი-
 გენციისაგან. — არას დროს არა ყოფილა კლასიური ერი, —
 ერი ყოველთვის კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი იყო,
 ამა თუ იმ სახისა, მეტიც თუ ნაკლების კოპეზიისა.

არ ვეთანხმებით ავტორს არც ეროვნულ პროგრამაში. საერთოდ აღვნიშნათ, რომ იგი ერის უფლებას არ აღიარებს საფასებით, არამედ თანამედროვე სახელმწიფოთა საზღვრებში; მისი პროგრამა არ არის სახელმწიფოს წინააღმდეგი, არამედ იგი იცავს თანამედროვე სახელმწიფოთა საზღვრებსა, — პოლონეთის ავტონომიაც აუცილებლად რუსეთის სახელმწიფოს საზღვრებში უნდა განხორციელდეს მისი აზრით. მართალია, ყველა სახელმწიფოებშიაც უნდა მოეწყოს ეროვნული ავტონომიები და პრაღეტიკაშიც ასეთი ინტერნაციონალიზმი უნდა აღიაროს და არა გულ-უბრყვილო კოსმოპოლიტიზმი, მაგრამ ერთა სუვერენიტეტი ავტორს პრინციპიალურადაც არა სწამს. — თუმცა ერთა ავტონომიებიც დიდი წყალობაა სოციალ-დემოკრატისაგან, ესეც დიდი ნაბიჯია ქეშმარიტ ინტერნაციონალიზმისაკენ წარდგმული.

ბევრში არ ვეთანხმებით ავტორს, ბევრ კერძო თეორიულ საკითხში, მაგრამ ამაზედ აქ ვერ ვილაპარაკებთ, თუმცა ავტორს ბევრი საინტერესო ადგილები აქვს. ისტორიული მხარე მისი წიგნისა მშვენიერია: ჩეხთა ისტორია, მაგალითად, აგრეთვე საუცხოვოა თვით თეორია „ეროვნულ ხასიათისა“, რომელიც ისტორიული კრისტალიზაციაა ერისა. ორიგინალურია თეორია ისტორიული აპპერცეპციისა. რომლის ძალითაც ყოველი უცხო კულტურა შეითვისების უკვე არსებულ ეროვნულ კულტურასთან შეგუებით, მსგავსად ინდივიდუალურ აპპერცეპციისა. თუმცა ავტორს ახალი არა უთქვამს რა. კაი ხანია იგივე აზრი გამოსთქა ტარდმა თავის *Les lois de l'imitation*-ში, სადაც იგი ამტკიცებს, რომ ყოველი წამბაძველობა გარდიტეხების განსაზღვრულ სოციალურ სფეროში, მსგავსად სხვისა, რომელიც გარდატეხას განიცდის განსაზღვრულ ფიზიკურ სფეროში. საინტერესოა აგრეთვე მისი ანალიზი ერთა ხასიათის ურთი-ერთისაგან განსხვავებისა და სხვ.

მაგრამ როცა ავტორი შტამლერის კრიტიკას ეწევა, როცა აგრეთვე მისთვის ერთის მხრით ერი გამოჩნდების ცალკე

ინდივიდუუმის ეროვნებაში (პ. 142), მეორეს მხრით კი მისთვის საზოგადოება არ არის მარტო სუმა ინდივიდებისა არამედ ყოველი ინდივიდი არის ნაყოფი საზოგადოებისა, — და სხვა, — აქ ჩვენ მას ვერ ვეთანხმებით, აქ იგი წინააღმდეგობათა ქსელში ებმება.

კარგი კრიტიკა აქვს წინ-წამძღვარებული ოტტო ბაუერის წიგნს ხ. ჟიტლოვსკის მიერ. იგი ბევრ სამართლიან შენიშვნას აძლევს ავტორს, მხოლოდ აკლია შენიშვნები ერის უფლებებისა და ერის სოციალოგიურ ანალიზის შესახებ. მაგრამ როდესაც თვით ლაპარაკობს ბ-ნი ხ. ჟიტლოვსკი, — იგი ძლიერ სუსტია. შევნიშნავთ მხოლოდ ერთს ასეთს სისუსტეს ჟიტლოვსკის აზრით, — რადგანაც ჩვენ ერის არსების გაგება შეგვიძლია მხოლოდ არსებულ ერთა ურთი-ერთის შედარებით, ამიტომ რომელიმე ჯგუფის ეროვნული ხასიათის გამორკვევისათვის და განსაზღვრისათვის საჭიროა შემდეგი საკითხის დაყენება: «რომელ სხვა ეროვნულ ჯგუფთან შედარებით იჩენს (ან არ იჩენს) ეს ჯგუფი თავის ეროვნებასა?» ტულის გუბერნიის რუსები რუსინებთან შედარებით ნაკლებად არიან ერნი, ვიდრე კანადელებთან, — სხვა ველიკოროსსებთან კი ისინი სრულიად აღარ წარმოადგენენ ერსაო! აქედან პირდაპირა სჩანს არა მარტო ის, რომ ორგანიზული ხასიათი ერისა სრულიად არ ესმის ავტორს, — ეს კიდევ არაფერი, ბევრი არ არის ორგანიციტი, — არამედ ისიც, რომ მას შედარებითი მეთოდის ხმარებაც არა სცოდნია: როგორ შეიძლება აღამიანმა მეტი თუ ნაკლები ეროვნება აღიაროს, თუ ეროვნება ვითარებაა და არა რაოდენობა? და ვინ იტყვის, რომ ეროვნებას განზომება რაოდენობითად შეიძლებოდეს? — ვინ განზომა ინდივიდუალობა რაოდენობითად? სად არის მისი ერთეული? — აბსურდია ეროვნების მეტ-ნაკლებობა, როგორც მეტ-ნაკლებობა ინდივიდუალობისა. შეიძლება მსგავსება იყოს ერთა შორის, მაგრამ ერთი ერის მეორესთან შედარებით მეტი თუ ნაკლები ეროვნება, — შეუძლებელია. შესაძლებელია მსგავსება და დი-

დი მსგავსებაც ორ ძმას შორის, მაგრამ ერზის მეორესთან ან მესამესთან შედარებით შეჭტი თუ ნაკლები ინდივიდუალობა — აბსურდია.

ასეა ყოველთვის, როდესაც შესაფუძი მეთოდით არ იკვლევენ მოვლენათა. ერის გამოკოვეას თავისი მეთოდი უნდა ჰქონდეს. იგი სოციალური არსია, — მაშასადამე მისი ანალიზის დროს საერთო სოციოლოგიური მეთოდები უნდა ვიხმაროთ. საჭიროა მისი განზომვა საერთო სოციალური საზომითა, როგორც კერძო კონკრეტულ სოციალურ არსისა. ეს მეთოდი არ უხმარია არამც თუ ჟიტილოვსკის, აგრეთვე არც ოტტო ბაუერს და ეს უკანასკნელიც ამიტომ შესცდა, ვერ გადასწვცრა დაყენებული პრობლემა. ეკონომიური მატერიალიზმის მეთოდი, — კერძო მეთოდია და არა საერთო სოციოლოგიური, და რასაკვირველია ერს, მთელს ერთ კომპლექსს ყველა სოციალურ მოვლენათა, ვერ გამოიკვლევდა ამ მეთოდითა.

მაგრამ, განვიმეორებთ, მისი წიგნი მაინც ჩინებული რამ არის, საინტერესო, ბევრის მომცეში, მრავალი კერძო ჰეშმარიტების მთქმელი, და განსაკუთრებით საგულისხმიერო ჩვენ სოციალისტთათვის იმ მხრით, რომ ერის უფლებების უსრული აღიარება მაინც სოციალიზმს უკვე სამარცხვინოდ კი არ მიანიჩნია, არამედ თავის უზენაეს მოვალეობად.

რუდოლფ შპრინგერი მეორე ავსტრიელი სოციალისტია, ამავე საგანზედ რომ დაწერა თავისი კიდევ მეტად საინტერესო „*Национальная Проблема*“ (*Борьба национальностей в Австрии*). ეს წიგნი მართლაც არა ჩვეულებრივი სოციალისტისაგან არის დაწერილი. მართალია, ბევრი სოციალისტი აღიარებს ერის უფლებასა და ერის საკითხსაც ირკვევს, მაგრამ ასე ნათლიად და მკაფიოდ რომ ელაპარაკოს, — ძვირად მოიპოვება სხვა ასეთი სოციალისტი. რუდოლფ შპრინგერი განსაკუთრებით პრობლემის იურიდიულ მხარეს აქცევს ყურადღებას, მისი წიგნი სწორედ „ერის უფლებათა“ ტრაქტატია. მთავარი პრობლემა მისი არის, — გამორკვევა ერის სახელმწი-

ფოსთან დამოკიდებულებისა. მაგრამ, საუბედუროდ, შპრინგერი სწორედ მიტომ აყენებს ასეთს პრობლემას, რომ მას სახელმწიფოთა დაშლა, ან კერძოდ ავსტრიის სახელმწიფოს დაშლა არც სურს და არც სასარგებლოდ მიაჩნია ერთა განთავისუფლებისათვის. პირიქით—იგი სწერს და ამბობს, რომ ავსტრიის სახელმწიფო იშლება ერთა ბრძოლის გამო, და საჭიროა განსაზღვრა ყველა ერის უფლებისა, რომ ერი ბოლოს და ბოლოს გარკვეულ დამოკიდებულებაში იყოს საერთოდ სახელმწიფოსთანაო. ამისათვისაც იგი საჭიროდ აღიარებს გერედ წოდებულ პერსონალურ კავშირთა, დამოუკიდებლად ტერიტორიისა, სადაც თვითოეული ერი იურიდიული პიროვნებაა, უფლება-მოსილი ერთეული. მას არამც თუ თავის ტერიტორიაზედ უნდა ჰქონდეს განსაზღვრული უფლებანი, არამედ სხვის ტერიტორიაზედაც. ამ საერთო-ერთო უფლებათა და ვალდებულებათა აღსარებაზედ უნდა იყოს დამყარებული ავსტრიაში ერთა კავშირი და სოლიდარობა შპრინგერის აზრით.—შპრინგერი დაწვრილებით არკვევს ერის უფლებასა და ამ პერსონალურ კავშირთა მოწყობის შესაძლებლობასაც, აგრეთვე მათ დამოკიდებულებას მთელ სახელმწიფოსთან. იგი ნიჭიერი იურისტია და მისი ანალიზიც უმთავრესად კერძო იურიდიულია და არა საზოგადოდ სოციოლოგიური. ამიტომაც დაწვრილებით არ გამოვუდგებით არც მისი წიგნის შინაარსის გადმოცემასა.

პოსტულატნი ეროვნულ იდეისა შპრინგერისათვის არიან შემდეგნი: 1) საფუძველი ერის გარჩევისა სხვა ერისაგან და სახელმწიფოსაგან არის პერსონალური პრინციპი. ტერიტორიალური პრინციპი გამოსადეგია მხოლოდ ერთდ ეროვნულ სახელმწიფოსათვის, მაგრამ არა ეროვნებათა სახელმწიფოსათვის.—ასეთი პრინციპი შპრინგერმა სწორედ იმიტომ წამოაყენა, რომ ერთმა ერმა მეორე ერი არ შეავიწროვოს თავის ტერიტორიის საზღვრებში, თუმცა შპრინგერი არ აუარ-ჰყოფს ერის საკუთრებას ტერიტორიაზე, თუ

რასაკვირველია ერს აქვს ეს ტერიტორია, უმეტეს ნაწილად ეროვნული ელემენტით დასახლებული. 2) ერი არის სოციალურად განსაზღვრული ჯგუფი და ამიტომაც საჭიროა მისი იურიდიულ იმდგომარეობის განსაზღვრა. ამისათვის უპირველეს ყოვლისა ყოველმა კაცმა უნდა შეიტანოს დაბადების ქალღმრთელში თვითონვე თავისი ეროვნული ვინაობა. — კაცს აქვს ვალდებულება თავის ერის წინაშე, სახელმწიფოს წინაშე და სხვა ერთა წინაშე. ეროვნული ერთეული უნდა გახდეს იურიდიულ პიროვნებად, კერძო და საზოგადო უფლება-მოხილ პიროვნებად. 3) ამ განსაზღვრული ფორმით ერი არის თავისუფალი სახელმწიფოსაგან, იგი **ავტონომიურია**, არ ემორჩილება არც უმრავლესობის გადაწყვეტილებას, არც სახელმწიფოს. ყოველ სხვა სფეროში ერი ეკუთვნის სახელმწიფოს, როგორც კრებული მოქალაქეთა, და ემორჩილება მის კანონებს. 4) ერს, როგორც სუბიექტს სამართლისა, უფლება აქვს უმაღლეს წარმომადგენლობით ორგანოს დაარსებისა და სულიერ-კულტურულ თვით-გამორკვევისა. მას რამოდენიმედ თავის ფინანსიურ საქმეთა გაძღოლის უფლებაც აქვს საკუთარ მიზანთა მისაღწევად, აგრეთვე უფლება სხვა ორგანოთა მოწყობისა და სხვ. — (pp. 111—112). — აი შპრინგერის აზრი ერზედ და მის უფლებაზედ.

იმ ადგილებს, სადაც შპრინგერი ეხება კონკრეტულ განხორციელებას ამ უფლებათა, — არ შევხებით. ჩვენი წიგნის მიზანი ერის არსებისა და უფლების გამოკვლევაა და არა მის ავტონომიის მოწყობის პროექტი. ამ უკანასკნელი მხრით შპრინგერის წიგნი დაუფასებელია, თუმცა, რასაკვირველია, ბევრში შეიძლება არ დავეთანხმოთ, — მაგილითად როდესაც იგი ეკონომიურ იმდგომარეობის მიხედვით ჰყოფს ოლქებად სახელმწიფოს მთელი სახელმწიფოს საერთო ადმინისტრაციისათვის. ეს იმიტომ რომ ავტორი გერმანელი პატრიოტიც არის. ავსტრია მისთვის მაინც გერმანული სახელმწიფოა.

მიუხედავად ავტორის მშვენიერი პერსონალური პრინცი-

პისა, არ შეიძლება ერის უფლების საცებით აღსარება, თუ სახელმწიფოთა დაშლის აზრს არ შევეუბრებით, ეს კი შეუძლებელია პატრიოტ ავსტრიელისათვის. ამიტომაც შპრინგერი ბლუნჩლის აზრს, — სასურველი იქმნებოდა მთელი კაცობრიობა ერთა სახელმწიფოთაგან შესდგებოდეს, — უტოპიას უწოდებს, მაგრამ, ჯერ ერთი ბლუნჩლის აზრითაც ასეთი მომავალი აწმყაში არსებულ საერთა-შორისო-სამართალს დაშლიდა და შესცვლიდა ქვეყნის რუკას, — ამიტომაც არც ბლუნჩლი სცნობდა მას **შესაძლებლად**, — მეორე-— შეუძლებელია ერის პრობლემის გადაწყვეტა სახელმწიფოთა დაუშლელად. ეს პროცესის სახელმწიფოთა დაშლისა მართლაც ხდება ერის უფლების ზრდის მიზეზით, და ამიტომაც ავტორი არ უნდა გამოსულიყო ავსტრიის სახელმწიფოს თანამედროვე არსებობის ფაქტიდან და არ უნდა მოეხმარებინა მთელი თავისი ნიჭი თვით ამ ფაქტის წიაღში ეროვნულ პრობლემის გადაწყვეტისათვის.

სოციალოგიური ანალიზი ისე არა აქვს განვითარებული ავტორს, როგორც ოტტო ბაუერს, თუმცა მისი შენიშვნებუძლიერ საინტერესოა.

ერი, მისი აზრით, არ არის სახელმწიფოში მართო კრებული უფლება-მოსილ ინდივიდთა. ერი ორგანიზულად უნდა იქმნას განხილული. მისი განსაზღვრა ერისა დაახლოვებით ნამდვილია: „ერებიო, ამბობს შპრინგერი, არიან ეთნოლოგიური მხრით სუმმანი ინდივიდთა, ხშირად გამოუჩენველ რასიულ ტიპისა, სოციალური მხრით კი, — კრებული ინდივიდთა, რომელთაც აქვს ჩვეულებრივად საერთო ენის წყალობით გრძნობისა და აზროვნების მსგავსება. იგინი განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზედ გარდიქცევიან ხოლმე ერუის ნების მქონე საზოგადოებად და მიისწრაფიან ეროვნულ კულტურის დასაცველად შექმნან პოლიტიკურად განკერძოებულნი და დამოუკიდებელნი ძალანი“. (p. 36—37). შპრინგერი ხშირად უწოდებს ერს ორგანიზმსა, მაგრამ ისეთ ორგანიზმს, რომელსაც აქვს ქალოდ საერთო გრძნობა და აზროვნება,

ხოლო ნება კი არა (p. 67). ამ უკანასკნელს იგი მარტო სახელმწიფოს აწერს. მაგრამ სახელმწიფოც ხომ შექმნილია ერისაგან და მისი ნების გამოხატვაა. აგრეთვე დამონებული ერის სწორედ ნება მოქმედებს, რომ განთავისუფლდეს და საკუთარი სახელმწიფო შექმნას.

კიდევ ბევრი რამ არის შპრინგერის წიგნში ისეთი, რაც საც შეიძლება არ დავეთანხმოთ, მაგრამ საერთოდ ეს წიგნი დაუფასებელია სოციალისტურ ლიტერატურაში ავტორმა სოცოლოგიური ანალიზი არ განავითარა, მაგრამ ეს არც იყო მისი მიზანი. ხან და ხან ჩიკიერი მწერლისათვის არც კია საჭირო გრძელი ანალიზი, როდესაც იგი ერთის კალმის მოსმით გაგაგებინებს, რუ როგორ წარმოუდგენია მას ესა თუ ის საგანი შპრინგერისათვისაც, „ერი ნაწყვეტად აზროვნებს, სუსტად გრძნობს, ზანტად მოქმედებს, თუ მას არა აქვს საერთო, სახელმწიფო ორგანოები აზროვნებისა და ნებისა; საჭიროა ძლიერი მუშაობა მრავალ ათას თავისა, გულისა და სულისა, რომ გამოანახულ იქმნას ახალი ორგანოები, რომ გაჩნდნენ სიტყვისა და საქმის ადამიანები. ამ დრომდის ხალხი აზროვნობს ფანტაზიებით, გრძნობს სიმღერებითა, მოქმედებს და ირჯება როგორც მძინარე: პირიდან პირზედ, როგორც დაუდგომელი ქარი ხის ფოთლიდან ფოთოლზედ, გადადის ჩურჩული: ჩვენ გვინდა ვიყოთ ერთი ხალხი, ერთი სახელმწიფო! ეს ღრმა შინაგანი მისწრაფება ჰქმნის გერმანელთა პანგერმანიზმს, შესაძლებელ ჰყოფს, მიუხედავად ყოველ დაბრკოლებისა, ეროვნულ პარტიათა არსებობას, სკოცხლობს დაფლეთილ პოლონეთის ნაწილებში; იგი უკვდავი სულია იტალიის სხეულისა, იგი მუდმივ ცეცხლს აღვივებს ფიცხ საფრანგეთის გულში!“ (p. 24). ეს ორიოდ სიტყვა ბევრ გრძელ და მშრალ ანალიზზედ უკეთესია.

მოვიხსენიოთ აგრეთვე კიდევ ერთი საინტერესო წიგნი ერის შესახებ, წიგნი Louis Legend-ისა — *L'idée de la Patrie*, — და დავამთავროთ ეს თავი, თორემ ყველას ჩამოთვლა,

ვისაც კი რამ უწერია ამ საკითხის შესახებ, თვით საინტერესო ავტორებისაც, ძლიერ შორს წაგვიყვანდა.

ავტორს არა აქვს სპეციალურ მიზნად დასახული ერისა, ან სახელმწიფოს განსაზღვრა. იგი სამშობლოს იდეასა და ცნებას აქცევს უმთავრესს ყურადღებას. სამშობლო მისთვის განირჩევა სახელმწიფოსაგან, ერისაგან, ხალხისაგან, თუმცა ხანდახან თვითონვე აღრევს ხოლმე ერთმანეთში ამ ცნებათა. — კაცობრიობის კონცეპცია ძლიერ გადამეტებულია და მისი დაყოფაც დამოუკიდებელ ერებად არამც თუ უნდა მოისპოს, არამედ თავდება მშვიდობიანობისა და პროგრესისა.

ავტორი იკვლევს სამშობლოს იდეის ევოლუციას უძველეს დროიდან თანამედროვე ეპოქამდე და ამტკიცებს, რომ სხვა და სხვა ფორმით, თანახმად სხვა და სხვა სოციალურ ორგანიზაციისა, იდეა და სიყვარული სამშობლოსი ყოველთვის არსებობდა. იგი აღნიშნავს ყველა პირობას სამშობლოს არსებობისას. იგი შემდეგ განსაზღვრავს სამშობლოს ცნებასა, კრიტიკის ქარ-ცეცხლში ატარებს კოსმოპოლიტიზმსა და გადამეტებულ, ყალბ ინტერნაციონალიზმსა. შემდეგ არჩევს პატრიოტიზმს რელიგიური სულის თვალთახედვით. აღნიშნავს აგრეთვე პატრიოტიზმის ნაკლსა, მაგრამ ამასთანავე მის კარგ მხარეებსა, მის სიდიადესა და სარგებლობას. აღნიშნავს მოვალეობას სამშობლოსადმი, აღნიშნავს საერთაშორისო საერთოერთო ვალდებულებათა, კონფლიქტს ადამიანთა სხვა და სხვა მოვალეობათა შორის — სამშობლოსადმი, ოჯახისადმი და კაცობრიობისადმი. ვრცლად ლაპარაკობს ეროვნულ აღზრდის შესახებ. შემდეგ კი მომავალზედ ლაპარაკობს, — ამტკიცებს რომ სამშობლოს აღვიღოს ვერც კომუნა დაიჭერს, ვერც ერთი საკაცობრიო სახელმწიფო. ბოლოს საფრანგეთის სამშობლოს ნაკლზედა და ღირსებაზედ ლაპარაკობს, აგრეთვე ყოველი ფრანგის მოვალეობაზედ საფრანგეთისადმი და ამით ათავებს თავის ძლიერ საინტერესო წიგნსა.

როგორც მკითხველი ჰხედავს, ამ წიგნში დაყენებული

პრობლემები თითქმის იგივენი არიან, როგორიც ჩვენ დავაყენეთ ჩვენს წიგნში, მაგრამ ჩვენი მსჯელობა და ავტორისა დიდად განსხვავდება ურთი-ერთისაგან. მაგრამ უმეტეს ნაწილად მისი აზრები ჩვენ ჰემშარიტად გვეჩვენება.

ბევრში არ ვეთანხმებით ავტორს, მაგრამ თვით სამშობლოს განსაზღვრაში ავტორს არ შეიძლება არ დავეთანხმოთ. იგი ამბობს, რომ „სამშობლო გულისხმობს განსაზღვრულ კუთხეს, რომელზედაც ერს მოუწყვიასახელმწიფო თავის არჩევითა. — ამ აზრით ცნებანი კუთხისა, ერისა და სახელმწიფოსი შეუიან ელემენტებად იმ რთული არსის განსაზღვრავად, რომელსაც ეწოდება სამშობლო (p. 77)“ — სწორია ეს განსაზღვრა, მაგრამ ისიც შესაძლებელია, რომ აღამიანს სამშობლო ჰქონდეს, და სახელმწიფო კი არა. ისიც მართალია, რომ ხანდახან რომელიმე ერსაც ეკუთვნის აღამიანი, სამშობლო კი დაჰკარგვია. პირველის მაგალითები — ყველა დამონებული ერები თავიანთი სამშობლოებით, მეორეს მაგალითი — ებრაელები.

„ერი არის კრებული ინდივიდთა და ოჯახთა, რომელნიც შეაერთა ნათესაობაჲ და სიმპატიამა“ (p. 75), ამბობს ავტორი, მაგრამ ეს სრულიად ვერ არის მეცნიერული განსაზღვრა ერის ცნებისა. „სახელმწიფო არის იურიდიული არსი, კოლექტიური ორგანიზმი, რომელსაც წინად არსებული ზნეობრივი პიროვნება, ერი ჰქმნის, თავის დამოუკიდებლობის დასაცველად და მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად“ (იქვე). — ეს კი, როგორც მკითხველი ჰხედავს, გაცილებით უკეთესი განსაზღვრაა, თუმცა სახელმწიფოსი და არა ერისა.

ავტორი ხშირად უწოდებს ერსა და სამშობლოს სოციალურ არსთა, — თუმცა არა სცდილობს დაამტკიცოს, როგორ და რად არიან იგინი ასეთნი არსნი. იგი აგრეთვე დიდ როლს აწერს ტერიტორიას, ენას, სჯულს, ზნე-ჩვეულებასა და სხვას ერისა და სამშობლოს შექმნაში, მაგრამ მისი აზრით თვით იგინი არ შეადგენენ სამშობლოს სუბსტანციასა, — იგინი მხოლოდ პირობანი არიან, რომლებშიაც სოცებლობს სამშობლო.

შობლო, და არა წყარო, საიდანაც იგი გამომდინარეობს. სამშობლო არის ავტორისათვის კუთხე, ერი, სახელმწიფო, **გამოყოფილი მკაფიოდ სხვათაგან**, და ყოველი მოქალაქისათვის გრძნობათა და ვალდებულებათა წყაროდ ქცეული. იგი იგივეა საერთაშორისო ცხოვრებაში, რაც ოჯახი უბრალო ცხოვრებაში, — ადგილი, „სადაც აღამიანს ჭურს თავის ნებაზედ, თავის სიმპატიის და ნათესაობის მიხედვით იქონიოს საკუთარი საზოგადოებრივი ცხოვრება, ორიგინალური ცენტრი მოქმედებისა, სავანე თავის უწმინდეს გრძნობათა.“

„იგი **სოციალური პსიხოლოგიით** აიხსნება“ (pp. 80 — 81), და სხვ. და სხვ...

ჩვენ არ გამოვუდგებით ავტორის სრულ კრიტიკას. ბევრი ჭეშმარიტება აქვს მას გამოთქმული, ბევრიც შეცდომა. მხოლოდ ერის უფლება მას არა აქვს კარგად განსაზღვრული. სწორედ აქ აღრევს იგი ცნებათა — და ერი, სამშობლო და სახელმწიფო მისთვის აღარ ირჩევა ერთმანეთისაგან, თუმცა ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ ავტორი ყოველ ერს ანიჭებს თავისუფლების უფლებას, **როგორც კი ამ ერს დაებადება გრძნობა და შეგნება თავისუფლებისა**. ისეთი ერის ნაწილებსაც კი ანიჭებს იგი ასეთ უფლებას, რომლებიც მოსცილებიან მეტროპოლიის, ახალ ქვეყანაში ახალი სამშობლოს გრძნობა და სიყვარული შეუძენათ.

მიუხედავად ბევრი ნაკლისა, ამ წიგნს, ერთი სიტყვით, ისეთი ღირსებანი აქვს, რომ იგი ერთი საუკეთესო ნაწარმოებთაგანია ეროვნულ პრობლემის ლიტერატურაში. მისი წაკითხვა დიდ სიამოვნებას აგრძნობინებს ყველას, ვისაც კი ამ საგანზედ უფიქრია.

თ ა ვ ი მ ე თ ლ თ ხ მ მ ბ.

ქართველი ერი

ქართველთა ერი მარტო ჩვენთვის კი არ არის საინტერესო, არამედ იგი ერთი იმ უძველეს და უორიგინალეს ერთაგან

ნია, რომლის ძირიც უძველეს ისტორიაშია ჩამარხული. დღეს მისი ნათესაობაც ვერ დაუდგენიათ საბოლოოდ წარსულ და აწ არსებულ, ცოცხლად დარჩენილ ერებთან. ქართველი ერი ისტორიული ენა უძველეს დროიდან მას მონაწილეობა მჟული საერთო კულტურულ და ისტორიულ ცხოვრებაში, ხანგრძლივი დამოკიდებულება ჰქონია უძველეს ხალხებთან; იგი ისტორიული და კულტურული ენა განსაკუთრებით იმით, რომ კავკასიის განსაზღვრულ ტერიტორიაზედ მან შექმნა უკვე საუკუნოდ დამკვიდრებული თავისებური სოციალური ორგანიზმი, შექმნა განსაზღვრული სამშობლო, რომელსაც საუკუნეთა განმავლობაში ვეტროდით და დღესაც გვიყვარს იგი. ქართველმა ხალხმა შექმნა თვით სახელი „საქართველო“, შექმნა პოლიტიკური ცხოვრება, საერთო კულტურული ენა, მდიდარი და განვითარებული და შედარებით სხვებთან წმინდად დაიცვა იგი. საკუთარი ანბანით სწერდა იგი უძველეს დროიდან საუცხოო საღმრთოთა და საერო თხზულებათა; ჰქონდა საკუთარი, მშვენიერი მუსიკა, მრავალი სხვა დარგი ხელოვნებისა. ქართველი ერი, „საქართველო“ დღესაც არსებობს, იგი მოკლებულია ზოგიერთ უპირველეს სოციალურ ორგანოებს, მაგრამ მაინც ცოცხალი სოციალური ორგანიზმია, მოიმედე შორეულ წარსულის განგრძობისა, ძველ დამოუკიდებელ ცხოვრების აღდგენისა. მას დღესაც აქვს ზნეობრივი და კანონიერი უფლებანი თავისუფალი არსებობისა, და თუ ნიჭი თავის დაცვისა განუვითარდა, თუ აგრეთვე საერთაშორისო სამართალი ოდნავ მაინც დაიცავს ურეს კანონიერ უფლებასა, — იგი არ მოკდება, კიდევ მიიჩნევენ კაცობრიობის შემადგენელ ერთა შორის. — მრავალ თვალთა-ხედვით არის საინტერესო ქართველი ერი, საზოგადოდ ისტორიისათვის და ერთობ მეცნიერებისათვის, საერთაშორისო სამართლისათვის, — განსაკუთრებით კი ჩვენთვის, მაგრამ ამ პატარა თავში ჩვენ ვერ განვიხილავთ ვრცლად საქართველოს ყოველ-მხრივად.

საქართველოს ისტორიას ხომ არა ვსწერთ, — არც შეგვიძლია, — იგი სპეციალისტების საქმეა.

ჩვენ მხოლოდ გვინდა მოვავაგონოთ მკითხველს, რომ ზემოხსენებულ თეორიის თვალთახედვით ქართველი ერიც ერია, და ღირსეული ისტორიული ერიცა, ღირსი სიცოცხლისა და უსამართლოდ მოკლებული ამ ელემენტარულ უფლებასა.

საუბედუროდ ჯერ-ჯერობით ორიოდ მეცნიერი გვყავს ქართველთა შორის, რომელიც ირკვევს ქართველი ერის ნამდვილს ვინაობასა. ბევრი უცხო მეცნიერიც იკვლევს ამავე საგანსა, მაგრამ იგინი, მიუხედავად იმ დიდი ღვაწლისა, რომელიც მათ მიუძღვისთ საქართველოს ისტორიის კვლევა-ძიებაში, გადაჭრილსა და მტკიცე მეცნიერულ ცნობებს ვერ გვაძლევენ. უმთავრესი მიზეზი ამისა ის არის, რომ მათ ქართული და მისი დიალექტები ან სულ არ იციან, ან ძლიერ სუსტად იციან. არ იციან აგრეთვე ძველი ქართული მწერლობა, როგორც ამას შენიშნავს სამართლიანად ჩვენი ისტორიკოსი ივ. ჯავახიშვილი.

ხალხის წარმოშობა რომელიმე რასისაგან ან მისი ნათესაობა სხვა ხალხებთან ორი რამით შეიძლება იყოს გამოირკვეული, — ენის ნათესაობითა და ანთროპოლოგიური ნიშნებითა. ხშირად ენის ნათესაობა არაფერს არ ამტკიცებს, რადგანაც შეიძლება ენა წამბაძველობის კანონის ძალით ერთმა ფენიურმა ჯგუფმა მეორეს გადასცეს, სრულიად სხვა ანთროპოლოგიურ ტიპსა. — აგრეთვე შეიძლება ერთისა და იგივე ანთროპოლოგიურის ტიპის ხალხი სხვა და სხვა ენაზედ ლაპარაკობდეს, — იმავე წამბაძველობის კანონის ძალით: შეიძლება შემოსევა მომხდარიყოს რომელიმე ქვეყნის ნაწილებში და მოსულ ტიპს თავისი ანთროპოლოგიური ნიშნები შედარებით წმინდად დაეცვას, ენა კი მასპინძლის მეფეთვისებინოს. ან შეიძლება აღრევა მომხდარიყოს ენისაც და ტიპისაც. — ბევრი ამგვარი შემთხვევაა შესაძლებელი. წმინდად დარჩენილ ტიპთა და ენათა შემწეობით კი შესაძლებელია გარკვევა ნა-

რევ ენისა და ტიპისა.—აგრეთვე შესაძლებელია სხვა და სხვა საბუთებით დაახლოვებით იმის გამოკვლევა, თუ სად უცხო-ვრიათ ამა თუ იმ ხალხებს უძველეს დროსა.

ქართველი ერი, რასაკვირველია, როგორც ყოველი ეროვნება, სხვა და სხვა დროის ნარევია, სხვა და სხვა ხალხთა. აგრეთვე მის ენაში ბევრი უცხო სიტყვაა, მაგრამ ამ მხრით შეიძლება შედარებით სხვებთან ქართველები ძლიერ წმინდად ვიყუთოდაცულნი. ამას თუ გინდ ისიც ამტკიცებს, რომ მრავალმა მეცნიერმა, ხანგრძლივი კვლევის შემდეგ, მხოლოდ ის აღიარა, რომ ქართველთა ენა და ჯგუფი **განსაკუთრებულია**. ყოველ შემთხვევაში, ნარევია იგი თუ არა, ქართველ ხალხს ერი შეუქმნია და დღესაც არსებობს ეს ერი, როგორც განსაკუთრებული სოციალური ორგანიზმი, თავისი ისტორიის მქონე და თვით არსებობის შემგნები.

ენა ვართ ჩვენ ენის მხრითა?—რომელ საერთო ენათა ჯგუფს ვეკუთვნით?

წინადა ქართულ ენას ინდო-გერმანულ ენათა ჯგუფს აკუთვნებდნენ; თვით ბროსსეც ამ აზრის იყო. მაგრამ ფრანგმა მეცნიერმა ბიურნუფმა დაარღვია ეს აზრი.—ზოგი ჰეტიკობა და,—ქართული თურანულ ენათა ჯგუფს ეკუთვნისო. მაქს მიულლერი და დე-მორგანი იყვნენ ამ აზრისა. არც ეს აზრი გამოდგა სწორი.—არიან ისეთნი მეცნიერნიც, რომელნიც „კავკასიურ“ ენებს აღრევენ ერთმანეთში და სთვლიან მათ განსაკუთრებულ ჯგუფად. ეს აზრი გამოსთქვა კლაპროტმა, ფრ. მიულლერმა, შპიგელმა და სხვებმა. მას ემხრობა აგრეთვე ალ. ცაგარელიც, აგრეთვე უსლარი და ერკერტი.—ფრიც ჰომმელმა უფრო კვლევითი აზრი გამოსთქვა,—ქართულს ძველ ელამიურ, კათბადუკიურ, ხეთურ, თანამედროვე ბასკურ და სხვა ენებთან აქვს ნათესაობა. იგი ფრ. ლენორმანსავით ამ ენებს განსაკუთრებულ „ალაროდულ“ ენათა ჯგუფად სთვლის. მისი აზრით უძველეს დროს მთელი მცირე აზიის, მიდიის, სომხეთის და ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიწები ამ ალა-

როდიელებს ეჭირათ. — ლენორმანი, სეისი და სხვანი უძველეს ქართულ ენად სთვლიდნენ იმ ალაოროდიელთა ენას, რომლითაც არის დაწერილი ვანის ლურსმული. — პროფესორმა შუხარდტმა, რომელმაც იქცის ქართული ენა, ის აზრი გამოთქვა, რომ ქართული ქმიურ ენათა ჯგუფს ეკუთვნისო. მას მხარი დაუჭირა იტალიელმა პროფ. ა. ტრომპეტტიმ. მისი აზრით კავკასიურ ენებს კავშირი და ნათესაობა აქვთ ქმიურ-სემიურ ენებთან, განსაკუთრებით აფრიკის ენებთან, და ბასკური ენაც ამ კავკასიურ ენათა ჯგუფს ეკუთვნისო. საუბედუროდ არც ტრომპეტტიმ იცის ქართული ენა, იგი აგრეთვე „კავკასიურ“ ენებს აღრევს ერთმანეთში; ამას გარდა არც „ქმიური“ ენებია კარგად შესწავლილი. ჩვენი მეცნიერი ნ. მარრიც ამას სამართლიანად შენიშნავს ტრომპეტტის. — თვით ნ. მარრის აზრი ურო საინტერესოა. მისი აზრით ქართული სემიურ ენათა მონათესავეა, მაგრამ არა სემიურის, არამედ იაფეტურის შტოისა: ქართულ ენის ზოგიერთი კანონები, ბოლოსართებისა და თავსართების ერთად ხმარება, ერთის და იმავე ნაცვალ სახელების ხმარება ზმნებში, ორგვარი მიმღეობა, ერთობ აგებულება ზმნისა და სიტყვათა წარმოება, — აი რა აქვსთ საერთო ქართულ და სემიურ ენებსა. მაგრამ თუ ქართულს ეს ერთობა აქვს სემიურ ენებთან, ამასთანავე მას განსაკუთრებულნი თვისებანი აქვს, რომელნიც სრულიად ანსხვავებენ მას სემიურ ენათგან და ამიტომაც მარრის აზრით ქართული სემიური ენა კი არ არის, არამედ სემიურ ენათა მონათესავე ენა. ქართული (ქართლური, მეგრული, სვანური), სუზის ენა, ვანის ლურსმულ წარწერის ენა, ანუ ურარტუს ენა, პირველ-ყდაფილი სომხური — ესენი ერთ დროს ერთს ენათა ჯგუფს შეადგენდნენო. (იხ. ამის შესახებ ნ. მარრის ძველ ქართულ გრამმატიკის ტაბულათა წინასიტყვაობა (რუსულად) და ივ. ჯავახიშვილის „ქართველ ერის ისტორია“, თავი პირველი, pp. 11—19).

ქართული ენა სამი შტოსაგან შესდგება: ქართლურისა-

გან, რომლითაც ლაპარაკობენ ქართლ-კახელები, იმერლები, გურულები, მესხები, მთიულნი და სხვანი, — მეგრულბასგან, რომლითაც ლაპარაკობენ მეგრელები და ქანები, და სვანური საგან — რომლითაც სვანები ლაპარაკობენ. მიუხედავად ამისა, — ქართული ენა ერთია, ერთისა და იმავე აგებულებისა, ერთისა და იმავე ძირისა. უძველეს დროს, ი.ე. ჯავახიშვილის აზრით, ალბად მწერლობაც იქმნებოდა ქართულ ენის რომელიმე შტოზედ, მაგრამ ჩვენ დრომდე მხოლოდ ქართულ ენაზედ განვითარებულ მწერლობას მოუღწევია და დღესაც ეს ენა არის ჩვენი საერთო სამწერლო, კულტურული ენა. ყოველ შემთხვევაში უკვე ქრისტეს წინად არსებობდა ჩვენი ენის ან-ბანი და მთელი საქრისტიანო ეპოქის განმავლობაში ეს ენა იყო ჩვენი ეროვნული საუნჯე, ერთად-ერთი ლიტერატურული ენა.

ქართველი ერი ერთიან ლინგვისტიკურად, მას აქვს სამი ერთ-სა და იმავე ენიდან წარმომდგარი დიალექტი, ხოლო სამწერლო ენად შეიძლება უძველეს დროიდან მეგრული ან სვანურიც ყოფილიყო, — ოც საუკუნეზედ მეტი და ეხლა კი ქართული დიალექტი იყო და არის ჩვენი საერთო, ეროვნული, კულტურული და სალიტერატურო ენა. ამ ენით ვლოცულობდით, ამ ენით ვსთარგმნეთ საეკლესიო წიგნები, ამ ენით სწერდნენ და მღეროდნენ ჩვენი მგოსნები; მითი ვმსჯელობდით დიდ საქვეყნო საქმეებზედ, ვსწერდით ისტორიასა; — ეს იყო და არის ჩვენი **სამშობლო** ენა, უძვირფასესი განძი, დამცველი ჩვენი ეროვნული სულისა.

ქართველებს საერთოდ ყველას „ქართველები“ არ ერქვათ თავდაპირველადვე. როგორც ყოველი სხვა ერი, რომლის სოციალურ ცხოვრება თავდაპირველად არ არის ძლიერის კოჰეზიისა, იგი დაყოფილი იყო სხვა და სხვა ჯგუფებად, რომელთაც სხვა და სხვა სახელები ჰქონდათ მიუხედავად ერთის ენისა და ერთის სისხლისა.

მაგრამ ეს სახელ-წოდებანი მხოლოდ ჩამოდენიშე ქარ-

თულ ძირისაგან არიან წარმომდგარნი: მაგალითად, სიტყვა „ტაბალისაგან“ და „თუბალისაგან, რომელიც მოხსენებულია ასსურეთის მეფის სალმანასსარ მეორის წარწერაში (860 — 825 წ. ქრ. წ.), როგორც ქართველი ტომი, მტკიცე ენათ-მეცნიერების კანონთა ძალით წარმომდგარან: ჰიბერი, ივერი, „იბერეს“ (ლათინურად), ვირქ (სომხურად), იბერი, იმერეთი, იმერელი, ეგერი, ეგრისი, მეგრელი, გურია. — როგორც მკითხველი ჰხედავს, ეს მთელი ნახევარი საქართველოს ტომების სახელებია. — აგრეთვე ასსურულ წყაროებში ტაბალი და მუსკი, ანუ მესხი, ყოველთვის ერთად არიან მოხსენებულნი. მათ ერთად იხსენიებს აგრეთვე ჰეროდოტე. მესხის სახელი კი ეხლაც არის დარჩენილი და ქართველთა ერთ საუკეთესო ტომს აღნიშნავს. თაბალისა და თუბალისაგან წარმომდგარი ხალხი მეგრულ ქანურ-ქართული შტოს ხალხი იყო. აგრეთვე ბერძნულ მწერლობაში მოხსენებული მოსსინიკები იმავე ქანებსა აღნიშნავდნენ და ეკუთვნოდნენ იმავე შტოს.

ქართლურ შტოს ეკუთვნოდნენ მუსკები, ანუ მესხნი, ტაოხნი, ჯავახნი, კახნი და სხვანი. — დაბოლოვება „ნი“ — ლინგვისტიურად ქართველობისადმი კუთვნილების აღმნიშვნელია. და სწორედ ეს გარემოება გვაძლევს შეძლებას დავამტკიცოთ, რომ ზემოხსენებული დიდი შტოც ქართველობის ნაწილი იყო: იყო ერთი ტომი, **მეგრულ-ლაზური**, რომელსაც ერქვა „კარლუხი“, — რაც „ქართლ-ნი“-ს უდრის. ამ „ქართლ“-დან (მეგრულად — ქართლ) წარმოსდგა სიტყვა ქართველი, რომელიც შემდეგ სახელწოდება შეიქმნა ყველა ქართველთა. ამგვარად მტკიცდება ერთობა ქან-მეგრელთა და ქართლელთა შორისაც.

სვანური შტოს წარმომადგენელი ეხლაც არის საქართველოში. — თვით სვანეთის ხალხი. — „ზან“ და „ლაზან“ სვანური სიტყვებია, რომლებიც აღნიშნავენ ქანს ანუ მეგრელს და სამეგრელოს. ეხლაც სვანები მეგრელებს „ზან“-ებს ეძახიან.

უძველეს დროს საქართველოში მოსახლეობა და ენა ამ სამი შტოისა ისე არ ყოფილა განაწილებული, როგორც დღეს არის. ბ.ნ ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევიდანაა სჩანს, რომ იქ, სადაც დღეს იმერლები და გურულები არიან — წინად მეგრელები ყოფილან. ამას ამტკიცებს გეოგრაფიული სახელები და თვით სახელი „იმერეთი“, გურია, — იბერეთი, ეგერი — გვერ, რაიცა ნიშნავდა მეგრელს. იქ, სადაც ეხლა სცხოვრობენ მეგრელები, ალბად წინად სვანებს უნდა ეცხოვრათ, რაიცა აგრეთვე მტკიცდება დარჩენილ გეოგრაფიულ სახელებითა. ალბად თვით საქართველოს შიგნით ყოფილა ხშირი შეტაკება ტომთა შორის, ურთი-ერთისაგან ადგილის წართვევა და დღეს ამიტომაც იმერლები და გურულები — ნარევი არიან ქართლელია და მეგრელია, — ანუ გაქართლელებული მეგრელები, ხოლო მეგრელები — სვან-მეგრელები.

თუ სად აყო უძველესი ჩვენი სამშობლო, ამის გამორკვევა შეიძლება რამოდენიმე საბუთით.

თვით სიტყვა ქართველი, „ქართუ“-ელი ნიშნავს სადაურობას. „ქართუ“ კი ნიშნავს ქალღვას. დღესაც არის შენახული სვანეთში, სახელი — ქალდე, — სახელწოდება ერთისაღმელის საზოგადოებისა. ჩვენი წინანდელი სამშობლო ალბად ქალდეა ყოფილა. ასსურეთის მეფე ტუგლატ-პილესსარ II 1275 წლის (ქრ წ.) წარწერაში ამ ქვეყანას პირდაპირ „კარდუ“-დ უწოდებს. თუ როდის აიყარნენ იქიდან ქართველები, — ამის გამორკვევა ძნელია, მაგრამ ზოგიერთი ძვირფასი ცნობა მაინც მოიპოვება ასსურულ წყაროებში ქართველ სხვა და სხვა ჯომთა ბენადრობაზედ. ამ ცნობათა მიხედვით ტაბალები უძველეს დროს, მეცხრე საუკუნეში ქრისტეს წინად, სცხოვრობდნენ. სწორედ იმ ადგილას, სადაც შემდეგ დიდი კათბადუჭა იყო, კილიკიელების მეზობლად. მესხების ქვეყანაც მეთერთმეტე საუკუნეში ტაბაღის ჩრდილოეთით მდებარეობდა, ფრიგიის აღმოსავლეთით. კოლხების ქვეყანა (ესეც ერთი მეგრულ-ქანური ტომი-ყო) მერვე საუკუნეში ქრ. წ.

მდებარეობდა მესხების ჩრდილოეთ აღმოსავლეთისაკენ, რომლის აღმოსავლეთითაც იქმნებოდა ურარტუს ქვეყანა, სამხრეთით კი ნაირის ქვეყანა (ეს სულ ასსურული წყაროებით). ჰეროდოტეს დროს (V საუკ. ქრისტეს წინ.) კოლხებს უკვე შავი ზღვის ნაპირას უცხოვრიათ, იქ, სადაც შავ ზღვას მდინარე ფაზისი შეერთვის. იქვე უცხოვრიათ მაკრონებს, ანუ მერგლებს, მათ მეზობლად მესხებს, ტიბარენებსა და მოსსინიკებს. მაშასადამე ჩრდილოეთით და შავის ზღვის პირას ამოუწევიათ ქართველებს ამ XI V საუკ. განმავლობაში. ქსენოფონტეს ცნობით (მეხუთე საუკუნის ბოლო) ყველაზედ სამხრეთით კარდუხები სცხოვრობდნენ, სხვანი კი შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთის ნაპირებზედ სცხოვრობდნენ. ყველაზედ დასავლეთით სცხოვრობდნენ ტიბარენები, შემდეგ აღმოსავლეთით ხალიბები, შემდეგ მოსსინიკები, შემდეგ კოლხები. კოლხების სამხრეთით იყვნენ დრილები, სამხრეთ აღმოსავლეთით მაკრონები, მაკრონების აღმოსავლეთით სკითინები. ამგვარად მეოთხე საუკუნეში ქართველებს ისევ უცვლიათ ბინა და ჩრდილოეთისაკენ ამოუწევიათ. მიზეზი ამ გადასახლებისა იყო კიმერიელების შემოსევა მცირე აზიაში მეშვიდე საუკუნიდან ქრ. წინ. ამ კიმერიელებმა აიძულეს ქართველები დაეტოვებინათ ძველი სამშობლო და ამოწეულიყვნენ ჩრდილოეთისაკენ. მათაც შეამცირეს ქართველთა ძლიერება და რაოდენობა. ძლიერნი მესხნი, რომელთაც ერთ დროს პონტოს ადგილები ეჭირათ, მეოთხე საუკუნეში უკვე იქ იყვნენ, სადაც შემდეგ სამცხე-საათაბაგო იყო და პატარა უმნიშვნელო ტომად ითვლებოდნენ. რომ წინად ქართველების ბინადრობა მცირე აზიაში ყოფილა და მათი ძლიერებაცა და ენაც გავრცელებული ყოფილა, ამას ასაც ამტკიცებს, რომ დღესაც კი არის დარჩენილი ქართული ენის კვალი მცირე აზიაში: სახელწოდებანი გეოგრაფიულნი, აგრეთვე საკუთარნი სახელნი. ქსენოფონტეს შემდეგ სამი საუკუნის განმავლობაში აღარავის აუწყებია საქართველო. მხოლოდ სტრაბონმა აღწერა იგი პე-

რველ საუკუნეში ქრისტეს შემდეგ. ბინადრობა ქართველთა თითქმის აღარ შეცვლილა, მაგრამ პოლიტიკური და ეროვნული მდგომარეობა კი შეცვლილა საქართველოს შინაგან ცხოვრებაში. კოლხებისა და მოსსინიკების აღგილები უკვე ხალდებს დაეჭირათ. კოლხები აღმოსავლეთისაკენ გაერეკათ, მოსსინიკები სამხრეთისაკენ.

ბინადრობა ქართველთა ძლიერ შემცირებულ სომეხთა და ბიზანტიელთა შემოსევითა და ბატონობით. მაგრამ ამ მოვლენაზედ უფრო საინტერესო კიდევ შინაგანი ცვლილებაა ქართველ ტომთა ბინადრობისა და ენისა, იქ, სადაც ეხლა იმერეთი და გურია არის, როგორც არა ვსთქვით, წინაღ შევრელები ყოფილან; ეს კიდევ პლინიუსისა, პტოლემესა და სტრაბონის ცნობებით, ე. ი. პირველ ორ საუკუნეში ქრისტეს შემდეგ, სწორად არ შეიძლება დროის განსაზღვრა, თუ როდის შეიქრა ქართლურად მოლაპარაკე ტომი სამეგრელოს შუა-გულში და გააქართლელა თანამედროვე იმერეთი და გურია, შუაზედ გასჭრა მათი მოსახლეობა და ენაც მათი შავი ზღვის აღმოსავლეთისა და სამხრეთ აღმოსავლეთის ნაპირებზედ დასტოვა, შუაში კი ქართული გაამეფა.

ქართველები, როგორც ვხედავთ, უკვე უძველეს დროიდან შემოსულან ამიერ-კავკასიაში და დასახლებულან. ხოლო ის ტერიტორია, რომელიც ცნობილია ჩვენ ისტორიულ ტერიტორიად, თან და თან დაუქვრიათ, ჩრდილოეთისაკენ თან და თან ამოწევით. თუ როდის მოხდა ქართველთა შემოსევა კავკასიაში, ძლიერ ძნელია ამისი, ნამდვილი და სწორი გამოკვევა. ყოველ შემთხვევაში უძველესი კვალი ქართველთა კავკასიაში არ უნდა ვეძიოთ. ქართველებზედ წინადა აქ სხვა რასა სცხოვრობდა, — გრძელ-თავიანთა, რომელსაც განვლილი ჰქონია ქვის ორივე ხანა და ბრინჯაოსიც.

ქართველებს ბევრი ამსგავსებს ურარტელებსა და ხეთელებს. ურარტელები სცხოვრობდნენ კოლხების აღმოსავლეთით, ფურატისა და ტიგრის სათავეებში, ვანის ტბისა, მდ.

არაქსისა და არარატის მთის მრღმეობში. აქ იყო ნაირისა და ურარტუს სამეფოები; ოსბნი ერთად მოქმედებდნენ ხოლმე საერთო მტრის წინააღმდეგ და დიდ შეტოქეობას უწყევდნენ ასურეთსა. როლი მათი დიდი იყო ისტორიაში. ბევრი ანათესავეს მათ ქართველებსა. განსაკუთრებით მათ წარწერათა ქართულთან შედარებით, — მაგ. ლენორმანი, სეხსი, ნიკოლსკი და სხვანი, — მაგრამ ივ. ჯავახიშვილის აზრით ჯერ არ შეიძლება დანამდვილებით ამ აზრის გამოთქმა, რადგანაც არც ვანის წარწერებია კარგად წაკითხული და შესწავლილი, არც თანამედროვე ქართული ენის შედარება შეიძლება ურარტუს ენასთან, რადგანაც ქართულ ენას მრავალი საუკუნის ისტორია ჰქონია და განვითარებულა, ხანკრძლივი ცვალებადობის პროცესში განუტდია. აგრეთვე ქართული ენა სამი შტოისაგან შესდგება და ყველანი უნდა შევადაროთ ურარტუს ენასა და არა მარტო ქართული. საჭიროა ჯერ ვანის წარწერათა საფუძვლიანი შესწავლა, შემდეგ ძველის ქართულისა, აგრეთვე მეგრულისა და სვანურის ცოდნა, რომ შედარებას გადაჭრილი ნაყოფი მოჰყვეს და საბოლოოდ დამტკიცდეს ქართულისა და ურარტუს იგივეობა.

ხეთელთა მსგავსება ქართველებთან შესაძლებელია ანთროპოლოგიურად, რადგანაც ანთროპოლოგიურ ნიშნების მიხედვით იგინი ერთმანეთსა ჰგვანან. ერთნიც მოკლე-თავიანები არიან და მეორენიც. ლინგვისტიურად მათი მსგავსება ჯერ არ შეიძლება: მეცნიერულს, გადაჭრილ აზრს ვერც გამოვსთქვამთ, რადგანაც არც ხეთელთა ეროგლიფები არიან წაკითხულნი და შესწავლილნი. (იხ. ყოველივე ამაზედ ივ. ჯავახიშვილი: „ქართველ ერის ისტორია“, თავი I; ქართულ გრამმატიკის ტაბულათა წინასიტყვაობა ნ. შარასა).

ვინა ვართ ჩვენ ანთროპოლოგიურად? — ჯერ ანთროპოლოგიურად სავსებში არ არის შესწავლილი საქართველო. გარდაუცხოელთა, ჩვენი მეცნიერებიც მუშაობენ ამ საგნის გამოსარკვევად, — სხვათა შორის იქნა ჯავახიშვილი: გიორგი ჯავახიშვი-

ლი და ალექსანდრე ჯავახიშვილი. პირველი ახალგაზრდა ნიჭიერი მეცნიერია და მისგან უსათუოდ ფრიად საინტერესო შრომებს ზოველით ჩვენი ქვეყნის ანთროპოლოგიის შესახებ, მას უკვე დაუწერია შრომა: *Къ вопросу объ этнологіи Малой Азии и Закавказья*, რომელიც ჩვენ საუბედუროდ არ გვინახავს. იგი ამტკიცებს, რომ თავმოკლე რუსა ქართველი მოდგმისა და ნათესავისა დიდი რასა იყო და ეკირა 2000 წლის წინად მთელი, შუა-მდინარე, ირანი და მთელი მცირე აზია. შემდეგ სემიელთა და არიელთა შემოსევამ გამოდევნა იგი ამ ადგილებიდან და შემოხიზნა კავკასიაში. (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, id. p. 61). — მეორემ, ალექსანდრე ჯავახიშვილმა უკვე გამოსცა თავისი წიგნი: აღმოსავლეთ საქართველოს ანთროპოლოგია — *Антропология Грузии*. I. ამ წიგნში, გარდა იმისა, რომ იგი ამტკიცებს ჩვენს თავმოკლიანობას, — სხვა ხალხებთან შედარებით, სხვა და სხვა მეცნიერთა ცნობებით, ჩვენ ანთროპოლოგიურ თავისებურებასაც აღნიშნავს. ეს ჩვენი ანთროპოლოგიური თავისებურება შემდეგნაირად გამოიხატება: ქართველებს ტვერის გუბერნიის რუსებთან შედარებით (200 კაცის გაზომვის მიხედვით) 27 შესადარებელი ანთროპოლოგიური ნიშანი აქვს: საერთო — 17, განსხვავებული — 10. პოლონელებთან (226 კაცის გაზომვით) — 20: საერთო — 11, განსხვავებული — 9. ყუბანის ყაზახებთან (41 — 61 კაცის გაზომვით) — 22: საერთო 10, განსხვ. — 12. აღმოსავლეთელ ქართველ სომხებთან (105 კაც. გაზომვ.) — 22: საერთო — 15, განსხვ. — 7. პოლონელ ებრაელებთან (100 — 200 კაც. განხ.) — 28: საერთო — 17, განსხვ. — 11. თერგის ოლქის რსებთან (36 — 200 კაც. განხ.) — 18: საერთო 9, განსხვ. — 9. სპარსელებთან (46 კაც. განხ.) — 25: საერთო — 10, განსხვ. — 15. თორლოუთის მოწლოლებთან (43 — 138 კაც. განხ.) — 26: საერთო — 17, განსხვ. — 9. ყუმიყებთან (107 კაც. განხ.) — 18: საერთო — 15, განსხვ. — 3. ყაბარდოელებთან (40 კაც. განხ.) — 20: საერთო — 11, განსხვ. — 9. ყარაყირღიზებთან (4 — 66 კაც. განხ.) — 12: საერთო — 6, განსხვ. —

ნ. სართებთან ('8 კაც. განზ.)—12: საერთო—8, განსხვ.—4. აღდგენილთა თათრებთან—13: საერთო—4. განსხვ.—9. (იხ. *Антропология Грузии*, I, გვ. 237—240). საერთოდ, ვინ იცის რამდენ რასას შევრევივართ დროთა ვითარებაში; რამდენად შერეულა ჩვენი ენა, ჩვენი სისხლი და ანთროპოლოგიური ტიპი. შერევა ჩვენი სისხლისა და ენისა ქეშმარიტებაა მიუხედავად იმისა, ხეთელებისა და ურარტელების შთამომავალნი ვართ თუ არა. ექვს გარეშეა, რომ ჩვენ რომელიმე უძველესი დიდი ხალხის ნაშთნი ვართ. **ამ ხალხს ნ. მარრი სემიელთა ნათესავ იაფეტელებს უწოდებს.** ათასი ბრძოლა, შემოსევა და აღრევა განუცდია მასა, მაგრამ მიუხედავად ყოველივე ამისა ჩვენ, მისი შთამომავალნი, მაინც თავისებურ ხალხად დავრჩენილვართ ლინგვისტიურად და ანთროპოლოგიურად, და ეს პირველი მაჩვენებელია ჩვენი რასიული სიძლიერისა. თუ მართალია ის ჰიპოთეზა, რომ ხეთელთა შთამომავალნი ვართ, —მაშასადამე ჩვენი სოციალური სიცოცხლის ერთ პერიოდთაგანი ხეთელთა ცხოვრება ყოფილა. თუ ურარტელები ვყოფილვართ, —მაშინ ურარტუს ცხოვრება ყოფილა ჩვენი ცხოვრების ერთი უძველესი პერიოდი. შეიძლება თვით ხეთელთა და ურარტუს ტომის ნათესაობა დამტკიცდეს და ჩვენიც ორივესთან, —მაშინ ჩვენი ცხოვრების გზა ხანგრძლივი და კიდევ უფრო სწორი ყოფილა. მაგრამ თვით საკუთრივ ქართველ ტომთა ცხოვრების უძველესი პერიოდი გვიჩვენებს ჩვენს მთლიანს ეროვნულ ცხოვრებასა. შეთანხმებულად მოქმედებდნენ ჩვენი ტომები საერთო შტერთა წინააღმდეგ აღბად მაშინ მწერლობაც ექმნებოდათ ამ ქართველ ტომებს რან სვანურად, ან მეგრულად. მრავალ ბრძოლასა და შემოსევის წყალობით კიდევ დაქვეითებულა მაშინდელი „საქართველო“ და მეოთხე საუკუნეში ქრისტეს წინააღმდეგ მდიდარი და ძლიერი ქვეყანა კი აღარ იყო როგორც ახსურთა დროს, არამედ სუსტი, ურთიერთის შოკიშვე, პატარა და ღარიბი, თითქმის გაველურებულ ტომებად გადაქცეულს, მაგრამ —მიუხედავად ყოველივე ამისა

ჩვენ მაინც არ შეგვიძლია ამ ძველ წინაპართა **ისტორიის** მივითვისოთ. არავითარი ნახევრობა არ არსებობს, გარდმოცემული იმ სოციალურ ორგანიზმის მიერ ახალ **საქართველოს** სოციალურ ორგანიზმისადმი. ეს ახალი ორგანიზმი დაახლოვებით საცა ეხლა ვართ — იქ იწყებს ახალ ცხოვრებასა, საქრისტიანო კულტურასა, ქართლურ ენაზედ მდიდარ ლიტერატურას ჰქმნის, აღწევს ერთობასა და კოჰეზიას ჩვენს სხვა და სხვა ტომთა შორის; აქ იბადება **საქართველოს სამშობლო** და მას შემდეგ ძველსა და ახალს შორის არ გაწყვეტილა კავშირი და ხსოვნა. ეს საქართველო გვახსოვს და გვიყვარს ეხლა, მისი წარსულნი გმირნი და მოღვაწენი სოცხლობენ დღეს ჩვენ შორის და ამიტომაც ჩვენ ამ საქართველოს ერის ორგანიზმს ვეკუთვნით და არა უძველესსა. — ძველი მხოლოდ ჩვენი ვინაობის მხრით არის საინტერესო, აგრეთვე ობიექტიურ მეცნიერების მხრით, ხოლო ჩვენს ეროვნულ პსიხიკასა და იდეალს იგი არაფერს ეუბნება.

შავ ბნელი და უბედური იყო უმეტეს ნაწილად საქართველოს პოლიტიკური ისტორია. ერთხელ გვქონდა მხოლოდ ბრწყინვალე ხანა, ხანა სიძლიერისა და აღყვავებისა, შემდეგ მხოლოდ დრო გამოშვებით. უმეტეს ნაწილად კი — შავ დროთაგან — შესდგება ჩვენი ისტორია. მას შემდეგ რაც ჩვენი საქრისტიანო ისტორია იწყება, ერთობა ეროვნულ-სოციალური ყოველთვის იყო ჩვენში, მაგრამ პოლიტიკური ერთობა ყოველთვის არა გვქონია. ეს იყო უმთავრესი მიზეზი რომ მტერი ადვილად გვძლევდა და გვანადგურებდა ხოლმე ზღოლო დიდი დავითისა და თამარის დროს. მტერს ირგვლივ უძლეველად ლეწდა გალაღებული საქართველო.

ჩვენი კულტურა, საქრისტიანო ისტორიულ ხანამდისაც ცნობილი იყო. განსაკუთრებით მადნეულობის ხელობით ვიცყავით განთქმულნი. როგორც ბი ივ. ჯავახიშვილი ამტკიცებს, „კალის“ მეტი არც ერთი მადნის სახელი არ გვისესხებია უცხო ენათაგან, — ამიტომაც ყველა ენაზედ ქართულს სახელ-

წოდება აქვს ბევრ ღრითონს, ან სახელწოდება ქართველ ტომთა. მაგალითად — „ბრინჯაო“ (bronze) და „ხალიბდიკოს“ რომელთაგან ერთი წმინდა ქართული სიტყვაა და მეორე ქართველ ტომის, ხალიბთა სახელწოდებისა (ნიშნავს ხალიბურს) და სხვ. ჩვენ თვით ბერძნებსა და სხვა უფრო დაწინაურებულ ხალხთა მასწავლებელნიც ვიყავით ამ მხრითა.

საქრისტიანო ეპოქაში ჩვენ განვავითარეთ ქართლური ენა, შევქენით საკუთარი ორი ანბანი, ხუცური და მხედრული, შევქენით საკუთარი საერო და საეკლესიო მდიდარი ლიტერატურა, ვეწაფებოდით უცხო — ბერძნულ, სომხურ სპარსულ და არაბულ კულტურასაც, მეცნიერებასა და ფილოსოფიას განსაკუთრებით ბერძნულსა, ვრგავდით მათ სამშობლო ნიღაბზედ ეროვნულ ენათა. გვქონდა ჩვენი ხელოვნება, — მხატვრობა, არქიტექტურა, მუსიკა და სხვ., — რომელიც განირჩეოდა სხვა ერთა ხელოვნებისაგან, თუმცა, შეძლება მუსიკის გარდა, უცხო გავლენა განეცადა, როგორც ეს საზოგადოდ ხდება ერთა ურთიერთ დამოკიდებულებათა მიზეზით. გვქონდა ჩვენი დამოუკიდებელი ეკლესია, ჩვენი მონასტრები და პრესტიჟი წმინდა ადგილებში, ჩვენი უფლებანი, რომელნიც ჩვენის ძლიერების დროს ბევრ სხვა ერის უფლებას აღემატებოდა. — გვქონდა ჩვენი სამეფო, გვყავდა ჩვენი დინასტიები.

მაგრამ სწორედ აქ არის ჩვენი ისტორიის უკუღმართი მხარე. ჩვენ ერი ვიყავით, ერთი კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი, ყველა ეროვნული ორგანოებით, მაგრამ არასოდეს არ დაგვეცალა ხანგრძლივი სახელმწიფოებრივი ცხოვრება, რომ დაგვეცვას საკუთარი სოციალური ორგანიზმი, არასოდეს არა გვქონდა მოსვენება ბერძენთაგან, რომელთაც ბოლოს და ბოლოს ლაზისტანი მოგვწყვიტეს, სპარსთაგან, რომელთაც მუდამ თვალში ეჩხირებოდათ საქართველოს დამოუკიდებლობა, თურქთაგან, მონღოლთაგან, რომელთაც ქვეყანა წალეკეს და ჩვენი ძლიერებაც დაამხვეს. შემდეგ ისევ სპარსთაგან და განსაკუთრებით ოსმალთაგან, რომელნიც მუდამ სცემდნენ ჩვენს

სამხრეთსა და სამხრეთ დასავლეთ ნაწილებსა და ბოლოს და ბოლოს წაგვართვეს და გაამაჰმადიანეს, სრულწადაც გააველოურეს მესამეღწელუდიდესი ნაწილი საქართველოსი.

მთელი მეშვიდე, მერვე, მეცხრე, მეათე და მეთერთმეტე საუკუნეთა განმავლობაში არ დაგვკლებრა შემოსევა ბერძენთა, სპარსთა, თურქთა, არაბთა. მიუხედავად ამ პოლიტიკურ და ეკონომიურ განადგურებათა მაინც ვითარდებოდა ჩვენი კულტურა, ჩვენი ეროვნული თვით-შეგნება, და როდესაც დავით აღმაშენებელი ტახტზედ ავიდა მეთერთმეტე საუკუნეში, — უმცირესი დამოუკიდებელი ნაქერი რამ ეპყრო საქართველოსი. ამ პატარა ნაქერიდან შექმნა გენიოსმა მეფემ ძლიერი სამეფო, გააფართოვა მისი საზღვრები; ააყვავა იგი და ასე გადასცა თავის მემკვიდრეებს. თანამარ მეფის დროს და შემდეგ, მონღოლების შემოსევაშიც საქართველოსი რქროს ხანა დაუდგა. ქვეყანას აჩვენა მაშინ საქართველომ, თუ როგორი ნიჭის პატრონი იყო მისი ერი და რა შეეძლო კულტურულად, როცა ბატონი არა ჰყავდა და თავისუფალ განვითარებას ეძლეოდა. მაშინ განვითარდა კოჭეზია ქართველ ერისა. საქართველო პოლიტიკურად შეერთებული იყო, აგრეთვე კულტურულად იგი კიდევ უფრო ერთდებოდა, თუმცა მთელი მისი კულტურული განვითარება წინადაც ეროვნული იყო, და ყოველი მიმართულება მრავალ-მხრივი კულტურისა, წამბაძველობითი იყო იგი თუ ორიგინალური, ერთ ეროვნულ კალაპოტში მიდიოდა და საერთო ქართულ ეროვნულ საუნჯედ ჩამოიწმინდოდა. მონღოლთა შემოსევამ მეცამეტე საუკუნეში და მათმა ბატონობამ დასცა საუკუნოდ საქართველოს ძლიერება. დავნაწილდით პოლიტიკურად, დაქვეითდა ჩვენი კულტურა, შეირყვნა ენა, დაქვეითდა ჩვენი ზნეობა და სამართალი. თუმცა მეთოთხმეტე საუკუნეში გიორგი ბრწყინვალემ ისევ შეაერთა საქართველო და ეცადა მისის ძველის დიდების აღდგენასა, მაგრამ შემდეგ იგი ისევ დაიყო. დაქსაქსული ერის შტრებმა დაგვიჯანბნეს. ირგვლივ გვეხვია მტერი და გაქრობას გვიქადდა.

შიგნით ყოველ-მხრივი დაქვეითება დაგვეტყო მეთექვსმეტე და განსაკუთრებით მეჩვიდმეტე საუკუნეში ისეთი გახრწნილება და დაქვეითება იყო ჩვენში, რომ ისტორიკოსებს გული უკვდებოდათ, როცა ამ ეპოქას აღწევდნენ. აგრეთვე მუდმივი ომები ოსმალეთთან წელში სტეხდა და ანადგურებდა საზღვრ-საათაბაგო-სა და დასავლეთ-სამხრეთ საქართველოს, სადაც ისლამი ძლიერად იკიდებდა ფეხსა.

მეჩვიდმეტე საუკუნის დასაწყისში პირდაპირ მსხვერპლნი შევიქენით სპარსთა და ოსმალთა შპაბაზის შემოსევა აღმოსავლეთ საქართველოში და ოსმალთა თარეში სამცხე-საათაბაგოში და დასავლეთ საქართველოში მთელი საუკუნის განმავლობაში, რისხვად დაგვატყდა თავზედ. მან გასტეხა წელში კახეთი და ქართლი; კახეთის ნაწილი, ძველი მდიდარი ჰერეთი განადგურდა, 60,000 ქართველი სპარსეთში წაასხეს. უპატრონოდ დაგდებული განადგურებული ქვეყანა ლეკთა ბატონობის მსხვერპლადაც კი გახდა და გამაჰმადიანდა. სამცხე-საათაბაგომ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველომ ვეღარ გაუძლო ოსმალთა ბატონობასა, ზუღმივ წამებასა და მთლად ჩაიფლო ისლამის მორეში, უარ-ჰყო მამა-პაპათა რჯული და კულტურა, გავლელურდა და მოსწყდა სრულიად საქართველოს ეროვნულ ორგანიზმსა. რამდენიმე ადგილებში ენა თუ შერჩათ კიდევ, — სხვა ყოველისფერი ცეცხლსა და ბახვილს, განადგურებასა და დავიწყებას მიეცა.

მეთვრამეტე საუკუნეში ისევე სდგება გამოღვიძებისა და განახლების ხანა. მეფეები ვახტანგ მეექვსე და ირაკლი მეორე ბრწყინვალე პიროვნებანი ღრიან ამ ხანისა. პირველი სცდილობს საქართველოს კულტურულად აყვავებას, მეორე პოლიტიკურად მის გამაგრებასა, ამ დროს იწერება და სწორდება საქართველოს წიგნები, სწორდება ისტორია, სწორდება ენა და სხვ. ერეკლე მეფე სცდილობს ალაგმოს ლეკები, დამოუკიდებელ ჰყოს საქართველო სპარსთაგან და ოსმალთაგან, აგრეთვე დასავლეთ საქართველოს მეფეები და მთავრები სცდი-

ლობენ დამოუკიდებლობას და საერთო მიმდინარეობაც-კი არ-
სებობს საქართველოს პოლიტიკურ ერთობის აღდგენისა. სო-
ლომონ ლიონიძე და სხვა მაშინდელი პოლიტიკური მოღვა-
წენი სცდილობენ განახორციელონ ეს მისწრაფება.*) მაგრამ
დიდი ხნიდან იყო საქართველოში ბევრ მხლდაწეთა სურვილი
საქართველო რუსეთთან შეერთებინათ. სპარსეთი და ოსმალეთი
რასაკვირველია ამის წინააღმდეგნი იყვნენ, მაგრამ მათმა მატ-
ყუარა დიპლომატიამ, მუდმივმა დაპირებამ საქართველო მშვი-
დობიანად დაეტოვებინად და მუდმივმა პირის გატეხამ,—ყო-
ველივე ამან ძალია გამოუღრია საქართველოს და პირი აბრუ-
ნებინა რუსეთისაკენ. თუმცა მეორე მიმდინარეობაც იყო
მთელს საქართველოში,—მიმდინარეობა საქართველოს პოლი-
ტიკური შეერთებისა, რომლის საუკეთესო წარმომადგენელიც
იყო სოლომონ ლიონიძე, მაგრამ ბატონიშვილების ქიშპობამ,
სამეფო ტახტის ძებნამ ათას პრეტენდენტის მიერ, შინაჯრმა
გახრწნილებამ და ჯრთი-ერთის მტრობამ დაამარცხა ეს მიმი-
ნარეობა და გადასწყვიტა საბოლოოდ საქართველოს რუსეთ-
თან შეერთება. ამიტომაც წამოვიდა ალა-მაჰმად ხანი რისხვი-
თა და აიკლო საქართველო. ირაკლის შემდეგ კი კიდევ უფ-
რო უხეიროდ წაიყვანეს საქმე საქართველოს ამართველებმა და
საუკუნოდ „შეუერთეს“ საქართველო რუსეთსა...

მოხდა ეს „შეერთება“, მაგრამ კიდევ დიდება საქართვე-
ლოს, რომ მეცხრამეტე საუკუნის კარამდას მოიტანა დამო-
უკიდებლობის დროშა, როგორც ქართლმა და კახეთმა, ისე
იმერეთმა, გურია, სამეგრელომ და სხვ.

საქართველო შეუერთდა რუსეთს, მაგრამ შეუერთდა რო-
გორც სამეფო, განსაზღვრული პოლიტიკური და იურიდიული

*) იხ. ყოველივე ზემოხსენებულზედ: ივ. ჯავახიშვილი: ქართველ-
ეთის ისტორია; ქართულ სამართლის ისტორია—ლექციები 1909 წ.;
ქართული საისტორიო მწერლობა—ლექციები 1910 წ.; ქართველ ერის
ეკონომიური ისტორია და სხვ.—ნ. მაკრტი: История Грузии.—და სხვ.

პირი საერთაშორისო თვალთსაზრისით. — ასეთი ხელ-შეკრუ-
ლება პირველად დაიდვა 1783 წელს ქართლ-კახეთის მეფის
ირაკლი მეორისა და რუსეთის დედოფლის ეკატერინე მეო-
რის შორის. იქ იყვნენ განმტკიცებულნი ჩვენი უფლებანი,
როგორც საპროტექტატორო სახელმწიფოისა, და აგრეთვე ნა-
წილად იმპერატორ პავლე პირველისა და იმპერატორ ალექ-
სანდრე პირველის მანიფესტებში 18 იანვარს 1801 წელს
(პავლე I-ისა) და 12 სექტემბერს იმავე 1801 წელსა (ალექ-
სანდრე I-ისა).

მას შემდეგ ასხედ მეტი წელი გავიდა. ძლიერ შეგვბერ-
ტყა უცხოთა ბატონობამ. მაგრამ ერი მაინც ვართ, ერი ის-
ტორიულად, აგრეთვე უფლებათა მქონე. ზემოდ მოხსენებულ
ტრაქტატისა და მანიფესტების ძალით.

ჩვენ ერი ვართ, მიუხედავად იმისა, რომ მესამედი საქარ-
თველო მოწყვეტილია ჩვენ კულტურულ სფეროსა. შეგვრჩა
ენა. თუმცა მას რუსთაველის ენის მშვენება ჯლარა აქვს. ამ
ენაზედ გვქონდა ჩვენი მწერლობა მთელი ამ უკანასკნელი
ასის წლის განმავლობაშიაც. შეგვრჩა ტერიტორია, თუმცა
თან და თან მას სხვა ელემენტები იჭერდნენ და ეხლაც იჭე-
რენ. მალე გამოგვეცლება ხელიდან, თუ ყოველი ღონე არ
ვიღონეთ მისი დაცვისათვის შეგვრჩა ორ მილიონამდის ქარ-
თველი ხალხი, განსაზღვრული ანთროპოლოგიური ტიპისა,
განსაზღვრული ეროვნული სახისა, თუმცა მრავალი შემოსევი-
სა და უცხო ელემენტთა გადმოსახლების წყალობით ჩვენი
ისტორიის ვითარებაში წმინდა ქართულ ტიპს მრავალი უცხო
ტიპი შეურევია და გაუქართველებია. შეგვრჩა ოჯახი. ქარ-
თული ტრადიციებით, თუმცა მას უცხო ზნე და უცხო ელ-
ფერი დაეტყო განსაკუთრებით დრო-მოკმულ წოდების შო-
რის. შეგვრჩა ჩვენი მიწა-წყალი და სიმიდრე, ჩვენი მეურ-
ნეობაც არსებობს, თუმცა ჩვენსავე ქვეყანაში სხვები გვჯო-
ბნიან, სხვები ჭარებლობენ ჩვენზედ მეტად ჩვენი სიმ-
დიდრითა, და თუ სამეურნეო შემოქმედება არ გამოვიჩინეთ,

სხვების მონები შევიქმნებით. შეგვჩა ჩვენი ხელოვნება, — ლიტერატურა, რომელსაც შეძლებისადა გვარად ვანვითარებთ, არქიტექტურა, რომელიც ეკლესიების სტილმა მაინც დაიცვა, მუსიკა — საუკეთესო მთელს აღმოსავლეთში, წმინდა ქართული, ორიგინალური და მდიდარი, რომლის მზავსიც არ მოიპოვება მთელს აზიაში და რომლის განვითარებასაც ნელ-ნელა ვეწვეით. შეგვჩა ჩვენი სარწმუნოება, თუმცა ეკლესია უცხოთაგან არის წარტყვენილი და მრავალი ქართველი ისლამის მოსავად გადიქა ჩვენ შავ-ბნელ ისტორიის ვითარებაში. — შეგვჩა ჩვენი ზნე-ჩვეულება, თუმცა გარუსების ფერმა ძლიერ გადაგვკრა განსაკუთრებით მაღალ სფეროებში. შეგვჩა სურვილი მეცნიერებისა და სწავლისა, ვსცდილობთ კიდევ ვიქონიოთ ქართულად ჩვენი ისტორია და სხვა მეცნიერებანი, თუმცა ბავშობიდანვე სცდილობენ სკოლებში ჩვენს გადაგვარებასა და ნება არა გვაქვს ვიქონიოთ ჩვენი სკოლები, ჩვენი აკადემიები. შეგვჩა ჩვენი სამართლის ნაშთები, რომელიც ხალხის იურიდიულ შეგნებაში სცოცხლობს, თუმცა მისი ადგილი უცხო სამართალმა დაიჭირა; უცხო ენაზედ სწარმოებს იგი, უცხო დაწესებულებებში. როცა კი ჩვენი ხალხი თავისუფლად იგრძნობს ზოლმე თავს, — იგი მყისვე აცოცხლებს თავის სამართალსა, შეგვჩა შეგნება ჩვენი ეროვნებისა, თავმოყვარეობა, თუმცა იგი სუსტია და ძლიერი კულტურული კოპეზიაცია საჭირო, ძლიერი სულიერი ერთობა, რომ საქართველომ მძლივრად იგრძნოს, საკუთარი არსებობა და თავ მოყვარეობის შელახვა კიდით-კიდემდე. და სასრულ, შეგვჩა ნაცვლად პოლიტიკური არსებობისა, რომელიც ძალით წაგვართვეს, უფლება ავტონომიისა, განმტკიცებული შემოხსენებულ ტრაქტატითა და მანიფესტებითა...

ჩვენ ვიცით, თუ როგორ ჯდასრულეს არა მარტო 1783 წლის ხელ-შეკრულება, არამედ ისიც კი, რაც აღთქმული იყო ორიგინალური ფიციტ განმტკიცებულ მანიფესტებში, ვიცით თუ როგორ გადააქციეს საქართველო რუსე-

თის გუბერნიებად და ამით შელახეს ზანამედროვე საერთაშორისო სამართალი, რომლის წინაშეც ჩვენ შეგვიძლია მოვითხოვოთ ჩვენ კანონიერ უფლებათა დაცვა ისიც ვიცით, თუ რა ბრძოლა გასწია მთელმა საქართველომ, — მთიულეთმა, კახეთმა, იმერეთმა, ქიზიყმა და სხვა კუთხეებმა თითქმის მთელი მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში (იხ. ა. ფრონელი: მთიულეთი 1804 წ., ამბოხება კახეთისა 1812 წ. და სხვ.) დარღვეულ უფლებათა დასაცვლად. მაგრამ სამართალი მაინც სამართალია, იგი განირჩევა ძალისაგან, და როგორი ცეცხლი და მახვილიც უნდა დაატრიალონ სამართლის დამრღვეველებმა, საერთაშორისო სამართლის წინაშე ჩვენ მაინც შეურყეველი საბუთები გვიჭირავს მისი უარყოფელი ძალის წინააღმდეგ.

აგრეთვე ყოველ ერს თავისი თავის იმედიც უნდა ჰქონდეს, რომ საერთაშორისო სამართლის განხორციელებას მტკიცე საფუძველი მისცეს: სურვილი თავის უფლებათა დაცვისა, სიკოცხლე, სოციალური გაუმჯობესების სურვილი, თვით-მოქმედება. ამ ნიქსაც ვიჩენდით მთელი მე-XX საუკუნის განმავლობაში და უზენაესად გამოვიჩინეთ იგი 1904—5 წლებში, არა ნაკლებ თვით დიდი რუსის ხალხისა, ყოველ შემთხვევაში უფრო კულტურულად. (იხ. ივ. ჯავახიშვილის: Социальное и политическое движение въ Грузіи въ XIX вѣкѣ).

სამართალი და კულტურული ძალა კი არის სწორედ ის ცხოველ-მყოფელი, წმინდა წყარო, რომელმაც უნდა გაანედლოს და განაძლიეროს ჩვენი ერის დაავადებული ორგანიზმი, თუ მართლაც არსებობს საკაცობრიო სინიღისი და ჩვენც მისი სამართლის გადაჭრამდე შევინარჩუნეთ თვითარსებობა და სიკოცხლე, გამოვიჩინეთ ნიჭი კულტურული შემოქმედებისა.

განვიმეორებთ, — ჩვენ ერი ვყოფილვართ და ვართ დღესაც, — განსაზღვრული, კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი, რომელსაც ისეთივე უფლება აქვს სიკოცხლისა, როგორც ყველას, დიდსა თუ პატარასა, ბრწყინვალესა თუ დაქვეით-

ბულოს. თუ საბუთის საჭირო „კაცობრიობის“ წინაშე თავი სუფალ არსებობის უფლების მოსახვეჭად, აი ეს საბუთებიც: განსაზღვრული ეთნიური და ლინგვისტიური ტიპი, განსაზღვრული კოპეზიის მქონე სოციალური ორგანიზმი, ისტორია, კულტურა ხანგრძლივი და თავისებური, ხან შევზნელი და შფოთიანი, უფრო იშვიათად კი მშვიდობიანი, — განსაზღვრული უფლება, ნამდვილი და მართალი მომქმედ საერთაშორისო სამართლის თვალთსაზრისით.

თ ა ვ ი მ ა ხ უ თ მ ე ბ ე .

დასკვნა: იდეალი და პრაქტიკა.

პირველ თავში განმარტებულ „სოციალურის ცნების“ საშუალებით ჩვენ გავარკვეეთ სოციალური შინაარსი ერისა და კაცობრიობისა და ვნახეთ, რომ პირველსა აქვს სოციალური შინაარსი, იგია საზოგადოებრივი სინამდვილე, მეორეს კი დღეს არავითარი სოციალური შინაარსი არა აქვს, — იგი ფიქციაა და არა საზოგადოებრივი სინამდვილე.

კაცობრიობა არ არის სოციალური ინდივიდუალობა, იგი ვერა ჰქმნის ვერც ადამიანის პიროვნებასა. ადამიანის პიროვნების კაცობრიობისადმი კუთვნილებას არავითარი სოციალური ჩასიათი არა აქვს, არამედ წმინდა ბიოლოგიური, რადგანაც ადამიანი კაცობრიობის უჯრედი კი არ არის, როგორც განსაზღვრული სოციალური ორგანიზმისა, არამედ მისი უბრალო ერთეული, როგორც Homo Sapiens-ის სახის ერთი ნიმუში.

სოციალურ ინდივიდუალობას წარმოადგენენ კონკრეტული სოციალური ორგანიზმები, რომლებიც სხვა და სხვა ნაირია და სხვა და სხვა განვითარების საფეხურზედ მდგომი კაცობრიობის წიაღთა შინა კაცობრიობა უფრო იმ ბუნდოვან ნივთიერების მასსას ემსგავსება, სადაც ჩნდებიან გარკვეულნი

სხელნი, ინდივიდუალობის მქონენი; სოციალურად ეს სხე-
ულნი არიან კონკრეტული სოციალური ორგანიზმები და მათ
შორის უსრულესი — ერი, ერი ჰქმნის (მსგავსად უმდაბლეს სო-
ციალურ ორგანიზმთა, რომლებზედაც ჩვენ აქ არა ვლაპარაკობთ)
აღამიანის განსაზღვრულ პიროვნებას; გარეშე ერისა ეს
პიროვნება არ არსებობს. დღეს არსებულ ინდივიდთა შორის
არ არსებობს არც ერთი აღამიანი, რომელიც არ ეკუთვნო-
დეს რომელიმე სოციალურ ორგანიზმს. ეგრედ წოდებული
საერთაშორისო ტიპებიც უსათუოდ უნდა ეკუთვნოდნენ თავდა-
პირველად რომელიმე სოციალურ ჯგუფსა, და თუ იგინი საერ-
თაშორისოდ გახდნენ, — მათი საერთაშორისო ხასიათი ან ძლიერ
არა-სიმპატიურ ხასიათის შემოშავებას მოასწავებს, და თითქმის
მათ კანონს გარეშე აყენებს (აუარებელი მაგალითი საერთა-
შორისო გაიძვერათა!), ან და ბოლოს და ბოლოს იგინი მა-
ინც ეკედლებიან ერთ რომელიმე სოციალურ ორგანიზმსა,
ან კიდევ სულიერ კავშირს არ სწყვეტენ მშობელ ერთან.
კონკრეტულად, თანამედროვე კულტურული სოციალური აღა-
მიანი — ეროვნული პიროვნების მქონე აღამიანია.

კაცობრიობა საერთაშორისო სამართლის მხრითაც ფი-
ქციაა. მომქმედ საერთაშორისო სამართლის თვალთახედვით
არსებობს „სახელმწიფოთა საზოგადოება“ და არა კაცობრი-
ობა; იდეალურმა საერთაშორისო სამართალმა კი უნდა მოა-
წყოს „ერთა საზოგადოება“ რაივე შემთხვევაში კაცობრიო-
ბა არ წარმოადგენს ერთს სოციალურს ორგანიზმს, არამედ
იგი წარმოადგენს სახელმწიფოთა, ერთა, ე. ი. განსაზღვრულ
ინდივიდუალობის მქონე საზოგადოებათა კავშირს. დღეს კი
კაცობრიობა — ხალხთა სოციალურად, საერთო ორგანოებს მო-
კლებული. აქას სჩივიან დღეს თვით საერთაშორისო სამარ-
თლის მეცნიერნიც, როგორც მაგალითად ბლუნჩლი. — თუ
მომავალში შესაძლებელია კაცობრიობის ორგანიზაცია, — არა
კონკრეტულ სოციალურ ინდივიდუალობათა, ერთა მოსპო-
ბით არის იგი შესაძლებელი, არამედ მათი შეთანხმებითა და
მორიგებით.

მაგრამ ღღეს ერებს შეუქმნიათ სახელმწიფოებრ, გაუ-
ფართოებიათ მათი საზღვრები და დაპყრობილ ერთა უფ-
ლებას ფეხ ქვეშ სთელავენ, ჯარ-ჰყოფენ მათ ინდივიდუალო-
ბასა, მათი არსების უფლებასაც. საერთაშორისო სამართალიც,
რომელიც უნდა იყოს სწორედ ერთა საურთიერთო განწყო-
ბილებათა მომწესრიგებელი, როგორც ამას მისი სახელწოდე-
ბაც პირდაპირ გვეუბნება, — „სახელმწიფოთა-შორისო“ სამარ-
თლად გამხდარა, სახელმწიფოთა საურთიერთო განწყობილე-
ბათ აწესრიგებს, მათ უფლებას იცავს, მაშასადამე ჯარ-ჰყოფს
ერის უფლებასა ამით იგი საკუთარ განსაზღვრის დასაწყის-
შივე ატარებს შინაგან წინააღმდეგობას, რომელიც მყისვე
იჩენს ხოლმე თავს, როდესაც დაზარალებული ერი ძალით გან-
თავისუფლდება სახელმწიფოს წინააღმდეგ აჯანყებით და საერ-
თაშორისო სამართალიც იძულებულია მიიღოს იგი თავის
სფეროში და მფარველობა გაუწიოს, ე. ი. ჯარ-ჰყოს გუშინ-
დელი უფლება თავის ნამდვილ წევრისა, სახელმწიფოსი. წი-
ნააღმდეგობა ერისა და სახელმწიფოს შორის ჰბადებს საერ-
თაშორისო სამართლის შინაგან წინააღმდეგობას და იდეა-
ლურმა საერთაშორისო სამართალმა უნდა მოსპოს ეს წინა-
აღმდეგობა, — მისაგან განთავისუფლებულმა უნდა აღიაროს
ერის უფლება და არა მჩაგვრელ სახელმწიფოსი. ამ იდე-
ალის განხორციელებას კი ხელს შეუწყობს ყველა ჩაგრულ
ერთა სახელმწიფოთაგან ძალით განთავისუფლება. — ჩვენი იდე-
ალიც — ერის უფლებათა სრული განხორციელება და საერ-
თაშორისო სამართლის იდეალურად გარდაქმნა უნდა იყოს.
ერის უფლება და ღირსება შესაბამისად არ უნდა იყოს არა-
ვისაგან, განსაკუთრებით სამართლისაგან, რადგანაც სამარ-
თალმა მხედველობაში უნდა მიიღოს მხოლოდ სამართლის
ზაგანნი, არსებობის უფლების მქონე სუბიექტები და არა მათი
მეტე თუ ნაკლები „ღირსება“. ერთა ურთიერთის წინაშე
უპირატესობა ძნელი დასამტკიცებელიც არის, განსაკუთრებით
თუ ისინი ერთსა და იმავე კულტურულ სფეროში სცხოვრო-

ბენ; არც სამართალს შეეხება ამის დამტკიცება. როგორც გენიოსს და საშუალო ადამიანს ვერ გაარჩევს უბრალო სამართალი, ისე დიდსა და პატარა ერსა, ისე გენიოსსა და საშუალო ერს ვერ გაარჩევს მართალი საერთაშორისო სამართალი.

დღეს სოციალიზმი ერის წიაღთა შინა არსებულ შინაგან წინააღმდეგობას აქცევს უმთავრეს ყურადღებას, მას კლასთა ბრძოლა მიაჩნია ისტორიის ისეთ მამოძრავებელ ძალად, რომ ყველა ქვეყნის პროლეტართა შეთანხმებული ბრძოლათა და ეკონომიურ კოლექტივიზმით ან კომმუნისტურ შესაძლებელი და სასურველი ჰგონია ერთა საზღვრების მოსპობა და ერთის საკაცობრიო საზოგადოების შექმნა. თითქმის არავითარ ყურადღებას არ აქცევს იგი ერის ორგანიულ-სოციალურ თვისებასა. მაგრამ ეს დიდი შეცდომაა. კლასთა ბრძოლა, საზოგადოდ ეკონომიური ცხოვრება, თვით არის ერის შინაგანი ორგანიული მოვლენა, ერთი ნაწილი მისს შინაგან ორგანიულ ცხოვრებისა. ერის მთელი ცხოვრებაა — ცხოვრება მთელი სოციალური ინდივიდუალობისა. სოციალიზმი კი — ერის შინაგანი გარდაქმნის საკითხია. ამიტომაც ეროვნული საკითხი და სოციალიზმი სხვა და სხვა სფეროებში არიან და ლოლიკურად ერთმანეთს არ ეწინააღმდეგებიან ამიტომაც სოციალისტური ინტერნაციონალიზმი მხოლოდ მაშინ იქმნება ნამდვილი ინტერნაციონალიზმი, როდესაც ერის უფლებათა, ერის ინდივიდუალობის ზეგ-შეუხებლობაზე დაამყარებს ერთა თანხმობასა, — ე. ი. ინტერნაციონალსა, და არა მათ უარ-ყოფაზედ, რაიცა ხშირად ემართებათ ხოლმე სოციალისტებს. ნამდვილი ინტერნაციონალიზმი დღეს ვერ ასცილდება სახელმწიფოთა დაშლის და ერთა განთავისუფლების აუცილებლობის აღსარებასა, და რამდენადაც დღევანდელი სოციალისტები თანამედროვე დიდ სახელმწიფოთა საზღვრებს იცავენ, — იმდენად იგინი შოვინისტები და იმპერიალისტები არიან და არა ინტერნაციონალისტები. ჩვენი მოქმედებაც მაშასადამე მი-

მართული უნდა იყოს ასეთ ინტერნაციონალისტთა წინააღმდეგ, სწორედ ჭეშმარიტ ინტერნაციონალიზმის სახელითა.

კოსმოპოლიტიზმი — შეუძლებელი უზარობაა და არა-სასურველი. ერთფეროვანება საზოგადოებათა და ბოლოს ერთი საზოგადოების შექმნა, — შეუძლებელია, რადგანაც მრავალფეროვანება კანონია ბუნებისა და სოციალურ ორგანიზმთა ცხოვრებაც მას ემორჩილება. მრავალფეროვანება არსებული საზოგადოებათა და რასათა, აგრეთვე მრავალფეროვანება გარემოთა დედამიწის ზურგზედ — შეუძლებელ-ჰყოფენ ერთადერთს საკაცობრიო საზოგადოებასა. — ამ ერთფეროვანებას ვერა ჰქმნის ვერც სოციალიზმთა საქვეყნო კაპიტალიზმი, ვერც ტარდის დაუსრულებელი მსვლელობა წამბაძველობისა. პირველი უფრო აღვიძებს და აძლიერებს ჩაგრულ და ჩამორჩენილ სოციალურ ინდივიდუალობათა, მეორეს თავისი საზღვარი აქვს, აგრეთვე ზრდა წამბაძველობისა და ინდივიდუალურ შემოქმედებისა ორი პარალელური პროცესისა ერის ცხოვრებაში. — ამასთანავე ფონდი კაცობრიობისა უზარ-მაზარია, ორჯერ მეტი ვიდრე კაცობრიობის დაპყრობის იმედის მქონე ევროპის რასა, — და ვინ იცის რამდენი ხანი გაივლის, რამდენი ეპოქა იგი ინტელექტუალური ცივილიზაციათა შეიცვლება, რამდენჯერ იცვლიან ერნი ადგილსა, აღირევიან ერთმანეთში, შექმნიან ახალ ერთა, ახალ ეპოქათა, სანამ მთლად ამოიწურებოდეს ეს ფონდი, და მთელი კაცობრიობა, ერთფეროვანად აღრეული, ერთს ორგანოსან საზოგადოებას შეადგენდეს და ჩინეთის მსგავსად მიეცემოდეს კულტურულ თვლემასა. კიდევაც რომ შესაძლებელი იყოს ასეთი მოვლენა მომავალში, — ისიც ჭეშმარიტებაა, რომ სრულიად მიძინებულმა უზარმაზარმა ერთად-ერთმა სოციალურმა არსმაც უნდა გაიღვიძოს ბოლოს და ბოლოს, როგორც ეხლა ჩინეთი შეიშმუნა ძლიერად. ძილისა და ღვიძილის მოძრაობაც რითმიულია. მოძრაობა ძილის შემდეგ ხალხთა ხალხისა, და ეს მომავალი ჰიპოთეტური, ერგობაც შეიძლება დაიშა-

ლოს და მრავალფეროვნებას დაუთმოს აღგილი, — ისევ ძველი ისტორია დაიწყოს.

შეუძლებლობის გარდა ასეთი ერთობა არც სასურველია. იგი სიკვდილია ინდივიდუალობისა, ორიგინალობისა. იგი მოსაწყენია და მკვლელო შემოქმედებისა.

მაგრამ ყოველივე ამას რომ თავი დავანებოთ, — თანამედროვე ერთა არსებობისა, დამოუკიდებლობისა და განვითარების უფლებას მაინც ვერ უარ-ვყოფთ ვერავითარის მოსაზრებით. უპირველეს ყოვლისა ერთი ცოცხალი არსია და მისი სიცოცხლის უფლება ელემენტარულია, საფუძველი, რომელზედაც მისთვის ყოველივეა დამყარებული, — სოციალიზმიც, ანარქიზმიც, კაცობრიობის მომავალიც. განა ინდივიდი უარ-ჰყოფს უფლებას საკუთარ არსებობისას რომელიმე პრინციპის სახელითა? მაშინ ხომ მისთვის თვით ეს პრინციპიც ისპობა, როგორც ისპობა ყოველისფერი! იგივე ითქმის ერზედაც, როგორც ცოცხალ სოციალურ ინდივიდზედ. იგი უნდა სცდილობდეს შარადის სიცოცხლეს, — ეს იქნება მისი უდიდესი, უპირველესი ნიჭი, სულიერი სიძლიერე. ამიტომაც უპირველეს ყოვლისა ერის დაცვა აუცილებელია სოციალიზმისთვისაც. უამისოდ ჰქრება სოციალისტისათვის თვით პრობლემა სოციალიზმისა, რადგანაც სოციალიზმი ერთა შინაგანი გარდაქმნის პრობლემაა. სიდიდე და სიპატარავე ერისა, მეტი თუ ნაკლები ღირსება აქ არაფერ შუაშია. რომელი საშუალო ადამიანი იკლავს თავს გენიოსის შემოქმედების ნაყოფით სარგებლობისათვის! სიკვდილის შემდეგ მისთვის ხომ აღარც გენიოსია და აღარც მისი შემოქმედება! — ან სად არის ერთეულები ეროვნული სიდიადისა და ღირსების განზომისა, რომ დაბეჯი რებით შეგვეძლოს თქმა — ეს არის მინიმუმი ღირსებისა, რომელიც საჭიროა ერის არსებობის აღსარებისათვის, ეს არის მისი რაოდენობის მინიმუმი, რომლიდანაც იწყება ერის სიდიადე! — არავის არ აღმოუჩენია ჯერ ასეთი უცნაური „ერთეულები“!

დიდ ერთა ანარქისტები და სოციალისტები მხოლოდ მაშინ იქმნებიან დიდ იდეალთა მატარებელნი, თუ ყველა ერის უფლებას აღიარებენ; ჩაგრულ ერთა ანარქისტები და სოციალისტები კი უაზრობას სჩადიან, როდესაც საკუთარ ერთა თავისუფლებისადმი არ მიისწრაფიან უპირველეს ყოვლისა, რადგანაც მათი სოციალისტობისა და ანარქისტობის საგანი სწორედ ის არის, რომ ამ ერებს განახორციელებიონ დიადი მომავალი და შეუერთონ იგინი სხვა მოძმე განთავისუფლებულ ერებს. მონობა ერისა კი სიკვდილისაკენ მიმართვაა მისი, მკვდარი რას განახორციელებს!

ქართველი ერი—ერთი დამონებული ერთაგანია. მისთვის უმთავრესი პრობლემა—თავისუფლებაა გარეგანი. ხოლო შინაგანი პრობლემა—სოციალიზმი, რამდენადაც საერთოდ ეს პრობლემა არსებობს და შესაძლებელია მისი განხორციელება.

მე პირადად, შვილი ქართველის ერისა, აღვიარებ, რომ ჩემი რწმენა ანარქიისა არა თუ არ ეწინააღმდეგება ქართველ ერის გარეგან თავისუფლებას, არამედ უკანასკნელი აუცილებელია პირველის განხორციელებისათვის; უამისოდ ფუჟია ჩვენში ანარქიზმი, სოციალიზმი და სხვა სოციალური იდეალები, რადგანაც ძალით გვართმევენ ეროვნულ სულსა და ლამის არის სრულიად ამოგვართვან. სოციალიზმი საამქვეყნო იდეალია, სააქაოს კი მე ვარ ცოცხალი ეროვნული ინდივიდი, რომელმაც შიკნით უნდა გარდაეკმნა საკუთარი სოციალური ცხოვრება და გარედ მოძმე ერებს ძმურად უნდა გავუწოდო ხელი; როგორც სწორმა სწორს წევრს კაცობრიობისა.

აი ჩემი გულწრფელი მსჯელობა და გულწრფელი დასკვნა.

უზენაესი საერთაშორისო მართალი სამართალი, უზენაესი საერთაშორისო ზნეობა, —აი რა უნდა იყოს ჩვენი გზის მაჩვენებელი ვარსკვლავი, რომელიც აწმყოში წარგვიტაცებს ეროვნულ თავისუფლებისათვის ბრძოლისაკენ, მომავალში კი მოაწესრიგებს თავისუფალ ერთა კავშირსა.

კომუნიზმი და თავისუფლება ინდივიდისა ჩვენს საზოგადოებაში, — აი რა უნდა იყოს ჩვენი შინაგანი საზოგადოებრივი იდეალი, რომლის განხორციელებაც ღირს-ჰყოფს ჩვენს ერს მომავალ საერთაშორისო ძმობის წევრობისა.

მუშაობა და შრომა ამ ორი იდეალის განხორციელებითვის, — აი რა უნდა იყოს ჩვენი პრაქტიკა.

უპირველეს ყოვლისა კი ერის დამოუკიდებლობა, რადგან უამისოდ არავითარ იდეალს ჩვენთვის აზრი არა აქვს, — აი რა უნდა იყოს ჩვენი უღრმესი სურვილი და მისწრაფება: სუვერენობა გაგვიასკეცებს საკუთარ სოციალურ შემოქმედების ნიჭსა. მონობას არას დროს არა შეუქმნია რა ღიადი. ეროვნული მონობა — აი რა არის უარ-მყოფელი საერთაშორისო ძმობის იდეალისა, და არა ერთა დამოუკიდებლობა და სწორ-უფლებიანობა. ყოველი სახე მონობისა — მტერია „კაცობრიობისა“. ეროვნული მონობა — უმძიმესია ყველაზედ, რადგანაც იგი მონობაა მთელი სოციალური პიროვნებისა.

თუ ეკონომიური მონობა — „შაფხულის“ და „უტანელია“, მით უმეტეს ეროვნული მონობაა ათასჯერ უარესი, რადგანაც ეკონომიური მონობა თავის თავად არსებობს დამოუკიდებლად ეროვნულ მონობისა, ხშირად კი კიდევ უფრო ძლიერდება ეროვნულ მონობისაგან, როცა ეს უკანასკნელი მისი საშინელი ზედ-ნართია. თუ ეკონომიური მონობა კუჭის ტკივილია, ეროვნული — მთელი ხორციელ-სულიერ ორგანიზმის, განსაკუთრებით სულის სნეულებაა კუჭთან ერთად. ჩვენ ორივე გვძაგს და ორივეს ვებრძვიტ. ამის სახელ-წოდება კი მგონივრით, რომელიც არის.

იდეალი კაცობრიობისა — ყოველ-მხრივი თავისუფლება უნდა იყოს. თავისუფლება და თანასწორობა უნდა ჰქონდეს მინიჭებული როგორც ინდივიდს საზოგადოებაში, ისე სოციალურ ინდივიდს, — ერს საზოგადოებათა საზოგადოებაში, „კაცობრიობაში“. შეიძლება ვერ მივალწიოთ ამ იდეალსა, რადგანაც საზოგადოდ იდეალის მიახლოება შეიძლება და

არა განხორციელება. მაგრამ შეიძლება თუ მთელი კაცობრიობა არა, მისი რამოდენიმე ნაწილი ღრობებით მაინც დასტკბეს ამ დაახლოვებითი ბედნიერებითა“. — შეიძლება აგრეთვე კაცობრიობა ვერ გახდეს სინამდვილედ, როგორც ერთი დიდი საზოგადოება, მაგრამ იქნებ **ადამიანობის იდეალს** მაინც მიუჯახლოვდეთ კაცთა შორის საზოგადოებაში და ერთა შორის საზოგადოებათა საზოგადოებაში

საკვირველია, ზოგიერთ ხალხს, მაგალითად ფრანგებს, ერთი და იგივე სიტყვა „Humanité“ აქვსთ ორი ცნების გამოსახატავად — **კაცობრიობისა** და **ადამიანობისა**. მართლაც, თუმცა კაცობრიობა და ადამიანობა სრულიად სხვა და სხვა ცნებაა, მაგრამ მათ შორის მაინც არის ერთგვარი დამოკიდებულება: რაც უფრო ვრცელდება საზოგადოებრივობის სფერო, მით უფრო ვითარდება ადამიანობაც.

და „**ადამიანობის**“ იდეალი რომ დაიჭერდეს ადგილს „**კაცობრიობის**“ იდეალისას ადამიანის შეგნებაში, — ვგონებთ მისთვის ეს უფრო ჭეშმარიტი, კეთილშობილი და დიადი იდეალი იქმნებოდა.

დასასრული.

მედილი 31
100 000 - 1 750 000

სარჩევი:

წინასიტყვაობა: „ეროვნული საკითხი“ და სო-	
ციალიზმი გვ.	I XXXII
თავი პირველი: რა არის საზოგადოება? . . . გვ.	1 — 55
თავი მეორე: არსებობს თუ არა კაცობრიობა და როგორ? გვ.	55 — 70
თავი მესამე: ერი და საზოგადოება — კონკრეტული და აბსტრაქტული ცნება გვ.	71 — 88
თავი მეოთხე: საზოგადოება, ერი, სახელმწიფო. გვ.	88 — 99
თავი მეხუთე: ხალხი, ერი, სახელმწიფო . . . გვ.	99 — 111
თავი მეექვსე: ერი გვ.	111 — 131
თავი მეშვიდე: სამშობლო გვ.	131 — 143
თავი მერვე: საერთაშორისო სამართალი და კაცობრიობა გვ.	144 — 167
თავი მეცხრე: სოციალიზმი, ერი და კაცობრიობა გვ.	168 — 193
თავი მეათე: ერის უფლება გვ.	193 — 258
თავი მეთერთმეტე: ერის ღირსება და უპირატესობა გვ.	258 — 262
თავი მეთორმეტე: „ფონდი კაცობრიობისა“, შესაძლებელი მომავალი გვ.	262 — 307
თავი მეცამეტე: ერის თეორიები გვ.	307 — 346
თავი მეთოთხმეტე: ქართველი ერი გვ.	346 — 367
თავი მეხუთმეტე: დასკვნა: იდეალი და პრაქტიკა გვ.	367 — 375

შეცდომანი შეცდომანი *

გვერდ.	ზევ.	ქვემ.	დაბეჭდილია:	უნდა იყოს:
VI	17	—	მახინჯია	ჯსრულია
XXI	—	11	ბელტოვი	ბელტოვს
XXIII	11	—	სფეროში	სფეროში.
XXIX	8	—	იდეალი	იდეალი,
9	16	—	რომელიც არ უნდა იყოს	რომელიც უნდა იყოს
16	—	2	როგორიც არ უნდა იყოს	როგორიც უნდა იყოს
19	10	—	შინაგანი	საკუთარი
24	4	—	ონკრეტულ	კონკრეტულ
29	9	—	თავს	თავს
30	6	—	სოციალური	სოციალურის
31	15	—	ზნეობრივ-ჩვეულებრივ	ზნეობრივ-ჩვეულებრივ
32	12	—	შეერთებული	შეერთებულ
„	—	8	მიზან-დასახელობის	მიზან დასახეის
„	—	3	დჰ	და
34	—	14	არ	არა
48	9	—	ორგანონი	ორგანონი,
55	—	1	(დამახ. სიტყ.)	მოვლენას
74	—	12	დამოკიდებული	დამოკიდებული.
76	—	12	ეთნიური.	ეთნიური
„	—	10	აღწევს	აღწევს.
„	—	8	სფეროებში.	სფეროებში,
„	—	5	დაგვირგვინდება	დაგვირგვინდება.
79	—	14	სიმლიერიტა	სიმლიერიტა
82	—	1	—ბერგისან	—ბერგისა, ან

*) შეცდომათა სიმრავლე ფრიად დიდია, ამიტომაც ყველა არ აღგინიშნავს.—გურჩევთ მკითხველს, რაც აქ არის აღნიშნული, ჯერ გაასწოროს და მერმე წაიკითხოს წიგნი.

გვერდ.	ზემ.	ქვემ.	დაბეჭდილია:	უნდა იყოს:
85	15	—	არ უნდა	უნდა
95	13	—	ფუნქციებსა	ფუნქციებსა.
100	—	3	A ₁ , B ₁ , C ₁	A, B, C,
102	1	—	სემიტური	სემიური
104	10	—	საგელმწიფოს	სახელმწიფოს
108	—	5	არ არსებობს	არ არსებობს.
117	—	7	სოციალურ-ეროვნული	სოციალურ-ეროვნულ
126	—	8	მიდის	მიდის.
„	—	5	L'Évolutin Créatrice	L'Évolution Créatrice
128	6	—	რომელი მით დახასიათდეს	რომელიც მით დახასიათდება
„	9	—	ერთდებიან	ერთდებიან და
„	11	—	q. Garde; e'imitation	G. Tarde; l'imitation
132	1	—	(Patria)	(Patria
133	—	11	სამშობლოს.	სამშობლოს
137	—	7	გამოდიოდნენ	გამოდიოდნენ.
142	15	—	კულტურა,	კულტურა
145	12	—	3	3)
151	17	—	მეცხრამეტე	მეთვრამეტე
152	—	15	იხ.	(იხ.
156	6	—	—წილთა	—წილთა.
174	—	5	თავიანთ.	თავის
180	—	3	Sapience	Sapiens.
„	—	1	რასები	ჯგუფები
182	—	10	თანდათან	თანდათან ჰქრება.
189	—	16	მეტი,	მეტი.
„	—	„	საკმარისი.	საკმარისი,
190	9	—	ორგინალური	ორგინალური
191	—	10	ძალითა	ძალათა
192	2	—	პირველი	უკანასკნელი
„	„	—	მეორე	პირველი
194	7	—	დაცვა	დაცვა.
210	5	—	დამარცხებით	დამარცხებით.
215	9	—	არსებობა	არსებობა.

გვერდ.	ზემ	ქვემ.	დაბეჭდილია:	უნდა იყოს:
„	—	6	იმატომ	იმიტომ
220	5	—	პიროვნებად	პირად
221	15	—	სერბიისა	სერბიასა
223	15	—	თანასწორობა	თანასწორობა.
„	18	—	პიროვნებათა	პირთა
226	12	—	პიროვნება	პირი
230	2	—	თანასწორობა.	თანასწორობა,
231	8	—	სასწორით	სისწორით
„	—	1	International	Constitutionnel
235	7	—	პიროვნება	პირი
237	—	6	მანჩანის	მანჩინის
„	—	1	იდელურსა	იდელურსა.
240	8, 7	—	პიროვნება	პირი
242	—	9	თოცა	როცა
248	—	2	ინტერნაციონალიზ- მისა.	ინტერნაციონალიზ- მისა,
256	10	—	ელლდა	ელლდა
„	—	7	თავისი	თავისი
262	1	—	მომავალი	მომავალი,
267	—	7	ვითარებაში	ვითარებაში
275	—	2	ფინიკულები	ფინიკიელები
276	—	1	ყველასა	ყველასაგან
285	—	8	რუსეთს	რუსეთს,
288	3	—	იყო	იყო.
289	17	—	ცივილიზაციის	ცივილიზაციის
302	10	—	განავითმრა	განავითარა
„	—	7	200,000,000	200
307	18	—	სფოროში	სფეროში
317	—	4	რელიგიით	რელიგიით.
„	—	3	წარმოადგენდა	წარმოადგენდა
318	—	2	რასიულსა	რასიულ
320	15	—	კონკრეტული	კონკრეტული
323	2	—	სივრცეში	სივრცეში.
325	—	5	აგრამ	მაგრამ
326	15	—	ლად	სრულად

გვერდ.	ზემ.	ქვემ.	დაბეჭდილია:	უნდა იყოს:
227	9	—	ქცევა	ქცევა.
330	—	1	ტივას	ტივას,
335	—	9	ლენათა,	ლენათა
337	8	—	ყველა	ყველა
„	17	—	ისტორიული	ისტორიული
338	18, 19	—	ერნი	ერი
343	8	—	ლიტერატურაში	ლიტერატურაში.
345	3	—	მაგრამ	მაინც
349	14	—	თვით არსებობის	თვითარსებობის
362	1	—	დაგვეტყო	დაგვეტყო.
364	—	12	დაცვისათვის	დაცვისათვის.
365	—	9	იგრძნოს,	იგრძნოს
367	—	2	შინა	შინა.

